Katedra Białorutenistyki
Uniwersytetu Warszawskiego

Мікола Хаўстовіч

ДАСЛЕДАВАННІ І МАТЭРЫЯЛЫ:

ЛІТАРАТУРА БЕЛАРУСІ
XIX – пачатку XX стагоддзя

ТОМ ПЯТЫ

Warszawa 2019

Рэдактар:
праф. Ніна Баршчэўская (Варшаўскі ўніверсітэт)

Рэцэнзенты:
праф. Ванда Бароўка (Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт)
праф. Аляксандар Макарэвіч (Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт)
праф. Галіна Тычка (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт)

Дызайн вокладкі:
Павел Курза

На чацвёртай старонцы вокладкі:
рукапіс байкі *Waйkałak* Альгерда Абуховіча (LMAVB, F 21–431, k. 2.)

Skład i łamanie:
Maryla Chaustowicz

Publikacja dofinansowana przez *Komitet Badań Naukowych*

ISBN 978-83-60951-29-3

Wydawca:
Katedra Białorutenistyki
Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa
tel. +48 22 55 34 252
http://www.kb.uw.edu.pl
e-mail: kb.wls@uw.edu.pl

Druk i oprawa:
SOWA Sp. z o.o.
ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno
tel. (22) 431-81-40; fax (22) 431-81-50

ЗМЕСТ

Замест прадмовы

Мы не можам пагадзіцца (асабліва з першаю часткаю выказвання) з тым, што нядаўна напісаў адзін з модных сённяшніх літаратараў: “Беларускія гістарычныя міты даўно ўжо створаныя, ідзе працэс іх рэвізіі, героі праслаўленыя і названыя, гістарычная літаратура напісаная. Цяпер насьпеў час гаварыць пра тых, хто быў выкрасьлены і забыты ў гарачцы нацыянальнага будаўніцтва. Пра габрэйскую спадчыну Беларусі, напрыклад. Пра ўсіх тых, хто павязаны з гэтай зямлёй, але чамусьці быў залічаны да лішніх, не патрэбных, тых, хто ня ўпісваецца ў прымітыўную схему «адна краіна-адзін народ-адна ідэнтычнасьць»”.

Як далёка не ўсё яшчэ вывучана з шматпакутнае беларускае мінуўшчыны; як шмат чаго было выкраслена (менавіта з яе!), але не “ў гарачцы нацыянальнага будаўніцтва” (выбачайце, а калі гэта была – тая “гарачка”?), а ў сталым ходзе будаўніцтва нацыянальнага бяспамяцтва. Таго будаўніцтва, якім кіравалі пераважна прадстаўнікі братняга суседняга народа, а таксама тыя, чыю спадчыну нас заклікае аднаўляць знаны літаратар.

У V томе *Даследаванняў і матэрыялаў* змешчаны разнастайныя матэрыялы, якія датычаць гісторыі, культуры і літаратуры Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзя. Першы раздзел прысвечаны вядомай амаль усім і адначасна не так, каб і вывучанай гісторыі бунту крашынскіх сялянаў супраць пана Станіслава Юрагі; падзеям, якія адбыліся на Наваградчыне блізу 200 гадоў таму і нарадзілі прыгожую легенду пра першага сялянскага паэта Беларусі. Легенду, якая вось ужо больш за сто гадоў служыць абгрунтаваннем сацыяльных тэндэнцый у беларускай літаратуры.

Разбураць легенды – справа нібыта няўдзячная, але чамусьці ўсе забываюцца, што якраз навука і павінна займацца гэтым. Ці, можа, навука павінна тварыць міфы, абараняць іх святасць і недатыкальнасць?

Навуковец мае права на даследаванне любое праблемы. Ён мусіць знаёміцца з матэрыяламі, крытычна аналізаваць іх і на гэтай аснове рабіць высновы. Нічога падобнага не было ў дачыненні да гісторыі сялянскага бунту ў Крашыне. Дзіўная сітуацыя: з аднаго боку – дастаткова вялікая колькасць архіўных матэрыялаў, а з другога – незразумелае нежаданне знаёміцца з гэтымі матэрыяламі. Урэшце, чаму гісторыкаў літаратуры не цікавілі дакументы, якія ляжаць побач? Чаму ніхто з літаратараў, перш чым пісаць пра Паўлюка Багрыма, не зазірнуў у дакументы, каб “адчуць дух часу”?

Мы публікуем справу з фонду гродзенскага цывільнага губернатара, якая фактычна з'яўляецца невядомаю, бо толькі некалькі фрагментаў з яе было калісь надрукавана. Цяжка яна чытаецца, бо гэта не аповесць, толькі суровы матэрыял да яе. Затое той, хто прачытае гэтыя дакументы, пэўна, адкажа сам сабе на пытанне: ці быў напісаны ў 1826–1829 гг. верш *За́грай, за́грай, хло́пчэ ма́лы...* У наступным томе *Даследаванняў і матэрыялаў* мы плануем апублікаваць чарговыя дакументы "крашынскае справы".

Другі раздзел кнігі – гэта спроба (з дапамогаю Пятра Кушына) узнавіць жыццё беларускае вёскі 1830–1840-х гг. у іншым, паўночна-ўсходнім рэгіёне Беларусі. Апублікаваны ў раздзеле матэрыял – гэта не архіўны дакумент, але мае гэткую ж самую фатаграфічную дакладнасць. Тут пра змрочнае і безнадзейнае жыццё кінутага на волю лёсу селяніна, які нават і не спрабуе (у адрозненне ад крашынскіх сялян) шукаць лепшую для сябе долю. Вядома, сённяшні чытач абавязкова заўважыць тую непрыязнь, якую адчувае да сваіх герояў аўтар, які нібыта і сам паходзіць з таго самага асяроддзя "гецыкаў", але адрокся ад яго, навучыўся "культурнай мове" і мае нібыта права пагардліва апавядаць пра іх. Мовазнаўцы могуць пасведчыць: асаблівасці беларускіх паўночна-ўсходніх гаворак перададзены дакладна. А таму гэты абразок П. Кушына можа лічыцца помнікам дыялектных асаблівасцяў рэгіёну, які не даў нейкіх іншых значных літаратараў, а г. зн. мастацкія тэксты з гэтай тэрыторыі не ўдзельнічалі ў выпрацоўцы агульнанацыянальнай літаратурнай мовы.

Мы ўжо няраз падкрэслівалі: вывучэнне архіўных збораў вельмі патрэбнае ў наш час. І не толькі таму, што можна спадзявацца на выяўленне высокамастацкіх твораў тае эпохі, калі беларускі літаратурны працэс з-за неспрыяльных грамадска-палітычных умоваў фактычна адсутнічаў (выяўляў сябе толькі ў іншамоўных літаратурных працэсах). Больш важна тое, што там, у архіўных зборах захаваліся залацінкі нашае мовы, берагчы якую ці не самая важная задача сёння.

Навукоўцы ведаюць пра аграмадны збор дасланых карэспандэнтамі Паўла Шэйна запісаў тэкстаў вуснае народнае творчасці, сярод якіх маюцца і літаратурныя творы. Мы, аднак, звычайна абыякава ставіліся да падобных збораў, бо лічылі, што ўсё самае вартаснае ўжо апублікаванае: што там добрага знойдзеш?!

Але ж яно – нашае! Яго занатоўвалі нашыя продкі – настаўнікі і валасныя пісары – пэўна ж, спадзеючыся, што іхняя праца не загіне, што некалі і некаму спатрэбіцца. Чаму яны запісвалі? Бо любілі сваё, усведамлялі яго каштоўнасць і бачылі пагарду ды адначасна пагрозу для яго з боку паноўнае культуры. А што мы робім цяпер? Пакідаем яго на архіўных паліцах і ганарымся гэтым?! Дык гэта ж мы нашых продкаў пакідаем у самоце і забыцці! Пакідаем іх самазнішчацца пылам архіўных сховаў. Навошта ўвогуле тады архівы, калі імі не карыстацца?

Шаснаццаць літаратурных твораў выявіў Лукаш Бэндэ ў паперах П. Шэйна. Мы публікуем тое, што ён перапісаў, і маем надзею: нехта апублікуе іх у першаснай моўнай апратцы (г. зн. з папераў П. Шэйна), а не ў адаптацыі Л. Бэндэ. І не толькі гэтыя, але і іншыя, нявыяўленыя грозным чалавекам з наганам.

Раздзел, дзе змешчаны тэксты Станіслава Замбжыцкага, не прынясе асалоды сённяшняму эстэту ад літаратуры. Бо вязынкаўскі вершаскладальнік не думаў пра друкаванне, пра кар'еру літаратара, ён адно фіксаваў малюнкі навакольнага жыцця (не сялянаў, заўважым, хоць у поле ягонага зроку траплялі часам і сяляне з іх моваю). Паэтам яго "зрабілі" ўнучкі, перадусім адна з іх, Алімпія Свяневіч, якая ў 1920–1930-х гг. вывучала, а пасля даследавала ды выкладала геаграфію і этнаграфію. Пазней, апынуўшыся на эміграцыі, яна будзе па памяці ўзнаўляць "skarbiec kultury białoruskiej", каб дыскутаваць са Станіславам Пігонем пра залежнасць *Дзядоў* Адама Міцкевіча ад беларускага фальклору і свае развагі падмацоўваць прыкладамі з жыцця і абрадаў вязынкаўскіх ваколіцаў.

Незапатрабаванае пры жыцці А. Свяневіч даследаванне *Interpretacja DZIADÓW Mickiewiczowskich na podstawie skarbca kultury białoruskiej* убачыла свет сёння (Toruń 2018). А гэта можа сведчыць, наколькі глыбока Замбжыцкія "ўраслі" ў беларускі грунт.

Выяўленыя ў старых выданнях некралогі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Антона Трусава і Ялегі Пранціша Вуля дазваляюць удакладніць асобныя даты ў жыццяпісе знаных прадстаўнікоў беларускага літаратурнага і грамадска-палітычнага руху XIX стагоддзя. Сённяшняму даследчыку трэба будзе спраўдзіць: які гэта *Elementarz białoruski* напісаў і выдаў літаратар з Люцінкі? Мусіць ён таксама ўнесці карэктывы ў энцыклапедычныя звесткі пра дату смерці дзеяча 1-га Інтэрнацыянала.

Шчаслівы збег абставінаў (дзякуй, Антон Францішак Брыль!) падарыў новыя магчымасці пошуку матэрыялаў, звязаных з жыццёвым і творчым шляхам аднаго з самых таленавітых паэтаў Беларусі сярэдзіны XIX стагоддзя – Ялегі Пранціша Вуля (Элігі Францішка Карафа-Корбута, 1835–1894). Яшчэ зусім нядаўна мы нічога не ведалі пра ягоны лёс пасля таго, як у 1864 г. літаратара, закутага ў кайданы, вывезлі з Віцебска ў Сібір, а сёння мы можам больш дакладна акрэсліць ягоны цярністы шлях. І нават месца ягонага вечнага спачынку на варшаўскіх Павонзках знайшлося. У наступным томе *Даследаванняў і матэрыялаў* варта чакаць працягу гісторыі чалавека, які меў шанец стаць беларускім Бёрнсам ці Шаўчэнкам.

У даследаванні жыцця і творчасці Альгерда Абуховіча беларускія літаратуразнаўцы зрабілі нямала. Але варта прыгледзецца яшчэ раз да ягонае спадчыны. Ды толькі без боязі, што выяўленне нечага новага (прыгадайма: "міты даўно ўжо створаныя") можа зашкодзіць іміджу і самога літаратара, і тых даследчыкаў, якія калісь стварылі воблік першага беларускага байкапісца. Бо імкненне да ісціны не можа пашкодзіць добрай справе.

Доўгі час з вядомых прычынаў беларускія савецкія гісторыкі і літаратуразнаўцы ігнаравалі постаць і даробак Вацлава Іваноўскага. З-за гэтага ў ланцужку адраджэнскіх падзеяў трацілася вельмі важнае звяно, якое спалучала Аляксандра Ельскага і Францішка Багушэвіча з нашаніўствам. Вядома, невялікі набытак сёння – *Koladnaja pisanka* ці *Вяликодная писанка*, але нам нельга без іх. Пэўна, няхутка яшчэ беларускія выдаўцы падрыхтуюць факсімільныя ўзнаўленні першых нацыянальных выданняў ХХ стагоддзя, дык няхай будуць хоць тэкставыя. А яны некалі падштурхнуць зрабіць і нешта лепшае.

Выказваючы ўдзячнасць усім тым, хто паспрыяў падрыхтоўцы гэтага тома (асабліва хочацца адзначыць дапамогу Надзеі Чукічовае ў атрыманні копій рукапісаў з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродне, а таксама перасылку Марыяй Свяневіч-Нагенць копій твораў свайго прадзеда Станіслава Замбжыцкага), мы звяртаемся да чытачоў з просьбаю дасылаць свае каментары і заўвагі на адрас: m.khaustovich@uw.edu.pl.

КРАШЫН. 1826–1829

Крашынская справа

Гісторыкі літаратуры ў сваіх даследаваннях часта сутыкаюцца з невядомым, ці з г. зв. “загадкамі”. Шукаючы разгадкі, адны з іх, маючы пэўную гіпотэзу, імкнуцца пацвердзіць яе архіўнымі матэрыяламі ці малавядомымі публікацыямі; іншыя замяняюць карпатлівыя пошукі адною толькі працаю над напісаннем уласных разваг-фантазій, якія выдаюць за гіпотэзы. Такіх, хіба, няварта называць гісторыкамі літаратуры. Яны, хутчэй, – літаратары; іхняя прадукцыя ўяўляе сабою выштукаваныя тэксты, разлічаныя на маладасведчаную публіку; для іх істотным з’яўляецца правільна расставіць акцэнты, нібыта лагічна пабудаваць аповед, напісаць літаратурны твор. Такому аўтару непатрэбная ісціна: за яе ён імкнецца выдаць тое, што ўжо ведае ён ці публіка. Галоўнае, – улавіць “настрой” публікі (а часам, – улады), каб атрымаць воплескі.

Такая сітуацыя ў гісторыі беларускага літаратуразнаўства склалася з-за агульнага ўзроўню развіцця айчыннае навукі пра літаратуру, з-за недастатковае распрацаванасці метадалогіі даследавання. Тут няма нічога дзіўнага: беларускае літаратуразнаўства пачало сваё станаўленне ў надзвычай неспрыяльны час, калі ці не адзіным метадам даследавання ў гуманітарных навуках быў сацыялагічны (вульгарна-сацыялагічны). Народжанае ў такіх умовах, беларускае літаратуразнаўства так і не здолела, на нашую думку, цалкам вылекавацца ад хваробы сацыялагізму, якая доўгі час мела надзвычай востры характар. Нам, беларускім літаратуразнаўцам, не ўдалося пазбавіцца ад гэтае хваробы ні ў 1950–1970-я, ні нават ў 1980–1990-я гг. Увесь гэты час хранічна хворае літаратуразнаўства пладзіла ўсё новыя і новыя пакаленні літаратуразнаўцаў, якія часцей за ўсё і не здагадваліся пра тое, што яны атрымалі ў спадчыну.

Вельмі горка ўсведамляць, што дзесяцігоддзямі мы займаліся не тым, што было вартасным. Мы трацілі свае сілы не на барацьбу з хваробаю літаратуразнаўства, а падтрымлівалі сваімі нібыта “даследаваннямі” даўнія міфы, народжаныя ў грамадстве, калі яно знаходзілася ў крытычна-хваравітым стане.

Цяжка адназначна адказаць на пытанне: чаму так адбывалася? Можа, з тае прычыны, што ў міфы верылі і папулярызавалі іх нашыя настаўнікі; а можа таму, што вірус хваробы запаланіў нашыя істоты і вынішчыў нашую асабовасць; што мы не здольныя ні на што іншае, апрача як паўтараць завучанае ад папярэднікаў.

Сведчаннем памылковасці таго шляху, якім мы ішлі, будуць шматлікія “загадкі”, “праблемы” і “пытанні”, якія засталіся нам ад папярэднікаў і якія

асобныя сённяшнія “знаўцы” прапануюць аб’явіць вечнымі. Узнікае пытанне: а навошта тады гісторыя літаратуры, калі можна ўсё невядомае, усё, што патрабуе настойлівае працы, залічыць да “катэгорыі вечных”? І ці не азначае гэта: не было ў нас навуковае гісторыі літаратуры, дык і не трэба, а мы будзем паўтараць за нашымі папярэднікамі даўнія міфы і выдаваць іх за “новае слова ў навуцы”?

Увогуле, што гэта за навука, якая цягам дзесяцігоддзяў не можа вырашыць тое ці іншае пытанне? Так, рэвалюцыі, войны, гістарычнае і нацыянальнае бяспамяцтва беларусаў шмат вынішчылі з таго, што магло б хутка раскрыць не адну таямніцу мінулага. Аднак практыка паказвае, што мы часцей за ўсё проста хаваемся за ўяўную адсутнасць матэрыялаў. Мы проста не жадаем працаваць з гэтымі матэрыяламі. Бо як інакш вытлумачыць тое, што нават знакавыя тэксты беларускае літаратуры XIX стагоддзя не сталі прадметам пільнае ўвагі? Няўжо за 70 гадоў (1921–1991) будаўніцтва сацыялізму і камунізму немагчыма было высветліць, напрыклад, гісторыю напісання верша *Зáграй, зáграй, хлóпчэ мáлы*? А хоць бы з тае прычыны, што яго аўтарам увесь гэты час лічыўся Паўлюк Багрым, “першы вядомы пясняр сялянскага роду” (Максім Гарэцкі). Няхай сабе з-за класавай прадузятасці мы абміналі ўвагай розных там шляхціцаў-палякаў (ці проста спаланізаваных тутэйшых шляхціцаў), але ж тут нібыта самы што ні ёсць селянін-бядняк, амаль пралетар! Але дзе даследаванні – манаграфіі, кнігі, зборнікі – пра яго?

Праўда, пачатак даследаванняў “крашынскае справы” быў шматабяцальны. У 1913 г. літоўскі гісторык Аўгусцінас Янулайціс (1878–1950) пазнаёміў грамадскасць з уласнай версіяй падзей 1826–1829 гг. у Крашыне. Да гэтага часу была вядомая толькі версія Ігнацы Яцкоўскага (перадусім, у пераказе Вацлава Ластоўскага[1]). Сваю версію А. Янулайціс засноўвае на “дакументах аб гэтым здарэньні”[2]. Што гэта за дакументы і дзе яны знаходзяцца, навуковец не паведамляе. Па ўскосных дадзеных (цытата з паказанняў князя Канстанціна Радзівіла паводле следчае справы, якую вёў Ігнацы Брадоўскі) можна меркаваць, што ён карыстаўся паперамі з канцылярыі ці то рэктара Віленскага ўніверсітэта Вацлава Пелікана, ці то апекуна Віленскае навучальнае акругі Мікалая Навасільцава (захоўваліся і захоўваюцца ў Вільні), а таксама, магчыма, іншымі гістарычнымі крыніцамі. Пішучы не навуковы, а публіцыстычны артыкул[3], А. Янулайціс дазваляў сабе спалучаць звесткі з мастацкага твора (называючы яго ўспамінамі[4]) з архіўнымі

[1] Власт, *Пятрок з Крошына*, “Наша Ніва” 1911, № 30 (28 ліп.).

[2] А. Янулайтіс, *Аб маладым паэце с Крошына*, “Maładaja Biełaruś – Маладая Беларусь” 1913, сэр. 1, сш. 3, с. 9.

[3] А. Янулайціс, як і браты Луцкевічы, паходзіў з ваколіцаў мястэчка Шаўлі (Шаўляй), а з 1908 г. жыў у Вільні. Верагодна, Луцкевічы паспрыялі, каб публікацыя А. Янулайціса з’явілася ў пецярбургскім альманаху. Цікава, што артыкул *Аб маладым паэце с Крошына* датуецца 16 красавіка 1913 г. з Вільні, а нататка *Наш шлях* Антона Навіны ў гэтым жа выданні – 22 красавіка 1913 г.

[4] Аднак сам І. Яцкоўскі ва ўступе да кнігі папярэджваў чытача: “Аўтар не пярэчыць, што тыя

матэрыяламі, калі гэта неабходна было для яго канцэпцыі. Часам ён памыляўся, напрыклад, князя К. Радзівіла называў маршалкам павятовае шляхты, а таксама адным з суддзяў крашынскіх сялянаў. Істотным, аднак, было тое, што А. Янулайціс адназначна сцвердзіў: “дакументы, якімі я карыстаўся, а ім трэба верыць”, нічога не кажуць пра тое, што ў Крашын у 1828 г. прыязджалі сенатар М. Навасільцаў і рэктар Віленскага ўніверсітэта В. Пелікан; а таксама і тое, што ён не пагадзіўся з выказваннем І. Яцкоўскага, што “Паўлу Бахрыма[1] былі здаўшы у рэкруты. Думаю, што гэта непраўда. Лішне малы быў на гэта. Яму было 15 гадоў”[2].

Зрэшты, у сваёй публікацыі А. Янулайціс, сцвярджаючы, што ў школцы В. Магнушэўскага вучні пісалі вершы, а “с чысла гэткіх хлопчыкаў вядомы нам толькі адзін, Павал Бахрым”, які, “будучы ў школі <…> вельмі спадабаў пісаць вершы”[3], нават не згадвае пра верш *За́грай, за́грай...* Але затое згадвае, што Павел Багрым “перапісваў, што нападалося, ня толькі друкаванае, але і рукапіснае”[4], спасылаючыся пры гэтым на верш *Разгавор Мужыкоў* (*Rozmowa Chłopów*).

Архіўныя матэрыялы нічога не кажуць пра Паўла Багрыма як аўтара “нѣлепыхъ сочинений”, але А. Янулайціс свядома падтрымлівае напісанае І. Яцкоўскім. Прынамсі, у чытача складваецца адназначнае ўяўленне: Пётрак з Крашына, таленавіты сялянскі паэт з кнігі І. Яцкоўскага, – гэта той жа “Павал Бахрым”, які “вельмі спадабаў пісаць вершы”.

Заўважылі мы таксама яшчэ адну недакладнасць у А. Янулайціса: ксяндза вікарыя Піуса Гарбачэўскага (Гарбацэвіча), які – паводле дакументаў – адукаваў Паўла Багрыма ў плебаніі (“читать, писать и началамъ Арифметики”), гісторык робіць настаўнікам парафіяльнае школкі: “ён чытаў ім (вучням школкі. – *М. Х.*) казкі Эзопа, польскаго паэта Нарушэвіча і «Wiadomości brukowe», каторые выхадзілі ў Вільні і ў каторых не раз пісалі аб дрэнным палажэньні селян і аб патрэбе скасаваць паншчыну”[5].

Бясспрэчна, патрэбна гэта А. Янулайцісу, каб падвысіць статус школкі Вайцэха Магнушэўскага, якая выхавала здольнага паэта. Атрымліваецца, што паэта з Паўла Багрыма зрабіў літоўскі гісторык[6]. І яму паверылі, бо ён

самыя матэрыялы ў іншых руках маглі б набыць зусім іншы кшталт; яму, аднак жа, здавалася, што форма раману можа быць больш цікаваю, а таму ён факты і асобы, звязаныя не так між сабою, як з апісанаю эпохаю, спалучыў у форме раману”. Гл.: І. Яцкоўскі, *Аповесць з майго часу, альбо Літоўскія прыгоды*, Warszawa 2010, с. 5.

[1] Напісанне прозвішча “маладога паэта” можа сведчыць, што яно было пададзена А. Янулайцісам недакладна [як варыянт: ягоны артыкул перакладаўся з літоўскае (?) ці польскае (?) мовы і перакладчык ужыў больш адпаведную – на яго думку – беларускую форму]. Памылку заўважыў Ісідар Бас яшчэ ў сярэдзіне 1950-х гг., але выправіць яе не здолеў: рэдакцыя газеты “ЛіМ” пакінула традыцыйнае напісанне. Гл.: І. Бас, *Новыя факты да біяграфіі Паўлюка Багрыма: З архіўных матэрыялаў*, “ЛіМ” 1954, № 20 (15 мая).

[2] А. Янулайтіс, *Аб маладым паэце с Крошына*, “Маладая Беларусь” 1913, сер. 1, сш. 3, с. 15.

[3] *Ibidem*, s. 11.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*.

[6] Дапускаем пэўны ўдзел у гэтым працэсе перакладчыка артыкула.

сцвярджаў у сваёй публікацыі, што карыстаецца дакументамі "аб гэтым здарэньні".

Паверыў яму Рамуальд Зямкевіч, які ў хуткім часе [вясна 1915 г. (?)], пакінуўшы працу "ў Магілеўшчыне", пераедзе ў Крашын парадкаваць бібліятэку К. Святаполк-Завадскага і, пэўна, будзе пашыраць сярод крашынцаў звесткі пра Paŭła Bochryma (sic!) і ягоны верш[1]. Больш за тое, Паўла Багрыма ён называе аўтарам *Гутаркі Данілы з Сьцяпанам* і верша *Размова пана з мужыком*. Артыкул А. Янулайціса, а таксама звесткі Р. Зямкевіча сталі асноваю раздзела *Паўлюк Бахрым* у кнізе Максіма Гарэцкага *Гісторыя беларускае літэратуры*[2]. Пераканаўчасць, з якою апавядаў М. Гарэцкі пра Паўла Багрыма, прычынілася ўмацаванню ідэі пра выключную патрэбнасць такое постаці ў гісторыі беларускае літаратуры XIX стагоддзя: "Единственным исключением на этом общем фоне холопоманской, мужиковствующей, но все же господской литературы является творчество первого белорусского поэта-крестьянина – Павлюка Багрима. В его стихах – неподдельный голос самих масс угнетенного белорусского крестьянства"[3].

Нават Лукаш Бэндэ ў суровыя 1930-я гг. не меў нічога супраць такога паэта ў гісторыі літаратуры мінулага стагоддзя, супрацьпастаўляў яго пісьменнікам "пануючых класаў" – Яну Баршчэўскаму, Яну Чачоту, Аляксандру Рыпінскаму, Вінцэнту Дуніну-Марцінкевічу: "Творчасць Паўлюка Бахрыма, творы невядомых нам аўтароў <…> сваім вастрыём накіраваны супроць прыгонніцтва, супроць прыгоннікаў-памешчыкаў. Гэтыя творы, праўдзіва адлюстроўваючы ў мастацкіх формах (праўда прымітыўных) прыгоннае становішча сялянства і яго імкненні да «зямлі і волі», будучы накіраванымі сваім вастрыём супроць прыгоннікаў-памешчыкаў і ўсяго прыгоннага ладу, цалкам аб'ектыўна выяўлялі ідэі антыпрыгонніцкай, сялянскай рэволюцыі"[4].

Аднак грунтоўна вывучаць жыццё і творчасць першага сялянскага паэта ў Савецкай Беларусі не было магчымасці: як высветліцца пазней, асноўныя матэрыялы, якія маглі б дакументальна пацвердзіць ключавы момант у гісторыі ўзнікнення верша *За́грай, за́грай...*, знаходзіліся ў Вільні і Гродне – за межамі БССР. Літаратуразнаўцам-даследчыкам (якіх было няшмат) і чытачу заставалася толькі верыць у напісанае А. Янулайцісам.

Не заняліся вывучэннем дадзенага пытання і заходнебеларускія гісторыкі, публіцысты і літаратуразнаўцы. Антон Луцкевіч адно толькі паўтараў колькі разоў пра вялікае значэнне асобы Паўла Бахрыма ў гісторыі беларускага адраджэнскага руху[5], Адам Станкевіч, перадрукаваўшы ў сваёй

---

[1] Гл.: R. Sunica, *M–ko Kroszyn*, „Biełarus" 1915, nr 21–22 (4 czerwienia).

[2] М. Гарэцкі, *Гісторыя беларускае літэратуры*, Вільня 1920, с. 59–62. Тое самае ў другім і трэцім выданнях. І толькі ў чацвёртым выданні М. Гарэцкі адмовіцца ад ідэі прыпісваць Паўлюку Багрыму *Гутарку Данілы з Сьцяпанам* і верш *Размова пана з мужыком.*

[3] М. Горецкий, *Белорусская литература: Краткий очерк* [у:] М. Гарэцкі, *Творы*, Мінск 1990, с. 327. Артыкул упершыню быў апублікаваны ў часопісе "Октябрь" (1928, № 4).

[4] Л. Бэндэ, *Аб літаратуры XIX века*, "Полымя рэвалюцыі" 1935, № 4, с. 163.

[5] Гл.: Ант. Навіна, *Пуцяводныя ідэі беларускае літаратуры*, "Наша думка" 1921, 4 лют.; Ант.

брашуры *Mahnušeŭski, Paŭluk Bachrym, Babroŭski* (Wilnia 1937) артыкул А. Янулайціса, толькі задаваўся пытаннем: “Što heta byli za dakumenty, ci ŭsio jon z ich wykarystaŭ, i dzie jany znachodziacca”[1].

Пытанне А. Станкевіча “пачуў” Ісідар Бас: у сярэдзіне 1950-х гг. ён высветліў, што ў гарадзенскіх, віленскіх і маскоўскіх архівах захоўваюцца шматлікія матэрыялы, датычныя сялянскага бунту (зрэдку казалі нават: паўстання) супраць пана-памешчыка, а таксама асобы самога паэта і ягоных настаўнікаў[2]. Вядома, публікацыя архіўных матэрыялаў у тыя часы была даволі рэдкаю з’яваю. Тым больш, што дадзеная справа, на думку тагачасных навукоўцаў, не патрабавала нейкага дадатковага вывучэння: літаратуразнаўцы як аксіёму прымалі нібыта даведзенае папярэднікамі, што верш з кнігі І. Яцкоўскага належыць пяру Паўлюка Багрыма. Вольная інтэрпрэтацыя асобнымі літаратуразнаўцамі пэўных дэталяў крашынскае справы падыктавала І. Басу неабходнасць выпраўлення памылак, а таксама публікацыі некалькіх дакументаў з трох архіваў. Калі больш дакладна, то навуковец падае ў дадатку паказанні П. Багрыма І. Брадоўскаму ад 3 ліпеня 1828 г. (у перакладзе з расейскае на беларускую мову), верш *Размова хлопаў*, фрагменты дзвюх версій рапарту Міхайлы Бабяцінскага да М. Навасільцава (кастрычнік 1828 г.), фрагменты паказанняў Станіслава Юрагі і К. Радзівіла І. Брадоўскаму ад 16 ліпеня 1828 г., фрагмент рапарту І. Брадоўскага да В. Пелікана, а таксама паведамленне літоўскага ваеннага губернатара Аляксандра Рымскага-Корсакава пра меркаванне М. Бабяцінскага адносна пакарання крашынскіх сялянаў у Міністэрства унутраных спраў (з Асобнага журнала Камітэта міністраў ад 27 кастрычніка 1828 г.).

Характэрна тое, што даследчык, пазнаёміўшыся з матэрыяламі трох архіўных спраў, не знайшоў пацвярджэння, што Павел Багрым напісаў верш *Зáграй, зáграй...*, што М. Навасільцаў і В. Пелікан у 1826–1829 гг. былі ў Крашыне, што бацька паэта браў удзел у сялянскім бунце і быў забіты. Здавалася б, у даследчыка ёсць усе падставы засумнявацца ў сапраўднасці расказанае І. Яцкоўскім гісторыі, але спыняла, відавочна, наяўнасць апублікаванага ў 1854 г. беларускага верша. Таму І. Бас прапанаваў сваю гіпотэзу: М. Навасільцаў і В. Пелікан “наведалі мястэчка пасля 1829 года”, “«кіямі забіты» бацька Багрыма быў пазней 1829 года”, “выходзіць, што

Навіна, *Эвалюцыя беларускае адраджэнскае ідэалёгіі і адбіццё яе ў літаратуры: Паводле публічнае лекцыі, прачытанае ў Вільні*, “Студэнцкая думка” 1926, № 1; Ант. Навіна, *Галоўныя кірункі ў беларускай паэзіі* [у:] *Гадавік Беларускага навуковага таварыства*, Вільня 1933, кн. І.

[1] Цыт. па: A. Stankiewič, *Mahnušeŭski, Babroŭski* [у:] *Шляхам гадоў: Гісторыка-літаратурны зборнік*, Мінск 1993, с. 56.

[2] Спачатку І. Бас пазнаёміў грамадскасць з матэрыяламі пра крашынскія падзеі з Гродзенскага філіяла Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва (І. Бас, *Новыя факты да біяграфіі Паўлюка Багрыма: З архіўных матэрыялаў*, “ЛіМ” 1954, № 20; 15 мая), а пасля з Цэнтральнага дзяржаўнага архіва ЛітССР (І. Бас, *Паўлюк Багрым*, “Полымя” 1955, № 3, с. 147–153; І. Бас, *З літаратурнага мінулага*, “Беларусь” 1956, № 10, с. 28; І. Бас, *Каму належаць вершы*?, “Беларусь” 1963, № 11, с. 29). Усё гэта пазней будзе ўключанае ў кнігу: І. Бас, *Літаратурныя пошукі, знаходкі, даследаванні*, Мінск 1969, с. 61–76, 133–140.

Зайграй, зайграй, хлопча малы... напісаны быў пасля таго, як на месца памерлага плябана прыйшоў другі”[1]. І заклікаў да далейшай даследчай працы.

Было бачна, што легенда разбураецца. Але сітуацыю “выратаваў” Адам Мальдзіс: выкарыстаўшы асобныя спрэчныя моманты і недакладнасці ў разважаннях І. Баса, ён нівеляваў ягоныя сумненні і прапанаваў свой варыянт вырашэння праблемы: “У дакументах пакінуў след адзін выпадак, калі Багрым чытаў Нервалодаву (sic!) *Размову хлопаў*, у Яцкоўскага – другі, калі той жа Багрым чытаў Навасільцаву і Пелікану верш *Заграй, заграй, хлопча малы*. Але апошні выпадак не быў зафіксаваны дакументальна, бо Навасільцаў і Пелікан, як адказныя за адукацыю ва ўсёй акрузе, проста не былі зацікаўлены ў агалосцы. І ў Крошын яны заязджалі нібы зусім выпадкова і неафіцыйна, «па дарозе ў Слонім»... Вядома, усё гэта пакуль толькі гіпотэза, аднак яна тлумачыць яўную супярэчнасць паміж мемуарамі І. Яцкоўскага і дакументамі, апублікаванымі І. Басам”[2].

Гіпотэза А. Мальдзіса, аднак, разбураецца адразу: калі і сапраўды “незацікаўленыя ў агалосцы” М. Навасільцаў і В. Пелікан “неафіцыйна” заязджалі ў Крашын, то дзе і якім чынам наваградскі адвакат І. Яцкоўскі далучыўся да высокіх царскіх саноўнікаў? (Бо ж ён нібыта прысутнічаў пры чытанні верша Пётракам). І яшчэ: калі М. Навасільцаў і В. Пелікан “пазнаёміліся” з маладым паэтам і яго творчасцю яшчэ пры жыцці Вайцэха Магнушэўскага, г. зн. у 1828 г., то ў вершы *За́грай, за́грай...* не павінна весціся гаворка пра пакаранне сялянаў (“бацька кіямі забіты”), бо прысуд па справе крашынцаў прывялі ў выкананне толькі вясною 1829 г. І зусім ужо выглядае дзіўным тое, што выяўлены сенатарам і рэктарам верш не быў далучаны да крымінальнае справы, але падлетка праз некалькі дзён паліцыя забрала і здала ў рэкруты. І нічога гэтага не ведаў гродзенскі цывільны губернатар Міхайла Бабяцінскі[3], працягваючы апраўдвацца перад вышэйшым начальствам за тое, што ягоныя падазрэнні прывялі да арышту і следства над ксяндзом Вайцэхам Магнушэўскім, які, заўважым, увесь гэты час (да смерці ў снежні 1828 г.) знаходзіўся пад хатнім арыштам.

На нашу думку, матэрыялы, апублікаваныя і пераказаныя І. Басам, не былі належным чынам прааналізаваныя. Сцвярджаем гэта на той падставе, што ніхто з літаратуразнаўцаў не выкарыстаў у сваіх працах дакументаў, апублікаваных І. Басам у дадатку. А яны, думаецца, дастаткова важныя дзеля разумення таго, што адбылося ў Крашыне ў апошнія дні мая 1828 г.

Новым этапам у справе вывучэння кола пытанняў, звязаных з вершам *За́грай, за́грай...*, стала публікацыя раздзела *Паўлюк Багрым* у кнізе Генадзя Кісялёва *Пачынальнікі*[4], а таксама старонкі кнігі Івана Ралько, прысвечанай

---

[1] І. Бас, *Літаратурныя пошукі, знаходкі, даследаванні*, Мінск 1969, с. 75, 76.

[2] А. Мальдзіс, *Бяспрэчнае і гіпатэтычнае*, “Полымя” 1970, № 9, с. 230.

[3] Заўважым: асоба, якая адказвала за рэкруцкі набор у губерні.

[4] *Паўлюк Багрым (1813 – каля 1891)* [у:] *Пачынальнікі: З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, уклад. Г. Кісялёў, Мінск 1977, с. 185–212.

асаблівасцям метрычнай сістэмы славутага верша[1]. Г. Кісялёў надрукаваў XXIX раздзел (*Працяг, кс. Магнушэўскі, Юрага, Пётрак-паэт*) *Аповесці з майго часу* І. Яцкоўскага, а таксама 17 з 28 дакументаў са справы *О приходскомъ училище состоящемъ Новогрудкаго уѣзда въ мѣстѣчкѣ Крошинѣ и о неповиновеніи крошинскихъ Крестьянъ противу владѣльца ихъ помѣщика Юраги. 1828–1829*, якая паходзіць з канцылярыі рэктара Віленскага ўніверсітэта. Тэксты дакументаў і грунтоўны каментар да іх праблізілі крашынскую справу да чытачоў, спрыялі ўсведамленню тых падзей, што здарыліся ў 1828 г. і сталі падставаю дзеля ўзнікнення верша *За́грай, за́грай...*

Даследаванне І. Ралько, якое звяртала ўвагу на харэічны рытм верша, магло падказаць чытачу даволі крамольную ў той час думку: калі твор узнік пад уплывам акцэнталогіі польскае мовы, то роднаю (ці першаю) моваю паэта была польская.

Публікацыі апошніх трыццаці гадоў у справе атрыбуцыі верша *За́грай, за́грай...*, па сутнасці, не былі запатрабаваныя літаратуразнаўчаю навукаю, бо ні адна з прапанаваных гіпотэз не была дастаткова абгрунтаванаю і аргументаванаю, а таксама з тае прычыны, што гісторыка-літаратурны досвед нешматлікіх сучасных літаратуразнаўцаў і чытацкае публікі знаходзіцца на дастаткова нізкім узроўні.

Мы бачым адзінае выйсце з тупіковае сітуацыі, у якім апынулася “багрымазнаўства” (што не можа вырашыць свае асноўнае задачы), – публікацыю ўсіх тых крыніцаў, якія праліваюць святло на падзеі амаль двухсотгадовае даўніны. Перш-наперш, – матэрыялаў, што захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў г. Гродне (НГАБГ) у справе *Дѣло по веленію великаго князя о неповиновеніи крошинскихъ крестьянъ помѣщику Юрагѣ [и] о поверенномъ ихъ Каминскомъ. 30 декабря 1826 – 29 марта 1829 г.*[2], у склад якое ўваходзіць больш за сто дакументаў. Як ужо казалася, І. Бас апублікаваў з гэтае справы верш *Размова хлопаў*, а таксама асобныя фрагменты з некалькіх дакументаў. На нашую думку, публікацыя архіўнае справы, якая вялася цягам амаль трох гадоў, дасць магчымасць убачыць падзеі такімі, якімі яны былі, і адказаць на пытанне: ці мог Павел Багрым напісаць верш *За́грай, за́грай...* Пераважная большасць дакументаў гэтае справы, асабліва калі іх разглядаць асобна, не мае вялікае вартасці. 62 са 104 дакументаў – гэта чарнавікі загадаў ці рапартаў гродзенскага цывільнага губернатара М. Бабяцінскага. Нават можна сказаць больш: яны анічога новага не дадаюць да справы атрыбуцыі верша. Аднак, думаецца, іх асноўная вартасць заключаецца ў стварэнні агульнага малюнка тых драматычных для крашынцаў падзей. Яны – часткі тае мазаікі, якая захоўвае праўдзівае адлюстраванне складаных жыццёвых – бытавых і культурна-адукацый-

---

[1] І. Ралько, *Вершаскладанне: Даследаванні і матэрыялы*, Мінск 1977, с. 9–11.

[2] Звычайна гэтая справа называецца паводле тытулу, дадзенага ў савецкі час: *О неповиновении крестьян местечка Крошина своему помещику Юраге*. Гл.: І. Бас, *Новыя факты да біяграфіі Паўлюка Багрыма: З архіўных матэрыялаў*, “ЛіМ” 1954, № 20 (15 мая).

ных – калізій насельніцтва невялікага мястэчка на паўднёва-ўсходняй Навагрудчыне.

Мы дакладна не ведаем, колькі гаспадарскіх двароў было ў той час у мястэчку[1]. Але бясспрэчна тое, што адна частка насельніцтва Крашына мела права называцца мяшчанамі (сярод іх – Восіп Багрым, бацька Паўла), другая – была падданымі парафіі Божага Цела (60 двароў, але, відавочна, не ўсе яны знаходзіліся ў мястэчку), трэцяя – належала Радзівілам–Юрагам (апрача местачкоўцаў – сяляне вёсак Схеда-Крашын і Юрысдыка-Крашын).

Трыццаць сем чалавек, якія раней лічылі сябе мяшчанамі, не пагадзіліся з планам новага гаспадара маёнтка павялічыць колькасць сваіх падданых, а г. зн. і свае прыбыткі[2]. Вядома, трыццаць сем чалавек – гэта не трыццаць сем крашынскіх двароў: больш верагодна, што С. Юрага паквапіўся на 20–25 гаспадарак (прыкладна 250 асобаў абодвух палоў). Сяляне адмовіліся падпарадкоўвацца загадам С. Юрагі і шукалі абароны спачатку ў павятовай адміністрацыі, а пасля нават звярнуліся ў Варшаву да царскага брата, цэсарэвіча Канстанціна. Ксёндз В. Магнушэўскі, вельмі верагодна, падтрымліваў сялян, але падчас следства, якое вялі павятовы маршалак Юзаф Верашчака і саветнік губернскае ўправы Мартын Явароўскі, адмовіўся ад іх (калі вядома, ягоныя паказанні запісаныя былі дакладна).

Дакументы канцылярыі гродзенскага цывільнага губернатара, на нашую думку, паказваюць (як гэта заўважыў яшчэ І. Бас), што ад верасня 1826 г. па сакавік 1829 г. у Крашыне не мог быць напісаны верш *Зáграй, зáграй...* Больш за тое, вопыт чытання перад прадстаўніком улады, які набыў Павел Багрым напрыканцы мая 1828 г. (і адначасна ці не ўсе жыхары мястэчка, бо пра выпадак ведалі ўсе), выключаў магчымасць нечага падобнага перад любым чужаніцаю (у тым ліку і перад наваградскім адвакатам І. Яцкоўскім). То якім чынам М. Навасільцаў і В. Пелікан схілілі Паўла Багрыма да чытання перад імі верша *Зáграй, зáграй...*? Няўжо ён другі раз трапіў у тую ж самую пастку, што і ў маі 1828 г. Гэта азначае, што гісторыя лонданскага эмігранта прыдуманая ім самім на аснове таго выпадку, які адбыўся ў Крашыне ў маі 1828 г. і які быў зафіксаваны ў дакументах двух следстваў – Гродзенскае губернскае ўправы і Віленскае навучальнае акругі.

Сапраўднага аўтара верша *Зáграй, зáграй...*, мы лічым, можна адшукаць, вывучаючы матэрыялы (калі яны захаваліся) лонданскае друкарні Аляксандра Рыпінскага і К°, ліставанне лонданскіх і парыжскіх прыяцеляў І. Яцкоўскага, прыватнае жыццё Вялікае эміграцыі.

Дакументы друкуюцца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў арыгіналу паводле: Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне (НГАБГ), ф. 1, воп. 2, спр. 1334, а. 1–195: *Дѣло по веленію великаго князя о неповиновеніи крошинскихъ крестьянъ помѣщику Юрагѣ [и] о поверенномъ ихъ Каминскомъ. 30 декабря 1826 – 29 марта 1829 г.*

---

[1] На расейскай вайсковай карце 1870-х гг. паказана, што ў Крашыне было 68 двароў.

[2] Паводле *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, напрыканцы XIX ст. маёнтку Крашын належала 1100 дзесяцінаў зямлі (t. XV, cz. 2, s. 168).

Прынцыпы перадачы тэксту дакументаў

Вертыкальнаю рыскаю адасабляецца (дзеля зручнасці чытання) напісанае ў арыгінале злітна. Мы ўсведамляем, што ў чарнавіках пісар дзеля хуткасці пісання адмыслова не дзяліў тэксту на словы, але і тут прытрымліваемся агульнага правіла: напісанае злітна пакідаем так, як было ў рукапісе.

Пачатак кожнае старонкі рукапісу мы перадаём дзвюма прамымі рыскамі з устаўленым паміж імі нумарам аркуша ў ніжнім рэгістры: |1r| – правая старонка аркуша (ад лац. rectus – проста); |1v| – левая старонка аркуша (ад лац. verso – адваротная старонка).

Перакрэсленыя ў рукапісе словы і сказы падаём адпаведна – ~~при Семъ~~, напісанае зверху, між радкамі – у верхнім рэгістры – у Сего въ возвратъ.

Занатаваныя збоку (на палях) праўкі і дадаткі падаём напрыканцы асноўнага тэксту пасля пазнакі: * *Ad marginem*.

Дзеля кампактнасці тэксту элементы кутняга штампу (назва ўстановы, дата, выходны нумар і інш.) падаюцца ў верхнім радку дакумента.

Той тэкст рукапісу, які не ўдалося расчытаць, сігналізуецца кутнімі дужкамі са словам “нечытэльна” – <*нечыт.*>.

У квадратных дужках [ ] узнаўляюцца скарачэнні ў рукапісе, а таксама (па магчымасці) словы і часткі слоў у канцы (звычайна) радка, дзе папера аказалася пашкоджанаю.

ДАКУМЕНТЫ АРХІЎНАЕ СПРАВЫ

1. Цэсарэвіч Канстанцін да Міхайлы Бабяцінскага

Найдаўнейшы дакумент у гэтай справе – загад вялікага князя Канстанціна Паўлавіча (1779–1831), расейскага цэсарэвіча, намесніка ў Царстве Польскім, гродзенскаму цывільнаму губернатару Міхайлу Бабяцінскаму[1] ў сувязі з прашэннем Казіміра Камінскага. Атрыманае пісьмовае хадайніцтва крашынскага селяніна цэсарэвіч пакідае "безъ дѣйствія"і адначасна патрабуе правесці следства адносна таго ж К. Камінскага ды, фактычна, рэкамендуе аддаць яго пад суд.

|**1 r**| Списокъ съ Повелѣнія Его Императорскаго Высочества Цесаревича, Гродненскому Гражданскому Губернатору отъ 4. Сентября 1826º года за № 1877.

Предписываю Вашему Превосходительству[2] объявить жителю Новогрудскаго Повѣта мѣстечка Крошина Казимиру Каминскому, называющемуся повѣреннымъ жителей того мѣстѣчка, что присланное ко мнѣ отъ него прошеніе, о|неправильномъ якобы обращеніи вышеозначенныхъ жителей владѣльцемъ въ крестьянскія, повинности, оставлено мною безъ дѣйствія, по непредставленіи при ономъ довѣренности на ходатайство. При чемъ возвративъ ему прилагаемый при семъ документъ[3] и взыскавъ съ него за употребленную по Канцеляріи моей вмѣсто гербовой простую четыре и одинъ за приложеніе на несоотвѣтственной писанное, всего за пять листовъ бумагу слѣдующія деньги, отослать въ Казначейство.

Усматривая же изъ прошенія что выше упомянутый Каминскій занимается ходатайствомъ по дѣлу жителей и несколько разъ, какъ самъ пишетъ, принужденъ былъ бѣжать изъ дому, поручаю Вашему Превосходительству произвѣсти розысканіе какъ объ немъ, такъ и о|писавшемъ прошеніе нѣкоемъ Демъянѣ Панкратьѣвѣ[4], не подговарываютъ ли они Крестьянъ, къ подачѣ жалобъ на владельца, равно кто сей Панкратьевъ и какого повѣденія? За тѣмъ |**1 v**| буде окажутся они въ семъ поступкѣ виновны, то предав ихъ Суду, съ содержаніемъ подъ стражею, о|послѣдующемъ донести мнѣ съ возвращеніемъ препровождаемаго при семъ вышеозначенаго прошенія, и съ объясненіемъ на щотъ жалобы въ оной изложенной.

Копія. Пазнака пра дату атрымання адсутнічае.

---

[1] Міхайла Бабяцінскі (1773–1832) паходзіў са шляхты Віцебскае губерні. На расейскай дзяржаўнай службе з 1789 г. Служыў спачатку ў Полацку, а пасля ў Вільні і Гародні. У 1824–1831 гг. быў на пасадзе гродзенскага цывільнага губернатара.

[2] Так тытулаваліся цывільныя чыны 3 і 4 класа. М. Бабяцінскі быў у той час сапраўдным стацкім саветнікам (4 клас).

[3] Дакумента ў справе няма.

[4] Гаворка пра Дзям'яна Панкрацьева, пісара Валынскага ўланскага палка. Полк быў сфармаваны ў 1807 г. з вольнапісаных Валынскае і Віленскае губерняў. Камандзірам з'яўляўся палкоўнік Мікалай Філімонаў, які пазней загінуў у баі з паўстанцамі ў 1831 г.

2. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

На выкананне загаду цэсарэвіча гродзенскай управе спатрэбілася тры з паловаю месяцы. У ніжэйпададзеным допісе М. Бабяцінскага няма аніякае інфармацыі пра тое, што адбылося за гэты час, але да допісу прыкладаўся “Списокъ постановленія” (у справе адсутнічае) губернскае ўправы. Відавочна, гаворка там магла ісці пра следства ў Крашыне восенню 1826 г., якое вёў асэсар (засядацель) Наваградскага Ніжняга земскага суда Юзаф (Іосіф) Сабалеўскі, у выніку якога К. Камінскі і яшчэ сем чалавек трапілі ў астрог.

|**2 r**| Его Высочеству.

Рапортъ.

Въ слѣдствіе повелѣнія ко|мнѣ Вашего И[мператорскаго] Высочества отъ 4$^{\underline{o}}$ Сентября сего|года за № 1877. съ препровожденіемъ прошенія жителя мѣстечка Крошина Казимира Каминскаго, о|неправильномъ якобы обращеніи тамошнихъ ~~крестьянъ~~[*1] мѣщанъ владѣльцомъ въ|крестьянскіе повинности; въ|какомъ содержаніи состоялось въ Гродненскомъ Губернскомъ Правленіи 16$^{\underline{o}}$ Сего декабря постановленіе. |**2 v**| Съ|онаго Вашему И[мператорскому] Высочеству имѣю щастіе ~~у Сего~~ всепокорнѣйше представить у Сего засвидѣтельствованный Списокъ, подносся ~~при Семъ~~ у Сего въ возвратъ и выше означенное ~~помянутаго Казимира~~ Каминскаго прошеніе.

[*1] *Ad marginem*: Крошински^{хъ}.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака[1]: № 11066. 30. Декабря 1826 Года.

3. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Дакумент трапіў у “крашынскую справу”, здаецца, выпадкова. Але для нас ён цікавы тым, што тут, верагодна, згадваецца адзін з продкаў Ларысы Геніюш – Мацвей Міклашэвіч. Да гэтага часу вядома было, што дзед паэткі зваўся Павел (1844–1929), а прадзед – Франц (г. н. прыкладна 1820).

|**3 r**| Его Высочеству.

Въ слѣдствіе повелѣнія ко мнѣ Вашего И[мператорскаго] В[ысочества] отъ 25 Декабря прошлаго 1826 года за № 2811$^{\underline{й}}$ по|прошенію имянующихся Мѣщанами Мѣстечка Крынокъ, Матвѣя Микласѣвича и Николая |**3 v**| Янисимовича жаловавшихся на медленное производство Дѣла, объ отыскиваемой ими свободѣ изъ владѣнія тайнаго Совѣтника Дивова[2], ~~и~~ въ излишнемъ требованіи отъ нихъ Дворовымъ начальствомъ повинностей |**4 r**| и прочее; въ|какомъ содержаніи состоялось въ Гродненскомъ Губернскомъ Правленіи 12 ~~сего~~ настоящаго Генваря Мѣсяца Постановленіе, съ онаго имею щастіе всепокорнѣйше представить у|сего засвидѣтельствованный Списокъ[3].

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 436. 20 Генваря 1827 [г.].

---

[1] Тут і далей пазнака на дакуменце – гэта інфармацыя пра дату яго напісання ці атрымання, а таксама нумар, нададзены канцылярыяй губернскае ўправы.

[2] Маецца на ўвазе Павел Дзіваў (1765–1841), кіраўнік справамі Міністэрства замежных спраў. Быў чалавекам скрайніх кансерватыўных поглядаў; вёў зацятую барацьбу супраць асветы, лібералаў і палякаў.

[3] Дакумента ў справе няма.

4. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Паліцэйскую ўладу ў павеце ажыццяўляў не толькі спраўнік і Ніжні земскі суд, але і павятовы маршалак. Ім падчас крашынскіх падзеяў 1820-х гг. на Наваградчыне быў Юзаф Верашчака (1790–1871), брат Міхала (каля 1790 – 1857) і Марылі (1799–1863), прыяцель Адама Міцкевіча, Тамаша Зана і Яна Чачота; уладальнік маёнтка Туганавічы і Райца[1]. Хоць чарнавік нататкі-загаду М. Бабяцінскага нічога не кажа, якую пастанову гродзенскае ўправы павінен быў выконваць маршалак вясною 1827 г., але з пазнейшых дакументаў справы вынікае, што Ю. Верашчака абавязваўся "увещевать" крашынскіх сялян. Відавочна, "Спісокъ постановленія" рабіўся паводле журнала "Литовско-Гродненскаго правленія" і ў матэрыялы справы не трапіў.

|**5 r**| Г[осподину] Новогрудскому повѣтовому Маршалу.

Къ|точному и непремѣнному со|стороны Вашего высокородія[2] исполненію препроваждаю у|сего Списокъ постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія 22 Марта состаявшагося съ|следующимъ къ|оному приложеніе |**5 v**| о Крошинскихъ Крестьянахъ, называющихъ себя Мѣщанами упорствующихъ противу Дворовой власти и прочее.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: [№] 2560. 29 Марта 1827 [г.].

5. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Чарговы раз гродзенскі цывільны губернатар дасылае ў Варшаву пастанову ўправы (у справе яе няма), што грунтавалася на загадзе цэсарэвіча адносна крашынскіх сялян і ўжо раней была даслана павятоваму маршалку дзеля непасрэднага выканання.

|**6 r**| Его Высочеству.

Рапортъ.

Вашему Императорскому Высочеству имѣю щастіе всепокорнѣйше представить списокъ Постановленія состоявшагося въ Гродненскомъ Губернскомъ Правленіи 22º сего Марта въ|слѣдствіе Повѣленія Вашего Высочества о|неповинующихся Дворовой власти |**6 v**| Крестьянахъ Мѣстечка Крошина называющихъ себя Мѣщанами.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 2639. 31 Марта 1827º [г.].

---

[1] У расейскай павятовай адміністрацыі ён служыў з 1818 г.: быў спачатку павятовым харунжым, а з 1824 г. – павятовым маршалкам. З-за адсутнасці дакументаў, мы не ведаем, ці быў ён абраны на гэтую самую пасаду на чарговы трохгадовы тэрмін у 1830 г.

[2] Так звычайна тытулаваліся цывільныя чыны 5 класа (стацкі саветнік), а таксама радавітая шляхта. Ю. Верашчака чыну не меў.

6. Цэсарэвіч Канстанцін да Міхайлы Бабяцінскага

Дакумент сведчыць, што вясною 1827 г. цэсарэвіч Канстанцін рэкамендаваў М. Бабяцінскаму стлуміць непадпарадкаванне крашынскіх сялян з дапамогаю войска і стварыць з прадстаўнікоў павятовае судовае ўлады і вайскоўцаў суд, які павінен быў пакараць "возмутителей". Раней супраць сялян дзейнічала павятовая паліцыя, а таксама губернаская судовая ўлада.

|7 r| Отъ Его Императорскаго Высочества Цесаревича Главнокомандующаго Литовскимъ Отдельнымъ Корпусомъ.

Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору.

Расмотрѣвъ представленное ко мнѣ при рапортѣ Вашего Превосходительсва отъ 31. прошлаго Марта № 2639 постановленіе Гродненскаго Губернскаго Правленія, по предмѣту приведенія въ повиновеніе Крестьянъ Мѣстечка Крошина обнаруживших непослушаніе владѣльцу ихъ Юрагѣ[1] я нахожу здѣланно[е] Губернскимъ Правленіемъ разпоряжені[е] о увещеваніи ихъ посредствомъ Новогрудскаго Повѣтоваго Маршала оснавательнымъ и согласнымъ съ существующими на сей случай правилами. Но если Крошинскіе Крестьяне и послѣ увещевані[я] Повѣтоваго Маршала не|возчувствуют[ъ] заблужденія своего и не|окажутъ явственнаго въ онномъ разкаянія, то не терая времени приступить къ мѣрамъ изображеннымъ въ Высочайше утвержденномъ 20 Іюля прошлаго 1826 Года постановленіи Комитета Г[осподъ] Министровъ изтребовавъ для приведенія въ повиновеніе Крестьянъ военную Команду |7 v| и учредя на мѣстѣ изъ наличныхъ офицеровъ той Командуы по поламъ съ членами Повѣтоваго Суда военный Судъ, для преданія главнѣйшихъ Начищиковъ и возмутителей всей строгости законовъ съ содержаніемъ подъ стражею и объ учрежденіи того Суда, а равно о подвергающихся оному лицахъ мнѣ донести. Въ противномъ|же случаѣ если Крестьяне убѣдясь въ неосновательности разсужденій ихъ на щетъ мѣщанскихъ правъ, о коихъ не|заводили установленымъ порядкомъ иска, объявить надлежащее Помѣщику повиновеніе, то обнаруживъ имъ неправильность ихъ поступковъ, строго подтвердить, чтобы впредь не выходили изъ повиновенія владѣльцу подъ опасеніемъ строгаго наказанія.

Варшава. 12 Апреля 1827 Года. Генералъ Инспекторъ всей Кавалер[іи][2]. № 804.

Копія. У гары першае старонкі пазнака: 20 Апреля [1827 г.].

---

[1] Гаворка пра Станіслава Казіміра Юрагу, гербу Гедройц (каля 1790 – 1851), сына віленскага земскага і гродскага рэгента Юзафа Юрагі, уладальніка маёнтка Крашын. На пачатку 1820-х гг. ён ажаніўся з Антанінай Людвікай Тэафіляй Радзівіл (19.12.1790–1851), дачкою Мацея і Эльжбеты з Хадкевічаў Радзівілаў, з якою меў дачку Тэафілю (17.10.1822–13.03.1851). Тэафіля Юрага выйшла замуж за Эўгеніуша Роберта Святаполк-Завадскага (1817–1880) і нарадзіла пяцёра дзяцей. Іхні сын Пётр Станіслаў Святаполк-Завадскі (1847 – пасля 1884) валодаў Крашынам у др. пал. XIX ст.

[2] Гэтую пасаду займаў цэсарэвіч Канстанцін.

7. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

М. Бабяцінскі вёў актыўную перапіску з цэсарэвічам, ягоная губернская ўправа прымала ўсё новыя і новыя пастановы, дасылала новыя загады павятовай уладзе, а ў Варшаву – справаздачы пра прынятыя пастановы, але крашынскія сяляне ўпарта трымаліся, абараняючы сваё права на мяшчанскае званне.

|**8 r**| Его Императорскому Высочеству Цесаревичу.

Рапортъ.

Въ ~~исполненіе~~ Слѣдствіе повелѣнія ко мнѣ Вашего Императорского Высочества отъ 12º минувшаго апреля за № 804мъ по предмѣту привѣденія въ повиновеніе крестьянъ мѣстечка Крошина владѣльцу ихъ Юрагѣ; въ какомъ содержаніи состоялось ~~постановленіи~~ въ Грод[ненскаго] Губ[ернскаго] Правленія постановленіе <*~~нечыт~~.*> съ оного имѣю счастье всепокорнѣйше поднесть у сего засвидѣтельствованный Списокъ[1].

Новогруд[скому] Маршалу таковой|же Списокъ къ надлежащему исполненію*[1].

*[1] *Ad marginem*: № 4168.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 3998. 12 Маія 1827 [г.].

8. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

"Списка" ў справе няма, а таму цяжка сказаць, якія новыя меры ў дачыненні да крашынцаў вымысліла губернская ўправа. Магчыма, якраз у гэты час было прынятае рашэнне ўвесці ў Крашын каманду Валынскага ўланскага палка, які знаходзіўся тады на Наваградчыне.

|**9 r**| Его Высочеству.

Въ|благоуваженіе Вашего И[мператорскаго] Высочества имѣю щастіе всепокорнѣйше поднесть у|сего засвидѣтельствованный Списокъ Постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія 10 настоящаго Маія состаявшагося о приведеніи |**9 v**| Крошинскихъ Крестьян[ъ] въ надлежащее послушаніе помѣщику ~~своему~~ ихъ Юрагѣ, и прочее.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 4145. 15 Маія 1827 [г.].

[1] Дакумента ў справе няма.

9. Цэсарэвіч Канстанцін да Міхайлы Бабяцінскага

Дадзены дакумент цікавы тым, што можа засведчыць: крашынскія сяляне не пакінулі ў бядзе свайго заступніка Казіміра Камінскага, які быў пасля следства асэсара Ю. Сабалеўскага арыштаваны. Аднак іхнюю просьбу цэсарэвіч Канстанцін адхіліў: царскі рэжым бараніў адно “владѣльцевъ”.

|**10 г**| Отъ Его Императорскаго Высочества Цесаревича Главнокомандующаго Литовскимъ Отдельнымъ Корпусомъ.

Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору.

Предписываю Вашему Превосходительству поручить кому слѣдуетъ объявить Новогрудскаго Повѣта Мѣстечка Крошина крестьянамъ: Михаилу Ивановскаму и Яну Лукашевичу[1] вступившихъ ко мнѣ съ прошеніемъ о освобождении изъ подъ стражи тамошняго жителя Казимира Каминскаго и о|дозволеніи ему отыскивать права Крошинскихъ крестьянъ на мѣщанство: что какъ сказанный Каминскій преданъ Суду за подговоръ означенныхъ крестьянъ къ неповиновенію помѣщику ихъ, и дѣло объ немъ еще не рѣшено то прошеніе ихъ, объ освобождении Каминскаго не|можетъ быть удовлетворено и потому оставлено оное мною безъ дѣйствія при чемъ подтвердить помянутыхъ крестьянъ, чтобы они состояли въ надлежащемъ повиновеніи своему владѣльцу подъ опасеніемъ въ противномъ случаѣ строгаго по законамъ отвѣта.

Варшава. 18 Іюля 1827 Года. Генералъ Инспекторъ всей Кавалеріи. № 1712.

Копія. *У гары старонкі пазнака*: 23 Іюля [1827 г.].

10. 1ы Дэпартамент Літоўска-Гродзенскага галоўнага суда да Міхайлы Бабяцінскага

Справаю крашынскіх сялян напачатку займалася мясцовая ўлада: Наваградскі Ніжні земскі суд вёў следства, а Гродскі суд вызначаў кару. Калі ж ёй не ўдалося сціхамірыць вяскоўцаў, то ўвосень 1827 г. справу разглядаў Галоўны суд Гродзенскае губерні. Увогуле следства вялося ў асноўным вакол асобы К. Камінскага, якога пасадзілі ў Наваградскі астрог за “ослушаніе и дерзкіе поступки”. Аднак “злачынствы” ён здзяйсняў у 1825–1826 гг., а таму трапіў пад амністыю, аб’яўленую з нагоды каранацыі Мікалая І. Галоўны суд Гродзенскае губерні сваёй пастановай ад 30 лістапада 1827 г. вызваліў К. Камінскага з вязніцы і адаслаў на месца жыхарства з умоваю, што яго “прыме” гаспадар маёнтка Станіслаў Юрага. У адваротным выпадку К. Камінскага чакала высылка ў Сібір на пасяленне.

У дадзеным дакуменце ўпершыню ў сувязі з крашынскаю справаю згадваецца імя святара Вайцэха[2] Магнушэўскага. Калі больш дакладна, то тут ідзе гаворка пра тое,

[1] Міхал Іваноўскі будзе пакараны ў ліку пяці галоўных “начинщиковъ” непаслушэнства ў Крашыне. А вось які з Янаў Лукашэвічаў пісаў да цэсарэвіча Канстанціна, – невядома. Бо ў мястэчку былі як мінімум дзве асобы, якія насілі імя Ян: Іван Іосіфаў Лукашэвіч ды Іван Пятроў Лукашэвіч. Абодвух пакаралі ў ліку трыццаці сялян, што “не были главными начинщиками неповиновенія а|только послѣдовали примѣру предъ идущихъ”. (Гл. дакумент 86).

[2] Часам Магнушэўскі замест імя Вайцэх выкарыстоўваў яго лацінскі адпаведнік – Adalbertus.

што падданы святара селянін Машукевіч садзейнічаў К. Камінскаму. Гэта можа быць ускосным сведчаннем, што В. Магнушэўскі заступаўся за крашынскіх сялян, у пэўнай ступені падбухторваючы іх да непадпарадкавання С. Юрагу.

Пра В. Магнушэўскага ў публіцыстыцы і навуковай літаратуры напісана даволі шмат, аднак – як і ў амаль усіх працах пра крашынскую справу – тут многа блытаніны. Відавочна, амаль ніхто з аўтараў не ведаў, што захавалася адмысловая следчая справа В. Магнушэўскага, дзе зафіксаваныя важныя дэталі ягонае біяграфіі (гл. дакумент 55 нашае публікацыі).

Год нараджэння В. Магнушэўскага высветліў дамініканец, тэолаг і гісторык, супрацоўнік Дамініканскага гістарычнага інстытута ў Кракаве Марак Мілавіцкі[1]: ён выявіў у г. зв. "схематызмах Віленскай дыяцэзіі" на 1818 і 1820 гг. (у дадатку да літургічнага календара дыяцэзіі) згадку пра святара, дзе быў паказаны ягоны ўзрост: "пры а. Магнушэўскім напісана: «55 гадоў» – а гэта значыць, што ён павінен быў нарадзіцца ў 1765 г."[2]. Гэтая дата пацвярджаецца і матэрыяламі следства: святар кажа, што ён вучыўся ў Наваградскай павятовай школе (відавочна, пры кляштары дамініканцаў), калі яе праграму вызначала Адукацыйная камісія (г. зн. пасля 1773 г.). У 1790 г. В. Магнушэўскі пачынае навуку ў Віленскай семінарыі, а ў 1793 г. атрымлівае святарскае пасвячэнне. Пасля ён два гады служыць як адміністратар касцёла (відаць, св. Ганны ў Варончы), які належаў да ўладанняў наваградскага ваяводы Юзафа Несялоўскага (1728–1814). Затым доўгі час (1795–1810) з'яўляецца Нягневіцкім плябанам, відавочна, "перайшоўшы" ад Несялоўскіх да Радзівілаў. Дадзенае сцверджанне В. Магнушэўскага, здаецца, выключае інфармацыю І. Яцкоўскага, што святар выхоўваў Антаніну Радзівіл: як вядома, Мацей Радзівіл, вярнуўшыся з Галіцыі, жыў у Паланечцы, а гэта дастаткова далёка ад Нягневіч (у функцыі выхавальніка хутчэй быў бы святар касцёла св. Юрыя ў Паланечцы). У 1810 г. В. Магнушэўскі становіцца крашынскім плябанам; у 1817 г. аднаўляе парафіяльную школку, заснаваную з дазволу[3] Віленскага ўніверсітэта ягоным папярэднікам ксяндзом

А гэта бянтэжыла даследчыкаў: "Публікуючы метрыку нараджэння паэта, я ў сваёй кнізе *За архіўным парогам* услед за кс. Жураўскім палічыў, што хрост Паўлюка чыніў крашынскі пробашч Войцех Магнушэўскі (*За архіўным парогам*, Мінск 2002, с. 109). Насамрэч у метрычным запісе (на лаціне) названы Адальбэрт Магнушэўскі («Ego Adalbertus Magnuszewski C[urator] K[roszyn.] baptisavi infantem nomine Paulum, natum heri, filium legitimorum conigum Josephi et Annae Bahrymow»). Але ці існаваў святар Адальбэрт (Альбэрт) Магнушэўскі, яшчэ трэба высветліць". Гл.: Я. Янушкевіч, *Духоўныя апекуны Паўлюка Багрыма*, "Наша вера", 2013, № 1, с. 52.

[1] Адзначым, што няраз рабіліся спробы "зрабіць" В. Магнушэўскага манахам дамініканскага закону. Пачалося з таго, што Аўгусцінас Янулайціс (але, магчыма, нехта з рэдактараў выдання) змясціў у артыкуле *Аб маладым паэце з Крошына* ("Маладая Беларусь" 1913, сер. 1, сш. 3, с. 9–15) партрэт нібыта ксяндза Магнушэўскага ў дамініканскай вопратцы. Гэта стала падставай для Адама Станкевіча прыпісаць адназначна крашынскага святара да дамініканцаў (гл.: Ad. Stankiewič, *Mahnušeŭski – Paŭluk Bachrym – Babroŭski: Da vytokaŭ biełaruskaha adradžeńnia,* Wilnia 1937). Блытаніна вынікала ў тым ліку і з-за таго, што ў дакументах і літаратуры часта сустракаліся звесткі пра Мацея Магнушэўскага, прыёра дамініканскага кляштара ў Верках пад Вільняю.

[2] Гл.: *Дык хто ж такі Магнушэўскі*? [21.10.2005] [online], https://nn.by/?c=ar&i=100794 [доступ 02.12.2018].

[3] Звернем на гэта ўвагу, бо І. Яцкоўскі даводзіў, што школка была нелегальнаю.

Маліноўскім[1]. І яшчэ адзін міф, часта паўтараны ў сувязі з дзейнасцю В. Магнушэўскага, павінен быць развенчаны матэрыяламі следства: крашынскі святар, хоць і "спрасцеў" ды часта карыстаўся ў сваёй гаворцы народнаю фразеалогіяй, аднак не ўводзіў у школку беларускае мовы: навучанне адбывалася па-польску. Ды і адкуль жа маглі ўзяцца ў той час беларускамоўныя лемантары і катэхізісы?

|**11 r**| Его Превосходительству Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору Дѣйствительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Михайлѣ Трофимовичу Бобятинскому.

Литовского Гродненского Главного Суда 1. Департамента.

Сей Департаментъ состоявшееся въ 24. день Октября 1827. Года Опредѣленіе по Дѣлу поступившему на|ревизію изъ Новогрудскаго Гродскаго Суда о Крестіянѣ Казимирѣ Каминскомъ преданнамъ Сужденію за Ослушаніе своему Владѣльцу Поручтику Польскихъ войскъ Станиславѣ Юрагѣ и подговоръ протчихъ Крошинскихъ Крестіянъ къ подачѣ жалобъ на того|жъ Владѣльца коимъ заключено: Крестіянинъ Казимиръ Каминскій бывъ избранъ Крошинскими Крестіянами къ ходатайствованію объ оставленіи ихъ на|той повинности которая опредѣлена привилегіями Польскихъ Королей съ коихъ представляютъ они копію таковаго, Кароля Зигизмунта I.[2] вмѣсто навѣденія ихъ на путь истинный и должнаго Владѣльцу Своему Юрагѣ послушаніе*[1] |**11 v**| не окончивъ Дѣла Сего Законнымъ порядкомъ довѣлъ до того: что Крестіяне оказали Двору неповиновеніе и даже по требованію Установленною властью отъ ни[хъ] подписки чтобы они мѣщанами не|имяновались къ выдаче таковой не|приступили, сверхъ того оказал[ъ] ослушаніе дворовой власти упорствуя прибыть к[ъ] оной по Созыву – во первыхъ въ Ноябре М[ѣся]цѣ 1825º Года для объясненія о привезенной въ|домъ Его водки[,] во вторыхъ въ вѣсняное время того|жъ Года для объясненія по|редмѣту[3] соучавствованія въ выдачѣ записки на переходъ Крестіянской Земли, – отъ одного къ другому за какое Его ослушаніе и дерзкіе поступки хотя|бы слѣдовало подвергнуть Его Каминскаго всей строгости Законовъ но какъ таковые учинены имъ до состоянія Всемилостивѣйшаго Манифеста 22. Августа 1826.[4] Года и подъ военны^мъ^ Судомъ онъ не|находился послѣ же изданія Манифеста Онъ Каминскій приличился токмо виновнымъ въ невыдачѣ вмѣстѣ съ протчими Крошинскимъ Крестіянами подписки, и неподписаніи допроса, за что подвергнулся аресту, то за|таковой Его послѣ Всемилостивѣйшего Манифеста |**12 r**| оказанное упорство вменя Ему въ наказаніе Тюремное Содержаніе водворить Его на прежнее жилище съ отдачею за росписокою Его владѣльцу Поручтику Юрагѣ буде же Онъ Юрага принять Его Каминскаго не|пожелаетъ то представить Ему о принятіи и объ отсылкѣ

---

[1] У згаданым вышэй артыкуле А. Янулайціса (с. 10) папярэднік В. Магнушэўскага названы Малішэўскім, што не адпавядае сапраўднасці.

[2] Маецца на ўвазе Жыгімонт I Стары (Zygmunt I Stary, 1467–1548), вялікі князь літоўскі (1506–1548) і кароль польскі (1506–1548). Пяты сын Казіміра IV, унук Ягайлы.

[3] Відавочна, *по|предмѣту*.

[4] Маецца на ўвазе заканадаўчы акт ад 22 жніўня 1826 г. з выпадку каранацыі Мікалая, якім дараваліся народу "милости".

Его Каминскаго въ Сибирь на поселеніе просить въ Гродненскомъ Губернскомъ Правленіи распораженію коего согласно требованію выше изъясненному въ Сообщеніи отъ 2. минувшаго Іюня предать и протчи^{хъ} Крошинскихъ Крестіянъ а въ томъ числе и принадлежащаго Ксендзу Магнушевскому Крестіянина Машукѣвича[1] содействовавшихъ Каминскому въ неповиновеніи, что|жъ касается писаря Волынскаго Уланскаго Полка Панкратіева одобраемого Военнымъ Начальствомъ въ хорошемъ поведѣніи, хотя Онъ писалъ прошеніе Его Императорскому Высочеству Государю Цесаревичу отъ имяни Каминскаго изъ чернаваго сочиненія некоего Улана по имени и прозваніи Слѣдствіемъ не обнаруженнаго[2], но какъ изъ Дѣла невидно чтобы онъ Панкратіевъ учинилъ сіе съ дозволенія Своего Начальства то обстоятельство сіе предоставить |**12 v**| распоряженію и Законному положенію того|жъ военнаго Начальства. При Семъ Вашему Превосходительству честь имѣетъ представить на Согл[а]сіе съ донесеніемъ что таковое было въ просмотрѣ Г[осподина] Гродненскаго Губернскаго Прокурора[3] и возвращенно имъ безъ протеста и что по Сему Дѣлу выше сказанный Каминскій въ Новогрудскомъ Городовомъ Острогѣ содержится подъ арестомъ.

[*Подпісы*:] Советникъ Малиновскій[4], Секретарь Денисевичъ[5].

№ 1440. Ноября 30 дня 1827. Года.

*[1] *Ad marginem*: 11 Декабря Его Высочеству № 10476.

Арыгінал. На першай старонцы ўгары пазнака: № 5137. полу[чено] 3 Декабря 1827 [г.]. Черновое. № 10483. 11 Декабря 1827 Года.

11. Міхайла Бабяцінскі да 1^{га} Дэпартамента Літоўска-Гродзенскага Галоўнага суда

М. Бабяцінскі дае згоду на ажыццяўленне пастановы Галоўнага суда Гродзенскае губерні.

|**13 r**| 1. Департаменту.

Соглашаясь съ представленнымъ ко мнѣ онымъ Департаментомъ отъ 30º минувшаго Ноября № 1440^{й} и у сего возвращаемымъ определеніемъ 24º Октября сего года состоявшимся, по Дѣлу о Крестьянинѣ Казимирѣ Каминскомъ преданномъ сужденію за ослушаніе своему владѣльцу Поручтику польскихъ войскъ Станиславу Юрагѣ и подговоръ прочихъ Крошинскихъ Крестьянъ ~~къ подачѣ жалобъ на того|жъ владельца~~ къ равномерному непослушанію и прочее; предлагаю Департаменту исполнить оное |**13 v**| узаконеннымъ порядкомъ.

Чарнавік.

---

[1] Машукевіч адсутнічае ў спісе прызначаных для пакарання крашынскіх сялян. Праўда, у вядомым нам дакуменце няма прозвішчаў шасці асоб, залічаных судом да другое групы злачынцаў.

[2] Маецца на ўвазе, відаць, Ануфры Давыдоўскі.

[3] Губернскім пракурорам быў у той час Іван Сакалагорскі.

[4] Калежскі саветнік Венцаслаў Маліноўскі служыў у той час саветнікам 1^{га} Дэпартамента Галоўнага суда Гродзенскае губерні.

[5] Тытулярыны саветнік Міхаіл Дзянісевіч быў у той час сакратаром 1^{га} Дэпартамента Галоўнага суда Гродзенскае губерні.

12. Міхайла Бабяцінскі да імператара Мікалая

Чарнавік рапарту М. Бабяцінскага да імператара Мікалая. Дакумент сведчыць, што пра крашынскія падзеі мясцовая ўлада інфармавала не толькі цэсарэвіча Канстанціна, але і цара.

|**13 v**| Его Величеству.

Отъ 18º минувшаго Ноября имѣлъ я счастіе всеподданнѣйше донесть Вашему И[мператорскому] Величеству, что по Дѣлу о Крестьянинѣ Казимирѣ Каминскомъ преданномъ сужденію за ослушаніе своему владѣльцу Помѣщику Юрагѣ и подговоръ прочихъ Крошинскихъ Крестьянъ ~~къ подачѣ жалобъ на того|жъ владѣльца~~ къ равномерному непослушанію и прочее, состоялось ~~уже~~ въ 1мъ Департаменте Гродненскаго |**14 r**| Главнаго Суда 24 прошедшаго Октября определеніе, и оное переписывается на бѣло для представленія ко мнѣ на согласіе.

Нынѣ получивъ означенное опредѣленіе 1º Департамента ~~отъ 30 Ноября за № 1440~~ и по разсмотреніи найдя оное согласнымъ съ Законами, возвратилъ я въ 1й Департаментъ для исполненія по законамъ.

О чемъ всеподданѣйше доношу вашему И[мператорскому] Величеству поднося въ засвидѣтельствованно[мъ] |**14 v**| Спискѣ помянутое представленіе Департамента при коемъ доставлено мнѣ было сказанное определеніе для усмотренія о содержаніи онаго.

Его Высочеству тоже[1].

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: Декабря 15 [1827 г.].

13. Цэсарэвіч Канстанцін да Міхайлы Бабяцінскага

Вызвалены пастановаю Галоўнага суда Гродзенскае губерні з вязніцы К. Камінскі, аднак, працягваў там знаходзіцца. Апрача таго ўлады не выконвалі (і, відавочна, не думалі выконваць) патрабаванні сялян. Дык вясною 1828 г. у Крашыне з'явіліся новыя лідары сялянскага руху: Казімір Ярмакоўскі і Мацвей Шыслоўскі звяртаюцца да цэсарэвіча Канстанціна з тою самаю просьбаю, што і ў 1826 г. Казімір Камінскі. Будучы непахісным у справе вяртання сялянам зямлі і мяшчанскіх правоў, цэсарэвіч Канстанцін, аднак, патрабуе выканання пастановы Галоўнага суда Гродзенскае губерні аб вызваленні з вязніцы К. Камінскага.

|**15 r**| Отъ Его Императорскаго Высочества Цесаревича Главнокомандующаго Литовскимъ Отдѣльнымъ Корпусомъ.

Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору.

Новогрудскаго Повѣта мѣстечка Крошинъ крестьяне Казимиръ Ермаковскій и Матвѣй Шисловскій[2], именуясь Повѣренными Общества тамошнихъ крестьянъ, обратились ко мнѣ съ жалобою о не основательномъ якобы изслѣдованіи жалобъ ихъ по дѣлу съ помѣщикомъ Юрагою, касательно отыскиваемыхъ

[1] Відавочна, гэта загад падрыхтаваць рапарт падобнага зместу і для цэсарэвіча Канстанціна.
[2] Выракам суда яны абодва будуць залічаны да "главныхъ начинщиковъ неповиновенія", хоць Мацвей Шыслоўскі быў падданым плябаніі, а не С. Юрагі.

ими мѣщанскихъ правъ изнуреніи повѣреннаго ихъ Каминскаго продолжительнымъ тюремнымъ заключеніемъ и объ отнятіи Юрагою собственныхъ земель ихъ и подлинной привилегіи на мѣщанское право: въ разсужденіи чего просятъ моего распоряженія: объ изслѣдованіи дѣла ихъ посредствомъ Чиновниковъ другой Губерніи возвращеніи отнятыхъ земель и привиллегіи и предоставленіи имъ мѣщанскихъ правъ.

|**15 v**| Изъ происходившей по Гражданской Канцеляріи моей, по дѣлу Крошинскихъ крестьянъ переписки, я усматриваю во перьвыхъ: что по случаю оказаннаго ими въ 1826 году помѣщику своему Юрагѣ неповиновенія, и въ слѣдствіе доходившихъ ко мнѣ не основательныхъ прошеній касательно предоставленія имъ по древней привиллегіи мѣщанскихъ правъ, Гродненское Губернское Правленіе употребляло мѣры къ возстановленію должнаго отъ тѣхъ крестьянъ помѣщику своему повиновенія которое слѣдствіемъ тѣхъ меръ и возстановлено; <u>и во вторыхъ</u> что именовавшійся повѣреннымъ тѣхъ крестьянъ Каминскій бывъ обнаруженъ въ подговорѣ ихъ къ неповиновенію, преданъ былъ сужденію по рѣшенію Гродненскага Главнаго Суда 1º Департамента состоявшимся 30 Ноября 1827 года вмѣнено ему въ наказаніе протерпѣнное имъ тюремное заключеніе, съ каковымъ рѣшеніемъ какъ видно изъ донесенія ко мнѣ Вашего Превосходительства еще отъ 11º Декабря того|жъ года № 16473<u>й</u> согласясь и Вы обратили оное въ Главный Судъ для исполненія.

|**16 r**| По соображеніи сихъ обстоятельствъ а равно по непредставленію Просителями Ермаковскимъ и Шисловскимъ довѣренности на хожденіе отъ имени общества Крошинскихъ Крестьянъ, я настоящее прошеніе о назначеніи новаго изслѣдованія возвращеніи имъ земель и привиллегіи и предоставленіи мѣщанскихъ правъ, какъ какъ[1] неподлежаще ко мнѣ присланное и неосновательно[е] оставя безъ дѣйствія, предписываю Вашему Превосходительству вразумить чрезъ кого слѣдуетъ просителей чтобы они отыскивали правъ своихъ на мѣщанство и удовлетворенія въ претензіяхъ къ помещику Юрагѣ установленымъ порядкомъ посредствомъ мѣстныхъ властей не выходя между тѣмъ изъ должнаго ему повиновенія подъ опасеніемъ подверженія виновныхъ Военному Суду. Что|же касается описываемаго ими содержанія до нынѣ крестьянина Каминскаго подъ стражею, отъ которой слѣдовало его освободить по силѣ рѣшенія Главнаго Суда еще въ Ноябрѣ М[ѣся]це прошлаго Года состоявшегося то въ случаѣ если таковое рѣшеніе до|нынѣ |**16 v**| не исполнено обязываетесь настоять за симъ, буде въ исполненіе онаго рѣшенія не имѣется законныхъ препятствій, и мнѣ донести о причинахъ по коимъ столь продолжительно рѣшеніе Главнаго Суда не приводилось въ дѣйствіе.

Варшава. Апреля 14 дня 1828 [г.]. Генералъ Инспекторъ всей Кавалеріи. № 1064.

Копія. На першай старонцы ўгары пазнака: 23 Апреля 1829 [г.]. *Год атрымання пададзены недакладна. Трэба*: 1828.

[1] Так у дакуменце.

14. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Зварот Казіміра Ярмакоўскага і Мацвея Шыслоўскага да цэсарэвіча Канстанціна М. Бабяцінскі ўспрыняў як сведчанне няскоранасці крашынскіх сялян, а таму літаральна адразу Гродзенская губернская ўправа прыняла новую пастанову адносна прывядзення іх “въ послушаніе”. Ажыццяўляць рашэнне Гродзенскае губернскае ўправы павінен быў павятовы маршалак. Самое пастановы ў матэрыялах справы няма.

|**17 r**| Г[осподину] Новогрудскому Маршалу.

Къ свѣденію Вашаго Высокородія препровождаю у сего Списокъ постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія 27$^{\underline{го}}$ сего Апрѣля состаявшагося Относительно приведенія въ послушаніе Крошинскихъ Крестьянъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 3958. 30. Апрѣля 1828º Года.

15. Міхайла Бабяцінскі да Арсенія Закрэўскага

Гэты ж самы “Спиcокъ постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія” быў высланы ў Пецярбург.

|**18 r**| Г[осподину] Управляющему М[инистерствомъ] В[нутреннихъ] Дѣлъ[1].

Вашему Высокопре[восходительст]ву честь имѣю покорнѣйше представить у сего Списокъ постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія 27. минувшаго Апрѣля состаявшагося о|предпринятыхъ онымъ Правленіемъ мѣрахъ къ приведенію въ послушаніе Крошинскихъ Крестьянъ.

Его Высочеству тоже съ особою краткою запискою.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 3483. 1. Маія 1828º [г.].

16. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Гэты ж самы “Спиcокъ постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія” быў высланы і ў Варшаву. Адно што з дадаткам, бо за лад у заходніх губернях адказваў у першую чаргу цэсарэвіч Канстанцін. “Краткой Записки” ў справе няма.

|**19 r**| Его Высочеству.

Рапортъ.

Вашему Императорскому Высочеству имѣю щастіе всепокорнѣйше представить у сего ^{въ} Списакѣ постановленіе Гродненскага Губернскага Правленія 27. минувшаго Апрѣля состаявш~~агося~~^{еся*1} ~~въ слѣдствіе повеленіе ко мнѣ Вашего Высочества объ ослушаніи противу Двороваго Начальства~~ о|принятыхъ онымъ Правленіемъ мѣрахъ къ приведенію въ послушаніе Крестьянъ Мѣстечка Крошина принадлежащ[его] Помѣщикамъ Юрагамъ.

*1 *Ad marginem*: съ Краткой изъ онаго Запискою.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 4524. 3 Маія [1828 г.].

---

[1] 19 красавіка 1828 г. міністрам унутраных спраў быў прызначаны Арсень Закрэўскі (1783–1865). Яго папярэднік Васіль Ланскі (1754–1831) лічыўся “управляющимъ Министерствомъ”. Адсюль такі зварот на пачатку ліста.

17. Міхайла Бабяцінскі да Арсенія Закрэўскага

Інфармацыя пра чарговую пастанову Гродзенскае губернскае ўправы ў справе крашынскіх сялян. Самое пастановы ў матэрыялах няма.

|**20 г**| Г[осподину] Министру Внутреннихъ Дѣлъ.

Вашему Высокопре[восходительст]ву честь имѣю Покорнѣйше Представить у сего Списокъ Постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія 8го настоящаго Мая Состоявшегося, о|принятыхъ онымъ Правленіемъ мѣрахъ къ приведенію въ послушаніе Крестьянъ мѣстечка Крошина.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 4848. 11 Маія [1828 г.].

18. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Тую ж самую пастанову губернская ўправа выслала, відавочна, наваградскаму маршалку ў той самы дзень – 11 мая 1828 г.

|**20 г**| Новогруд[скому] Маршалу.

Къ самоскарѣйшему Со|стороны Вашего Высокородія исполненію.

Чарнавік. Злева ад тэксту пазнака: [№] 4849.

19. Міхайла Бабяцінскі да Ануфрыя Тамашэвіча

Шмат гадоў наваградскім павятовым спраўнікам быў герой рамана Ігнацы Яцкоўскага надворны саветнік Пётр Берг. Аднак у 1827 г. (у перыяд з сакавіка па снежань) ён ці то памёр, ці то па іншай прычыне пакінуў пасаду. На яго месца быў прызначаны паручнік у адстаўцы (на цывільнай службе атрымаў тытул калежскага рэгістратара – чын XIV класа) Ануфры Вікенцьеў Тамашэвіч, які раней (з 1826 г.) займаў пасаду асэсара ад кароны ў Лідскім Ніжнім земскім судзе.
Дадзены дакумент сведчыць, што следства на пачатку мая 1828 г. ужо вылучыла з групы сялян тых, каго можна было лічыць “главнѣйшими начинщиками”.

|**21 г**| Г[осподину] Новогрудскому Исправнику.

Къ надлежащему [и|самоскарѣйшему] исполненію провождаю у|сего Засвидѣтельствованный Списокъ постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія о|подущаніи Крошинскихъ Крестьянъ къ|неповиновенію своему помѣщику Юрагѣ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 4877. 12 Маія [1828 г.].

20. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Пратэсты крашынскіх сялян вясною 1828 г. сталі падставаю рашучых дзеянняў з боку ўладаў. Відавочна, М. Бабяцінскі меў загад і абавязак як можна хутчэй прывесці няскораных да “послушанія”. Гэтым тлумачыцца ягоная актыўная карэспандэнцыя са сваім непасрэдным кіраўніцтвам.

|22 r| Его Высочеству.

Рапортъ*[1].

Въ|какомъ Содержаніи состоялись въ Гродненскомъ Губернскомъ Правленіи Постановленія $1^{\underline{е}}$ отъ $8^{\underline{го}}$ сего мая объ ослушаніи Крестьянъ Новогрудскаго Повѣта Имѣнія Крошина, противу владѣльца $и^{хъ}$ Юраги, и|определеніи изъ нихъ $главнѣши^{хъ}$ Начинщиковъ непослушанія Военному Суду; и $2^{\underline{е}}$ отъ $12^{\underline{го}}$ сего|же М[ѣся]ца, о подверженіи Слѣдствію, и|если по оному окажутся виновными тому же военному суду <*нечыт.*> |22 v| Крестьянъ, нѣкоихъ, Давидовскаго, Броневича, Дроздовича и Самойлы; съ $оны^{хъ}$ <*нечыт.*> всепокорнѣйше поднесть у сего на|высокое Благоусмотрѣніе Вашего Им[ператорскаго] Высочества вѣрные списки.

*[1] *Ad marginem*: Его Величеству тоже послано 22 Маія [1828 г.].

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 4943. 13 Маія [1828 г.].

21. Міхайла Бабяцінскі да Арсенія Закрэўскага

Фрагмент чарнавіка справаздачы М. Бабяцінскага пра сваю працу і прынятыя супраць крашынскіх сялян меры міністру ўнутраных спраў.

|23 r| Г[осподину] Министру Внутреннихъ Дѣлъ. ~~Новогрудскому Повѣтовому Маршалу.~~

<~~*Нечыт.*~~> Въ дополненіе къ представленію моему отъ $10_{\underline{го}}$ сего мая имѣю честь покорнѣйше представить у сего засвидѣтельствованный Списокъ постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія $12^{\underline{о}}$ настоящаго Маія состоявшагося, по прошенію Помѣщика Юраги о неповиновеніи <…>.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 5073. 15 Маія [1828 г.].

22. Маршрут роты Літоўскага пяхотнага палка

Пасля таго, як каманда Валынскага ўланскага палка пакінула Крашын, М. Бабяцінскі выклікаў новую вайсковую адзінку – $9^{ю}$ мушкецёрскую роту Літоўскага пяхотнага палка, якая знаходзілася ў Вільні. Замест 50–60 уланаў Валынскага палка ў Крашын у сярэдзіне чэрвеня 1828 г. прыйшло блізу 150 мушкецёраў.

|24 r| Маршрутъ роты Литовского пѣхотнаго полка изъ Города Вильно въ Крошинъ / Гродненской Губерніи Новогрудскаго уѣзда.

№ 9. маія 21 дня 1828 года

	Мѣста ночлеговъ и растаховъ[1]	число верстъ	число дворовъ	Замечанія о качествѣ дороги и переправахъ
	отъ Вильно Едлино	22½		

[1] Ад ням. Rasttag – дзень адпачынку.

	Салешники	21		
	Вороновъ	16½		
	растахъ			
	Жирмуны	13½		
	Г. Лида	14		
	Лапеница	16½		
	растахъ			
	Бѣлица	13		
	Дзенціолъ[1]	21½		
	Дворецъ	15		
	растахъ			
	Молчадь	18		
	Столовичи	25		
	м. Крошинъ	10		
	итого	206½		
	въ 15 дней и 12 переходовъ			

[О]беръ Квартирмейстеръ Полковникъ [*подпісь нечыт.*].

Арыгінал.

23. Міхайла Бабяцінскі да Лідскага, Слонімскага і Наваградскага спраўнікаў

Гродзенскі губернатар загадвае спраўнікам трох паветаў свае губерні забяспечыць усім неабходным 9ю мушкецёрскую роту, калі яна будзе рухацца па іх тэрыторыі.

|**25 r**| Лидскому – Слонимскому*[1] – и Новогрудскому*[2] исправникамъ.

Препровождая у|сего Копію Маршрута полученнаго мною при Отношеніи*[3] Г[осподина] Командира Литовскаго Отдѣльнаго Корпуса отъ 22го Маія съ № 2177мъ на слѣдованіе 3о Баталіона Литовскаго Пѣхотнаго Полка 9ой Мушкатерской Роты*[4], Новогрудскаго Повѣта до Мѣстечка Крошина, для усмиренія тамошнихъ Крестьянъ неповинующихся своему владѣльцу, предписываю Вамъ <*нечыт.*> |**25 v**| распорядится о|заготовленіи во время слѣдованія ея нужнаго числа подводъ, и объ оказываніи ей всякого законнаго вспомоществованія.

*[1] *Ad marginem*: [№] 5352.
*[2] *Ad marginem*: [№] 5353.
*[3] *Ad marginem*: Подлинное отношеніе передано въ Губ[ернское] Прав[леніе].
*[4] *Ad marginem*: посылаемой.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 5351. 25 Маія [1828 г.].

[1] Сённяшні горад Дзятлава.

24. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Гродзенскі губернатар дасылае чарговую пастанову губернскае ўправы ад 24 мая 1828 г. Яе змест невядомы.

|**26 г**| Новогрудскому Г[осподину] Уезд[ному] Мар[шалу].

Къ|надлежащему со|стороны Вашего Высокоблаг[ородія] исполненію препровождаю у|сего Списокъ съ|постановленія Губернскаго Правлѣнія, состоявшагося въ 24. день сего Маія о Крошинскихъ Крестьяна[хъ] и о подущавшихъ ихъ къ возмущенію.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: "№ 5372. 26 Маія 1828 [г.].

25. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Дадзены дакумент, а таксама наступныя сведчаць, што прыезд высокае асобы на месца сялянскіх хваляванняў абавязкова павінен быць зафіксаваны ў дакументах іх канцылярый. Аднак даследчыкам пакуль невядомыя такія дакументы з канцылярый М. Навасільцава і В. Пелікана, якія нібыта выязджалі ў Крашын.

|**27 г**| Г[осподину] Новогрудскому Повѣтовому Маршалу.

По поводу упорно оказываемаго Крестьянами мѣстечка Крошина непослушанія, отправляясь Сего числа[1] Самъ въ оное мѣстечко по тракту[2] чрезъ Слонимъ; прошу Ваше Высокородіе непремѣнно съ Завтрашняго числа прибыть въ Крошинъ къ исполненію извѣстнаго Вамъ распоряженія Губернскаго Правленія.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 5383. 27 Май [1828 г.].

26. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Відаць, "неповиновеніи крестьянъ мѣстечка Крошина" ў маі 1828 г. набыло вельмі востры характар. І гэта нягледзячы на прысутнасць каманды Валынскага ўланскага палка. М. Бабяцінскі, відавочна, разумеў, што і ў Варшаве, і ў Пецярбурзе маглі негатыўна ацаніць ягоныя меры па прывядзенні "бунтаўнікоў" у "послушаніе". А таму гродзенскі губернатар асабіста выязджае ў мястэчка, пра што паведамляе афіцыйна ўсім сваім кіраўнікам. Магчыма, ён спадзяваўся паспяхова выканаць заданне, каб пасля трыумфальна рапартаваць ім.

|**28 г**| Его Высочеству.

Рапортъ*[1].

О|продолжающемся не повиновеніи Крестьянъ мѣстечка Крошина Владьцу Своему Юрагѣ и|законнымъ властямъ, а|такъ|же о|принятыхъ Гродненскимъ Губернскимъ Правленіемъ мѣрахъ къ усмиренію неповинующихся и прочее; въ како[мъ] содержаніи состоялось*[2] въ ономъ правленіи Постановленіе, въ присутствіи Губернского Маршала, Вице Губернатора и Губернскаго Прокурора, съ онаго поспѣшу поднесть у сего въ Благоусмотреніе Вашего

---

[1] Г. зн., што М. Бабяцінскі накіраваўся ў Крашын 27 мая.

[2] У той час адзін паштовы тракт з Гродна ішоў праз Ліду, Слонім, Сталовічы да Нясвіжа, а другі праз Ліду, Наваградак, Мір, Нясвіж (з магчымасцю вярнуцца ў Сталовічы).

Им[ператоскаго] Высочества вѣрный Списокъ |**28 v**| всепокорнѣйше докладывая, что по причинѣ Столь Упорно оказываемаго Крестьянами Крошинскими непослушанія, и|желая Личнымъ моимъ Присудствіемъ, Сколь возможно содѣйствовать Г[осподину] уѣздному Маршалу къ|успѣшнѣйшему исполненію по Его долгу распоряженія губ[ернскаго] правленія; Самъ сего|же числа отправляюсь въ Крошинъ; но|къ открытію рекрутскаго Присудствія въ Гроднѣ подъ моимъ Предсѣдательствомъ, непремѣнно возвращусь прежде $1^{го}$ числа наступающаго Іюня м[ѣся]ца.

*[1] *Ad marginet*: Его Величеству тоже.
*[2] *Ad marginet*: 24 сего мая.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 5393. 27 Маія [1828 г.].

27. Міхайла Бабяцінскі да Сцяпана Мікульскага

Чарговы дакумент сведчыць пра тое, як грунтоўна М. Бабяцінскі рыхтаваўся да паездкі.

|**29 r**| Г[осподину] Предсѣдателю Гродненскаго Главнаго Суда $2^{го}$ Департамента Микульскому.

Отправляясь сего числа на короткое время Новогрудскаго Повѣта въ мѣстечко Крошинъ ~~для ближайшаго узнанія о причинахъ неповиновенія Крестьянъ онаго~~ владѣльцу Юрагѣ*[1]; по|поводу отъѣзда отсель Г[осподъ] Вице Губернатора и Предсѣдателя $1^{го}$ Департамента въ отдѣленія Рекрутскихъ Присудствій, прошу Ваше Высокородіе ~~впредь~~ до возврата моего заступить мое мѣсто.

[№] 5452. Министру Внутреннихъ Дѣлъ
[№] 5453. Военному Губернатору } тоже <*нечыт.*>

*[1] *Ad marginet*: и наблюденія за точнымъ исполненіемъ распоряженія Губернскаго Правленія.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 5384. 29 Маія[1] [1828 г.].

28. Міхайла Бабяцінскі да Аляксандра Рымскага-Корсакава

Гродзенская губерня знаходзілася ў падпарадкаванні Літоўскага вайсковага генерал-губернатара. Аляксандар Рымскі-Корсакаў (1753–1840) займаў гэтую пасаду ў 1806–1809 і 1812–1830 гадах. Рапарт М. Бабяцінскага быў ужо напісаны начыста, але пасля, здаецца, сам губернатар выкрасліў некалькі фраз і зверху дапісаў іншае. На жаль, прачытаць дапісанае не ўдалося.

|**30 r**| Его Высокопревосходительству Господину Генералу отъ Инфантеріи Литовскому Военному Губернатору и разныхъ орденовъ Кавалеру Александру Михайловичу Римскому Корсакову.

Гродненскаго Гражданскаго Губернатора
Рапортъ.

~~Отправляясь сего числа на|короткое время Новогрудскаго Повѣта въ мѣстечко Крошинъ для личнаго~~ <*нечыт.*> содѣйствія <*нечыт.*> Уѣздному Маршалу къ

---

[1] Пазнака зроблена іншаю рукою і, відавочна, пазней. Бо М. Бабяцінскі няраз будзе пісаць, што 28 мая ўжо быў у мястэчку.

успѣшнѣйшему исполненію по его долгу распоряженій Губернскаго Правленія <*нечыт.*> жителей означенного мѣстечка по поводу отъезда отсель Г[осподъ] Вице Губернатора и Предсѣдателя 1го Департамента въ отдѣленія рекрутскихъ присудствій; исправленіе должности моей до возврата, поручилъ я предсѣдателю Гродненскаго Главнаго ~~Суда 2го Департамента Микульскому, но~~ къ открытію рекрутскаго присудствія въ Гроднѣ подъ моимъ предсѣдательствомъ непремѣнно |**30 v**| возвращусь прежде 1го числа наступающаго Іюня месяца.

О чемъ Вашему Высокопревосходительству честь имѣю покорнѣйше донесть.

Гражданскій Губернаторъ.

№ 5452. 29 маія[1] 1828. Гродно.

Чарнавік.

29. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Дадзены рапарт М. Бабяцінскага – гэта фактычна пачатак следчае справы В. Магнушэўскага, а таксама пачатак “багрымаўскага” пытання ў беларускім літаратуразнаўстве. Пільны чыноўнік для асаблівых даручэнняў Фёдар Нечвалодаў[2], якога Павел Багрым па загаду Вайцэха Магнушэўскага бавіў вершамі, звярнуў увагу губернатара на “возмутительные стихи”, якія ведае на памяць падлетак. Для М. Бабяцінскага гэтага было дастаткова, каб сцвердзіць, што верш П. Багрым вывучыў у школцы, а значыць, яна, школка – настаўнікі і дзеці – мае ўплыў на крашынскіх сялян і на тое, што адбываецца ў мястэчку. Відаць, гродзенскаму губернатару патрэбен быў больш важкі аргумент, каб у пэўнай ступені апраўдацца за тое, што ён і ягоныя чыноўнікі доўгі час не могуць адолець супраціў даволі невялікае групы сялян. Зусім інакш выглядала б справа, калі б на чале яе паставіць святара і заснаваную ім школку.

Начыста перапісаны рапарт М. Бабяцінскага быў высланы ў Варшаву. Ён, здаецца, не захаваўся. А вось зробленая ў канцылярыі цэсарэвіча і адасланая М. Навасільцаву копія рапарту гродзенскага губернатара маецца ў архіве Апекуна віленскае навучальнае акругі (гл.: LVIA, F. 567-2-2317a, k. 3–7 v: *Дѣло о обнаруженномъ крестьянами мѣстечка Крошина неповиновенія противу владѣльца ихъ помѣщика Юраги и о заведеніи въ мѣстечкѣ Крошинѣ ксензомъ Магнушевскимъ для крестьянскихъ дѣтей училища. 13 Іюня 1828 г.*). Яна была апублікаваная ў чацвёртым томе *Даследаванняў і матэрыялаў* (Warszawa 2018, с. 57–61).

---

[1] Нумар і лічба “29” дапісаныя пазней.

[2] У дакументах імя Нечвалодава не падаецца. Аднак называецца пасада: “чиновник по особым поручениям”. Гэтая пасада з’явілася ў наменклатуры Гродзенскае губернскае ўправы толькі ў 1827 г. І заняў яе, здаецца, новы ў губерні чалавек – тытулярны саветнік (IX клас), кавалер ордэна св. Станіслава 4 ст. (знак XX гадоў незаганнай службы ён атрымае напачатку 1830-х гг.) Фёдар Якаўлеў Нечвалодаў. Ці быў ён сынам Якава Іванава Нечвалодава, які пасля вайны 1812 г. служыў саветнікам губернскае ўправы (да 1827), – невядома. Але ў навуковай літараратуры іх атаясамлівалі, хоць Якаў Іванаў Нечвалодаў быў калежскім саветнікам (VI клас) і займаў больш высокую пасаду. Нечвалодавы – нетутэйшыя. Пра ўраджэнца Харкаўшчыны Грыгорыя Нечвалодава (прататып Пячорына з *Героя нашего времени* Міхаіла Лермантава) апавядае пісьменнік Міхаіл Пыляеў (1842–1899) у кнізе *Замечательные чудаки и оригиналы* (1898).

|31 r| Секретно.
Его И[мператорскому]му Высочеству Цесаревичу.

Рапортъ.

Въ дополненіе къ рапорту моему Вашему И[мператорско]му Высочеству отъ 27. ~~сего~~ минувшаго маія за № 5393. спѣшу всепокорнѣйше донесть, что за прибытіемъ моимъ 28. того мѣсяца въ мѣстечко Крошинъ тотъ часъ собраны были мною всѣ наличные того мѣстечка жители хозяева въ домъ тамошняго Плебана Ксендза Магнушевскаго, у коего и я останавливался, и по предьявленіи имъ въ присудствіи уѣзднаго маршала, Самаго сего Плебана и другихъ чиновниковъ и стороннихъ лицъ повелѣнія Вашего Им[ператорска]го Высочества отъ 14. апрѣля за № 1064.[1] въ разрѣшеніе |31 v| Прошенія отъ именующихся повѣренными сихъ же жителей и по нѣсколькократномъ прочитаніи имъ онаго въ голосъ самимъ убѣдительнѣйшимъ образомъ, были мною уговариваемы и склоняемы чтобы повинились и пошли обрабатывать раздѣленную между ими по равнымъ участкамъ землю; но всѣ сіи увѣщеванія и предваренія о наказаніи, какое ожидаетъ ихъ за не послушаніе были тщетны, по ложному воображенію, что ежели дотронутся къ обработкѣ раздѣленной между ими земли (которую почитаютъ своею собственностію, а себя мѣщанами) то тѣмъ самымъ лишатся права собственности и мѣщанскаго званія. Сіи самыя увѣщеванія по|32 r|вторяемы были имъ мною и на другой день, то есть 29. маія; но и за симъ они остались при своемъ упрямствѣ. За тѣмъ не предусматрывая никокого способа склонить ихъ къ послушанію кроткими мѣрами и не могши терять времени въ Крошинѣ, по поводу ~~ожидаемаго меня въ Гроднѣ~~ предстоящаго рекрутскаго пріема, предоставивъ Г[осподину] Уѣздному Маршалу обще съ Земскою Полиціею за прибытіемъ ожидаемой въ Крошинѣ изъ Вильна роты Литовскаго пѣхотнаго Полка, дѣйствовать по ихъ обязанности согласно распоряженіямъ Гродненскаго Губернскаго Правленія и прописаннымъ въ оныхъ узаконеніямъ.*[1]

|32 v| Изъ постановленія Губернскаго Правленія отъ 24. маія, съ коего имѣлъ я щастіе при выше упомянутомъ рапортѣ моемъ поднесть Ва[ше]му И[мператорско]му Высочеству списокъ видно, что по сему дѣлу обвиняется 12. человѣкъ въ томъ числѣ 8. ~~кресть~~ Крошинскихъ Крестьянъ и 4. человѣка разнаго состоянія, изъ коихъ о 9ти ~~военный~~ изданъ уже приговоръ военнымъ Судомъ, о трехъ же послѣ преданныхъ военному Суду Губернскимъ Правленіемъ, долженъ таковой скоро послѣдовать приговоръ за прибытіемъ въ Крошинъ выше упомянутой роты Литовскаго Пѣхотнаго Полка.*[2] Приговоры сіи на основаніи Высочайше утвержденнаго положенія Комитета |33 r| 22. Іюня 1826. Года состоявшагося, должны ~~будутъ~~ получить исполненіе съ утверждениія моего, когда число присуджаемыхъ къ наказанію составлять будетъ менѣе 10. человѣкъ; но если по приговору Суда присуждатся будетъ къ тѣлесному наказанію или къ сылкѣ въ Сибирь болѣе 9. человѣкъ, тогда приговоры сіи должны взносится чрезъ Генералъ Губернатора дабы доносилъ Гну Министру Внутреннихъ дѣлъ для донесенія Комитету Г[осподъ] Министровъ, что безъ сомнѣнія замедлило бы не только ходъ дѣла о Крошинскихъ Крестьянахъ, но и самое приведеніе

[1] Гл. дакумент 13.

оныхъ въ должное послушаніе. По сему поводу я осмѣливаюсь ~~предать~~ |33 v| всепокорнѣйше испрашивать разрѣшенія Ваш[е]го Им[ператорска]го Высочества, не позволено ли мнѣ будетъ оба выше упомянутыя опредѣленія обще съ подлиннымъ дѣломъ поднесть на Высокое благоусмотрѣніе Ваше[го] Им[ператорска]го Высочества, въ такомъ случаѣ, когда по сему дѣлу присуждено будетъ къ тѣлесному наказанію или къ ссылкѣ въ Сибирь болѣе 10. человѣкъ.

Между тѣмъ долгомъ моимъ поставлено присовокупить слѣдующее:

Въ мѣстечкѣ Крошинѣ существуетъ не большая школка или училище, въ коемъ обы|34 r|кновенно, по окончаніи лѣтнихъ работъ съ осѣни и въ продолженіи всей зимы обучаются дѣти обоего пола тамошнихъ жителей. Основателемъ сей школки и Главнымъ наставникомъ обучающихся въ ономъ дѣтей, какъ самъ мнѣ объявилъ есть Выше упомянутый Плебанъ Магнушевскій, управляющій сею плебаніею съ принадлежащими къ ней съ лишкомъ 60. Дворами Крестьянъ[1] отъ 18. лѣтъ тому назадъ.

По случаю нынѣшняго рекрутскаго набора, н~~и~~е могши ни сколько оставаться далѣе въ Крошинѣ, я не былъ въ состояніи войти въ подробное разсмотрѣніе какъ и чему точно обучаются въ ~~тамошней~~ Крошинской |34 v| школкѣ крестьянскія дѣти; но подносимый у сего списокъ стиховъ ~~говоренныхъ~~ съ рускимъ на скоро переводомъ <~~*нечыт.*~~> разсказываемыхъ однимъ ученикомъ означенной школки сыномъ тамошняго Слѣсаря мальчикомъ 15. лѣтъ и его рукою списанныхъ ~~даютъ поводъ~~ заставляютъ имѣть довольно не выгодное о сей школкѣ*[3] ~~мнѣніе~~: ибо въ сихъ стихахъ*[4] воспоминается пребываніе здѣсь Французовъ, дѣлавшіеся крестьянами грабежи, о равенствѣ состояній, о предполагавшемся востановленіи Польши, о прежнемъ щастливомъ положеніи крестьянъ, о нынѣшнихъ ихъ бѣдствіяхъ отъ рекрутскаго набора и прочее. Но это можетъ быть только часть тѣхъ |35 r| нелѣпостей,*[5] ~~какія описываются и коимъ обучаются наизусть обоего пола дѣти Крошинскихъ жителей?~~

Сверьхъ того, во время моей бытности въ Крошинѣ, Новогрудскій Маршалъ Верещака, владѣлецъ имѣнія Крошина Юрага и прибывшій туда на то время шуринъ Юраги Князь Константинъ Радзивилъ[2] въ присутствіи моемъ*[6] упрекали Плебана Магнушевскаго, что онъ имѣя на жителей Крошинскихъ всевозможное вліяніе и пользуясь особенною ихъ довѣренностію и уваженіемъ, не только не принималъ участія какъ бы слѣдовало |35v| къ вразуменію ихъ и послушанію, но тщательно старался избѣгать сего. Если же и былъ вынужденъ промолвить къ нимъ нѣсколько словъ, то въ такихъ выраженіяхъ которыя не могли быть никому вразумительны и тотъ часъ уходилъ отговариваясь страдаемою имъ болѣзнію; ~~а~~ Князь же Константинъ Радзивилъ въ особенности ~~выговаривалъ и съ жаромъ~~ укорялъ Его Магнушевскаго, что всему случившемуся нещастію въ имѣніи Сестры Его причиною учережденная имъ Магнушевскимъ школка и обращеніе ~~они~~ Его съ Крошинскими жителями*[7] и что онъ*[8] |36 r| на

[1] У той час у мястэчку Крашын было не больш за 60 двароў. Значная колькасць з іх належала Юрагам. А г. зн., што плябаніі належалі сяляне не толькі ў мястэчку, але і ў навакольных вёсках.

[2] Гаворка пра Канстанціна Мікалая Радзівіла (1793–1869), сын Мацея і Эльжбеты з Хадкевічаў Радзівілаў.

конецъ, Маршалъ Новогрудскій*[9] увѣряли меня, что во время ~~производившагося~~ онаго Суда въ Крошинѣ ~~военнаго суда надъ выше означенными 9. человеками, нѣкаторые изъ нихъ а в особенности~~ нѣкоторые изъ подсудимыхъ, въ томъ числѣ и повѣренный Каминскій, увѣщеваніями членовъ Суда и представленіемъ ожидаемой ихъ будущности*[10] ~~начали колебатся съ приметною готовностью к покоренію и послушанію и просили~~ и только просили позволенія ~~посовѣтоватся~~ видѣться съ плебаномъ Магнушевскимъ и съ нимъ посовѣтоваться; когда же оказано было имъ сіе снисхожденіе, то за возвратомъ отъ Магнушевскаго |**36 v**| не только не показали*[11] ~~уже прежняго~~ ~~вида къ покорности и послушанію~~; но изъявили рѣшительность лучше подвергаться всѣмъ <~~*нечыт*~~.> ожидаемымъ ихъ послѣдствіямъ.

|**37 r**| До какой степени*[12] ~~упреки сіи и укоризны могутъ имѣть свое основаніе, я также по краткости пребыванія моего удостовѣриться не могъ~~; но не ~~замѣтилъ~~ видѣлъ однако|жъ и того, чтобы Плебанъ Магнушевскій и въ моемъ присудствіи ~~оказ~~ старался оказать какое либо особенное усиліе къ вразумленію Крестьянъ, онъ по нѣсколькимъ приглашеніямъ моимъ всегда отказывался, что болѣзненное состояніе Его, не позволяетъ Ему говорить много и тотъ часъ уходилъ |**37 v**| съ глазъ моихъ, подъ предлогомъ или въ самомъ дѣлѣ отъ того, что онъ не сидѣть ни стоять на одномъ мѣстѣ долго не можетъ, ~~въ прочемъ Плебанъ Магнушевскій, имѣетъ роду какъ примѣтно болѣе 60. лѣтъ.~~ Въ прочемъ Плебанъ Магнушевскій*[13] за 60. лѣт отъ роду, ~~и отъ нѣсколькихъ уже лѣтъ по звѣренію выше означенныхъ лицъ, не исполняющій уже церковныхъ требъ отъ нѣсколькихъ уже лѣтъ по замѣчаніямъ моимъ есть такъ совершенно безполезенъ~~, кромѣ всѣхъ прочихъ пороковъ могущихъ въ немъ скрываться, по мнѣнію моему безполезенъ тамъ и потому уже, что онъ*[14] отъ нѣ|**38 r**|сколькихъ лѣтъ не исполняетъ по своей обязанности церковныхъ требъ и сколько примѣтно имѣетъ наклонность къ напиткамъ, что доказываетъ самая Его наружность, странное и не приличное для духовнаго Сана обращеніе Его съ лицами или мало или совершено Ему не знакомыми, ~~такъ~~ безсмысленные же отвѣты Его сопровождаемые не приличными и ~~глупыми~~ безразсудными пословицами, ~~на конецъ~~ кривлениемъ рожи и смѣшными <~~*нечыт*~~.> тѣлодвиженіями, даютъ поводъ ~~думать~~ заключать, что онъ вообще не имѣетъ даже достаточно здраваго разсудка, есть ли однако|жъ во всемъ семъ не заключается особеннаго притворства.

|**38 v**| ~~Во ожиданіи на все сіе повелѣнія Вашего И[мператорска]го Высочества,~~ По сему уваженію, я ограничился ~~только~~ дачею только Новогрудскому Земскому Исправнику секретнаго предписанія, чтобъ онъ находясь на мѣстѣ въ Крошинѣ употребилъ всевозможныя средства*[15] ~~разведать~~ <~~*нечыт*~~.> не существуютъ ли тамъ между крестьянскими дѣтьми ~~въ тамошней школкѣ~~ еще другія какія нелѣпыя сочиненія, въ стихахъ или прозѣ, <~~*нечыт*~~.> и ежели что либо ~~замѣчено~~ обнаружено имъ будетъ, тотъ часъ бы доносил мнѣ представляя и самыя тѣ сочиненія; |**39 r**| имѣя между тѣмъ за всѣми дѣйствіями Плебана Магнушевскаго не примѣтное наблюденіе.

Предавая все сіе высокому благоуваженію Вашего И[мператорска]го Высочества, осмѣливаюсь доложить, что по мнѣнію моему въ соблюденіи строгой справедливости,*[16] можно бы было нынѣ же, ~~возложить~~ поручить Новогрудскому Земскому Суду разсмотреніе правъ ~~Крошинскихъ мѣщанъ~~*[17] ихъ на

доказываемое ими мѣщанское званіе и на землю, Которую они почитають не ~~принадлежаще~~ подлежаще раздѣленною между ими помѣщикомъ Юрагою.

*[1] *Ad marginem*: Между тѣмъ для удержанія въ м. Крошинѣ спокойствія находится теперь зводъ улановъ волынскаго уланскаго полка при одномъ офицерѣ.

*[2] *Ad marginem*: Такъ какъ составлявшіе о выше упомянутыхъ 9. подсудимыхъ офицеры Волынскаго уланскаго полка отправились теперь на Компаментъ[1] въ Пружанѣ.

*[3] *Ad marginem*: и о преподающихся въ оной наукахъ мнѣніе.

*[4] *Ad marginem*: въ простомъ и слѣдственно самомъ внятномъ для крестьянъ нарѣчіи составленныхъ.

*[5] *Ad marginem*: Какими напитываются дѣти Крошинскихъ жителей изъ числа <~~*нечыт*~~.> коихъ есть и содержащійся нынѣ въ Новогрудскомъ тюремномъ замкѣ, повѣренный Крошинскихъ Крестьянъ Каминскій, обучавшійся также въ оной школкѣ, не имѣющій отъ роду какъ только съ небольшимъ 20. лѣтъ[2], ~~есть воспитанникъ Его школки~~ но самый закоснѣлой ослушникъ.

*[6] *Ad marginem*: бывшаго при мнѣ чиновника для особыхъ порученій Нечволодова и прочихъ.

*[7] *Ad marginem*: ~~изъ числа коихъ, содержащійся нынѣ въ Новогрудскомъ тюремномъ замкѣ, повѣренный Крошинскихъ Крестьянъ Каминскій не имѣющій отъ роду какъ только съ небольшимъ 20. лѣтъ, есть воспитанникъ Его школки самый закоснѣлой ослушникъ~~.

*[8] *Ad marginem*: Князь Радзивилъ, не променетъ жаловаться на него Епископу.

*[9] *Ad marginem*: и Президентъ Гродскаго суда[3] составлявшій судъ съ военными ~~человѣками~~ чиновниками о девяти человѣкахъ.

*[10] *Ad marginem*: до такой степени ~~были тронуты что готовы были~~ были поколеблены, что начали раскаиваться и готовы были <~~*нечыт*~~.> къ послушанію.

*[11] *Ad marginem*: прежняго вида разкаянія.

*[12] *Ad marginem*: До какой Степени все выше означенное можетъ имѣть основаніе я по краткости пребыванія моего въ Крошинѣ не имѣлъ способу удостовѣрится.

*[13] *Ad marginem*: имѣющій далеко.

*[14] *Ad marginem*: также подъ предлогомъ болѣзни.

*[15] *Ad marginem*: безъ малѣйшей огласки узнавать.

*[16] *Ad marginem*: не зависимо отъ мѣръ принятыхъ къ приведенію въ послушаніе Крошинскихъ жителей.

*[17] *Ad marginem*: законнымъ порядкомъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 88. Іюня 3. дня 1828. Года.

30. Пераклад на расейскую мову фрагмента паэмы Яна Баршчэўскага

Доўгі час лічылася, што верш, які ведаў на памяць П. Багрым, захоўваецца ў Гродзенскім дзяржаўным архіве ў двух экземплярах-варыянтах: "Адзін напісаны лацінскімі літарамі, другі – рускімі. Абодва гэтыя экземпляры з'яўляюцца копіяй таго тэксту, які быў напісаны П. Багрымам для Нервалодава"[4]. Аднак гэта не так. У Гродзенскай губернскай управе з арыгіналу *Rozmowy Chłopow* зрабілі некалькі, відаць, копій, а таксама пераклалі верш на расейскую мову. Арыгінал твора і копія перакладу былі дасланы ў Варшаву цэсарэвічу Канстанціну. Не выключаем, што копіі

---

[1] Компаментъ (з фр. *campement*, праз польск. *kampament*) – вайсковы лагер, месца пастаяннае дыслакацыі.

[2] К. Камінскі меў на той час 34 гады.

[3] Старшынёю Наваградскага гродскага суда быў Хрызастом Булгак.

[4] І. Бас, *Невядомы варыянт верша Яна Баршчэўскага* [у:] *Дзень паэзіі – 69: Альманах*, Мінск 1969, с. 132.

верша (па-беларуску і па-расейску) маглі быць дасланы ў Вільню вайсковаму генерал-губернатару і ў Пецярбург міністру унутраных справў. Арыгінал (?) перакладу і копія перапісанага П. Багрымам верша засталіся ў справе.
Упершыню пераклад верша Я. Баршчэўскага на расейскую мову апублікаваны ў чацвёртым томе *Даследаванняў і матэрыялаў* (Warszawa 2018, с. 71–73).

|**40 r**| Переводъ съ польскихъ Стиховъ ~~на нарѣчіи литовскихъ простолюдиновъ писанныхъ~~ простымъ нарѣчіемъ писанныхъ.

Разговоръ Крестьянъ.

Вотъ Вы мои братія
Хотя не одной матери;
Скажу я Вамъ одну вещъ;
а кто не повѣритъ, по~~шелъ~~ди прочъ;
“Когда то французская сила,
Изъ за Немна наступила,
Стало и намъ картить,
Какъ бы то польщу зворотить;
А мы сидѣли тихо
Покуда принесло лихо,
Они у нашъ Дворъ
Нутка и мы дѣлить здоръ*[1];
А такъ мяса наварили
Чтобъ мы ихъ уговорили:
Амбары во Дворахъ поразбивать
Господъ въ лѣсъ по разгонять.
Первой Крестьянинъ сѣлъ за столъ
и смотритъ въ уголъ какъ Соколъ;
А какъ ноги разопретъ –
то хоть шестирніою поезжай,
А какъ началъ говорить
И вещъ распространить,
Они роты порастворяли
и уши по наставляли
|**40 v**| Ребята! худо намъ жить,
Бросимъ пригонъ служить,
Сдѣлаемъ вольность и уречъ
Насъ урядникъ не будетъ сѣчъ!
Развѣ мы люди не такіе,
Что намъ угрозы всякі́я,
идешъ во Дворъ и боишся
покуда къ Господину приступи́шся;
Да еще на томъ не конецъ,
Положи на столъ десять яецъ,
И такъ еще страхъ беретъ,
Что мой Господчикъ запоетъ;

Э! уже съ этого не лады
Худые наши разгады,
Помните Вы ребята
Тѣ вѣки какъ живали Поляки;
Что то за Господа бывали,
Насъ у рекруты не брали!
А ума у нихъ ли мала?
Хоть чуприна сверху мала,
Хоть воло́съ на лбу нѣтъ
да ужъ усы на ввесь Свѣтъ!
А какъ хорошо ходили
Платье какъ жаръ носили,
Два рукава красные
а два съ зади запасные;
|**41 r**| а заднія полы у тыхъ Пановъ
теперешніе шьютъ по сѣмеро штановъ,
а эти и сами сголѣли
и насъ съ душами поели!
Вотъ ~~Братцы~~ [видите], Вы дѣти,
Какіе теперь Господа на Свѣти,
Надобно намъ за колы братся,
Старой Польщи добираться".
Какъ этакъ Крестьянинъ сказалъ,
Всѣмъ охоты додалъ,
Первой Данила
У коего большая сила
Сказалъ: хоть мне побьютъ штаны
Да уже не будутъ Паны!
А такъ пили и гуляли
Вмѣстѣ Господъ разбивали
Олово и серебро, бралъ какъ кто могъ
Чтобъ облить дуду и рогъ,
Платья брали на вѣровки,
Чтобъ пошить женамъ шнуровки;
А такъ скоро завернули
Дворы въ пустки обернули. –

*[1] *Ad marginet*: Сало, солонина.

Арыгінал (?).

31. Фрагмент паэмы Яна Баршчэўскага

Упершыню ў адаптаваным выглядзе твор апублікаваны І. Басам у 1969 г.[1]; згодна з арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі асаблівасцямі арыгіналу – у чацвёртым томе *Даследаванняў і матэрыялаў* (Warszawa 2018, с. 69–70).

|**42 r**| Копія.

Rozmowa Chłopow.

Ot|to moie wy bratuchny,
Choć nie adnaie matuchny;
Skażu ia wam adnu recz,
A chto nie uwieryć paszow precz:
Kaliszto prancuzkaia siła
Z za|niomna nastupiła:
Stało i nas karcić,
Jakby to Polszczu zwracić;
A my siedzieli cicho,
Pakul pryniesło licho.
Ony u nasz dwor,
Nutka i my dzielić zdor*[1]:
A tak miasa nawaryli,
Sztob my ich uhawaryli,
Swierny u dwaroch parazbiwać
Panou u les parazhaniać,
Pierszy cham sieu za stoł
Hledzić u kut iak sakoł,
A iak nohi razaprieć
To choć szaścierycaiu iedź;
A iak zaczau hadać,
I recz razpaztraniać,
Ony rate parazzieulali,
I uszy panastaulali;
Dzieciukie! chudo nam żyć,
Pakińmo pryhon służyć,
|**42 v**| zrabiem wolność i urecz,
Nas uradnik nie budzie siecz;
Czy my ludzi nie takiie,
Szto nam hroźby usiakiie,
Idziesz u dwor i baissie
Pakul k Panu prystupissie,
Da ieszcze na tom nie kaniec
Pałaży na stoł dziesieć iaiec,
I tak ieszcze strach biereć,
Szto moy panok zapieieć,

---

[1] І. Бас, *Невядомы варыянт верша Яна Баршчэўскага* [у:] *Дзень паэзіі – 69: Альманах*, Мінск 1969, с. 134–136; І. Бас, *Літаратурныя пошукі, знаходкі, даследаванні*, Мінск 1969, с. 135–137.

E wże s|taho nie łady,
Chudyje naszyie hady,
Pomnicie wy dzieciukie,
Tyie wiekie iak zywali palakie,
Szto to za pane bywali,
Nas u niekruty nie brali;
A rozumu|ż u ich czy mało,
Choć czuprynka zwierchu mała:
Choć wałasok na łbie niet,
Da uże usy na uwies świet:
A iak charaszo chadzili,
Sukni by żar nasili;
Dwa rukawa krasnyie,
A dwa z zadu zapasnyie;
A z|adniie pały u tych panow,
Ciepi#raszniie szyiuć pa siemioro sztanow,
|**43 r**| A hetyie i sami zhaleli,
I nas z duszami paieli,
Ot baczycie wy dzieci
Jakiie ciepier pany na swieci,
Treba nam za kały bracca
Staroy polszczy dabiracca,[1]
Jak hetak cham skazau,
Usiem achwoty dadau;
Pierszy Daniła
U katoraho wielikaia siła
Skazau, choć mnie pabiuć sztany,
Da uże nie buduć pany,
A tak pili i hulali,
Razam panou razbiwali,
Cynu i srebro brau iak chto moh,
Kab ablić dudu i roh,
Sukni brali na wiarowki,
Sztob paszyć zankam sznurouki,
A tak skoro zawiernuli,
Dware u pustki abiernuli. –

*[1] *Ad marginem*: Tłustoie sadło.

Копія.

[1] Падкрэслена алоўкам.

32. Міхайла Бабяцінскі да Ануфрыя Тамашэвіча

У той самы дзень, што і рапарт цэсарэвічу Канстанціну, М. Бабяцінскі піша сакрэтны загад наваградскаму павятоваму спраўніку заняцца выяўленнем у Крашыне беларускіх мастацкіх твораў (“нелѣпыхъ сочиненій въ Стихахъ или прозѣ”), якія маглі бытаваць сярод дзяцей, вучняў школкі В. Магнушэўскага.

|**44 r**| <u>Секретно.</u>
~~Кобринскому~~ Новогрудскому Земскому Исправнику.

По поводу случайно доставшихся мнѣ во время бытности моей въ мѣстечке Крошинѣ нелѣпыхъ Стиховъ, говоренныхъ на ~~намять~~ изусть по приказанію Крошинскаго Плебана Магнушевского одному чиновнику 15[ти] лѣтнимъ мальчикомъ сыномъ тамошняго Слѣсаря Павломъ и имъ самимъ переписанныхъ; я предписываю Вашему Благородію находясь ~~въ мѣстечкѣ~~ на мѣстѣ въ Крошинѣ употребить всемозможныя средства безъ малѣйшей огласки узнавать: не существуетъ ли тамъ между Крестьянскими дѣтьми еще другія какія нелѣпыя сочине|**44 v**|нія въ Стихахъ или прозѣ, и ежели что либо обнаружено Вами будетъ, то тотъ часъ доносить мнѣ, представляя и самыя эти сочиненія, имѣя между тѣмъ за всѣми дѣйствіями Плебана Магнушевскаго*[1] непримѣтное наблюденіе.

*[1] *Ad marginem*: Касательно неповинующихся Крестьянъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 89. 3 Іюня 1828го Года.

33. Арсеній Закрэўскі да Міхайлы Бабяцінскага

Новы міністр унутраных спраў упершыню звяртаецца да гродзенскага губернатара ў справе бунту крашынскіх сялян.

|**45 r**| Министерство Внутреннихъ Дѣлъ. Департаментъ Полиціи Исполнительной. Отделеніе 2. Столъ 2. 23[о] Маія 1828. № 1562. Отвѣтъ на №№ 3483[й] и 4848[й].

Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору

Въ слѣдствіе донесеній Вашего Превосходительства отъ 1го и 11го сего Маія, о принятыхъ Гродненскимъ Губернскимъ Правленіемъ мѣрахъ, къ приведенію въ послушаніе крестьянъ мѣстечка Крошина, я поручаю Вамъ, о послѣдствіяхъ распоряженій по сему дѣлу Губернскаго Правленія, донесть Министерству Внутренихъ Дѣлъ немедленно.

Министръ Внутренихъ Дѣлъ Генералъ Адъютантъ [*подпіс*:] *Закревскій*.

Исправляющій должность директора [*подпіс сапр. ст. сав. Гаўрылы Пакроўскага*].

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: 4 Іюня 1828 [года].

34. Міхайла Бабяцінскі да Арсенія Закрэўскага

Праз некалькі дзён М. Бабяцінскі накіроўвае рапарт у Пецярбург. Пра школку В. Магнушэўскага тут ён, аднак, не згадвае.

|**46 r**| Г$^{\underline{ну}}$ Министру Внутреннихъ Дѣлъ.

Въ слѣдствіе предписанія Вашего Высокопревосходительства отъ 23. истекшаго Маія № 1562. и въ дополненіе рапортовъ моихъ №№ 3483$^{\underline{й}}$ и 4848. относительно*[1] по принятымъ Гродненскимъ Губернскимъ Правленіемъ мѣрамъ къ приведенію въ послушаніе Крестьянъ мѣстечка Крошина имѣю честь покорнѣйше донести, что я самъ 28$^{\underline{го}}$ истекшаго маія съѣзжалъ въ мѣстечко Крошинъ, и по прибытіи туда, тотъ часъ собраны были мною всѣ наличные того мѣстечка жители хозяева въ домѣ тамошняго Плебана Ксендза Магнушевскаго у коего и я |**46 v**| останавливался и по предьявленіи имъ въ присудствіи Уѣзднаго маршала, самаго сего Плебана и другихъ чиновниковъ и стороннихъ лицъ повелѣнія Его Им[ператорска]го Высочества Цесаревича отъ 14. Апрѣля сего Года за № 1064. въ разрѣшеніе прошенія отъ именующихся повѣренными сихъ же жителей послѣдовавшаго, и по нѣсколькократномъ прочитаніи имъ онаго въ голосъ, самымъ убѣдительнѣйшимъ образомъ были мною уговариваемы и склоняемы, чтобы повинились и пошли обрабатывать раздѣленную между ими по равнымъ участкамъ землю; но всѣ сіи увѣщеванія и предваренія о наказаніи, какое ожидаетъ ихъ за непослушаніе были тщетны по ложному воображенію, что ежели дотронутся къ обработкѣ раздѣленной между ими земли (ко|**47 r**|торую почитаютъ своею собственностію, а себя мѣщанами) то тѣмъ самымъ лишатся права собственности и мѣщанскаго званія. Сіи самыя увѣщеванія повторяемы были имъ мною и на другой день, то есть 29. маія; но и за симъ они остались при своемъ упрямствѣ; за тѣмъ не предусматривая никакого способа склонить ихъ къ послушанію кроткими мѣрами и не могши терять времяни въ Крошинѣ, по поводу предстоящаго рекрутскаго пріема, я предоставивъ Г[осподину] Уѣздному Маршалу обще съ Земскою Полиціею за прибытіемъ ожидаемой въ Крошинѣ изъ Вильна роты Литовскаго пѣхотнаго Полка дѣйствовать по ихъ обязанности согласно распоряженіямъ Гродненскаго Губернскаго Правленія и прописаннымъ въ оныхъ узаконеніямъ;*[2] между тѣмъ для удержанія въ м. Кро|**47 v**|шинѣ спокойствія до прибытія упомянутой роты находится теперь зводъ улановъ Волынскаго Уланскаго полка при одномъ офицерѣ.

*[1] *Ad marginem*: послѣдствій.

*[2] *Ad marginem*: Самъ 30. числа истекшаго маія возвратился въ Гродно. Причемъ честь имѣю доложить, что...

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 5793. 5 іюня 1828го Года.

35. Грыгорый Розан да Міхайлы Бабяцінскага

Камандзірам Літоўскага асобнага корпуса з кастрычніка 1827 г. быў барон Грыгорый Розан (1782–1841). Трэба думаць, што ў лісце да яго ад 3 чэрвеня 1828 г. М. Бабяцінскі прасіў накіраваць у Крашын дастатковую колькасць афіцэраў, якія маглі б увайсці ў склад суда над сялянамі.

|**48 г**| Командира Литовскаго Отдѣльнаго Корпуса. № 2457. 5 Іюня 1828<u>го</u> [Года]. Г. Бѣластокъ.

Гродненскому Гражданскому Губернатору, Господину
Дѣйствительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Бобятинскому.

Въ слѣдствіе отношенія ко мнѣ Вашего Превосходительства отъ 3<u>го</u> числа сего Іюня № 5714<u>й</u>, предписавъ вмѣстѣ съ симъ Начальнику 24<u>й</u> Пѣхотной Дивизіи Генералъ-Лейтенанту Савоине[1], о назначеніи въ учрежденный въ мѣстечкѣ Крошинѣ надъ тамошними крестьнами, за неповиновеніе ихъ владѣльцу своему Юрагѣ и законнымъ властямъ, военный Судъ трехъ офицеровъ изъ роты которая имѣетъ прибыть туда отъ Литовскаго пѣхотнаго полка. О томъ Ваше Превосходительство увѣдомить честь имѣю.

Генералъ Адъютантъ [*подпіс барона Грыгорыя Розана*].

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: полу[чено] 5 Іюня 1828 [года]. № 2260.

36. Наваградскі гродскі суд да Міхайлы Бабяцінскага

Створаны ў Крашыне (Наваградку?) з прадстаўнікоў Наваградскага гродскага суда і афіцэраў Валынскага ўланскага палка Вайсковы суд ужо напрыканцы мая вынес свой першы прысуд, але з тае прычыны, што афіцэры Валынскага ўланскага палка пакінулі Крашын, Вайсковы суд не мог працягваць сваю працу. Таму суддзі Наваградскага гродскага суда звяртаюцца да гродзенскага губернатара даць ім адпаведны загад.

|**49 г**| Его Превосходительству Господину Литовско Гродненскому Гражданскому Губернатору Действительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Михайлѣ Трофимовичу Бабятинскому.

Новогрудскаго Гродскаго Суда
Рапортъ.

Въ дополненіе рапорта сего Суда отъ 28 настоящего Маія М[ѣся]ца подъ № 210 по дѣлу о возмутившихся въ неповиновеніи своему Владельцу Крошинскихъ Крестьянахъ Вашему Превосходительству отправленнаго сей Судъ почтеннейше симъ честь имѣетъ донесть, что по случаю продолженія Военно Судного дѣла надъ тѣми|же Крестьянами произведеннаго и по рѣшеніи отосланнаго уже на разсмотреніе Вашему Превосходительству а такъ же по поводу что Волынскій Уланскій Полкъ изъ коего наряжены были въ составъ военнаго

[1] Гаворка пра Ярамея Саваіні (1776–1836), расейскага генерала, удзельніка напалеонаўскіх войнаў.

Суда въ М. Крошинѣ учрежденнаго военные члены имѣетъ въ скорости выступить на дивизионный Кампаментъ подъ Брестъ Литовскій. Сей Судъ до разрѣшенія выше означеннаго рапорта предупреждая произойти могущіе по сему затрудненіи. Отнесся было о томъ что упомянутые военные члены могутъ быть нужны къ дополненію |**49 v**| изъясненнаго дѣла того|жъ 28 числа за № 212. къ Команд[иру] 2^{й} Бригады Литовской Уланской Дивизіи Г^{ну} Генералъ Маіору Игельстрому[1] который 29. сего|жъ М[ѣся]ца подъ № 230 [от]вѣтствовалъ, что какъ для усмеренія Крошинскихъ Кресть[янъ] по предписанію Корпуснаго Командира Г^{на} Генералъ от[ъ] Инфантеріи Барона Розена командирована Литовскаго Пѣхотнаго Полка 9. Мушкатерская рота то на осно[ва]ніи повеленія Начальника Дивизіи Г^{на} Генералъ Лейтенанта Влодека[2] бывшихъ въ составѣ Коммиссіи Военнаго Суда Волынскаго Уланскаго Полка Г[осподъ] офицеровъ Онъ Г^{нъ} Командиръ 2^{й} Бригады Л[и]товской Уланской Дивизіи оставить не|можетъ.

За симъ ежели повелено будетъ дополнить Военному Суду по настоящему предмету дѣло и тѣ члены военной Команды Г[оспода] Офицеры Вол[ын]скаго Уланскаго Полка кои съ начала уже производили оное и рѣшали для дальнейшаго таковаго производства не|останутся то могутъ ли другіе назначится имѣемые изъ военной|же Команды члены въ составе военного Суда надъ Крошинскими Крестьянами быть определены, продолжать сіе|жъ |**50 r**| дѣло и совмѣстно съ членами сего|жъ Суда въ составѣ онаго Военнаго Суда прежде Командированными рѣшить оное? а такъ же кто нынѣ долженъ вновь Командировать тѣхъ|же Военныхъ членовъ и долженъ ли находится при семъ производствѣ со стороны военной Аудиторъ которого равно мѣрно слѣдовало|бы командировать? Какъ сіе требуетъ начальническаго разрѣшенія то сей Судъ ради скорейшаго полученія о томъ предписанія таковое обстоятельство честь имѣетъ въ мѣстѣ съ симъ на благоразсмотреніе Вашему Превосходительству и Гродненскому Губернскому Правленію представить ожидая по сему предписанія.

[*Подпісы*:] Председатель Хрызостомъ Булгакъ, Судья Иосифъ Семирадзкій[3], Писаръ Константинъ Гацискій.
№ 219. Маія 31. дня 1828го Года. Г. Новогрудокъ.
Съ представленіемъ по дѣлу о возмутившихся Крошинскихъ Крестьянахъ.
[*Подпіс*:] Секретарь Барановичъ[4].

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: полу[чено]: 4 Іюня 1828 [г.]. № 2208.

---

[1] Гаворка пра камандзіра брыгады літоўскае ўланскае дывізіі генерал-маёра Густава Ігельстрома, які ў 1812–1821 гг. быў камандзірам Валынскага ўланскага палка.

[2] Гаворка пра начальніка літоўскае ўланскае дывізіі генерал-лейтэнанта Міхаіла Влодака (1780–1849), ураджэнца Віленскае губерні.

[3] У складзе Гродскага суда былі яшчэ два суддзі – Вікенці Альшэўскі і Іосіф Рудзінскі

[4] Леанард Барановіч быў у той час суддзёю Межавога суда ў Наваградскім павеце.

37. Міхайла Бабяцінскі да Наваградскага гродскага суда

Гродзенскі губернатар адказвае Наваградскаму гродскаму суду пра прынятыя ім меры ў сувязі з выхадам з Крашына каманды Валынскага ўланскага палка.

|**51 r**| Новогрудскому Гродскому Суду.

На рапортъ ко мнѣ онаго Суда отъ 31. минувшаго Маія за № 219. даю знать: что по прежнему донесенію Его отъ 28. того|же м[ѣся]ца № 210. о|возвратѣ въ свои мѣста Оберъ Офицеровъ Волынскаго Уланскаго Полка по отсужденіи дѣла о Крошинскихъ Крестьянахъ и что для составленія вновь комплекта военнаго Суда, не|находится военныхъ чиновниковъ относился я къ Г[осподину] Командиру Литовскаго Отдѣльнаго Корпуса Барону Розену, о|предписаніи кому слѣдуетъ, чтобы въ означенный военный Судъ отряжены были |**51 v**| тѣ военные чиновники, к[о]торые имѣютъ прибыть в[ъ] Крошинъ съ 9ю Ротою Литовскаго Пѣхотнаго Полка; слѣдствіемъ чего получилъ нынѣ увѣдомленіе, что о удовлетвореніи вышеписаннаг[о] предписано имъ Начальнику 24. Пѣхотной Дивизіи, что|же принадлежитъ испрашиваемаго онымъ Судомъ командированія Военнаго Аудитора для письмоводства по сему дѣлу, какъ въ предписаніи Г[осподина] Министра Внутреннихъ Дѣлъ отъ 4. Августа 1825. Года основанномъ на Высочайше Конфирмованномъ положеніи Комитета Г[осподъ] Министровъ |**52 r**| о преданіи Крестьянъ военному Суду, ничего о семъ не|сказано, и|военнымъ Судомъ въ Крошинѣ, здѣланъ уже приговоръ по одному обстоятельству безъ Аудитора, то и|нынѣ остается сему Суду поступить такимъ же образомъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 5890. 8 Июня [1828 г.].

38. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Гродзенскі губернатар дасылае наваградскаму маршалку новую пастанову, якую прыняла губернская ўправа. Сама пастанова ў справе адсутнічае.

|**53 r**| Г[осподину] Новогрудскому Пов[ѣтовому] Маршалу.

Къ непремѣнному и Самоскорѣйшему Со|стороны Вашего Высокородія исполненію препровождаю у|сего въ Спискѣ Постановленіе Грод[ненскаго] Губ[ернскаго] правленія 7. сего Іюня Состоявшегося относительно дѣйствій за|прибытіемъ въ мѣстечко Крошинъ 9. роты Литовскаго пѣхо[тнаго] полка для усмиренія тамошнихъ Крестьянъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 6038. 12 Июня [1828 г.].

39. Грыгорый Розан да Міхайлы Бабяцінскага

Просьба барона Г. Розана да гродзенскага губернатара даць камандзіру 9е мушкецёрскае роты належны загад.

|**54 r**| Командира Литовскаго Отдѣльнаго Корпуса. № 2515. 8го Іюня 1828го [г.]. Г. Белостокъ.

Гродненскому Гражданскому Губернатору Господину Дѣйствительному Статскому Совѣтнику и Кавалѣру Бобятинскому.

Полагая что 9 Мушкатерская рота Литовскаго пѣхотнаго Полка, назначенная въ М. Крошинъ для содѣйствія къ приведенію въ послушаніе крестьянъ

своему владѣльцу, туда уже прибыла, я долгомъ моимъ поставляю, покорнѣйше просить Ваше Превосходительство, о|мѣрахъ какія при|семъ случаѣ долженъ предпринимать Командиръ оной роты Капитанъ Николаевъ, снабдить его полнымъ наставленіемъ, дабы дѣйствуя противу онаго совмѣстно съ Гражданскимъ чиновникомъ, |54 v| могъ въ точности выполнить сдѣланное ему порученіе.

Генералъ Адьютантъ [*подпіс барона Г. Розана*].

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: 9. Іюня 1828 [г.].

40. Міхайла Бабяцінскі да Грыгорыя Розана

Гродзенскі губернатар запэўнівае камандзіра Літоўскага асобнага корпуса, што належная інструкцыя капітану Нікалаеву ўжо падрыхтаваная.

|55 r| Его Высоко-превосходительству Господину Генералу отъ Инфантеріи Генералъ Адьютанту Командиру Литовскаго Отдѣльнаго Корпуса, ~~Генералъ Адьютанту~~ и Кавалеру Барону Розену.

Гродненскаго Гражданскаго Губернатора
Рапортъ.

~~Прежде полученія мною~~ Въ слѣдствіе предписанія ко мнѣ Вашего Высоко-превосходительства отъ 8 сего Іюня за № 2515*[1] ~~касательно снабженія полнымъ наставленіемъ Командира~~ по поводу отправленія 9й Мушкатерской роты Литовскаго Пѣхотнаго Полка ~~отряженнаго~~ въ Мѣстечко Крошинъ для усмиренія тамошнихъ Крестьянъ, ~~въ какомъ содержаніи состоялась въ Гродненскомъ Губернскомъ Правленіи 7. настоящаго Іюня, Постановленіе, съ онаго имѣю честь покорнейше представить у сего въ благоусмотреніе Вашего Высоко-превосходительства засвидетельстванный Списокъ~~.

Гражданскій Губернатор.

№ 6092. 13 Іюня 1828 [г.]. Гродно.

*[1] *Ad marginem*: имѣю честь покорнѣйше представить у|сего въ Спискѣ Постановленіе Гродненскаго Губернскаго Правленія 7го настоящаго Іюня состоявшагося ~~о здѣланномъ распоряженіи~~.

Чарнавік.

41. Палявая правіянцкая камісія да Міхайлы Бабяцінскага

Пачатак перапіскі пра кошты на прадукты для 9й мушкецёрскай роты.

|56 r| Полевая провіантская коммисія Отдѣльнаго Литовскаго Корпуса подъ Начальствомъ Его Императорскаго Высочества Цесаревича состоящаго. № 4114. Іюня 4 дня 1828 года. Г. Варшава.

Командиръ Литовскаго Отдѣльнаго Корпуса Господинъ Генералъ Адьютантъ Баронъ[1] Розенъ 1й, далъ знать Коммисіи, что 9я Мушкатерская Рота Литовскаго

[1] У той час у расейскім войску служылі некалькі прадстаўнікоў роду Розанаў. З гэтай прычыны Грыгорый Розан тут называецца 1ы, хоць сучасныя біяграфічныя слоўнікі звычайна называюць яго 2і.

пѣхотнаго Полка, командирована Новогрудскаго повѣта въ Мѣстечко Крошинъ, для приведенія тамошнихъ Крестьянъ къ повиновенію владѣльцу.

Въ слѣдствіе чего Коммисія предписала 8$^{\underline{\text{го}}}$ класса Рыжову: на продовольствіе сей Роты въ Мѣстечкѣ Крошинѣ буди|надобность востребуетъ, заготовить провіантъ для чего открыть цѣны выгодныя для Казныниспросить отъ Вашего|превосходительства утвержденія оныхъ.

О|чемъ увѣдомляя Ваше|превосходительство покорнѣйше просить по|-представленію 8$^{\underline{\text{го}}}$ класса Рыжова не|оставить разсмотрѣніемъ и|утвержденіемъ цѣнъ и|какіе утверждены будутъ, |**56 v**| дать о|томъ предписаніе Рыжову и сію Коммисію увѣдомить.

5 класса [*подпіс нечыт.*], 7 класса [*подпіс нечыт.*], 7 класса [*подпіс нечыт.*].
Секретаръ [*подпіс нечыт.*].
Его Превосходительству Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору и Кавалеру.
10 Класса [*подпіс нечыт.*].

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: № 2419. полу[чено] 14. Іюня 1828 [г.].

42. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Чарговая інструкцыя гродзенскага губернатара наваградскаму павятоваму маршалку. Спіска пастановы губернскае ўправы ў справе няма.

|**57 r**| Новогрудскому Повѣтовому Маршалу.

Къ непремѣнному со|стороны Вашего Высокородія исполненію Спѣшу препроводить у сего Списокъ Постановленія Гродненскаго Губ[ернскаго] Правленія 15$^{\underline{\text{го}}}$ Сего Іюня Состоявшагося, о|томъ, чтобы Сами ~~занялись приведеніе~~ исполнили здѣланное Вам Порученіе о|приведеніи въ Послушаніе Крошински^{хъ} Крестьянъ, не|поручая онаго повѣ[товому] подкоморію[1] и|прочее.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: "№ 6264. 15 Июня [1828 г]".

43. Юзаф Верашчака да Міхайлы Бабяцінскага

Наваградскі павятовы маршалак паведамляе гродзенскаму губернатару пра свой ад'езд у Крашын. Аўтограф Ю. Верашчакі.

|**58 r**| № 495. 18 Іюня 1828 Года. Г. Новогрудокъ. Новогрудскаго Повѣтоваго Маршала. Съ увѣдомленіемъ что сего Числа отправляется въ имѣніе Крошинъ для приведенія Крестьянъ въ послушаніе.

Его Превосходительству Господину Литовско-Гродненскому Гражданскому Губернатору Дѣйствительному Статскому Совѣтнику и Кавалѣру Михайлѣ Трофимовичу Бобятинскому.

Исполняя постановленіе Литовско-Гродненскаго Губернскаго Правленія въ 15 день сего Іюня м[ѣся]ца Состоявшегося касательно привѣденія въ послушаніе Крошинскихъ Крестьянъ и при предложеніи Вашего Превосходи-

[1] Павятовым падкаморым у той час быў Міхал Корбут.

тельства того|жъ 15 Іюня за № 6264. ко мнѣ присланное отправляюсь я Сего числа на мѣсто въ имѣніе Крошинъ о чемъ Вашему Превосходительству честь имѣю донести.

[*Подпіс:*] Новогрудскій повѣтовый маршалъ Верещака.

Арыгінал.

44. Леў Дрэфаноўскі да Міхайлы Бабяцінскага

Рапарт слонімскага спраўніка сведчыць, што 9я мушкецёрская рота да 15 чэрвеня 1828 г. прайшла праз мястэчкі Дзятлава, Дварэц і Моўчадзь Слонімскага павета і цягам двух дзён магла апынуцца ў Крашыне.

|**59 г**| Его Превосходительству Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору Действительному Статскому Советнику и Кавалеру Михайлѣ Трофимовичу Бобятинскому.

Слонимскаго земскаго исправника[1]
Рапортъ.

Во исполненіе Вашего Превосходительства Предписанія отъ 25го мая за № 5352мъ насланнаго; симъ почтеннѣйше честь имѣю донести, что 3го Баталіона Литовскаго Пехотнаго Полка 9я Мушкатерская рота следующая Новогрудскаго Уѣзда до Местечка Крошина для Усмиренія Крестьянъ неповинующихся своему Владельцу прошла чрезъ Слонимскій Уѣздъ благополучно.

№ 1144. Іюня 15о дня 1828о Года. Г. Слонимъ.

Земскій Исправникъ [*подпіс*:] Дрефоновскій.

Арыгінал.

45. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Магчыма, загад гродзенскага губернатара наваградскаму маршалку датычыць следства над плябанам В. Магнушэўскім. Пастановы губернскае ўправы ў справе няма.

|**60 г**| Новогрудскому Маршалу.

Къ непремѣнному и|самоскорѣйшему въ чемъ слѣдуетъ со стороны Вашего Высокородія исполненію, препровождаю у сего засвидѣтельствованный Списокъ Постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія 19 сего Іюня состоявшагося о|Крестьянахъ мѣстечка Крошина неповинующихся законнымъ властямъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 6437. 20 Іюня 1828 [г.].

---

[1] Слонімскім спраўнікам у той час быў адстаўны падпалкоўнік Леў Дрэфаноўскі.

46. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Чарнавік рапарту гродзенскага губернатара цэсарэвічу ў сувязі з пастановамі гродзенскае ўправы пра следства над плябанам В. Магнушэўскім і пра новае “упрямство” крашынскіх сялян, падбухтораных Мацвеем Шыслоўскім. Пастановаў губернскае ўправы ў справе няма.

|**61 r**| Его Высочеству.

Рапортъ.

Вашему Императорскому Высочеству Спешу всепокорнѣйше Представить у|сего въ засвидетельствованныхъ Спискахъ два Постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія. Первое, Состоявшееся 19$^{\underline{\text{го}}}$ сего Іюня о|командированіи въ мѣстечко Крошинъ Совѣтника онаго Правленія Яворовскаго*[1] ~~Поповоду не повиновенія~~ тамошнихъ крестьянъ ~~и|за|прибытиемъ 9$^{\underline{\text{й}}}$ роты Литовскаго пѣхот~~. И второе: Состоявшееся въ Слѣдствіе Повеленія |**61 v**| ко|мнѣ. Вашего Императорскаго Высочества отъ 10$^{\underline{\text{го}}}$ сего ~~м[ѣся]ца~~ Іюня <~~*нечыт.*~~> о|взятіи подъ арестъ Крошинскаго плебана Ксендза Магнушевскаго, обвиняющегося въ несодействіи мѣстны^{мъ} властямъ при усмиреніи тѣхъ Крестьянъ и|прочее.

Изъ сихъ постановленій Ваше Императорское Высочество усмотрѣть соблаговолите что за|прибытіемъ въ Крошинъ 9$^{\underline{\text{й}}}$ роты Литовскаго полка, тамошніе Крестьяне ~~склон~~ уговорены уже были итти къ обработанію надѣленной имъ земли, |**62 r**| Но за произнесеніемъ Крестьяниномъ Шисловски^{мъ} принадлежащимъ къ плебану Магнушевскому, возмутительныхъ Словъ, остались они При прежнемъ своемъ упрямстве; за|каковой поступокъ ~~Ксендза~~ крестьянина Шисловскаго, преданъ онъ военному Суду въ Крошинѣ учрежденному.

*[1] *Ad marginem*: для содѣйствія прежде ~~назначен~~ отправленымъ чиновникамъ къ приведенію въ послушаніе.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 6450. 21 Июня [1828 г.].

47. Міхайла Бабяцінскі да імператара Мікалая

У чарнавіку рапарту гродзенскага губернатара імператару Мікалаю гаворка ідзе пра тыя самыя пастановы гродзенскае ўправы, якія былі дасланыя днём раней у Варшаву. Пастановаў губернскае ўправы ў справе няма.

|**63 r**| Его Императорскому Величеству*[1].

Гродненскаго Гражданскаго Губернатора
Рапортъ.

Вашему Императорскому Величеству спѣшу всеподданѣйше поднесть у сего въ|засвидѣтельствованныхъ спискахъ два постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія первое, состоявшееся 19. сего Іюня о командированіи въ мѣстечко Крошинъ Совѣтника Онаго Правленія Яваровскаго для содѣйствія прежде отряженнымъ чиновникамъ къ приведенію въ послушаніе тамошнихъ |**63 v**| крестьянъ. и второе, состоявшееся въ слѣдствіе повеленія ко мнѣ Его Императорскаго Высочества Цесаревича отъ 10$^{\underline{\text{о}}}$ сего Іюня, о взятіи подъ арестъ Крошинскаго Плѣбана Ксендза Магнушевскаго, ~~обвиняющегося~~ на коего падаетъ сильное

подозреніе въ несодѣйствіи мѣстнымъ властямъ при усмиреніи тѣхъ Крестьянъ и|прочее.

~~Изъ сихъ постановленій Ваше Императорское Величество усмотрѣть соблагоизволите что за прибытіемъ въ Крошинъ.~~

*[1] *Ad marginem*: № 475. Министру Внутреннихъ Дѣлъ тоже. Черновой.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: 22 Іюня 1828 года.

48. Міхайла Бабяцінскі да Канстанціна Святаполк-Чацвярцінскага

Гродзенскі губернатар, відавочна, ініцыяваў рашэнне свае ўправы аддаць крашынскіх сялян у войска. Пастановы губернскае ўправы ў справе няма.

|**64 г**| Г[осподину] Губернскому Маршалу[1].

Къ свѣдѣнію Вашего Сіятельства имѣю|честь препровадить у сего въ|засвидѣтельствованномъ Спискѣ Постановленіе Гродненскаго Губернскаго Правленія состоявшееся 9º сего Іюня, въ разсужденіи принятія въ рекруты Крестьянъ мѣстечка Крошина.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 6490. 22. Іюня 1828 [г.].

49. Ануфры Тамашэвіч да Міхайлы Бабяцінскага

Праз тры тыдні пасля атрымання загаду (гл. дакумент 32) наваградскі спраўнік рапартуе гродзенскаму губернатару, што яму не ўдалося выявіць у Крашыне “нелѣпыхъ сочиненій въ стихахъ или прозѣ”. Дадзеную інфармацыю можна інтэрпрэтаваць па-рознаму. Па-першае, калі А. Тамашэвіч быў шчырым служкам царызму (а, відаць, быў, бо не далучыўся, напрыклад, да атрада павятовага маршалка Юзафа Кашыца (1795–1868) і застаўся на пасадзе пасля паўстання 1831 г.), то мусіў выканаць сваю працу сумленна, а г. зн., што ў Крашыне не распаўсюджваліся беларускамоўныя (і не толькі беларускамоўныя) вершы. Па-другое, калі А. Тамашэвіч са спачуваннем ставіўся да тых, хто трапляў пад рэпрэсіі царызму, то ён мог не падаваць праўдзівую інфармацыю. Тым больш, што тут справа ішла пра святара, вядомую і шанаваную на Наваградчыне асобу.

|**65 г**| Секретно.

Его Превосходительству Господину Литовско Гродненскому Гражданскому Губернатору Действительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Михайлѣ Трофимовичу Бобятинскому.

Новогрудского Земского Исправника
Рапортъ
о исполненіи Предписанія.

Вашему Превосходительству во|исполненіе Предложенія отъ 3º тѣкущаго Іюня за № 89. по Секрету на Имя Мое Послѣдовавшай Честь имѣю симъ почтеннейше донесть: Что при нахожденіи Моемъ въ Мѣстечке Крошинѣ упот-

[1] Гродзенскім губернскім маршалкам быў у той час стацкі саветнік князь Канстанцін Святаполк-Чацвярцінскі (1792–1850).

реблялъ я все средствы сколько возможны были безъ огласки согласно выше изъясненному Предписанію Вашего Превосходительства не существуютъ ли здесь въ М. Крошинѣ Между Крестьянскими детьми еще другія Какія нелѣпыя сочиненія въ стихахъ или прозѣ |65 v| равные тѣмъ котория во время бытности Вашего Превосходительства въ сказанномъ Местечкѣ случайно достались нелѣпыя Стихи говоренныя на изусть по Приказанію Крошинского Плѣбана Магнушевского одному чиновнику 15ти лѣтнимъ Мальчикомъ сыномъ здѣшняго Слѣсаря Павломъ и имъ самимъ переписанныя – болѣе таковыхъ сочиненій Мною не замеч[ено] какъ равно и ничего худого въ действіяхъ Плѣбана Магнушевского Касательно Неповинующихія Крестьянъ.

Земскій Исправникъ [*подпіс*:] Томашевичъ.

№ 413. Іюня 25º дня 1828º года. М. Крошинъ. съ донесеніемъ на предписаніе о существованіи Между Крестьянскими М. Крошина детьми нелѣпыхъ сочиненій а также о действіяхъ Плѣбана Магнушевского.

Арыгінал.

50. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Рапарту наваградскага маршалка, на які спасылаецца гродзенскі губернатар у сваім новым загадзе, у справе няма. А таму цяжка сказаць, што гэта за "несообразныя действія" маршалка мае М. Бабяцінскі на ўвазе: магчыма, заўважыўшы, што сказанае ім калісь пра В. Магнушэўскага прывяло да арышту і следства над ксяндзом, Ю. Верашчака імкнецца цяпер падаць справу ў іншым святле. Адно відавочна: гродзенскі губернатар катэгарычна загадвае "не упускать изъ виду всѣхъ обстоятельствъ".

|66 r| № 6650. М. В. Д. "..." Іюня 1828 [г.]. Гродно. Господину Новогрудскому Повѣтовому Маршалу.

Въ бытность мою въ крошинѣ ~~Вы~~ Ваше Высокородіе объявляли мнѣ между прочаго: "что тамошній Плебанъ Магнушевскій имѣя на жителей Крошинскихъ ~~всемѣрное~~ вліяніе и|пользуясь особенною ихъ довѣренностію и уваженіемъ, не только не принималъ участія какъ бы слѣдовало къ вразумленію ихъ и|къ послушанію, но тщательно старался избѣгать сего если|же былъ вынужденъ промолвить къ нимъ несколько словъ, то въ такихъ выраженіяхъ, которые не|могли быть никому вразумительны, и|тотъ часъ уходилъ, отговариваясь страдаемою имъ болѣзнію; сверхъ того увѣряли Вы меня что во время военнаго Суда въ Крошинѣ нѣкоторые изъ подсудимыхъ въ томъ числѣ и|повѣренный Каминскій, увѣщеваніями членовъ Суда и представленіемъ ожидаемой ихъ будущности до такой степени были поколеблены что начали |66 v| раскаеватся и|готовы были къ послушанію и только просили позволенія видѣться съ Плебаномъ Магнушевскимъ и съ нимъ посовѣтоваться; когда|же оказано было ими сіе снисхожденіе, то за возвратомъ отъ Магнушевскаго не только не|показали прежняго вида разкаянія но изъявили рѣшительность лучше подвергнутся всѣмъ ожидаемымъ ихъ последствіямъ".

Сіи отзывы Ваши вмѣстѣ съ прочими обстоятельствами доведены были мною до свѣденія Его Императорскаго Высочества Цесаревича и слѣдствіемъ

извѣстнаго Вамъ повелѣнія Его Высочества возложено на Васъ обще съ Г[осподиномъ] Совѣтникомъ Яворовскимъ изследованіе поступковъ Ксендза Магнушевскаго съ подверженіемъ Его предварительному Аресту, и|забрать всѣ бумаги.

Хотя я оставаяеяюсь въ надеждѣ, что Вы, яко Начальникъ Дворянства въ Уѣздѣ, облеченный |67 r| Высочайшимъ довѣріемъ по дѣламъ владѣльцовъ съ Крестьянами не|упустите ничего къ открытію истины; но изъ последняго Вашего донесенія замѣчая <~~нечыт~~.> несообразныя действія ваши въ столь важномъ предметѣ какъ сіе подробнѣе изъясняется въ постановленіи Губернскаго Правленія въ спискѣ у сего прилагаемаго, ~~а затемъ прошу~~, долгомъ считаю предварить Васъ чтобы Вы обративъ все ваше вниманіе къ оправданію возложеннаго на Васъ порученія при слѣдствіи надъ Ксендзомъ Магнушевскимъ старались не упускать изъ виду всѣхъ обстоятельствъ касающихся Его дѣйствій*[1].

Гражданскій Губернаторъ.

*[1] *Ad marginet*: во избѣжаніе тѣхъ непріятныхъ послѣдствій какіе произойти могутъ отъ не вмѣстнаго послабленія въ открытіи истины.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 6650. По эстофете. 1. Іюля 1828 [г.].

51. Камісія вайсковага суда да Міхайлы Бабяцінскага

Камісія вайсковага суда працавала ў Крашыне з мая 1828 г. У яе склад уваходзілі як прадстаўнікі Наваградскага гродскага суда, так і афіцэры Валынскага ўланскага палка (у маі) ды Літоўскага пяхотнага палка (пасля 15 чэрвеня). Рапарт сведчыць, што ўжо ў сярэдзіне ліпеня судом былі вынесены выракі 41 асобе (37 крашынскім сялянам (мяшчанам) і 4 шляхціцам ды адстаўным унтэр-афіцэрам). Зацвярджэнне, а пасля выкананне выракаў будзе доўжыцца больш за паўгода.

|68 r| Его Превосходительству Господину Литовско Гродненскому Гражданскому Губернатору Действительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Михаилѣ Трофимовичу Бобятинскому.

Коммиссіи Военнаго Суда въ М. Крошинѣ
надъ неповинующимися того жъ Мѣстечка
Крестьянами учрежденной
Рапортъ
съ представленіемъ Дѣла.

Вашему Превосходительству сія Коммиссія произведенное въ Двухъ Статьяхъ по Распоряженіямъ Литовско гродненского губернскаго Правленія 30 Апреля и 24 Маія Мѣсяцовъ сего года Послѣдовавшимъ, Дѣло о виновныхъ Преданныхъ сужденію Военнаго Суда за неповиновеніе своему Владельцу Юрагѣ тритцати семи Крошинскихъ Крестьянъ, и за способствованіе Имъ къ тому Шляхциче Онуфріе Давидовскомъ Писаре Новогрудской Городовой Ратуши Франце Самуйлѣ а такъ|же отставныхъ Алѣксандрійского Гусарского Полка унтеръ офицере Антонѣ Броневиче и Волынского Уланского Полка Товарище[1] Андрее Дроздовиче, осужденныхъ по Двумъ |68 v| приговорамъ сей

[1] Таварыш у войску Рэчы Паспалітай меў такое ж значэнне, што і афіцэр-ротмістар. Падчас

Коммиссіи 22го истѣкшаго Маія и 16о настоящего Іюля Мѣсяцовъ, состоявшимся; купно съ Выпискою изъ целого таковаго Дѣла, учиненною и означенными Приговорами при описи въ Статьи 1й на 131мъ, а во 2й на 200мъ Листахъ скрепленныхъ и переномерованныхъ при семъ въ холстѣ подъ Литерами В. К. На благо разсмотреніе Честь имѣетъ представить съ присовокупленіемъ Что виновные по сему дѣлу, преждѣ осужденные восимъ Крошинскихъ Крестьянъ, и Шляхцичъ Давидовскій содержатся въ Новогрудскомъ городовомъ Остроге а по послѣднему рѣшенію дватцать дѣвять человѣкъ тѣхъ же Крестьянъ содержится на Месте въ М. Крошинѣ подъ Стражею Военной Команды находящейся здесь Роты Литовского Пѣхотного Полка, Самуйло|жъ, Броневичъ и Дроздовичъ состоятъ тоже подъ Стражею въ Веденіи Новогрудской Городовой Полиции и Что по Окончаніи Настоящего Дѣла Члены сей Коммиссіи Гражданскіе отправились сего числа къ должностнымъ Мѣстамъ, а Военные **|69 г|** съ Командою 9й Мушкатирской Роты Литовского Пѣхотнаго Полка остаются на мѣстѣ въ М. Крошинѣ впредь до Начальническаго распоряженія о Чемъ въ мѣстѣ съ симъ, и Гродненскому Губернскому Правленію отъ сей же Коммиссіи донесено.

[*Подпісы*:] Новогрудскаго Гродскаго Суда Председатель Булгакъ, Судья Семирадзкій, Судья Рудзинскій.

Литовскаго Пѣхотнаго Полка Капитанъ Николаевъ, Порутчикъ [*подпіс нечыт.*], Подпорутчикъ [*подпіс нечыт.*].

№ 25. Іюля 12. дня 1828о года. М. Крошинъ. съ представленіемъ Военно Суднаго Дѣла о виновныхъ въ неповиновеніи Крошинскихъ Крестьянъ своему Владѣльцу Юрагѣ.

Арыгінал. На першай старонцы ўгары пазнака: Получено 16го Іюля 1828 года.

52. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Дакумент можа сведчыць пра ненайлепшыя ўмовы, у якіх жылі крашынцы. Пастановы губернскае ўправы ў справе няма.

|70 г| Г[осподину] Новогрудскому Уѣздному Маршалу.

Къ|надлежащему со|стороны Вашего Высокородія исполненію препроваждаю у Сего въ засвидетельствованномъ Спискѣ Постановленіе Гродненскаго Губернскаго Правленія, состоявшееся 2о Сего Іюля по представленію вашему <~~*нечыт.*~~> ~~къ Г. Губернатору~~ ко|мнѣ относительно просимаго капитаномъ Литовскаго пѣхотнаго полка Николаевымъ **|70 v|** назначанныхъ для Солдатъ въ|мѣстечкѣ Крошинѣ находящихся выгоднѣйшихъ квартиръ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 6891. 17 Июля [1828 г.].

вайны кароль мог даручыць кожнаму таварышу кіраўніцтва значным вайсковым аддзелам. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітае вайсковая сістэма таварышаў выкарыстоўвалася Аўстрыяй, Прусіяй і Расіяй дзеля фармавання аддзелаў конніцы, якія пазней (1807 г.) сталі ўланскімі карпусамі.

53. Цэсарэвіч Канстанцін да Міхайлы Бабяцінскага

Чарговы загад цэсарэвіча Канстанціна выкліканы просьбаю да яго незадаволеных ходам следства Юрагаў, у якой выказваецца пажаданне пра "подверженіе ослушныхъ крестьянъ въ страхъ другимъ тѣлесному наказанію".

|**71 r**| Списокъ*[1] съ Повелѣнія Его Императорскаго Высочества Цесаревича Г[осподину] Гродненскому Гражданскому Губернатору отъ 21. Іюля 1828 Года за № 2104й.

Новогрудскаго Повѣта Мѣстечка Крошина Помѣщикъ Юрага обще съ его женою, прислали ко мнѣ прошеніе, о принятіи мѣръ къ скорейшему приведенію въ повиновеніе возмутившихся Крошинскихъ крестьянъ, независимо отъ учрежденнаго въ семъ имѣніи надъ ослушными крестьянами Военнаго Суда.

Находя изъ представленнаго мнѣ при рапортѣ Вашего Превосходительства за № 6450мъ постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія, что по распоряженію онаго командированы въ Крошинское имѣніе Новогрудскіе Повѣтовый Маршалъ, Земскій Исправникъ и Совѣтникъ Правленія Яворовскій, для упротребленія всѣхъ дозволеныхъ закономъ способовъ къ приведенію ослушныхъ крестьянъ |**71 v**| въ повиновеніе и къ понужденію упорствующихъ обрабатывать ихъ собствнные и Помѣщичьи земли, не зависимо отъ произведенія надъ начинщиками неповиновенія и надъ подстрѣкателями военного Суда, я признаю, что помѣщикъ Юрага, послѣ таковыхъ рѣшительныхъ мѣръ Губернскаго Начальства, ненадлежаще обратился прямо ко мнѣ съ прошеніемъ, въ разсужденіи подверженія ослушныхъ крестьянъ въ страхъ другимъ тѣлесному наказанію, по тому, что о|дѣйствительныхъ мѣрахъ къ обузданію упорствующихъ крестьянъ, предоставлено дѣламъ[1] заключеніе командированнымъ для сего на мѣсто вышепомянутымъ Чиновникамъ, и слѣдственно отъ нихъ зависить употребить все|то, что признаютъ за нужное къ достиженію скорѣйшаго приведенія крестьянъ въ границы должнаго послушанія, а о тѣхъ мѣрахъ кои превосходятъ ихъ власть, тѣ|же |**72 r**| командированные Чиновники обязаны испросить разрѣшенія отъ Губернскаго Начальства. По симъ уваженіямъ оставя безъ дѣйствія вышеизъясненную просьбу Помѣщиковъ Юраговъ, предписываю Вамъ приказать объявить имъ о томъ, а командированымъ въ М. Крошинъ Чиновникамъ строго подтверждить, что бы они старались, независимо отъ производства Военнаго Суда надъ обнарижившими не преклонное упорство крестьянами, довести прочихъ до послушанія и исполненія своихъ повинностей въ самоскорѣйшемъ времени, буде до нынѣ еще того не|послѣдовало, и затѣмъ мнѣ донести. За употребленную по канцеляріи моей вмѣсто гербовой простую четыре листа бумагу взыскать съ Юраговъ подлежащія Казнѣ деньги.

*[1] *Ad marginet*: Списокъ въ Губернскомъ Правленіи. 3 Августа.
Копія.

[1] Трэба: *дѣлать*.

54. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Рапарт рыхтаваўся да віленскага генерал-губернатара А. Рымскага-Корсакава, але пасля быў папраўлены дзеля перасылкі цэсарэвічу Канстанціну. Пастановы губернскае ўправы ў справе няма.

|**73 r**| ~~Военному Губернатору~~. Его Высочеству.

Рапортъ.

~~Въ благоуваженіе~~ Ваше~~го~~^{му} ~~Высокопревосходительству~~ $^{\text{Им[ператорскому] Высочеству}}$ имѣю ~~честь~~ ^{счастіе} покорнейше представить у сего въ|засвидѣтельсвованномъ Спискѣ постановленіе Гродненскаго Губерскаго Правленія 13º сего Іюля состоявш~~агося~~^{ееся} <~~*нечыт*~~.> относительно Крошинского плебана Магнушевскаго и тамошни^{хъ} Крестьяна^{хъ}.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 7272. 31. Іюля 1828 [г.].

55. Выпіска са Следчае справы

У сувязі з хваляваннямі крашынскіх сялян Гродзенская губернская ўправа некалькі разоў ладзіла следства (і адначасна суд), задзейнічаючы дзеля гэта Наваградскі гродскі суд разам з афіцэрамі спачатку Валынскага ўланскага палка, а пасля Літоўскага пяхотнага палка. З сялянамі не цырымоніліся: улада з самага пачатку "ведала", што яны віноўныя і іх трэба пакараць. Іншая справа – святар В. Магнушэўскі. Тут віну неабходна было давесці. Дык М. Бабяцінскі загадвае саветніку губернскае ўправы Мартыну Явароўскаму накіравацца ў Крашын ды разам з наваградскім маршалкам, а таксама з неабходным у такой сітуацыі "духоўным дэпутатам" правесці следства над В. Магнушэўскім, каб пасля выслаць яго на суд і пакаранне да віленскага генерал-губернатара. М. Бабяцінскі не сумняваўся ў віноўнасці крашынскага святара. Аднак сталася ўсё інакш: следчая камісія не знайшла аніякае віны В. Магнушэўскага: нават С. Юрага і К. Радзівіл, якія раней наўпрост абвінавачвалі ксяндза, што меў аграмадны ўплыў на сялян, у "даче повода къ возмущенію заведенимъ зловреднаго училища", "забываюцца" на свае папярэднія выказванні і фактычна апраўдваюць В. Магнушэўскага, "заўважыўшы" толькі цяпер стан яго здароўя. Увогуле, следчая камісія, як бачна з выпіскі, не столькі займалася выяўленнем ісціны, колькі, на нашую думку, акцэнтавала ўвагу на хваробе святара. І такім чынам давяла, што ён аніякім чынам "не стаяў на чале сялян". Зроблена было гэта дастаткова пераканаўча. Дык нічога дзіўнага няма ў тым, што Ісідар Бас, пазнаёміўшыся з дадзенаю справаю, сцвердзіў (у адпаведнасці з духам тагачаснай атэістычнай прапаганды): "Няма падстаў лічыць Магнушэўскага ідэйным натхніцелем крошынскіх сялян у іх барацьбе супраць памешчыка Юрагі, прыгонніцкага права, чалавекам, які адыграў рашаючую ролю ў ідэйным выхаванні Багрыма. Гэта абвяргаецца матэрыяламі следства"[1].

Думаецца, што зразумеўшы, у якое няшчасце патрапіць В. Магнушэўскі, калі пад арыштам будзе перавезены ў Вільню, а тым больш якая грамадская думка складзецца ў павеце адносна "ка́таў" шанаванага святара, следчая камісія зрабіла ўсё, каб выправіць становішча. На шчасце, у камісіі аказаліся свае, тутэйшыя. Відавочна,

[1] І. Бас, *Літаратурныя пошукі, знаходкі, даследаванні*, Мінск 1969, с. 72.

М. Бабяцінскі, жадаючы абвінавацiць В. Магнушэўскага, зрабіў памылку, накіраваўшы ў Крашын не расейца Ф. Нечвалодава[1], а М. Явароўскага. Апошні наўрад ці паходзіў з Наваградчыны (але выключаць гэтага нельга), аднак мог паразумецца з Ю. Верашчакам, які з дзіцячых гадоў ведаў крашынскага ксяндза, і дзятлаўскім пробашчам Ярмаловічам, каб зняць абвінавачванне з В. Магнушэўскага.
Літаральна праз некалькі дзён пасля працы камісіі губернскае ўправы ў Крашыне пачалося следства па лініі Міністэрства народнай асветы. Фактычна тыя самыя асобы паўтарылі свае ранейшыя паказанні новай камісіі, якую ўзначальваў Ігнат Брадоўскі[2]. Цікава, што паказанні гэтыя часам былі адрозныя.

|**74 r**| Выписка*[1].

изъ Слѣдственнаго Дѣла о падающемъ на|крошинскаго Плебана Ксендза Магнушевскаго подозрѣніи въ связяхъ съ|Крошинскими Крестьянами, и|во даче повода онымъ къ ослушанію свойственной ихъ Дворовой власти по повелѣнію Его Императорскаго Высочества Цесаревича, Новогрудскимъ Уѣзднымъ Маршаломъ Верещакою, и Гродненскаго Губернскаго Правленія Совѣтникомъ Яворовскимъ, а|такъ|же со стороны Духовной Депутатомъ Здзенцельскимъ Пробощомъ Ксендзомъ Ярмоловичемъ произведеннаго

слѣдующаго содержанія.

Гродненскій Г[осподинъ] Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ при предложеніи отъ 20$^{\underline{о}}$ Іюня сего Года за № 6438 по Эстафе[тѣ] на имя Новогрудскаго Г[осподина] Уѣзднаго Маршала препроводилъ къ надлежащему исполненію списокъ съ постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія въ 20 день Іюня состоявшагося, на повелѣніи Его Императорскаго Высочества Цесаревича основаннаго, и|оное|жъ правленіе отъ 20$^{\underline{о}}$ Іюня № 22524 на имя того|жъ правленія Совѣтника Яворовскаго послѣдовавшемъ изъяснивъ: что какъ по дѣлу о|неповиновеніи Крошинскихъ Крестьянъ ихъ владѣльцу Юрагѣ обращаетъ на себя сильное подозрѣніе Крошинскій Плебанъ Ксендзъ Магнушевскій уклонявшійся отъ дѣятельнаго пособія во внушеніи Крестьянамъ |**74 v**| таковаго неправильнаго поступка, и|что заведено имъ въ мѣстечкѣ Крошинѣ училище въ которомъ Крестьянскіе дѣти разсказываютъ возмутительные стихи, и|при|томъ

---

[1] Зрэшты, Ф. Нечвалодава паслаць ён не мог, бо той быў не саветнікам, а ўсяго толькі "чиновникомъ по особыхъ порученіяхъ". Апрача М. Яварoўскага, саветнікамі губернскае ўправы былі: Трахім Батвінка і Казімір Сядлецкі.

[2] Ігнат Мартынаў Брадоўскі (1781–1829), надворны саветнік (цывільны чын VII класа), магістр філасофіі (відавочна, скончыў Віленскі ўніверсітэт), у той час з'яўляўся дырэктарам вучылішчаў Гродзенскае губерні, а таксама дырэктарам (смотрителемъ) гімназіі ў м. Свіслач. У 1810-я гг. ён працаваў настаўнікам у Мінску, выдаваў і рэдагаваў падчас французскае вайны "Tymczasową Gazetę Mińską" (Dariusz Nawrot, *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008, s. 369). І. Брадоўскі згадваецца ў г. зв. *Мѣсяцословахъ*: з 1825 г. ён выконваў абавязкі дырэктара вучылішчаў Гродзенскае губерні. Гл.: *Мѣсяцословъ съ росписью чиновныхъ особъ, или Общій штатъ Россійской Имперіи, на лѣто отъ Рождества Христова 1825*, часть первая, Санктпетербургъ 1824, с. 581, а пасля займаў пасаду дырэктара. У газеце "Kuryer Litewski" (1829, № 74) змешчаны ягоны некралог ("Wiadomości krajowe: Świsłocz"). Пахаваны ў м. Свіслач.

Помѣщикъ Юрага и Князь Константинъ Радзивиллъ упрекаютъ Ксендза Магнушевскаго въ связяхъ съ Крошинскими Крестьянами и|въ даче повода къ возмущенію заведенимъ зловреднаго училища. По каковымъ обстоятельствамъ Его Высочество признавая нужнымъ обнаружить противу законные дѣйствіи Ксендза Магнушевскаго, предписать изволилъ взять Его подъ арестъ, и|забравъ у него всѣ бумаги произвесть надъ нимъ при Депутатѣ со стороны Духовной строжайшее изслѣдованіе, а|затемъ по окончаніи онаго слѣдственное дѣло и|самаго Магнушевскаго съ забранными у него бумагами отправить подъ Стражею для преданія подлежащему Суду къ Литовско Военному Г[осподину] Губернатору и Кавалеру. Къ должному Его Совѣтника и Г[осподина] Уѣзднаго Маршала предписало: $1^{е}$) По полученію предписанія въ ожиданіи прибытія духовнаго Депутата отправясь въ Крошинскую плебанію взять подъ арестъ Плебана Магнушевскаго вмѣстѣ съ тѣмъ забрать всѣ бумаги и|книги какіе только у Магнушевскаго находится могутъ, и|оные опечатавъ въ лице Его своими и Магнушевскаго печатьми имѣть въ сохраненіи до|пріезда Духовнаго Депутата. $2^{е}$) По прибытіи Духовнаго Депутата |75 r| обще съ нимъ и|въ лице Магнушевскаго приступить къ освидѣтельствованію цѣлости печати и|распечатанію бумагъ, а потомъ уже безъ бытности Магнушевскаго къ подробнѣйшему разсмотренію оныхъ. $3^{е}$) По внимательнѣйшемъ разсмотрѣніи бумагъ если которые изъ нихъ будутъ означать какіе либо неблагонамѣренные мысли или дѣйствій Ксендза Магнушевскаго, по таковымъ тотъ часъ производить Слѣдствіе отбирая отъ нѣго и|другихъ по прикосновенности въ чемъ слѣдуетъ нужные показаній. $4^{е}$) Войти въ строжайшее изслѣдованіе дѣйствительныхъ причинъ уклоненія Ксендза Магнушевскаго въ учавствованіи по Его обязанности въ приведеніи Крестьянъ на путь истины и|къ послушанію ихъ Помѣщику Юрагѣ. $5^{е}$) Со|всею подробностіею узнать a) точно|ли Магнушевскій во все время важнейшаго непослушанія Крестьянъ находился въ такомъ положеніи, что не|былъ въ силахъ и|возможности ни|вразумить ни|объяснять имъ о|послушаніи ихъ владѣльцу и|правительству. b) былъ|ли онъ во|все сіе время безъ|выходимымъ изъ|дома, чемъ точно занимался и|кто къ нему былъ вхожъ. c) ежели дѣйствительно былъ болѣнъ, то съ какого времяни приключилась Ему болѣзнь, каковаго она|рода, и|кто употреблялся изъ |75 v| медицинскихъ чиновниковъ къ пользованію Его. d) напротивъ того, если состояніе Его здоровья не|было въ таковомъ положеніи, чтобъ онъ не|могъ объяснить Крестьянамъ ихъ обязанности къ повиновенію помѣщику и|правительству, то почему онъ уклонялся отъ исполненія сего главнѣйшаго и единственнаго Его долга споснѣшествовать[1] правительству во усмиреніи неповинующихся Крестьянъ и|наставленію ихъ на путь истины. e) съ какимъ намѣреніемъ и|по чьему позволенію учредилъ онъ въ м. Крошинѣ Крестьянское училище, самъ|ли собою сіе предпринялъ, или по желанію тамошнихъ жителей и какихъ имянно? съ какихъ источниковъ учреждено и|содержится сіе училище. F) Какіе имѣются дѣйствительные причины помѣщикъ Юрага и Князь Радзивиллъ упрекать Ксендзу Магнушевскому во связяхъ Его съ Крестьянами, и|въ даче повода къ возмущенію заведеніемъ означеннаго училища, къ удостовѣренію сихъ причинъ какіе могутъ имѣть доказательствы? наконецъ находятъ|ли они какую перемену въ

[1] Састарэлае слова: способствовать, содействовать.

образѣ мыслей и|поведеніи Крестьянхъ Крошинскихъ со|времяни учрежденія означенного училища и|въ чемъ имянно таковая перемена по замѣчанію ихъ заключается. G) съ какого состоянія происходитъ |76 r| Ксендзъ Магнушевскій, гдѣ воспитывался, какъ давно въ духовномъ званіи, въ какихъ мѣстахъ и|какое время находился до|назначенія Его Крошинскимъ плебаномъ, какое предъ тѣмъ было Его поведеніе, и|не|былъ|ли замѣшанъ по какимъ дѣламъ. 6е) Поелику изъ числа Крестьянъ Ксендза Магнушевскаго Андрей Шилоховскій[1] какъ видно изъ рапорта Новогрудскаго Подкаморія и Земскаго Исправника отъ 16о числа сего Іюня взывалъ Крестьянъ къ непослушанію, и|за|то по постановленію Губернскаго Правленія преданъ военному Суду; то независимо отъ сего обязываются Маршалъ и Совѣтникъ имѣть обстоятельство сіе въ виду, и старатся всѣми мѣрами сколь можно приводить оное въ совершенную ясность не съ наущѣніями Магнушевскаго рѣшился онъ на|такое преступленіе, или не|имѣлъ ли Магнушевскій особеннаго вліянія на|умыслу сего Крестьянина рѣшившагося на|столь дерзкій поступокъ. 7е) Губернское правленіе поставляя на|видъ всѣ выше означенные предмѣты Маршалу и Совѣтнику, дѣйствовать къ открытію всей истины сообразно иметь и|тѣмъ обстоятельствамъ какія по мѣстному пребыванію и|усмотренію признаются |76 v| нужными и сообразными. По окончаніи|же таковаго слѣдственнаго дѣла, и по составленію съ|него выписки съ мнѣніемъ отправить оное, а равно и|самаго Ксендза Магнушевскаго съ забранными у|него бумагами согласно повелѣнію Его Императорскаго Высочества подъ Стражею къ Г[осподину] Литовскому Военному Губернатору, а сему правленію съ копіею выписки и мнѣнія рапортовать.

Во исполненіе таковыхъ Начальничьихъ предписаній, Новогрудскій Уѣздный Маршалъ Верещака и Губернскаго правленія Совѣтникъ Яворовскій въ 23й день Іюня прибывъ на мѣсто въ М. Крошинъ постановили: 1е) Взять подъ арестъ Плебана Магнушевскаго вмѣстѣ съ тѣмъ забрать всѣ бумаги и|книги, какіе только у Магнушевскаго находится могутъ и|оные опечатавъ въ лице Его своими и Магнушевскаго печатьми, имѣть въ сохраненіи до|прибытія Духовнаго Депутата, по прибытію котораго съ|нимъ въ лице Магнушевскаго приступить къ освидетельствованію цѣлости печати, и распѣчатанію бумагъ, а|потомъ уже безъ бытности Магнушевскаго къ подробнѣйшему и|внимательному разсмотренію |77 r| оныхъ. Если которые изъ нихъ будутъ означать какія либо неблагонамѣренныя мысли или|дѣйствій Ксендза Магнушевскаго, по таковымъ тотъ|часъ произвесть слѣдствіе. 2е) Между|же тѣмъ не|тѣрая времяни по обстоятельствамъ сего|дѣла дать вопросные пункты помѣщикамъ Князю Константину Радзивиллѣ и Станиславу Юрагѣ, а|такъ|же Плебану Ксендзу Магнушевскому; живущіе|же въ доме Ксендза Магнушевскаго и Его окружиающіе лица подробно и|обстоятельно обо|всемъ допросить. 3е) Къ Новогрудскому Уѣздному Штабъ Лѣкару Вольфу отнестись, дабы тотъ часъ благоволилъ прибыть въ М. Крошинъ для мѣстнаго освидѣтельствованія нынѣшняго состоянія здоровья Ксендза Магнушевскаго, и 4е) Употребить всѣ законные мѣры къ открытію истины и|приведенію въ ясность не|имелъ|ли Ксендзъ Магнушевскій особеннаго какого вліянія на|умыслы Крошинскихъ Крестьянъ, и|не|дало ли

[1] Відаць, маецца на ўвазе Мацвей Шыслоўскі (гл. дакументы 13 і 46).

повода|къ ослушанію Дворовому ихъ Начальству, какъ равно и|по прочимъ Статьямъ Начальничьихъ предписаній учинить надлежащее исполненіе.

|77 v| Іюня 27^о^ по прибытію въ М. Крошинъ Духовнаго Депутата Здзенцельскаго пробоща и Слонимскаго Вице Дзѣкана Ярмоловича вмѣстѣ съ онымъ, Слѣдователи приступивъ къ разсмотренію опечатанныхъ бумагъ, и|находя при|оныхъ въ|цѣлости печати, по|распѣчатанію таковыхъ самымъ Плебаномъ Магнушевскимъ въ присудствіи Слѣдователей разсматривая внимательно всякую порознь бумагу, нашли въ слѣдующемъ различіи. 1^е^ изъ нихъ относились къ хозяйскимъ мѣстнымъ или экономическимъ занятіямъ. 2^е^ официальные о|учрежденной въ М. Крошинѣ Крестьянской Школкѣ. и 3^е^ о|разныхъ процессныхъ Крошинской Плебани дѣлахъ, и|партикулярные[1] разныхъ лицъ письма; болѣе|же никакихъ бумагъ или книгъ, а|паче таковыхъ въ которыхъ бы могли изъяснятся какія неблагонамѣренные мысли, или|же|дѣйствій самаго Ксендза Магнушевскаго не|найдено; а|потому записавъ о|семъ въ протоколъ найденныя бумаги яко къ производящемуся слѣдствію во все непринадлежащіе |78 r| и|не|имѣющіе съ онымъ никакой связи безъ опечатанія оставили по|прежнему при Плебанѣ Магнушевскомъ, а для лучшаго еще удостовѣренія о|обращеніяхъ и|поведеніи Плебана Магнушевскаго и|не извѣстно ли кому изъ Его прихожанъ или сосѣдствующимъ какіе онъ Магнушевскій могъ имѣть вліяніи на|умыслы Крошинскихъ жителей, не|имѣлъ|ли каковыхъ особенныхъ съ оными сношеній, и|не|далъ ли тѣмъ поводу къ ослушанію свойственной ихъ дворовой власти; то предположили послать къ тѣмъ|же сосѣдствующимъ съ|нимъ Магнушевскимъ помѣщикамъ письменные требованіи, дабы благоволили о|послѣдующемъ въ самопоспѣшности увѣдомить.

Слѣдствіемъ чего, сосѣдствующіе съ Плебаномъ Магнушевскимъ помѣщики а|имянно: бывшій предсѣдатель Новогрудскаго Земско повѣтоваго Суда Юрій Соколовичъ[2], бывшій того|жъ Суда Судья Францъ Борзобогатый[3], того|жъ уѣзда межевые Судьи Береснѣвичъ, Михаилъ Анцута и Рафаилъ Пушкинъ[4] а|такъ|же уѣздный землѣмеръ |78 v| Матвей Малиновскій[5] одобривъ во|всемъ поведеніе Плебана Магнушевскаго относительно общаго сожитія съ прихожанами и|сосѣдствующими, а|такъ|же удержанія костіола и|прихода во всемъ порядкѣ удостоверили, что ^при таковомъ^ примѣрномъ Его Магнушевскаго во|всемъ и|для всѣхъ обращеній не|могутъ мнить даже, чтобы онъ могъ вмѣшиватся въ дѣла Крошинскихъ жителей, а|паче давать какой нибудь поводъ къ ослушанію своему Дворовому Начальству.

За|симъ исправляющій при|Крошинскомъ приходскомъ костѣлѣ Должность Викарія Доминиканскаго ордена монахъ Ксендзъ Петръ Грегоровичъ по исполненіи присяги на|данные вопросные пункты отвѣчалъ: 1^е^) что онъ отъ 23^о^ Іюля 1827^о^ Года находится при|крошинской плебаніи и|управляетъ приходомъ

[1] Прыватныя. Ад фр. *particulaire* < лат. *particulāris* – прыватны, неафіцыйны.
[2] Юры Сакаловіч быў старшынёю Наваградскага павятовага суда ў 1824–1826 гг.
[3] Франц Барзабагаты быў суддзёю Наваградскага павятовага суда ў 1813–1818 гг.
[4] У даступных нам дакументах сярод суддзяў Наваградскага межавага (гранічнага) суда Берасневіч, Міхал Анцута і Рафаіл Пушкін не згадваюцца.
[5] У даступных нам дакументах наваградскім павятовым каморнікам (“землѣмеромъ”) у 1800-я – пачатку 1830-х гг. неадменна называўся Якуб Пухлоўскі.

заступая во|всемъ плебана Магнушевскаго на основанiи даннаго отъ своего провинцiяла Сокульскаго[1] порученiя въ $3^{\underline{й}}$ день |**79 r**| Iюля $1827^{\underline{о}}$ Года состоявшагося, каковое въ|копiи прилагаетъ, что отъ прибытiя Его въ Крошинъ безпрерывно всегда былъ и|нынѣ есть страдающимъ и|слабъ на здоровью плебанъ Магнушевскiй, но при слабости своей старался на всякое требованiе разныхъ должностныхъ лицъ по всякой своей возможности Крошинскихъ Крестьянъ помѣщика Юраги наклонять къ повиновенiю своему двору словестно, не|будучи въ состоянiи по слабости здоровья имѣть рѣчи съ письма, но въ|мѣсто того приглашалъ сосѣдствующаго пробаща Стволовицкаго[2] ксендза Улятовскаго, который на всякое Его Магнушевскаго требованiе въ присудствiи онаго дѣлалъ имъ весьма сильные увѣщеванiи и|говорилъ рѣчи. Кромѣ|же того самъ онъ плебанъ Магнушевскiй приватно разными способами старался привесть ихъ въ повиновенiе Двору и|на сей конецъ употреблялъ нѣсколько разъ мѣстнаго полицейскаго |**79 v**| ключвойта Ивана Рачковскаго[3], прося сходить во всякую хату и|наклонить ихъ къ повиновенiю Начальству. $2^{\underline{е}}$ что Плебанъ Магнушевскiй со времяни Его Грегоровича прiѣзда въ Крошинъ, никуда не выѣзжалъ ни|же выходилъ, кромѣ, что однинъ разъ призванъ правительствомъ ходилъ въ школку, для увѣщеванiя собранныхъ тамъ на|слѣдство людей къ повиновенiю; приходящимъ|же въ плебанiю въ разныхъ нуждахъ и ищущимъ совѣта всегда внушалъ, что нада слушать дворовой власти и|правительственнаго начальства; другого|же разговора Онъ Григоровичъ не слышалъ. $3^{\underline{е}}$ О никакихъ связяхъ плебана Магнушевскаго съ Крошинскими жителями не знаетъ и|о|томъ отъ никого не|слышелъ, для совѣта никто къ нему Григоровичу не|приходилъ, но если гдѣ Ему случилось съ которымъ увидиться всегда говорилъ, что выйдетъ на зло сiе ихъ ослушанiе. $4^{\underline{е}}$ разговоровъ помежду служителями и|домашними Ксендза Магнушевскаго, которые клонились|бы къ потачкѣ дѣйствiй |**80 r**| волнующихся Крошинскихъ Крестьянъ, и|тѣмъ даче имъ повода къ оставанiю въ ослушности никакихъ не|слышалъ; какъ равно: чтобы плебанскiе Служители имѣли какiе связи съ тѣми|жъ Крестьянами и|объявляли имъ мысли или совѣты Ксендза Магнушевскаго клонящiеся на сторону ихъ интересса и|ослушанiя, того никогда не|слышалъ и|не|знаетъ. $5^{\underline{е}}$ въ теченiи своей бытности въ Крошинѣ у Ксендза Магнушевскаго никакихъ письмъ и|стиховъ имъ самимъ, или кѣмъ нибудь постороннимъ писанныхъ могущихъ дѣлать влiянiе на|умыслы Крестьянъ относительно ихъ ослушанiя дворовой своей власти не|примѣтилъ, и|никакiя подобнаго рода стихи въ мѣстной Школкѣ для переписки или науки дѣтямъ Крестьянскимъ для ихъ вѣдомости даваемы не|были.

---

[1] Маецца на ўвазе Юстын Сакульскі (1774–1834), педагог, правінцыял Літоўскае правінцыі дамініканцаў. Гл.: *Polski słownik biograficzny*, red. nacz. Henryk Markiewicz, t. 40, Warszawa–Kraków 2000–2001, s. 237–238.

[2] Інакш: Столовицкаго.

[3] Найніжэйшым прадстаўніком мясцовай адміністрацыі быў асэсар ніжняга земскага суда. Яму падпарадкоўваўся ключвойт (раней: dozorca ці смотритель) парафіі. Іван Рачкоўскі, відаць, добра выслужыўся перад Юрагамі, калі апошнія далі яму волю і абдаравалі зямлёю. Гл.: А. Сыс, *Радзіма Паўлюка Багрыма ў мінуласці* [у:] А. Сыс, *Лён*, Мінск 2006, с. 362–365.

Допрашиванные ниже изъясненныя Служители Ксендза плебана Магнушевскаго безъ присяги показали. 1 Матвѣй Якова Сынъ Парфиновичъ[1] |**80 v**| что назадъ тому 15 лѣтъ то|есть еще за пробоща Малиновскаго[2] какъ равно и|за|нынешняго пробоща Ксендза Магнушевскаго находится онъ завсегда при плебаніи Крошинской, и занимался прежде по|случаю около Костіола, а|по заведенію въ М. Крошинѣ Крестьянской Школки занимался зимою ученіемъ здѣшнихъ жителей дѣтей читать и|писать на польскомъ языкѣ[3] речей къ богомоленію относящихся какъ то катехизма молитвъ святыхъ пѣсней и прочего. При содействіи здѣшняго Костельнаго органиста Юрія Орловскаго[4], болѣе|же ничего не|учили, бо и|сами не|умѣютъ; что чрезъ все время пребыванія Его Парфиновича при Крошинскомъ Костелѣ не|замѣтилъ никогда и|не|видѣлъ, чтобъ къ Священнику Магнушевскаму кто нибудь изъ Крошинскихъ жителей когда либо особливо со|времени оказаннаго ими Дворовому своему начальству |**81 r**| ослушанія приходилъ въ плебанію для отобранія какихъ нибудь совѣтовъ или наставленій относящихся къ неповиновенію своему владѣльцу Юрагѣ, и что онъ ни|самъ о семъ разговоровъ съ плебано[мъ] Магнушевскимъ никогда не|имѣлъ, и|дабы который либо изъ|жителей М. Крошина совѣтовался того не|слышалъ, и|вовсе о|томъ не|свѣдущъ. Что|же относится здоровья плебана Магнушевскаго, то|дѣйствительно завсегда онъ слабъ на здоровье и|съ дома нигдѣ отлучатся не|можетъ ибо назадъ тому одинъ годъ до|костіола даже на одбываніе службы и|прочихъ обязанностей по|поводу слабостей своихъ изъ дома выйти не|могъ и|не|былъ въ состояніи, но завсегда къ исполненію сего приглашалъ другихъ Священниковъ и|нынѣ въ полнѣ должность исправляется употребленнымъ Доминиканомъ Григоровичемъ. Что плебанъ Магнушевскій будучи еще здоровъ иногда|навѣдывалъ Крестьянскую Школку, и|осматривалъ чего въ|оной учатся дѣти, но|того, чтобы онъ|давалъ какіе нибудь до переписки письма или стихи |**81 v**| не|было, ибо изъ числа|обучающихся двоихъ только мальчиковъ какъ то Казимиръ Ермаковскій и Еромей Григоровичъ[5] едва|начинали обучаться [по]немножко писать и что присягою утвердить можетъ. 2[й]) Юрій Орловскій здѣшняго Костіола органиста отъ|роду 25 лѣтъ Крошинской плебани крестьянинъ показалъ согласно съ выше писаннымъ съ тѣмъ

---

[1] Тут і далей у дакуменце прозвішча падаецца недакладна. Трэба: *Парфимовичъ*.

[2] Звестак пра папярэдніка В. Магнушэўскага ксяндза Маліноўскага (А. Янулайціс чамусьці называў яго – Малішэўскі) не выяўлена. Маліноўскі служыў у крашынскім касцёле да 1810 г., г. зн. не 15, а не менш за 18 гадоў таму М. Парфімовіч яму прыслужваў.

[3] Толькі ў гэтым, здаецца, дакуменце акрэсліваецца мова навучання (дакладней: мова, якой навучалі) у Крашынскай школцы.

[4] У час следства І. Брадоўскага М. Парфімовіч сцвярджаў, што ён адно дапамагаў арганісту Ю. Арлоўскаму вучыць дзяцей.

[5] У *Regestry uczniów szkołki parafialnej kroszynskiej* (1828) пазначана, што чытаць, пісаць і лічыць умеюць: Аляксандар Грыгаровіч (13 г.), Тамаш Грыгаровіч (11 г.), Казімір Ярмакоўскі (12 г.), Ян Лукашэвіч (13 г.), Францішак Мажэйка (12 г.). Вінцэнт Багрым (10 г.) умеў чытаць і лічыць. Гл.: Lietuvos valstybes istorijos archyvas (LVIA), F. 567-2-2317a, k. 3–7 v: *Дѣло о обнаруженномъ крестьянами мѣстечка Крошина неповиновенія противу владѣльца ихъ помѣщика Юраги и о заведеніи въ мѣстечкѣ Крошинѣ ксензомъ Магнушевскимъ для крестьянскихъ дѣтей училища. 13 Іюня 1828 г.*, k. 19.

добавленіемъ, что и|онъ отъ шести лѣтъ вообще съ сказаннымъ Матвѣемъ Парфиновичемъ обучаютъ[1] въ Крестьянской школѣ дѣтей, въ теченіи котораго времяни а|имянно отъ начатія дѣла о|неповиновеніи Крошинскихъ жителей ихъ владѣльцу Юрагѣ плебанъ Магушевскій будучи завсегда слабъ на здоровью и|не|выходя съ|дома нѣсколько разъ разказывалъ[2] и|совѣтовалъ Ему Орловскому дабы сходилъ на мѣстечко уговаривать Крошинскихъ Крестьянъ, чтобы повиновались Двору и пошли обработывать землю, ибо за|противные ихъ поступки подвергнутъ себя законному взысканію; но онъ будучи уроженцомъ того|жъ М[ѣстеч]ка не|осмѣлился того имъ предполагать и|мѣшатся въ|сіе дѣло |**82 r**| опасаясь ихъ нареканія и|проклятства, а паче женщинъ и|дѣтей, которые за|то не|допустили|бъ Ему и|улицою пройтить спокойно. Спрошено|же у Его Орловскаго, не|обучалъ ли онъ какихъ стиховъ обучающихся у него дѣтей, отвѣчалъ, что въ 1812 году когда онъ былъ еще въ несовершеннолѣтности и находился на|услугахъ въ Крошинской плебаніи, прибывъ въ оную какой то отставной польскихъ войскъ унтерь офицеръ или солдатъ Ержиковичъ[3], старался у|плебана Магнушевскаго получить мѣсто економа, съ коимъ онъ ознакомившись прислуживая оному наученъ имъ былъ мужичихъ какихъ то стиховъ и|получилъ былъ таковые на письмѣ, но какъ сказанный Солдатъ по не способности къ|économской службѣ принятъ Ксендзомъ Магнушевскимъ не|былъ, то пробывъ въ Крошинѣ нѣкое время за|наступленіемъ рейтерады французскихъ войскъ удалился съ оными неизвестно куда; онъ|же Орловскій въ послѣдствіи времяни ибо съ 1823$^{\underline{o}}$ года обучая писать здѣшняго мальчика Павла Багрима для наученія харошаго почерка руки далъ оныя стихи рукою сказаннаго |**82 v**| Солдата писанные[4] на модель или форму, который переписывая таковыя научился оные наизусть; но чтобы таковые клонились къ|чему нибудь вредному того и|самъ онъ не|зналъ, и|объ|оныхъ никому изъ Крошинскихъ учителей ни|же|обучавшимся дѣтямъ не|сказывалъ не|научалъ и|къ перепискѣ никому не|давалъ. Гдѣ таковые сказанный мальчикъ дѣвалъ Ему неизвестно, болѣе ни|объ|чемъ не|сведущъ, и|сіе показаніе присягою можетъ утвердить.

3$^{\underline{е}}$) мальчикъ Павелъ Багримъ 15 лѣтъ отъ роду показалъ; что назадъ тому 5 лѣтъ обучаясь онъ писать у|здѣшняго Костѣльнаго органисты Юрія Орловскаго, имѣлъ себя на|модель или форму для хорошаго почерка|данные какія то стихи и|таковые наизусть научился, но|къ чему они клонились вовсе онъ содержанія ихъ не|зналъ. Съ Крошинскими Крестьянами малейшаго сношенія

---

[1] З выказвання Ю. Арлоўскага таксама не вынікае адназначна, хто з іх быў настаўнікам, а хто – памочнікам.

[2] Ад польск. *rozkazać* – загадаць, наказаць.

[3] Літаральна праз некалькі дзён (у час следства І. Брадоўскага) Ю. Арлоўскі будзе сцвярджаць зусім іншае – ён “забудзе”, як звалі “унтерь офицера или солдата”: “одинъ прохожій изъ отставныхъ солдатъ, котораго я не|знаю ни имени ни прозванія” (гл.: LVIA, F. 567-2-2317a, k. 17 v), а таксама “пераблытае” час, калі “Ержиковичъ” трапіў у крашынскую плябанію. Усё ж “въ 1812 году” і “послѣ войны 1812 года съ французами, не|помню въ которое время” (гл.: LVIA, F. 567-2-2317a, k. 17 v) – гэта не адно і тое самае.

[4] Зусім інакш будзе сказана (ці, хутчэй, занатавана І. Брадоўскім) праз некалькі дзён: “я ихъ принялъ, переписалъ въ тетрадь <...> и|отдалъ обратно тому прохожему, который не|былъ принятъ на услуги въ плебании” (гл.: LVIA, F. 567-2-2317a, k. 17 v).

не|имѣлъ, сказанныхъ стиховъ никогда не говорилъ; ибо завсегда занятъ услугою около своего больнаго Господина плебана Магнушевскаго долженъ находится безъ отлучно при|немъ; и|потому |**83 r**| ни|въ чемъ не|сведущъ, равномѣрно и|самъ Плебанъ по слабости здоровья отъ немалаго уже времяни нигдѣ изъ горницы даже не|выходитъ и|никакого сношнія съ упомянутыми Крошинскими Крестьянами не|имѣлъ, и|дабы что нибудь когда либо имъ совѣтовалъ, то сего онъ Багримъ не|видѣлъ и|не|слышалъ, тоже, что о|сказанныхъ стихахъ узнавъ прибывшій съ Гродненскимъ Г[осподиномъ] Гражданскимъ Губернаторомъ назадъ тому нѣсколько недель въ Крошинскую плебанію какой то незнакомый Ему чиновникъ забралъ таковые съ|собою.

4е) Петръ Михайловъ сынъ Шарейко 47 лѣтъ Крестьянинъ съ М. Негневичъ[1] Графу Хрептовичу[2] принадлежащій на|услугахъ за|лакѣя у плебана Магнушевскаго отъ немалого времяни находящійся, показалъ: что плебанъ Магнушевскій завсегда|будучи слабого здоровья дабы оному никто особливо жители М. Крошина входимъ во Его квартиру не|мѣшали спокойствія, приказывалъ Ему Шарейкѣ и|прочимъ Служителямъ не|впускать приходящихъ Крошинскихъ Крестьянъ |**83 v**| особливо тогда какъ узналъ, что они дѣлаютъ ослушаніе дворовому своему начальству, и|потому велѣлъ имъ совѣтовать, чтобы повиновались своему двору, къ нему напрясно не|ходили Его не|утруждали ибо|же противное непременно подвергнутъ себя на|ответственность, будутъ несчастными и|навлекутъ на|себя гневъ Бога и|правительства, и|потому, чтобъ онъ Магнушевскій могъ имѣть какіе нибудь съ|крошинскими жителями по|предмѣту ихъ ослушности сношеніи или совѣты, того онъ не замѣтилъ самъ, и|о|томъ ни|отъ кого не|слышалъ. Прочее|же Его показанія касательно слабости на|здоровью Плебана Магнушевскаго во|всемъ схожіе съ показаніемъ перваго Матвѣя Парфиновича, и|что всіо можетъ присягаю утвердить.

5е) Степановъ сынъ Базыль Елецкій 32 лѣтъ поваръ Плебана Магнушевскаго показалъ сходство всемъ съ|вышеизложеннымъ Петромъ Шарейкою.

|**83 r**| Допрашиванные за|симъ подъ присягою М. Крошина|жители къ помѣщику Юрагѣ принадлежащіе[3] показали: 1й Иванъ Антоновъ сынъ Жуковскій 50 лѣтъ: что никогда онъ съ плебаномъ Магнушевскимъ по|дѣлу жителей М. Крошина разговоровъ не|имѣлъ, и|потому, чтобы Ему или|которому нибудь изъ тѣхъ|же жителей М. Крошина какіе совѣты нащетъ ослушности Дворовому своему Начальству плебанъ Магнушевскій могъ преподавать или къ чему нибудь побуждать не|знаетъ, и отъ никого о|семъ не слышал[ъ.]

2й Николай Антоновъ сынъ Бенецкій 40 лѣтъ на|допросѣ то|же само показалъ, что и|вышеписанный Жуковскій.

3й Иванъ Станиславовъ сынъ Ивановскій 45 лѣтъ то|же само показалъ что и|вышеписанные.

4й Антонъ Петровъ Турко 50 лѣтъ согласно съ вышеписанными показалъ.

---

[1] Відавочна, Пятро Шарэйка служыў у В. Магнушэўскага з тых часоў, калі апошні быў святаром у Нягневічах.

[2] Гаворка пра Адама Храптовіча (1768–1844), асветніка, мецэната, візітатара школ Віленскае навучальнае акругі, старшыню Таварыства дабрачыннасці, кіраўніка школ Наваградскага павета.

[3] Ніжэйпералічаных падданых С. Юрагі няма ў спісе пакараных крашынскіх сялян.

5й Станиславъ Ивановъ Ярмаковскій 59 лѣтъ то|же само показалъ, что и|вышеписанные.

6й Иванъ Матвѣевъ Рачковскій 45 лѣтъ ключвойтъ парафіи |84 v| Крошинской на|допросѣ показалъ во|всемъ согласно съ|вышеписанными Крестьянами съ тѣмъ добавленіемъ, что нѣсколько разъ призывая къ себя Его ключвойта Плебанъ Магнушевскій посылалъ до Крестьянъ М. Крошина съ|напоминаніемъ, дабы они сей часъ повиновались своему владѣльцу Юрагѣ, обрабатывали выдѣленную имъ землю, ибо за|противное подвергнуть себя неминуемому наказанію и|отвѣтственности, и|что хотя имъ онъ завсегда и|вовремя даже содержанія ихъ подъ арестомъ говорилъ, но они никакого по сему предмѣту совѣта слушать и|принять не|хотели, единогласно объявили, что разъ рѣшились ожидать распоряженія судьбы своей высшимъ Начальствомъ и|того ожидать будутъ, а къ обрабатыванію выдѣленной имъ Юрагаю земли не|пойдутъ и слушать Его не|станутъ, покуда не|возвратитъ имъ по|прежнему собственной ихъ земли и не|отдастъ имъ на|то служащей привиллегіи, взятой назадъ тому нѣсколько лѣтъ дворовымъ Крошинскимъ Начальствомъ во|время управленія Крошиномъ |85 r| князя Радзивиллы Шляхтичемъ Стржалкою[1].

Іюня 28 дня на|данные вопросные пункты Крошинскаго Костіола Плебанъ ксендзъ Адальбертъ Магнушевскій отвечалъ: что онъ шляхетскаго происхожденія доказательствомъ чего есть опредѣленіе въ Гродненскомъ Дворянскомхъ Депутатскомъ собранія Ноября 17го дня 1826го Года состоявшееся[2]. Обучался въ Новогрудской уѣздной школѣ всего того, что только на|основаніи правилъ Едукаціонной Коммиссіи было предподаваемо. 1790го Года вступилъ въ Вильнѣ въ Семинарію С[вята]го Игнатія а|въ 1793 посвященъ на Священника былъ комендаромъ[3] у Воеводовъ Несіоловскихъ, послѣ плебаномъ Негневицкимъ, въ 1795 по 1810 Годъ, и|въ томъ Году обнялъ Крошинскую плебанію въ каковой безпрерывно жительствуетъ занимаясь свойственными духовному Сану обязанностями. Подъ судомъ и|штрафомъ и въ никакихъ порокахъ не|находился, а|напротивъ того какъ по|духовной части, такъ всенароднаго просвѣщенія получалъ похвальные письма. Въ доказательство прилагаетъ для засвидѣтельствованія и|оставленія подъ дѣломъ въ|копіяхъ подлинные покойнаго Метрополита Сестрженцевича[4] |85 v| рескриптъ 1826го Іюня 22го и|того|жъ Года и М[ѣся]ца пожалованный инструментъ на Брестскую Канонію[5] съ обявленіемъ благодарности за|постройку Костіола и Госпиталя и|приходской Школки собственнымъ коштомъ и|прочее въ томъ письмѣ изъясненное. 2е) Отъ начатія дѣла крошинскими жителями съ помѣщиками Юрагами скольки состояніе слабаго Его здоровья дозволяло самъ лично партикулярно и|публично напо-

[1] Маецца на ўвазе Іосіф (Юзаф) Стржалко, радзівілаўскі архіварыус.

[2] Відавочна, В. Магнушэўскі паходзіў з Гродзеншчыны, а, мажліва нават, і з Наваградчыны.

[3] Ад лац. *comendarius* – святар, адміністратар парафіі, прыдадзены пробашчу на выпадак хваробы ці адсутнасці на месцы апошняга.

[4] Гаворка пра Станіслава Богуша-Сестранцэвіча (1731–1826), мітрапаліта (з 1798 г.) усіх рымска-каталіцкіх касцёлаў у Расейскай імперыі.

[5] Канонік – святар, які з’яўляецца сябрам капітулы пры кафедры ці калегіяце (дарадчы орган бікупа і інш.).

миналъ и|предполагалъ и|приказывалъ послушаніе Дворовой власти и|правительству объявляя худыя съ упорства и|ослушности послѣдствій, но когда Его усиліи не|дѣлали хорошаго дѣйствія на|жителяхъ Крошина и|ежедневно усиливающяся слабость здоровья не|дозволяла Ему лично далѣе къ нимъ говорить пригласилъ къ себя соседствующаго Стволовицкаго пробоща Ксендза Улятовскаго и Его альтожисту[1] Ксендза Войцеховскаго, которыя въ присудствіи Его Магнушевскаго несколько разъ предподавали жителямъ Крошинскимъ науки побуждающіе къ повиновенію власти Крошинскаго двора и|правительства, изъ коихъ |**86 r**| одну письменную рѣчь представлено въ военный Судъ. Сверхъ того нѣсколько разъ въ хаты Крошинскихъ жителей посылаемъ имъ былъ ключьвойтъ Рачковскій, чтобы старался склонить ихъ и|уговорить къ повиновенію свойственной ихъ Дворовой и|правительственной власти. 3^{е}) что отъ|давныхъ времянъ онъ Магнушевскій слабого здоровья безпреривно терпитъ боль въ Грудяхъ боку и|во|внутри корпуса; при|нынѣшнемъ|же Его поджиломъ векѣ состояніе здоровья такъ испортилось, что онъ нѣскольки лѣтъ никуда изъ|дома не выѣзжаетъ, къ чему употреблялъ разныхъ лѣкарей, а|отъ 20$^{\underline{\text{и}}}$ съ лишкомъ лѣтъ удерживаетъ Его своимъ совѣтомъ и|помощью Новогрудскій Уѣздный Докторъ Надворный Совѣтникъ Вольфъ[2]. 4$^{\underline{\text{е}}}$ въ 1817$^{\underline{\text{мъ}}}$ Году собственнымъ коштомъ восстановилъ и|удерживаетъ приходскую Крошинскую Школку, которая что отвѣтствуетъ Высочайшей правительственной воли предствляетъ въ|доказательство официяльные письма всіо то 1818$^{\underline{\text{о}}}$ Февраля 11$^{\underline{\text{го}}}$ и 1820 Годовъ Апреля 24$^{\underline{\text{о}}}$ дня Гродненской Губерніи Директора Школъ Крусинскаго[3], а 1823$^{\underline{\text{о}}}$ Маія 3$^{\underline{\text{о}}}$ за № 1698 Ректора Виленскаго Университета Иосифа Твардовскаго[4] увѣдомленіе, что правленіе Университета въ своемъ протоколѣ |**86 v**| записало для него Магнушевскаго благодарность за|порядочное удерживаніе Крошинской Школки. Учителями сей Школки были Парфиновичъ прежде закристіянъ Крошинскаго Костіола и Юрій Орловскій Органистъ онаго[5], изъ каковыхъ письмъ по оставленіи засвидѣтельствованныхъ подъ дѣломъ копіи, подлинники просить возвратить Ему Магнушевскому. 5$^{\underline{\text{е}}}$) что Крестьянинъ Андрей Шишловскій Декретомъ Крошинской Екздивизіи[6] 1804[7] Года изъ М. Крошина присужденъ плебаніи. Человѣкъ упрямъ и|злосливъ, за что бывалъ наказыванъ, и кромѣ напоминанія Его за|дерзостъ, никагого съ онымъ разговора не|имѣлъ и|почему онъ вмѣшался въ дѣло съ Крошинскими Крестьянами помѣщика Юраги Ему неизвѣстно.

---

[1] Відаць, другі святар у плябаніі.

[2] Адзін з эпізадычных герояў рамана І. Яцкоўскага.

[3] Гаворка пра тагачаснага дырэктара вучылішчаў Гродзенскае губерні Гіяцынта Крусінскага, заслужанага прафесара Варшаўскай каралеўскай гімназіі, сябра Варшаўскага таварыства аматараў навук, карэспандэнта Парыжскай Акадэміі

[4] Юзаф Твардоўскі (1786–1840), доктар філасофіі, матэматык, у 1823–1825 гг. быў рэктарам Віленскага ўніверсітэта.

[5] В. Магнушэўскі і Ю. Арлоўскага, і М. Парфімовіча называе настаўнікамі школкі.

[6] Маецца на ўвазе судовы працэс, у часе якога дзяліўся маёнтак даўжніка паміж крэдытораў. Відавочна, крашынскай плябаніі паводле эксдывізіі 1804 г. дасталася частка крашынскага маёнтка Радзівілаў.

[7] Папраўлена з 1824.

Владелецъ М. Крошина помѣщикъ Станиславъ Юрага на|данные вопросные пункты пояснилъ, что никакихъ противу Ксендза Магнушевскаго упреканій о|принадлежности Его къ подущенію Крестьянъ не|имѣетъ. Слабость токмо Его Магнушевскаго въ управляніи симъ приходомъ всякому есть извѣстна по слабости своего здоровья никакихъ наукъ въ Костѣлѣ не|преподаетъ, и|даже въ нынѣшнемъ заблужденіи |87 r| Крошинскихъ жителей, когда членъ Новогрудскаго Нижняго Земскаго Суда письменно требовалъ, дабы въ костѣлѣ предложилъ собраннымъ людямъ какъ худые съ ихъ упорства и|ослушанія выникнутъ послѣдствіи вмѣсто увѣщеванія поручилъ своему викарію, чтобы въ присудствіи Его врученное себѣ отъ Ассесора письмо прочиталъ собраннымъ, что здѣлало только несвойственную храму Божему Вопль, но никакого для|ихъ хорошаго не|принесло послѣдствія. Викарія|жъ всегда имѣетъ Доминиканскаго ордена, которые весьма часто перемѣняясь не|могутъ знать своихъ прихожанъ и|зыскать оныхъ доверье. Школка безъ хорошаго и|честныхъ правилъ учителя ничего користнаго не|приноситъ. Учитель Матвѣй Парфиновичъ здешній Крестьянинъ извѣстный съ права піянства на равне съ прочими вольнующись ослушный Двору, не|способенъ внушить юношеству обязанностей ихъ состоянія послушанія правительству и|дворовой власти; самъ даже удалялся въ Новогрудокъ для подписыванія прошеній и выдачи доверенности; помощникъ|же Его Орловскій Крошинской плебани Крестьянинъ употребляемый |87 v| къ списыванію какихъ|то крестьянскихъ претензій къ|своему владѣльцу мало что умѣетъ. Отъ таковыхъ учителей собираемые въ Школку дѣти не|столь могли хорошо научится молитвы, какъ разсужданія о|привиллегіяхъ Вольности и|закоснелости въ упрямствѣ и крѣпкой ненависти къ повиновенію Дворовымъ приказамъ.

На|требованіе Слѣдственной[1] коммиссія военнаго Суда въ М. Крошинѣ учрежденная отъ 30º Іюня за № 19 увѣдомила: что по производящемуся въ оной Коммиссіи дѣлу о|виновныхъ въ неповиновеніи Крошинскихъ Крестьянъ преданныхъ сужденію военнаго Суда изъ допрошенныхъ по сіе время обвиняющихся въ неповиновеніи Крошинскихъ Крестьянъ, а|паче принадлежащаго къ Плебану Магнушевскаму Андрея Шишловскаго не|значитъ того, чтобы Плебанъ Магнушевскій какимъ либо образомъ принадлежалъ къ ослушанію Крошинскихъ Крестьянъ своему владѣльцу и|установленной надъ ними власти.

Свидѣтельствовавшій въ присудствіи Слѣдователей и Новогрудскаго Земскаго Исправника Крошинскаго Плебана Ксендза Магнушевскаго Новогрудскій Уѣздный |88 r| лѣкарь Надворный совѣтникъ Вольфъ въ данномъ письменномъ свидѣтельствѣ отъ 30º Іюня за № 61. удостовѣрилъ, что Ксендзъ Магнушевскій болѣлъ отъ немалаго времяни чехотною болѣзніею. При|томъ имѣетъ мошную грижу чрезвычайной величины и|безпреривное теченіе мочи, при каковой болѣзни одержимъ болѣзніею, которая въ вечернѣе время увеличивается, каковые болѣзни препятствуютъ Ему плебану Ксендзу Магнушевскому отправиться въ путь, тѣмъ паче, что есть старъ дряхлъ и|имѣетъ отъ урожденія слишкомъ семдесятъ лѣтъ[2]. А|на|данные вопросные пункты пояснилъ, что отъ нѣскольки лѣтъ Ксендзъ Магнушевскій имъ пользовался, но

[1] Відаць, трэба: *Слѣдователей*.

[2] На самай справе В. Магнушэўскаму было 63 гады.

припомнить того не|можетъ отъ котораго имянно времяни, а|знаетъ то что чрезъ долгое время. Терпитъ|же Онъ Ксендзъ Магнушевскій и|терпелъ прежде чехотную болѣзнь, грыжу мошную и|безпреривное самовольное теченіе мочи, каковая болѣзнь ежегодно соотвѣтственно лѣтъ увеличивается; что|же касается до того въ каковомъ состояніи было здоровье тогда Ксендза Магнушевскаго, какъ нужно было Ему увѣщевать непослушныхъ Крестьянъ Крошинскихъ, о|томъ съ точностію |**88 v**| заключить не|можетъ; ибо онъ въ то|время не|былъ у|него и|не|видѣлъ состоянія здоровья Магнушевскаго, то|же, что относится до нынѣшняго состоянія Его здоровья, то оно въ таковомъ есть положеніи, что безъ вреда и|опасности не|можетъ быть отправленъ въ путь до Города Вильна.

На послѣдокъ Князь Константинъ Радзивиллъ на предложенные вопросные пункты изъяснилъ: 1е) что ежели|бы Ксендзъ Магнушевскій отъ 20и съ лишкомъ лѣтъ[1] состоя Крошинскимъ плебаномъ возрастающимъ подъ Его глазами молодымъ Крестьянамъ внушалъ береженіе религіозныхъ правилъ, исполненіе обязанностей своего состоянія посвѣщаясь работе, слушаніе Дворовыхъ приказовъ и|повиновеніе правительственной власти не|произошли|бы столь вредные упорства и закоснелости ихъ въ послѣдствіи. Въ теченіи столь долгаго времяни всякій хорошъ плебанъ спасительными науками разумными совѣтами береженіемъ безпреривнаго обращенія Крестьянъ могъ завладѣть способомъ ихъ жизни, управлять разсудкомъ и сердцами приобресть ихъ |**89 r**| довѣріе и|послушаніе, и|тѣмъ склонить ихъ къ|должнымъ обязанностямъ, но|почти никогда не|слышано въ Костѣлѣ преподаваемыхъ плебаномъ Магнушевскимъ наукъ; ибо въ нынѣшнемъ заволненіи крестьянъ приглашаемъ письменно Ассесоромъ Нижнего Земского Суда[2] не благоволилъ какъ Пасторъ своею взятостію и|преповѣдями освѣщать воздерживать и|отъ упрямства правительственной воли отводить. На|что всіо не|слѣдовало оному быть такъ холоднымъ видя столь несчастное положеніе Прихожанъ, въ Школѣ не|было порядочнаго учителя, а|потому юношество отъ пьянаго учителя ничего хорошаго научиться не|могло, тѣряя только время на праздности отвлекая отъ работы, выходило только въ полное упорства закостенелости и|ненависти ищущее свободы и вотченничества земли. 2е) Ясныхъ на сіе|доказательствъ неподобно представить и|никакихъ не|имѣетъ, самимъ только Слѣдствіемъ сію истину открыть можно. 3е) Перемены въ образѣ мыслей и|поведеніи Крошинскихъ |**89 v**| Крестьянъ со|времяни учрежденія школы назначить не|можетъ, ибо симъ имѣніемъ хотя оное прежде къ нему принадлежало самъ не|управлялъ и|въ ономъ не|жительстовалъ, но съ|дѣйствій Крестьянъ всякъ легко удостовѣриться можетъ. Предки сихъ Крестьянъ отъ найдавнѣйшихъ времянъ, а|нѣкоторые изъ|нихъ тѣ|же самые въ 1804 Году отданы по Екздивизіи разнымъ Отца показателя вѣрителямъ[3], исполняли имъ барщину въ пахоте земли, вывозкѣ навоза, а|даже все сіи у|самаго плебана Магнушевскаго до сихъ поръ безпрекословія исполняли. Нынѣ|же наслѣдники Крестьянскіе о|признаніе для нихъ вѣчностію

---

[1] На самай справе – 18 гадоў.

[2] У 1828 г. асэсарамі Ніжняга земскага суда ў Наваградку былі: ад кароны – Грыгорый Палікарповіч і Антон Кульфан; з выбару – Іосіф Драгант. Сакратар – Іван Рэвут.

[3] Крэдыторам.

земли о|неможности раздѣла оной наравнѣ и|отбыванія повинности завели претензію, и|таковую упорно и самовольно толпою доказывать усильствуютъ.

Подлинную подписали Маршалъ <...>[1].

*[1] *Ad marginem*: Копія.

56. Мікалай Навасільцаў да Міхайлы Бабяцінскага

Дадзены ліст можа быць сведчаннем таго, што ў ліпені 1828 г. М. Навасільцаў быў у Слоніме, г. зн. І. Яцкоўскі, пішучы свой мастацкі тэкст, ведаў, што М. Навасільцаў прыязджаў у 1820-я гг. у Слонім. Праўда, ехаць з Варшавы ў Слонім праз Крашын ён наўрад ці мог. Тым больш з В. Пеліканам. Ды і наўрад ці яго магла зацікавіць справа крашынскае школкі. У Слонім М. Навасільцаў, зрэшты, прыязджаў часта: тут ён меў маёнтак, а ў 1824 г. пабудаваў суконную фабрыку, якая давала яму вялікі прыбытак. Копія рапарту рэктара В. Пелікана захавалася ў справе (гл. наступны дакумент).

|**91 r**| Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору.

Прежде исполнительнаго донесенія моего Его Императорскому Высочеству Цесаревичу по дѣлу о священникѣ Магнушевскомъ, считаю не|излишнимъ препровадить при семъ къ Вашему Превосходительству Рапортъ ко мнѣ по сему же дѣлу Ректора Виленскаго Университета съ|тѣмъ, дабы въ отношеніи Стиховъ подъ названіемъ Rozmowa chłopów произнесенныхъ ученикомъ ли Крошинскаго училища, или Мальчикомъ служащимъ у сказаннаго Священника Сообщили Вы мнѣ свѣденіе основанное на обстоятельствахъ произведеннаго уже по сему предмету изслѣдованнія, съ возвращеніемъ упомянутаго рапорта.

Дѣйствительный тайный Совѣтникъ, Сенаторъ [*подпіс*:] Новосильцовъ.
№ 1244. 29. Іюля 1828го года. Слонимъ.

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: № 812. 6^о Августа 1828 [г.].

57. Вацлаў Пелікан да Мікалая Навасільцава

Чарнавік рапарту рэктара В. Пелікана захаваўся ў матэрыялах фонду апекуна Віленскае навучальнае акругі і быў у свой час надрукаваны ў зборніку *Пачынальнікі* (с.208–209). М. Бабяцінскі, атрымаўшы 6 жніўня ад М. Навасільцава рапарт В. Пелікана, з невядомых сёння прычын толькі ў кастрычніку–снежні 1828 г. напіша адказ, падрабязна разглядаючы ўсе аргументы і высновы І. Брадоўскага, якія В. Пелікан выкарыстаў у сваім рапарце (гл. дакументы 87 і 88).

|**92 r**| Списокъ съ|рапорта Ректора Виленскаго Университета къ Господину Попечителю Виленскаго Учебнаго Округа отъ 19 Іюля 1828го № 552^й.

Предписаниемъ отъ 16го прошлаго Июня за № 1028 Ваше Высокопревосходительство во исполнение повеленія Его Императорскаго Высочества Государя Цесаревича по|дѣлу учрежденнаго въ мѣстечкѣ Крошинѣ Приходскаго училища и|преподаваемаго въ ономъ дѣтямъ ученія, а|также по случаю

---

[1] Апошняя старонка дакумента адсутнічае.

разсказыванныхъ якобы однимъ изъ|учениковъ сего училища стиховъ вреднаго содержанія, изволили требовать моего заключенія.

Во|исполненіе таковаго предписанія долгомъ поставляю Вашему Высокопревосходительству донести что|я предписывалъ Директору училищъ Гродненской Губерніи |92 v| Бродовскому отправиться немедленно въ|мѣстечко Крошинъ и самоточнѣйшимъ образомъ войти въ|изслѣдованіе обстоятельствъ сего|дѣла касающихся самаго училища и|о|последующемъ донести мнѣ съ|своимъ мнѣніемъ.

Въ слѣдствіе сего Директоръ Бродовскій донесъ мнѣ нынѣ: въ 1хъ что Приходское училище въ мѣстечкѣ Крошинѣ существовало еще при покойномъ Кс[ендзѣ] Малиновскомъ предмѣстникѣ нынѣшняго настоятеля Кс[ендза] Магнушевскаго, а сей учредителемъ училища потому только, можетъ называтъся что построилъ для|онаго новый домыкъ. въ 2хъ что|все ученье въ семъ училище ограничивается наставленіемъ въ чтеніи, въ|правилахъ |93 r| религіи, во|спѣваніи святыхъ пѣсенъ и|въ|началахъ Ариотметики. Въ|прочемъ никакимъ инымъ наукам, стихамъ и|прозѣ, ходящіе въ училище дѣти не|обучаются и|не знаютъ.

Въ 3хъ стихи подъ названіемъ Rozmowa Chłopou извѣстны стали настоятелю Кс[ендзу] Магнушевскому и Органисту его Орловскому (какъ|они показываютъ) послѣ войны 1812 года, и|получены отъ какого то прохожаго Польскихъ войскъ Солдата. Поводомъ къ произношенію оныхъ слугою Кс[ендза] Магнушевскаго Павломъ Багримомъ (какъ объясняется Кс[ендзъ] Магнушевскій) было одно только утѣшеніе, не предвидя и|не|замѣчая въ|нихъ ничего важнаго или могущаго |93 v| произвести какое либо безпокойство. Слуга|же сей Павелъ Переписалъ оные стихи отъ|Орловскаго въ Плебаніи.

Въ 4хъ что|произносившій стихи Rozmowa Chłopow мальчикъ 15ти лѣтній сынъ Слесара Павелъ Багримъ обучался въ училище только альфавиту, а|выучился читать и|писать въ|плебаніи. Но онъ уже|давно вовсе не|состоитъ въ числѣ учениковъ Крошинскаго училища, а|находится въ|услугахъ у|Кс[ендза] Магнушевскаго.

5е) что содержащійся нынѣ въ|Новогрудскомъ тюремномъ Замкѣ повѣренный Крошинскихъ Крестьянъ Каминскій, учился въ Крошинскомъ Приходскомъ |94 r| училищѣ еще при предмѣстникѣ Кс[ендза] Магнушевскаго, какъ|удостовѣраетъ о|томъ Крошинскій Ключвойтъ; Органистъ же Орловскій и помощникъ его Парфимовичъ, показываютъ, что|Каминскій во все въ|томъ училище не|обучался, а|научился грамотѣ будучи въ|услугахъ у|покойнаго Священника Уніятской Церкви Кс[ендза] Піотровскаго, и|прислугивая вмѣстѣ въ|той же Церкви при Священнодѣйствіи, означенный Каминскій какъ|видно изъ|него метрики имѣетъ нынѣ отъ|роду 31 годъ[1].

6е Что изъ|отвѣтовъ Князя Константина Радзивилла видно |94 v| что онъ въ случившемся въ Крошинѣ произшествіи обвинялъ первоначально Крошинское Приходское училише единственно потому, что Кс[ендзъ] Магнушевскій не|предпринималъ надлежащихъ мѣръ, къ вразумленію Крошинскихъ Крестьянъ въ|ихъ|заблужденіи что неприличные стихи произносимы были по|волѣ

---

[1] Паводле слоў самога К. Камінскага, у маі 1829 г. яму было 35 гадоў. Гл.: НГА РБ у Гродне, Ф. 6, в. 1, адз. зах. 199, арк. 366.

его Кс[ендза] Магнушевскаго и|въ его присутствіи, что обучавшій въ томъ училище Парфимовичъ вовсе къ|ученію неспособенъ и|не|хорошаго поведенія напоследокъ теперь сей же Князь Радзивиллъ утверждаетъ что онъ|въ томъ неубежденъ чтобы Крошинское училище было поводомъ случившагося недавно нещастія ибо не|имѣя никогда въ|мѣстечкѣ |95 r| Крошинѣ пребыванія не|можетъ знать порядка въ|училищѣ.

7е Владелецъ Крошина отставной порутчикъ Юрага въ|отвѣтахъ|своихъ тоже не|изъяснилъ ни о|томъ чтобы училище было|причиною возмущенія Крестьянъ, ни о|томъ, какое производится въ|ономъ ученіе, а|упоминаетъ|только, о слабомъ надзорѣ Кс[ендза] Магнушевскаго за|училищемъ и|неспособности учителей въ|ономъ находящихся, о|ихъ|неблаговидномъ действіи и|поведеніи, а съ|того и|заключаетъ что|дѣти у|такихъ|учителей не столь хорошо могутъ научиться молитвамъ, какъ сужденіямъ о|привилегіяхъ свободѣ и|сопротивленіи приказаніямъ владѣльца.

Директоръ Бродовскій входя|въ сужденіе сихъ обстоятельствъ и|сообразивъ |95 v| оныя|съ мѣстными произшествіями полагаетъ что Крошинское Приходское училище въ|отношеніи неповиновенія Крошинскихъ Крестьянъ своему|владельцу никакаго|вовсе не|имѣетъ вліанія, ибо|не|дѣти не|повинуются своему Господину, но|отцы|ихъ, и|сіе неповиновеніе произошло совершенно отъ|другихъ причинъ, о|коихъ|изслѣдовано было назначенною по|повеленію Его Императорскаго Высочества Государя Цесаревича Коммиссіею.

Стихи Rozmowa Chłopou не|имѣли никогда никакого|действия на|учениковъ, ибо|онѣ|имъ были вовсе не|извѣстны, въ чемъ не|только удостоверился он Директоръ допрашивая|учениковъ а|также разсматривая ихъ|тетради и|Книги изъ чего оказалось, что они не|только |96 r| сихъ но|и|никакихъ другихъ стиховъ не|имѣютъ но сверхъ|того сообщилъ мнѣ и|почетный Смотритель училищъ Новогрудскаго уѣзда Графъ Хрептовичъ[1] что|онъ такъ|же слышалъ упомянутые стихи произносимые служащими у|Кс[ендза] Магнушевскаго мальчиками, а|что|въ Крошинскомъ училище ни|одному изъ учениковъ они были не извѣстны.

По симъ|поводамъ находя Приходское Крошинское училище неприкосновеннымъ къ|бывшему тамъ|произшествію, долгомъ однакъ же поставляю обратить вниманіе Вашего|высоко Превосходительства на слѣдующіе обстоятельства.

1) Кс[ендзъ] Магнушевскій будучи самъ старъ и слабъ|здоровьемъ не въ состояніи имѣть тщательнаго надзора за|Приходскимъ училищемъ, а|при томъ имѣетъ неспособнаго и|какъ |96 v| доноситъ мнѣ Директоръ нерадеющаго викарія.

2) Органистъ Орловскій не|имѣя самъ надлежащихъ способностей къ|обученію дѣтей взялъ себѣ съ|вѣдома|только самаго Кс[ендза] Магнушевскаго въ помощники Парфимовича, равно мѣрно какъ онъ неспособнаго а|при томъ извѣстнаго по|непохвальному поведенію.

---

[1] Відавочна, А. Храптовіч таксама пісаў рапарт рэктару В. Пелікану ў справе крашынскае школкі. Аднак ніхто, апрача М. Бабяцінскага (гл. дакументы 87 і 88) на гэта не звярнуў увагі. Між тым, выяўленне дадзенага рапарту можа даць цікавыя звесткі пра бытаванне верша *Rozmowa Chłopow* у Крашыне.

А|потому осмѣливаюсь всепокорнейше просить Ваше|высоко Превосходительство о|дозволеніи мнѣ снестись съ Духовнымъ Начальствомъ, чтобы|оно назначило въ|Крошинскую Приходскую Церковь надежнаго Викарія и|чтобы|удаливъ отъ|должности Органиста Орловскаго и|его Помощника Парфимовича предписало|настоятелю принять |97 r| Органиста изъ|выпускаемыхъ нынѣ въ состоящей при университетѣ Семинаріи Приходскихъ учителей и|Органистовъ, который бы въ состояніи былъ завесть тамъ училище по|нынѣшнему устройству, а|напоследокъ нужнымъ нахожу снестись по сему случаю со|всѣми Эпархіяльными Начальствами прося о|подтвержденіи всѣмъ настоятелямъ: чтобы они сами собою не|определяли (какъ то|дѣлаютъ до нынѣ безъ исключенія) ни учителей Приходскихъ училищъ ни|же ихъ помощниковъ, но придерживались строго существующихъ |97 v| по|сему предмѣту узаконеній.

Предавая все сіе на|благоуваженіе Вашего|высоко Превосходительства честь имѣю возвратить препровожденныя ко|мнѣ Вашимъ Высокопревосходительствомъ по сему Дѣлу бумаги вмѣстѣ съ подлиннымъ слѣдствием произведеннымъ Директоромъ Бродовскимъ.

Копія.

58. Аляксандар Рымскі-Корсакаў да Міхайлы Бабяцінскага

Відавочна, у адпаведнасці з прынятым парадкам гродзенскі губернатар даслаў следчую справу пра крашынскіх сялян разам з высновамі-прысудамі вайсковага суда свайму непасрэднаму кіраўніку – віленскаму генерал-губернатару, які пераслаў яе міністру ўнутраных спраў. Сёння гэтая справа, здаецца, захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Расейскае Федэрацыі (раней: ЦДГА ў Маскве): “Па данясенню Гродзенскага цывільнага губернатара аб непадпарадкаванні сялян у мястэчку Крошына Навагрудскага павета” (гл.: І. Бас, *Літаратурныя пошукі, знаходкі, даследаванні*, Мінск 1969, с. 62–63).

|98 r| Гродненскому Гражданскому Губернатору Господину Господину Дѣйствительному Статскому Совѣтнику Бобятинскому*[1].

Представленное ко мнѣ отъ Вашего Превосходительства отъ 17 истекшаго Іюля за №6919мъ Слѣдственное дѣло, о возмутившихся Новогрудскаго Уѣзда въ мѣстечкѣ Крошинѣ крестьянахъ, вмѣстѣ съ выпискою изъ онаго и двумя опредѣленіями Военно-Судной Коммиссіи, препроваждено отъ меня къ Господину Министру Внутреннихъ дѣлъ.

[*Подпіс*:] генералъ отъ инфантеріи Римскій Корсаковъ.
№ 1736. 4 Августа 1828 [г.].

*[1] Ad marginem: Къ Дѣлу.

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: № 824. 11º Августа 1828 [г.].

59. Вінцэнта Давідоўская да Міхайлы Бабяцінскага

Другая (першае ў справе няма) просьба Вінцэнты Давідоўскае да гродзенскага губернатара вызваліць з-пад арышту ейнага мужа Ануфрыя Давыдоўскага.

|99 г| Его Превосходительству Господину Литовско Гродненскому Гражданскому Губернатору Дѣйствительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Михайлѣ Трофимовичу Бобятинскому.

Коллѣжскаго Регистратора Онуфрія Довидовскаго
жены Викентіи Довидовской
Покорное Прошеніе.

Поданнымъ къ Вашему Превосходительству отъ 15$^{\underline{го}}$ Истекшаго Іюня Мѣсяца сего Года Прошеніемъ; просила я объ свобожденіи Мужа Моего Онуфрія Довидовского нынѣ изъ нуряющагось въ Новогрудскомъ тюремномъ заключеніи по дѣлу якобы о возмущеніи Крошинскихъ Крестьянъ къ неповиновенію; для усоререствованія [?] Домашнихъ Обстоятельствъ на Поручительство Учинить Начальническое свое распоряженіе, на Которое Прошеніе до сего времени не имѣла я щастья удостоится отъ Вашего Превосходительства Милостивою резолюціею нынѣ же тако Какъ я пришла до крайняго убожества, и не имѣю чемъ себя съ Семейством пропитать, а Домашніе Обстоятельства требуютъ необходимаго распоряженія Мужа моего; затѣмъ Осмѣливаюсь вторично Утруждать особу Вашего Превосходительства и всѣ Покорнейше просить дабы уваживъ бедное мое Состояніе и нещастнуе участь Мужа Моего, который весьма Есть слабаго здоровья, соблагоизволили приказать Кому надлежитъ Мужа Моего на|хорошо оседлое поручительстве изъ подъ Тюремного заключенія уволить; а если же сего учинить не возможно будетъ; то не заблагоразсудится Вашему Превосходительству, приказать кому надлежитъ имѣть Мужа моего хотя подъ Конвойнымъ надзоромъ. И въ томъ осмеливаюсь ожидать отъ Вашего Превосходительства посредствомъ Новогрудской Городовой Полиціи Милостивой Резолюціи.

[*Подпіс*:] Wincenta Dawidowska.

Іюля 31$^{\underline{о}}$ Дня 1828$^{\underline{го}}$ Года. Г. Новогрудокъ.
Безъ преривное жительство просительницы въ Г. Новогрудкѣ.
Сіе Прошеніе со Словъ просительницы писавъ Кузьма Андреевъ.

Арыгінал. На гербавай паперы коштам 1 рубель. У гары старонкі пазнака: № 3189. 11$^{\underline{о}}$ Августа 1828 [г.].

60. Міхайла Бабяцінскі да Ніжняга земскага суда

Загад гродзенскага губернатара Ніжняму суду аб'явіць Вінцэнце Давыдоўскай ягонае рашэнне ў сувязі з просьбаю вызваліць мужа з-пад арышту.

|100 г| Новогрудскому Н[ижнему] З[емскому] Суду.

Оставивъ безъ дѣйствія поданое ко мнѣ женою коллежскаго Регистратора Давидовскаго прошеніе о увольненіи мужа Ея изъ тюрьмы въ которой содержится онъ по дѣлу О возмущеніи крошинскихъ крестьянъ*[1], предписываю

оному Суду объявить $^{\text{о семъ}}$ просительницѣ $^{\text{за расписаю}}$ ~~что освобожденіе мужа Ея отъ меня не зависить~~.

*[1] *Ad marginem*: такъ какъ разрѣшеніе обстоятельства сего отъ меня не|зависитъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 7656. 17 Августа 1828 [г.].

61. Рыжоў да Міхайлы Бабяцінскага

9^{я} рота Літоўскага пяхотнага палка знаходзілася ў Крашыне з сярэдзіны чэрвеня 1828 г., але – як сведчыць наступны рапарт – толькі на пачатку жніўня забеспячэнцы пачынаюць вырашаць пытанне пра кошт правіянту. Верагодна, увесь гэты час вайсковая каманда атрымлівала муку і крупы з навааградскага правіянцкага магазіна.

|**101 r**| Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору и Кавалеру Бобятинскому.

Главнаго Смотрителя Могазейновъ по Гродненской Губерніи 8^{о} Класса Рыжова. № 1889. Августа 11. дня 1828го Года. Городъ Гродно.

Рапортъ.

Въ Следствіе предписанія Полевой Провіантской Коммисіи Отдельнаго Литовскаго Корпуса отъ 4го Іюня за № 4113^{мъ} мною полученнаго Для безостановочнаго продовольствія, Новогродскаго Уѣзда въ Мѣстечкѣ Крошинѣ 9. Мушкатерской Роты Литовскаго Пѣхотнаго Полка, Командированной туда для приведенія Жителей въ повинованіе Владельцу, на Заготовленіе для оной Роты въ Мѣстечкѣ Крошинѣ сколько нужно будѣтъ сего Августа съ перваго числа до времяни нахожденія Ея Тамо, Провіанта. Открыты Мною цѣны за каждую Четверть[1] Муки по Восьми рублей Семидѣсяти копѣекъ, и Крупъ по одинатцати Рублей дѣсяти копѣекъ Ассигнаціями, каковыя цѣны представляя Симъ Вашему Превосходительству |**101 v**| на Утвержденіе, покорнейше прошу не|оставить почтить Мѣня о|последующемъ въ|резолюцію предписаніемъ, дабы Я Могъ поспешнее распорядит[ся] Заготовленіемъ въ М. Крошинѣ для упомянутой Роты провіанта.

[*Подпіс*:] 8 Класса Рыжовъ.

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: № 3189. 15^{о} Августа 1828 [г.].

62. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі і Ануфрыя Тамашэвіча

Перш чым зацвердзіць кошты на правіянт, гродзенскі губернатар звяртаецца да прадстаўнікоў улады ў Наваградку з прапановаю знайсці забеспячэнца, які згодзіцца прадаваць прадукты войску танней, чым па аб’яўленых наглядчыкам магазінаў коштах.

|**102 r**| Г[осподину] Новогрудскому Повѣтовому Маршалу обще съ Земскимъ Исправникомъ.

На продовольствіе 9^{й} Мушкатерской Роты Литовскаго Пѣхотнаго Полка въ Мѣстечкѣ Крошинѣ находящейся для усмиренія тамошнихъ Крестьянъ;

---

[1] Паводле расейскіх мераў вагі, чвэрць (четверть) раўнялася прыкладна 210 кг.

предположено по|распоряжені[ю] Полевой Провіантской Коммиссіи заготовить провіантъ. На каковой предм[етъ] открыты Главнымъ Смот[ри]телемъ Могазейновъ по Грод[ненской] |**102 v**| Губерніи 8 Класса Рыжовымъ цѣны, а имянно за каждую четверть муки по|восьми рублей семидесяти Копѣекъ, и Крупъ, по|одинадцати рублей десяти копѣекъ Ассигнаціями; о|утвержденіи коихъ|онъ Рыжовъ испрашиваетъ|моего распоряженія.

Находя нужнымъ предварительно знать, не|имѣете ли вы по мѣстному усмотрѣнію [Вашимъ] какихъ|либо способовъ |**103 r**| къ|пониженію вышепоказанныхъ цѣнъ ~~для~~ я ~~прошу~~ проручаю Вамъ увѣдомить меня ~~подробно~~ о томъ въ|самоскорейшемъ|времени.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 7669. 17 Августа [1828 г.].

63. Аляксандар Рымскі-Корсакаў да Міхайлы Бабяцінскага

Прысуд вайсковага суда, вынесены ў жніўні 1828 г., мусіў прайсці доўгі шлях узгадненняў і зацвярджэнняў. Нягледзячы на тое, што вайсковы суд ужо выканаў сваю працу, па патрабаванні міністра ўнутраных спраў ён павінен дапоўніць прысуды "назначеніемъ числа ударовъ осужденныхъ".

|**104 r**| Гродненскому Гражданскому Губернатору, Господину Дѣйствительному Статскому Совѣтнику Бобятинскому*[1].

Господинъ Министръ Внутреннихъ дѣлъ при|Отношеніи ко|мнѣ отъ 15го сего Августа за № 2439. препровождая отосланное къ нему Слѣдственное дѣло, съ|двумя приговорами Коммисіи военнаго Суда, о возмутившихся Крестьянахъ Гродненской Губерніи помѣщиковъ Юраговъ мѣстечка Крошина, проситъ|распоряженія моего, дабы означенные приговоры были пополнены назначеніемъ числа ударовъ осужденныхъ къ наказанію кнутомъ, плѣтьми и шпицрутенами крестьянъ и|потомъ на|основаніи Высочайше опробованнаго 20º Іюля 1826º Года положенія Коммитета Г[осподъ] Министровъ были|бы вами утверждены, а въ случаѣ несогласія вашего на оные, |**104 v**| то представлено|бъ было ваше мнѣніе.

Военно судныя коммисіи за силою Указа 1800. Года Ноября 23º числа не|могутъ назначать числа ударовъ, ибо|военный Судъ несетъ разрѣшеніе винъ, а|только по точномъ изисканіи оныхъ, осуждаетъ преступника по всей строгости законовъ; что|же касается утвержденія Гражданскими Губернаторами такихъ судныхъ приговоровъ, по которымъ осуждается къ тѣлесному наказанію или|къ ссылкѣ въ Сибирь болѣе 9. человѣкъ, то хотя о семъ, ничего не|сказано въ 4. пунктѣ правилъ положенія Коммитета Г[осподъ] Министровъ въ 20. день Іюля 1826. Года Высочайще утвержденнаго, но какъ Господинъ Министръ Внутреннихъ дѣлъ требуетъ, чтобы вышеупомянутыя приговоры были пополнены назначеніемъ |**105 r**| числа ударовъ, и|вами утверждены, или въ случаѣ несогласія представили ваше мнѣніе, безъ чего онъ не|можетъ войтить въ Коммитетъ Г[осподъ] Министровъ; А по|сему|препроваждая означенныя приговоры Судной Коммисіи вмѣстѣ съ дѣломъ, поручаю вамъ сдѣлать сообразно упомянутому требованію дополненіе и|утвердить приговоры или въ Случаѣ

несогласія на|оныя, указавъ ваше мнѣніе, представить ко|мнѣ вмѣстѣ съ суднымъ дѣломъ.

[*Подпіс*:] генералъ Римскій Корсаковъ.
№ 1921. 29 Августа 1828 [г.].

*[1] *Ad marginem*: Обратить въ Военный Суд <*нечыт.*>.

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: [№] 884. 31го Августа 1828 года.

64. Міхайла Бабяцінскі да Вайсковага суда

Загад гродзенскага губернатара вайсковаму суду дапоўніць прысуд прызначэннем асуджаным колькасці ўдараў.

|**106 r**| Военному Суду учрежденному По|поводу возмущенія Крошинскихъ Крестьянъ.

Препровождая у|сего въ Спискѣ предложеніе ко мнѣ Г[осподина] Литовскаго Военного Губернатора отъ 29го сего Августа за № 1921. оснаванное на|отношеніи Министра Внутреннихъ Дѣлъ, и|возвращенное при ономъ Слѣдственное дѣло произведенное симъ Судомъ о|возмутившихся Крестьянахъ мѣстечка Крошина; ~~предлагаю~~ поручаю оному суду по Содержанію |**106 v**| значущагося въ|семъ предложеніи требованія Г[осподина] Министра Внутреннихъ дѣлъ, дополнить приговоръ свои[мъ] назначеніемъ числа ударовъ Осужденныхъ къ|наказанію кнут[ами] плетьми и шпицрутанами Крестьянъ, <~~*нечыт*~~.> и|затемъ подлинное дѣло съ симъ дополненіемъ представить ко мнѣ <нечыт.> въ Самоскорейшемъ времени, по <*нечыт.*> тому, что по сему дѣлу содержится подъ стражею значитель[ное] <…>[1].

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: "№ 8032. 31 Августа".

65. Рыжоў да Міхайлы Бабяцінскага

Як сведчыць наступны дакумент, яшчэ і на пачатку верасня 1828 г. кошты правіянту для вайсковае каманды не былі зацверджаны.

|**108 r**| Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору и Кавалеру Бобятинскому.

Главного Смотрителя Могазейновъ по Гродненской Губерніи 8го Класса Рыжова. № 1304. Сентября 2о дня 1828го Года. Городъ Гродно.

Рапортъ.

Въ слѣдствіе предписанія Полевой Провіантской Коммиссіи Отдельного Литовского Корпуса отъ 4го Іюня за № 4113. Мною полученного для безостановочного продовольствія 9. Мушкатерской Роты Литовского пѣхотного полка Новогрудского Повѣта Въ Мѣстечкѣ Крошинѣ Командированной туда для привожденія жителей въ повиновеніе Владельцу. На Заготовленіе для оной Роты въ М. Крошинѣ сколько нужно будетъ съ 1го числа Августа и До времяни нахожденія ея тамо провіанта, открылъ я цѣны за каждую четверь Муки по

[1] Адсутнічае наступны аркуш дакумента.

Восемъ рублей семдѣсятъ копѣекъ и Крупъ по Одинадцаци рублей дѣсяти копѣекъ ассигнаціями и|таковые цѣны рапортомъ Моимъ отъ 11$^{\underline{\text{го}}}$ числа истекшаго Августа М[ѣся]ца за № 1129$^{\underline{\text{мъ}}}$ представилъ на утвержденіе Вашему Превосходительству съ испрошеніемъ въ резолюціе предписанія. Но таковаго о утвержденіи Выше изъ ясненныхъ цѣнъ, еще и доселѣ от Вашего Превосходительства не удостоился Я получить. Почему осмѣливаюсь Вторично о семъ Вашему Превосходительству представить и покорнейше прошу |**108 v**| по первому Моему за № 1129. рапорту <*нечыт.*> почтить мѣня о утвержденіи тѣхъ цѣнъ своимъ предписаніемъ.

[*Подпіс*:] 8 Класса Рыжовъ.

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: 4$^{\underline{\text{го}}}$ Сентября 1828 года.

66. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі і Ануфрыя Тамашэвіча

Высвятляецца прычына, чаму гродзенскі губернатар не зацвердзіў коштаў правіянту: наваградскія павятовыя маршалак і спраўнік не даслалі яму сваіх прапановаў.

|**109 r**| Г[осподину] Новогрудскому Повѣтовому Маршалу обще съ Земскимъ Исправникомъ.

Не|получая отъ|Васъ по настоящее время исполнительнаго донесенія по|предложенію моему отъ 17 минувшаго Августа № 7669 въ|разсужденіи ^{изысканія} способовъ ^{къ} пониженію цѣны открытой Главнымъ Смотрителимъ Могазейновъ по|Гродненской Губерніи на провіантъ для Роты Литовскаго Пѣхотного Полка въ мѣстечкѣ Крошинѣ находящейся, а между тѣмъ |**109 v**| получивъ вновь рапортъ означеннаго Смотрителя о утвержденіи таковыхъ цѣнъ я ~~подъ~~ прошу Васъ <*нечыт.*> ^{непремѣнно} съ|первою почтою $^{\text{доставить мнѣ}}$ требуемое донесеніе.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 8090. 4 Сентября 1828 [г.].

67. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Гродзенскі губернатар паведамляе цэсарэвічу пра справу з зацвярджэннем прысудаў вайсковага суда крашынскім сялянам.

|**110 r**| Его Высочеству.

Рапортъ

Отъ 10 минувшаго Августа за № 6963$^{\underline{\text{мъ}}}$ имѣлъ я счастіе доснесть Вашему Императорскому Высочеству, что представленное ко мнѣ военнымъ Судомъ учрежденнымъ въ мѣстечкѣ Крошинѣ, слѣдственное дѣло, съ двумя приговорами о возмутившихся крестьянахъ |**110 v**| сего мѣстечка, взне[се]но мною къ Г$^{\underline{\text{ну}}}$ Литовскому Военному ~~Военному~~ Губернатору для представленія чрезъ Министра В[ну]треннихъ Дѣлъ въ Комитетъ Г[осподъ] Министровъ, согласно положенію сего Комитета Высочайше утвержденному въ 20. день Іюля 1826$^{\underline{\text{го}}}$ года.

Послѣ сего, а имѣнно 31$^{\underline{\text{го}}}$ минувшаго Августа |**111 r**| я получилъ предписаніе Г$^{\underline{\text{а}}}$ Литовскаго Военнаго Губернатора отъ 29$^{\underline{\text{го}}}$ того жъ м[ѣся]ца за № 1921$^{\underline{\text{мъ}}}$

съ препровожденіемъ возвращеннаго Г[осподиномъ] Министромъ Внутреннихъ дѣлъ объ ономъ дѣла, для дополненія приговоровъ военнаго Суда, назначеніемъ числа ударовъ осужденныхъ къ наказанію кнутомъ, плѣтьми, и|шпицрутинами крестьянъ, и чтобы приговоры сіи, утверждены были мною, |**111 v**| а|въ случаѣ несогласія изложено|было мое|мнѣніе.

Обративъ означенное дѣло въ военный Судъ для дополненія, и|предписавъ Ему здѣлать таковое сколь~~ко~~ можно въ скорѣйшемъ времяни, я долгомъ моимъ считаю съ полученнаго мною объ ономъ предписанія Г^{а} Военнаго Губернатора, представить у сего Вашему Императорскому Высочеству засвидѣтельствованный Списокъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 8069. 2. Сентября 1828 [г.].

68. Міхайла Бабяцінскі да Наваградска гродскага суда

Загад гродзенскага губернатара наваградскаму гродскаму суду: разам з афіцэрамі Літоўскага пяхотнага палка дапоўніць прысуды крашынскім сялянам.

|**112 r**| Новогрудскому Гродскому Суду.

При предложеніи моемъ военному Суду учрежденному по поводу возмущенія Крошинскихъ Крестьянъ, отъ 31 минувшаго Августа № 8032^{й} адресованному въ Городъ Новогрудокъ, я препроводилъ возвращенное ко|мнѣ Г[осподиномъ] Литовскимъ Военнымъ Губернаторомъ слѣдственное Дѣло объ|означенныхъ Крестьянахъ, для дополненія онаго по|содержанію приложеннаго при той бумагѣ |**112 v**| предложенія Г[осподина] Литовскаго Военнаго Губернатора и представленія за тѣмъ ко|мнѣ сколь можно въ|скорѣйшемъ времяни по уваженію тому, чт[о] по|сему Дѣлу содержится подъ|стражею значительное число Арестантовъ.

Озабочиваясь ~~о скорѣй~~ о|самоскорейшимъ таковаго Дѣла окончаніи, я предписываю Оному Суду ~~съ ехавъ въ м. Крошинъ ли по взаимному~~ по сношенію съ военными Чиновниками |**113 r**| въ|составъ военнаго Суда входящими, <~~*нечыт*~~.> взять всѣ мѣры дѣятельности къ точному и самоскорѣйшему Дѣла сего|дополненію, и представленію онаго Ко мнѣ на предложенно^{мъ} основаніи, ~~донеся мнѣ о послѣдующемъ~~ какъ найскорѣе о полученіи же сего дела мнѣ донесть.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 8313. 7 Сентября 1828 [г.].

69. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі і Ануфрыя Тамашэвіча

Гродзенскі губернатар сурова папярэджвае наваградскіх маршалка і спраўніка, абяцаючы спагнаць з іх розніцу, якая можа быць паміж коштам набытага правіянту і коштам, па якім магчыма было набыць яго на Наваградчыне.

|**114 r**| Господину Новогрудскому Повѣтовому Маршалу обще съ Земскимъ Исправникомъ*[1].

По неполученію отъ Васъ требуемого предложеніями моими отъ 7^{о} минувшаго Августа и 4^{о} сего Сентября за № 7669 и 8090 свѣденій относительно изысканія способовъ къ пониженію цѣнъ открытыхъ Главнымъ Смотрителемъ могазейновъ по Гродненской Губерніи на провіянтъ для роты Литовскаго

Пѣхотного Полка въ мѣстечкѣ Крошинѣ находящейся; дабы не здѣлать остановки въ продовольствіи сей роты, я разрѣшилъ сего числа открытыя Смотрителемъ цѣны въ первомъ предложеніи моемъ означенныя.

О чемъ увѣдомляя Васъ предваряю, что если въ закупкѣ для означенной роты провіянта произойдетъ по нынѣ утвержденнымъ мною |**114 v**| цѣнамъ какая либо передача противу с[у]ществующихъ теперь въ Новогрудскомъ П[о]вѣте; то вся таковая передача обраще[на] будетъ на Васъ, какъ не|исполнившихъ въ свое время моего порученія.

Гражданскій Губернаторъ.

№ …. 7 Сентября 1828 [г.]. Гродно.

*[1] *Ad marginem*: Перебѣлить.

Чарнавік.

70. Міхайла Бабяцінскі да Рыжова

Гродзенскі губернатар зацвярджае кошты на правіянт.

|**115 r**| Г[осподину] Главному Смотрителю Могазейновъ по Гродненской Губерніи 8 Класса Рыжову.

~~Утверждая~~ <~~*нечыт.*~~> По рапорту ко мнѣ Вашего высокоблагородія отъ 11 минувшаго Августа № 1189 ~~цѣны открытыя~~ объ открытіи Вами цѣнъ на провіантъ для ~~продовольскія~~ 9 Мушкатерской Роты Литовскаго пѣхотнаго полка въ М. Крошинѣ находящейся, ~~а имянно:~~ за каждую четверть муки по восемъ рублей семидесяти копѣекъ, и крупъ по одинадцати рублей десяти к~~у~~опѣекъ ассигнаціями*[1] увѣдомляю |**115 v**| <~~*нечыт.*~~> Для дальнейшаго расторженія Вашего распоряженія.

*[1] *Ad marginem*: отъ 17го минувшаго Августа писалъ я къ новогрудскимъ: Повѣтовому Маршалу и Земскому Исправнику не|имѣютъ ли они по|мѣстному усмотренію какихъ Способовъ къ пониженію сихъ цѣнъ; но не|получивъ отъ нихъ на сіе донесеніе даже за|подтвержденіемъ по|вторичному рапорта Вашему отъ 2го сего Сентября; дабы не здѣлать остановки въ продовольствіи означенной Роты, я разрешаю вышепрописанныя открытыя ваши цѣны потомъ для надлежащего со стороны вашей исполненія.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 8335. 7 Сентября 1828 [г.].

71. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі і Ануфрыя Тамашэвіча

Яшчэ адзін чарнавік загаду гродзенскага губернатара ў справе коштаў правіянту.

|**115 v**| Г[осподину] Новогрудскому Повѣтовому Маршалу обще съ Земскимъ Исправникомъ.

По|неполученію отъ Васъ|треб~~ованныхъ~~уемаго предложеніями моими отъ 17 минувшаго Августа и 4 сего Сентября за № 7669 и 8090 свѣденій, относительно изысканія способовъ къ|пониженію цѣнъ открытыхъ Главнымъ Смотрителемъ Могазейновъ |**116 r**| по Гродненской Губерніи на провіантъ для Роты Литовскаго пѣхотнаго полка въ Мѣстечкѣ Крошинѣ находящейся*[1]; ~~я принужденъ былъ по домагательству того|же смотрителя утвердить означенные открытые цѣны~~*[2].

О|чемъ увѣдомляя Васъ предваряю: что ~~ежели~~ если <*нечыт.*> въ закупкѣ для означенной Роты провианта произойдетъ по нынѣ утвержденнымъ мною ценамъ какая либо передача противу существующихъ <~~*нечыт.*~~> теперь въ Новогрудскомъ Повѣте, то |**116 v**| вся таковая передача обращена будетъ на Васъ, какъ неисполнившихъ въ свое время моего порученія.

*[1] *Ad marginem*: дабы не|здѣлать остановки въ продавольствіи сей Роты я разрешилъ сего числа открытыя Смотрителемъ цѣны.

*[2] *Ad marginem*: въ первомъ предложеніи моемъ означенныя.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: 11 Сентября [1828 г.]. [№] 8351.

72. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Гродзенскі губернатар дасылае наваградскаму маршалку пастанову губернскае ўправы дзеля выканання. У справе яе няма.

|**117 r**| Новогрудскому Маршалу.

Къ надлежащему Вашего Высокородія исполнені[я] препроваждаю у сего Засвидѣтельствованный Списокъ Журнальнаго Постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія 20 минувшаго Августа состаявшагося о Крошинскомъ Плебанѣ Ксендзе Магнушевскомъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 8358. 11о Сентября 1828 [г.].

73. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Гродзенскі губернатар дасылае наваградскаму маршалку пастанову (гл. наступны дакумент) губернскае ўправы дзеля выканання.

|**118 r**| Новогрудскому Маршалу.

~~Къ надлежащему~~ Немедленному Со|стороны Вашего Высокородія исполненію препровождено у сего засвидѣтельствованный Списокъ постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія 14 минувшаго Августа состаявшагося нащетъ Крошинскихъ Крестьянъ неповинующихся законнымъ властямъ и своему Владѣльцу.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 8374. 11 Сентября 1828 [г.].

74. З Журнала Літоўска-Гродзенскае губернскае ўправы

Прызначаная для высылкі пастанова губернскае ўправы.

|**119 r**| 1828 Года Августа 14. Дня, въ Журналѣ Литовско-Гродненскаго Губернскаго Правленія Записано:

СЛУШАЛИ.

Переданный отъ дѣлъ Здѣшняго Г[осподина] Гражданскаго Губернатора, на постановленіе Списокъ повелѣнія Его Императорскаго Высочества Цесаревича, отъ 21го истекшаго Іюля за № 2104. послѣдовавшаго – что Новогрудскаго повѣта мѣстечка Крошина помѣщикъ Юрага, обще съ Его женою вошли съ прошеніемъ, о|принятіи мѣръ къ скорейшему привѣденію въ повиновеніе возмутившихся Крошинскихъ крестьянъ, независимо отъ учрежденнаго въ семъ имѣніи надъ ослушными крестьянами военнаго суда – а какъ по распоряженію сего

Правленія, Командированы въ Крошинское имѣніе Новогрудскіе повѣтовый Маршалъ, Земскій Исправникъ и Совѣтникъ Правленія Яворовскій, для употребленія |119 v| всѣхъ дозволѣнныхъ закономъ способовъ к[ъ] приведѣнію ослушныхъ крестьянъ въ [по]виновеніе и|къ понужденію упорствующ[ихъ] обработывать ихъ собственные и пом[ѣ]щичьи Земли, независимо отъ произв[ѣ]денія надъ начинщиками неповиновен[ія] и надъ подстрекателями военнаго суд[а,] то Его Высочество, признавая, что п[о]мѣщикъ Юрага, послѣ таковыхъ реш[и]тельныхъ мѣръ Губернскаго Начальст[ва] ненадлѣжаще обратился прямо къ Его Высочеству, съ прошеніемъ – въ разсужде[ніе] подвѣрженія ослушныхъ крестьянъ въ стра[хъ] другимъ тѣлѣсному наказанію – потому, что о|дѣйствительныхъ мѣрахъ къ обу[з]данію упорствующихъ крестьянъ, предоставлѣно дѣлать Заключеніе командированнымъ для сего на мѣсто вышеупомянутымъ чиновникомъ – и Слѣдственно отъ нихъ Зависить употребить все то, что признаютъ за|нужное къ достиженію скорѣйшаго приведенія крестьянъ въ границы должнаго послушанія, |120 r| а о|тѣхъ мѣрахъ, кои превосходятъ ихъ власть, тѣ|же Командированные чиновники обязаны испросить разрешеніе отъ Губернскаго Начальства – по Каковымъ уваженіямъ Его Высочество, оставя безъ дѣйствія выше изъясненную прозьбу помѣщиковъ Юраговъ, повелѣть соизволилъ, объявить имъ о|семъ, а Командированнымъ въ мѣстечко Крошинъ чиновникомъ, строго подтвердить, что бы они старались независимо отъ производства военнаго суда надъ обнаруживавшими непреклонное упорство Крестьянами, довѣсти прочихъ до послушанія и исполненія своихъ повинностей въ самоскорѣйшемъ времяни, будѣ до|нынѣ еще того не|послѣдовало – и Затѣмъ донѣсти, взыскавь мѣжду тѣмъ съ Юраговъ, за|употребленную вмѣсто гербовой простую 4[е] листа бумагу подлѣжащія Казнѣ деньги – <u>А|по Справкѣ</u> съ|дѣлами Губернскаго Правленія <u>оказалось</u>: что |120 v| по оказаніи крестьянами мѣстечка Кро[ши]на неповиновенія, о обращеніе ихъ къ послушанію – предписывано отъ сего Пра[в]ленія Новогрудскимъ: уѣздному Маршалу и Земскому Исправнику – а За|симъ мѣжду предпринимаемыми со|стороны ихъ мѣрами, когда продолжалось неповиновеніе Крошинскихъ Крестьянъ, то ради ближайшаго досмотренія мѣстныхъ дѣйствій – и|тѣмъ скорѣйшаг[о] обращенія оныхъ Крестьянъ къ обязанностямъ, по постановленію Пра[в]ленія 19. числа Іюня состоявшемуся, Командированъ въ мѣстечко Крошин[ъ] Г[осподинъ] Совѣтникъ Яворовскій, который как[ъ] равно Новогрудскій уѣздный Маршал[ъ] обще съ тамошнимъ Земскимъ Испра[в]никомъ – донѣсли, о дѣлаемомъ ими внушеніи Крошинскимъ Крестьянамъ дабы обратились къ послушанію и [къ] обработыванію ихъ полѣй – и|о преданіи Главнѣйшихъ виновныхъ |121 r| въ возмущніи Крестьянъ военному суду отъ коего по представленіи произвѣденнаго въ настоящемъ предметѣ дѣла съ краткою изъ онаго выпискою и|двумя опредѣлѣніями его о 37. Крошинскихъ Крестьянахъ, Главнейшихъ въ оказанномъ упорствѣ и|о 4[хъ] постороннихъ лицахъ, имѣвшихъ на непозволительные поступки Крестьянъ сихъ вредное вліяніе, отправлѣно 17. истекшаго Іюля къ Г[осподину] Литовскому Военному Губернатору, а изъ числа сказанныхъ лицъ 9. человѣкъ содержится въ Новогрудскомъ острогѣ, прочіе 29. Крестьянъ въ мѣстечкѣ Крошинѣ подъ стражею находящейся тамъ роты Литовскаго пѣхотнаго полка; виновные|жъ по сему дѣлу Самойла Броневичъ и Дроздовичъ,

состоятъ подъ стражею Новогрудской Городской Полиции – изъ за|каковаго случая Совѣтникъ Губернскаго Правленія Яворовскій, возвратился къ своей должности – но отъ |121 v| Новогрудских: уѣзднаго Маршала, Земскаго Исправника, о|дѣйствіяхъ и потомъ приведены ли прочія Крошинскія Крестьянѣ въ совершенное послуш[а]ніе, никакихъ донесеній въ получен[іи] не|имѣется – Для чего, ПРИКАЗАЛ[И:] о самоскорѣйшемъ исполненіи прежн[яго] по изъясненному предмѣту предписа[нія] Губернскаго Правленія, Новогрудск[имъ] уѣздному Маршалу и Земскому Испр[ав]нику, вновъ строжайше подтверди[?] велѣть, о послѣдующемъ рапортовать немедлѣнно, При|чемъ Земскій Исправникъ обязывается, объявя Юрагамъ о|семъ по вышепрописанномъ повелѣніи Его Высочества, взыскать съ нихъ За|негербовую бумагу 8[руб.], о коихъ Здѣшнюю Казенную Палату увѣдомить; о|чемъ для донесенія Его Императорскому Высочеству Цесаревичу, къ Дѣламъ |122 r| Здѣшняго Г[осподина] Гражданскаго Губернатора съ Журнальной сей статьи передать <*нечыт.*> Засвидетельствонныя Списки.

Подлинный подписали: Гражданскій Губернаторъ Михаилъ Бобятинскій, Совѣтники: Трофимъ Ботвинко, Мартинъ Яворовскій и Григорій Филевскій, да ассесоръ Казимиръ Седлецкій. Скрепилъ Секретарь Петръ Людоговскій – Губернскимъ же Прокуроромъ Иваномъ Сокологорскимъ просмотренъ и безъ протеста возвращенъ.

Вѣрно: [*подпіс*:] совѣтникъ Трофимъ Ботвинко.
№ 32697. Сентября 6 Дня 1828 года.
что о неповинующихся Крошинскихъ Крестьянахъ дѣло военнымъ судомъ произведенное отослано по принадлѣжности.
[*Подпіс*:] Людоговскій.

Копия.

75. Міхайла Бабяцінскі да Ануфрыя Тамашэвіча

Загад гродзенскага губернатара наваградскаму спраўніку высветліць прычыну, чаму вайсковы суд не даслаў патрабаваны ад яго дадатак да прысудаў у справе крашынскіх сялян.

|123 r| Новогрудскому Исправнику.

При предложеніи моемъ Военному|Суду учрежденному по|поводу возмущенія Крошинскихъ Крестьянъ, отъ 31 минувшаго Августа № 8032й адресованному въ Городъ Новогрудокъ, я препровадилъ возвращенное ко мнѣ Г[осподиномъ] Литовскимъ Военнымъ Губернаторомъ слѣдственное Дѣло объ|означенныхъ Крестьянахъ, для дополненія онаго по содержанію приложеннаго |123 v| при той бумагѣ предложенія Г[осподина] Литовскаго Военнаго Губернатора и представленія затѣмъ ко мнѣ сколь можно въ|скорѣйшемъ времяни.

Находя нужнымъ имѣть свѣденіе: получено|ли таковое предложеніе Военнымъ|Судомъ, и занимается ли оный исполненіемъ возложеннаго на него|порученія, я предписываю <…>[1].

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 8428. 11 Сентября 1828 г.

[1] Наступны аркуш дакумента адсутнічае.

76. Юзаф Верашчака і Ануфры Тамашэвіч да Міхайлы Бабяцінскага

Рапарт павятовага маршалка і земскага спраўніка сведчыць, што І. Яцкоўскі памыляўся, калі сцвярджаў: "двор і вёска мелі вялікія страты, бо тая каманда разам з афіцэрамі цягам некалькіх месяцаў утрымлівалася за мясцовы кошт"[1]. Усё ж частка правіянту пастаўлялася вайсковымі забеспячэнцамі.

|**125 r**| № 569. Сентября 8 дня 1828$^{\underline{о}}$ Года. Г. Новогрудокъ. Новогрудскаго Повѣтоваго Марашала обще съ Земскимъ Исправникомъ. О цѣнахъ на продовольствіе 9. Мушкатерскай роты Литовского Пѣхотнаго полка.

Его Превосходительству! Господину Литовско-Гродненскому Гражданскому Губернатору Дѣйствительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Михаилу Трофимовичу Бобятинскому.

Предложеніемъ Вашего Превосходительства отъ 17. минувшаго Августа за № 7669 поручено Намъ донесть Вашему Превосходительству не|имѣется|ли по Мѣстному Нашему Усмотренію какихъ либо Способовъ къ пониженію Цѣнъ на продовольствіе 9. Мушкатерской роты Литовскаго Пѣхотного Полка которые Открыты Главнымъ Смотрителемъ Могазейновъ по Гродненской Губерніи Г[осподи]номъ 8 Класса Рыжовымъ за Четверть Муки по Восьми рублѣй Семидесяти Копѣекъ и Крупъ по Одиннатцати рублѣй Десяти Копѣекъ Ассигнаціями.

Поводомъ того сносились Мы съ помѣщикомъ Юрагою, въ Именіи коего Означенная рота Квартируетъ, требуя Уведомленія: не|согласиться|ли Онъ пр[и]нять на Себя Поставку для той Роты Провіянта? За Какую имѣнно цѣну? и На Какихъ Кондиціяхъ? На что помѣщикъ Юрага въ донесеніи Своемъ отъ 3$^{\underline{го}}$ сего М[ѣся]ца <*нечыт.*> |**125 v**| изъяснилъ – Что Онъ принимаетъ на С[ебя] поставку Провіянта на Продовольст[віе] 9$^{\underline{й}}$ Мушкатерской Роты Литовскаго [Пѣ]хотнаго Полка съ немаловажнымъ [пони]женіемъ Цѣнъ противу таковыхъ въ открытыхъ Г[осподи]номъ Рыжовымъ а именно: Четверть Муки по Семи рублѣй и Чет[верть] Крупъ по Девяти рублѣй Семидесяти пяти Копѣекъ Ассигнаціями. Но не[и]начѣ какъ на Слѣдующихъ Кондиція[хъ] во 1$^{\underline{х}}$ Чтобы причитающіеся за таковую [по]ставку Деньги высылаемы были Ему [еже]мѣсячно впередъ до Начатія поставки въ Г. Новогрудокъ – во 2$^{\underline{х}}$ Чтобы Поставка и пріемка Провіянта производилась в[ъ] М. Крошинѣ безъ Всякихъ дальнейш[ихъ] перевозокъ и въ 3$^{\underline{х}}$ чтобы для Насы[п]ки Провіянта выданы были Ему заблаговременно изъ Новогрудскаго Мога[зей]на Казенные Годные къ Употребл[е]нію Мѣшки.

о Чемъ во|исполненіе выше означ[ен]ного Предложенія Вашему Превосходительству Честь имѣемъ почтеннейше донесть.

[*Подпісы*:] Маршалъ Верещако, Земскій Исправникъ Томашевичъ.

Арыгінал.

[1] І. Яцкоўскі, *Аповесць з майго часу, альбо Літоўскія прыгоды*, Warszawa 2010, с. 177.

77. Міхайла Бабяцінскі да Рыжова

Гродзенскі губернатар, нягледзячы на тое, што дазволіў прапанаваныя Рыжовым кошты, загадвае наглядчыку магазінаў заключыць умову з С. Юрагаю, які згадзіўся прадаваць муку і крупы па больш нізкіх коштах.

|126 r| Г[осподину] Смотрителю Могазейновъ по Гродненской Губерніи 8 Класса Рыжову.

По|неполученію требованныхъ мною отъ|Новогрудскаго Повѣтоваго Маршала обще съ Исправникомъ свѣденій, относительно изысканія способовъ къ|пониженію цѣнъ открытыхъ Вашимъ высокоблагородіемъ на провіантъ для Роты Литовскаго Пѣхотного|Полка въ|мѣстечкѣ Крошинѣ находящейся, а имянно: за каждую четверть муки по|восьми рублей 70ко и Крупъ по|одинадцати рублей 10 копѣекъ, дабы не|здѣлать остановки |126 v| въ продовольствіи означенной Роты, отъ 7 се[го] Сентября № 8335 я разрѣшилъ таковые цѣны.

Нынѣ|означенные Чиновники отъ 8 сего М[ѣсяца] за № 569 представляютъ мнѣ: что Помѣщикъ Юрага въ|имѣніи Коего квартируетъ упомянута[я] Рота, соглашается принять доставку для оной провіанта съ|немаловажнымъ пониженіемъ цѣнъ противу вышеозначенныхъ, а имянно Четверть муки по семи рублей, а четверть |127 r| крупъ по девяти рублей семидесятипяти Копѣекъ Ассигнаціями.

Поспѣшая увѣдомить о семъ Ваше высокоблагородіе и препровождая у сего ~~въ~~ Списокъ означеннаго|представленія для усмотренія о кондиціяхъ, на|коихъ соглашается Юрага принять поставку Провіанта, прошу Васъ обратясь по сему предмету Къ|тому|же помѣщику, заключить съ нимъ условіе на таковую|поставку по изъявленымъ имъ цѣнамъ и меня о послѣдующимъ увѣдомить.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 8522. 14. Сентября 1828го [г.].

78. Рыжоў да Міхайлы Бабяцінскага

Наглядчык Рыжоў рапартуе гродзенскаму губернатару, што не можа заключыць умову з С. Юрагаю, бо ўжо мае іншага забеспячэнца на пастаўку мукі і крупаў.

|128 r| Главного Смотрителя Могазейновъ по Гродненской Губерніи 8го Класса Рыжова. № 1360. Сентября 16. дня 1828го Года. Городъ Гродно.

Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору и Кавалеру Бобятинскому.

Рапортъ.

Ваше Превосходительство въ Предложеніи Своемъ отъ 14го Сего Сентября за № 8522мъ Ко|мнѣ послѣдовавшемъ известить изволили: Что по неполученію требованныхъ Вами отъ Новогрудского Повятоваго Маршала обще съ Исправникомъ Свѣдѣній, относительно Изысканія Способовъ къ Пониженію Цѣнъ открытыхъ Мною на провіантъ для 9. Роты Литовского Пѣхотного Полка въ Мѣстечкѣ Крошинѣ Находящейся а|имѣнно: за каждую Четверть Муки по 8.[руб.] 70.ко и Крупъ по 11.[руб.] 10.ко дабы не|здѣлать остановки въ продо-

вольствіи Означенной Роты, таковыя Цѣны отъ 7[о] сего Сентября за № 8335. Разрѣшили.

|128 v| Но какъ нынѣ означенные Чиновники отъ 8. сего М[ѣся]ца за № 569. представляютъ: Что Помѣщикъ Юрага въ Имѣніи Коего Квартируетъ оная Рота, Согласивш[ійся] принять Поставку для сей Роты Провіанта съ не маловажнымъ Пониженіемъ Цѣнъ противу выше означенныхъ а|имянно: Четверть Муки по Семи рублей а Четверть Крупъ по Дѣвяти рублей семидѣсяти пяти копѣекъ Ассигнаціями. А|затемъ Ваше Превосходительство о семъ Увѣдомляя Мѣня и препроваждая Списокъ Упомянутого Представленія для усмотренія о кондиціяхъ на|коихъ Соглашается Г[осподинъ] Юрага принять поставку Провіанта, Предлагаетъ Мнѣ обратясь по сему Предмѣту къ Помѣщику Юрагѣ, будто объявляемые имъ кондиции удобно исполнительны, Заключить съ Нимъ Условія на таковую поставку по изъявленнымъ имъ Цѣнамъ и|о послѣдующемъ Вашему Превосходительству Донести.

Изъ Препровожденного въ Спискѣ Представленія Новогрудского Повятоваго Маршала обще съ Земски[мъ] Исправникомъ отъ 8. сентября за № 569. послѣдовавшаго видно: Что онъ по Предписанію Вашего Превосходительства отъ 17. августа за № 7669[мъ] |129 r| Коимъ поручено было Донесть Вамъ не|имѣется ли по мѣстному ихъ Усмотрентю Каки[хъ] либо Способовъ къ Пониженію Открытыхъ Мною Цѣнъ, сносились съ Помѣщико[мъ] Юрагою въ Имѣніи Коего 9. Мушкатерская Рота Литовского Пѣхотного Полка Квартируетъ, требуя Увѣдомленія: Не|согласиться ли Онъ Юрага принять на себя поставку для той Роты провіанта За|Какую имянно Цѣну? и на каки[хъ] Кондиціяхъ? На Что Помѣщикъ Юрага въ Донесеніи Своемъ отъ 3[о] сентября ответилъ: Что онъ принимаетъ на себя поставку Провіанта на Продовольствіе той Роты съ Немаловажны[мъ] пониженіе[мъ] цѣнъ противу открыты[хъ] Мною а|имянно: Четветь Муки по 7[руб.] и Четверь Крупъ по 9[руб.] 75[ко] Ассигнаціями но не|иначе, Какъ на слѣдющей Кондиціи: во 1[е]) Чтобы причитающіеся За сію поставку деньги Высылаемы были ему ежемесячно въ перодъ До Начатія поставки въ Г. Новогрудокъ, во 2ое) Чтобы поставка и пріемка производилась въ М. Крошинѣ безъ всякихъ Дальнейши[хъ] перевозокъ и въ 3[е]) Чтобы для Насыпки Провіанта Выданы Ему были Заблаговремянно отъ Новогрудского Могазейна Казенныя Годныя къ Употребленію Мѣшки.

|129 v| Въ Слѣдствіе чего, симъ Почтеннейше честь имѣю Донести: Что По|полученіи отъ Вашего Превосходительства отъ 7. сентября за № 8335. предписанія о Утвержденіи открытыхъ Мною на Заготовленіе Новогрудского Повѣта въ Мѣстечкѣ Крошинѣ для 9. Мушкатерской Роты Литовского пѣхотного полка Командированной туда для привѣденія жителей въ Повиновеніе Владельцу Провіанта цѣнъ, такъ какъ оная Рота оставалась безъ продовольствія, а Затѣмъ въ тотъ же самый 7. день Сентября Заключилъ я съ Виленскимъ жителемъ Янкелемъ Клячкою Условіе, чтобы онъ для продовльствія означенной 9[й] Мушкатерской Роты Литовского пѣхотного полка съ 1го сего Сентября поставлялъ въ М. Крошинъ въ Законной Добротѣ и Годности по Выше изъявленнымъ Утвержденнымъ Вашимъ Превосходительствомъ Цѣнамъ столько провіанта, сколько оною Ротою на Налично о числе людей въ ней состоящи[хъ] всякій разъ во время Нахожденія ея тамо потребуется и таковой Провіанта

отдавалъ бы прямо въ Роту подъ |130 r| Квитанціи Командира оной Роты, которыя Квитанціи Долженъ онъ Клячко предсталять въ Новогрудскій провіантскій Могазейнъ для перемену на Могазейнскіе Завѣдѣннымъ порядкомъ и|о|томъ отъ 8º сентября за № 1323мъ Увѣдомивъ я Командира Упомянутой Роты Г[осподина] Капитана Николаева съ препровожденіемъ къ нему Формы на Выдачу Янкелю Клячке въ пріемѣ отъ него провіанта Квитанціи, предписалъ смотритель Новогрудского Могазейна Г[осподинъ] 8го Класса Герхановскому, Дабы онъ За|представленіемъ отъ Янкеля Клячки выданныхъ Ему отъ Командира означенной Роты Квитанціи На|поставленный имъ Провіантъ, по таковымъ Квитанціямъ оный Провіантъ Записывалъ у|себя по шнуровой Книгѣ въ приходъ и расходъ съ показаніемъ Утвержденныхъ цѣнъ и На мѣсто тѣхъ Квитанцій Выдавалъ бы Янкелю Клячкѣ другіе Могазейнскіе Квитанціи для представленія сихъ послѣднихъ ко мнѣ и полученія по онымъ отъ мѣня въ уплату причитающегося за отданный имъ въ Роту Провіантъ Дѣньги, о чемъ |130 v| того|жъ 8. Числа Сентября Рапортомъ Моимъ за № 1305мъ съ Представленіемъ точныхъ Списковъ съ Предписаніемъ Вашего Превосходительства отъ 7. сентября за № 8335мъ о Утвержденіи Цѣнъ и съ Заключенного Условія съ Янкелемъ Клячкою на поставку въ Мѣстечко Крошинъ Провіанта Донесъ я и Полевой Провіантской Комиссіи. За учиненіемъ Каковаго выше изложенного распоряженія обратится къ Помѣщику Юрагу для Заключенія съ нимъ Условія на Поставку таковаго Провіанта по Выше изъясненнымъ объявленнымъ имъ цѣнамъ нынѣ не|могу Во|первыхъ по|причинѣ той, что Янкель Клячко навѣрно по|сіе время поставилъ уже въ упомянутую Роту потребное на сей Сентябрь м[ѣся]цъ Количество Провіанта и Во|второе: Что всякое Заключенное Условіе какъ со|стороны подрядчика такъ равно и со|стороны Казны Свято и|ненарушимо Сохранено быть Должно.

[*Подпіс*:] 8 Класса Рыжовъ.

Арыгінал.

79. Ануфры Тамашэвіч да Міхайлы Бабяцінскага

Земскі спраўнік рапартуе, што вайсковы суд ужо выслаў следчую справу з дадзенымі прысудамі.

|131 r| Его Превосходительству Господину Гродненскому Гражданскому Губернатору Дѣйствительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Михайлѣ Трофимовичу Бобятинскому.

Новогрудскаго Земскаго Исправника
Рапортъ*[1].

Во исполненіе Предписанія Вашего Превосходительства отъ 11. Сентября за № 8428мъ мною 13. числа полученнаго, почтитѣльнейше донести Честь Имѣю что предложеніе Г[осподина] Литовскаго Военнаго Губернатора, и|при|ономъ Дѣло о возмущеніи Крошинскихъ Крестьянъ обращенное для дополненія, въ Военномъ Судѣ учрежденномъ по|изъясненному Предмѣту въ Крошинѣ Получено. И|по|исполненіи дополненіемъ въ статьяхъ Предписан-

ныхъ Дѣло при Рапортѣ отъ 11. Сентября за № 27мъ посредствомъ Почты представлено къ Вашему Превосходительству.

[*Подпіс*:] Земскій Исправникъ Томашевичъ.
№ 479й. Сентября 14 дня 1828 Года. Новогрудокъ.

*1 *Ad marginet*: Съ донесеніемъ объ окончаніи военнымъ Судомъ Дѣла о Крошинскихъ Крестьянахъ.

Арыгінал. У гары старонкі пазнака пра атрыманне: № 4006. 19º Сентября. 1828 [г.].

80. Камісія вайсковага суда да Міхайлы Бабяцінскага

Фактычна толькі на пачатку верасня 1828 г. вайсковы суд завяршыў справу крашынскіх сялян: прызначыў пакаранне. Але наперадзе быў яшчэ доўгі шлях узгадненняў і зацвярджэнняў.

|**132 r**| Его Превосходительству Господину Литовско Гродненскому Гражданскому Губернатору Дѣйствительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Михайлѣ Трофимовичу Бобятинскому.

Коммиссіи Военнаго Суда надъ неповинующимися Крошинскими Крестьянами учрежденной
Рапортъ.

По Предложенію Вашего Превосходительства отъ 31. истѣкшаго Августа за № 8032 съ возвращеніемъ Слѣдстваннаго Дѣла произведеннаго о возмутившихся Крестьянахъ Мѣстечка Крошина для дополненія состоявшихся по Оному Приговоровъ сей Коммиссіи назначеніемъ числа ударовъ Осужденныхъ къ наказанію Кнутомъ Плетьми и Шпицрутенами Крестьянъ и За|симъ представленія подлиннаго Дѣла съ симъ дополненіемъ Вашему Превосходительству |**132 v**| Сія Коммиссія Учинивъ требуемое по настоящему Предмѣту дополненіе такавое на дѣвяти скрепленныхъ и пренумерованныхъ Листахъ купно съ возвращеннымъ выше писаннымъ подлиннымъ Дѣломъ при семъ на благо разсмотреніе Вашему Превосходительству честь Имѣетъ представить.

[*Подпісі*:] Новогрудскаго Гродскаго Суда Председатель Булгакъ, Судья Семирадзкій, Судья Рудзинскій, Литовскаго Пѣхотного Полка Капитанъ <*нечыт*.>, Порутчикъ <*нечыт*.>, Подпорутчикъ <*нечыт*.>.
№ 27. Сентября 9. дня 1828 Года. М. Крошинъ. съ представленіемъ Дѣла о неповиновеніи Крошинскихъ Крестьянъ.

Арыгінал. Пазнака пра дату атрымання адсутнічае.

81. Міхайла Бабяцінскі да Аляксандра Рымскага-Корсакава

Атрымаўшы ад вайсковага суда следчую справу і прысуды, гродзенскі губернатар падрыхтаваў сваю Кароткую нататку (у справе часткова захаваўся ейны чарнавік), бо з шэрагам высноў суда быў нязгодны.

|**133 r**| Г[осподину] Военному Губернатору.

Ваше Высокопре[восходительст]во въ Слѣдствіе отношенія Г[осподина] Мини[стра] Внутреннихъ Дѣлъ отъ 15го Минувшага Августа препроваждая ко|мнѣ Слѣдственное Дѣло съ двумя приговорами Коммисіи Военнаго Суда

о возмутившихся Крестьяна^{хъ} Гродненской Губерніи Новогрудскаго Уѣзда Помѣщиковъ Юраговъ Имѣнія Крошина отъ 29$^{\underline{го}}$ того|же Августа за № 1921. предписать изволили согласно требованію |**133 v**| Его Г[осподина] Министра В[нутреннихъ] Дѣлъ сдѣлать дополненіе и|утверди[ть] приговоры или въ Случае несогласія моего на|оныя изложи[ть] мое мнѣніе представить [Ваше]му Высокопре[восходительст]ву вмѣстѣ съ Суднымъ Дѣломъ. Во исполненіе чего отъ 31. то[го] же Августа препроводивъ въ Спискѣ таковое предпи[са]ніе Вашего Высокопре[восходительст]ва и возвращенное при~~томъ~~ ономъ Следственное Дѣло съ|двумя приговорами въ|военный Судъ я поручалъ Ему по содержанію |**134 r**| значущагося|же въ|ономъ предписаніи требованія Г[осподина] Министра В[нутреннихъ] Дѣлъ дополнить показанные приговори назначеніемъ числа|ударовъ осужденны^{хъ} къ|наказанію Кнутомъ плетьми и Шпицрутенами Крестьянъ и|затѣмъ подлинное Дѣло съ симъ дополненіемъ доставить ко мнѣ.

Распоряженіе сіе военнымъ Судомъ исполнено и я по подробнейшемъ разсмотреніи произведеннаго имъ Дѣла и|по соображеніи съ|онымъ сихъ двухъ |**134 v**| приговоровъ не|могши согласится съ предположенным[ъ] онымъ Судомъ показаніемъ по мнѣ[ні]ю моему несоответственнымъ кореннымъ Законамъ и Степени винос[ти] большой Части подсуд[ныхъ] и|потому изложивъ свое м[нѣ]ніе въ|особо составленной мною Краткой Записк[ѣ] оную при|семъ представл[яя] <*нечыт.*> Ваше Высокопре[восходительст]во усмотреть изволитѣ къ|какой Степени винности или |**135 r**| преступленія каждый изъ подсудимы^{хъ} принадлежитъ, какое предположено имъ воинскимъ Судомъ наказаніе и|къ каковому подвергаются они по Моему Мнѣнію.

Въ|заключеніе имѣю честь поднесть у сего подлинное производство Дѣла съ|двумя военнаго Суда приговорами.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 8809. 21 Сентября [1828 г.].

82. Аляксандар Рымскі-Корсакаў да Міхайлы Бабяцінскага

Віленскі генерал-губернатар, унёсшы змены ў папраўлены М. Бабяцінскім прысуд вайсковага суда, паведамляе пра гэта.

|**136 r**| Гродненскому Гражданскому Губернатору, Господину Дѣйствительному Статскому Совѣтнику Бобятинскому.

Представленное ко|мнѣ при Рапортѣ Вашемъ отъ 21$^{\underline{го}}$ прошедшаго Сентября за № 8809 Слѣдственное дѣло, съ двумя пополненными Приговорами военно-судной Коммисіи, о возмутившихся Крестьянахъ Новогрудскаго Повѣта Помѣщиковъ Юраговъ Имѣнія Крошина, я препроводилъ съ заключеніемъ моимъ къ Господину Министру Внутреннихъ Дѣлъ. А|какъ въ мнѣніи вашемъ упомянуто чтобы 70$^{\underline{ти}}$ лѣтняго Крестьянина Варфоломѣя Евсейчика наказать (въ числе прочихъ 30$^{\underline{ти}}$ Крестьянъ) 75$^{\underline{ю}}$ ударами плѣтей, Указомъ же 1798$^{\underline{о}}$ Года Ноября 19$^{\underline{го}}$ воспрещено наказывать тѣхъ, кои имѣютъ отъ роду |**136 v**| семдесятъ лѣтъ, то въ заключеніи моемъ, я изложилъ, чтобы сего Кре[стья]нина подвергнуть шестимѣсячно[му] въ острогѣ аресту. О чемъ Ваше Пр[е]восходительство увѣдомляю.

[*Подпіс*:] Генералъ Рымскій Корсаковъ.
№ 2369. 10 Октября 1828$^{\underline{го}}$ [г.].

Арыгінал. Пазнака пра дату атрымання адсутнічае.

83. Ярамей Саваіні да Міхайлы Бабяцінскага

Начальнік дывізіі, рота якога тры месяцы знаходзіцца ў Крашыне, спрабуе даведацца ад гродзенскага губернатара, ці павінны вайсковы аддзел і надалей знаходзіцца ў мястэчку.

|137 г| Начальника 24^й^ Пѣхотной Дивизіи. № 698^й^. 7 Октября 1828го [г.]. Г. Гродно.

Гродненскому Господину Гражданскому Губернатору и|кавалеру Бобятинскому.

17го числа минувшаго Сентября съ № 619^м^ я Относился къ вашему Превосходительству нужно ли оставаться на|дальнейшѣе время въ Мѣстечкѣ Крошинѣ Литовскаго Пѣхотнаго полка 9^й^ Мушкетерской ротѣ находящейся тамъ для привѣдніе въ повиновеніе Владельцу тамошнихъ Крестьянъ, но увѣдомленія вашего на|оное Ещѣ не|получилъ, А|потому вторично обязываюсь покорнейше просить о|томъ увѣдомленія вашего Превосходительства.

Генералъ Лейтенантъ [*подпіс*:] Саваини.

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: № 4279. 10. Октября 1828 [г.].

84. Палявая правіянцкая камісія да Міхайлы Бабяцінскага

Наглядчык магазінаў Гродзенскае губерні, баючыся, пэўна, адказнасці, што не выканаў загаду гродзенскага губернатара, давёў да ведама свайго непасрэднага кіраўніцтва дэталі перапіскі з М. Бабяцінскім, просячы, відавочна, дапамогі і абароны.

|138 г| Полевая Провіантская Коммисія Отдѣльнаго Литовскаго Корпуса подъ Начальствомъ Его Императорскаго Высочества Цесаревича состоящаго. № 7218. Октября 2 дня 1828 года. Г. Варшава.

8 класса Рыжевъ представляетъ Коммисіи: что на заготовленіе въ М^кѣ^ Крошинѣ провіанта для 9 мушкатерскай роты Литовскаго Пѣхотнаго Полка, командированной туда для приведеніе жителей къ повиновенію владѣльцу, онъ открывъ цѣны за четверть муки по 8 руб. 70 коп. и крупъ по 11 руб. 10 коп., представлялъ оныя Вашему Превосходительству на утвержденіе; каковыя цѣны Ваше Превосходительство, предписаніемъ отъ 7 минувшаго Сентября утвердили. Но послѣ сего Ваше Превосходительство предписаніемъ отъ 14 минувшаго Сентября за № 8522 дали ему знать, что по неполученію требованныхъ Вашимъ Превосходительстомъ отъ Новогрудскаго Повѣтоваго Маршала обще съ Исправникомъ свѣденій, относительно изысканія способовъ къ пониженію открытыхъ имъ Рыжевымъ цѣнъ, дабы не сдѣлать остановки въ продовольствіи роты Ваше Превосходительство разрешили таковыя цѣны. Но какъ означенныя чиновники представили Вашему Превосходительству, что помѣщикъ Юрага, въ имѣніи коего квартируетъ упомянутая рота, соглашается принять поставку |138 v| для сей роты провіанта съ пониженіемъ открытыхъ Рыжевымъ цѣнъ, именно: четверть му[ки] по 7 руб., крупъ по 9 руб. 75 коп., то Ваше Превосходительство предписываете Рыжеву, обратит[ся] къ помѣщику Юрагу, буде предлагаемыя имъ кондиціи удобоисполнительны, и|заключить съ нимъ условіе на|таковую поставку, по объявленнымъ имъ цѣнамъ. Помѣщикъ же Юрага объявилъ, что онъ сію поставку принимает[ъ] не|иначе, какъ на|слѣдую-

щихъ кондиціяхъ: во[-]первыхъ, чтобы причитающіеся за таковую поставку деньги высылаемы были ему ежемѣсечно въ передъ до|начатія поставки въ Г. Н[ово]грудокъ; во-вторыхъ, чтобы поставка и пр[і]емка провіанта производилась въ М. Крошинѣ, безъ всякихъ дальнѣйшихъ перевозокъ; въ третьихъ, чтобы для насыпки провіанта выданы|были ему заблаговрененно мѣшки. Н[а] сіе Рыжевъ донесъ Вашему Превосходительству: что какъ упомянутая рота оставалась безъ продовольствія, то онъ получивъ отъ Вашего Превосходительства утверж[де]ніе открытыхъ имъ цѣнъ, въ тотъ|же самый день, то есть 7 Сентября заключилъ съ Виленскимъ жителемъ Янкелемъ Клячкою условіе, чтобы онъ на|продовольствіе сей р[о]ты съ 1$^{\underline{го}}$ минувшаго Сентября поставилъ въ М. Крошинъ въ законной добротѣ и годно[сти] |**139 r**| по утвержденнымъ Вашимъ Превосходительствомъ цѣнамъ, столько провіанта, сколько оною ротою на наличное число людей потребуется и|таковой провіантъ отдавалъ|бы прямо въ роту подъ квитанціи командира оной; каковыя квитанціи долженъ онъ Клячко представлять въ Новогрудскій магазеинъ для перемѣны на магазеинскія и о|томъ увѣдомленъ командиръ роты; а Смотрителю Новогрудскаго магазеина предписано, по означеннымъ квитанціямъ записывать по книгѣ магазеина провіантъ въ приходъ и въ расходъ, съ показаніемъ цѣнъ, и на|мѣсто тѣхъ квитанцій, выдавать Клячко могазеинскія квитанціи; сіи магазеинскія квитанціи Клячко долженъ представлять къ Рыжеву, для полученія по онымъ денегъ; и что за|симъ сдѣланнымъ уже распоряженіемъ, онъ Рыжевъ обратиться къ помѣщику Юрагу для|заключенія съ|нимъ условія на|поставку изъясненнаго провіанта по объявленнымъ имъ цѣнамъ, не можетъ, во-первыхъ по причинѣ той, что Клячко по сіе время поставилъ уже въ|упомянутую роту потребный ей на минувшій Сентябрь м[ѣся]цъ провіантъ, и во-вторыхъ, что всякое заключенное условіе, какъ со|стороны подрядчика, такъ равно и|со|стороны казны, свято и|ненарушимо сохранено быть должно.

Изъ сего Коммисія усматриваетъ: что открытыя 8 класса Рыжевымъ цѣны, Ваше |**139 v**| Превосходительство утвердили; что Рыжевъ, на поставку М. Крошинъ провіанта по утвержденнымъ Вашимъ Превосходительствомъ цѣнамъ, заключилъ уже съ Виленскимъ жителем[ъ] Клячкою условіе; что Клячко уже поставилъ часть провіанта; и что помѣщикъ Юрага объявилъ кондиціи несообразныя съ правилами и слѣдовательно неудобоисполнительныя; а потому и|не|можно согласиться на оныя. Для того Коммисія относясь о семъ къ Вашему Превосходительству имѣетъ честь покорнѣйше просить во избѣжаніе на|будущее время подобныхъ затрудненій и|недоумѣній, или не|утверждая Коммисионерскихъ цѣнъ, указать способъ къ покупкѣ провіанта, съ вящшею пользою для казны; или|же рѣшительно одинъ разъ утвердивъ цѣны, не|требовать уже отъ Коммисионера другаго пониженія, въ|то время какъ уже сдѣлано распоряженіе къ поставкѣ провіанта, по утвержденнымъ цѣнамъ; а при|томъ и|предлагаемых[ъ] ^{кондиций} неудобоисполнимы^{хъ}. А потому Коммисія проситъ Ваше Превосходительство, для порѣшенія сего обстоятельства, дать 8 класса Рыжеву предписанія съ подтвержденіемъ цѣнъ прежде открытыхъ.

5 класса [*нечыт. подпіс*], 7 класса [*нечыт. подпіс*], 7 класса [*нечыт. подпіс*].

Его Превосходительству Гродненскому Господину Гражданскому Губернатору и кавалеру.

Секретарь [*нечыт. подпіс*], 10 класса [*нечыт. подпіс*].

Арыгінал. У гары першае староні пазнака: № 4278. 10. Октября 1828 [г.].

85. Міхайла Бабяцінскі да Палявой правіянцкай камісіі

Падрыхтаваны чыставы варыянт адказу палявой правіянцкай камісіі Асобнага літоўскага корпуса гродзенскі губернатар у значнай ступені перапрацаваў. На жаль, напісанае ягонаю рукою замест перакрэсленага ранейшага тэксту прачытаць не ўдалося.

|**140 r**| М. В. Д. Гродненскій Гражданскій Губернаторъ. № 9842. 23 Октября 1828 [г.]. Гродно.

Въ Полевую Провіянтскую коммисію Отдѣльнаго Литовскаго Корпуса.

~~Получивъ~~ [На] отношеніе оной Коммисіи отъ 2го сего Октября за № 7218. о|цѣнахъ на поставку провіанта для продовольствія 9. Мушкатерской роты Литовскаго Пѣхотного Полка, ~~командированной~~ въ мѣстечк~~о~~[ѣ] Крошин~~ъ~~[ѣ] по поводу неповиновенія тамошнихъ крестьянъ; ~~честь имѣю~~ отвѣтств~~овать~~[ую]: что какъ въ настоящемъ отношеніи сама коммисія изъясняетъ: что объявленыя владѣльцемъ онаго мѣстечка Юрагою условія къ поставкѣ для означенной роты провіанта, неудобоисполнительны и съ|правилами несообразны, то ~~само собою разумеется, что~~ разрешенные мною цѣны открытые Главнымъ Смотрителемъ |**140 v**| Рыжовымъ, остаются въ своей силѣ; ~~въ рассужденіи чего благоволить коммисія дать отъ себя оному Смотрителю надлежащее предписаніе~~, а дабы впредь не|могло происходить подобныхъ переписокъ, [то] неугодно|ли коммисіи предписать тому Смотрителю, чтобы <*~~нечыт~~.*>

Чарнавік.

86. Кароткая выпіска са следчае справы

Вызначанае вайсковым судом пакаранне крашынскім сялянам гродзенскаму губернатару падалося недастатковым. Кожнай групе асуджаных ён выносіць свой прысуд. Чарнавік захаваўся часткова, але пра прызначаную М. Бабяцінскім кару можна даведацца з матэрыялаў Камітэта Міністраў. Гл.: І. Бас, *Літаратурныя пошукі, знаходкі, даследаванні*, Мінск 1969, с. 139.

|**141 r**| ~~Записка~~ [Краткая записка]

Изъ слѣдственнаго дѣла произведеннаго Коммисіею Военного Суда надъ [возмутившимися] крестьянами Гродненской губерніи Новогрудскаго уѣзда имѣнія Крошина владѣнія помѣщиковъ Юраговъ ~~вышедшими изъ повиновенія Господской и полицейской власти~~, съ|показаніемъ степени винности каждого изъ тѣхъ крестьянъ, опредѣленнаго для нихъ военносудною Коммисіею наказанія, какъ равно и того, къ каковому предполагаются онѣ по|мненію Гражданскаго Губернатора[1].

<…> |**143 r**| <*нечыт.*>Оныя пять Человѣкъ яко начинщиковъ неповиновенія*[1], полагаю наказать плетьми каждого изъ|нихъ 100. ударами, и сослать въ Сибирь на|поселѣніе, исключая перваго изъ|нихъ [Казимира] Каминскаго*[2], котораго по молодымъ Его лѣтамъ отдать въ|военную Службу, буде окажется

[1] Наступны аркуш “Краткой записки” адсутнічае.

къ|оной способнымъ; а|въ|противномъ Случаѣ и Его сослать въ Сибирь на поселѣніе.

|143 v| Поелику преступленіе Крошинскихъ Крестьянъ заключается въ непослушаніи Дворовому начальству*[3] не приступленіемъ къ|обрабатыванію той земли какая раздѣлена между ими тѣмъ|же дворовымъ начальствомъ и которую почитаютъ они своею собственностію, а себя мѣщанами по|какой|то привиллеи, доставленной имъ некоимъ Славинскимъ, но потомъ якобы отобранной отъ нихъ архиваріусомъ имѣнія Полонечки; что все отнести слѣдуетъ болѣе къ ихъ невѣжеству*[4] <…>.

|144 r| – **|148 r|**

				Къ какому наказанію приговорены военно судною Коммисіею	Къ какому наказанію предлагаются по|мненію Гражданскаго Губернатора
	<…>[1]				<…> владельцу и установленной власти подлежать онѣ наказанію батоги или плѣтьми всякой по пятидѣсяти[2] ударовъ и къ ссылке въ Сибирь на|поселѣніе. Изъ числа|же сихъ 5ти человѣкъ Казиміръ Каминскій судившійся уже за|возмущеніе крестьянъ, и по Всемилостивѣйшему Манифесту освобожденный отъ наказанія, по молодымъ его лѣтамъ сходно Высочайшему Его Императорскаго Величества повелѣнію изображенному въ Указѣ Правительствующаго Сената отъ 22 Февраля 1828 года полагается къ отдачѣ въ военную службу
7[3]	Иванъ Петровъ Лукашевичъ	29	<…> и установленной власти и въ неподписаніи своихъ допросовъ	(первые три:) Къ наказанію плѣтьми всякаго по сто	По симъ вышеприведеннаго узаконенія къ наказанію всякого по ~~пятидѣсяти~~ семидѣсяти пяти

---

[1] Прозвішчы пяці сялян можна ўзнавіць па “Асобным журнале Камітэта Міністраў 27 кастрычніка 1828 года аб прыгаворах Камісіі вайсковага суда па справе аб сялянах Гродзенскай губерні памешчыкаў Юрагаў, асуджаных за непаслушэнства”: Казімір Камінскі, Казімір Ермакоўскі, Мацвей Шыслоўскі, Міхайла Іваноўскі, Іван Германовіч. Яны называюцца “галоўнымі зачыншчыкамі непаслушэнства”. Гл.: І. Бас, *Літаратурныя пошукі, знаходкі, даследаванні*, Мінск 1969, с. 139.

[2] У чарнавіку перакрэслена. У канчатковым варыянце М. Бабяцінскі прапанаваў больш суровае пакаранне: “плёткай кожнага па 100 удараў”, але ссылку на катаржныя работы (вырак камісіі вайсковага суда) замяніў ссылкаю на пасяленне. Гл.: І. Бас, *Літаратурныя пошукі, знаходкі, даследаванні*, Мінск 1969, с. 139.

[3] Прозвішчаў першых шасці сялян з гэтае групы асуджаных у дадзеным спісе няма: адсутнічае адзін аркуш дакумента.

8	Семенъ Варфоломѣевъ Евсейчикъ	40		ударовъ съ оставленіемъ на местѣ. (а послѣдніе всѣ:) Къ наказанію шпицрутеномъ прогнаніемъ всякого сквозь тысячу человѣкъ одинъ разъ съ оставленіемъ на мѣсте	ударовъ плѣтьми съ оставленіемъ на мѣсте, такъ какъ сіи $30^{ть}$ человѣкъ Крестьянъ не были главными начинщиками неповиновенія а|только послѣдовали примѣру предъ идущихъ. Въ протчемъ буде бы они не|согласились и послѣ наказанія повиноваться двору и установленной власти, то понуждать ихъ къ тому тѣлѣснымъ наказаніемъ до|совершеннаго приведенія ихъ въ послушаніе
9	Иванъ Андреевъ Григоревичъ	49			
10	Фома Семеновъ Пашкевичъ	52			
11	Александръ Станиславовъ Ивановскій	34			
12	Викентій Антоновъ Василевскій	30			
13	Антонъ Станиславовъ Каминскій	22			
14	Варфоломей Михайловъ Евсейчикъ[1]	70			
15	Онуфрій Ивановъ Германовичъ	32			
16	Николай Андреевъ Григоровичъ	49			
17	Иванъ Семеновичъ Цѣхановичъ	58			
18	Иванъ Іосифовъ Лукашевичъ	53			
19	Фома Лаврентьевъ Ивановскій	30			
20	Андрей Іосифовъ Пашкевичъ	55			
21	Іосифъ Францовъ Семешко	40			
22	Фома Казимировъ Лукашевичъ	30			
23	Фома Михайловъ Янушкевичъ	60			
24	Фадей Варфоломеевъ Киселевичъ	40			
25	Михайло Фомовъ Лукашевичъ	60			
26	Иванъ Антоновъ Григоровичъ	25			

[1] 70-гадовага Варфаламея Яўсейчыка віленскі генерал-губернатар “перасунуў” у наступную групу асуджаных. Гл. дакумент 82.

27 28 29 30	Іосифъ Матвеевъ Киселевичъ Амброзій Шило Матвей Кондратьевъ Казимировскій Іосифъ Андреевъ Григоровичъ	 44 52 27 45			
1 2	Михаилъ Ивановъ Киселевичъ Матвей Францовъ Гуторовичъ	 80 70	Наравнѣ съ предыдущими въ неповиновеніи дворовому начальству и установленной власти и въ неподписи своихъ допросовъ	По дряхлости ихъ лѣтъ къ выдержанію всякого чрезъ шесть м[ѣся]цовъ въ Остроге	Согласно съ опредѣленіемъ военно судной Коммисіи къ|выдержанію въ Острогѣ всякого чрезъ шесть мѣсяцевъ съ оставленіемъ на|мѣсте
1	Отставной Волынскаго Уланскаго полка Унтеръ офицеръ Дроздовичъ	37	въ переписке некоторыхъ бумагъ и въ поѣздкѣ въ|мѣстечко Крошинъ въ Генваре м[ѣся]це 1828 года въ|намереніи условится съ крестьянами о поездкѣ въ Городъ Люблинъ для отысканія привиллегіи	Къ выдержанію въ Острогѣ чрезъ два м[ѣся]ца съ оставленіемъ на мѣсте	по зачисленію въ наказаніе содержаніе его до нынѣ подъ стражею къ выдержанію сверхъ того еще въ Острогѣ въ протеченіе двухъ м[ѣся]цовъ ~~съ употребленіемъ въ городовые работы~~ съ распространеніемъ потомъ за поведѣніемъ его полицѣйскаго надзора
1	Коллежскій Регистраторъ Онуфрій Давыдовскій	30	въ|сочиненіи прошеній, въ ходатайстве по дѣлу, въ утайке своего имяни, въ|переписке съ крестьяниномъ Каминскимъ на предмѣтъ сокрытія ходатая и въ полученіи около 60[руб.] серебромъ отъ крестьянъ денег	По Всемилостивѣшему Манифесту 22 Августа 1826 года отъ взысканія освобожденъ	~~По зачисленію въ наказаніе содержаніе его до нынѣ подъ стражею къ выдержанію сверхъ того еще въ Острогѣ въ протеченіи 2 м[ѣся]цовъ, ибо~~ хотя преступленіе Довыдовскаго совершены до изданія Всемилостивѣйшаго Манифеста, но на очной ставке унтеръ офицеръ Броневичъ переписывавшій набело въ 1827 году на имя Его Императорскаго Высочества прошеніе, уличалъ его Довыдовскаго, что оное переписывалъ изъ черноваго его сочиненія, сверхъ того онъ Давыдовскій делалъ разнообразные показанія нащетъ взятыхъ отъ крестьянъ денегъ
1	Отставной унтеръ офицеръ Антоній Броневичъ	49	въ переписке набело разныхъ прошеній и|въ поѣздкѣ въ 1826 году въ мѣстечко Крошинъ для ходатайства при производствѣ слѣдствія заседателемъ Соболевскимъ	По Всемилостивѣйшему Манифесту отъ взысканія освобожденъ	По зачисленію въ|наказананіе его донынѣ подъ стражею къ|выдержанію сверхъ того еще въ Острогѣ въ протеченіи 2 м[ѣся]цовъ ~~съ употребленіемъ въ городовые работы~~ съ распространеніемъ потомъ за

					поведѣніемъ его полицѣйскаго надзора
1	Писарь Новогрудской Городовой ратуши Францъ Самуйло	40	За принятіе въ Іюлѣ м[ѣся]це 1826 года къ заявленію копіи привилегій ни|кемъ не засвидѣтельствованной и довѣренности Крошинскихъ Крестьянъ на|имя крестьянина Каминскаго безъ вѣдома Двороваго начальства выданной	По Всемилостивѣйшему Манифесту отъ взысканія освобожденъ	Согласно съ опредѣленіемъ Военно судной Коммисіи по симъ Всемилостивѣйшего Манифеста отъ взысканія освобождается

*1 *Ad marginem*: и|давшихъ собою къ тому дурной примѣръ прочимъ Крестьянамъ.
*2 *Ad marginem*: Судившагося уже за ходатайство Его о дѣйствіяхъ упомянутой мнимой привиллегіи и по всеми[лоствейшему] манифесту 22 Августа 1826 Года отъ Суда освобожденнаго.
*3 *Ad marginem*: а|въ послѣдствіи установленной власти.
*4 *Ad marginem*: и|невмѣстному опасенію лишиться своей собственности и потерять мнимое мѣщанское преимущество.

Чарнавік.

87. Міхайла Бабяцінскі да Мікалая Навасільцава

Не зусім зразумела, чаму на загад М. Навасільцава “представить <…> свѣдѣніе основанное на обстоятельствахъ произведеннаго уже по сему предмету изслѣдованія” ад 29 ліпеня 1828 г. гродзенскі губернатар адказвае толькі ў кастрычніку 1828 г. Прычым працаваў ён над адказам дастаткова сур’ёзна, пра гэта сведчаць два чарнавікі (дакументы 87 і 88), якія захаваліся ў справе. На аснове дадзенага варыянта адказу будзе падрыхтаваны наступны (гл. дакумент 88), значна папраўлены, які, відаць, і трапіць да апекуна Віленскае навучальнае акругі.
З рапарту рэктара В. Пелікана М. Бабяцінскі мог зразумець, што следства І. Брадоўскага не толькі не выявіла датычнасці В. Магнушэўскага і ягонае школкі да крашынскіх падзей (як, дарэчы, і следства саветніка губернскае ўправы М. Явароўскага і павятовага маршалка Ю. Верашчакі), а, наадварот, цалкам апраўдвала крашынскага плябана. Дык у сваім адказе М. Навасільцаву ён мог абапірацца адно на ўласныя назіранні і ўражанні падчас двухдзённага побыту ў мястэчку. Шчыра верачы ў тое, што следства не выкрыла праўды, гродзенскі губернатар апеляваў да вядомых яму фактаў і логікі развіцця падзей у Крашыне і вакол яго.

|**150 г**| Его Высокопревосходительству Господину Дѣйствительному тайному Совѣтнику Сенатору и разныхъ орденовъ Кавалеру Николаю Николаевичу Новосильцову.

Гродненскаго Гражданскаго Губернатора
Рапортъ.

Ваше Высокопревосходительство препроваждая ко мнѣ рапортъ Г[осподина] Ректора Виленскаго Университета отъ 19го Іюля сего Года за № 552 о Крошинскомъ плебанѣ ксендзе Магнушевскомъ, о училище въ Крошинѣ, и о стихахъ подъ названіемъ “Rozmowa Chłopow” отъ 29го того|же Іюля за № 1244 предписать мнѣ изволили: представить Вашему Высокопревосходительству

свѣдѣніе основанное на|обстоятельствахъ произведеннаго уже по сему предмету изслѣдованія, съ возвращеніемъ рапорта Ректора.

Во|исполненіе каковаго предписанія сообразивъ обстоятельства заключающіеся въ рапортѣ |**150 v**| Г[осподина] Ректора съ слѣдствіемъ производившем[ся] въ мѣстечкѣ Крошинѣ Совѣтникомъ Гр[од]ненскаго Губернскаго Правленія Яворовским[ъ] имею честь изложить на каждую стат[ю] рапорта Г[осподина] Ректора слѣдующія замѣчан[ія].

~~На 1е. Плебанъ Ксендзъ Магнушевскій [пу]блично отзывался въ бытность мою въ Кр[о]шинѣ, что онъ есть основателемъ Кроши[н]скаго училища не|по|постройкѣ имъ одного сего училища Дома но потому, что онъ пер[вый] завелъ въ Крошинѣ обученіе крестьянскихъ [дѣ]тей, каковаго по его словамъ прежде не|было какъ въ скорости за симъ между прочи[ми] упреками дѣланными ему о|нынѣшне[мъ] повед[е]ніи Крошинскихъ крестьянъ был[и] какъ учрежденіе означенной школы такъ и преподаваемое въ оной ученіе, то трудно вѣрить словамиъ слѣдователя Бродовскаг[о] что не Магнушевскій учреждалъ школу и|чт[о] въ|ней ничего противнаго не|преподается. Въ|[про]чемъ хотя|бы и точно не Магнушевским[ъ]~~ |**153 r**| ~~учреждено было училище, какъ сего желаетъ слѣдователь Бродовскій, то все однако|же послѣдствія доказали, что оно принесло болѣе вреда нежели пользы, да и|быть иначе не|могло, если взять въ|соображеніе, что всякое просвещеніе не|совмѣстно съ Крестьянскимъ состояніемъ и|что никакая предусмотрительность не въ силахъ отнять возможности просвещенному Крестьянину читать вредныя сочиненія ежечастно появляющіеся, размышлять о|его положеніи и|искать средствъ къ|облегченію онаго; Магнушевскій же ввѣрая Крошинское училище наставникамъ двумъ тамошнимъ Крестьянамъ Орловскому и Парфмовичу, еще болѣе способствовалъ къ|распространенію зла между тамошними жителями~~*[1].

На 2е. По словамъ слѣдователя Бродовскаго училище Крошинское есть самое полезное а|наставники онаго суть люди весьма благонравные благонамеренные |**153 v**| и Богобоязненные, но всему сему трудно вѣрить, когда о главномъ наставникѣ сего училища органистѣ Орловскомъ, самъ Г[осподинъ] Ректоръ отзывается, что онъ къ обученію Дѣтей не|способенъ а|о|помощникѣ его Крошинскомъ|же Крестьянинѣ Парфимовичѣ говоритъ, что сей помощникъ не|только не|способенъ, но есть дурнаго поведенія и пъяница; Владелецъ же Крошина Юрага при слѣдствіи Совѣтника Губернскаго правленія Яворовскаго называетъ главнымъ учителемъ крестьянина Парфимовича а|помощникомъ Его органиста Орловскаго, и|въ|отвѣтахъ своихъ между прочаго изъясняется слѣдующими словами «Учитель Матвей Парфиновичъ здѣшній крестьянинъ извѣстный съ|нрава и пъянства наравне съ прочими волнующійся ослушный Двору не|способенъ внушать юношеству обязанностей ихъ состоянія» |**154 r**| дѣйствія на|учениковъ ибо|они имъ были вовсѣ неизвестны и|въ|удостовѣреніе сего подводитъ, то, что онъ спрашивалъ о|емъ учениковъ разсматривалъ ихъ тетради и|книги, но не только сихъ но и другихъ никакихъ стиховъ не|оказалось, но надобно быть другому подобному Бродовскому, чтобы одни сіи слова принимать за|правду, ибо возможно|ли думать, чтобы стихи содержаніе коихъ имѣетъ ввиду развращеніе крестьянъ, могли вписываться въ|тетради школьные или храниться въ|книгахъ или|же чтобы ученики признавались къ знанію объ|оныхъ при начавшихся уже объ|оныхъ поискахъ со|стороны Правительства; я весьма увѣренъ, что и|тотъ|же самый 15. лѣтній мальчикъ слуга

Ксендза Магнушевскаго который въ|бытность мою въ Крошинѣ расказывалъ стихи сіи наизусть предъ чиновникомъ моимъ для особыхъ порученій Нечволодовымъ и|написалъ ему копію оныхъ, если|бы зналъ что стихи сіи обратятъ на|себя |154 r| вниманіе Правительства и за|онымъ будетъ производится слѣдствіе и|распросы, то равнымъ образомъ оставался|бы въ молчаніи и|никакіе распросы не|склонили|бы Его къ|учиненію о знаніи оныхъ показанія. Отзывъ|же почтеннаго смотрителя училищъ Новогрудскаго уѣзда Графа Хрептовича доказываетъ еще болѣе неосновательность дѣйствій Директора Бродовскаго, ибо г[осподинъ] Хрептовичъ удостовѣряетъ что и онъ такъ|же слышелъ упомянутые стихи произносимые служащими у ксендза Магнушевскаго мальчиками, слѣдственно произносилъ оные не|одинъ Мальчикъ Багримъ но и другіе мальчики безъ сомнѣнія такъ|же въ Крошинскомъ училище обучавшіеся; но Бродовскій и за симъ усиливается удостовѣрить, что ни|одному изъ учениковъ Крошинскаго училища стихи сіи не|были извѣстны.

Все вышепрописанные замѣчанія предавая въ|прозорливое благоуваженіе |155 r| Вашего Высокопревосходительства имѣю честь представить обратно рапортъ Г[осподина] Ректора Виленскаго Университета отъ 19го Іюля за №552.

Гражданскій Губернаторъ

При семъ имѣю честь поднести также на|благоусмотрѣніе и соображеніе В[аше]го Пр[евосходительст]ва

1[е] Постановленіе Слѣдователей Совѣетника Яворовскаго и Депутата съ Духовной стороны Ксендза Ярмоловича ... Іюля сего Года.

2[е] выписку изъ произвѣденнаго ими Слѣдственнаго Дѣла.

и 3[е] журнала Грод[ненскаго] Губ[ернскаго] Прав[ленія] ... Іюля съ замѣчаніями на дѣйствія сихъ Слѣдователей о которыхъ представлено Г[осподину] Л[итовскому] В[оенному] Г[убернатору].

№ .... «   » Октября 1828го. Гродно.

*[1] *Ad marginem*[1]: |151 r| 1[е]. На|чемъ основывается удостовереніе Бродовскаго, что Крошинское Училище существовало еще до Ксендза Магнушевскаго не известно; но въ|бытность мою въ|Крошинѣ Магнушевскій публично отозвался, что онъ есть основателемъ того училища не по постройкѣ имъ для сего училища Дома, но по тому что онъ первый завелъ въ|Крошинѣ обученіе Крестьянскихъ дѣтей каковаго прежде не|было, то самое утвердили Князь Радзиви[лъ] |151 v| и|помѣщикъ Юрага упрекавшія Его сею школою и преподоваемымъ въ ономъ наставленіямъ. Въ прочемъ дабы съ|основательностію судить когда кѣмъ точно на|какомъ основаніи учреждено Крошинское Училище и|какого точно рода науки должны въ немъ преподавatся надлежало|бы имѣть удостовѣреніе отъ Виленскаго Университета безъ позволенія коего не|могло оное ~~быть~~ учреждатся. Если|же ни объ учрежденіи |152 r| онаго ни о преподавающихся въ|немъ наукахъ не|было извѣстно Университету, то усиліе Директора Бродовскаго отклонить вниманіе на дѣйствія Магнушевскаго не|заслуживаетъ никакого уваженія. Если взять въ соображеніе что просвѣщеніе Крестьянъ не|всегда можетъ быть совмѣстно съ ихъ состояніемъ и полезно |152 v| правительству особливо когда наставленія преподаются людьми неблагонадежными какъ напримѣръ Орловскимъ и Парфимовичемъ, которыя суть тѣ|же Крошинскіе Крестьянѣ.

Чарнавік.

---

[1] Напісана не на палях старонкі, а на асобных аркушах горшай, чым асноўны тэкст дакумента, паперы.

88. Міхайла Бабяцінскі да Мікалая Навасільцава

Дакумент напісаны на паперы горшай, чым папярэдні, якасці. Але, на нашую думку, менавіта ён з’яўляецца канчатковым варыянтам адказу гродзенскага губернатара М. Навасільцаву. Гэты дакумент больш грунтоўны. Перадусім, у ім аналізуюцца ўсе сем пунктаў “донесенія” І. Брадоўскага, у той час як у папярэднім дакуменце ўсяго толькі два. Па сутнасці, гэты дакумент – самае сур’ёзнае абвінавачванне В. Магнушэўскага і ягонае школкі і адначасна даволі абгрунтаваныя закіды І. Брадоўскаму ў некампетэнтна праведзеным следстве.

|**156 r**| Его Высокопревосходительству Г[осподину] Сенатору Новосильцову.

Ваше Высокопре[восходительст]во препровождая ко|мнѣ рапортъ Г[осподина] Ректора Виленскаго Университета отъ 19. Июля сего года за № 552мъ о крошинскомъ плебанѣ Ксендзе Магнушевскомъ, о Училище въ|Крошинѣ, и|о стихахъ подъ названіемъ Rozmowa Chłopow отъ 29. того|же Июля за № 1244. предписать мнѣ изволили представить вашему Высокопревосходительству сведеніе основанное на|обстоятельствахъ произведеннаго |**156 v**| уже по сему предмѣту изследованія, съ возвращеніемъ рапорта Ректора.

Во|исполненіе Каковаго предписанія сообразивъ обстоятельства заключающіеся въ|рапортѣ Г[осподина] ректора съ|Слѣдствіемъ производившимся въ|Мѣстечкѣ Крошинѣ Совѣтникомъ Гродненскаго Губернскаго Правленія Яворовскимъ; имѣю честь изложить на|каждую статью рапорта Г[осподина] Ректора слѣдующія замѣчанія:

|**157 r**| На 1е. ~~Самъ~~ Плебанъ Ксендзъ Магнушевскій публично ~~увѣрялъ мѣня~~ отзывался въ бытность мою*1, Что онъ Есть основателемъ Крошинскаго Училища не|по постройкѣ имъ одного для сего Училища дома, но потому что онъ первый Завелъ въ|Крошинѣ обученіе Крестьянскихъ детей, каковаго по его словамъ преждѣ не|было, ~~я тѣмъ болѣе пощиталъ расказываемое Магнушевскимъ публично основательнымъ, что~~ и какъ въ скорости засимъ между прочими упреками деланными ему Княземъ Радзивиломъ и|помѣщикомъ |**157 v**| Юрагою о нынѣшнемъ поведеніи Крошинскихъ Крестьянъ было какъ учрежденіе означенной Школы такъ и|преподаваемое въ|оной ученіе; ~~на|чемъ же следователь~~ то трудно вѣрить словамъ слѣдователя Бродовск~~ій~~аго ~~основалъ донесеніе свое~~, что не|Магнушевскій учреждалъ Школу, и|что въ|ней ничего противнаго не|преподается, не извѣстно*2.

На 2е по|словамъ Слѣдователя Бродовскаго Училище Крошинское есть самое полезное а|наставники онаго суть люди весьма|благонравные благонамеренные и Богобоязненные, но ~~надобно быть съ лишкомъ пристрастнымъ~~ |**158 r**| или ограниченнаго разсудка чтобы всему сему верить трудно верить, когда о главномъ наставникѣ сего училища Органистѣ Орловскомъ самъ Г[осподинъ] Ректоръ отзывается, Что онъ къ обученію детей неспособенъ а|о помощникѣ его Крошинскомъ|же Крестьянине Парфимовиче говоритъ, Что сей помощникъ не|только неспособенъ, но Есть дурнаго поведенія и Пъяница; Владелецъ|же Крошина Юрага при|следствіи Совѣтника Губернскаго правленія Яворовскаго называетъ Главнымъ учителемъ |**158 v**| Крестьянина Парфимовича а|помощникомъ Его органиста Орловскаго и|въ отвѣтахъ своихъ ~~сказалъ~~ между прочаго изъясняется следующими словами «Учитель Матвей Парфимовичъ здѣшній

Крестьянинъ извѣстный съ|Нрава и пъянства наравнѣ съ|прочими волнующись ослушный Двору неспособенъ внушать Юношеству обязанностей ихъ|состоянія, послушанія правительству и|дворовой власти, самъ даже удалялся въ Новогрудокъ для подписыванія прошеній и|выдачи доверенности. Помощникъ же Его Орловскій |**159 r**| Крошинской Плебани Крестьянинъ упротребляемый къ списыванію какихъ то Крестьянскихъ претензій къ своему владельцу мало Что умѣетъ; отъ таковы[хъ] учителей, собираемые въ Школку дети не столь могли хорошо научится молитвы какъ|разсужденія о привилегіяхъ вольности и|закоснелости въ|упрямствѣ и|Крепкой ненависти къ|повиновенію Дворнымъ приказамъ». После всего сего можно ли верить [однимъ] словамъ Следователя Бродовскаго объ|ограниченности |**159 v**| ученія въ|Крошинскомъ Училище, и можно|ли полагатся, чтобы учители онаго оба тѣ|же Крошинскіе Крестьяне наставляли детей ихъ собратіи предпочитать пользу владельца собственно своей и|чтобы они пропустили случай въ продолженіи толики[хъ] Лѣтъ послѣ 1812 Года здѣлать извѣстными Ученикамъ показанной Школы стихи подъ названіемъ Rozmowa Chłopow [въ] то время когда сочиненіе сіе само по себѣ ~~весьма~~ [не можетъ быть не] пріятно для Крестьянъ и въ|ихъ|Наречіи составлено для|того чтобы ими|же было и|читано.

|**160 r**| На 3[е] Слѣдуя данному Бродовскимъ въ сей Статьи обороту Дѣла казалось бы что Стихи подъ|названіемъ Rozmowa Chłopow составлены были за|границею и|внесены сюда вмѣстѣ съ|нашествіемъ Непріятельски[хъ] войскъ готовые уже, что они извѣстны только Ксендзу|Магнушевскому Органисту Орловскому и слугѣ|Магнушевскаго Павлу Багриму переписавшему оные Стихи отъ Орловскаго въ плебаніи, но всё сіе недостойно |**160 v**| никакого|вероятія ибо самые Стихи сіи доказываютъ, что они были составлены не|за|границею ~~но~~ [а] здесь и|не|въ 1812. Году но гораздо послѣ[1] ибо они писаны были на|такомъ Наречіи какимъ|говорятъ простолюдины Новогрудскаго и|прочихъ|Уѣздовъ а|въ томъ числѣ и|жители М. Крошина, и|что въ|Стихахъ сихъ заключается воспоминаніе произшествій во|время нашествія тутъ случивш~~агося~~[ихся] а|не|какія либо предсказанія о могущихъ Еще случится, а|потому и|надлежало слѣдователю Бродовскому доискиваться гдѣ когда |**161 r**| и|кѣмъ точно сочинены были Стихи сіи не|выставляя какъ бы въ|насмѣшку виновникомъ принесенія оны[хъ] какого то польскихъ Войскъ Салдата. Равнымъ образомъ изследовать для|какого предмѣта хранилъ стихи сіи у|себя Орловскій чрезъ столь долгое время, не|давалъ|ли онъ кому другому списывать оны[хъ] кромѣ означеннаго Мальчика Багрима и Ежели позволялъ списывать то сколько разъ и|кому именно ибо невероятно чтобы чрезъ 16. Лѣтъ со|времяни нашествія непріятеля сочиненіе сіе по словамъ Ксендза |**161 v**| Магнушевскаго утешительное могло ~~сдѣлаться~~ [быть] извѣстнымъ одному токмо Мальчику [Багриму], что|же принад-

[1] Дадзенае, а таксама іншыя (гл. ніжэй) сцвярджэнні М. Бабяцінскага сведчаць, што прачытаны П. Багрымам верш мог успрымацца як твор нейкага мясцовага сялянскага паэта. Праўда, ягоны змест паказваў, што ўспаміны пра рабункі 1812 г. не мог напісаць 16-гадовы падлетак. Пэўна, з гэтае прычыны адвакат І. Яцкоўскі, які павінен быў ведаць акалічнасці крашынскае справы (а можа, нават і верш), укладвае ў вусны Пётрака тэкст на больш актуальную тэму.

лежитъ до|упоминаемаго Бродовскимъ въ|сей Статье объясненія Ксендза Магнушевскаго, что поводомъ къ|произношенію оны[хъ] [означеннымъ] слугою его Багримомъ было одно только утешеніе не|предвидя и не|замечая въ|нихъ ничего важнаго или могущаго произвесть какое либо безпокойствіе то одно сіе уже доказываетъ или совершенное невежество Ксендза Магнушевскаго или злобная Его Хитрость покрываемая простотою |**162 r**| ибо [до]вольно прочесть стихи сіи, чтобы видѣть въ|нихъ всю ухищенность сочинителя къ|удержанію во|всегдашней памяти Крестьянъ производившагося ими при Французахъ буйства на щетъ ихъ помѣщиковъ и ненависти ихъ къ|настоящему порядку вещей. Удостовереніе Следователя Бродовскаго что слуга|Ксендза Магнушевскаго Павелъ переписывалъ оные Стихи отъ|Орловскаго въ|плебаніи помѣщено безъ сомненія для того дабы симъ|образомъ ~~н~~доказать, что Стихи сіи содержались какъ|бы въ тайнѣ |**162 v**| что они изъ|плебаніи не|выходили и|въ|Училище никому извѣстны не|были, то таковое удостовереніе не|стоитъ ~~имѣеть~~ ни|малейшаго вероятія по|тѣмъ объясненіямъ какіе означены въ|предыдущей статье.

На 4е не|въ|томъ дѣло заключается какъ|давно оставилъ училищѣ Мальчикъ Багримъ и|что онъ находится во|услуженіи у|Ксендза|Магнушевскаго, но въ|томъ именно, что онъ Есть изъ числа|учениковъ означеннаго Училища что Если Ему давалъ|наставникъ означенной Школы органистъ Орловскій списывать копіи |**163 r**| и онъ стихи сіи успѣлъ затвердить наизусть рассказыва~~я~~[тъ] потомъ|ные при всякомъ|случае и|дава~~я~~[тъ] [съ оныхъ] копіи то таковымъ|же снисхожденіемъ Орловскаго безъ|всякаго сомнѣнія пользовались и|прочихъ Крестьянъ дети въ|томъ же самомъ училищѣ обучавшіеся ибо ~~никакой разницы~~ между [прочими] детьми и|Мальчикомъ Багримомъ такъ|же изъ|Крошински[хъ] Крестьянъ не представляется никакой разницы.

На 5е изъ отвѣтовъ|Князя Константина Радзивила*3 видно, что Ксендзъ Магнушевскій |**163 vr**| съ|лишкомъ 20 Лѣтъ[1] состоитъ Крошинскимъ|плебаномъ следственно Крестьянинъ|Каминскій по|словамъ следователя Бродовскаго имѣющій нынѣ отъ|роду 31 Годъ легко могъ|обучаться въ Крошинской Школѣ и|при Ксендзе Магнушевскомъ имѣя тогда отъ|роду около 10 Лѣтъ; Свидѣтельсто же органисты Орловскаго и|помочника Его Парфимовича какъ относящееся къ собственному ихъ|оправданію не|достойно никакого [увереніея] ~~вероятія~~ ибо въ собственномъ дѣле [никто] свидѣтѣлемъ ~~никто~~ быть не|можетъ.

|**164 r**| На 6е изъ сей Статьи видно что послѣ отвѣтовъ Князя Радзивила|данны[хъ] имъ слѣдователю Бродовскому отбиралось отъ|него вероятно Виленскимъ Университетомъ особое [вторичное] показаніе [вероятно въ Вильнѣ уже] относительно безвредности Крошинскаго Училища, и|что [якобы] оно не|было поводомъ|случившагося недавно нещастія, но на|основаніи какого|закона и|по|какому именно поводу востребовано таковое второчное показаніе противное содержанію прежнаго о|семъ въ|означенной Статье ничего не|упомянуто, |**164 v**| напротиву|же того въ|отвѣтахъ данны[хъ] тѣмъ|же Княземъ|Константиномъ Ра-

---

[1] М. Бабяцінскі са следчае справы В. Магнушэўскага мог ведаць, што ксёндз служыць у Крашыне з 1810 г., а са справы вайсковага суда, што К. Камінскі нарадзіўся ў 1794 г., а г. зн., што ён не мог вучыцца ў школцы В. Магнушэўскага.

дзивиломъ*4 онъ|между прочаго въ|Самомъ началѣ оныхъ относительно Ксендза Магнушевскаго именно показываетъ, сими словами «Ежели|бы|Ксендзъ Магнушевскій отъ 20 съ|лишкомъ ~~состоя~~ Лѣтъ состоя Крошинскимъ плебаномъ возрастающимъ подъ Его глазами молодымъ|Крестьянамъ внушалъ сбѣреженіе религiйныхъ правилъ и исполненіе обязанности своего состоянія посвещаясь работѣ, слушаніе |**165 r**| дворовыхъ приказовъ и|повиновеніе правительственной власти, то не произошли|бы столь вредныя упорства и|закоснелости ихъ въ|последствіи» далѣе относительно Школки объясняетъ: «въ Школкѣ не|было порядочнаго|Учителя и|потому Юношество отъ|пьянаго Учителя ни чего Хорошаго научится не|могло, тѣрая только время отъ праздности отвлекая отъ|работъ выходило только въ|полное упорство закоснелости и|ненависти ищущее свободы и|вотчиничества Земли». Нужно ли за|симъ не|было вытребовать |**165 v**| другое показаніе отъ|Князя Радзивила въ|защиту Крошинскаго|Училища когда таковые|же прежніе показаніи Князя Радзивила о|вредности означенной Школки оправдываются не|только событіями т. е. выступленіе Крошинскихъ Крестьянъ изъ повиновенія Дворовому Начальству и|установленной власти, но и|тѣмъ что основатель того училища и|главный блюститель за|преподающимися въ|ономъ науками Ксендзъ Магнушевскій ни|по|званію Духовному ни|по|обязанности |**166 r**| блюстителя за|науками не|давалъ никакихъ полезныхъ Юношеству наставленій, употребленныя|же имъ къ сему изъ|тѣхъ|же Крошинскихъ Крестьянъ Орловскій и Парфимовичъ не|только не|имѣли способности обучать детей къ|чему нибудь полезному, но последній изъ|нихъ дурнаго поведенія и|пьяница.

На 7е Помѣщикъ Юрага сказавъ въ показаніи своемъ, что Ксендзъ Магнушевскій имѣлъ слабый надзоръ за|училищемъ, что учители онаго неблаговидныхъ дѣйствій |**166 v**| и|поведенія, что дѣти у такихъ|учителей не|столь хорошо могутъ научиться молитвамъ какъ сужденія о|привилегіяхъ о|свободѣ и о|сопротивленія показаніямъ владельц~~а~~у сказалъ всё то что можно было сказать къ|изображенію вредности Крошинскаго Училища какъ|въ|отношеніи къ|владельцу такъ и|къ правительству, но следователю Бродовскому угодно было и сіе показаніе представить въ|защиту означеннаго Училища.

Есть|ли|бы Г[осподин] Директоръ Бродовскій |**167 r**| имѣлъ|въ|виду не|оправданіе плебана Магнушевскаго и состоявшее подъ|Главнымъ Его надзоромъ Крошинское Училище, но поступалъ безпристрастно какъ сего долгъ службы и званіе Его требовали, старался~~бы~~ открыть все то что на|него возлагалось то не|осмелился|бы увѣрять Начальство превратными ~~Его~~ своими сужденіями Что Крошинское Училище въ|отношеніи неповиновенія тамошнихъ Крестьянъ своему владельцу вовсе никакого ~~вовсе~~ не|имѣло вліянія |**167 v**| потому будто|бы только что не|дети не|повинуются своему Господину, но отцы ихъ и|сіе неповиновеніе произошло совершенно отъ другихъ причинъ о|окоихъ изследовано было особою|Коммисіею; и|въ|опроверженіе сего превратнаго сужденія слѣдуетъ упомянуть здѣсь слова изъ отвѣтовъ упомянутаго Князя Константина|Радзивила относительно прежняго и|нынѣшняго поведенія Крошинскихъ Крестьянъ: «Предки сихъ|Крестьянъ отъ|найдавнейшаго времяни а|некоторые изъ|нихъ тѣ|же самые въ 1804 Году отданы по Екздывизіи разнымъ|отца показателя верителямъ исполняли |**168 r**| имъ барщину въ|паханіи Земли вывозкѣ навоза, а|даже

все сіе у самаго плебана Магнушевскаго до|сихъ поръ безъ прекословія исполняли; нынѣ|же наследники Крестьянскіе о|признаніи для нихъ вѣчностію Земли о|невозможности раздѣла оной по|равнѣ и|отбыванія повинности завели претензію и|таковую упорно и|самовольно толпою доказывать усильствуютъ». Ослушаніе Крошинскихъ Крестьянъ Господскому двору а|въ|последствіи правительству произошло именно отъ|мнимой привилегіи Короля польскаго доставленной |**168 v**| имъ въ 1811[1] Году некоимъ Славинскимъ и|нынѣ ими тщательно въ|простой копіи[2] сохранаемой на|мѣщанское будто|бы ихъ званіе и|на|собственость якобы владѣемой ими въ|Крошина[хъ] Земли, подложность сей привилегіи видима очевидно при|первомъ прочтеніи содержанія оной и она до 1825 Года можно сказать оставалась безъгласною а|въ|томъ Году первый изъ|Крестьянъ Крошинскихъ Каминскій какъ|выше значитъ ученикъ Крошинскаго Училища началъ Ходатайствовать о|действіяхъ оной. |**169 r**| Изъ сего <*нечыт.*> удостовереніе что подложная привилегія составилась во|время существованія уже въ|Крошинѣ Училища, что обучавшіеся въ|ономъ дети Крошински[хъ] Крестьянъ узнавъ [внявъ] Лучше своихъ родителей предствляющіеся для нихъ показанною привилегіею пользы тѣмъ легче могли возбудить въ|отцахъ своихъ непослушаніе къ|двору чтобы посредствомъ действій своихъ отцовъ приобресть мещанское званіе и|въ|собственность Землю, приверженность же родителей къ|своимъ детямъ |**169 v**| не|полагала никакой преграды къ составленію детей ихъ щастія. Въ|прочемъ если Директоръ Бродовскій по|званію своему посѣщая ежегодно и|Крошинское Училище какъ визитаторъ не|виделъ или не хотелъ видѣть неспособны[хъ] и|пьяныхъ наставниковъ онаго и всего того вреда какой въ|оно[мъ] училище между учениками скривался то усиліи его въ|оправданіе онаго Училища весьма натурально ибо въ противномъ Случае выставляя всѣ пороки онаго обвинялъ бы собственно самого себя.

|**170 r**| Директоръ Бродовскій оканчиваетъ свое донесеніе такъ|же увереніемъ Что Стихи Rozmowa Chłopow не|имѣли никогда никакого действія на|Учениковъ ибо они имъ были вовсѣ не извѣстны и|въ|удостовереніе сего подводитъ, то Что онъ спрашивалъ о семъ Учениковъ разсматривалъ ихъ тетради и|Книги, но не|только сихъ но и|други[хъ] ни какихъ Стиховъ не|оказалось; но надобно быть другому, подобному Бродовскому Что бы одни сіи слова принимать ~~въ основаніе~~ [за правду] |**170 v**| ибо возможно ли думать чтобы стихи содержаніе коихъ имѣетъ ввиду развращеніе Крестьянъ могли вписыватся въ|тетради Школьные или хранится въ|Книга[хъ] или|же Чтобы ученики признавались къ знанію объ оны[хъ] ~~послѣ сделанны[хъ] безъ сомненія противныхъ наставленій~~ [при начавшихся уже объ оныхъ поискахъ со стороны правительства]; я весьма увѣренъ, что и|тотъ|же самый 15 Летній Мальчикъ слуга Ксендза Магнушевскаго который въ|бытность мою въ Крошинѣ расказывалъ стихи сіи наизусть предъ|чиновникомъ моимъ для особыхъ порученій Нечволодовымъ и|написалъ|Ему копію оныхъ Если бы зналъ Что стихи |**171 r**| сіи обратятъ на|себя вниманіе правительства и|за|онымъ будетъ производиться следствіе и|распросы, то равнымъ образомъ оставался|бы въ|молчаніи и|никакіе распросы не|склонили|бы Его

[1] Дзве апошнія лічбы напісаныя па нейкіх першасных, што немагчыма прачытаць.

[2] У вядомых нам архіўных матэрыялах ні прывілея, ні ягонае копіі няма.

къ|учиненію о|знаніи оныхъ показанія. Отзывъ|же почетнаго|Смотрителя Училищъ Новогрудскаго Уѣзда Графа Хребтовича доказываетъ|Еще болѣе неосновательность ~~изслѣдованія~~ действій Директора Бродовскаго ибо Г[осподинъ] Хребтовичъ удостоверяетъ что и онъ такъ|же слышалъ упомянутые Стихи произносимые |171 v| служащими у|Ксендза Магнушевскаго Мальчиками, следственно произносилъ оные не|одинъ Мальчикъ Багримъ но и|другіе мальчики безъ|сомнѣнія такъ|же въ|Крошинскомъ Училище обучавшіеся; но Бродовскій и|за|симъ усиливается удостоверить, Что ни|одному изъ|Учениковъ Крошинскаго Училища стихи сіи не|были извѣстны.

Все вышепрописанные Замѣчанія предавая въ|прозорливое благоуваженіе Вашего Высокопревосхо[дительства] имѣю честь представить обратно рапортъ |172 r| Г[осподина] Ректора Виленскаго Университета отъ 19. Іюля за № 552.

*[1] *Ad marginem*: въ|Крошинѣ.

*[2] *Ad marginem*: въ прочемъ хотя|бы и точно не|Магнушевскимъ учреждено было Училище, какъ сего желаетъ следователь Бродовскій, то всё однако|же последствія доказали, что оно принесло болѣе вреда нежели пользы, да и быть иначе не можетъ Если взять въ соображеніе, Что всякое просвещеніе не|совмѣстно съ Крестьянскимъ состояніемъ и Что никакая предусмотрительность не въ силахъ отнять возможности просвещенному Крестьянину читать вредные сочиненія Ежечастно появляющіеся, размышлять о Его положеніи и искать средствъ къ облегченію онаго; Магнушевскій|же ввѣрая Крошинское Училище наставникамъ |157 v| двумъ тамошнимъ Крестьянамъ Орловскому и Парфимовичу, Еще болѣе способствовалъ къ распространенію зла между тамошними жителями, какъ сіе изъясняется въ слѣдующихъ Статьяхъ.

*[3] *Ad marginem*: при|слѣдствіи Совѣтника Яворовскаго данныхъ.

*[4] *Ad marginem*: Совѣтнику Яворовскому.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 11185. 9 Декабря [1828 г.].

89. Ярамей Саваіні да Міхайлы Бабяцінскага

Шасцімесячная адсутнасць вайсковага аддзела ў месцы ягонага кватаравання непакоіць вышэйшых камандзіраў.

|173 r| Начальника 24й пѣхотной дивизіи. № 910й. 2. Декабря 1828го [г.]. Г. Гродно.

Гродненскому Господину Гражданскому Губернатору и Кавалеру Бобятинскому.

По неимѣнію свѣденія о дѣйствіяхъ находящейся по требованію Гражданскаго Начальства въ мѣстечкѣ Крошинѣ отъ литовскаго пѣхотнаго полка роты для привѣденія въ повиновѣніе Крестьянъ своему владельцу въ слѣдствіе рапорта ко|мнѣ Начальника Штаба Литовскаго отдѣльнаго Корпуса Генералъ Маіора Вельяминова отъ 30го числа минувшаго ноября № 5428го основаннаго на|волѣ Его Высокопревосходительства Гна Корпуснаго Командира.

Я имѣю честь покорнѣйше просить вашего Превосходительства |173 v| поспѣшить увѣдомить меня: въ чемъ состоитъ настоящѣе теперь занятіе означенной роты въ мѣстечкѣ Крошинѣ и Скоро|ли минуется надобность въ нахожденіи оной роты въ томъ мѣстечкѣ.

Генералъ Лейтенантъ [*подпіс*:] Савоини.

Арыгінал. У гары першае старонкі пазнака: № 4941. Полу[чено]: 2 Декабря 1828 [г.].

90. Міхайла Бабяцінскі да Ярамея Саваіні

Гродзенскі губернатар у сваім адказе сведчыць, што ўлады, трымаючы пад арыштам у Крашыне і Наваградку сорак аднаго чалавека, чакаюць на зацвярджэнне выраку суда.

|**174 r**| Г[осподину] Начальнику 24 Пѣхотной Дивизіи Генералъ-лейтенанту и|Кавалеру Савоини.

На Отношеніе ко|мнѣ Вашего пре[восходительст]ва отъ 2 сего Декабря № 910 имѣю честь увѣдомить: что настоящее занятіе Роты Литовскаго Пѣхотнаго полка въ|Мѣстечкѣ Крошинѣ находящейся, состоитъ въ|удержаніи спокойствія между тамошнихъ жителей вышедшихъ изъ|повиновенія Дворовому|Начальству. О чемъ|произведенное |**174 v**| Слѣдствіе и послѣдовавшее по|оному Опредѣленіе, состоитъ еще подъ разсмотреніемъ Комитета Г[осподъ] Министровъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 11247. 11 Декабря 1828 [г.].

91. Грыгорый Розан да Міхайлы Бабяцінскага

Чарговы запыт аднаго з вышэйшых камандзіраў расейскага акупацыйнага войска на Беларусі адносна аддзела, накіраванага ў чэрвені 1828 г. на стлумленне сялянскіх хваляванняў.

|**175 r**| Командира Литовскаго Отдѣльнаго Корпуса. № 5805. 21го Декабря 1828го [г.]. Г. Бѣлостокъ.

Гродненскому Гражданскому Губернатору, Господину Дѣйствительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Бобятинскому.

Поелику командированная въ М. Крошинъ отъ Литовскаго пѣхотнаго полка рота для приведѣніе въ повиновеніе Крестьянъ ихъ владельцу, находится еще тамъ, то по сему поводу покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство почтить меня увѣдомленіемъ, нужно ли еще для сей надобности оставлять означенную роту въ|полномъ ея составѣ, или можно будетъ замѣнить меншимъ числомъ воинскихъ чиновъ. [И какимъ имѣнно].

Генералъ-Адъютантъ [подпіс:] Баронъ Розенъ.

Арыгінал. У гары першае старонкі пазнака: № 5793. полу[чено]: 24 Декабря 1828 [г.].

92. Міхайла Бабяцінскі да Грыгорыя Розана

Дакумент можа быць сведчаннем, што ў сярэдзіне лістапада 1828 г. зменены ў значнай ступені (пакаранне “плетьми” заменена на шпіцрутэны) прысуд вайсковага суда быў зацверджаны.

|**176 r**| Генералу Розену.

Рапортъ.

На|предписаніе Вашего В[ысоко]пре[восходительст]ва отъ 21го Сего декабря за № 5805. О|увѣдомленіи нужно ли еще въ Крошине оставлять находящуюся тамъ роту Литовскаго пѣхотнаго полка въ полномъ ея составѣ и прочее;

честь имѣю Покорнѣйше донесть: что произведенное военнымъ Судомъ о|возмущеніи Крестьянъ означеннаго имѣнія дѣло, бывъ взнесено по команде въ Комитетъ Г[осподъ] Министровъ, Журналомъ онаго 17$^{\underline{го}}$ минувшаго Ноября Удостоеннымъ высочайшаго Утвержденія, уже разрешено; Каковымъ Журнало^{мъ} |**176 v**| изъ числа Подсудимы[хъ] Крестьянъ, 31$^{\underline{нъ}}$ человѣк[ъ] приговорены къ прогнан[ію] сквозь Строй чрезъ 500. человѣкъ по одному разу прочимъ же определены другія наказанія; о исп[ол]неніи чего по|военной части Касательно прогнанія сквозь Строй, Министръ внутреннихъ дѣлъ отнесся къ Товарищу Начальника Главнаго штаба Его Им[ператорскаго] Величества, а|по прочимъ статьямъ Грод[ненское] Губ[ернское] Правленіе предписало Кому Слѣдуетъ отъ 20$^{\underline{го}}$ настоящаго декабря; но ^{о} исполненіи сего по краткости времени свѣденій Еще не|доставлено, до полученія оны^{хъ}*[1] пребываніе ~~въ Крошине~~ |**177 r**| тамъ означенной роты необходимо[1].

Сверхъ|же того какъ въ числѣ 31. человѣка присужденныхъ къ прогнанію сквозь строй находится одинъ 70 лѣтъ который по Законамъ освобождается отъ телѣснаго наказанія то о|семъ сдѣлано представленіе Г. Литов[скому] Воен[ному] Губернатору.

*[1] *Ad marginem*: а|равно и удостовѣренія, что Крошинскіе Крестьяне ^{совершенно} повинились законной власти.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 11652. 30 Декаб[ря 1828 г.].

93. Ануфры Тамашэвіч да Міхайлы Бабяцінскага

Земскі спраўнік праз тыдзень пасля смерці В. Магнушэўскага рапартуе непасрэднаму кіраўніцтву.

|**178 r**| Его Превосходительству Господину Литовско Гроднескому Гражданскому Губернатору Действительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Михаилѣ Трофимовичу Бобятинскому.

Новогрудскаго Земскаго Исправника
Рапортъ.

Состоявшій подъ полицейскимъ надзоромъ, прикосновенный къ дѣлу о неповиновеніи Крошинскихъ Крестьянъ своему владѣльцу, тамошній пробощъ Ксендзъ Магнушевскій 24$^{\underline{го}}$ Числа сего Декабря Мѣсяца помре, о чемъ Вашему Превосходительству Симъ почтеннѣйше честь имѣю донести.

[*Подпіс*:] Земскій Исправникъ Томашевичъ.

№ 678. Генваря 1. дня 1829 Года. Съ Имѣня Верескова[2] съ донесеніемъ что Ксендзъ Магнушевскій помрѣ.

Арыгінал. У гары першае старонкі пазнака: № 24. 5$^{\underline{о}}$ Генваря 1829 [г.].

---

[1] Наступныя абзацы дапісаны пазней паводле тэксту, напісанага тут жа алоўкам.

[2] Вядома, што маёнтак Ве́раскава (20 км на поўнач ад Наваградка) у 1840-я гг. належаў Дыбоўскім. У якасці пасагу Галены Дыбоўскай (1823–1878) перайшоў да Уладзіслава Брахоцкага (1810–1896). Магчыма, Ануфры Тамашэвіч валодаў маёнткам ў 1820-я гг.

94. Міхайла Бабяцінскі да Мікалая Навасільцава

Атрымаўшы ад земскага спраўніка рапарт пра смерць В. Магнушэўскага, гродзенскі губернатар у той самы дзень піша сенатару М. Навасільцаву.

|**179 r**| Сенатору Новосильцову.

Рапортъ.

Новогрудскій Земскій Исправникъ отъ 1. Сего Генваря за № 678. доноситъ мнѣ: что Состоявшій подъ полицейскимъ Надзоромъ, по|дѣлу о|неповиновеніи Крошинскихъ Крестьянъ, тамошній пробощъ Ксендзъ Магнушевскій, 24го декабря прошлаго 1828 года умеръ.

О чемъ Вашему <…>.

Чарнавік. У гары старонкі пазнака: № 810. 6 Генваря [1829 г.].

95. Грыгорый Розан да Міхайлы Бабяцінскага

Кіраўніцтва расейскага акупацыйнага войска на Беларусі працягвае дамагацца вяртання свайго аддзела на месца пастаяннае дыслакацыі.

|**180 r**| Командира Литовскаго Отдѣльнаго корпуса. № 516. 29го Января 1829го Года. Г. Бѣлостокъ.

Гродненскому Гражданскому Губернатору Господину Дѣйствительному Статскому совѣтнику и Кавалеру Бобятинскому.

Находя необходимымъ, чтобы состоящая въ м. Крошинѣ для приведенія Крестьянъ въ повиновеніе своему владѣльцу 9^{я} Мушкатерская рота Литовскаго пѣхотнаго полка была отправлена къ своему мѣсту, я покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство сдѣлать ваше распоряженіе о скорѣйшемъ увольненіи оной роты отъ возложенной на|нее обязанности, и о послѣдующемъ меня увѣдомить.

Генералъ-Адъютантъ [*подпіс*]: Баронъ Розенъ.

Арыгінал. У гары старонкі пазнака: № 152. 30 Генваря 1829 [г.].

96. Міхайла Бабяцінскі да Грыгорыя Розана

Адказваючы камандзіру Літоўскага асобнага корпуса, гродзенскі губернатар апелюе да канфірмаванага царом выраку вайсковага суда, які павінна выканаць 9^{я} мушкецёрская рота.

|**181 r**| Генералу Розену.

Ваше Высокопре[восходительст]во находя необходимымъ, чтобы состоящая въ М. Крошинѣ 9. Мушкатерская Рота Литовскаго пѣхотнаго полка отправлена была къ своему мѣсту, отъ 29^{о} минувшаго Генваря № 516 предписать мнѣ изволили здѣлать распоряженіе о скорѣйшемъ увольненіи оной роты отъ возложенной на|нея обязанности.

По дѣламъ Гродненскаго Губернскаго правленія значитъ: 1^{е} съ начала открывшагося со|стороны жителей Крошинскихъ |**181 v**| неповиновенія, находилась въ Мѣстечкѣ Крошинѣ для удержанія порядка и|спокойствія и для составленія военнаго суда команда Волынскаго Уланскаго Полка квартирующаго

въ Новогрудскомъ уѣздѣ, за|выступленіемъ|же означенной команды прошлаго лѣта на|кампаментъ, командирована ~~была~~ въ оное мѣстечко военнымъ Начальствомъ 9[я] Мушкатерская рота Литовскаго пѣхотнаго полка которая и|нынѣ тамо находится.

2[е] Что дѣло о|неповиновеніи Крошинскихъ |**182 r**| жителей рѣшено, и рѣшеніе сіе удостоено Высочайшей конфирмаціи.

и 3[е] Что изъ числа Крошинскихъ Крестьянъ 30 человѣкъ*[1] <~~*нечыт*~~.> прогнать сквозь строй чрезъ 500 человѣкъ по одному разу, и|какъ исполненіе сего возложено на|военное вѣдомство, и|о|произведеніи таковой Экзекуціи чрезъ немалое время не|было извѣщенія, то Гродненское Губернское Правленіе представлял[о] о семъ Г[осподину] Литовскому Военному Губернатору |**182 v**| какъ между тѣмъ полученъ рапортъ отъ Командира Гродненскаго Гарнизоннаго Баталіона о|высылкѣ означенныхъ людей въ Гродно для исполненя надъ ними приговора; но Губернское Правленіе имѣя въ виду, что подобнаго|рода наказанія должны быть производимы на мѣстѣ въ примѣръ и|страхъ другимъ; о исполненіи сего сообщило Баталіонному Командиру, отъ коего не|имѣется еще по сему увѣдомленія.

Изъ всего сего Ваше Высокопре[восходительст]во усмотрѣть |**183 r**| соизволите: что ни увольненіе ни удержаніе означенной роты въ М. Крошинѣ не зависть отъ*[2] ~~меня~~, но отъ исполненія прежде Высочайше конфирмованнаго надъ виновными приговора которое такъ|же до Гражданской части не относится; ибо съ выведеніемъ означенной роты изъ Крошина безъ поставленія на мѣсто оной другой соотвѣтсвенной военной команды не|можно |**183 v**| полагать, чтобы опредѣленное для виновныхъ наказаніе могло|~~бы~~ бы[ть] исполнено*[3] ~~и самые сіи виновные обратились къ послушанію~~.

*[1] *Ad marginem*: означеннымъ Высочайше конфирмованнымъ рѣшеніе[мъ] положено.

*[2] *Ad marginem*: моего распоряженія.

*[3] *Ad marginem*: и вышедшіе изъ послуша[нія] Крестьяне обращены къ онаму.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 1525. 7 Февр[аля 1829 г.].

97. Аляксандар Рымскі-Корсакаў да Міхайлы Бабяцінскага

Паводле загаду цэсарэвіча Канстанціна (які, кіруючыся рапартам сенатара М. Навасільцава, прызнаў невіноўным ксяндза В. Магнушэўскага), віленскі генерал-губернатар даводзіць да ведама М. Бабяцінскага канчатковае рашэнне адносна крашынскае школкі і яе апекуна. Характэрна, што цэсарэвіч не ацаніў службовую руплівасць гродзенскага губернатара, а, наадварот, палічыў патрэбным “открывшуюся въ семъ предметѣ неосновательность въ донесеніи вашемъ поставить вамъ на|видъ”.

|**184 r**| Гродненскому Гражданскому Губернатору, Господину Дѣйствительному Статскому Совѣтнику Бобятинскому.

Изъ Производства бывшаго по Дѣлу о возмущеніи Крестьянъ Гродненской Губерніи Мѣстечка Крошина Вашему Превосходительству извѣстны обстоятельства, по Которымъ обвинялся Крошинскій Плебанъ Унитской[1] Ксендзъ Магнушевскій во внушеніи Якобы Тамошнимъ Крестьянамъ неправильнаго

[1] Невядома, чаму ў дадзеным дакуменце В. Магнушэўскі называецца ўніяцкім святаром.

Заключенія, о мнимой ихъ вольности, о заведеніи въ Крошинѣ для Крестьянскихъ дѣтей особаго училища, въ которомъ преподаются якобы такія наставленія, кои вредное на Крестьянъ Имѣютъ вліяніе, и наконецъ о сочиненіи[1] будто|бы однимъ изъ учениковъ Крошинскаго Крестьянскаго училища возмутительныхъ Стиховъ.

Нынѣ Его Императорское Высочество Цесаревичъ получилъ отъ Дѣйствительнаго Тайнаго Совѣтника Сенатора Новосильцава по сему дѣлу представленіе, изъ |184 v| котораго оказалось: что по|сдѣланнымъ н[а] мѣстѣ ближайшимъ розысканіямъ, взведенное на Плебана Магнушевскаго обвиненіе, не|имѣетъ правильныхъ основаній, ибо упомянутый Плебанъ, не|токмо найденъ во всемъ непричастнымъ къ дѣйствіямъ Крошинскихъ Крестьянъ, обнаружившихъ неповиновеніе, но открылось: что неповиновеніе Крестьянъ произошло по ложному внушенію повѣреннымъ оныхъ Каминскимъ права на Личную свободу, за что означенный повѣренный Совокупно съ другими виновными подверженъ военному Суду, Крошинское|же Приходское училище, заведенное тамо еще до назначеніе въ Тамошній приходъ Ксендза Магнушевскаго, не|имѣло на волненіе Крестьянъ никакого вліянія, и въ ономъ не проподаются вредныя ученія, а напротивъ того Крестьянскіе дѣти, обучаются въ семъ училище одному только чтенію, правиламъ вѣры и Началамъ Арифметики; Открытые|же между Крошинскими Крестьянами Стихи во всѣ неизвѣстны ученикамъ Тамошняго |185 r| училища, а достались они послѣ войны 1812<u>го</u> Года отъ неизвѣстнаго проходившаго тогда Польскихъ войскъ Солдата; но и въ таковыхъ Стихахъ не содержится ничего важнаго[2], или могущаго производить какое либо безпокойствіе; на Конецъ и Самъ владѣлецъ Мѣстечка Крошина Юрага не обвиняетъ ни приходское училище ни|же Ксендза Магнушевскаго въ возмущеніи Крестьянъ, а|токмо прописываетъ Магнушевскому слабый за Училищемъ надзоръ.

Его Высочество основываясь на такомъ удостовѣреніи о невинности Крошинскаго Плебана Магнушевскаго, въ падавшемъ на него подозрѣніи, во|внушеніи якобы имъ Тамошнимъ Крестьянамъ неповиновенія и Имѣя Сверхъ того въ виду, что Со стороны училищнаго Начальства сдѣлано уже Соответственныя распоряженія, о введеніи въ Крошинскомъ училище лучшаго впредь порядка, въ наставленіи дѣтей и о|заменѣ настоящихъ наставниковъ болѣе надежными Людьми, въ Повелѣніи ко мнѣ отъ 23. прошедшаго |185 v| Генваря за № 214<u>мъ</u> предписать изволилъ оставить Ксендза Магнушевскаго Свободнымъ отъ дальнѣйшаго по|сему дѣлу притязанія и отвѣтственности и увольнивъ его подъ надзора учрежденнаго надъ нимъ на мѣстѣ его жительства, о исполненіи того увѣдомить Его Высочество, съ присовокупленіемъ свѣдѣнія, въ какомъ положеніи находится произведенное въ Мѣстечкѣ Крошинѣ о неповиновеніи Тамошнихъ Крестьянъ военносуднымъ порядкомъ дѣло, то есть приведено|ли

---

[1] Здаецца, толькі ў допісе А. Рымскага-Корсакава ідзе гаворка “о сочиненіи будто|бы однимъ изъ учениковъ Крошинскаго Крестьянскаго училища возмутительныхъ Стиховъ”. Аднак не выключаем, што ў сувязі са справай В. Магнушэўскага чуткі пра гэта маглі быць пашыраны на Наваградчыне.

[2] Вельмі верагодна, што такая інтэрпрэтацыя верша *Rozmowa Chłopow* узнікла на падставе рапарту І. Брадоўскага.

въ исполненіе надъ виновными Состоявшееся по|сему дѣлу рѣшеніе, или|оне нѣтъ и|почему, и водворено|ли должное спокойствіе? А|какъ по обстоятельствамъ Дѣла сего значится: что Ваше Превосходительство находясь Лично въ Мѣстечкѣ Крошинѣ для приведенія въ послушаніе Тамошнихъ Крестьянъ, приняли за|вѣроятныя такія на|счетъ Ксендза Магнушевскаго Показанія, Которые въ последствіи не токмо по ближайшему розысканію, но и|по собственному даже Вашему отзыву, оказались несправедливыми |186 r| и Которыя однако|жъ по сдѣланному объ оныхъ отъ васъ донесенію Его Высочеству, послужили основаніемъ къ подверженію Ксендза Магнушевскаго уголовному Сужденію, а потому открывшуюся въ семъ предметѣ неосновательность въ донесеніи вашемъ поставить вамъ на|видъ.

Поставляя въ виду Вашего Превосходительства не основательность вышеизъясненнаго донесенія Вашего Его Императорскому Высочеству и какъ до мнѣ доходитъ свѣденіе о смерти Ксендза Магнушевскаго, я поручаю вамъ увѣдомить меня, Справедливо|ли сіе свѣденіе, въ противномъ же Случае распорядится о|приведеніи въ исполненіе изъясненнаго повеленія въ разсужденіи освобожденія Магнушевскаго отъ всякога по|сему дѣлу притязанія и надзора, и о|послѣдующемъ меня увѣдомить, съ присовокупленіемъ свѣденія водворено|ли въ Имѣніи Крошинѣ надлежащее спокойствіе. На|щетъ|же Скорѣйшаго приведенія въ исполненіе состявшагося надъ Крошинскими Крестьянами Приговора <…>[1].

Арыгінал. У гары першае старонкі пазнака: № 117. 8го Февраля 1829. Года.

98. Міхайла Бабяцінскі да Аляксандра Рымскага-Корсакава

Гродзенскі губернатар з пакорлівасцю, відаць, прыняўшы высновы вышэйшага кіраўніцтва адносна вінаватасці В. Магнушэўскага, адказвае на пытанні (гл. дакумент 96) літоўскага вайсковага губернатара. З адказаў вынікае, што да 8 лютага прысуд усё яшчэ заставаўся не выкананым, і таму губернская ўправа на гэты конт прыняла адмысловую пастанову, якая дасылаецца А. Рымскаму-Корсакаву. У справе пастанова адсутнічае.

|187 r| Г[осподину] Военному Губернатору.

На предписаніе Вашего Высокопревосходительства отъ 6го сего Февраля за № 322. спѣшу покорнѣйше донесть: что Крошинскій Плебанъ Ксендзъ Магнушевскій Дѣйствительно умеръ 24. Декабря прошлаго 1828. Года, о|чемъ получилъ я донесеніе Новогрудскаго Земскаго Исправника отъ 1. минувшаго Генваря за № 678. что|же принадлежитъ требуемаго Вашимъ Высокопревосходительствомъ свѣдѣнія, водворено|ли въ Имѣніи Крошине надлежащее спокойствіе, то какъ Высочайше |187 v| утвержданная Конфирмація о|наказаніи шпицрутами 30. человѣкъ Крестьянъ означеннаго имѣнія; предоставленная къ|исполненію военному вѣдомству, симъ вѣдомствомъ еще не|произвѣдена и|обвиненные въ возмущеніи Крестьянѣ содержатся еще подъ|Арестомъ, то по|сему и|невозможно теперь судить каково подѣйствуетъ надъ подсудимыми опредѣленное для нихъ наказаніе, то|есть: будутъ ли они послѣ наказанія послушными

[1] Наступны аркуш дакумента адсутнічае.

своему Помѣщику и|прочимъ Законнымъ властямъ; на щетъ [же] неисполненія по|нынѣ означенной |**188 r**| Высочайшей конфирмаціи, Гродненское Губернское Правленіе вмѣстѣ съ симъ дѣлаетъ вашему Высокопревосходительству особое представленіе.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 1564. 8 Февраля 1829 г.".

99. Грыгорый Розан да Міхайлы Бабяцінскага

Дадзены дакумент дазваляе меркаваць, што да 12 лютага экзэкуцыя над 28 крашынскімі сялянамі яшчэ не адбылася. У той жа час з паказанняў К. Камінскага ў маі 1829 г. бачна, што яго, аддадзенага 14 студзеня 1829 г. у рэкруты, пакаралі ў Гродне 11 лютага.

|**189 r**| Командира Литовскаго Отдѣльнаго Корпуса. № 777. 12го Февраля 1829го [г.]. Г. Бѣлостокъ.

Гродненскому Граждаскому Губернатору Господину Дѣйствительному Статскому Совѣтнику и Кавалеру Бобятинскому.

По рапорту ко мнѣ Начальника 24[й] пѣхотной Дивизіи Г[осподина] Генералъ Лейтенанта Савоини, въ слѣдствіе отзыва къ нему Гродненскаго Губернскаго Правленія отъ 1го Февраля за № 3429[мъ], о|томъ что наказаніе шпицрутенами 28[ми] человѣкъ Крошинскихъ крестьянъ, опредѣленное Высочайше утвержденнымъ положеніемъ Комитета Г[осподъ] Министровъ, должно быть приведено въ исполненіе на|мѣстѣ преступленія, я испрашиваю разрѣшенія Его Императорскаго Высочества Цесаревича, слѣдуетъ ли таковую Конфирмацію позволить выполнить находящеюся въ М. Крошинѣ 9[ю] Мушкатерскою ротою Литовскаго пѣхотнаго Полка. О чемъ извѣщая Ваше Превосходительство на|отношеніе за № 1525[мъ], покорнѣйше прошу |**189 v**| предварительно увѣдомить меня: есть ли таковое наказаніе позволено будетъ произвѣсть означенною ротою, то можно ли будетъ послѣ онаго возвратить сію роту къ своему мѣсту, или должна оная еще находиться тамъ, для какой имянно надобнасти и какъ долго?

Генералъ Адъютантъ [*подпіс*:] Баронъ Розенъ.

Арыгінал. У гары першае старонкі пазнака: 13. Февраля 1829. [г.].

100. Міхайла Бабяцінскі да Грыгорыя Розана

Гродзенскі губернатар запэўнівае камандзіра Літоўскага асобнага корпуса, што пасля выканання прысуду 9[я] мушкецёрская рота пакіне Крашын.

|**190 r**| Генералу Розену.

На|предписаніе Вашего Высокопре[восходительст]ва отъ 12[о] сего Февраля № 777. спѣшу покорнѣйше донесть: что послѣ приведенія въ|исполненіе Высочайше утвержденной о|Крошинскихъ Крестьянахъ Конфирмаціи наказаніемъ изъ нихъ 28[и] человѣкъ шпицрутинами, не|будетъ кажется предстоять надобности удерживать долѣе въ Крошинѣ 9[ю] Мушкатерскую Роту Литовскаго Пѣхотнаго Полка. Въ прочемъ если|бы по|выходѣ сей роты со|стороны |**190 v**| Крестьянъ означенного имѣнія содѣланы были новыя непослушанія, то для

усмиренія ихъ можно истребовать Команду отъ Квартирующаго тамъ Волынскаго Уланскаго Полка.

Чарнавік. *У гары першае старонкі пазнака*: “№ 1652. 14 Февраля 1829 [г.]”.

101. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Гродзенскі губернатар рапартуе цэсарэвічу пра селяніна, якога, відавочна, разам з К. Камінскім здалі ў рэкруты, але ён аказаўся няздатным да службы, дык быў вернуты дзеля пакарання ў Крашыне.

|**191 г**| Его Высочеству.

Рапортъ.

Вашему Императорскому Высочеству имѣю счастіе нижайше поднесть у сего засвидѣтельствованный Списокъ Постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія 6º сего Февраля состоявшагося.

|**191 v**| О|Крестьянинѣ имѣнія Крошина Семене Григорович[ѣ] ~~объ одномъ числа крестьянинѣ~~ оказавшемуся неспособн[ымъ] ~~мѣстечка Крошина~~ въ военную службу ~~судимыхъ за неповиновение~~ и обращенномъ на мѣсто ~~дворовому Начальству и~~ для наказанія шпицрутинами, ~~установленой власти~~ по особой ~~Семенѣ Григоровичѣ~~ высочайшей утвержденной Конфирмаціи.

Чарнавік. *У гары першае старонкі пазнака*: № 1907. 19 Февраля 1829 [г.].

102. Міхайла Бабяцінскі да Юзафа Верашчакі

Гродзенскі губернатар дасылае павятоваму маршалку пастанову губернскае ўправы пра вайсковую каманду. Відавочна, гаворка ідзе пра ўсё тую самую 9ю роту Літоўскага пяхотнага палка. Самое пастановы ў справе няма.

|**192 г**| Новогрудскому Маршалу.

Къ надлежащему Вашего Высокородія исполненію препровождаю у сего засвидѣтельствованный Списокъ Постановленія Гродненскаго Губернскаго Правленія 9. Марта состаявшагося на|шчетъ военной команды отряженной въ М. Крошинъ для усмиренія неповьвшихся тамошнихъ крестьянъ.

Чарнавік. *У гары першае старонкі пазнака*: № 2637. 15 Марта 1829 [г.].

103. Міхайла Бабяцінскі да цэсарэвіча Канстанціна

Вельмі верагодна, што пастанова губернскае ўправы ад 20 сакавіка 1829 г. датычыла справаздачы з экзэкуцыі над 28 крашынскімі сялянамі ў сакавіку 1829 г.

|**193 г**| Его Высочеству.

Рапортъ.

~~О подверженіи возмутившихся Крестьянъ противу двороваго Начальства, наказаніямъ соотвѣтственно степени всякого изъ нихъ преступленія, по силѣ Высочайше Конфирмованнаго въ 17. день Ноября прошлаго 1828 Года положенія Комитета Г[осподъ] Министровъ~~.

О дѣйствительномъ приведеніи въ исполнеіне высочайше конфирмаванного положенія Комитета Г[осподъ] Министровъ о|наказаніи Крошинскихъ Крестьянъ За ослушаніе своему владѣльцу и|прочимъ Законнымъ властямъ. Въ какомъ содержаніи |**193 v**| состоялось 20. ~~настоящаго~~ Марта въ Гродненскомъ Губернскомъ Правленія постановленіе, съ|онаго ~~имѣю шастіе~~ всенижайше

подн~~есено~~ошу у сего Вашему Императорскому Высочеству Засвидѣтельствованный Списокъ.

Чарнавік. У гары першае старонкі пазнака: № 3036. 29 Марта 1829 [г.].

104. Цэсарэвіч Канстанцін да Міхайлы Бабяцінскага

Дадзены дакумент – гэта незацверджаная копія загаду цэсарэвіча Канстанціна, якую пісарчук губернскае ўправы няправільна датаваў (трэба: 10го Іюня 1828го года), у выніку яна апынулася на неналежным месцы ў справе.
Загад цэсарэвіча паўстаў на падставе рапарту М. Бабяцінскага ад 3 чэрвеня 1828 г. (гл. дакумент 29). Падобны загад цэсарэвіча атрымаў і М. Навасільцаў, які даслаў яго рэктару В. Пелікану, каторы ў сваю чаргу пераслаў арыгінал дырэктару вучылішчаў Гродзенскае губерні І. Брадоўскаму.

|**194 r**| Списокъ повелѣнія Его Императорскаго Высочества Гродненскому Гражданскому Губернатору отъ 10$^{\underline{го}}$ Іюня 1829$^{\underline{го}}$ года за № 1698$^{\underline{мъ}}$.

Разсмотрѣвъ Рапортъ Вашего Превосходительства отъ 3$^{\underline{го}}$ сего Іюня подъ № 88$^{\underline{мъ}}$ о|неповиновеніи Крошинскихъ крестьянъ владѣльцу ихъ Юрагѣ и|находя что въ семъ дѣлѣ обращаетъ на себя сильное подозрѣніе тамошій плебанъ ксендзъ Магнушевскій уклонявшійся отъ дѣятельного пособія во|внушеніи крестьянамъ таковаго неправильнаго поступка и|что заведено имъ въ|Крошинѣ училище въ которомъ крестьянскіе дѣти разсказываютъ возмутительные стихи, а при|то^{мъ} помѣщики Юрага и князь Константинъ Радзивилъ упрекаютъ означеннаго ксендза Магнушевскаго въ Связяхъ съ крошинскими крестьянами и|въ дачѣ повода къ|возмущенію заведеніемъ зловреднаго училища, я по|таковымъ обстоятельствамъ |**194 v**| признаю нужнымъ обнаружить противозаконныя дѣйствія ксендза Магнушевскаго и|въ слѣдствіе того предписываю вамъ взявь Его подъ арестъ и забравь у него вс[ѣ] бумаги, произвесть надъ нимъ при депутатѣ съ|духовной стороны строжайшее изслѣдованіе, а|затѣмъ по|окончаніи онаго слѣдственное дѣло и Самаго Магнушевскаго съ|забранными у|него бумагами отправить подъ стражею для|преданія подлежащему Суду къ Литовскому военному Губернатору, которому вмѣстѣ съ симъ дано мною о|томъ предложеніе что|же касается Военнаго Суда производимаго надъ Крошинскими крестьянами виновными въ|возмущеніи, то какъ приговоры онаго на основаніи Высочайше утвержденнаго 22$^{\underline{го}}$ Июня 1826$^{\underline{го}}$ года положенія Комитета Г[осподъ] Министровъ должны быть представляемы Министру внутреннихъ дѣлъ |**195 r**| для внесенія въ помянутый Комитетъ въ такомъ только случаѣ, когда присуждается болѣе 9$^{\underline{ти}}$ человѣкъ къ тѣлесному наказанію, а|потому и слѣдуетъ Вашему Превосходительству въ|семъ послѣднемъ случаѣ приговоры военнаго Суда надъ крошинскими крестьянами представить Министру Внутреннихъ дѣлъ установленнымъ на|то порядкомъ; наконецъ отнесся въ мѣстѣ съ симъ къ Попечителю Виленскаго Учебнаго Округа Дѣйствительному Тайному Совѣтнику Сенатору Новосильцову о|разсмотреніи учрежденія ксендзомъ Магнушевскимъ Крошинской Школы и|преподаваемаго въ|оной крестьянскимъ дѣтямъ вреднаго ученія, препроводя къ|нему въ|копіяхъ рапортъ вашъ и|приложенные къ|оному Стихи для|зависящаго со стороны Его по сему предмѣту распоряженія.

Копія.

Пётр Кушын

Беларуская мова ў расейскамоўным творы

Гецыки, апублікаваныя ў восьмым нумары часопіса "Москвитянинъ" за 1843 г., былі першым у расейскім пісьменстве літаратурным тэкстам з беларускамоўнымі ўстаўкамі. Ухвалены Міхаілам Пагодзіным да друку твор Пятра Кушына сучаснікі ацэньвалі ці то цалкам станоўча, ці то рэзка адмоўна. Літаральна праз некалькі месяцаў пасля публікацыі *Гецыковъ* супрацоўнік пецярбургскага "Журнала Министерства народнаго просвѣщенія" Пётр Білярскі (1819–1867), выпускнік Маскоўскай духоўнай акадэміі і вучань М. Пагодзіна, захоплена напісаў у рэцэнзіі пра новую з'яву ў расейскай пісьменнасці: "Обращаемъ вниманіе Читателей на рѣдкое въ своемъ родѣ явленіе – *Гецыки* (Москв. № 8) Г. Петра Кушина: оно любопытно во многихъ отношеніяхъ. Во первыхъ, тогда какъ Малороссійскій языкъ такъ часто и такъ слѣпо вступаетъ въ Русскую Литературу, языкъ Бѣлорусскій остается въ какомъ-то забвеніи, не смотря на то, что онъ въ своихъ особенностяхъ замѣчателенъ не меньше своего собрата. Г. Кушинъ, природный Бѣлоруссъ, знакомитъ насъ съ нарѣчіемъ Бѣлорусскимъ. Во вторых, нѣтъ надобности говорить о нуждѣ и потребности изученія нравовъ, умственнаго и нравственнаго образованія и зависящей отъ того степени благосостоянія жителей того края: въ этомъ отношеніи статья Г. Кушина столько удовлетворительна, сколько можетъ быть такою статья литературная. Со стороны литературной этимъ очеркамъ не льзя отказать въ художественности. Нѣкоторые анекдоты, разсказываемые Авторомъ о своихъ землякахъ, уже не новость, и народное остороуміе Великороссіянъ не приписываетъ ихъ именно Бѣлоруссамъ; но, представляя себѣ характеры, такъ живо нарисованные Г. Кушинымъ, чувствуешь, что эти анекдоты здѣсь всего болѣе на своемъ мѣстѣ. Трогательный разсказъ Хомки Ахрѣмника, въ конце статьи, показываетъ, что нравы и языкъ Бѣлоруссовъ могутъ доставлять матеріалъ не для однихъ комическихъ сценъ"[1].

Для рэцэнзента, святарскага сына, народжанага сярод казанскіх татараў і чувашоў, што вывучаў славянскую філалогію, адкрыццём стала знаёмства з яшчэ адною моваю, пра якую амаль не было звестак у расейскай навуковай ды мастацкай літаратуры, хоць Павел Шафарык апісаў яе як адну з чатырнаццаці самастойных славянскіх. Вядома, ён не мог, як зрэшты і М. Пагодзін, заўважыць у *Гецыкахъ* пагардлівае стаўленне аўтара да селяніна і народа ў цэлым, бо тагачасная расейская літаратура яшчэ не ведала іншага мужыка, апрача як п'янага, цёмнага і дзікага. Расейскія аўтары

[1] П. Билорскій, *Обозрѣніе русскихъ газетъ и журналовъ за третье трехмѣсячіе 1843 года*: *X. Изящная словесность*, "Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія" 1843, № 12, отд. VI, с. 286.

яшчэ не сказалі свайго слова спачування “бесправному и невежественному крестьянину”: толькі ў 1847 г. з’явіцца аповесць Дзмітрыя Грыгаровіча (1822–1899) *Антон-Горемыка*, якую высока ацэніць Вісарыён Бялінскі: “По прочтении этой трогательной повести в голове читателя поневоле теснятся мысли грустные и важные”. Не цяжка здагадацца, што крытык мае на ўвазе думкі пра прычыны бяспраўнага становішча мужыка[1]. Аднак такіх людзей, як В. Бялінскі, у расейскім грамадстве было вельмі мала. П. Кушын не належаў да іх ліку; ён не ставіў перад сабою задачу адказаць на пытанне, чаму селянін жыве “так” і чаму гэты селянін “такі”. П. Кушын усяго толькі злосліва выявіў сваю горыч з-за непрынятых да друку “знойдзеных” ім “скороувядаемыхъ цвѣтовъ въ дикихъ пустыняхъ поэзіи”.

Зусім з іншага пункту гледжання ацэньваў *Гецыки* Рамуальд Падбярэскі (1812–1856)[2]. Анекдоты (“кінутыя на вецер жарцікі”) П. Кушына ён успрыняў як спробу зняславіць беларускіх жыхароў і беларускі край. Той край, які ўсё яшчэ чужы Расеі; той край, які Расея бязлітасна эксплуатуе ды прыніжае, не дае ўраджэнцу гэтага краю быць у ім гаспадаром. Р. Падбярэскі заступаецца за беларусаў-“гецыкаў” яшчэ і таму, што ён сам належыць да ліцвінаў, значная частка якіх таксама замест расійскага “это” ці польскага “oto” ўжывае слова “гэта”. Такое іранічнае найменне народа, лічыць ён, сведчыць толькі пра кепскі “густ і досціп аўтара”.

Р. Падбярэскі, вярнуўшыся з чатырохмесячнае вандроўкі па Беларусі, пазнаёміўся з тэкстам П. Кушына і вырашыў з дапамогаю сабранага матэрыялу “абвергнуць хлуслівую думку, якою бездапаможныя радкі цэлы край спрабавалі зняважыць перад чужымі”.

Публіцыст акцэнтуе ўвагу на гістарычнай абумоўленасці тых прычын, якія прывялі да такога бядотнага становішча ў краі, а таксама імкнецца заўважыць і выпукліць усё тое, што сведчыць пра інтэлектуальны і эканамічны рух у наддзвінскіх правінцыях, каб аргументавана запярэчыць бяздумна кінутым П. Кушыным “фактам”, якія ў эпоху рэалістычнай тыпізацыі маглі прынесці вялікую шкоду краю і яго жыхарам. Знамянальна, аднак, тое, што Р. Падбярэскі ці не ўпершыню ў расейскай публіцыстыцы адважна абараняе самага пакрыўджанага ў тагачасным грамадстве чалавека. Менавіта яго, беларускага селяніна, а не прадстаўніка вышэйшага класа, як магло гэта падацца ў адпаведнасці з прынятымі нормамі: “Я і не думаю ламаць тут коп’і за напаўдзікіх панкоў, што ў адсталых паветах распаўсюджваюць у гнюснай адміністрацыі сярэднявечнае васальства, абсалютнае злоўжыванне правам валодання, ні таксама за асобных шамбелянаў і маршалкаў, якія прагульваюць жончыныя маёнткі; не маю прадузятасці і ў лепшы бок, – але чаму пан Кушын, спакусіўшыся намаляваць карціну беларускага жыцця, чапляецца да беднага селяніна і злою насмешкаю сцёбае невіноўную ў сваёй

[1] Цікава тое, што М. Пагодзін, які салідарызаваўся з славянафіламі, не заўважыў у тэксце П. Кушына нічога абразлівага ў дачыненні да беларускага народа. А вось самі славянафілы крытыкавалі прыніжэнне рускага народа ў творах Д. Грыгаровіча.

[2] У трох нумарах газеты “Пецярбургскі штотыднёвік”, хоць у першых двух *Гецыки* не згадваюцца. Гл.: R. Podbereski, *Listy o Białejrusi*, “Tygodnik Petersburski” 1844, nr 79, 81–82.

знявазе істоту; лезе ў ягоную бедную хатку, высмейвае ягоныя недахопы і простыя звычаі, дамешваючы паўсюль ганебную адукаванаму сэрцу іронію?”[1].

Высновы Р. Падбярэскага, хоць нібыта і пададзеныя ў форме рытарычных пытанняў, па сутнасці катэгарычныя ў непрыняцці падобнае пісаніны: “Таму, вяртаючыся да пана Кушына, які намагаецца зняславіць беларускага земляроба, я пытаюся: ці ж не паклёпам на край з’яўляецца ягонае апісанне? Ці дакладна адлюстроўвае яно дух жыхароў сёння? Распаўсюджванне неаб’ектыўных поглядаў, ці ж гэта не ўплыў на грамадскую думку? Справа набывае супярэчлівы характар, а значыць становіцца больш шкоднаю, калі рэдактар часопіса сваімі прыпіскамі пацвярджае кінутыя на вецер жарцікі. А так зрабіў вучоны-прафесар, знаёмячы публіку з першаю празаічнаю працаю свайго выхаванца, якога, як ён тлумачыць, павярнуў ад рыфмаплёцтва да апісанняў мясцовасці. (Бадай бы лепш пісаў кепскія вершы.) Рэдактар лічыць, што ўдзячны выхаванец прынёс дакладнае апісанне, «як жыве кожны беларускі грамадзянін». Не спыняючыся на гэтым, вучоны-рэдактар мяркуе, што за тое дакладнае апісанне і выхапленыя недарэчныя фразы з карчмарскага жаргону яму будуць удзячныя сапраўдныя вучоныя: Сразнеўскі, Прэйс, Бадзянскі і нават сам вялікі Шафарык, сонца славянскае вучонасці! Вось, уласна, кропка адліку, адкуль, аналізуючы гэтую рэч, заўважаецца шкоднасць падобнае пісаніны. Таму нярварта рэдактару так манкіраваць грамадскаю думкаю, а нікчэмнасці-пісаку надаваць вартасць літаратара”[2].

Пецярбургскі выдавец смела выступіў супраць маскоўскага часопіса і ягонага рэдактара, бо абапіраўся на падтрымку братоў Кірэеўскіх і славянафілаў, для якіх падобнае адлюстраванне жыцця народа было непрымальным. Апрача таго, Р. Падбярэскі, відаць, балюча ўспрыняў той факт, што беларуская тэма, якая стала, як ён піша, накірункам ягоных думак, і якой ён прысвяціў ужо некалькі сваіх публікацый, выразна знеслаўляецца папулярным “Москвитяниномъ”. Не мог ён не заўважыць, што апублікаваны ім у “Roczniku Literackim” беларускамоўны тэкст (*Гарэліца*) здзекліва называецца “нацыянальнай песенькай”. Магчыма, з гэтай прычыны Р. Падбярэскі ў нарысе *Беларусь і Ян Баршчэўскі* не адважыўся назваць *Гарэліцу* творам Яна Баршчэўскага. Абараняючы беларускага селяніна, ён адначасна абараняў і нешматлікіх у той час прыхільнікаў беларушчыны, і самога сябе.

На нашую думку, П. Кушын, паходзячы з Невельскага ці Гарадоцкага павета, не мог не ведаць Яна Баршчэўскага, які з сярэдзіны (?) 1830-х гг. летнія месяцы праводзіў на Беларусі, вандруючы ад фальварка да фальварка ды збіраючы падпіску на альманах “Niezabudka”. Больш за тое, ён мог ведаць і пра аўтарства папулярных сярод люду тэкстаў. Прыгадайма Юльяна Барташэвіча: “Яго паэтычныя творы разыходзіліся ўсюды па руках. Ведалі іх дзеці, а нянькі напявалі над калыскамі думкі Баршчэўскага, калі гэтак можам назваць тыя творы арыгінальнае музы, складзеныя не зусім

[1] R. Podbereski, *Listy o Białejrusi: List III*, “Tygodnik Petersburski” 1844, nr 82 (20 paźd./1 list.).
[2] *Ibidem*.

умела і без прэтэнзій"[1]. Невыпадкова, відаць, у *Гецыкахъ* намаляваны вобраз краснабая Юды – селяніна, які складае вершы і які высмейваецца, хіба, найбольш за іншых.

Вядома, нашае меркаванне – гіпатэтычнае, аніякіх аргументаў, каб пацвердзіць яго мы не маем. Але грунтуецца яно на тым, што вышэйшы клас павятовага грамадства ў той час выдатна ведаў адзін аднаго, а таксама тых, хто з'яўляўся ў павеце нават на кароткі час.

Пра тое, што Р. Падбярэскі надаваў вялікае значэнне крытыцы *Гецыковъ* П. Кушына, сведчыць публікацыя *Listów o Białejrusi* на расейскай мове (пад тытулам *Очерки о Бѣлоруссіи*) у "Журналѣ Министерства внутреннихъ дѣлъ" (1845, ч. 9). На жаль, мы не мелі магчымасці пазнаёміцца з дадзеным выданнем, а таму не ведаем, ці друкаваўся па-расейску цалкам *List III*. Загадкаю застаецца і тое, чаму імя П. Кушына больш не з'явілася ў расейскім друку. Ці не паспрыяла гэтаму крытыка Р. Падбярэскага?

Зноў цікавасць да *Гецыковъ* П. Кушына ўзнікла напрыканцы XIX – пачатку XX ст. Перш-наперш Аляксандар Пыпін, канстатуючы, што ў 1830–1840-я гг. расейскія даследаванні Беларусі былі "все еще скудны", вылучае, аднак, некалькі "работъ собственно этнографическихъ" спачатку ў часопісе "Маякъ" (*Слова два о языкѣ и грамотности Бѣлой Руси* Іосіфа Цытовіча і *Памятники бѣлорусской письменности* Льва Кавеліна), а пасля ўжо *Гецыки* ў "Москвитянинѣ", хоць тэкст П. Кушына з'явіўся ў друку першым. А. Пыпін дае такую вось "характарыстыку" *Гецыкамъ*: "разсказъ изъ бѣлорусской жизни съ нѣсколькими пѣснями, плясовыми и свадебными"[2]. Пазней Яўхім Карскі, больш дэталёва аналізуючы публікацыі на беларускую тэматыку першае паловы XIX стагоддзя, зноў жа вылучае *Гецыки* сярод "довольно цѣнныхъ произведеній, содержащихъ въ себѣ народныя пѣсни, разсказы, розговоры". І менавіта "разсказу П. Кушина" належыць "первое мѣсто": "«Гецыками» прозываютъ бѣлоруссовъ сѣверной части Витебской губерніи, откуда взято содержаніе для разсказа, сосѣди великоруссы за произношеніе «это» какъ «гето» и *ч* какъ *ц*. <…> въ разсказѣ, дающемъ нѣсколько очень вѣрныхъ картинъ изъ бѣлорусскаго быта временъ крѣпостничества, написанныхъ къ тому же занимательно, приведено нѣсколько точно даже съ удареніями записанныхъ бѣлорусскихъ пѣсенъ <…>, выраженій и подчасъ довольно длинныхъ разговоровъ"[3]. Прыкладна тое самае Я. Карскі паўторыць і ў 1922 г., калі будзе аналізаваць беларускую пісьменнасць XIX ст: П. Кушына ён тут назаве папярэднікам Аляксандра Пшчолкі і будзе абараняць апошняга ад Лявона Гмырака, які бачыў у тэкстах "писателя народническаго типа" пагардлівае стаўленне да мовы і звычаяў беларусаў[4].

---

[1] J. B., *Jan Barszczewski*, „Czas" 1851, nr 101 (2 maja).

[2] А. Пыпинъ, *Исторія русской этнографіи*, т. IV: *Бѣлоруссія и Сибирь*, С.-Петербургъ 1892, с. 72.

[3] Е. Карскій, *Бѣлоруссы*, т. I: *Введеніе въ изученіе языка и народной словесности*, съ приложеніемъ двухъ картъ, Варшава 1903, с. 212–213.

[4] Е. Карскій, *Бѣлоруссы*, т. III: *Очерки словесности бѣлорускаго племени*, ч. 3: *Художественная литература на народномъ языкѣ*, Петроградъ 1922, с. 143–145.

Звесткі Я. Карскага пра *Гецыковъ* П. Кушына выкарыстаў Максім Гарэцкі ў раздзеле *Беларуска-маскоўская школа пісьменнікаў* (у трэцім, маскоўска-ленінградскім выданні – *Расійска-беларуская літаратура*) свае *Гісторыі беларускае літэратуры*[1]. Сам ён, відавочна, часопіса "Москвитянинъ" не бачыў, а таму адно слова ў слова паўтарыў (без спасылкі) тое, што было ў Я. Карскага.

Беларускія савецкія літаратуразнаўцы звярнуліся да *Гецыковъ* у сярэдзіне 1950-х гг. Сцяпан Майхровіч, назваўшы П. Кушына "беларускім літаратарам <…>, які, дарэчы, не вызначаўся перадавымі поглядамі", а *Гецыки* гісторыка-этаграфічным нарысам, толькі паведаміў, што "ў нарысе даецца апісанне звычаяў і абрадаў беларускага народа, прыводзяцца шматлікія народныя песні, паданні і г. д."[2] ды працытаваў рэдакцыйную заўвагу М. Пагодзіна. А вось Васіль Барысенка даў прынцыповую "марксісцка-ленінскую" характарыстыку творчасці "панска-шляхецкага", "кансерватыўнага пісьменніка Кушына": "Ужо нават у самой назве твора адчуваецца пагардлівае стаўленне Кушына да сваіх герояў. Панска-пратэктарскія адносіны да беларускага народа спалучаюцца ў *Гецыках* з скажоным паказам прыгонніцкай рэчаіснасці, з прыніжэннем беларускага сялянства. Кушын малюе беларускіх сялян разумова адсталымі, духоўна абмежаванымі людзьмі, заўзятымі гультаямі і п'яніцамі. Такімі выступаюць у яго галоўны герой апавядання мужык Янка і ўсе іншыя сяляне. Па тэндэнцыйнаму ўяўленню Кушына, сяляне праводзяць вельмі багата свайго часу на кірмашах і розных гульбішчах. <…> Галечу, цемру беларускай прыгоннай вёскі пісьменнік спрабуе вытлумачыць нядбайнасцю, гультайствам і п'янствам мужыка. <…> Нарысаваныя Кушыным карціны беларускай прыгоннай вёскі і вобразы сялян супярэчаць гістарычнай праўдзе. У іх скажона паказана жыццё беларускага народа"[3].

Такое стаўленне тагачаснага (да 1974 г.) дырэктара Інстытута літаратуры да творчасці пісьменніка 1840-х гг. прадвызначыла амаль поўнае выключэнне *Гецыковъ* з літаратуразнаўчага дыскурсу[4]. Нашая згадка пра апавяданне П. Кушына на пачатку 1990-х гг. тлумачыцца адно працаю над перакладам *Listów o Białejrusi* Р. Падбярэскага ды наяўнасцю ксеракопіі твора з фондаў Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника[5]. Нашае тагачаснае негатыўнае стаўленне да ідэйна-мастац-

---

[1] М. Гарэцкі, *Гісторыя беларускае літэратуры*, Вільня 1920, с. 75.

[2] С. Майхровіч, *Нарысы беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, выд. другое, папраўленае, Мінск 1959, с. 10–11.

[3] В. Барысенка, *Францішак Багушэвіч і праблема рэалізма ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, Мінск 1957, с. 106.

[4] Мы ведаем літаральна некалькі згадак пра П. Кушына ў навуковых працах. Напрыклад: "Ён [Р. Падбярэскі. – *М. Х.*] абураўся рэакцыйнай выхадкай "Москвитянина", які апублікаваў шавіністычна-паклёпніцкі опус П. Кушына *Гецыкі*, дзе зневажаўся беларускі селянін, кідаўся цень на яго быт, высмейваліся звычаі, народная песня". Гл.: Г. Каханоўскі, Л. Малаш, К. Цвірка, *Беларуская фалькларыстыка: Эпоха феадалізму*, Мінск 1989, с. 70.

[5] Гл.: М. Хаўстовіч, "*І хоць родам я літвін...*" [у:] *Шляхам гадоў: Гісторыка-літаратурны*

кага зместу *Гецыковъ* грунтавалася хутчэй на эмацыйным успрыняцці тэксту, на прачытанні аўтарскае пагарды да свайго народа і ягонае мовы, на заўважаным тут адрачэнні ад беларускасці і закліку да іншых адракацца ад яе. Аднак сёння, не адмаўляючыся ад ранейшага трактавання ідэйнага зместу апавядання П. Кушына, мы разумеем важнасць ягонае прысутнасці ў літаратуразнаўстве. *Гецыки* фактычна распачалі эпоху шырокага ўжывання беларускае мовы ў мастацкіх творах: хутка з'явілася *Sielanka* Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і *Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach* Я. Баршчэўскага.

У 2014 г. часопіс "Полымя" надрукаваў апавяданне *Гецыки* ў перакладзе на беларускую мову. Праўда, перакладчык Аляксандар Вашчанка, неабазнаны ў рэаліях XIX стагоддзя, не заўсёды дакладна перадае сэнс арыгінала. Напрыклад, шамбелян (ганаровы тытул) Казімір Бернардовіч становіцца ў яго Казімірам Берна́рдавічам Шамбялянам, "сендзи, подсендки, коморіе, подкоморжіе" ператвараюцца ў "ксяндзоў, падксяндзоў, каморнікаў, падкаморнікаў", "маршалкъ" (предводитель дварянства) – у вышэйшую службовую асобу ў ВКЛ, "хлѣбные магазины" – у хлебныя крамы і г. д. Што ж, гэта не першы раз: спроба апублікаваць малавядомы тэкст даўняе эпохі не ў навуковым, а ў літаратурна-мастацкім выданні рэдка калі бывае ўдалаю.

Нібыта вырашаная гэтак праблема знаёмства з тэкстам апавядання вымагае біяграфічную даведку пра аўтара. На жаль, тут абапірацца даводзіцца толькі на М. Пагодзіна і на самога літаратара. Паходзіў ён з Паўночнае Віцебшчыны, хутчэй за ўсё – з Невельскага, Себежскага ці Гарадоцкага павета. Паводле *Архива Юго-Западной России*, у 1649 г. у Невелі служыў праваслаўны поп Іван Кушын. Звесткі пра святароў Кушыных з Віцебшчыны часта сустракаюцца ў даведніках XIX стагоддзя. Напрыклад, Іосіф Кушын быў святаром Віцебскае епархіі; дыякан Пётр Іосіфавіч Кушын, які паходзіў з Віцебскае епархіі, у 1860–1880-я гг. служыў спачатку ў Спаса-Бачарынскай, а пасля ў Благавешчанскай Васільастраўской цэрквах Пецярбурга і інш. Ці быў Пётр Кушын праваслаўным святаром? Зусім магчыма. На пачатку 1840-х гг. ён едзе з Віцебска (думаецца: з Віцебскай губерні) у Вятку, вядома, не як ссыльны, а як, скажам, поп ці дыякан – выпускнік (як і герой ягонага апавядання) Магілёўскае духоўнае семінарыі. Праўда, нібыта не зусім спалучаецца са святарскім званнем ягоная прыхільнасць да вершаскладання, ягонае жаданне "выжимать изъ сердца мотивы и выставлять передъ людьми свои страданія". Зрэшты, неабавязкова гэтыя вершы былі пра "плавающую въ розовыхъ облакахъ поэзіи луну". Больш істотна тое, што аўтар ледзь не ў кожнай сцэне (анекдоце) свайго апавядання "дае слова" ці то "царковнослужителю" (дзяку), ці то "свещеннослужителю" (дыякану або семінарысту). Прычым, першыя (дзяк, панамарыха) – гэта тыя ж самыя гецыкі, якіх так не любіць і аўтар, і семінарыст. А вось да другіх

зборнік, уклад. Я. Янушкевіч, Мінск 1994, с. 244–248.

стаўленне і аўтара, і семінарыста зусім іншае; магчыма, таму, што яны гецыкамі ўжо перасталі быць.

Прыняўшы прапанову М. Пагодзіна "занятся лучше описаніемъ своего края, нарѣчія, образа жизни жителей", П. Кушын, відавочна, хутка выканаў заданне: *Гецыкі* датуюцца жніўнем 1843 г. і нібыта напісаныя ў Маскве, хоць, як сведчыць М. Пагодзін, былі яму ўсё ж дасланыя. Можам меркаваць, што апісаныя ў творы падзеі паходзяць з прыкладна таго самага часу – г. зн. 1830-х – пачатку 1840-х гг.

Месца дзеяння аўтар лакалізуе геаграфічна дакладна, хоць робіць гэта дастаткова завуалявана, адно апасродкавана называючы пэўную воласць Гарадоцкага павета. Праўда, месца дзеяння ў першым "анекдоце" – маёнтак на 300 душ Галалобава і вёска на 10 душ Пачывалава шамбяляна Казіміра Бернардовіча – падаюцца неакрэслена: аўтар, відавочна, не хоча, каб чытач суаднесіў героя апавядання з нейкаю канкрэтнаю асобаю з нейкае канкрэтнае мясцовасці[1]. Дастаткова таго, што аўтар сцвердзіць: "Тамъ есть очень много похожихъ на Почиваловскаго хорунжаго". Галалобава і Пачывалава – гэта мясцовасці, назвы якіх навеяны літаратурнымі творамі Мікалая Гогаля (Маниловка-Заманиловка, Вшивая Спесь, Задирайлово, Трухмачевка, Гурмайловка).

А вось асноўнае дзеянне ў апавяданні лакалізавана ў чатырох вёсках[2] – Лянцяі (тут жыве Янка з Салохаю і Уліта з Магдаю), Галяшова (тут жыве Юда Краснабай з Мацюхом), Палуянава (тут царква і карчма) і Пакоціна (тут жыве Зося, каханая Хомкі Ахрэмінка), якія – як пазней высвятляецца – знаходзяцца ў складзе Палуянаўскай воласці[3] Гарадзецкага павета. Цікава тое, што апрача вёскі Палуянава іншых населеных пунктаў на картах,перадусім, сярэдзіны XIX ст., не існавала: яны створаны фантазіяй аўтара на падставе, магчыма, вёсак Паганяйліна, Гарэлышы і Палавіцы.

Наколькі дакладны быў П. Кушын, калі перадаваў беларускую гаворку Гарадзецкага павета? На жаль, не маем дастаткова матэрыялаў, каб адназначна адказаць на гэтае пытанне. Я. Карскі адзначае, што ў Гарадоцкім павеце часцей назіраецца замена [ц] на [ч], чым [ч] на [ц]. А вось "смѣшеніе *ц* и *ч* въ бѣлорусскомъ нарѣчіи изрѣдка встрѣчается вообще въ сѣвернобѣлорусскихъ говорахъ, но особенно распространено въ части Себежскаго уѣзда, въ Велижскомъ, Бѣльскомъ Смол. г., Духовщинскомъ, Порѣчскомъ и Ржевскомъ"[4]. Паказальна, што ён у сваім даследаванні не падае аніводнага прыкладу замены [ч] на [ц] у Гарадоцкім павеце. Аднак, думаецца, што П. Кушын, хоць і мог паходзіць з нейкага іншага, суседняга, а не Гарадоц-

[1] Уклаўшы, аднак, у вусны шамбяляна беларускую мову, аўтар прывязаў яго да паўночнаўсходняй Віцебшчыны.

[2] Згадваецца яшчэ Руднянскае сяло.

[3] У другой палове XIX стагоддзя Палуянава (Полуяновское сельское общество) уваходзіла ў склад Бескатаўскай воласці.

[4] Е. Карскій, *Бѣлоруссы*, т. I: *Введеніе въ изученіе языка и народной словесности*, съ приложеніемъ двухъ картъ, Варшава 1903, с. 498.

кага павета, даволі дакладна адлюстраваў рысы гаворкі сялян Палуянаўскае валасці[1].

Найменне “гецыки” – вельмі верагодна – сапраўды існавала і выкарыстоўвалася ў XIX стагоддзі. П. Кушын не меў тут патрэбы выдумляць. Але ці было яно шырока вядомым і распаўсюджаным? Хутчэй за ўсё – не. Нам толькі аднойчы ў літаратуры трапілася згадка на гэтую тэму. Вацлаў Ластоўскі ў нататцы *Народны падзел між беларусамі* падае “прозвішчы” беларусаў паводле “асобнасьцяў мовы” на падставе сабранага “між 1912–1914 годам, часьцю ад этнографаў (Сержпутоўскі, Романов, Ельскі, Сьнітка), часьцю ад самога народу”[2]. Цікава тое, што ён ведае два “прозвішчы” беларусаў паўночна-ўсходняе Віцебшчыны. Па-першае, “*гэцікі, гегуны, гэтукі*; так называюць беларусаў наўзьмежныя маскалі, якія замест беларускага гэты, гэта, гэткі, кажуць – етот, еты, еткі”[3]; па-другое, “*цакунамі* завуць жыхароў Вяліжскага і суседніх паветаў, якія не вымаўляюць літары «ч», а кажуць: – цаго, цалавек, цотка, цакаць”[4]. На жаль, В. Ластоўскі не называе крыніцаў інфармацыі, аднак упэўнена можна казаць, што не запазычаныя яны з працаў Я. Карскага, які “вывеў” і патлумачыў “гецыковъ” з тэксту П. Кушына (навуковец у дадзеным слове-“прозвішчы” беларусаў бачыў і “гэгатане”, і “цакатанне”).

Зварот П. Кушына да беларускае тэматыкі і беларускае мовы насіў выпадковы характар; ён фактычна быў прымушаны заняцца тым, да чаго не гарнулася ягоная душа; ён пісаў пра тое, што было яму прыкрым і ненавісным. Пагарда да народа і ягонае мовы – гэта пагарда чалавека, які адрокся ад свайго на карысць больш “цывілізаванае культуры” ці, хутчэй, культуры народа, які пануе, прыгнятаючы і вынішчаючы іншыя. Феномен П. Кушына народжаны палітыкай і ідэалогіяй расейскага імперыялізму. Гэтая з’ява, народжаная на беларускіх землях яшчэ ў другой палове XVIII ст., імкліва пашыралася ў XIX-м, але ўсё ж не здолела дамінаваць у тагачасным грамадстве, прынамсі, заангажаваным літаратурай. Адкрыта пагардлівае стаўленне да народа і ягонае мовы засталося на перыферыі. Бо на першым плане заўсёды былі тыя, хто з прыязнасцю і замілаваннем ставіўся да беларушчыны.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацыі паводле часопіса “Москвитянинъ: Учено-литературный журналъ” (1843, № 8, с. 383–412).

---

[1] “У гаворках паўночнага ўсходу Віцебскай вобласці (Гарадоцкі і Віцебскі раёны) зычныя ***ч*** і ***ц*** вымаўляюцца як ***ц*** і ***ц’***: *п’ецка, ав’ецка, с’в’ецка, цап’ец, в’інцайіц’, ц’ерпайіц’* (Навасёлкі Віцебскага р-на), *цалав’ек, цула, н’іцога, цорт, цоц’в’орты, ціп’ел’н’ік, кац’ірга, ц’іц’в’ер, ц’есна* (чэсна), *пацот, скацуц’, пув’інцайуц’, дъцка, праўнуцка дз’евацка, платоцак, л’іс’іцка* (Баннікі Гарадоцкага р-на). Неадрозніванне ***ч*** і ***ц*** называецца цоканнем, а гаворкі, у якіх ёсць такая з’ява, – цокаючымі. Аднак і ў цокаючых гаворках ужываецца афрыката ***ч***: *чалав’ек чац’в’орты, дочка, сумачка, скам’ейічка, ч’есна* (Баннікі Гарадоцкага р-на)”. Гл.: Э. Блінава, Е. Мяцельская, *Беларуская дыялекталогія*, Мінск 1969, с. 50.

[2] В. Л., *Народны падзел між беларусамі*, “Крывіч” 1923, № 1, с. 42.

[3] *Ibidem*, s. 43.

[4] *Ibidem*.

Ге́цыки*[1]

Съ той поры, какъ знаменитый критикою мужъ[1], насмѣявшись надъ плавающей въ розовыхъ облакахъ поэзіи луною, пристыдивъ вѣтренную мечту и оконфузивъ скромную дѣву, не соизволилъ снабдить стихотворцевъ богатѣйшими источниками поэзіи, имъ осталось разбить лиру и приняться за прозаическое перо... Лучше писать простые разсказы, чѣмъ тосковать, ища скороувядаемыхъ цвѣтовъ въ дикихъ пустыняхъ поэзіи; лучше говорить равнодушно о какихъ нибудь Гецыкахъ, чѣмъ выжимать изъ сердца мотивы и выставлять передъ людьми свои страданія; лучше выводить на литературное поприще мало извѣстное и не совсѣмъ пріятное для слуха нарѣчіе, чѣмъ пускать въ свѣтъ нарядные строфы.

Родившись и выросши въ Бѣлоруссіи и зная хорошо этотъ край, я начинаю разсказывать о своихъ Гецыкахъ... Насъ Бѣлоруссцевъ жители Великороссійскихъ Губерній называютъ Гецыками за то, что мы употребляемъ, вместо слова – это, ге́то. Какъ бы то ни было – хорошо-ль, худо-ль это названіе; но оно принадлежитъ намъ... И я смиренно принимаюсь за перваго своего Гецыка – пана Шамбеляна[2] Казимира Бернардовича.

У Казимира Бернардовича было когда-то триста душъ. Въ его помѣстье Гололобово считалось лучшимъ въ цѣломъ уѣздѣ[3]. Не говоря о мѣстоположеніи, которое имѣло свою прелесть, о садахъ и бесѣдкахъ, въ которыхъ Казимиръ Бернардовичъ пировалъ съ друзьями своими, въ этомъ имѣніи было пять винокуренныхъ заводовъ, приносившихъ ему чистый доходъ и за то опустошавшихъ закромы его хлѣбныхъ магазиновъ. Казимиръ Бернардовичъ любилъ жить попански: у него было двѣнадцать борзыхъ и столько же гончихъ собакъ, и страстно любилъ онъ охоту. Къ нему съѣзжались изъ цѣлаго уѣзда маршалки, маршалковичи, сендзи, подсендки, коморіе, подкоморжіе, хорунжіе и проч.[4]. Всѣ эти господа носятъ титла не по заслугамъ, а по состоянію. Если же кому нибудь изъ нихъ удавалось быть недѣлю

[1] Магчыма, гаворка пра Вісарыёна Бялінскага (1811–1848).

[2] Шамбялянамі з XVI ст. тытулаваліся на французскім каралеўскім двары высокія ўрадоўцы. Пазней шамбяляны з'явіліся на іншых каралеўскіх дварах Еўропы. (У Расеі – камергеры). У часы Станіслава Аўгуста Панятоўскага ганаровы тытул шамбяляна атрымалі блізу дваццаці чалавек. Сярод іх, здаецца, не было асобы з беларускіх земляў, якая насіла б прозвішча Бернардовіч. Мы ведаем адно Немíровічаў-Шчытаў (кажан-гарадоцкіх і полацкіх) ды Яна Макавецкага.

[3] У якім павеце "размешчана" вёска шамбяляна П. Кушын не паведамляе. Адзначым, аднак, што на картах Віцебшчыны сярэдзіны XIX ст. вёсак з такой назваю няма. Затое яны часта сустракаліся на тэрыторыі Смаленскай, Маскоўскай і Бранскай губерняў.

[4] Маршалки, маршалковичи, сендзи, подсендки, коморіе, подкоморжіе, хорунжіе – маршалкі, маршалковічы (сыны маршалка), суддзі, падсудкі, каморнікі, падкаморыі, харунжыя. На беларускіх землях, захопленых Расеяю паводле I падзелу Рэчы Паспалітае, у афіцыйнай павятовай наменклатуры толькі да паўстання 1830–1831 гг. выкарыстоўваліся даўнія найменні пасадаў. Але, відавочна, і пазней неафіцыйна шляхта карысталася даўнімі адпаведнікамі расейскіх пасадаў і ганаровых тытулаў.

предводителемъ дворянства, то ужъ онъ оставался неоспоримымъ маршалкомъ до самой смерти; – дѣти жь его будутъ маршалковичи.

Казимиру Бернардовичу, разумѣется, какъ Шамбеляну, всѣ низко кланялись, льстили, объѣдали и опивали его. Поутру ѣздили на охоту, за обѣдомъ не было недостатка въ винахъ и готовыхъ пить за здоровье Шамбеляна. Послѣ обѣда гости гуляли въ саду, играли въ бостонъ, задорные игроки просиживали ночи, и всѣ были довольны хозяиномъ.

Нечего сказать, Шамбелянъ жилъ весело. Иногда только находила на него тоска, что незабвенная его половина рано перешла въ вѣчность и единственная дочь воспитывается у своей тетушки… Но это случалось очень рѣдко. Казимиръ Бернардовичъ не имѣлъ времени заниматься скукой, – онъ былъ всегда окруженъ друзьями.

Впрочемъ Шамбелянъ былъ порядочный человѣкъ. Одно только въ немъ не похвально: терпѣть не могъ хозяйства. Ему не было надобности до своихъ крестьянъ, на то былъ управляющій панъ Шадевичъ, которому аккуратно производилось жалованье, и онъ былъ полный хозяинъ. Жалобъ на строгое обращеніе съ крестьянами, доносовъ на его лихоимство Казимиръ Бернардовичъ никогда не принималъ и считалъ унизительнымъ для Шамбелянской чести вѣрить злорѣчію мужика на шляхетную особу Шадевича.

Нужны бываютъ деньги, панъ Шадевичъ занимаетъ на имя своего вѣрителя; не вѣрятъ, – надо перезаложить имѣніе. И такимъ родомъ Казимиръ Бернардовичъ опутался долгами; но никогда не хотѣлъ перемѣнить образа жизни, пока уже самой судьбѣ не вздумалось потѣшиться надъ Шамбеляномъ.

Въ одно роковое утро, когда еще Шамбелянъ покоился въ постелѣ, прискакало на дворъ нѣсколько троекъ съ колокольчиками[1]. Выходя изъ спальни Казимиръ Бернардовичъ перваго гостя встрѣтилъ исправника[2] съ бумагою въ рукахъ, а за нимъ и другихъ чиновниковъ.

– «Честь имею доложить Пану Шамбеляну, сказалъ исправникъ, что во исполненіи Указа Губернскаго Правленія должны мы нынѣ же приступить къ описи всего движимаго и недвижимаго вашего имѣнія за неплатежъ казенныхъ и частныхъ долговъ на сумму 75.000 рублей серебромъ, подъ опасеніемъ за противное со стороны нашей строжайшей отвѣственности по законамъ.

Выслушавши реляцію исправника, Шамбелянъ принялъ видъ спокойствія и отвѣчалъ хладнокровно: «*калú гéта тáкъ, нихáй бýдзиць гéдакъ! Рóбце, панове, описаніе*...» Казимиръ Бернардовичъ топнулъ ногой и человѣкъ принесъ нѣсколько бутылокъ шампанскаго; – Шамбелянъ крикнулъ: «*паль*!»[3] и пробка въ потолокъ... Онъ задалъ Комиссіи чудесный пиръ, и,

---

[1] У Расейскай імперыі дазвол на ўжыванне “колокольчиков” мелі толькі тыя, хто служыў на пошце альбо ў земскай паліцыі. Усе іншыя аматары язды са звонам павінны былі задавальняцца “бубенцамі”.

[2] Спраўнікам называўся кіраўнік павятовага земскага суда (павятовае паліцыі).

[3] Страляй! (ад польск. *pal!*).

когда въ послѣдствіи Гололобово было продано съ публичнаго торга, задалъ еще лучшій на славу цѣлому уѣзду, и выѣхалъ преспокойно на четвернѣ въ коляскѣ въ имѣніе женниной сестры; – какъ онъ былъ тамъ принятъ – это семейная тайна... Только въ прошломъ году я видѣлъ Казимира Бернардовича. Онъ поселился въ деревнѣ, принадлежащей, по наслѣдству, отъ покойной его жены, малолѣтней дочери. Эта деревня состоитъ изъ десяти душъ, и зовется Почиваловомъ. Мнѣ случилось видѣть Казимира Бернардовича за ломбернымъ столом: онъ игралъ съ семинаристомъ въ дурачки и называлъ эту игру игрою въ шамбеляны. А это почему? Потому что онъ, съ лишеніемъ Гололобова, низведенъ друзьями въ хорунжіе.

Это маленькій образчикъ Бѣлорусскаго помѣщика; но самый вѣрный. Тамъ есть очень много похожихъ на Почиваловскаго хорунжаго.

Теперь посмотримъ на крестьянина, о которомъ подобные хорунжіе еще менѣе заботятся, какъ о себѣ. По множеству винокуренныхъ заводовъ, равномѣрно тамъ множество корчемъ, и крестьянинъ, существо лѣнивое имѣетъ всегда способъ пьянствовать и хлѣбъ обращать въ вино. Съ Февраля мѣсяца у крестьянина нѣтъ хлѣба. Почему? Потому что у него очень часто не бываетъ лошади и даже коровы. Естественно – какъ онъ обработаетъ поле, запашетъ и какой получитъ плодъ.

Вотъ мужичекъ Янка: живетъ онъ хозяиномъ[1] лѣтъ пятнадцать, – ему ужъ подъ сорокъ лѣтъ. Есть у него жена Солоха и четверо дѣтей. Деревня его прозывается Лѣнтяями[2]. На этомъ мѣстѣ, двадцать восемь лѣтъ тому[3] назадъ, былъ фольварокъ, устроенный какимъ-то Немецкимъ барономъ, владѣвшимъ тогда имѣніемъ, къ которому принадлежали предки Янкины. При этомъ фольваркѣ было пропасть необработанной земли. Владѣлецъ, купивши имѣніе, хотѣлъ устроить въ немъ порядокъ и побудить крестьянъ къ трудолюбію. Онъ выдумалъ замысловатую методу: если замѣчалъ, что крестьянинъ закоснѣвалъ въ лѣности и предавался пьянству, а между тѣмъ не имѣлъ хлеба, то этакага молодца отсылалъ на фольварокъ, подъ команду сердитаго своего соотечественника Родомино, который кормилъ крестьянъ до сыта и съ бичемъ слѣдилъ за ихъ работами, будилъ ихъ вмѣстѣ съ восходомъ и отпускалъ съ поля вмѣстѣ съ закатомъ солнца. Но эта мѣра не исправила крестьянъ и разчетливый барононъ почелъ за лучшее продать имѣніе, которое и купилъ отецъ Янкина помѣщика панъ маршалокъ. Тогда пошли другие порядки и этотъ фольварокъ уничтожился; а развелась тамъ деревня изъ пяти хозяевъ, въ числе коихъ былъ и Янкинъ отецъ. По этому случаю деревня, где живетъ Янка называется Лѣнтяями.

---

[1] Г. зн. атрымаў ад пана дазвол, а таксама хату і колькі дзесяцінаў зямлі на самастойнае вядзенне гаспадаркі.

[2] Вельмі верагодна, што аўтар утварыў "сваю" вёску па аналогіі з вёскай Гульцяі Невельскага павета, дзе жылі панцырныя баяры, што мелі прывілеі ад караля Баторыя. Гл.: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. III, Warszawa 1882, s. 207.

[3] Даволі дакладная лічба як на мастацкі твор. Аўтар, відавочна, мае пэўную канкрэтную мясцовасць.

У Янки трехлѣтній бычекъ исправляетъ должность лошади. Это бѣдное животное, впряженное пребезобразно въ дровнишки[1], изо всей силы тащитъ дрова въ ближайшій городъ. У заставы его окружаютъ Жиды, и ужъ эти дрова купитъ у него непремѣнно Мовша, или Гилька, который обманетъ и общитаетъ его въ нѣсколькихъ копѣйкахъ. Въ городѣ Янка покупаетъ калачъ и селіодку, ложится на дровни, и, съ жадностію уплетая свое благопріобрѣтеніе, тянется до первой корчмы. Тутъ непремѣнно онъ найдетъ дьячка[2] Семена, дядьку и дядину, золовку и швагра и всю свою родню.

– «*Дабры́дзинь у ха́ту*», говоритъ Янка вошедши, и ему отвечаютъ тѣмъ же – «*дабры́дзинь*!»

– «*А што́ – зъ го́рода*?»

– «*Зъ го́рода. Дра́вишки прада́въ, да смярдзю́къ*[*2]*, пага́ный обмани́въ, капѣ́ишникъ скруци́въ*[*3]».

– «*Ну, што́, паню – Янка, капѣ́ишникъ ницо́хъ*[*4]*, купи́ цахо́вку*[*5] *гарѣ́лки*».

Янка соглашается, что копѣйка ничего не составляетъ, притомъ уважая почтенную компанію, особенно дьячка Семена, топаетъ ногой и обращается къ корчмарю: *«ранда́рь*[3]*, цахо́вку!»* Рандарь приноситъ бутылку водки и ставитъ ее на столъ; Янка наливаетъ и первую рюмку подноситъ Семену, а тотъ, поглаживая свою клинообразную бороду, начинаетъ разсказывать: *«я́къ я́ чита́въ ра́зъ Салты́рь*[4]*, мярцве́цъ уста́въ, узя́въ мяне́ за гру́дзи да й дава́й би́ць у кирше́нь*[*6]*; до́бри, што́ я пирижигна́вся*[*7]*, – я́къ пырижигна́вся, да́къ іо́нъ пашо́въ и ліо́хъ...*

– *«До́саць!»*[*8] сказалъ, качая головой Янка, – *ну́дна*[*9]*, зро́билась, а́шъ мура́шки па-за шку́рью пабѣгли... ранда́рь! Ящо́ цахо́вку, запяё́мъ валѣй*[*10] *пѣсню»*, и честная компанія заводитъ свою національную пѣсенку – горѣлицу.

“Горѣ́лица, горѣ́лица, да ты́ висялу́ха,
Бра́ла мянѐ це́ризъ усю̀ но́цку сукруха[*11].
Ци ліо́хка|жъ мнѣ́ былò цярпѣ́ць це́ризъ усю̀ но́цку:
Ви́дзивъ я́ сабѣ уво́|сни паро́зную бо́цку?
Пагляжу́ я на ву́лицу – па́нава каля́ска...
Як папа́лись мнѣ́ у ру́ки што́хвицык и хля́шка[5].
Заю́каю, заю́каю да й запаклика́ю:
Хва́ла Богу, штò дажда́вся, во́тъ ту́тъ папива́ю.
Ай пабѣ́дная гало́вка, гдзѣ мнѣ ту́тъ падзе́цца?

---

[1] Паводле *Толкового словаря* Дзмітрыя Ушакова, “плохие дровни”, г. зн. сялянскія сані для перавозкі дроў і сена.

[2] Царкоўны служэбнік, які не меў ступені святарства.

[3] Арандатар, карчмар.

[4] Маецца на ўвазе *Псалтыр*, ці *Кніга псалмаў*. Адзін з абавязкаў дзячка – чытаць Псалтыр. “В дальнем углу сидел дьячок и тихим однообразным голосом читал псалтырь” (Леў Талстой).

[5] Маецца на ўвазе штофік (?) і пляшка. Штоф (ад ням. *Stof* – чаша) – даўняя расейска мера, роўная 1,2 літра, штофік – 0,3 літра, а таксама посуд для піцця алкагольных напояў; невялікі кілішак.

*Якъ давѣ́даицца жо́нка съ зло́сци апряжэ́цца!**[*12]
Якъ приду́ я́ въ свою̀ ха́тку, ту́тъ жо́нцы вярёвка,
А во́тъ съ па́намъ разбира́цца ге́та ві́ць ня ло́вка...
Пи́ридъ па́намъ мужику́ цы́мъ бу́дзиць атвѣ́циць?
Еды́ную ма́ю сви́нку и тая пале́циць...
Ай, пано́цыкъ, бу́ду каза́ць, цяпѐръ мае́ го́ря,
Сѣ́на ка́сивъ, сѣ́на гра́бивъ цѣ́лый дзе́нь уцо́ра...
А па́нъ мяне́ паслуха́иць и ми́лась пака́жиць,
Ящо̀ хло́пцу ру́мку во́дки падне́сь мнѣ́ прика́жиць..."[1].

Вслѣдствіе этой пѣсни корчмарь, не ожидая приказанія, самъ приноситъ и ставитъ на столъ бутылку. Такимъ-то порядкомъ, Янка пропиваетъ не только полученныя имъ за дрова деньги, но еще корчмарь запишетъ за нимъ нѣсколько черточекъ мѣломъ на стѣнѣ въ счетъ будущаго благополучія... Хочетъ идти, но его останавливаетъ занимательный разсказъ; съ острыженною бородою Юда разлагольствовался: *«во́сь*[2] *ака́зія*[3]*: у ту́ю нядзе́лю у ге́тай са́май ра́ндзи была́ бальша́я ака́зія: пришо́въ дзисятникъ*[4] *Цимо́ха, Вави́ла – анхвали́дный салда́тъ, кума́ Те́кля спикла́ пиро́хъ, а я узя́въ цахо́вку гарѣ́лки. Сядзи́мъ на куцѣ́ сваи́мъ цы́намъ, а́шъ іо́нъ*[5] *– брязге́ль, брязге́ль! – я гля́ць у вако́шка – ци|ни спра́вный*[6]*, ци ня Це́царь и дзяся́тникъ, паглядзе́въ, а́шъ не́ ни спра́вный, ни Це́царь. Вайшо́въ у ра́нду – затро́навъ, зало́навъ – про́цъ вы́ – туды́-сюды́! а цаго́|жъ на́мъ бая́цца? Мы́ усі́ свои́мъ цынамъ; дзися́тника и бля́ха у яго́ на сви́тцы**[*13]*... а́шъ іо́нъ калы́пъ па мо́рдзи дзися́тника, ашъ іонъ бри́къ падъ ла́вку, а дзися́тникъ заво́йкавъ, а салда́тъ то́льки ля́пу разня́въ, а́шъ іо́нъ яго́ калы́пъ па ля́пи, а іонъ и балты́хъ па́дъ сто́лъ, а кума́ за пиро́хъ, да за паро́хъ, а я за хля́шку да за кумой, пыта́имся у ху́рмана: а́шъ іонъ карчави́на**[*14] *зъ губерни, и бля́ху садравъ и кажуць ке́пска бу́дзиць дзися́тнику. Во́сь ака́зія!*»

Выслушавши эту окказію, Янка почесываетъ затылокъ и уходитъ; ложится на свои дровни и бычекъ едва къ полуночи притянетъ его домой.

---

[1] Лічыцца вершам Я. Баршчэўскага. Першая публікацыя – у альманаху Рамуальда Падбярэскага "Rocznik Literacki", які выйшаў у свет у красавіку 1843 г. Больш падрабязна гл.: Я. Баршчэўскі, *Выбраныя творы*, Мінск 1998, с. 448–449.

[2] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 67: "ВОСЬ, межд. 1. угрозы. Вотъ, ужо. *Вось я цебе*. 2. удивл. приклад. къ другимъ словамъ. Вотъ. *Вось-якій*! *Вось як*!".

[3] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 361: "ОКАЗЕ́Я", и. с. ж. Произшествіе. *Во якая случилась тутъ оказея*" і "ОКА́ЗЫЯ, и, с. ж. (Лат. Occasio). 1. Случай, средство. *Оказыи нема, штобъ переслаць*. 2. Извѣстіе. *Ниякей оказыи не давъ, ци живъ ёнъ ци здоровъ*".

[4] Выбраная на загад паліцыі ад дзесяці сялянскіх двароў асоба, што выконвала дапаможныя функцыі. Як знак улады меў г. зв. бляху.

[5] Ніжэй Юда называе тую асобу, што ўварвалася ў карчму ды пабіла дзясятніка Цімоха і "анхвали́днага салда́та" Вавілу, "карчави́наю зъ губерни", а аўтар тлумачыць, што карчавінаю ў Беларусі нацываюць шляхціца. Аднак больш верагодна, што Юда карчавінаю называе прадстаўніка губернскае ўправы.

[6] Тое, што і спраўнік (исправник).

Салоха встрѣчаетъ его самыми тяжкими ругательствами; а онъ въ надеждѣ отшутиться просить у нея чего нибудь поужинать.

– «*Трясцу! хваробу! ражонъ, табѣ, няцысцикъ*», кричитъ Салоха; а Янка отвѣчаетъ: «*а гату!*[1] *На|што геты патравы*[*15]? *Урядніку, жонацка мая, бабка мая... іонъ панъ, а я мужикъ, капустацки мне упляхни*».

Смягченная покорностію мужа Салоха подаетъ ему капусту и кусокъ мякиннаго хлѣба. Янка ѣстъ съ аппетитомъ, а она ему приговариваетъ: «*ишь онъ сіорбаиць якъ! гарѣлки нябось натрѣскався, а ѣсь нада!*

Поутру Янка не выйдетъ изъ хаты и цѣлый день пролежитъ на палатяхъ. Проѣзжающій чрезъ Лѣнтяи вызываетъ Янку, чтобы указалъ дорогу за пять верстъ къ помѣщику; но тамъ нѣтъ корчмы – и Янка не знаетъ дороги.

Наступаетъ весна и Гецыки отправляются въ запасные магазины[2], получаютъ, по распоряженію благодѣтельнаго Правительства, сбереженный тамъ хлѣбъ на посѣвъ, и большаго труда стоитъ наблюденіе за хлѣбопашествомъ Гециковъ. – Того и гляди, что Янка, или сосѣдъ его отнесетъ въ корчму полученный на сѣмена хлѣбъ, а послѣ найдетъ оправданіе, что у него нѣтъ лошади.

Впрочемъ Янка поправился. Потому ли, что у него троюродный братъ Хомка пасетъ лошадей въ панскомъ дворѣ, или же потому, что Салохина племянница Кулина служанкою у панны Леокадіи, – маршалковичъ купилъ Янкѣ за двадцать рублей ассигнаціями клячу. Всю недѣлю Янка былъ на панской работѣ, а въ субботу принялся за свою ниву; пять разъ онъ принимается за соху и отдыхаетъ. Наконецъ утомленный, какъ бы кровавымъ трудомъ, приходитъ домой гнѣвный и суровый.

Свѣтлые праздники Воскресенія Христова Гецыки встрѣчаютъ, какъ Христіане; всю святую недѣлю проводятъ въ гуляньѣ... Съ хаты до хаты ходятъ волочобники и поютъ разныя пѣсни.

Въ субботу предъ Фоминой недѣлей[3] Янкино семейство отправляется въ болото, и въ огромныхъ мѣшкахъ Салоха съ дѣтьми приноситъ бобовникъ[4]. Сначала этотъ бобовникъ сушатъ, потомъ толкутъ, мѣлятъ, и изъ муки пекутъ хлѣбъ и сочни[5] къ радоницѣ[6]. Этотъ поминальный день отправ-

---

[1] Тое самае, што і *ату*!

[2] У Расейскай імперыі з 1760 г. дзеля барацьбы з неўраджаямі і голадам загадана было будаваць запасныя хлебныя магазіны (паводле закона ад 29 лістапада 1799 г. ва ўсіх вёсках, што мелі не менш за 50 двароў), з тым, каб на кожную рэвізскую душу мелася па 2 чвэрці (адна чвэрць – 210 літраў) збожжа. Запасы павінны былі рабіць самі сяляне.

[3] У беларускай народнай традыцыі – Праводная нядзеля, якая пачыналася ў наступную, пасля Вялікадня нядзелю.

[4] Балотная травяністая расліна з сакаўным лісцем, якую выкарыстоўвалі на корм жывёле. У галодныя гады яе сушылі, малолі і з мукі пяклі хлеб.

[5] Праснак з тварагом.

[6] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 544: "РАДОНИЦА, ы, с. ж. День, посвященный поминовенію усопшихъ, обыкновенно въ Бѣлоруссіи совершаемому во вторникъ Фоминой недѣли над могилами на кладбищахъ. Радость о воскресеніи Христовомъ въ этотъ нарочитый день передается живыми усопшимъ своимъ родственникамъ съ словами: «Христосъ воскресъ», которыя обыкновенно произносятся три раза при

ляется постоянно во вторникъ Фоминой недѣли. Со всѣхъ сторонъ Гецыки собираются къ приходской церкви, и причетъ[1] отпѣваетъ надъ могилами предковъ каждаго семейства панихиды. Окончивши свое дѣло, священникъ уходитъ съ кладбища, а дьячекъ Семенъ остается пировать съ мужиками и поминать покойниковъ.

На могилѣ, гдѣ погребена родня Янкина, сидитъ онъ самъ, – около него дьячекъ Семенъ и нѣсколько почтенныхъ мужей съ остриженными бородами, и женщинъ смуглыхъ и тощихъ. Передъ ними стоитъ боченокъ водки, деревянный ковшичекъ, и разбросаны сачни изъ бабовника. Всѣ пьютъ и поминаютъ усопшихъ. Только проходятъ мимо: сынъ священника семинаристъ, діаконъ[2] и служащій въ Консисторіи[3] подъячій[4]. Семенъ вставая съ мѣста и поглаживая бородку, кланяется имъ въ поясъ и проситъ пристать къ бесѣдѣ.

Надменный ученостію семинаристъ взываетъ къ Семену: «о ты почти-полупочтеннѣйшій и многомалозначущій человѣкъ!» Семенъ киваетъ мужикамъ, а тѣ заворчали: «*ви́шь я́къ іо́нъ вилица́иць на́шаго Сямі́она, – до́ка Сямі́онъ!*» Тогда Семенъ обращается къ подъячему: «*Янъ Во́сиповицъ! Позво́льци утрудзи́ць ва́съ... я написа́въ репо́рцицъ у Канцисто́рію, працыта́йци и пакры́йци маю́ глу́пась ва́шимъ ра́зумомъ и удвердзи́ци стапы́ мой, да́бы я не упалъ*».

– *До́бри, пока́жь*.

Семенъ вынимаетъ изъ кармана бумагу и подаетъ подъячему: а онъ читаетъ вслухъ:

«*У збо́рную нядзе́лю прышо́въ я къ панамо́рьку*[5] *съ подоба́ющимъ смире́ніемъ и ангелоподо́бною кротостію, я́къ вдру́гъ встрѣцила мине́ у сѣня́хъ пага́ная панамарі́ха, кото́рая нацáла панаси́ць мяне́ ра́зными хуле́бными слава́ми, я́къ то: во́ръ! ты мой мѣ́хъ на штана́хъ знаси́въ; кали́ жа я ставъ атрица́ць сіе́ недосто́йное хуле́ніе, то́ она́ схваци́въ отъ пещи ухва́тъ, поста́вила мнѣ́ на лбу́ три знацы́тельныхъ при́знаки и кали́ я ста́въ...*»

– «Sat stulte![6] прервалъ семинаристъ читающаго подъячаго, а тотъ нахмуривъ брови сказалъ сквозь зубы: «*да, Сямі́онъ, ге́та дзе́ла ка́зусная*!»

– И критическое, прибавилъ семинаристъ. Отецъ діаконъ молчалъ.

Янка наливши ковшъ, подноситъ отцу діакону...

катаніи краснаго яйца по могилѣ. *На радоницу увидзимся на могилкахъ*. День этотъ имѣетъ три характера: до обѣда рабочій, послѣ обѣда печальный, къ вечеру веселый, по выраженію самыхъ Бѣлорусцевъ: *На радоницу д'обѣда пашуць, п'обѣдзѣ плачуць, а вечеромъ скачуць*. Посл.".

[1] Поп, дзяк і пеўчыя аднае парафіі (прыходу).

[2] Памочнік (меў ніжэйшую ступень святарства) папа. Удзельнічаў у царкоўнай службе, чытаў малітвы і спяваў.

[3] Управа пры архірэі дзеля кіравання епархіяй.

[4] Памочнік дзяка, пісар.

[5] Царкоўны служэбнік, у абавязкі якога ўваходзіла званіць у званы, запальваць свечкі і лампады ды інш.

[6] Даволі, дурню! (лац.). Выраз, які часта паўтаралі выкладчыкі ў тагачасных навучальных установах.

– «Не пью, братецъ, вотъ людзи свѣцкіе, имъ подноси... и семинаристъ, взявъ въ одну руку ковшъ, а другою указывая на него, изрѣкъ: «содержаніе этого ковша есть вещь міра субъективнаго».

Подъячій былъ самъ не изъ числа неучей и понималъ, что значитъ субъектъ и объектъ; не вытерпѣлъ предъ ученымъ семинаристомъ и возразилъ: «*я́къ жа, калú гéта абъéктъ, ци мóжна, штобъ содзиржаніе кóвшика былá мацéрія міру субъекци́внаго?*»

– «А вотъ какъ: мое Я обратитъ его въ субъектъ», съ этимъ семинаристъ выпиваетъ, а подъячій удивляется высокому разуму его. Мужички поталкиваютъ Семена, который считался у нихъ единственнымъ мудрецомъ. Семенъ, поглаживая, по обыкновенію свою бороду и съ воровскою ухваткою мигнувши мужичкамъ, кланяется ученому: «*пазвóльци, гаспадзи́нъ студзéнтъ, Андру́ха Пархи́равицъ, утрудзи́ць вáсъ глупы́мъ вапрóсцамъ...*»

– «Изволь! – ежели буду въ состояніи, рѣшу твое сомнѣніе; – ну, что?»

– «*А скажи́ци: ци ядзи́нсцвинная, ци мнóжисцвинная?*»

Ученый задумался... «да скажи, почтиполупочтеннѣйшій, что жь это такое?»

Семенъ насмѣшливо: «*штó гéта? Куды нáмъ? мы людзи прóстыи, мы́ тóльки дзяцкú Сяміóны!*»

Громкій смѣхъ раздался вокругъ и оконфуженный ученый съ своими пріятелями отошелъ отъ пирующихъ, ругая отъ души дьячка Семена и его бестолковую премудрость… «Ахъ, вы Гецыки, Гецыки! не вольно вспомнишь басню, какъ попугай влетѣлъ въ мужичью хату, и повторишь съ однимъ изъ славныхъ баснописцевъ: «бѣда съ умомъ попасть къ невѣждѣ въ домъ!»[1].

– *Ай, да Сяміóнъ*, кричатъ мужички, *ну да Сяміóнъ. Вóсь якъ ссѣкъ лимиляри́ста*, – и дьячекъ, покачивая головою, говоритъ съ важностію: «*мы не гéдакихъ видáли и дáрамъ штó салты́рники, а нáмъ и багаслóвъ ни пападáйся*».

– «*Вясци́ма! ци мы́ цябѣ ня́ вѣ́даимъ?!*»

– «*А што Антрóпъ*, сказалъ Семенъ сидѣвшему съ нимъ рядомъ крестьянину, *ат|цаго ты́ слúньки**[16] *пусци́въ, я́къ я намѣ́дни**[17] *пія́въ пѣ́сню? я, якъ кáжуць каля Магилéва, бáчавъ, а понáшаму ви́дзивъ, я́къ ты ру́мавъ*[2]*; нябóсь жáласлива я піявъ?*» и не ожидая отвѣта, дьячекъ затянулъ свою любимую пѣсенку, и всѣ ему подводятъ; одинъ только Антропъ, пригорюнясь внимательно слушаетъ:

Якъ душá съ цѣ́ламъ разставáлася,
А разстáвшися ду́шухна ни пращалася...
Спахваци́лася душá, у канéцъ пóля прайшлá;
Спахваци́вшися душá, зварацúлася...
Пращцáй цѣ́ла моё, цѣ́ла бѣ́лая моё!
Якъ я́жъ-та душá мнóга сóгрѣшила:

[1] Радкі з байкі *Попугай* Івана Хемніцара (1745–1784).
[2] Румзаў.

И зало́мушки душа́ я зала́мывала
И коро́вушакъ душа́ я закли́кавала,
Бизкане́цный грѣ́хъ сабѣ́ спалу́цывала
И свящéльницку, духо́вницку ни ка́илася...
Апила́ся душа́ съ зяліо́нага вина!..
Пахава́ли душу́ безъ папа́, безъ дзьяка́!»[1].

Окончивъ пѣніе, дьячекъ обратился къ Антропу: «*а што́, ге́та пѣ́сня ви́ць ду́жа жа́лабная?*»

– «*Выбача́й****18**, *Сяміо́нька,* отвѣчалъ Антропъ, *пѣ́сня ду́жа жа́лабная, да галасо́къ твой горши: у мяне у то́е лѣ́та бы́въ казяло́къ, и яго́ у ваччу́****19** *вавцу́га зарѣзавъ и іо́нъ я́къ ра́съ таки́мъ галаско́мъ блія́въ, я́къ ты́ пяе́шь, Сяміонька,.. а вой я́!...* «Антропъ заплакалъ...»

– «*Ду́ринь ты́, ду́ринь*», сказалъ Янка. Семенъ какъ бы разсердился, но Янка человѣкъ дальновидный и смѣтливый – Семену въ руки ковшъ горѣлки – и успокоилось его оскорбленное самолюбіе...

Эта пирушка продолжается до полуночи и сельское кладбище едва къ свѣту освободится отъ своихъ посѣтителей.

Послѣ радоницы начинаются увеселенія у Гецыковъ. Почти каждый праздничный день, начиная отъ дня Св. Георгія[2] до глубокой осени – сходбища, – и этѣ сходбища называются кирмашами. Поутру Гецыки собираются въ церковь, а послѣ святой литургіи отправляются къ корчмѣ и тамъ-то шумъ, толкотня, попойка и разного рода невинныя наслажденія... Надобно замѣтить, что Гецыки пьютъ водку безъ различія пола и возраста, любятъ танцовать подъ любимую свою музыку – дуду. Этотъ инструментъ дѣлается изъ кожи и деревянной жулѣйки. Кожа надымется и гудитъ, не измѣняя голоса, а на жулѣйкѣ выводится танецъ. Обыкновенный же ихъ танецъ – плясуха, нѣчто въ родѣ Русской круговой; дѣвушки, замужнія женщины и молодые парни въ нѣсколько паръ танцуютъ съ неподражаемыми гримасами. Здѣсь является и Лѣнтяевскій Янка, довольно на веселѣ, и танцуетъ одинъ съ припѣвомъ своей дудки:

«*Ци не ду́дка была́, – о́хъ я́!*
Висялу́шка была́, – о́хъ я́!
Висяли́ла меня́, – о́хъ я́!
На цузой старанѣ́, – о́хъ я́!
Было́ въ ба́цьки тры́ сыны́, – о́хъ я́!
Уси́ три́ Васили́, – о́хъ я́!
Адзи́нъ ко́ній пасе́ць, – о́хъ я́!

---

[1] У раздзеле *Духовные стихи* Павел Шэйн змясціў даволі вялікі (120 радкоў) вершаваны твор *Грѣшница, или какъ душа съ тѣломъ растается*, запісаны ў Себежскім павеце Ф. Серабраковым (дасланая С. Шымковічам). Гл.: П. Шейн, *Матеріалы для изученія быта и языка русскаго населенія Сѣверо-Западного края*, т. 2, Санктпетербургъ 1893, с. 623–627. Дзяк Сямён спявае асобныя фрагменты з таго твора.

[2] Адзначаўся 23 красавіка/6 мая.

Другій лапци пляцець, – óхъ я́!
Тре́цій сядзі́ць на ка́мишку, – óхъ я́!
Дзяржи́ць ду́ду на рѣ́мишку, – óхъ я́!

После Янки выходитъ Хомка Ахреминокъ, пастухъ при панскомъ дворѣ, – даетъ дударю пять копѣекъ и пляшетъ съ припѣвомъ колиты:

«*Калитá*[1] *брáтъ, калитá дру́хъ!*
Кали́ іóсь у калицѣ́,
Дáкъ я́ въ Пáна на куцѣ!
Кали́ въ калицѣ́ ня мнóга,
Дáкъ и сто́й зли парóга.
Калитá брáтъ, калитá друхъ!
Кали́ въ калице́ бракъ;
Дáкъ зъ разумныхъ дай дурáкъ!
А мая́|шъ – та калитá
Уся́ капѣйкамъ налитá...
Калитá брáтъ, калитá дру́хъ!»

«*Прóцъ зъ калитóй*», кричитъ подвеселясь женщина, даетъ дударю яйцо, и подбоченясь съ разными гримасами щебечетъ и скачетъ, какъ сорока.

Лида ду́ли, лида ду́!
Дамóюхны ни дайду́!
Упилáся на мяду́,
Лида ду́ли, ли даду́!
Іóсь у мя́нѣ маладзе́цъ
Дамóюхны давядзе́ць,
Лидаду́ ли, лида ду́!
Дамóюхны давядзе́ць!»

«*Вóсь Хóвра!*» кричатъ парни; а она прихорашиваясь:

«*Лю́дарь, лю́дарь, людаши́!*
Прапи́въ бáцька лимяши́.
А сы́нъ тагó рóду
Прáпивъ сковарóду,
Дацкá тагó цы́ну,
Прапилá авцы́ну!..»

«*Вось Хóвра!*» кричатъ опять парни; и она выходитъ изъ круга въ полномъ удовольствіи.

---

[1] Паводле І. Насовіча, каліта – гэта “кожаная, четвероугольная сума, съ крышкою, перевѣшиваемая чрезъ плечо и особенно употребляемая при сватовствѣ”, а вось грошы насілі ў калітцы: “КАЛИ́ТКА, КАЛИ́ТОЧКА, и, с. ж. уменш слова Калитá. Кожаная, четвероугольная сумочка, прикрѣплямая къ поясу, въ которой хранятся: кремень, огниво, губка, а иногда и деньги”. Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 228.

Рѣдкій кирмашъ проходитъ безъ драки. Иногда только присутствіе дьячка Семена поселяло спокойствіе между подгулявшею толпою; но къ сожалѣнію Семена не было въ Полуяновской рандѣ, когда безсрочноотпускной солдатъ[1] таскалъ за волосы краснобая[2] Юду и приговаривалъ: «*экой хамъ! службы не|знашъ, фухтелей*[3] *захотѣлъ...*»

На крикъ отца прибѣжалъ сынъ Юды – Мацю́хъ, парень лѣтъ дватцати четырехъ: «*хтó майгó тату́лю бúвъ? Тату́ля мóй, нихтó у úмъ упрáвы ни мáиць, хто?*»

– «*А хоць бы я*», отвѣчалъ солдатъ.

– *Нý-т-ка при мнѣ!*»

Солдатъ далъ пощечину Юдѣ.

– «*А ящцó!*

Солдатъ далъ и другую.

– «*А ящцó!*

Солдатъ не посовѣстился дать и третію.

– «*Плю́нь, тату́ля, забьéть! пайдзéмъ дамóй, вúшь іóнъ салдáтъ азарнúкъ, свѣ́тъ прайшóвъ и назáдъ варацúвся; пайдзéмъ!*» И Юда уходитъ за своимъ сыномъ, бормоча: «*вóсь акáзія!*» –

Такъ цѣлое лѣто проводятъ Гецыки; – все кирмаши, да гулянья. Земледѣліе – это несносная вещь. На панской нивѣ еще управительскій канчукъ заставляетъ Гецыка проворнѣе поворачиваться; а на своей никто не укажетъ Янкѣ. Когда наскучаетъ ему соха, онъ берется за косу; накоситъ возъ сѣна и везетъ въ городъ на своей клячѣ. Опять его обманетъ жидъ, и онъ покупаетъ калачей, фунтъ листоваго табаку, и если Салоха – эта пилá, какъ выражается Янка, напилитъ ему хорошенько шею, то купитъ безменъ, соли и возвращается домой. – За грѣхъ считается проѣхать Полуяновскую ранду[4]. Какъ же возможно? – наслучай тамъ Юда, Антропъ, а болѣе дьячекъ Семенъ?... Неудача? Семенъ на лугу. Надо купить цаховки две гарѣлки и отправиться къ Семену. Опять радостная встрѣча, – подъ открытымъ небомъ, надъ прозрачнымъ озеромъ Янка и Семенъ сидятъ на лугу. Выпили по ковшу, и Янка проситъ Семена спѣть жалосную пѣсню о томъ, какъ душа съ тѣломъ разставалася; но дьячекъ утвердительно отвѣчалъ, что этой пѣсни онъ никогда пѣеть не будетъ. И дѣйствительно, отъ самой радоницы Семенъ никогда не пѣлъ этой пѣсни.

---

[1] Вызвалены ад вайсковае службы на няпэўны тэрмін, да прызыву.

[2] Гл.: *Толковый словарь живого великорусскаго языка Владиміра Даля*, второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора, т. II, С.-Петербургъ – Москва 1881, с. 190: “Краснобáить, краснобáйствовать, говорить красно, широко и самоуверенно, не всегда основательно; краснобáй, краснобáйка, говорун, рассказчик, шутник. Краснобáйство, свойство и самая речь краснобая. Краснобай заговорит, всех слушателей переморит”.

[3] Фухтель (ням. Fuchtel – шпага, палаш) – гэта плоскі бок халоднае зброі. Гэтым жа словам называлася і пакаранне: удары па спіне плазам аголеным палашом ці шабляй. Пакаранне было запазычана з Прусіі і ў расейскім войску (кавалерыі) прымянялася да 1839 г.

[4] Карчма, узятая ў арэнду.

«*Зро́бъ ла́ску Сямiо́нька-лябе́дзька, спѣй жа́лобную пѣсенку*», говоритъ Янка; но Семенъ заводитъ другую:

"Дзя́цька сядзи́ць, пи́пку ку́риць,
Пье́ць гарѣлку, во́цы жму́риць,
А дзя́дзина ни вважаи́ць,
Цалко́мъ ца́рацку глата́иць...
Пилимо́нъ зъ Бари́са шкѣлиць[1]*,*
Пье́ць горѣ́лку, пиро́хъ мѣ́лиць.
Якъ расхадзи́вся Прако́пъ,
Да Ми́нку па мо́рдзи тро́пъ!
Хвiодаръ за въ гло́мъ казлы́ дзяре́ць,
А Мики́та но́самъ аре́ць...
Ту́тъ здаро́вья пыта́юць,
Бо хахлы́ лита́юць..."[2].

Едва Семенъ кончилъ свою пѣсню, какъ проходя мимо пирующихъ, вѣроятно по наущенiю ученаго семинариста закричали поповы работники: «*Сямiо́нъ, а Сямiо́н! Паглядзи́, во́сь вавки́ зацу́ли тваю пѣ́сню и вы́бигли зъ ро́слаго бало́та. Глядзи́ што́бъ и табѣ́ таго́ ня сдзѣ́илась, што́ Антро́пову казлу!...*»

Разозлился Семенъ; но Янка опять догадался, опять ему въ руки ковшъ – и все пламя дьячевскаго гнѣва какъ водой залило.

Между тѣмъ, какъ Янка пируетъ съ дьячкомъ, кляча, привязанная къ ольхѣ огладала кругомъ траву и читаетъ глаголы. Янка поспѣшилъ бы домой и разстался бы съ другомъ и наставникомъ; но тутъ какъ на зло принесъ чортъ Юду Краснобоя. Янка поднесъ ему ковшъ горѣлки, а онъ разсказалъ про сходку:

«*Аво́й Сямiо́нька и Янацка! Ге́та у це́цвирихъ была́ ака́зiя: у Рудня́ньскамъ*[3] *сялѣ́ была́ сха́цка*[4]*: усí мужи́ сидзя́ць... Хамы́ль, хамы́ль! я гля́ць, а́шъ iо́нъ сусѣ́тъ красня́къ*[5] *пришо́въ и хо́нъ на скамавьiо́! я́къ вы́циниць жа*

[1] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 711: "ШКЕ́ЛИЦЬ, сов. Сошке́лиць (отъ скалить зубы), гл. ср. Смѣяться, шутить. *Досиць тобѣ шкелиць коло бабы. Ты сошкеливъ коло насъ*".

[2] Радкі з верша *Разгульная пѣсня* (*Радость и занятие крестьян во время Рождества Христова*), якi ў XX стагоддзі беспадстаўна спалучалі з творам Я. Баршчэўскага *Рабункі мужыкоў*. Больш падрабязна гл.: М. Хаўстовіч, *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі канца XVIII – XX стагоддзя*, том чацвёрты, Warszawa 2018, с. 47–100.

[3] Паводле *Геаграфічнага слоўніка*, вёскі Рудня, насельніцтва якіх вызначалася характэрнай апавяданню фанетычнай рысаю (цеканне), знаходзіліся: у Гарадзецкім павеце (тры), Невельскім павеце (адна), Веліжскім павеце (пяць). Гл.: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. IX, Warszawa 1888, s. 982.

[4] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 625: "СХА́ДЗКА и СХА́ЖКА, и, с. ж. 1. Сходбище. *Тамъ ихъ схадзка, схажка*. 2. Согласіе, стачка. *Схадзку здѣлали межъ собою напасць на мене*".

[5] Магчыма, тое, што і *кра́сень*. Гл.: *Толковый словарь живого великорусскаго языка Владиміра Даля*, второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора,

рагаве́нь[1]*, ай што́ за рагаве́нь! на три па́лцы щи́рымъ*[2] *во́лавамъ абли́тъ: траге́ль абъ скамавью, траге́ль объ скамавью; якъ насарыпавъ жа іо́нъ іо́сь то́тъ цѣ́лый кула́къ – смаргель*[3] *у вадну́ наздрину́, смарге́ль у другу́ю: – ай да цяцюнъ*[4]*, што́ за цяцю́нъ, и слязу́ го́ниць и храпу*[5] *цы́сициць... и чхи! Усі́ ка́жуць – бу́ць здаро́въ! вось аказія!*»

Кончивши разсказъ, Юда выпилъ еще ковшъ водки. Темнѣетъ... Янка прощается съ друзьями, отвязываетъ отъ дерева клячу, и ложась на колесишки, выѣзжаетъ на дорогу и покрикиваетъ: «*ге́й вы́ живаты́, бизъ та́ты нажиты́!*» Пріѣхавши домой, Янка получитъ отъ Салохи хорошую гонку; – но онъ человѣкъ незадорный, отшутится или смолчитъ – и дѣло съ концомъ.

Послѣ дня Св. Иліи[6], Гецыки сыты: у нихъ есть хлѣбъ, выростаютъ уже бараны; услужливые корчмари привозятъ къ нимъ сами водку, за которую получаютъ хлѣбъ и квитаются за прошедшіе наборы, и теперь нашъ Янка, какъ сложилъ про него краснобай Юда:

Ге́та – сядзи́ць – я́къ па́нъ,
Нае́вся, я́къ бараба́нъ...
А но́ги я́къ распяре́ць,
Хуць каліо́самъ праѣздъ![7]

Самъ Семенъ пріѣзжаетъ къ нему за коледой[8] еще до свѣта, и Янка приказываетъ Салохѣ готовить для него яичницу, приговаривая: «*никане́шня пану́ яѣшня, зъѣсь и дзья́къ*. Маленькій сынишка, глядя въ окошко пищитъ: «*хала́та*[9]*, та́та, ранда́рь на дварѣ...*»

т. II, С.-Петербургъ – Москва 1881, с. 188: "***Кра́сень*** м. красавец, арх. здоровяк, кров с молоком".

[1] Табакерка з рога.

[2] Чыстым.

[3] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 595: "СМОРГЕ́ЛЬ, отгл. частица, означающая 1. Быстрое дерганіе за что. Дерг! *Сморгель за волосы. Сморгель мене за рукавъ. Сморгель платокъ зъ головы, съ шіи.* 2. Быстрый уходъ. Шмыгъ. *Сморгель за дзверы*".

[4] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 689: "ЦИЦЮ́НЬ, ý, с. м. Листовой, курительный табакъ. *Куривъ бы пипку, да цицюну немашъ*".

[5] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 683: "ХРА́ПА, ы, с. ж. Морда у животныхъ и, говоря презрительно, челюсть у человѣка. *Храпу тобѣ побью*".

[6] 2 жніўня. Лічылася канцом лета і пачаткам восені.

[7] Радкі з верша Я. Баршчэўскага *Рабункі мужыкоў*. Больш падрабязна гл.: М. Хаўстовіч, *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі канца XVIII – XX стагоддзя*, том чацвёрты, Warszawa 2018, с. 47–100.

[8] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 243: "КОЛЯДА́, ы́, с. ж. 1. Доброхотное даяніе крестьянъ священно и церковно-служителямъ, ѣздящимъ по деревнямъ для сбора хозяйственных продуктовъ. *То попу, то дзяку, то попаддзѣ хоць по троху, а ўсё треба даць коляды́. Дзякъ по колядзѣ ѣздзиць; въ коляду поѣхавъ.* 2. Вознагражденіе священнику, ходящему съ крестомъ по домамъ во время праздника Рожд. Христова. *Дай попу коляды ковбасу* <…>".

[9] Не зусім зразумела. Магчыма, трэба мець на ўвазе расейска-татарскае значэнне гэтага слова. Гл.: *Толковый словарь живого великорусскаго языка Владиміра Даля*, второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора, т. IV, С.-Петербургъ –

И вотъ входитъ въ хату съ огромными усами Полуяновскій рандарь, съ боченкомъ подъ мышкой и разными мѣрами въ рукахъ. Этотъ рандарь не простой человѣкъ, а шляхтичь – панъ Громницкій. Родился онъ по случаю отъ кухарки недалеко отъ Полоцка въ бывшемъ нѣкогда Іезуицкомъ фольваркѣ на самую громницу 23-го Февраля[1], и потому-то отцы Іезуиты, нарѣкши его при Св. крещеніи Іосафатомъ, проложили и прозваніе – Громницкій; а тамъ ужъ, ему знать, какъ онъ попалъ въ шляхты. Хоть онъ теперь и записанъ въ однодворцы[2], но все-таки его зовутъ шляхтичемъ, и сынокъ его Балтрусь осьмой годъ состоитъ въ штате канцелярскихъ служителей въ каком-то Губернскомъ присутственномъ мѣсте.

«*Кланямъ*[3]*, паню Янка!* говоритъ Рандарь, *кланямъ, Салоха... А! дзячéцъ! Моё шанавáнье! пáне клéрикъ!*»

Всѣ Громницкому кланяются, а Салоха спрашиваетъ: «*Іекавá ймась?*[4]»

– «*Хвáла Пáну Бóгу! – Бавтрýсь прі̓ѣхавъ, такій царамóнный!*»

Салоха: «*вось?*»

– «*Зазѣ́ривъ*[*20] *сахý и кáжиць имóуси* (sic!)*: пáня мáтка, пáня мáтка! Цó-то за рагáтка? А ймась атгукнулась*[*21] «*сынýлинька! ци ты́ забы́въ, я́къ самъ варувáвъ*[5]*...» и Бавтрýсь якъ мы́ла зъѣ́въ*»...

– *Іóнъ цяпéръ мýдрый мудрéцъ на гýсани арéць*»... замѣтилъ Янка, а Семенъ сталъ доказывать, что вся человѣческая премудрость не должна простираться далѣе псалтыря:

– «*Нé! я́къ мóй Вáська подрасцéць, нихáй вы́цвердзиць салты́рь, ирмолóгію*[6] *я ягó гласы́ навчý, нихáй бýдзиць дзякóмъ я́къ бацька; штó гéта хвилазохвія, гéта такáя шкóла, што бáцьку и за цюцьку ня бýдзиць стáвиць, зайдзéць вýмъ за рóзумъ, прапáла!*»

Идетъ разговоръ, суды да пересуды; а между тѣмъ завтракъ на столѣ и чара круговая пошла отъ Янки къ Салохѣ, отъ Салохи къ Семену, отъ Семена къ Громницкому; доходитъ наконецъ очередь до дѣтей... Пиръ въ Янкиной хатѣ!

Москва 1882, с. 557: “***Халáт*** м. татр. комнатная, домашняя, широкая одежда восточного покроя. *Он живет в халате, из халата не выходит,* сидит дома. *Полевого, по завещанью его, похоронили в старом халате.* || Крестьянский кафтан без перехвата, зипун, армяк”.

[1] Звычайна каталікі адзначалі Грамніцы (Стрэчанне) 2 лютага, а праваслаўныя ў XIX стагоддзі – 14 лютага.

[2] Паводле царскага закону ад 19 кастрычніка 1831 г. беларуская шляхта, якая не была зацверджана Герольдыяй, залічалася ў стан аднадворцаў, г. зн. у падаткавае саслоўе.

[3] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 236: “КЛÁНЕМЪ! и КЛÁНЕМСЯ, отглагольные частицы въ видѣ межд. привѣтствія. Здравствуй. *Кланемъ, -ся тобѣ, татусь*”.

[4] Даўняе *імась*, ці *еймосць*, г. зн. *яе міласць* – гэта тытул, які ўжываўся ў дачыненні да кабетаў шляхецкага паходжання, передусім, да гаспадыні дому.

[5] Араў.

[6] Маецца на ўвазе пеўчая кніга, зборнік ірмосаў (1-я страфа кожнай з 9 песень канона) праваслаўнага богаслужэння.

Попировавши, Громницкій честнымъ образомъ разсчитался съ Янкой, Семенъ получилъ рѣшето ржи, поблагодарили, какъ водится, хозяина за хлебъ-соль и уѣхали.

Въ ето время Гецыки не думаютъ о будущемъ, и во всѣхъ концахъ Бѣлоруссіи пируютъ до послѣдняго. У нихъ и одежда къ этому способствуетъ. Въ свиткахъ пришиваются по бокамъ огромные карманы, въ которыхъ очень часто жены тайкомъ носятъ въ корчму чуть не четвериками[1] хлѣбъ.

Есть кое-гдѣ владѣльцы, отставные молодые Прапорщики, которые принимаются за исправленіе крестьянъ; но горе наше! имъ самимъ нужны дядьки. Эти господа отбираютъ осенью у крестьянъ рѣшительно весь хлѣбъ, съ тѣмъ, чтобы выдавать имъ помѣсячно; а между тѣмъ и этотъ бѣдный хлѣбецъ идетъ на винокурню; а денежки, получаемые за вино отправляются на шестеркѣ по зеленому полю въ карманъ какого-нибудь губернскаго банкомета.

Счастье Янкино, что его помѣщикъ панъ Маршалковичъ не такихъ правилъ; а потому у Янки пока еще что... все идетъ своимъ путем. У него умеръ ребенокъ, и онъ завелъ большія хлопоты.

– *«Аво́й іо́! хавту́ры*[*22] *на́да ро́биць, ху́ць кабылёнку прода́й, да па́на баю́сь. Быцка́ продадзи́мъ, ци цу́ишь ты́ Сало́ха?»*

– *«Што́|шъ? Ци іо́нъ насъ радзи́въ? Ви́ць жа хавту́ры на́да ро́биць, прададзи́мъ... У на́съ ящо́ іо́сь ціо́лка сигалѣ́тка, три́ авцы́, да бара́на забье́мъ...*

И такъ, не возить ему больше дровъ въ городъ, онъ попадается навсегда въ руки Гилькины.

На похоронахъ всѣ сыты и пьяны. Тажъ честная компанія; – тотъ же Семенъ, тотъ же Юда, тотъ же Антропъ... Юда запрашиваетъ всѣхъ на веселье[*23]; завтра онъ женитъ сына своего Мацюха, показавшаго храбрость при схваткѣ отца когда-то съ безсрочноотпускнымъ солдатомъ.

Невеста Мацюхова живетъ въ этой же деревнѣ Лѣнтяяхъ, не имѣетъ отца, – дѣвушка скромная, хоть иногда и выпьетъ чарку горѣлки, но это въ шутку только бываетъ; и ее ни за что ни одинъ молодецъ не затянетъ въ корчму. Эта черта не нравилась ни Юдѣ, ни жениху; но ужъ вѣрно такъ на роду написано, что быть ей за Мацюхомъ. Говорятъ суженаго конемъ не объѣдешь. Такъ и сбылось. Правда и нѣвеста не такъ-то хотѣла идти за Матюха и вдова Улита морщилась; да добрые люди постарались; особенно Семенъ дьячекъ поусердствовалъ.

Утро. Накрапываетъ дождикъ на оборванныя соломенныя крыши деревни Голяшова. Надъ озеромъ у ольховаго куста сидитъ въ дубицѣ[2] согбенный старикъ въ грязномъ колпакѣ и удитъ рыбу. Полунагіе ребятишки кто корову, кто теленка, кто нѣсколько овецъ, козъ, свиней прогоняютъ въ поле, пастушка манитъ коныша; хромая девчонка на костылѣ гонитъ четверо гусей на воду... Близъ Юдиной хаты трое колесишекъ, въ каждыхъ изъ нихъ

---

[1] Чацвярык раўняўся 8 гарцам (прыкладна 26 літраў).

[2] Лодка з аднаго кавалка дуба.

впряжено по двѣ клячи съ подвязанными хвостами. У утопающаго въ грязи анбара привязано нѣсколько осѣдланныхъ и нѣсколько, съ привязанными вместо сѣделъ, войлоками, клячей. По двору бродитъ въ грязи нарядная толпа, въ лаптяхъ съ черными оборами, въ поршняхъ*24, въ суконныхъ шапкахъ съ широкими овчинными ушами; въ холстяныхъ и суконныхъ свиткахъ съ боковыми карманами, въ разноцвѣтныхъ поясахъ, съ висячими на нихъ пеньковыми кнутами. Въ хатѣ на первомъ мѣсте сидитъ молодой князь*25 Мацю́хъ Юдинокъ, вокругъ его сидятъ подкняжіе*26. Моцюха́ (sic!) надѣляютъ, кто грошемъ, кто копѣйкою[1]. Послѣ надѣла Мацю́хъ встаетъ, всѣмъ кланяется и вышедши на дворъ, садится на верховую лошадь, а за нимъ подкняжіе, сваты и всѣ свадебные гости, и отправляются въ Полуяново къ вѣнцу.

Въ Лѣнтяяхъ, во кругъ Улитиной хаты, толпятся въ пестрыхъ саянахъ бабы, въ плисовыхъ снуровкахъ; дѣвушки съ заплетенными въ ленточки косами; а въ хатѣ за столомъ сидитъ молодая княгиня*27 Магдалена съ расплетенною косою и позументовою тесьмою на головѣ; – вокругъ нея подруги. Ее надѣляютъ и отправляютъ къ вѣнцу.

Послѣ св. литургіи, обвѣнчанная чета идетъ къ Священнику и ко всему причту, проситъ семейства Священно- и Церковно-служителей на свадьбу, и отпраляются по домамъ.

У Юды теперь вся честная компанія за столомъ: ученый семинарист, дьячекъ Семенъ, Янка, Антропъ, и проч. Деревянный ковшичекъ осушается усердно, и льются усладительные рѣчи изъ устъ каждаго.

«Бракъ, говоритъ семинаристъ, есть такое резонабельное дѣйствіе нравственно-моральныхъ существъ, которое...

– «*Ты-и́сь,* прервалъ Семенъ, *пи́сано въ Писаніи: возлюби́ши жену́ свою́, а́ки свои тѣлеса́, а жена да боицца своего му́жа...*

– «*Да ня ду́жа!* прибавилъ Янка, *во́сь я́къ я́ кажу́: ня ду́жа! ты́ глядзи́, Мацю́хъ, ни дава́й ей пата́цки, а то́ ина́ нася́дзиць на цябѣ́, я́къ мая́ Сало́ха: ни у ра́нду ни сходзи́, ни въ кампа́ніи ня бу́ць. Магдале́нина и ма́тка така́я змія́, у сусѣстви ницо́хъ ни пажи́цыць, скупа́я пя́тница; никали́ я зъ-ро́ду Магдале́ну пья́ную ня ви́дзивъ, а Ули́та хуць и пье́ць, да усіо́ цужу́ю гарѣ́лку, и годы́ у ряды́ яе́ увидзишь у ра́ндзи... а зъ ге́дакихъ ни глядзи́ дабра́!»*

Мацюхъ задумался и всѣ молчали. Только Семинаристъ прервалъ молчаніе...

– «Да! Янка доказываетъ практически, что въ началѣ женитьбы не надобно давать потачки женамъ, какъ человѣкъ подвергнуты опытнымъ испытаніямъ; но и мое теоретическое понятіе о семъ предметѣ согласуется съ мнѣніемъ Янки; ибо, что выше – разумъ, или воля? И такъ представьте, что мужъ есть разумъ, то есть – ratio; а жена – воля, т. е. voluntas. И если вначалѣ развитія разума, онъ покаряется волѣ, тогда воля имъ преобладаетъ и разумъ, побѣжденный волею, навсегда остается не дѣйствительнымъ. Напри-

[1] Да 1838 г. у Расеі грош быў роўны 2 капейкам, пазней – паўкапейкі.

мѣръ – Александръ Македонскій былъ человѣкъ пребольшаго необъемлемаго разума, и онъ еще, я читалъ: “Audiens Anaxahoram[1], disserentem de infinitate mundorum, illacrimatus est dixitque: heu! Infiniti sunt mundi; ego vero adhuc|dum non sum unius mundi dominus”[2]. И при всемъ этомъ Александръ Македонскій былъ побѣжденъ своею страстію, то есть волею; а жена есть тажъ самая страсть. Посему Мацюхъ долженъ быть сильнымъ разумомъ и главнымъ орудіемъ, а Магдалена покорною ему волею».

Вось?! сказали всѣ въ одно слово и начинають поталкивать Семена, и дьячекъ вытаращивши каріе глаза и поглаживая обыкновенно свою бородку, замѣтилъ ученому: «*Андруха Пархи́ровицъ! калі́ мо́й Ва́ська вы́расцицъ, а вы́ бу́дици учи́цилямъ у Вице́пскамъ учи́лищу, навцыци яго́ такъ гавари́ць, я́къ вы́ гаво́рици... и я́ даки́ кай што́ шу́плю*[*28]*, да ницо́хъ ни дакумі́въ*[*29]*, што́ вы́ гавари́ли... бо́ у ва́съ ву́мъ за ро́зумъ заишо́въ атъ Хвилазо́хвіц; а не́, я вы́пишу Ре́хтару, што́ Ва́ська калѣка, яго склю́цуць, нiха́й валѣ́й бу́дить дзякъ, цымъ разу́мный и дакува́нный*[*30] *дура́къ, мы́ Хвилазохвіи ня вцы́лись; а ге́та вѣ́къ мадзѣ́имъ и хлѣ́пъ идзи́мъ*».

– «*Ай, да Сяміонъ!*» закричали пирующіе, «*ссѣкъ! Паницо́къ папра́вся!..*»

Янка принялъ сторону Семена, а Антропъ семинариста; одинъ кричитъ: «*мой вазме́ць, а другой – не́! мо́й!*»

Увидѣвши, што Антропъ держитъ сторону семинариста, дьячекъ поблѣднѣлъ, какъ полотно; – какъ молнія промчались въ его памяти и радоница и поповы работники; онъ схвативши бороду въ зубы, завопилъ: «*Антро́пъ, то́льки вя́кни, ло́пъ расква́шу...*»

Юда услыша непріятный споръ гостей, подходитъ къ столу и почтительно кланяется... «*Ци́ха! ци́ха! го́сцики. Што́ Ге́та? Сяміо́нька... спе́й ле́пши, я́къ душа́ съ цѣ́ламъ разстава́лася...*»

Семенъ сморщился; а Антропъ, кланяясь ему, спрашиваетъ: «*што́ ты́ ге́та ра́замъ, я́къ бы́въ во́сциръ*[3]*, а цяпе́рь съе́ржився*[*31]*, я́къ скура́тъ*[*32] *на агню?*[4]»

– «*Цы́цъ!* завопилъ Семенъ, *я́ съ табо́й ни гавару́*».

– «*Сяміо́нька*, продолжаетъ Юда, *спе́й жа, я́къ душа́ съ цѣ́ламъ разстава́лася...*»

Семенъ больше сердится, а семинаристъ, довольный досадой своего противника, шепчетъ про себя: «haedus! haedus!»

Антропъ, толкая семинариста: «*ну́тка, ге́дакъ, ге́дакъ, я́къ жа?*»

[1] Анаксагор з Клазамен (каля 500 да н. э. – 428 да н. э.) – старагрэцкі філосаф, матэматык і астраном. Заснавальнік афінскае філасофскае школы.

[2] Слухаючы пра Анаксагора, які разважаў пра бясконцасць светаў, ён плачучы сказаў: ах! суветаў бязліч; я ж пакуль яшчэ насамрэч не з’яўляюся ўладаром аднаго свету (лац.).

[3] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 47: “ВО́СТРЫЙ, спр. ок. Во́сцеръ. 1. Острый. *Вострый ножъ въ се́рце всадзивъ*. 2. Жестокій, язвительный. *Вострыя словы. Уйми свой вострый языкъ. Голъ якъ бичъ, а восцеръ якъ мечъ*. Посл.”.

[4] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 589: “СКУРА́ТЪ, у́, с. м. Выдѣланная кожа. *Скурату треба купиць на боты. Попинаецца, якъ скуратъ на огнѣ*. Посл.”.

– «Ахъ, вы Гецыки, не знаете ни Грамматики, ни Риторики. Этакъ только говорятъ тѣ, которые не учились въ Семинаріи. У насъ въ Могилевской Семинаріи скоро отъучиваютъ отъ такой говорки; да теперь и въ Полоцкой рѣдко можно услышать ученика Риторики, не токмо Философіи, чтобы говорилъ – гедакъ; а я говорю полатынѣ... Знаешь ли, что значит haedus? haedus значитъ козел!»

«Якъ?! закричалъ Семенъ и съ яростію бросается къ семинаристу; но изъ уваженія и страха къ Отцу Порфирію, не осмѣлился коснуться дерзкою рукою витійствующихъ устъ сына его...

– «*Горѣ́лки, горѣ́лки!..* крикнулъ Янка, и Юда подалъ ему со стола цѣлую бутылку, – Янка наливши ковшъ, сунулъ его въ бороду причетника... «*Бурръ! абли́въ усіо́ ви́дзинине*[*33]; и взявши ковшъ, Семенъ выпилъ его молча, потомъ обтерши рукавомъ облитое лице, налилъ еще ковшъ, приговаривая: «*зло́е злы́мъ и ня́цъ*»[1], выпилъ, закусилъ и успокоился.

Когда гости встали изъ-за-стола, Юда подходитъ къ нимъ съ словами: «*пара́, пара́, госцики и па́ны сваты за маладо́й Княги́няй ѣ́хаць*». Всѣ собрались и поѣхали. Ученый на пѣгой лошади верьхомъ поѣхалъ рядомъ съ Мацюхомъ. Въ продолженіи пути семинаристъ приспособительно къ понятіямъ Гецыка дѣлалъ новобрачному наставленія, какъ обращаться съ женой, и что дѣйствительно въ началѣ супружества не надобно давать потачки молодой женѣ и именно потому, что бы послѣ эта слабая смертная не управляла мужемъ какъ прялицей.

Пріѣхали въ Лѣнтяи. На улицѣ встретила гостей Улита, осыпала жениха, сидящаго на лошади, хмѣлемъ. Потомъ онъ слѣзъ съ коня и всѣ за нимъ послѣзали съ лошадей. Въ сѣняхъ гудитъ дуда, пляшутъ дѣвушки и молодухи; въ черной избѣ покрытъ скатертью столъ; за столомъ сидитъ Магдалена и заливается слезами. Вокругъ ея дѣвушки поютъ пѣсню:

> «*А цаго́|жь ты́ Магду́ся сядзѣ́ла?*
> *А куды́|жь ты́, Магду́ся, глядзѣ́ла?*
> *Ци ты́ свайго́ Мацю́шку ни ждáла?*
> *Ци ты́ яго́ въ хáтухну ни звáла?..*
> *Купи́въ табѣ́ ху́стацку Мацю́шка,*
> *Полю́бицца но́вая ху́стацка...*
> *Поглядзи – Магду́ськи іо́нъ уклоня́ицца*[*34]*,*
> *Да сваёй Магду́ськи іо́нъ залицáицца?*[*35]»

Въ это время женихъ, подошедши къ столу, кладетъ передъ невѣстой подарокъ и кланяется, а старшій сватъ, когда дѣвушки окончатъ пѣсню, говоритъ вовсеуслышаніе: «*мы ни Жиды́, ни Татáрины, а це́сныи лю́дзи, пріѣ́хали за молоды́мъ князямъ, поизжáни*![2] *вы́купить нáшу молоду́ю*

---

[1] У *Толковомъ словарѣ живого великорусскаго языка Владиміра Даля*: “Лихое лихим и нять”, г. зн. “Ліхое ліхім і перамагаць”. Гл.: *Толковый словарь Даля* [online]: http://slovardalja.net/word.php?wordid=20249 [доступ: 9.10.2018].

[2] Паязджане – удзельнікі вясельнай дружыны.

княгúню Магдалéну» и съ этимъ вынимаетъ изъ одного кармана бутылку водки, а изъ другаго деревянный ковшъ, и, наливши его подноситъ его первой бояркѣ, а та отвѣчаетъ: «*нáша княгúня ни якáя нибýць, у яé што ступéнь, то рубéль; аднá касá сто рублéй стóиць, а гéдакай гарѣ́лки мы́ зрóду ня кушáли, у нáшай гаспады́ни*[*36] *гарѣ́лка лúба сы́цыная, лúба позалóцыная*[1]».

Сватъ, распахнувши полы, вынимаетъ грошъ изъ колиты и бросаетъ въ ковшикъ, дѣвушка выпиваетъ водку, а монету завязываетъ въ платокъ. Ея примѣру слѣдуютъ и другія...

Въ сѣняхъ дуда не умолкаетъ, дѣвки, парни поютъ и пляшутъ. Тамъ помѣстился и ученый семинаристъ. Поклонившись усердно бахусу, онъ почелъ за лучшее оставить безполезный споръ съ Семеномъ и изумлять Гецыковъ своимъ остроуміемъ, и заблагоразсудилъ цвѣтами красноречія разсыпаться предъ молоденькими танцовщицами и пѣвицами. Настаха, дѣвушка лѣтъ семнадцати, маленькая ростомъ съ карими глазенками, смуглымъ личикомъ обратила на себя все вниманіе ученаго. Долго семинаристъ глядѣлъ на нее, какъ котъ на синицу... «О, думалъ онъ, если бы судьба не поставила миріады препонъ, я бы нашелъ все блаженство въ этомъ существѣ, назначенномъ, можетъ быть, въ вѣчныя спутницы какому-либо черствому и грубому мужичинѣ, а не мнѣ... Нѣтъ, я приближусь къ ней, я раскрою передъ ней нѣдра души моей... она пойметъ меня... она возвышеннѣе этой толпы Гецыковъ. Что я?.. можетъ быть она поставить меня въ предметѣ злоумышленности?! Но я на все рѣшаюсь». Ученый подходитъ къ Настахѣ и приглаживая волосы на природную лысину вступаетъ съ любезной Настахой въ разговоръ:

– «Что жь ты, миленькая, не скачешь?

– *«Я скакала и паскацý, кали панúцъ пойдешъ са мной!»*

– «Нѣтъ, я не умѣю, и радъ бы въ рай, да грѣхи не пускаютъ.

– *«А вóй, якíй ня вмѣ́ка!»*

– «Любишь ли ты меня?»

– *«Цаму жь!»*

– «Пошла бы за меня?»

– *«А вóй, панúцъ, татýля твóй и матýля ня вóзьмуць мужúцку за паницá, ня шкѣль; у нáсъ свой шкѣ́ли пáзахи праѣ́ли...*

– «Ты моя хорошенькая... я тебя люблю, полюби меня на одинъ часъ, на одно быстрое мгновеніе... скажи люблю и я буду счастливъ...» Такъ изъясняясь предъ Настахою, семинаристъ схватилъ одной рукою ея руку, а другой обнялъ дѣвушку и хотелъ ее поцаловать; но она вырвалась изъ рукъ его съ словами: «*ня*[*37] *брóнь, áба укушý, áба ускрáбну*[*38]».

Всѣ громко захохотали. Андрей Порфировичъ оставилъ свою прелестницу, которая убѣжала въ толпу дѣвушекъ. Долго бѣдный искалъ ее

[1] Маецца на ўвазе салодкая, сыцаная мёдам, а таксама залатога колеру (тыпу гданьскай) гарэлка.

глазами, находилъ и терялъ, но уже больше не рѣшился подойти къ ней, опасаясь, чтобы она въ самомъ дѣле не выполнила своего обѣщания.

Въ амбарѣ Улита потчуетъ гостей, между которыми. разумѣется, угощается почтенная особа – Семенъ. Онъ порывался пропѣть какую нибудь пѣсню, но что-то не пѣлъ. Многіе удивлялись, что онъ въ короткое время значительно перемѣнился; иные толковали: «*ви́дно пи́ридъ сме́рцю Сямiо́нъ ни пяе́ць, каза́ли, што́ къ яму́ у хату́ нагдысь вирябей залѣ́цѣвъ...*»*39 Какъ бы то ни было, но Семенъ испытавъ поношеніе за свое соловьиное пѣнье, умѣлъ воздержаться и дорожилъ своею личностію.

Когда нѣвеста выкуплена, мать отводитъ новобрачныхъ туда, гдѣ пируетъ Семенъ съ пріятелями, и за особымъ столикомъ угощаетъ их. Здѣсь Мацюхъ выпьетъ нѣсколько ковшевъ водки, хорошенько закуситъ; въ общей избѣ гуляютъ сваты, приданки[1], и начинаютъ свои пѣсенки:

«*Прида́нацки сiстры!*
У ва́съ насы́ во́стры...
Яшцо параднѣли;
Яшцо́ павастрѣ́ли».

Голяшовскія бабы перебиваютъ Лѣнтяевскихъ своею пѣсьнею:

«*Кня́зь малады́й!*
Ко́нь вараны́й!..
Ай, на́шъ князь, я́къ бѣ́лъ сыръ...
А княги́ня, якъ пузы́рь!»

Эта пѣсня смѣняется третею, третья четвертою и т. д. Невѣста голоситъ, прощается съ матерью, подругами; Улита вручаетъ жениху дочь съ разными причитами. Подгулявшій Мацюхъ вспомнилъ наставленіе Янки и семинариста, и рѣшился показать себя передъ невѣстою: бросился на нее, какъ зверь и схватилъ бѣдную Магдусю за шею, завопилъ: *«ци́ бу́дишь ты́ мяне́ слу́хаць, – я сярдзи́тъ нябо́сь... а́? я́ табѣ́!*»

– «*Та́тка мо́й, цаго́ табѣ́? Што́ съ табо́й зро́билась*, говоритъ Улита…

– «*Ницо́хъ! мяне добрыи лю́дзи навцы́ли...*»

– «*Людзе́й слу́хай, да сво́й розумъ трима́й, сыну́линька, цаго табѣ́?*»

Мацюхъ убѣжденный тещею, цалуетъ новобрачную и опять спрашиваетъ: *«ци бу́дишь ты́ мяне́ слу́хаць?*»

– «*Буду*!» отвѣтила Магдалена сквозь слезы.

Посадивши въ колесишки съ женихомъ невѣсту, Гецыки ѣдутъ къ Юдѣ. Всѣ подкутили, какъ не надо лучше, поютъ, кричатъ, ашукаютъ; и, пріѣхавши къ хозяину гуляютъ на пропалое нѣсколько дней, и ихъ веселье что называется... браво! Гецыки!

[1] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 500: “ПРИДА́НКА, и, с. ж. Подружка невѣсты, собирающая подарки въ ея пользу на свадьбѣ и помагавшая ей шить приданное. *Гдзѣ сѣли приданки, здрыгану́лися лавки*; // *А не такъ еще здрыгануцца, коли приданки попьюцца*. Изъ свад. пѣсни”.

Хороши и городскіе Гецыки, но куда имъ, – далеко до деревенскихъ! это не занимательно, что Гецыкъ Кузьма Каедановичъ Жигунъ, человѣкъ бойкій и грамотный, пишетъ гдѣ-то въ канцеляріи по вольному найму; а братья его сучатъ веревки. Кузьма Каедановичъ добрый человѣкъ, только имѣетъ одну не совсѣмъ хорошую привычку – цѣлый мѣсяцъ трудится, а въ ночь прогуливаетъ свое жалованье. У него есть задушевный другъ Гилька. Это такой жидъ, котый всегда охраняетъ личность Каедановича. Онъ приходитъ къ Гилькѣ въ полночь съ пріятелями по прозванію Коньками, пьютъ, гуляютъ; и Гилька уложитъ наконецъ ихъ въ каморкѣ спать.

Поутру пріятели встаютъ и имъ ужь готовъ счетъ; Гилька держитъ счеты и полагаетъ:

– «*За васимина́нцаць графи́нкавъ стару́ски...*[*40]

– «*Ге́та – лжешь,* кричитъ Жигун.

– «*Нихай – саби лзесъ!..* и продолжаетъ: *пядзися́тъ адна́ кава́лка надзива́най*[1] *ри́бы...*

– *Ге́та, лже́шь!*

– «*Их́ай саби́ лзесь... два́тцаць адна́ сахарника...*

– «*Ге́та лжешь!*

– «*Иха́й – саби́ лзе́сь... дзе́сиць гарцавъ*[2] *пи́ва...»*

– «*Гета, каналья... ско́лька?*

– «*Ли́сняго ни прасу́; семъ цалко́вицкавъ*[3] *съ палци́нницкамъ, – ну, такъ и быць – бѣ́лую*[4] *бумаску...*»

Жигунъ бросаетъ на столъ все свое мѣсячное жалованье, и съ пріятелями уходитъ, бормоча что-то о плутовствѣ Гильки, аднако-жь отдавая ему справедливость, что у него все можетъ быть цѣло... то есть, что никто не украдетъ отъ Гильки пьяную особу ни его, Жигуна, ниже обоихъ Коньковъ.

Но что эти Гецыки! какъ угодно – деревенскіе лучше: – въ пятницу торговый день; на торговой площади Янка съ горохомъ. Жиды окружили его со всѣхъ сторонъ; торгуютъ у него горохъ, но упорный Гецыкъ не отдаетъ гороха за предлагаемую цѣну. И что же? Гилька сунулъ ему въ руку гривну мѣди[5] и закричалъ: *гва́лтъ! музы́къ дура́къ, хадзи́ къ ца́снаму...*[6] *узя́въ задатакъ, свиня́...* Нечего дѣлать, Янка отдаетъ Жиду горохъ за предложенную цѣну, не надѣясь оправдаться предъ городскимъ начальствомъ.

Нѣтъ, пора бы положить перо и оставить до времяни въ покоѣ своихъ Гецыковъ. Какая-то грусть находитъ на сердце; – но я припоминаю, когда по грязной дорогѣ послѣдней Бѣлорусской станціи тихо тянулись измученные почтовые кони, – изрѣдка брякалъ разбитый колокольчикъ...

[1] Начыненай (ад польск. *nadziać* – начыніць).

[2] Шынковы гарнец быў роўны 2,8 ці 3,2 літра.

[3] Цалковы – срэбраная манета вартасцю адзін рубель.

[4] Маецца на ўвазе крэдытны білет (асігнацыя) вартасцю 25 рублёў, што друкаваўся на белай пеперы. Срэбраны рубель быў роўны 3 рублі 50 капеек асігнацыямі.

[5] 10 капеек.

[6] Маецца на ўвазе "частный пристав" – паліцэйскі чыноўнік, які сачыў за парадкам у адной з частак горада; начальнік "часці" (да пяцісот двароў) горада.

я припоминаю разсказъ ямщика, послѣдняго Гецыка, видѣннаго мною, при выѣзде изъ Бѣлоруссіи, и этотъ разсказъ, не знаю – почему-то мнѣ памятенъ.

– «Што́ ге́та ту́тъ, – я зъ Віце́пскай Губе́рни... Многа у на́съ іо́сь, панокъ, цаго гука́ць, да ни пиригука́ишь, слу́хай жа, пано́къ: іо́сь у на́съ у Гарадзе́цкамъ павѣ́ци у Палуя́навшчыни[1] *такі́й кирма́шъ разбры́ки. Му́сиць ге́татъ кирма́шъ то́льки быва́иць у на́шай Губе́рни, а запѣ́вни ня ве́даю. Якъ табѣ́, Пано́къ, разталма́цыць*[*41] *абъ ге́татъ кирма́шь? вялкая дзѣ́ла – разбри́ки! калі́ мы́ правядзёмъ Пятровку галадо́вку и даждзе́мся но́ви, тагды́ мы́ ни ядзі́мъ бабо́вникъ, а ба́бы на́ши то́пюць два́ ра́зы у дзе́нь пѣ́цку, напяку́ць, нава́рюць усяко́й уся́цыни, ранда́ръ привязе́ць гарѣ́лки, и мы́ усі́ упьёмся и валя́имся по падла́вицу*[2]. *Аво́й, я́къ жа добри, калі́ хлѣ́бъ іось и уся́кая уся́цынъ, гарѣ́лацка, аю! Тогды у на́съ у Палуя́навськай во́лосци мужи́ и войтъ ка́жуць: у нядзе́лю кирма́шъ; дзѣ́вкамъ, маладзі́цамъ и хло́пцамъ разбри́ки, – во́тъ ге́та на́ша разбрики.*

Ра́на у нядзе́лю у Пако́цини цапури́лись дзе́вки, надзѣ́ли усіо́ красныи саяны́ и шнуро́вки, манисты, ху́стки и паплылі́ у Палуя́нова, то́льки Зо́ся пла́цыць и сва́рицца[*42] *зъ ма́цыхай...*

Ста́рая псі́ца, гука́иць Цимоха жо́нки, што́-шъ ты ни пуска́ишъ Зо́сю на Кирма́шъ? йина́ у цябѣ́, якъ гаро́хъ при доро́зи, а йина́ мая́ ро́дная дацка́,ниха́й идзе́ць и ни атстаець атъ людзе́й...»

– «Цо́ртъ ты пага́ный, адгукну́лась Мавру́ха, Хомку Ахрѣмника ге́та хлы́стка[*43] *найдзе́ць нябо́сь...»*

– Калі́ я кажу́: ге́та, до́саць, ай па|масаламъ[*44] *хо́цышъ? ня слу́хай ге́тай змяі́, идзі́ моя дацу́шка ро́днинькая, идзі́...»*

Мяне́, пано́цыкъ, завуць Хо́мкай Ахрѣминкамъ. Тату́ля мой уміо́ръ, мату́ля уміо́рла, ха́та згарѣ́ла и я́ аста́вся адзі́нъ, я́къ бизу́нъ[*45], *и жывъ у Па́ньскомъ дварѣ́, зъма́лку*[*46] *па́сцивъ ко́ній. Зо́ся хадзі́ла на кирма́шъ и на приго́нъ и я, пано́цыкъ, закаха́вся, ду́жа закаха́вся... Па́нъ каза́въ, што мяне́ у прыма́ки атдась, я залица́вся што́бъ приста́ць у Цимо́хину ха́ту, а Ма́цаха Зо́сина Мавру́ха хацѣ́ла узя́ць прима́ку да дацкі́, а Зо́сю атда́ць у ха́ту за Ро́цьку Палі́цу; яго Палицай*[3] *ня ду́жа давно́ прозва́ли, бо іо́нъ сядзѣ́въ зъ|го́дъ у Палицы за то́, што́ пакра́въ бу́льбу*[*47] *у Палуя́навскага рандаря́. Дацка́|жъ Мавру́хина, пано́цыкъ, Ге́та и сапа́тая и гарба́тая, ѣ́сь да́вицца, идзе́ць ва́лицца, а Зо́ся, якъ саха́рная я́гадзинка. Ге́та калі́ былі́ на́ши разбрики, тагды́ я мшу́ Бо́ськую атслу́хавъ, свѣ́цку Бо́гу поста́вивъ, ницо́хъ ня*

---

[1] Думаецца, што тут аўтар мае на ўвазе вёску Палуянава Гарадоцкага павета (сёння – Стадалішчанскі сельсавет). Адно што ў другой палове XIX ст. не было Палуянаўскай валасці, бо вёска (дакладней: Полуяновское сельское общество) уваходзіла ў склад Бескатаўскай валасці.

[2] Гл.: *Толковый словарь живого великорусскаго языка Владиміра Даля*, второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора, т. III, С.-Петербургъ – Москва 1882, с. 183: "***Подла́ва, подла́вица*** *ж, сар. пен.* ***подла́вокъ*** м. ***подла́вочіе*** ср. вост. мѣсто подъ круговою лавкою въ избѣ".

[3] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 461: "ПОЛИ́ЦА, ы, с. ж. <…> 2. Полиція. *Жида посадзили въ полицу* <…>".

пи́въ, ня ѣ́въ и чака́въ на кирма́шу Зо́сю... Хала́та Го́спадзи, яна́ пришла́ на кирма́шъ... гла́зы запла́каныи... я падайшо́въ къ е́й; мы́ павита́лиси[*48] *и яна́ моя́ лю́бухна каза́ла: «не́, хо́манька, змiя́ свякро́вь ня возьме́ць цябѣ́ у прима́ки, отда́сь мяне́ и тату́ля за пога́наго пали́цу. Хо́манька! Мяне́ и тату́ля уцо́ра пазва́въ и ка́жаць: ге́та, дацу́хна, да́йка мнѣ́ пипухну, запали́въ жа io̕нъ... пы́къ, пы́къ! дымо́къ iо́сь то́тъ кужалiо́къ, такъ и сцѣ́лицца, и ка́жиць: дацу́хна! Ге́та на́да твоё вясе́льля гра́ць, за Пали́цу и па́нъ коза́въ цябѣ́ атда́ць, я абе́ручь*[*49] *сплiо́хнула и су́нулась тату́ли у но́ги и кажу́: тату́линька! ни пайду за Пали́цу, валѣ́й*[*50]*, утаплю́сь, ли́ба удавлю́сь, а iо́нъ я́къ зату́кавъ, да́къ я́ пашла́ и галаси́ла цѣ́лаю ноцку...» Я каза́въ: Зо́синька, лябёдухна, лю́бухна моя, му́сиць усiо́ пирямѣ́лицца и мука́ бу́дзиць...*

Кали́ я гука́въ зъ Зо́сяй, зазѣ́ровъ гета паганый Пали́ца, пашо́въ у паля́нку и паньскаму каню нагу́ отсѣ́къ. За ге́та па́нъ на мяне́ усирца́въ и хацѣ́въ атда́ць мяне́ у солда́ты; а во́посли змо́вивъ у ямщыки́ и паславъ у Магиле́вскую Губе́рню... Ге́та бли́ска зъ го́тъ, я́къ я ту́та мадзѣ́ю; Паны́ и на горѣ́лку даю́ць, да ницо́хъ мнѣ́ ни на́да бизъ Зо́си. Му́сиць ее́ силкомъ ге́та ужа́ атда́ли за Пали́цу. Ай, кали́бъ мяне́ ге́та пяру́нъ заби́въ, валѣ́йба, я вѣкъ ня ви́дзивъ ге́та свѣ́ту бо́ськага, валѣ́йба мяне ге́та ма́тка ни радзи́ла, валѣ́йба я ге́та вѣ́къ горѣ́лки ня пи́въ...»

Окончивъ разсказъ Ге́цыкъ заплакалъ и гаркнулъ на коней, – отдохнувшая тройка рванулась и унеслась за границу Бѣлоруссiи.

Петръ Кушинъ[*51]
Москва. Августъ, – 1843 года.

Заўвагі рэдактара і аўтара

[*1] За этотъ разсказъ Шафарикъ[1], Срезневскiй[2], Прейсъ[3], Бодянскiй[4], будутъ усердно благодарить "Москвитянина", найдя здѣсь вѣрное описанiе Бѣлорусскаго нарѣчiя, какого у насъ не бывало, вмѣстѣ съ образцами, а любители Изящной Словесности можетъ быть разсердятся, за чѣмъ я ихъ угощаю такою дикостiю вмѣсто переводовъ изъ Дюмаса[5] или Маррiета[6], – но, Милостивые Государи, Бѣлоруссiя есть часть Россiи! Не ужели не любопытно вамъ узнать, какъ живетъ тамъ Польскiй помѣщикъ, какъ живетъ Русскiй крестьянинъ, весною и лѣтомъ, осенью и зимою, на какой степени онъ стоитъ въ лѣстницѣ человѣческаго образованiя? – Вмѣсто же повѣсти намъ предложена нынѣ цѣлая Шиллерова трагедiя. *Ред*.[7]

[1] Гаворка пра Паўла Шафарыка (1795–1861), славацкага і чэшскага славіста, паэта, дзеяча нацыянальнага адраджэння. Аўтар даследавання *Slowanský národopis* (Прага 1842).
[2] Гаворка пра Ізмаіла Сразнеўскага (1812–1880), расейскага філолага і этнографа.
[3] Гаворка пра Пятра Прэйса (1810–1846), расейскага філолага. З 1843 г. ён чытаў у Санкт-Пецярбургскім універсітэце курсы лекцый па славянскай філалогіі.
[4] Гаворка пра Восіпа Бадзянскага (1808–1877), расейскага і ўкраінскага філолага ды гісторыка. Адзін з першых даследчыкаў беларускай *Энеіды навыварат*.
[5] Гаворка пра Аляксандра Дзюма (1802–1870), французскага пісьменніка.
[6] Гаворка пра Фрыдэрыка Марыета (1792–1848), англійскага пісьменніка, аўтара прыгодніцкіх раманаў.
[7] Гаворка пра Міхала Пагодзіна (1800–1875) – расейскага пісьменніка, гісторыка, публіцыста, выдаўца часопісаў "Московский вестник"(1827–1830), "Московитянин" (1841–

[*2] Смердюками Бѣлорусцы зовутъ Жидовъ по преданию, – будто бы весь родъ ихъ смердитъ съ того времени, какъ предки ихъ брали, въ запасъ, низпосылаемую имъ Богомъ съ неба манну[1]. [*3] Сплутовать. [*4] Ничего. [*5] Четверть гарнца[2]. [*6] Въ затѣекъ[3]. [*7] Перекрестился. [*8] Полно. [*9] Страшно[4]. [*10] Лучше[5]. [*11] Сокрушеніе. [*12] Издохнетъ[6]. [*13] Верхней одеждѣ. [*14] Корчевиной называютъ Дворянина въ Бѣлоруссіи. Собственно это слово означаетъ негодное дерево – полуизгнившій пень. [*15] Кушанья. [*16] Заплакалъ[7]. [*17] На дняхъ. [*18] Извини. [*19] Передъ глазами. [*20] Увидалъ. [*21] Отозвалась. [*22] Погребеніе. [*23] Свадьбу. [*24] Башмакъ изъ толстой конской или свиной кожи. [*25] Женихъ. [*26] Шаферы. [*27] Невѣста. [*28] Разумѣю. [*29] Не понялъ. [*30] Ученый[8]. [*31] Сморщился. [*32] Кусокъ кожи. [*33] Лице. [*34] Кланяется. [*35] Любезничаетъ. [*36] Хозяйки. [*37] Не шути. [*38] Оцарапаю. [*39] Тамъ есть повѣрье, что, когда воробей влѣтитъ въ окно, то въ томъ домѣ долженъ кто-нибудь вскорости умереть. [*40] Старая водка. [*41] Растолковать. [*42] Ругается. [*43] Бездѣльница[9]. [*44] По щекамъ[10]. [*45] Кнутъ. [*46] Съ малолѣтства. [*47] Картофель. [*48] Поздоровались. [*49] Обѣими руками. [*50] Лучше.

[*51] Авторъ, природный Бѣлоруссъ, проѣздомъ изъ Витебска въ Вятку, доставилъ мнѣ нѣсколько стихотвореній – я посовѣтовалъ ему занятся лучше описаніемъ своего края, нарѣчія, образа жизни жителей, и вотъ первая статья имъ доставленная, которую я, съ благодарностію помѣщаю. Желаю усердно, чтобъ его примѣръ нашелъ подражателей, и чтобъ такимъ образомъ сдѣлались извѣстными всѣ разнородные края нашего неизмѣримаго Отечества. Я получилъ уже многое о Смоленскѣ, Архангельскѣ, Вологдѣ. Ничего такъ мало мы не знаемъ какъ себя. “Москвитянинъ” почитаетъ себя счастливымъ, что получаетъ безпрестанно болѣе и болѣе возможности знакомить Русскихъ съ Россіей. *М. П.*

1856) і інш. Разам з Мікалаем Устралавым актыўна распрацоўваў і папулярызаваў тэорыю афіцыйнай народнасці Сяргея Уварава (Православие, Самодержавие, Народность).

[1] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 594: “СМЕРДЗЮ́КЪ, и, с. м. <…> 3. слово ругат. Еврей. *Парху-смердзюку николи не падамся*”. “СМЕ́РДЗЬ, и, с. ж. <…> 4. собир. Жиды, слово ругат. *За смердзію гетаю пройци не можно. Возъ нашъ одна смердзь опановала.* (Евреи вообще имѣютъ отвратительный запахъ)”.

[2] Іншае тлумачэнне – у слоўніку У. Даля. Гл.: *Толковый словарь живого великорусскаго языка Владиміра Даля*, второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора, т. IV, С.-Петербургъ – Москва 1882, с. 588: “***Цахо́вка*** *ж. зап.* мѣра жидкости, кружка, 1/10 ведра”.

[3] Трэба: Въ затылокъ.

[4] Слоўнікі не фіксуюць дадзенае значэнне слова “нудна”.

[5] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 43: “ВАЛѢ́Й, нар. сравн. ст. 1. Лучше, повольнѣе. *Валѣ́й тобѣ, а мнѣ то яково*! 2. союз желат. Чтобы. *Валѣ́й яго, якъ яго зовуць. Валѣ́й бы ты не дождавъ, пропа́въ*. См. Велѣ́й”.

[6] У І. Насовіча падаюцца іншыя значэнні гэтага слова. Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 365: “ОПРЕГА́ЦЬЦА, сов. Опре́жчьца, гл. возв. 1. Истощаться, сгарать жаждою или желаніемъ. *Опрегаемся, опреглись мы тутъ безъ пиццят. Опрегаецца дужо, хочець ѣхаць. Опрегся, плачучи, просючи. Опрегаецца надъ грошами.* 2. Сгарать отъ водки. *Опрёгся отъ горѣлки. Опрежись ёнъ отъ мене*”.

[7] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 591: “СЛИ́НЬКИ, -некъ, с. ж. употр. во множ. Дѣтскій плачъ. *Слиньки справила, якъ маленькій дзѣцёнокъ. Слиньки пусцила, якъ сказали праўду*”.

[8] Больш дакладна – адукаваны.

[9] Гл.: *Толковый словарь живого великорусскаго языка Владиміра Даля*, второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора, т. IV, С.-Петербургъ – Москва 1882, с. 566: “***Хлыстка*** *пск.* плетка. || Потаскуша”.

[10] Гл.: *Толковый словарь живого великорусскаго языка Владиміра Даля*, второе изданіе, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора, т. I, С.-Петербургъ – Москва 1880, с. 54: ***Батарлы́га*** *ж. прм.* кость, мосолъ, особ. говяжья, ножная, плечевая”.

З архіву Паўла Шэйна

Беларускія літаратурныя тэксты ў фондзе П. Шэйна (паводле матэрыялаў Л. Бэндэ)

Павел Шэйн (1826–1900), маючы матэрыяльную падтрымку ад Акадэміі навук і Расейскага геаграфічнага таварыства, з 1860-х гг. актыўна займаўся вывучэннем вуснай народнай творчасці і этнаграфіі "русскаго населенія Сѣверо-Западнаго края". Да гэтага часу ён ужо меў дастаткова вялікі вопыт: падрыхтаваў, а пазней выдаў *Русскія народные пѣсни* (1868–1870)[1], якія запісаў (пераважна сам, а таксама іншыя людзі) у Маскоўскай, Цвярской, Разанскай, Сімбірскай і Тульскай губернях. Апынуўшыся ў Віцебску (з 1865 г. настаўнік нямецкае мовы Віцебскае гімназіі), ён ужо ў 1867 г. распрацаваў адмысловую праграму, якую назваў *Просьба*, і надрукаваў яе ў 600 асобніках ды з дапамогаю памочніка апекуна Віленскае навучальнае акругі А.К. Серна-Салаўевіча[2] даслаў 200 асобнікаў дырэктарам народных вучылішчаў Магілёўскае і Віцебскае губерняў[3]. І хоць "плодотворных" аказалася няшмат, аднак у хуткім часе П. Шэйн меў аграмадную колькасць тэкстаў, запісаных паводле ягонае *Просьбы*. Надрукаваць усё сабранае ў 1874 г. не атрымалася, а таму навуковец меў намер падрыхтаваць другі том. Аднак толькі напрыканцы 1880-х гг. ён зноў вярнуўся да беларускіх фальклорных матэрыялаў і падрыхтаваў, выкарыстоўваючы створаную ім шырокую сетку карэспандэнтаў з розных куткоў Беларусі, тры тамы даследавання *Матеріалы для изученія быта и языка русскаго населенія Сѣверо-Западнаго края* (1887, 1893, 1902).

Апошні, трэці том выйшаў ужо пасля ягонае смерці.

Тэкстаў, якія адназначна можна назваць літаратурнымі, у зборніках П. Шэйна даволі мала. Можна прыгадаць адно: *Горелычка мыя висялуха*, *Сядзиць дзяцька, пипку курыць*[4], *На гуры вѣцеръ вѣе*, *Цеперъ у насъ такихъ много*[5]. Цікава адзначыць, што да апошняга твора навуковец дадаў камен-

---

[1] Гл.: "Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ университетѣ" (1868, кн. I, II, IV; 1869, кн. I, III, IV; 1870, кн. I), а таксама асобныя выданні (1870, 1877).

[2] У Віцебску ў другой палове 1860-х гг. "почетнымъ членомъ Губернскаго Статистическаго Комитета" быў Аляксандар Канстанцінавіч Серна-Салаўевіч. Верагодна, менавіта яго мае на ўвазе П. Шэйн.

[3] *Бѣлорусскія народныя пѣсни, съ относящимися къ нимъ обрядами, обычаями и суевѣріями, съ приложеніемъ объяснительнаго словаря и грамматическихъ примѣчаній. Сборникъ П.В. Шейна*, С. Петербургъ 1874, с. 540–541.

[4] Дадзены верш, як пазначана ў зборніку, "зап. художникомъ М.О. Микѣшинымъ".

[5] Не згадваем тэкстаў рэлігійнага зместу.

тар: “Подобныхъ виршей не мало въ ходу среди русскаго населенія Сѣверо-Западнаго края. Несмотря на неуклюжесть ихъ внѣшней формы, онѣ отличаются значительнымъ богатствомъ своего религіозно-нравственнаго и бытоваго содержанія, и потому не могутъ не послужить подспорьемъ для научныхъ изслѣдованій въ области этногафии означеннаго края. Со временемъ мы надѣемся сообщить этого рода виршей въ бóльшемъ количествѣ”[1]. Хіба, абяцанне сваё П. Шэйн не ажыццявіў: мы ведаем, што толькі аднойчы ён выкарыстаў у сваім артыкуле *Крѣпостное право въ народныхъ пѣсняхъ* *Гутарку Данілы са Сцяпанам*[2].

Асноўная колькасць “произведеній новѣйшей народной или полународной бѣлорусской музы” засталася ў рукапісных зборах навукоўца, якія ў 1931 г. трапілі ў Архіў Акадэміі навук СССР (сёння: Санкт-Петербургский филиал Архива РАН). Паводле двух вопісаў “фонду П. Шэйна”, у ім захоўваецца 1288 спраў, значная частка якіх датычыць фальклору і этнаграфіі беларусаў[3].

Першым з беларускіх даследчыкаў пазнаёміўся з фондам П. Шэйна вядомы вульгарызатар Лукаш Бэндэ. У сярэдзіне 1930-х гг. ён, нягледзячы на тое, што не існавала дэталёвага вопісу фонду (В. Круцікава апрацавала яго ў 1957 г.), атрымаў мажлівасць прагледзець справы, відаць, карыстаючыся падказкамі супрацоўнікаў архіва.

Не выклікае сумнення, што Л. Бэндэ знаёміўся з архіўным матэрыялам з мэтаю выяўлення беларускіх мастацкіх твораў. Трэба сказаць, што на той час даследчык быў дастаткова абазнаны з айчыннаю літаратураю XIX стагоддзя: ён ужо з’яўляўся аўтарам вялікага артыкула пра беларускую пісьменнасць данашаніўскага перыяду[4].

Працэс пошуку ў фондзе П. Шэйна фіксаваўся Л. Бэндэ ў адмысловым блакноце[5]. Прааналізаваўшы запісы з яго, можна сцвердзіць, што даследчык праглядаў звычайна толькі тыя справы, у назве якіх падаваліся тытулы літаратурных твораў ці гаварылася пра “штучныя” творы прыгожага пісьменства. Усяго ім было прагледжана і пераважна коратка анатавана блізу трыццаці спраў фонду.

Мы не ведаем, ці хто-небудзь з беларускіх гісторыкаў літаратуры грунтоўна працаваў з дадзеным фондам П. Шэйна[6]. Нейкіх паведамленняў,

---

[1] П. Шейн, *Матеріалы для изученія быта и языка русскаго населенія Сѣверо-Западного края*, т. 2, Санктпетербургъ 1893, с. 680.

[2] Гл.: П.В. Шейн, *Крѣпостное право въ народныхъ пѣсняхъ*, “Русская старина” 1886, т. XLIX, февраль, с. 483–492; мартъ, с. 667–678.

[3] Гл.: СПФ АРАН, ф. 104: *Шейн Павел Васильевич, (1826-1900), этнограф, лингвист*.

[4] Гл.: Л. Бэндэ, *Аб літаратуры XIX века*, “Полымя рэволюцыі” 1935, № 4, с. 153–163; № 5, с. 113–131.

[5] Гэта быў блакнотам з грыфам “Літаратурнае аб’яднанне Чырвонай Арміі і Флёту. Цэнтральны Савет”, якое існавала ў 1930–1932 гг.

[6] Пасля таго, як Л. Бэндэ апублікаваў ліст Янкі Лучыны да П. Шэйна ад 10.10.1887 г. (без архіўнага адрасу) [Гл.: Л. Бэндэ, *Новыя матэрыялы аб Янку Лучыне*, “Полымя” 1945, № 9, с. 161], Сцяпан Майхровіч выкарыстаў яго ў сваіх публікацыях пра Янку Лучыну [гл.: С. Майхровіч, *Нарысы гісторыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя*, выд.

перадусім, у друку не сустракалася. На жаль, і нам пакуль не ўдалося пазнаёміцца з матэрыяламі, сабранымі колісь навукоўцам-этнографам. Аднак, зважаючы на велізарную іх каштоўнасць, лічым неабходным грунтоўна праштудзіраваць блакнот Л. Бэндэ, што сёння захоўваецца ў БДАМЛіМ[1].

Хоць беларускія архівісты датуюць матэрыялы Л. Бэндэ 1940 годам, але насамрэч даследчык працаваў з фондам П. Шэйна крыху раней. Мы мяркуем, што было гэта прыкладна ў 1935 г.: пасля таго, аднак, як даследчык аддаў у друк ці ўжо надрукаваў артыкул *Аб беларускай літаратуры XIX века*. Пра 1935 г. сведчыць і адзін з запісаў на адваротнай старонцы тыльнае вокладкі (запісы вяліся чамусьці з канца блакнота і пераважна толькі на адным баку аркуша): "Звонить 15/XI 35 г. тел. 7107. Петров ст. инстр. політсек-ту ПВК".

Першай у блакноце анатаваная справа № 587, якая мела тытул *Белорусские песни и стихотворения*. Л. Бэндэ пазначыў таксама, што запісаныя тэксты "рукою Шейна <нечыт.> О.О. Миллера" і што "помещено" тут наступнае: 1. *Воскресение Христа*, 2. *Сватовство*, 3. *Тарас Полесовщик*, 4. *Что делал Эол в то время, когда Юнона пришла просить его заступничества*, 5. *Бедность* (*весна голод*). Магчыма, аніякіх іншых твораў тут не было, бо з падрыхтаванага В. Круцікавай вопісу справа № 587 (называецца яна так, як і падаў Л. Бэндэ) мае ўсяго 22 аркушы. А гэта азначае: апрача пералічаных тэкстаў, даволі вялікіх па аб'ёму, наўрад ці што магло яшчэ тут змясціцца.

Даследчык параўнаў спісы П. Шэйна з публікацыямі вядомых твораў у зборніку (1873) Івана Насовіча[2] і *Выпісах*[3] і палічыў патрэбным занатаваць, падаючы нумар радка, адрознае словаўжыванне ў асобных з іх. Так,

---

другое, папраўленае, Мінск 1959, с. 240–275], хоць арыгінала ліста ён не бачыў (памылкова сцвярджаў, што ён захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Ленінградскай вобласці, фонд 14). Пазней Янка Саламевіч, пазнаёміўшыся з працаю Мікалая Новікава (1911–1997) *Павел Васильевич Шейн: Книга о собирателе и издателе русского и белорусского фольклора* (Минск 1972), напісаў на яе рэцэнзію і яшчэ раз апублікаваў ліст Я. Лучыны [гл.: И. Соломеевич, *Неутомимый собиратель*, "Нёман" 1973, № 2, с. 172–176]. У 1977 г. Г. Кісялёў ажыццявіў навуковую публікацыю ліста Я. Лучыны, дакладна пазначыўшы архіўны адрас [гл.: *Пачынальнікі: З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, уклад. Г. Кісялёў, 2-е выд., Мінск 2003, с. 464–465].

[1] Гл.: БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563: *Бэндэ Лукаш Апанасавіч. Запісы вершаў, песень, паэмы* ТАРАС ПАЛЯСОЎШЧЫК *з архіва П.В. Шэйна* (Архіў Акадэміі Навук СССР, ф. 104, воп. 1, спр. 587). Блакнот. Колькасць лістоў: 42.

[2] Цікава адзначыць, што са 108 радкоў *Пречистой середь ночи* І. Насовіча М. Гарэцкі перадрукаваў 106, апусціўшы 11 і 12 ("Хоць на пупъ жыды жиды кричаць, // Што нарушена печаць"), але менавіта яны дазваляюць зразумець, чым карыстаўся Л. Бэндэ. Дарэчы будзе заўважыць, што тытул твора – *Воскресение Христово* – паходзіць менавіта са спіса П. Шэйна ці з рукапіснага зборніка *Беларускія народныя легенды, быліны і песні сялян былога Себежскага павета Віцебскай губерні, 1882 – 1890 гг.*

[3] З пэўнасцю можна сказаць, што былі гэта ці то *Выпісы з беларускае літаратуры: Часьць другая: Новы і найноўшы кругабегі* (Масква-Пецярбург 1923), ці то *Выпісы з беларускае літаратуры XIX і XX ст.* (Менск 1926) Уладзіслава Дзяржынскага, але не *Хрыстаматыя беларускае літэратуры: XI век – 1905* (Вільня 1922) Максіма Гарэцкага.

у *Воскресении Христовом* ён заўважыў каля сарака адрозненняў – слоў і нават радкоў.

Не менш уважліва Л. Бэндэ параўноўваў друкаваны варыянт *Тараса на Парнасе* з *Тарасам Полясоущикам* П. Шэйна. Амаль у кожным чатырохрадкоўі ім выяўлены адрозненні. Асобныя строфы даследчык перапісаў цалкам.

Фрагмент *Энеіды навыварат*, які ў П. Шэйна названы *Что делал Эол в то время, когда Юнона пришла просить его заступничества*, у блакноце перапісаны, хіба, цалкам. Ён невялікі, усяго 59 радкоў, якія – да таго ж – з пропускамі (адносна вядомага нам тэксту) перадаюць спатканне Юноны з Эолам, а таксама просьбу Энея і гнеў Няптуна на вятры[1].

З верша *Бедность* (*весна голод*) Л. Бэндэ перапісаў першыя 12 радкоў, але не пазначыў, колькі іх было ў рукапісе. Пра яшчэ адзін тэкст – *Сватовство* – даследчык апрача тытула нічога больш не падаў.

Наступныя справы фонду Л. Бэндэ анатаваў вельмі коратка: № 590 (Полный текст *Тараса на Парнасе*. З вариантами)[2], № 656 (*Гутарка Данилы к Степану* и *Гуторка Кондрата до свайго брата*)[3], № 655 (*Нячысцік* Рыпінскаго [нечыт.] по выд. 1853 г.), № 559 (*Сборник песен Н. Суборовского*)[4].

Даследчык у гэты блакнот нічога са справы № 590 не занатаваў. Але мы ведаем, што ў паперах Л. Бэндэ захоўваецца спіс *Тараса на Парнасе* на асобных картках, перапісаны якраз з гэтае адзінкі захоўвання[5]. Не зусім зразумела, што яшчэ знаходзіцца ў гэтай справе П. Шэйна. Усё ж на *Тараса* дастаткова 10–15 старонак, а тут – паводле вопісу – 177 аркушаў. Няўжо вядомы этнограф сабраў разам з дзясятак спісаў вядомае беларускае паэмы?

Справа № 655 у вопісе фонду П. Шэйна анатаваная наступным чынам: “655. *Нячи́сьцик: белару́ская баллада Написа́ў сіѣ учи́цель языко́ў Александръ Рыпи́ньской, вицѣблянúк, у Ло́ндони*. Лл. 10”[6]. Тэкст твора Л. Бэндэ не перапісваў, але на наступных двух старонках блакнота зрабіў выпіскі.

Вядома, *Нячысцік* і яго аўтар займаюць куды больш сціплае месца ў гісторыі беларускае літаратуры, чым *Тарас на Парнасе*. Аднак Аляксандар Рыпінскі ў 1920-я гг. “прысутнічаў” ва ўсіх тагачасных хрэстаматыях і школьных падручніках. Л. Бэндэ мусіў з гэтым лічыцца, хоць ставіўся да паэта і характарызаваў яго творчасць адмоўна: “Александр Рыпінскі – таксама польскі шляхецка-панскі этнограф. Пасля польскага паўстання 1831 г., у якім ён прымаў удзел, павінен быў эміграваць у Францыю. Жывучы

[1] У гэтым жа архіве (ф. 216, оп. 3, д. 376) Л. Бэндэ выявіў у матэрыялах Ізмаіла Сразнеўскага і перапісаў у сшытак *Энеіду навыварат*, запісаную дзесяцірадковымі строфамі. Гл.: БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 564.

[2] У вопісе фонду: “590. *Тарас на Парнасе с поправками и добавлениями П.В. Шейна*. 177 лл.”.

[3] У вопісе фонду: “656. *Гутарка Данила к Степану*. 14 лл.”.

[4] У вопісе фонду: “559. *1867 г. Белорусские песни, записанные Н. Суберовским*. 68 лл.”.

[5] Гл.: БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 581, а. 17–22 v.

[6] *Опись архивного материала: Рукописи П.В. Шейна и других лиц по фольклору и этнографии* [online] http://www.isaran.ru/bookreader/bookreader.php?guid=6367D772-EDF7-AA3A-5F53-6685803A1AC0&ida=2&kod=4#page/1/mode/1up [доступ: 05.09.2018].

ў Парыжы, ён, час ад часу, чытае ў гуртку польскіх эмігрантаў лекцыі аб Беларусі. У сваіх лекцыях Рыпінскі цалкам і поўнасцю стаіць на пазіцыях польскіх паноў, што Беларусь «ёсць і будзе польская, становіць сабой непадзельную частку нашай дарагой айчызны...» Рыпінскі надрукаваў па-беларуску толькі баладу *Нячысцік*. Гэтая балада выйшла ў трох выданнях. Апошняе выданне выйшла ў 1853 г. Балада пабудавана на фольлорным матар'яле. Легенда аб чорце і бабе, якая парушыла пост, забіла кабана і купіла гарэлкі, пад рукамі Рыпінскага паслужыла асновай для клерыкальнага павучэння. Баладу Рыпінскі заканчвае яўна клерыкальнай, дыдактычнай высноўкай:

Я запісаў ту штуку
Тым жанчынам на навуку,
Што скаромнае так любяць,
А такіх у нас не мала,
Віць, цяперачка настала.

Гэтай баладай і абмяжоўваецца творчасць Рыпінскага на беларускай мове. Аднак і гэты адзін яго твор, надрукаваны па-беларуску, ясна паказвае на класавы напрамак гэтага пісьменніка"[1].

Выяўлены ў паперах П. Шэйна тэкст балады *Нячысцік* Л. Бэндэ параўнаў з хрэстаматыйным тэкстам. Заўважыўшы, што рукапіс мае пэўныя адрозненні ад таго, што было надрукаванае, ён пастараўся зафіксаваць гэтыя адрозненні.

З ягонага апісання рукапісу вынікае, што *Нячысцік* быў у асобным сшытку: "Тетрадка[,] на первом листе [–] «Александра Рыпинскаго».

На 2 странице[:] *Нячысьцикъ*[:] Беларуская Баллада[.] Написаў ее учицель языкоў: Александр Рыпиньский[,] Вицеблянин, у Лондони"[2].

Ніжэй Л. Бэндэ падае эпіграф, які адсутнічаў у зборніку Станіслава Нясцюшкі-Буйніцкага і ў беларускіх перадруках, аднак быў ва ўсіх трох лонданскіх выданнях твора (змешчаны там як другі):

„I know not if the tale be true,
But as they sang, I sing to you.
(с песни Американск:)"[3].

На наступнай старонцы сшытка было занатаванае прысвячэнне:

"На стр. 3.

Прыяцелю А. В. напамяць.

– Часта браценькам вядзеш тоя, сіоя –
А усіо-то марня, а усіо пустоя!
(З рукаписи)

Ты-ж сам, суседзка, хацеў:
Каб и я табе запеў –

---

[1] Л. Бэндэ, *Аб літаратуры XIX века*, "Полымя" 1935, № 4, с. 162.
[2] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 17.
[3] *Ibidem*.

Ну, я табе й паю;
Прыми песиньку маю!...
    Можа ета ня песнь? – каша –
    Да – усіо|ж дыки свая – наша!”[1].

Трэба думаць, што ўсе тры прысвячэнні – аднаму чалавеку. А здагадацца, хто такі “А. В.”, не складана – Арцём Вярыга-Дарэўскі. “Дапамагаюць” тут не столькі пачатковыя літары імя і прозвішча, колькі шырокавядомыя радкі са славутага *Альбома*.

Але ёсць сёе-тое і незразумелае. Мы ведалі два “сярэднія” вершаваныя радкі прысвячэння і раней. Яшчэ ў 1882 г. С. Нясцюшка-Буйніцкі ўключыў у свой рукапісны зборнік беларускамоўных твораў баладу А. Рыпінскага, якая пачыналася там менавіта гэтымі, праўда, крыху зменнымі радкамі: “Czasto brateńka wiadziesz toj sije // A ŭ sio to marno, a ŭ sio pustoje”. Укладальнік сцвярджаў, што тэкст балады паходзіць “ze zbioru Aleksandra Rypińskiego / wydana w Londynie w 3 tomach”. Апошнія словы паказваюць, што С. Нясцюшка-Буйніцкі – хутчэй за ўсё – не меў магчымасці карыстацца аніводным з трох лонданскіх выданняў *Niaczyścika*, бо ніколі балада не выдавалася ў трох тамах. Упершыню яна з’явілася ў першым томе двухтомніка *Poezije* ў 1853 г., пасля выйшла асобнаю брашуркаю як другое выданне, а яшчэ пазней таксама асобнаю брашуркаю як трэцяе. І другое, і трэцяе выданні не маюць пазначэння пра месца і год выхаду ў свет[2]. Апрача таго, аніводнае з лонданскіх выданняў не мела радкоў “Czasto brateńka wiadziesz toj sije // A ŭ sio to marno, a ŭ sio pustoje”.

Не мог С. Нясцюшка-Буйніцкі карыстацца і тым тэкстам балады, які А. Рыпінскі 3 лістапада 1853 г. выслаў у “Санктпетербургскій Его Императорскаго Вѣличества Цензурный Комитетъ”, бо было гэта другое Лонданскае выданне (пра гэта сведчыць тытул твора, які падаецца ў цэнзурнай перапісцы).

Застаецца дапусціць, што С. Нясцюшка-Буйніцкі меў у сваіх руках рукапісны сшытак з прысвячэннем А. Вярыгу-Дарэўскаму. Якім чынам ён трапіў да яго можна толькі здагадвацца. Верагодна, фрагменты канфіскаванае бібліятэкі Беларускае Дуды ў 1860–1870-я гг. апынуліся не толькі ў прадстаўнікоў улады, але выпадкам завалодалі асобнымі з іх і мясцовыя шляхціцы. С. Нясцюшка-Буйніцкі, відавочна, перапісаў тэкст балады з арыгінала, транслітараваўшы грамадзянскі шрыфт на лацінку.

Не выклікае сумненняў, што балада *Нячысьцикъ* у паперах П. Шэйна занатаваная грамадзянскім шрыфтам. І хоць Л. Бэндэ нічога пра гэта не кажа, але і ягоныя выпіскі з рукапісу, і апісанне справы фонду сведчаць пра гэта. Звернем увагу таксама, што ў С. Нясцюшкі-Буйніцкага галоўны герой *Niaczyścika* называецца не *Mikita*, як у лонданскіх выданнях, а *Nikita*.

[1] *Ibidem*.
[2] Бібліяграфічнае апісанне трэцяга выдання *Niaczyścika* ў Bibliotece Narodowej мае наступны выгляд: “[Tottenham: Drukarnia Polska 1856]”. На падставе чаго датаваная брашура – невядома.

(Праўда, не маючы сёння фотакопіі зборніка з Бібліятэкі Урублеўскіх у Вільні, не можам дакладна сказаць, ці дадзеная змена вытрымліваецца паслядоўна). А таму ўзнікае пытанне: ці не сам А. Рыпінскі, запісаўшы свой твор "кірыліцаю", пераназваў свайго героя? На жаль, Л. Бэндэ не палічыў патрэбным выпісваць з рукапісу фрагменты тэксту.

Асобнае пытанне – паходжанне радкоў "Часта браценькам вядзеш тоя, сіоя – // А усіо-то марня, а усіо пустоя!". З якога рукапісу яны ўзятыя? Можа, самога А. Рыпінскага? Што аўтар называе марным і пустым ды чаму звяртаецца з гэтымі словамі да А. Вярыгі-Дарэўскага?

Можна меркаваць, што А. Рыпінскі дакарае свайго маладзейшага калегу за працу сярод шляхты і мужыкоў ("браценькам вядзеш"), бо не верыць, што ўдасца ўзварушыць гэтыя грамадскія класы. (Заўважым: Ялегі Пранціш Вуль у сваім славутым вершы сцвярджаў адваротнае). Можна таксама дадзеныя словы А. Рыпінскага ўспрымаць як сумненні што да патрэбнасці беларускамоўнай творчасці А. Вярыгі-Дарэўскага. Перадусім, пра гэта могуць сведчыць радкі, якія ішлі следам: "Ты-ж сам, суседзка, хацеў: // Каб и я табе запеў". Іх трэба успрымаць наступным чынам: ён, А. Вярыга-Дарэўскі, хацеў, каб сусед А. Рыпінскі "запеў" па-беларуску.

Сумненні і дакор А. Рыпінскага ўсё ж носяць, думаецца, літаратурна-рытарычны, так назавём, характар: ён жа і раней пісаў па-беларуску, і цяпер можа яшчэ раз паспрабаваць выдаць свайго *Нячысьціка*. Цяпер нават згадзіўшыся транслітараваць яго на афіцыйную "кірыліцу".

Відаць, варта разглядаць рукапіс, які захаваўся ў зборах П. Шэйна, як тэкст балады, падрыхтаваны да выдання. Са спадзяваннямі, што А. Вярыга-Дарэўскі, дзякуючы сваім сувязям з віленскім асяроддзем, паспрыяе надрукаваць твор. Мы лічым такое магчымым па той прычыне, што проста маючы жаданне пазнаёміць "суседзьку" са сваёй баладаю, А. Рыпінскі мог пазычыць яму асобнік аднаго з лонданскіх выданняў. Ён жа фактычна, як сведчыць нават недасканалая "копія" Л. Бэндэ, дастасаваўся да вымогаў расейскае цэнзуры, запісаў баладу "рускімі літарамі", а таксама змяніў уступную частку – цалкам апусціў прадмову, але дадаў прысвячэнне.

Уласна балада пачыналася, як пазначае Л. Бэндэ, на 4 старонцы сшытка. Тут спачатку былі пададзены яе тытул і жанравая прыналежнасць (*Нячысьцик. Балада*), пасля яшчэ адзін эпіграф, які быў ва ўсіх трох лонданскіх выданнях твора [„Stvar nijedna ne gospodi // Varh cjowjeka kako scena" // G.G. Palmotta // (с Дальмацк: рукописи)[1]], а затым ішоў сам тэкст. Л. Бэндэ, занатаваўшы першы радок балады ("Таму ужо сто лет будзе..."), адзначыў: "конец инной[2]" і падаў тры апошнія ды месца і час напісання:

"Виць цяперицька настала;
Ништо ужо им ня грех!
Бог и церкау – пашли – у – смех!!
Лондон, 1853"[3].

[1] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 18.
[2] У *Хрыстаматыі* М. Гарэцкага адсутнічаюць 8 апошніх радкоў.
[3] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 18.

Справа ў тым, што і ў выданні “Спецыяльнай камісіі пры выдавецтве Савецкая Беларусь” [1], і ў выданні Ул. Дзяржынскага[2] апошнія два радкі С. Нясцюшкі-Буйніцкага заменены кропкамі: ужо ў 1923 г. камуністычная ідэалогія не дазваляла разглядаць пашырэнне амаральнасці як вынік занядбання рэлігійных каштоўнасцяў (Ул. Дзяржынскі, хіба, проста запазычыў тэкст з першай савецкай хрэстаматыі).

Што ж, даведаўшыся пра тое, як А. Рыпінскі насамрэч завяршаў сваю баладу, Л. Бэндэ яшчэ раз мог пераканацца, што ягоная характарыстыка творчасці паэта цалкам слушная. І мог, пэўна, абвінаваціць і камісію, і Ул. Дзяржынскага[3] ў нівеліроўцы сапраўднага аблічча “рэакцыйнага” літаратара.

Цікавым падаецца і той факт, што Л. Бэндэ палічыў патрэбным паведаміць: у баладзе “Всего строк 207, стр. 10”. У сувязі з гэтым варта падаць колькасць радкоў у творы паводле розных выданняў і рукапісаў.

Выданне	Колькасць радкоў	Заўвагі
Poezije (1853)	208	Радок “Wić ksiądz Falkouśki kazau” тлумачыцца ў прыпісах наступным чынам: “Imię księdza Falkowskiego, sławnego misionarza i kaznodziei, tak się upowszechniło na Litwie i Białejrusi, że go lada chłopek jako wyrocznię cytuje. − Ci co jego naźwiska spamiętać nie mogą, a pamiętają jego nauki, w czasie ostatniego w Polsce Jubileuszu, zowią go nieraz księdzem Bileuszem; bo im się zdawało że to ksiądz tak się nazywał, a nie obchód”. Прыпіс пад баладаю: “RICHMOND-HILL, pod Londynem, 1853”.
Niaczyścik: Wydanie drugie	207	Адсутнічае радок “Praklatyj Moskouśkij Car!!!”. Радок “Wić ksiądz Falkouśki kazau” не тлумачыцца. Прыпіс пад баладаю: “1853”.
Niaczyścik: Wydanie trzecie	207	Адсутнічае радок “Praklatyj Moskouśkij Car!!!”. Радок “Wić ksiądz Falkouśki kazau” не тлумачыцца. Прыпіс пад баладаю: “1853”.
Сшытак са збораў П. Шэйна	207	Прыпіс пад баладаю: “Лондон, 1853”.
Зборнік С. Нясцюшкі-Буйніцкага	209	Балада пачынаецца радкамі з прысвячэння (паводле сшытка са збору П. Шэйна), але яны адасоблены ад асноўнага тэксту. Адсутнічае радок “Praklatyj Moskouśkij Car!!!”. Замест радка “Wić ksiądz Falkouśki kazau” выкарыстоўваецца радок “Wić ksiądz Bileusz kazaŭ”. Прыпіс пад баладаю: “Londyn 1853”.
Хрыстаматыя (1922)	174	Балада пачынаецца радкамі з прысвячэння (паводле сшытка са збору П. Шэйна). Адсутнічаюць радкі, у якіх характарызуецца жонка Мікіты,

[1] *Выпісы з беларускае літаратуры: Часьць другая: Новы і найноўшы кругабегі*, Масква-Пецярбург 1923, с. 26–28.
[2] Ул. Дзяржынскі, *Выпісы з беларускае літаратуры XIX і XX ст.*, Менск 1926, с. 22–24.
[3] Усе яны, аднак, былі асуджаныя яшчэ ў 1931 г.

		а таксама заключныя 8 радкоў і інш. Радок "Wić ksiądz Falkouški kazau" адсутнічае.
Выпісы (1923)	205	Балада пачынаецца радкамі з прысвячэння (паводле сшытка са збору П. Шэйна). Замест радка "Wić ksiądz Falkouški kazau" выкарыстоўваецца радок "Wić ksiądz Bileusz kazaŭ".
Выпісы (1926)	203	Балада пачынаецца радкамі з прысвячэння (паводле сшытка са збору П. Шэйна). Замест радка "Wić ksiądz Falkouški kazau" выкарыстоўваецца радок "Wić ksiądz Bileusz kazaŭ".

Можна меркаваць, што С. Нясцюшка-Буйніцкі дзеля свайго зборніка перапісаў баладу А. Рыпінскага *Niaczyścik* з пэўнага рукапісу. Мажліва, гэта быў той самы сшытак са збораў П. Шэйна, але не выключаем, што існаваў іншы, падобны спіс лацінкаю. Спіс, які быў створаны аўтарам паводле друкаванага лонданскага выдання ўжо на Бацькаўшчыне. Вельмі верагодна, што С. Нясцюшка-Буйніцкі не меў друкаванага асобніка *Niaczyścika*, а ягоны прыпіс "ze zbioru Aleksandra Rypińskiego / wydana w Londynie w 3 tomach)" створаны на падставе даступнае яму інфармацыі пра А. Рыпінскага.

На гэтай жа, 18 старонцы блакнота Л. Бэндэ коратка анатаваў справы № 593 (*Записки 1879–80 года Копаця*[1], уч. Слуц. гимназии [нечыт.])[2] і № 627 (*Сказка Горох*, 24 записи произ. в Грод. губер.)[3].

Значна больш увагі даследчык надаў справе № 571[4]: у блакнот ён занатаваў прыпісы да верша *Стихи поздравительныя в день именин Г^жи^ Марии Яньшиной*, а пасля ў іншым сшытку – магчыма, у іншы час – цалкам перапісаў твор. Гэтая копія, разам з іншымі, перапісанымі з друкаваных выданняў XIX – пачатку XX ст., сёння захоўваецца ў справе "Бэндэ Лукаш Апанасавіч. Запісы народных і аўтарскіх песень, вершаў з перыядычных выданняў XIX ст. Блакноты, асобныя старонкі"[5]. Надрукаваны верш з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў арыгіналу ў чацвёртым томе *Даследаванняў і матэрыялаў* (2018, с. 295–298).

Зацікавілі гісторыка літаратуры таксама справы № 577 (там знаходзіўся літаратурны твор "*Пип завидливый*. Большая украинская легенда искуст. происхождения")[6] ды № 578 ("*Песня О восст. 1863 г.* на руском языке" і "*Ганка*: искус. стих."). Верш з апошняе справы ён перапісаў на наступнай старонцы блакнота:

---

[1] У трохтомніку П. Шэйна *Матеріалы для изученія быта и языка русскаго населенія Сѣверо-Западнаго края* (1887, 1893, 1902) даволі часта сустракаюцца тэксты, запісаныя Якубам Копацем, вучнем VIII класа Слуцкай гімназіі, у вёсцы Падлессе.

[2] Паводле вопісу: "593. 1879–1880. *Песни, сказки, легенды, пословицы, обряды*, *собранные Копацем. В переплете*. 130 лл.".

[3] Паводле вопісу: "627. *Сказка о горохе*. 49 лл.".

[4] Паводле вопісу: "570–580. *Сборники песен, собранных и записанных Е.Г. Дурново, Н.А. Иваницким, П.В. Шейном, А.Н. фон Геллером, И.И. Манжурой и др*. 1298 лл.".

[5] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, спр. 616, арк. 3–7.

[6] Відавочна, маецца на ўвазе вядомы твор *Цуда Божае: Поп і Кірык*.

Ганка
Ах ты Ганка моя Ганка,
Ты красотачка мая
Твое чорныя вочы
Пякуць смалюць як цяпло
Будишь спать ты перини[1]
На куте под вобразом,
Я тагды тябе покрыю
Сваім белым кажухом
Буду лапти табе плесци[2]
Белы ножки абувать
Калачи ты будишь есци[3]
Пива медам запивать
Дау бы я табе цалкавый
Каб на йгрыщи паскакаць
Купиўбы платок шауковый
Каб тябе пацаловать[4].

Пад тэкстам верша прыпис: "Борисов. уез. ученик уез. училища Рудольф Брес…" [прозвішча нечыт.].

Увагу Л. Бэндэ прыцягнула і справа № 130, якую ў блакноце ён запісаў пад тытулам *О повстании или мятеже 1863 г. расказ И.О. Карского*[5]. Побач з тытулам – пазнака даследчыка: "Любопытный документ. Снять копию"[6]. Тытул справы № 119 ён перапісаў больш дакладна: *Местные простонародные песни, думы и другие стихотворения крестьян района Козловичского народного училища, Костровичской волости, 2го мирового участка, Слонимского уезда, Гродненской губерни*, а з пазнакі можна даведацца, што гэта запісы "1890 года, Августа 14 дня д. Козловичи"; у рамку ўзятае прозвішча, магчыма, перапісчыка: "А. Гусак"[7].

У справе № 158 Л. Бэндэ выявіў даволі вялікае вершаванае апавяданне[8] – *Песнь составленная в 1867 г. крест. д. Козлович Семеном Рипинским по поводу воровских проделок, учиненных на винокуренном заводе им. Сынкович двумя рабочими из дер. Елки, за что, кк[9] им, так и другим рабочим, имение отказало в заработках на том заводе*.

---

[1] Спачатку было: *пярыни*.
[2] Спачатку было: *плести*.
[3] Спачатку было: *ести*.
[4] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 19.
[5] Паводле вопісу: "130. 1863 г. *О повстании или мятеже 1863 г.* Сообщено псаломщиком И.О. Карским. 10 лл.".
[6] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 20.
[7] Паводле вопісу: "119. *1890 г. Местные простонародные песни, думы, стихи крестьян Костровичской волости, Слонимского уезда, Гродненской губернии*. 131 лл.".
[8] Паводле вопісу: "158. *Песни хлыстов Калужской губернии*. 18 лл.". Відаць, нумар справы пададзены памылкова. Справы з матэрыяламі са Слонімскага павета – гэта №№ 116–123.
[9] Тут і далей скарачэнне, відаць, Л. Бэндэ – *как*.

У шесьдзесят седьмом гаду,
Аб’явілі[1] у нас вайну
Два Гулевіча*[1] – на усю
Сыньковичскую імперыю
    Наберались яны злосці,
    Начавалі усе ў каросці;
    Дажыдалі суботы,
    Нарабілі работы;
Захацелі выгоды
І палезлі на сходы...
Яны цяжка уздыхалі, –
Іх са сходаў паспіхалі!
    рабочіе услыхалі
    І да Моўши*[3] прыскакали: –
    Прабудзісь, Моўша, ў періні*[4].
    Бо там воры есць на рыні!*[5]
Моі вы – рабочіе,
Слугі найвярнейшые!
Не уважайце нічаго,
Не бойцеся нікаго!
    Есць у мяне стары Абрам*[6]
    Ен кажа*[7] “Я ніц не дам!”[2]
    Есць у мяне адзін Еля*[8]
    Ен то іх ўсіх памеле!
Не глядзеў Моўша на шабас[3]
Дай прыскочыў туды зараз;
Даў салдату адну ляпу[4]
І салдат той згубіў шляпу
    Яны два*[12] – голы, як бічі*[13],
    Уцякаюць у Хадзевічі*[15],
    Я ж убегу чрез Серакоўку*[16];
    Пападу я ў саму Елку*[17]
    І нажену сабе колку[5]!
За спирт да за гарелку –
Узбунтаваў я усю Елку;[6]

---

[1] Напісанне літараў ***і***, ***и*** ды ***ў*** Л. Бэндэ не тлумачыць.

[2] Збоку прыпіс: “Был верным слугою”.

[3] Шабас (ці шабат) у жыдоў і хрысціян – гэта субота, апошні дзень тыдня (ад захаду сонца ў пятніцу да захаду сонца ў суботу). Памятка, што ў сёмы дзень пасля заканчэння Тварэння Бог адпачываў.

[4] Спачатку – *плату*. Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 276: “ЛЯПЪ, отгл. слово, означающее 1. Стучаніе. *Ляпъ-ляпъ въ хвортку, а никого не чуць*. 2. Ударъ. *Ляпъ по щоцѣ*”.

[5] Наганю сабе колікі (боль у грудзях ці жываце).

[6] Збоку прыпіс: “Не солдат, но крестьян”.

Сабраў я тагды раду
І прывадзіў ў двор грамаду!
Мы*[19] затор*[20] усе зацерялі,
Яны (Гулевичы) на то пазіралі.
Ах, вы – гіцлі, каналупцы!*[22]
Есцека у нас тры купцы!
Зададуць яны вам перцу;
Будзе прыкренька на сэрцу!
Адзін купец у нас – Орко*[24],
Будзе ім (гулевічам + врагам)[1] на души горко!
Ходзіць па дзедзінцу Енкель*[26]
А судзіць іх за то Штэмфель!*[27]
Ім та штучка не ўдалася,
А нас разгажае[2] Бася*[29].
Моі вы – рабочіе,
Слугі найвернейшіе!
Не уважайце нічаго,
Небойціся нікаго!
Як прыедзе Ярошенько*[30],
Той асудзіць харашенько!
Ох, ты, салдатік палковой,
Пацераў ты шесць целковых!
Просіць салдат – гренадзера[3]
Да памоцы Пабудзея*[31];
І нашаму суду кончик,
А бунтуе Марцін Борчик*[32]!
Наша песня – да канца,
Нам па рюмачке вінца!
Вот, мы песенку спелі,
Мы яиницу з'елі;
Когда будзе весело,
То запросим усе село!

*[1] Один из них С. был салдат, а другой Л. крестьянин. *[3] Арендатор им. Сынкович. *[5] Рина[4] идущая из винокурни на двор. *[6] Надсмотрщик за волами. *[8] Елька, который был мукомолом, вернее, досмотрщиком муки в имении. *[10] Гулевичу. *[12] Гулевичи. *[13] Кк кнуты. * [15] дер., находящеяся 6½ вер. от Сынкович. *[16] Луг за священнической усадьбою и рощей. *[17] дер. наход. в 1 вер. от Сынкович. *[19] Все

[1] Тут тлумачэнне перапісчыка знаходзіцца ў сярэдзіне радка.
[2] Прыводзіць да згоды.
[3] Збоку прыпіс: "Салдат-гренадзер".
[4] Гл.: І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 276: "РИ́НА, ы, с. ж. (отъ Слав. Ри́нути). Желобъ или водяной мѣшокъ въ водяной мельницѣ, устраеваемый наклонно съ цѣлію дать стремительное паденіе водѣ на мельничное колесо. *Вынь за́стовку, пусци воду въ рину*".

винокур. рабочие. *[20] Приглашение на роботу[1]. *[22] Коноводы. такими словами ругали Сем. и Луку Гулевичей евреи. *[24] Корчмарь прожив. в д. Хадевичах. *[26] Слонимский [нечыт.] под третьим же купцом подразумевается сам арендатор Мовша. *[27] Прозвище акцизника. *[29] Жена арендатора Мовши. *[30] Акцизный управляющий. *[31] кр. дер. Козлович приглашенный солдатом С. Г., в качестве свидетеля. *[32] Свидетель из крестьян д. Елки[2].

Л. Бэндэ, аднак, не пазначыў, лацінкаю ці “кірыліцаю” быў пісаны арыгінал; няма таксама згадкі і пра тое, хто зрабіў прыпісы-каментары да верша, і чаму адзінаццаць з іх адсутнічае[3].

Пазнаёміўся гісторык літаратуры і са справай № 183[4], а выявіўшы там “вариант *Вось цяпер які люд стаў*”, ён анатуе, што запісаны тэкст мае “50 строк” і пачынаецца радкамі: “Цяпер людзей такіх многа // Што не помняць и на Бога”. Істотным для яго было і тое, адкуль паходзіць дадзены варыянт: “Записано в 1889 г. писарем Витунической[5] волости Александр Белынович и фельдшер Зенон Хауневич[6]. Витуничская волость Борисов. уезда”[7].

Са справай № 316[8], дзе захоўваўся рукапіс гутаркі *Сходка сельскіх обывателей*, Л. Бэндэ працаваў доўга: перапісаў увесь тэкст твора (194 радкі), занатаваў варыянты, якія падаў П. Шэйн, а таксама тыя прыпісы, што былі ў арыгінале. Яны падаюцца вельмі цікавымі. Так, адразу пасля тытула гутаркі чытаем: “С рукописи, написанной по белорусски польскими литерами. Владелец рукописи шляхтич из Слуцкого уезд. Минск. губ. (в скобках; рукой Шейна”[9]. Паводле рукапісу, магчыма, лепшага з дасланых яму варыянтаў П. Шэйн рыхтаваў тэкст гутаркі ці то да публікацыі, ці то дзеля свае навуковае працы.

Напрыканцы рукапісу, паведамляе Л. Бэндэ, маюцца яшчэ прыпісы шляхціца Ярмалінскага, а таксама тае асобы, што скапіравала рукапіс, відаць, транслітэраваўшы яго з лацінкі на грамадзянскае пісьмо: “В конце рукописи следующая приписка: «Slysząc jeszcze ras pierwszy takowy Wloscionski dyskurs ciekawy byłem spisac dla dalszego opowiedanie» 1863 rocu

---

[1] Хутчэй за ўсё перапісчык недакладна тлумачыць слова “затор”. Тут гаворка пра сусла – саладкаваты навар на муцэ і соладзе.

[2] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 21–24.

[3] У вёсцы Кастровічы Слонімскага павета жыў карэспандэнт П. Шэйна І.І. Аўсейц (И.И. Овсейц). Магчыма, гэта ён даслаў у Пецярбург запісаны і пракаментаваны ім верш мясцовага паэта. Гл.: СПФ АРАН, ф. 104, оп. 2, д. 151 [online] http://www.isaran.ru/bookreader/bookreader.php? guid=27AAEA2C-1400-44FA-B8C9-CBB105619F80&ida=2&kod=4#page/24/mode/1up [доступ: 06.09.2018].

[4] Паводле вопісу: “183. 1889 г. *Очерки народного творчества белорусов-крестьян Минской губернии, Борисовского уезда, Витуличской вол.*, собранные и написанные писарем Белковичем и фельдшером Лацкевичем. 29 лл.”.

[5] Правільна: *Витуничскай*. Сёння Вітунічы ўваходзяць у склад Докшыцкага раёна Віцебскай вобласці.

[6] Прозвішчы перапісчыкаў Л. Бэндэ і В. Круцікава расчыталі па-рознаму.

[7] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 25.

[8] Паводле вопісу: “316. *Сходка сельских обывателей* (“с рукописи, написанной по белорусски польскими литерами”, с исправлениями и добавлениями П.В. Шейна. 16 лл.”.

[9] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 25.

Jarmolinski". С подлинной рукописи верно списал летом 1879 года воспитанник минской духовной семинарии Алек. Ральцевич. С. Микуличи"[1].

Маецца ў блакноце яшчэ адна кароткая інфармацыя: "Хранится два экземпляра: один переписан, а другой Ральцевича"[2].

Варта адзначыць, што ў дадзеным блакноце яшчэ будзе згадка пра гутарку *Сходка сельскіх обывателей*. Яе Л. Бэндэ выкарыстае і ў прадмове да публікацыі твора ў часопісе "Беларусь" (пад тытулам *Сход*[3]), і ў машынапісе гутаркі (захоўваецца ў БДАМЛіМ[4]): у справе №327[5] захоўваюцца два запісаныя карэспандэнтамі рукапісы гэтае гутаркі (пад тытулам *Приговор крестьян по открытии волости*; запись 1880 г. 11 июля), а таксама асобнік, перапісаны рукою П. Шэйна.

Цікавым можа быць і тое, што ў блакноце Л. Бэндэ выкарыстоўвае пры капіраванні гутаркі літары ***ў***, ***і*** ды ***и***, а вось у машынапісе літар ***ў*** ды ***и*** няма, хоць машынапіс падрыхтаваны на аснове запісу твора ў блакноце.

У справе № 598[6] Л. Бэндэ зацікавілі творы па-расейску. Ён занатоўвае: "*На кладбище из расказа белоруса Павлюка Цупа*. Большая, интересная, грамотная поэма. Подпис N Selwes. Дальше в том же сборнике *Из расказов Кондрата Кухоря*. Прекрасные стихи. Все на рус. языке. Писаны после 1861 г."[7].

Справу № 131[8] Л. Бэндэ анатаваў наступным чынам: "Легенда Ян-де-Кале и королева сообщ. И.О. Карским. Записана со слов 80 летнего старца Войтылы. На рус. языке"[9].

У справе № 775[10] ён выявіў "рецензии на труды Шейна. Особенно интер. отрывок из «Вит. губ. Вед.» № 33 за 1890 год, где расказы о народах [нечыт.] Шейном"[11].

У справе № 745[12], паводле анатацыі Л. Бэндэ, знаходзяцца "прошения к министрам"[13].

---

[1] *Ibidem*, а. 34.
[2] *Ibidem*.
[3] Л. Бэндэ, *Новыя мастацкія тэксты XIX стагоддзя*, "Беларусь" 1945, № 10, с. 18.
[4] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 998, а. 1–6.
[5] Паводле вопісу: "327. *Песни записанные в Минской губернии*. 496 лл.".
[6] Паводле вопісу: "598. *На кладбище. Из рассказа белорусса Павлюка Цупа*. 6 лл.".
[7] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 35.
[8] Паводле вопісу: "131. *Легенда Ян-де-Кале и королева, записанная со слов 80-летнего старца псаломщиком И.О. Карским*. 9 лл".
[9] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 35.
[10] Паводле вопісу: "775. *Материалы и заметки по русскому языку и народной поэзии*. Тетрадь. 21 лл.".
[11] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 35.
[12] Паводле вопісу: "745. *1867–1890, 1894. Черновики докладных записок, прошений П.В. Шейна на имя министра народного просвещения графа Делянова, попечителя Виленского учебного округа и др*. 19 лл.".
[13] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 35.

Справа № 672[1] анатаваная як “*Гутарка Данилы со Сцяпанам*. Копия напеч. в «Рус. старине» за 1886 г.”[2].

Справа № 758[3] – “*Дневник*. Много хороших зам. по языку и вообще <нечыт.> Шейна”[4].

Справа № 367[5] – “Варыянт верша *Сватанне*. Бадай што найбольш поўны. Ідзе под назв. *Казки*. зап. с. Игрушни Сен. у. Маг. губ.”[6].

Справа № 899[7] – “*Семинарские виршы*. на рус. с цер. сл. примесью любопытно”[8].

Справа № 900[9] – “Искуст. рус. стих. Очень интересные антиромант. и о Рюрике”[10].

Справа № 911[11] – “интер. выписи со сб. XVIII века”[12].

Справа № 934[13] – “ст. Ельского /учесть”[14].

Пасля гэтага запісу Л. Бэндэ занатаваў жартоўную песню са справы № 134[15] з наступнаю заўвагаю: “Пародия на одну из песней *Богогласника* (*Предвечный родился под леты*[16]):

Пред леты на пэчи родывся,
Пойіхав, на лёду вломывся,
И сокирку затопыў
И тобачку замочив
До крышки

Казав я у пэчи палиты,
Хотив я тобаку сушыты
И в пэчи не напалив
И чуприну опалиы
До крышки

[1] Паводле вопісу: “672. *Крепостнические песни*. 26 лл.”.
[2] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 35.
[3] Паводле вопісу: “758. *Дневник 1859 г. Выписки из сочинений, замечания о белорусском словаре Носовича, дополнения к Словарю Даля, запись новых книг и т. п.* В переплете. 85 лл.”.
[4] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 35.
[5] Паводле вопісу: “367. *Быт, обряды, поверья, сказки и проч. по Могилевской губернии*. 114+ 6 лл.”.
[6] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 35.
[7] Паводле вопісу: “899. *Семинарские вирши*. 4 лл.”.
[8] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 36.
[9] Паводле вопісу: “900. *Стихи на политические темы*. 19 лл.”. Было 23 аркушы.
[10] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 36.
[11] Паводле вопісу: “911. “*Чины на море разным великим и малым птицам*. *Из сборника XVIII в. хранящ. в Публ. Библиотеке. Извлечено А.Н. Майковым*. 1 лл.”.
[12] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 36.
[13] Паводле вопісу: “934. *Ельский Александр. Слово о материалах, служащих для исследования наречия, этнографии и литературы Белорусской. Газета „Chwila” январь №№ 17–23*. 13+1 лл.”.
[14] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 36.
[15] Паводле вопісу: “134. *Песни Гродненской губерни*. 180 лл.”.
[16] Відаць, маецца на ўвазе калядка, якая пачынаецца так: “Бог предвічний народився, // Прийшов днесь із небес, // Щоб спасти люд свій весь, // І утішився”.

Аж стали у пэчи палиты,
А потум пыроги садиты.
Я из пэчи высовав,
По одному даставав
Тай вси з'ев.

А вжэ мни пырогув нэ стало
Полиз я на гору по сало.
Я и сала нэ достав
З дробынкою з горы впав
Разбылся

Аж кажут: щось у синёх трусь-трусь,
А то я помалу з горы злиз.
Кличут мэнэ до хаты,
Я нэ хочу устаты
Розбывся.

"(Поется на напев песни *Богогласника*. Слышана в м. Каменец-Литовский Брестского у.). М.Ф."[1].

Фактычна апошняй для Л. Бэндэ з "фалькларыстычнай" часткі фонду стала справа № 327[2]. Яе даследчык анатаваў наступным чынам: "Стихи Слуц. уез. Минс. губ. Стих что у Носовича [нечыт.] *Рабункі мужыкоў*, *Сходка сель. обыват*. под назван. *Приговор крестьян по открытии волости*, Запись 1880 11 июля. Тут же *Гут. Данилы со Сцяпаном*. Еще раз *Сходка сель. обыв*. рук. Шейна. *Пречистая сярод ночы*. Запись в [нечыт.] уч. V кл. Минск. дух. семин. Влад. Григор. [нечыт.]"[3].

Наступныя дзве справы, анатаваныя ў блакноце Л. Бэндэ, – гэта ўжо матэрыялы другое (*Письма*) часткі фонду П. Шэйна. З допісаў амаль трох соцень карэспандэнтаў пецярбургскага навукоўца Л. Бэндэ анатаваў толькі Яўхіма Карскага ("№ 81[4]. Письмо Е. Карского о том, что отказывается от предложения написать *Введение к* [нечыт.], датировано «1 ноября», а таксама Янкі Лучыны ("№ 275[5]. Письмо Ив. Неслуховского. Дат. «10 октября 1887 г. Минск»". Апрача таго, ліст Я. Лучыны ён перапісаў[6].

На апошніх старонках блакнота Л. Бэндэ занатаваў верш са справы № 327 *Радость и занятие крестьян во время Рождества Христова*[7].

---

[1] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 36–36 v.
[2] Паводле вопісу: "327. *Песни записанные в Минской губернии*. 496 лл.".
[3] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 37.
[4] Паводле вопісу: "81. 1887–1899. *Карский Ефимий Федорович, акад*. 22 п. 33 лл.".
[5] Паводле вопісу: "275. *1887. X.10. Неслуховский Ян /псевдоним Я. Лучина/ белорусский поэт*. Минск. 1 п. 2 лл.".
[6] БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, адз. зах. 563, а. 37, 38–38 v.
[7] *Ibidem*, а. 39–40 v.

Такім чынам, Л. Бэндэ выявіў у архіўных матэрыялах П. Шэйна не менш за шаснаццаць літаратурных твораў. Пададзім іх тытулы разам з нумарамі спраў у наступнай табліцы.

№№	Тытул твора	№№ спраў
1	*Воскресение Христа (Воскресение Христово, Пречистая сярод ночы)*	587, 327
2	*Сватовство*	587, 367
3	*Тарас Полесовщик, Тарас на Парнасе*	587, 590
4	*Что делал Эол...*	587
5	*Бедность (весна голод)*	587
6	*Гутарка Данилы к Степану*	656, 672, 327
7	*Гуторка Кондрата до свайго брата*	656
8	*Нячи́сьцик*	655
9	*Стихи поздравительныя в день имянин Гжи Марии Яньшиной*	571
10	*Пип завидливый*	577
11	*Ганка*	578
12	*У шесьдзесят седьмом гаду...*	158
13	*Вось цяпер які люд стаў...*	183
14	*Сходка сельскіх обывателей (Приговор крестьян по открытии волости)*	316, 327
15	*Пред леты на пэчи родывся...*	134
16	*Радость и занятие крестьян...*	327

З выяўленых твораў Л. Бэндэ апублікаваў толькі адзін – гутарку *Сходка сельскіх обывателей*. Варыянты дзевяці іншых былі ўжо на той час апублікаваныя: *Воскресение Христово*, *Тарас на Парнасе*, *Что делал Эол...* (*Энеіда навыварат*), *Бедность* (*Вясна, голад, перапала*) *Гутарка Данилы к Степану, Нячи́сьцик, Пип завидливый, Вось цяпер які люд стаў, Радость и занятие крестьян...* (як частка *Рабункаў мужыкоў* Яна Баршчэўскага). Вядома, рукапісы дадзеных твораў да сённяшняга дня з'яўляюцца вельмі цікавымі дзеля тэксталагічных даследаванняў. Якраз сам Л. Бэндэ займаўся падобным: аналізаваў варыянты паэмы *Тарас на Парнасе*. Тэксты двух з выяўленых Л. Бэндэ ў архіве П. Шэйна твораў застаюцца невядомымі – *Сватовство* і *Гуторка Кондрата до своего брата*. І калі пра першы яшчэ можна падумаць, што гэта апублікаваная пазней Еўдакімам Раманавым *Женитьба Сопрона* (аніякіх аргументаў, што пацвярджаюць дадзеную гіпотэзу, мы не маем), то тытул другога не выклікае аніякіх асацыяцый з вядомымі гутаркамі, хоць ён часам згадваўся беларускімі літаратуразнаўцамі[1]. І, нарэшце, астатнія чатыры творы, дзякуючы таму, што былі перапісаныя даследчыкам, сёння ўзноўлены паводле ягонага блакнота. Што, аднак, не здымае праблемы сённяшняга выяўлення гэтых (і, магчыма, іншых) твораў у архіўных матэрыялах П. Шэйна дзеля больш поўнага адлюстравання гісторыі беларускае пісьменнасці мінулага.

[1] Гл., напр., І. Саверчанка, *Беларуская літаратура XI – XIX стст.: гістарычныя і тэарэтычныя аспекты вывучэння* [у:] *Беларуская пісьмовая спадчына ў кантэксце еўрапейскага культурна-гістарычнага працэсу XI – XIX стагоддзяў: вытокі, традыцыі, уплывы*, Мінск 2010, с. 7.

Станіслаў Замбжыцкі

Летапісец Вязынкі і яе наваколля

З творчасцю Станіслава Замбжыцкага беларускага чытача спрабаваў пазнаёміў Генадзь Каханоўскі: выявіўшы *Гутарку Сталюка*, навуковец некалькі разоў у сваіх публікацыях[1] імкнуўся давесці значнасць і каштоўнасць дадзенага тэксту для гісторыі беларускае літаратуры XIX стагоддзя. Ён бачыў беларускамоўную гутарку С. Замбжыцкага як працяг ("у манеры беларускай традыцыі") шэрагу тых сямнаццаці гэтага жанру твораў, якія згадваліся ў акадэмічнай *Гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры* (1969). Дзеля гэтага Г. Каханоўскі нават дазволіў сабе – у адпаведнасці з тагачаснымі ўстаноўкамі – адметную інтэрпрэтацыю ідэйнага зместу *Гутаркі Сталюка*, твора, у якім "паказаны старасвецкія тыпы фанабэрыстай шляхты: Амодзібур, «што паганай быў натуры», Вінцэнты, які гатоў на кавалкі драць кухмістра, што той па-сялянску называў яго «Вінцуком». Шляхцюкі, каб хоць чым-небудзь падкрэсліць сваю «высокаць», стараюцца гаворыць па-польску, «модзяцца» адзін перад адным у манеры абыходжання, і ўсё гэта выглядае недарэчна і смешна"[2].

Г. Каханоўскі не паведаміў, дзе і як быў выяўлены твор. Але ягоная спасылка на Веру Тарашкевіч-Ніжанкоўскую (1901–1998), а пасля і на ўнучак С. Замбжыцкага Марыю Ай і Алімпію Свіневіч[3], дазваляе меркаваць, што паходзіць рукапіс, які "займае адзінаццаць старонак вучнёўскага сшытка", з хатняга архіва нашчадкаў паэта з Вязынкі.

Даследчыку, аднак, не ўдалося "пераканаць" навукоўцаў і рэдактараў у неабходнасці надрукаваць *Гутарку Сталюка*. Нават складальнікі другога выдання хрэстаматыі *Беларуская літаратура XIX стагоддзя* (1988) не зацікавіліся тэкстам С. Замбжыцкага. Таму толькі ў публікацыях пра месца нараджэння Янкі Купалы згадвалася прозвішча паэта[4], а ягоны вялікі (200 радкоў) літаратурны твор па-беларуску нібыта загінуў: яго пасля смерці Г. Каханоўскага доўгі час не ўдавалася адшукаць[5].

---

[1] Г. Каханоўскі, *Аўтар знайшоўся!*, "Літаратура і мастацтва" 1979, № 5 (2 лют.); Ён самы, *Вяршаваны твор XIX стагоддзя*, "Голас Радзімы" 1979, № 17 (26 крас.); Ён самы, *Каля замшэлага валуна* [у:] Ён самы, *Адчыніся, таямніца часу: Гісторыка-літаратурныя нарысы*, Мінск 1984, с. 99–102; Ён самы, *Замбжыцкі Станіслаў Валянцінавіч* [у:] *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі ў 5 тамах*, т. 2, Мінск 1985, с. 482; Ён самы, *Замбжыцкі Станіслаў Валянцінавіч* [у:] *Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік*, Мінск 1986, с. 239.

[2] Г. Каханоўскі, *Аўтар знайшоўся!*, "Літаратура і мастацтва" 1979, № 5 (2 лют.).

[3] Так у Г. Каханоўскага і ў шэрагу іншых беларускамоўных публікацый. Трэба: *Свяневіч*.

[4] Гл.: М. Дзяшкевіч, *Ад вытокаў радаводных…* "Полымя" 1971, № 10, с. 192–193; *Пуцявінамі Янкі Купалы: Дакументы і матэрыялы*, уклад. Г. Кісялёва, Мінск 1981, с. 43, 46.

[5] Актыўна займаўся гэтаю справаю ў апошнія гады Вячаслаў Мартысюк. Гл.: В. Мартысюк,

І толькі пасля публікацыі кнігі ўспамінаў Яна Замбжыцкага *Szmat czasu*, выдадзенай у Варшаве ў 2004 г.[1], з'явіліся новыя і пэўныя інфармацыі пра *Гутарку Сталюка*: праўнук паэта называе яе сярод пяці твораў – *Sąd kota w Wojtelach*, *Karty*, *Kolęda*, *Hutarka Staluka* і *List do Pana Antoniego Bohdanowicza*. Праўда, у дадатку да ўспамінаў надрукаваныя былі толькі першыя дзве[2].

У 2010 г. прафесар Ніна Тэйлар-Тарлецкая, выкладчыца польскае літаратуры ў Оксфардскім універсітэце, пазнаёміла беларускага чытача з навуковымі працамі Алімпіі Свяневіч (1902–1974)[3], унучкі Станіслава Замбжыцкага. Карыстаючыся матэрыяламі асабістага архіва Алімпіі, Н. Тэйлар-Тарлецкая падала таксама асобныя дэталі вязынкаўскага жыцця Замбжыцкіх як з XIX ст., так і першае паловы з XX ст.[4]

Згадалі С. Замбжыцкага[5] і ягоны беларускамоўны твор аўтары-складальнікі "краязнаўчага даведніка" *Літаратурныя мясціны Беларусі* Дзмітрый Крывашэй і Адам Мальдзіс: у слоўнікавым артыкуле пра вёску Вязынка на падставе публікацый Г. Каханоўскага коратка характарызуецца "беларускі паэт і краязнаўца", сцвярджаецца, што "захавалася вершаванае апавяданне *Гутарка Сталюка*", а таксама паведамляецца, што "сядзіба Замбржыцкіх знішчана ў 1950-я гг."[6].

Яшчэ больш шырока пра Вязынку С. Замбжыцкага і Янкі Купалы апавядаецца ў нарысе Яўгена Салаўёва[7]. Аўтар, вельмі верагодна, выкарыстаў публікацыю Н. Тэйлар-Тарлецкае.

У тым жа 2012 г. з'явілася яшчэ адна публікацыя, з якой вынікала, што

Гутарка Паўлюка і вяселле Баўтрука: *крыніцы тэксту, пытанні атрыбуцыі*, "Acta Albaruthenica" 2017, t. 17, s. 341–342.

[1] У 2010 г. выйшла другое выданне кнігі: J. Zambrzycki, *Szmat czasu: wspomnienia*, Warszawa 2010, 286 s.

[2] Польскамоўныя, але з беларускамоўнымі ўстаўкамі.

[3] У дзяцінстве жыла ў Вязынцы. Вывучала геаграфію ў Віленскім універсітэце, выхоўвала чатырох дзяцей, працавала настаўніцай. Пасля вайны была сведкай кантактаў Уладзіславы Луцэвіч у Вязынцы з Юзафам Замбжыцкім. У 1946 г. выехала ў Польшчу, а ў 1957 г. – на Захад, дзе далучылася да мужа Станіслава Свяневіча (1899–1997), вядомага эканаміста. У эміграцыйных выданнях друкавала працы пра беларускія абрады (*Pogrzeby, stypy i dziady we wsi Sieledczyki*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie" 1959–1960, t. X, s. 80–86; *Dziady białoruskie*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie" 1960–1961, t. XI, s. 87–91; *Interpretacja „Dziadów" Mickiewiczowskich na podstawie folkloru białoruskiego*, „Roczniku Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie" 1970–1971, t. XXI) і інш. Перапісвалася са Станіславам Пігонем па пытаннях уплываў беларускіх абрадаў і фальклору на *Дзяды* Адама Міцкевіча (гл.: O. Swianiewiczowa, *Spór o ludowy pierwowzór* Dziadów, "Wiadomości" 1974, nr 22, s. 1). Напісала каментар і заўвагі да вершаў Станіслава Замбжыцкага.

[4] Н. Тэйлар-Тарлецка, *Пранікненне ці сімбіёз культур? Двор Замбжыцкіх у Вязыні* [у:] *Навагрудчына ў гістарычна-культурнай спадчыне Еўропы: (да 600-годдзя Грунвальдскай бітвы)*, Мінск 2010, с. 197–202.

[5] Прозвішча тут, як і ў шмат якіх іншых публікацыях падаецца як "Замбржыцкі".

[6] Дз. Крывашэй, А. Мальдзіс, *Літаратурныя мясціны Беларусі*, "Маладосць" 2011, № 1, с. 144.

[7] Я. Салаўёў, *Арарат Яся Луцэвіча*, "Народная Воля" 2012, № 75–76 (15 мая).

беларускамоўная гутарка захавалася ў сямейным архіве нашчадкаў С. Замбжыцкага: на арганізаваную 29 мая 2012 г. Кафедрай беларускай культуры Універсітэта ў Беластоку сустрэчу, прысвечаную мясцінам Янкі Купалы, прыехалі праўнукі паэта з ХІХ стагоддзя Марыя Сvяневіч-Нагенць[1] і Ежы Свяневіч[2]. Якраз з вуснаў пані Марыі пачулі прысутныя *Гутарку Сталюка*[3].

Біяграфічныя дадзеныя пра С. Замбжыцкага, якія падаюцца ў большасці беларускіх публікацый, паходзяць з вусных пераказаў асобаў, што кантактавалі з асобнымі прадстаўнікамі роду – Алімпіяй Свяневіч і Марыяй Ай. Гэтыя дадзеныя крыху адрозніваюцца ад гісторыі сям'і, напісанай Янам Замбжыцкім[4], які карыстаўся як "notatkami", што, відавочна, дасталіся яму ад бацькі – Эўгеніюша Замбжыцкага (1893–1967), так і інфармацыяй, якую ў пісьмовай форме атрымала ад свае маці Алімпіі Марыя Свяневіч-Нагенць.

Паводле Я. Замбжыцкага, продкі Станіслава паходзілі з Мазоўша (маёнтак Замбжыцы ля Ломжы). У XVI ці XVII ст. яны ўжо мелі маёнткі ля Воршы. Сын аршанскага суддзі Юзафа Замбжыцкага Валенты (1794 – пасля 1836) набыў (магчыма, не сам, а бацька ці апякун) за сем тысяч злотых у 1807 г. у графа Пшаздзецкага[5] маёнтак пад Радашковічамі, які пазней атрымаў назву Вязынь (знаходзіўся ля ракі Вязынка). Да маёнтку належалі фальварак Крыніца (250 га), а таксама вёскі Гурнавічы (320 га), Сяледчыкі і Ліпяні[6]. Валенты ажаніўся з Юзэфаю Ясенскаю; яны абое памерлі ў маладым яшчэ веку, пакінуўшы сіротамі сына Станіслава і дачку Валянціну. Звычайна падаваўся 1831 г. як год смерці Валентыя, але ў апошні час стаў вядомы дакумент, датаваны кастрычнікам 1836 г., у якім пан Вязыня дае дазвол сваім сялянам "weyść w ślubne związki". А г. зн. Валенты памёр пасля

[1] Марыя Свяневіч-Нагенць (нар. 1928 г.) – прафесар Аграрна-тэхнічнае акадэміі ў Ольштыне, а таксама прарэктар гэтае навучальнае ўстановы.

[2] Піянер польскай інфарматыкі Ежы Свяневіч (1.04.1932– 13.11.2012) вывучаў матэматыку ў Варшаўскім універсітэце, працаваў у Акадэміі навук, а з 1989 г. – у Нацыянальнай бібліятэцы. Гл.: E. Poleszak, *Wspomnienie o śp. Jerzym Swianiewiczu*, "Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 2013, nr 1(36), s. 206–208.

[3] Г. Кандрацюк, *Чаму Купала не наведваў Вязынкі?*, "Ніва" 2012, № 25 (17 чэрв.).

[4] Ян Замбжыцкі (нар. 1933) – выпускнік Варшаўскай палітэхнікі (1956).

[5] Графскі тытул Пшаздзецкія атрымалі ў 1843 г. Верагодна, маёнтак належаў аднаму з сыноў пісара вялікага літоўскага Міхала Пшаздзецкага (1747–1799) Каралю Дамініку (1782–1832) ці Канстанціну, якія былі ў войску Напалеона. Паводле Міколы Дзяшкевіча (1947–1971), у 1815 г. эксдывізарскі суд падзяліў уладанні Пшаздзецкіх паміж крэдытораў. Асобныя з іх (у тым ліку Заслаўе) купіў падкаморы ігуменскі Міхал Прушынскі. Гл. архіўную справу ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Мінску (ф. 319, воп. 2, спр. 1132, л. 158).

[6] М. Дзяшкевіч выявіў у ЦДГА СССР у Ленінградзе (цяпер – РДГА у Санкт-Пецярбурзе, ф. 1350, воп. 312, арк. 28) *Экономическое камеральное примечание Минской губернии*, дзе пра гэтую мясцовасць, якая тады належала непаўнагадоваму Міхалу Пшадзецкаму, гаворыцца: "У Сяледчыках – уніяцкая капліца. Драўляная. У імя «рождества пресвятое Багародицы». Ліпяні стаяць на сухадоле, пры калодзежах. Сяледчыкі і Гурнавічы – на беразе рэчкі Вязынкі. У Гурнавічах – млын <…> Рэчка Вязынка шырынёй бывае ў самы сухі час ад 1 да 3 сажняў, глыбінёю ад ¼ да 1 аршына". Гл.: М. Дзяшкевіч, *Ад вытокаў родных...*, "Полымя" 1971, № 10, с. 192.

1836 г. Зрэшты, Станіслаў і ў 1836 г. заставаўся непаўнагадовым, нават калі лічыць, што ён нарадзіўся ў 1823 ці 1824 г., не кажучы ўжо пра яшчэ адну дату, якая сустракаецца ў публікацыях, – 1826 г.

Прыкладна ў 1850–1855 гг. Станіслаў ажаніўся з Алімпіяй Чакатоўскаю (1834–1902). Маёнтак ягоны ў гэты час зменшыўся, бо Гурнавічы ён аддаў як пасаг сястры Валянціне, што ішла замуж за Раманоўскага[1].

Дазволім сабе на хвілінку адступіцца ад жыццяпісу паэта з Вязыня і прыгледзецца той мясціне, дзе ён жыў. У нашым уяўленні Вязынка – гэта вёска (мясцовасць), дзе калісь нарадзіўся Янка Купала, а сёння знаходзіцца хата-музей класіка беларускае літаратуры.

У зборніку Г. Кісялёва *Пуцявінамі Янкі Купалы* апублікавана метрыка класіка беларускае літаратуры. З яе мы даведваемся, што паэт быў ахрышчаны “тысяча восемсот восемдзесят второго года июля двенадцатого дня в Радошковичском р[имско-]к[атолическом] приходском костеле <…> кс. Станиславом Сульжинским, вилейским деканом”, што нарадзіўся ён “25 июня сего года ***в имении Вязынке*** (вылучэнне нашае. – *М. Х.*)”, што “восприемниками были Иосиф Банцаревич с Олимпиею Замбржицкою”[2]. Даследчыкі звярнулі ўвагу, што хрысціць будучага паэта вазілі ў суседні павет (Вілейскі) суседняе губерні (Віленскае), а хроснаю маці была жонка ўладальніка маёнтка, дзе ў 1881–1883 гг. бацька Янкі Купалы Дамінік Луцэвіч і ягоныя браты Антон, Юльян, Міхал, Адам ды сёстры Марыя, Эмілія і Садалія былі арандатарамі.

Маёнтак Станіслава Замбжыцкага быў дастаткова вялікі: да сялянскай рэформы 1860-х гг. ён налічваў больш за 500 дзесяцін зямлі (прыдатнай, непрыдатнай і лесу). Пазней у сувязі з выкупам зямлі сялянамі ён скараціўся напалову[3]. Зямлю гаспадар аддаваў у арэнду г. зв. “палавічнікам” (уладальнік атрымліваў палову ўраджаю), якія жылі ў фальварках пры маёнтку.

---

[1] Крыху інакш пра падзел маёнтка паміж Замбжыцкімі апавядаў на падставе матэрыялаў ЦДГА БССР (цяпер – НГАБ у Мінску, ф. 147, воп. 3, спр. 1232) М. Дзяшкевіч: “Валенты памёр у канцы 1847 года. А ў сакавіку 1848 г. нашчадкі яго, Станіслаў і Валянціна, якая на гэты час была замужам за калежскім сакратарам Раманоўскім, першы раз падзялілі між сабой Вязынку. Паводле гэтага падзелу Вязынка, Ліпяні, Сяледчыкі і Гурнавічы дасталіся на долю Станіслава. Затое Валянціна павінна была атрымаць ад Станіслава 5000 рублёў серабром. Праўда, пасля таго, як Станіслаў верне бацькаў доўг Мінскаму прыказу. Наступны падзел адбыўся ў 1855 годзе. Дзялілі натурай: Станіславу – Вязынка, Ліпяні і 9 двароў Сяледчыкаў, а Валянціне – Гурнавічы – і два двары Сяледчыкаў <…> Бацькаў доўг няхай выплачвае кожны з нашчадкаў, у залежнасці ад колькасці сялян, што дасталіся ім. Паколькі Валянціне дасталося больш, чым завяшчаў бацька, яна абяцала штогод, 11 красавіка, з гурнавіцкіх прыбыткаў выплачваць брату па 100 рублёў серабром”. Гл.: М. Дзяшкевіч, *Ад вытокаў родных…*, “Полымя” 1971, № 10, с. 192.

[2] *Пуцявінамі Янкі Купалы: Дакументы і матэрыялы*, уклад. Г. Кісялёва, Мінск 1981, с. 45.

[3] М. Дзяшкевіч, спасылаючыся на матэрыялы ЦДГА СССР у Ленінградзе (цяпер – РДГА у Санкт-Пецярбурзе, ф. 577, воп. 18, спра. 661), сцвярджае, што сяляне “пасля рэформы 1861 года <…> павінны былі выкупіць зямлю ў Замбжыцкіх. 187 дзесяцін на 15 сялянскіх двароў. За 1879 рублёў 37 з паловай капеек”. Гл.: М. Дзяшкевіч, *Ад вытокаў родных…*, “Полымя” 1971, № 10, с. 192. Г. Кісялёў, карыстаючыся матэрыяламі іншага архіва (НГАБ у Мінску, ф. 333, воп. 2, спр. 84 і 88 і ф. 242, воп. 2, спр. 334), піша, што ў 1861 г.

Вядома, што на пачатку XX ст. дзве сям'і арандатараў жылі ў самім маёнтку, адна – у фальварку Крыніца, чатыры – у фальварку Ліпяні і, магчыма, чатыры – у фальварку Вязынь.

Дзе жылі Луцэвічы ў маёнтку Вязынка? Мы звярнулі ўвагу, што ў пасямейным спісе Луцэвічаў за 1883 г. іх месцажыхарства і заняткі акрэсліваюцца наступным чынам: "2-го стана Минск[ого] у[езда] в ф[ольварке] Вязынка Замбржицкого хлебопаш[еством]"[1].

Ці варта адрозніваць фальварак Вязынка і маёнтак Вязынка ў Заслаўскай воласці[2]? Дзе ўласна знаходзіўся маёнтак (г. зн. гаспадарскі дом-пакоі) у 1870–1880-я гг.? Звернем увагу, што толькі ў XX ст. з'явіцца на картах найменне "Вязынка" ў звыклым для нас месцы. Прычым, – менавіта двор Вязынка (а не фальварак). У XIX ст. тут размяшчаўся фальварак Крыніца (якраз дзе сёння знаходзіцца музей Янкі Купалы). Так, перадусім, на *Военно-топографической картѣ Минской губерніи 1850 г.*: фальварак Крыніца прытуліўся паміж вёскамі Ліпяні і Сяледчыкі[3].

Тое самае зафіксаваў і Аляксандар Ельскі, калі апісваў рэчку Вязынка: "В[язынка], ці Вязонка, рэчка, у Мінскім і Вілейскім пав[етах], левы прыток Гуйкі. Пачынаецца ў паў[ночна]-зах[однім] баку Мінскага пав[ета], на ўзгорыстай ваколіцы за вёскаю Шчукі (воласць Заслаўе), імклівa плыве на паў[ночны] зах[ад] да в[ёскі] Ліпяні, тут, узмоцненая крыніцаю Ліпянёўка, паварочвае яшчэ больш на паў[ночны] зах[ад] да фаль[варка] Крыніца (млын) і в[ёскі] Сяледчыкі; за вёскаю Верамейкі[4] (млын) уваходзіць у Вілейскі пав[ет], плыве ля вёскі Павязы і за вёскаю Волкі [трэба: Валокі. – *М. Х.*] насупраць Радашковіч мае вусце. Даўжыня блізу 2 міль"[5].

А вось фальварак Вязынка, ці Вязынь, на картах XIX ст. нязменна паказваўся, здаецца, у крыху іншым месцы – блізу гасцінца з Заслаўля ў Ракаў. Усё той жа А. Ельскі ў *Геаграфічным слоўніку* падае наступную інфармацыю: "В[язынка], ці Вязынь, фальв[арак], Мінскі пав[ет], у 1 пал[іцэйскім] ст[ане] Ракаў (за 9 в[ёрст]), дзе кат[аліцкая] пар[афія] і паш[товая] ст[анцыя], вол[асць] Заслаўе, за 30 в[ёрст] ад Мінска. Досыць даўняя ўласнасць Замбжыцкіх, 320 дзес[яцін]; мясцовасць узгорыстая, даволі лясістая, глебы пясчана-глiністыя"[6].

Варта параўнаць апісанне А. Ельскім Вязынкі з апісаннямі вёскі Сяледчыкі: "Сяледчыкі, в[ёска] ля р[эчкі] Вязонка, Мінскі пав[ет], у 2 ракаўскім

волю атрымалі 58 асобаў мужчынскага полу з вёсак Сяледчыкі і Ліпяні, якія атрымалі ў надзел блізу 240 дзесяцін зямлі. Гл.: *Пуцявінамі Янкі Купалы: Дакументы і матэрыялы*, уклад. Г. Кісялёва, Мінск 1981, с. 46.

[1] *Пуцявінамі Янкі Купалы: Дакументы і матэрыялы*, уклад. Г. Кісялёва, Мінск 1981, с. 43.

[2] У Мінскім павеце вёска Вязынка мелася яшчэ ў Самахвалавіцкай воласці.

[3] Тое самае на карце сярэдзіны 1870-х гг.: чыгунка ідзе побач з фальваркам Крыніца.

[4] Чамусьці вёска Гурнавічы тут не згадваецца.

[5] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XIII, Warszawa 1893, s. 277.

[6] *Ibidem*.

пал[іцэйскім] ст[ане], вол[асць] Заслаўе, за 4 в[ярсты] ад ст[анцыі] Радашковічы Лібава-Роменскай чыгункі, мае 43 двары; глеба пясчаная"[1] і вёскі Ліпяні: "Ліпяні, в[ёска] ў паўночна-зах[однім] баку Мінскага пав[ету], ля р[эчкі] Вязынка, блізу самай Лібава-Роменскай чыг[ункі], 3 в[ярсты] ад ст[анцыі] Радашковічы, у Ракаўскім пал[іцэйскім] ст[ане], мае блізу 20 двароў"[2].

Хіба, не належыць звяртаць увагу на фактычныя памылкі: у Мінскім павеце было тры паліцэйскія станы, а Ракаўскі заўсёды лічаўся другім. Найважнейшае тое, што Вязынку Замбжыцкіх А. Ельскі "прывязвае" ў вёрстах да мястэчка Ракава, а вёскі Сяледчыкі і Ліпяні – да станцыі Радашковічы. Думаецца, каб Вязынка у той час размяшчалася ля чыгункі і ля рэчкі Вязынка, то гэта было б адлюстравана А. Ельскім у апісанні.

Дык ці азначае гэта, што фальварак Вязынка (Вязынь) Замбжыцкіх знаходзіўся блізу гасцінца з Заслаўя ў Ракаў, непадалёку ад вёсак Меткава, Заблоцкаўшчына, Шубнікі і Чарняўшчына? Відаць, так. Гэта можа пасведчыць апісанне вёсак Шубнікі і Меткава у *Геаграфічным слоўніку*: "Шубнікі, засц[енак] ля безым[еннага] правага прытоку Свіслачы, Мінскі пав[ет], у 2 Ракаўскім пал[іцэйскім] ст[ане], вол[асць] Заслаўе, блізу гасцінца з Заслаўя ў Ракаў, мае 7 двароў, 9 валок; у мясцовасці ўзгорыстай, глебы пясчаныя. Уласнасць Вярбіцкіх"[3] і"Меткава, в[ёска] ля безым[еннага] прытоку Свіслачы, Мінскі пав[ет], у Ракаўскім пал[іцэйскім] ст[ане], некалькі вёрст на поўн[ач] ад фальв[арка] Борздынь, у мясцовасці вельмі ўзгорыстай, маляўністай. Некалькі двароў, глеба пясчаная, камяністая"[4].

Нашае дапушчэнне пра тое, што ў XIX ст. фальварак Вязынка (Вязынь) знаходзіўся не ля рэчкі Вязынка, а ў іншым месцы, у пэўнай ступені пацвярджаецца *Алфавитнымъ спискомъ населенныхъ мѣстъ Минской губерніи*[5]. Гэты даведнік, апрача згаданых намі фальваркаў Вязынка (Вязынь) і Крыніца, а таксама вёсак Сяледчыкі і Ліпяні называе яшчэ і маёнтак Вязынка, які знаходзіцца побач з названымі вёскамі, а таксама фальваркам Крыніцаю і ўсе яны "прывязваюцца" ў вёрстах да станцыі Радашковічы. А вось фальварак Вязынь, як і засценак Шубнікі ды вёскі Чарняўшчына і Заблоцкаўшчына "прывязаны" да станцыі Заслаўе. Праілюструем сказанае табліцамі, падаючы толькі найбольш важныя "графы", са змешчаных у кнізе.

---

[1] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X, Warszawa 1889, s. 532.

[2] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. V, Warszawa 1884, s. 260.

[3] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XII, Warszawa 1892, s. 65.

[4] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VI, Warszawa 1885, s. 363.

[5] *Алфавитный списокъ населенныхъ мѣстъ Минской губерніи*, сост. В.С. Ярмоловичъ, Минскъ 1909.

Названиіе мѣстечекъ, селъ, деревень и проч. населенныхъ пунктовъ	Названіе ближайшей жел.-дор. станціи и разстояніе до нея въ верст. отъ населеннаго пункта	Названіе ближайшего почт. учрежденія (адресъ для писемъ) и разстояніе до него въ верстахъ отъ насел. пункта	Названіе ближайшего почт.-телегр. учрежд. (адресъ для телеграммъ) и разстояніе до него въ верст. отъ насел. пункта	Число жителей обоего пола	Разстояніе въ верстахъ отъ	Число дворовъ въ населен. пунктѣ
Вязынка, имѣніе	Радошковичи, ЛРжд. 2	Заславль 10	Радошковичи 2	23	30	3
Криница, фольвар.	Радошковичи, ЛРжд. 3	Заславль 9	Радошковичи 3	6	31	1
Липенево, фольварк.	Радошковичи, ЛРжд. 1	Заславль 7	Радошковичи 1	21	31	4
Липени, деревня	Радошковичи, ЛРжд. 1	Заславль 7	Радошковичи 1	123	31	20
Радошковичи, поселокъ и ст. ЛРжд.	Радошковичи, ЛРжд. 0	Заславль 8	Радошковичи 0	117	28	22
Селедчики, деревня	Радошковичи, ЛРжд. 5	Заславль 9	Радошковичи 5	205	33	27

Як бачна з гэтае табліцы, напачатку XX ст. паміж вёскаю Ліпяні і фальваркам Крыніца "з'явіўся" маёнтак Вязынка. Прычым, і колькасцю будынкаў і колькасцю людзей, што жылі ў іх, ён пераўзыходзіў "статыстыку" фальварка Крыніца, які ў хуткім часе будзе, відаць, далучаны да маёнтка. Перадусім, на карце Wojskowego Instytutu Geograficznego (Warszawa 1929) (апрацаваная ў 1922–1924 гг.) фальварка Крыніца ўжо няма, ёсць толькі двор Вязынка (D. Wiazynka), а побач – Pasieka Ziembickiego (sic!).

У тым, што фальварак Вязынь знаходзіўся ў іншым месцы, пераконвае наступныя табліца:

Названиіе мѣстечекъ, селъ, деревень и проч. населенныхъ пунктовъ	Названіе ближайшей жел.-дор. станціи и разстояніе до нея въ верст. отъ населеннаго пункта	Названіе ближайшего почт. учрежденія (адресъ для писемъ) и разстояніе до него въ верстахъ отъ насел. пункта	Названіе ближайшего почт.-телегр. учрежд. (адресъ для телеграммъ) и разстояніе до него въ верст. отъ насел. пункта	Число жителей обоего пола	Разстояніе въ верстахъ отъ	Число дворовъ въ населен. пунктѣ
Вязынь, фольварок	Изяславль, ЛРжд. 8	Заславль 8	Изяславль 8	28	32	4
Заблоцковщина, д.	Изяславль, ЛРжд. 6	Заславль 6	Изяславль 6	28	26	4
Чернявщина, дер.	Изяславль, ЛРжд. 5	Заславль 5	Изяславль 5	26	26	7
Шубники, деревня	Изяславль, ЛРжд. 4½	Заславль 4½	Изяславль 4½	85	28	13

Але ці належаў фальварак Вязынь (на расейскіх картах 1850-х і 1870-х гг. фальварак называецца Вязынка) блізу гасцінца з Заслаўя ў Ракаў Замбжыцкім? А. Ельскі (а ён піша пра фальварак Вязынка/Вязынь менавіта ў гэтым месцы), здаецца, не павінен быў бы памыліцца, бо Міншчыну ён ведаў добра. Тым не менш сумненні застаюцца. Традыцыя кажа нам, што

Луцэвічы арандавалі зямлю ля рэчкі Вязынка (а не ля правага безыменнага прытоку Свіслачы) і што нават іхняя хата стаяла на яе беразе (там, дзе сёння знаходзіцца Музей Янкі Купалы). Аднак варта памятаць, што ў архіўных дакументах згадваюцца і фальварак Вязынка (пасямейны спіс Луцэвічаў за 1883 г.), і маёнтак Вязынка (метрыка нараджэння паэта). Маёнтак Вязынка Замбжыцкіх – гэта ўсе тыя 327 (sic!) дзесяцін, якія здаваліся "палавічнікам". Дык дзе жылі Луцэвічы: у фальварку Вязынка ля гасцінца з Заслаўля ў Ракаў ці ў фальварку Крыніца, ля якога быў, перадусім у ХХ ст., сядзібны дом Замбжыцкіх?

Паводле М. Дзяшкевіча, які спасылаецца на матэрыялы ЦДГА БССР (цяпер – НГАБ у Мінску, ф. 319, воп. 2, спр. 1132), "на пачатак 1880 года ў фальварку Станіслава Замбжыцкага было 322 (sic!) дзесяціны зямлі. Жыў ён ў Вязынцы, у доме, які яшчэ ў 1820 годзе будавалі тутэйшыя майстры яго бацьку. Жыў з жонкай Алімпіяй, дочкамі Марыяй і Ядвігай"[1]. Але, відавочна, даследчык недакладны: не ў фальварку, а ў маёнтку Станіслава Замбжыцкага было 322 дзесяціны. Маёнтак жа дзяліўся на фальваркі: Крыніца, Ліпянёва, Вязынь (Вязынка), а, магчыма, і іншыя. А ў кожным фальварку жыло па 2–4 сям'і, г. зн. кожная з іх працавала на 30–40 дзесяцінах (паўтары – дзве валокі). Прыгадаем *Паўлінку* Янкі Купалы: у Адольфа Быкоўскага "валокі с паўтары добрые будзе"[2], а Крыніцкія гаспадарáць на трох валоках ворнае зямлі. Дарэчы, цікава ведаць: ці няма якое сувязі паміж прозвішчам героя камедыі і фальваркам Крыніца?

Калі М. Дзяшкевіч піша, што Замбжыцкія ў 1880 г. жылі ў Вязынцы (а не Крыніцы), то ці не азначае гэта, што іхні сядзібны дом у той час знаходзіўся воддаль ад асноўных зямельных уладанняў?

Вязынка актуалізавалася ў свядомасці купалазнаўцаў[3] і прадстаўнікоў улады толькі ў 1944–1945 гг., г. зн. праз больш чым 60 гадоў пасля таго, як Луцэвічы пакінулі фальварак. Ніхто з сям'і Янкі Купалы не мог ведаць, дзе была тая Вязынка, у якой іх блізкія калісь пражылі паўтара-два гады. Шукалі, вядома, Вязынку Замбжыцкіх. А яна была ўжо колькі дзесяцігоддзяў ля вёсак Ліпяні і Сяледчыкі. Замбжыцкія ўсё яшчэ жылі тут, хоць у 1939 г. і зазналі рэпрэсіі савецкае ўлады. Дзевяностагадовы Юзаф Замбжыцкі (1858–1948) не мог быць надзейным інфарматарам: гаспадаром Вязынкі ён стаў у 1906 г., а да гэтага часу з бацькамі не жыў[4] і, вядома, не мог памятаць Луцэвічаў, а тым больш, дзе яны жылі, бо на зямлі Замбжыцкіх працавалі дзясяткі, калі не сотні арандатараў.

---

[1] Гл.: М. Дзяшкевіч, *Ад вытокаў родных...*, "Полымя" 1971, № 10, с. 192.

[2] Я. Купала, *Паўлінка: Сцэны із шляхоцкага жыцьця у двух актах*, Пецярбург 1913, с. 52.

[3] Янка Купала ніколі не згадваў пра Вязынку, ніколі не наведваў блізкіх свае хроснае маці – Алімпіі Замбжыцкае. З вусных сямейных пераказаў вядома, што ў 1944 г. (ці ў 1945 г.) за Замбжыцкіх перад мясцовою ўладаю заступалася Уладзіслава Луцэвіч, жонка Янкі Купалы.

[4] Закончыўшы школу ў Мінску, ён выехаў на Урал (Ніжні Тагіл), дзе пражыў 13 гадоў. Пасля пачаў працаваць у Гомелі і толькі ўжо ў ХХ стагоддзі вярнуўся ў Вязынку, якая належала яму па спадчыне.

Не маглі памятаць Луцэвічаў і дзеці Юзафа: усе яны нарадзіліся пазней. Напрыклад, Алімпія з Замбжыцкіх Свяневіч, якая найбольш дбала пра спадчыну свайго дзеда, прыйшла на свет у 1902 г. у Гомелі.

Фактычна, роспыты, які вяла ў другой палове 1940-х гг. Уладзіслава Луцэвіч у Вязынцы Замбжыцкіх не маглі даць дакладнай інфармацыі, бо былыя гаспадары адно ведалі, дзе ў іх маёнтку жылі арандатары, але, відавочна, не маглі памятаць пра Луцэвічаў[1]. Увогуле, яны былі зацікаўленыя ў тым, каб новая ўлада менавіта іхнюю тагачасную Вязынку абрала месцам нараджэння народнага паэта.

Чаму Вязынка ля гасцінца з Заслаўля ў Ракаў не прыцягнула ўвагі купалазнаўцаў? Бо яна ўжо колькі дзесяцігоддзяў не належала Замбжыцкім. Магчыма, уладальнікі прадалі яе яшчэ на пачатку стагоддзя, але больш верагодна, што яна была страчана з тае прычыны, што апынулася на савецкім баку мяжы на пачатку 1920-х гг. Калі яе перайменавалі ў Вязанку? Гэта магло быць і ў 1920-я гг., і нават у 1970-я, калі з вёсак Сяледчыкі і Гурнавічы "зрабілі" Вязынку. Думаецца, што вызначыць гэта сёння не так і складана.

На жаль, мы не ведаем, чаму на геаграфічных картах XIX стагоддзя двор Замбжыцкіх не паказаны (калі лічыць, што іх сядзіба заўсёды знаходзілася на адным месцы, ля рэчкі Вязынка). Таксама незразумела, калі Замбжыцкія далучылі фальварак Крыніцу да свайго двара (цікава, што ў 1920–1930-я гг. літаральна ў некалькіх кіламетрах на ўсход ад двара Вязынка вёска Сялявічы будзе пераіменавана ў Крыніцу). Відавочна, магло гэта здарыцца як падчас Першае сусветнае вайны[2], так і пасля Рыжскае мірнае дамовы, калі землі Замбжыцкіх апынуліся ў Другой Рэчы Паспалітай. Прычым, мяжу праводзілі нібы так, каб уладанні Замбжыцкіх, уключна з лядамі, не трапілі ў бальшавіцкую зону (сведчыць пра гэта характэрны выступ).

Звесткі пра жыццё і творчасць С. Замбжыцкага трапілі ў беларускі друк, дзякуючы ўнучкам паэта Алімпіі Свяневіч і Марыі Ай. Асабліва шмат зрабіла А. Свяневіч: яшчэ ў 1930-я гг. яна звярнулася да дачкі Станіслава (сваёй цёткі) мнішкі-skrytki[3] Марыі Замбжыцкае (1856–1943) з просьбаю сабраць і перапісаць творы паэта. З атрыманымі тэкстамі А. Свяневіч доўгі час працавала, збірала разнастайныя звесткі і пра паэта, і пра тых асобаў, якім прысвяціў ці згадаў у сваіх творах С. Замбжыцкі. І дзялілася сабраным з іншымі прадстаўнікамі роду. У тым ліку і з праўнукам Станіслава Янам Замбжыцкім (нар. у 1933), які ўключыў гэтыя звесткі ў свае ўспаміны: "Прадзядуля Станіслаў быў чалавекам вясёлым, з пачуццём гумару, многа чытаў

[1] М. Дзяшкевіч дзеля апісання хаты, у якой жылі Луцэвічы, выкарыстоўвае ўспаміны старых людзей. Але, яны, 1889–1893 г. н., верагодна, памятаючы, як выглядала хата арандатараў у Вязынцы напрыканцы XIX – пачатку XX ст., не маглі ведаць, хто жыў у гэтай хаце ў той час, калі іх яшчэ не было на свеце. Тым больш, што тэрмін арэнды ў Замбжыцкіх – як тады было прынята ў рэгіёне – быў невялікі.

[2] З успамінаў, якія занатаваў Я. Замбжыцкі, вынікае, што сям'я падчас ваеннае завірухі жыла ў Мінску, бо там было бяспечней.

[3] Zakonnica bez habitu 'манашка без манаскае расы'. Пра тое, што яна належыць да манаскага ордэна, амаль ніхто не ведае.

і меў таксама шмат цікавых рысаў характару і талентаў. Пакінуў шэраг сваіх вершаў, што маюць гістарычна-патрыятычны характар <…>. Ён займаўся археалагічнымі даследаваннямі – зрабіў шэраг раскопак, шукаючы скарбы. Месцам гэтых пошукаў быў г. зв. замачак, альбо пагорак, размешчаны недалёка ад двара, што мог быць калісь месцам дагістарычнага паселішча. <…> Гэтыя зацікаўленні справілі, што ён не меў часу, сіл (у яго былі часткова паралізаваныя левыя рука і нага) і ахвоты гаспадарыць у маёнтку. Дык большасць зямлі аддаў апрацоўваць сялянскім сем'ям (сёння называлася б – арэнда) <…>. У перыяд паміж 1877–1880 гг. прадзядуля Станіслаў быў арыштаваны царскаю ўладаю (пасля Студзеньскага паўстання польскіх землеўласнікаў вельмі часта пераследавалі). Ягоная жонка Алімпія выстаралася пра ягонае звальненне з турмы, але з умоваю, што аддасць двух сваіх сыноў[1] у войска, да школы кадэтаў, і так сталася. <…> Ішлі гады і прадзед Станіслаў станавіўся ўсё больш нямоглым. У 1901 годзе (магчыма, у 1902) памерла прабабуля Алімпія і ён застаўся адзін. Гаспадарку ўзяла на сябе ягоная дачка Валька (была замужам за Антонам Войнам, здаецца, з княскага роду) і два гады займалася ўсім, але неўзабаве пакінула Вязынь і выехала пад Воршу, пакідаючы бацьку без апекі. У 1906 г. гаспадарку ў Вязыні прыняў дзядуля Юзаф, а домам занялася мая бабуля Зоф'я. Хутка, бо 1.10.1907 г. памёр прадзядуля Станіслаў. Абое з жонкаю спачываюць у агульнай магіле на могілках у Радашковічах (да сённяшняга дня там стаяць трывалыя помнікі). Смерць прадзядулі Станіслава была вельмі нечаканаю. У той дзень ён падняўся рана, апрануўся ў святочнае і папрасіў прыгатаваць лепшы сняданак, паведамляючы, што сёння дзень выключны, а менавіта 100-я ўгодкі Вязыня ў руках Замбжыцкіх[2]. У час, калі гатавалі сняданне, ён лёг на хвіліну ў ложак і неспадзявана памёр"[3].

Дакументы і ўспаміны даюць пэўнае ўяўленне пра жыццёвы шлях С. Замбжыцкага. Варта, аднак, больш пільна прыгледзецца да тых матэрыялаў А. Свяневіч, якія захоўваюцца ў Лондане, у Польскім інстытуце і музеі імя генерала Сікорскага (Archiwum Olimpii Świaniewiczowej w Polskim Instytucie i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, inw. KOL 261)[4]. Магчыма, сярод іх маюцца іншыя літаратурныя творы паэта, а таксама дакументы, якія могуць больш глыбока падаць творчую асабовасць С. Замбжыцкага.

Тое, што мы сёння маем, не дазваляе адназначна сцвердзіць, што паэтычны талент уладальніка Вязынкі быў настолькі арыгінальны і самабытны, каб прызнаць яму значнае месца ў тагачасным літаратурным працэсе. Да таго ж большасць з захаваных тэкстаў С. Замбжыцкага напісаны па-

[1] Станіслаў і Алімпія мелі трох сыноў – Міхала, Уладзіслава, Юзафа і трох дачок – Марыю, Валянціну і Ядвігу.

[2] Насамрэч, Валенты Замбжыцкі набыў Вязынь у 1815 г.

[3] J. Zambrzycki, *Szmat czasu: Wspomnienia*, Warszawa 2010, s. 9–12.

[4] Н. Тэйлар-Тарлецка, *Пранікненне ці сімбіёз культур? Двор Замбжыцкіх у Вязыні* [у:] *Навагрудчына ў гістарычна-культурнай спадчыне Еўропы: (да 600-годдзя Грунвальдскай бітвы)*, Мінск 2010, с. 197.

польску, якім адзіны, амаль цалкам беларускамоўны, саступае ў мастацкасці. А вось гумарыстычныя і сатырычныя інтанацыі ў польскамоўных творах не страцілі свае вартасці да сённяшняга дня. Напрыклад, вось як аўтар выкарыстоўвае значную падзею тагачаснага мясцовага жыцця – пабудову чыгункі – у сваім вершы *Kolęda*:

Organista co jak żywy
Nie widział lokomotywy
Chodził nad żelazną drogą.
Gdy zbliżała się godzina
Kiedy miała iść maszyna
Więc mówię do organisty:
Wkrótce ujrzym wóz ognisty
Co po relsach szybko lata
W nim przyjedzie antychrysta
No i będzie koniec świata[1].

Увогуле, С. Замбжыцкі больш летапісец Вязынкі і яе наваколля, чым паэт. Аднак для нас ён цікавы тым, што быў адным з невялікае колькасці тых, хто ў складаныя паслямураўёўскія часы пісаў па-беларуску. А яшчэ тым, што пра яго, як пра верагоднага аўтара *Raskazu Вайtručka* пісаў, спасылаючыся на Р. Зямкевіча, Я. Карскі: “Въ нашихъ рукахъ была такая тетрадка, принадлежащая Б.А. Тарашкевичу. Говорятъ, не Замбржицкаго ли помѣщика это стихотвореніе? Жилъ онъ въ окрестностяхъ Радошковичъ. Р. Земкевичъ”[2]. Як бачым, Б. Тарашкевіч яшчэ ў 1910-я гг. [магчыма, ад свае будучае жонкі, што была дачкою гісторыка і краязнаўцы з Радашковіч Андрэя Сніткі (1866–1920)] ведаў пра беларускамоўную творчасць С. Замбжыцкага і нават меў перапісаныя ягоныя (?) вершы.

Нават перашае знаёмства з беларускамоўнымі тэкстамі С. Замбжыцкага (*Hutarkaj Staluka*, а таксама фрагментамі з вершаванага апавядання *Sąd kota w Wojtelach* і легенды *Karty*) можа ў пэўнай ступені пацвердзіць гіпотэзу Р. Зямкевіча і Я. Карскага: стылістыка ягоных твораў даволі блізкая да ананімных *Гутаркі Паўлюка* і *Вяселля Баўтрука*. Зрэшты, Я. Карскі згадваў зусім невядомы сёння *Raskaz Вайtručka*, які мог быць творам цалкам не звязаным з апублікаванымі нядаўна Вячаславам Мартысюком варыянтамі *Гутаркі Паўлюка* і *Вяселля Баўтрука*[3].

І, відаць, самае галоўнае тое, што мы цяпер маем тэкст гутаркі, якая хоць і не “представляетъ крестьянскій бытъ”, але выдатна ўпісваецца ў традыцыю беларускамоўных гутарак XIX стагоддзя.

---

[1] Цыт. па кн.: J. Zambrzycki, *Szmat czasu: Wspomnienia*, Warszawa 2010, s. 10.

[2] Е. Карскій, *Бѣлорусы*, т. III: *Очерки словесности бѣлорускаго племени*, ч. 3: *Художественная литература на народномъ языкѣ*, Петроград 1922, с. 108.

[3] В. Мартысюк, *Гутарка Паўлюка і вясельле Баўтрука: крыніцы тэксту, пытанні атрыбуцыі*, „Acta Albaruthenica” 2017, t. 17, s. 331–371.

Гутарка Сталюка

Гутарка С. Замбжыцкага, колісь занадта сурова ацэненая (можа, лепш: недаацэненая) беларускімі савецкімі літаратуразнаўцамі, бясспрэчна, вартая таго, каб быць надрукаванаю. Яе эстэтычныя вартасці цалкам адпавядаюць эстэтыцы тагачаснае беларускамоўнае літаратуры. З пазнакаў на рукапісе, а таксама са зместу твора вынікае, што быў ён напісаны ў 1873 г. Задумвалася "гутарка", відавочна, як вітанне-ўшанаванне суседзяў Бжазінскіх, што былі пасэсарамі ў недалёкім фальварку Ганусін (Анусін) Фаўстыны Прушынскае (1790–1873)[1]. У *Геаграфічным слоўніку* пра фальварак і яго гаспадароў чытаем: "Ганусін, альбо Анусін, вёска[2] ў Мінскім пав[еце], з 1873 г. уласнасць Яўхіміі (Eufemii) Ястраб і Валерыі Прушынскай, 2 вярсты ад ст[анцыі] Радашковічы на лініі Лібава – Ромны, частка колішняга Заслаўскага графства на Літве, спадчына Глебавічаў, пазней – Сапегаў, а нарэшце Пшаздзецкіх. Ганусін быў колісь сціплым фальварачкам ці – хутчэй – паляўнічым домікам, названым у гонар Ганны з Радзівілаў 1 voto Пшаздзецкай, 2 voto Мастоўскай, кашталяніхі рацёнскае[3] (маці апошняга спадчынніка Заслаўя графа Міхала Пшаздзецкага). У першай чвэрці гэтага стагоддзя эксдывізорскі суд аддаў згаданыя маёнткі ў якасці кампенсацыі шматлікім крэдыторам Пшаздзецкага; у той час Ганусін з лясамі і навакольнымі землямі стаўся ўласнасцю дробных крэдытораў. Сходы align рознага абшару і вартасці, купленыя ў адны рукі, сталі ўласнасцю Атаназа Прушынскага, падкаморыя мінскага, які зрабіў з іх выдатны маёнтак, належна загаспадараваны. Пасля смерці Прушынскага ў 1847 г. ягоная ўдава Фаўстына з Багушэвічаў, якую з-за вялікіх цнотаў розуму і сэрца паўсюль ведалі і шанавалі, была пажыццёваю ўладальніцаю гэтага маёнтка, дзе ў вельмі старым веку згасла ў 1873 г. Пахвальную згадку пра Станіслава Багушэвіча, славутага пасла на сойм, бацьку с. п. Фаўстыны Прушынскае, знаходзім у "Tece wileńskiej" [нумар 2, Вільня 1857, с. 202 (130) – 203 (131)][4]. Зямлі – 600 дз[есяцін], з іх 200 дз[есяцін] апрацоўваецца, 70 дз[есяцін] лугоў, 120 дз[есяцін] пашаў і пустак. Да маёнтка належыць фальварак, размешчаны за некалькі вёрст на лядах ва ўрочышчы Зялёная, дзе на прасторы 210 дз[есяцін] знаходзіцца блізу 40 дз[есяцін] апрацаванай, пасля выкарчоўкі, зямлі, лесу (пераважна на апал) – 90 дз[есяцін], рэшта ляжыць

[1] Год нараджэння ўстаноўлены на падставе *Wielkiej Genealogii Minakowskiego*.

[2] На карце 1872 г. – "Господ[скій] д[ом] Ганусина".

[3] Рацёнж (польск. Raciąż) – горад у Польшчы (Мазавецкае ваяводства, Плонскі павет).

[4] Маецца на ўвазе праца Уладзіслава Сыракомлі *Mińsk. Peryod drugi: Mińsk jako namiestnictwo*.

аблогаю. Гаспадарка 4-польная, глеба ўраджайная, пераважна жытняя; засяваецца звычайна пшаніцаю, а таксама ячменем, гарохам, аўсом, грэчкаю, канюшынаю і іншымі кармавымі травамі. Збор сена блізу 12000 пудоў штогод. Млын (першы сярод іншых) на р[эчцы] Свіслач (прыт[ок] Бярэзіны), якая мае выток на мяжы Ганусіна паблізу вёскі Вендзелева”[1].

У спадчыне С. Замбжыцкага захаваўся невялікі верш *Wspomnienia o Anusinie*, прысвечаны памяці Фаўстыны Прушынскае:

W Anusinie mieszkała dla nas wszystkich miła
Pani Litewska i Anusińska,
Zacna Faustyna Prószyńska,
Co „powiem prawdę” w przysłowiu mówiła
Honorem Podkomorzyna
Każdy z nas czule – czcigodną babulę
Zawsze wspomina.

Była to Pani miłego oblicza,
Delikatna, dobroczynna, uprzejma, łaskawa
Godna córka pana Stanisława Bohuszewicza
Który był dzielnym polakiem,
Żyć i umierać chciał swobodnie,
Na ostatnim sejmie w Grodnie
Przeciw sile złych opozycję stawił, zgodnie
Z cnym Reytanem i Korsakiem.

Напісаны ён таксама ў 1873 г., відаць, адразу пасля смерці Фаўстыны Прушынскае. З дапамогай гэтага тэксту можна рэканструяваць асобныя фрагменты жыццяпісу герояў *Hutarki Staluka*. У першую чаргу – Фаўстыны Прушынскае. Бо ейны бацька, Станіслаў Багушэвіч (Багушэвіч-Мінкоўскі гербу Газдава, 1751–1817), добра вядомы гісторыкам: ён быў мінскім земскім суддзёю, паслом на сойм 1773–1775 гг., які зацвердзіў першы падзел Рэчы Паспалітай і на якім разам з Тадэвушам Рэйтанам і Самуэлем Корсакам пратэставалі супраць абрання маршалкам Адама Панінскага[2]. З іншых крыніцаў можна даведацца, што Станіслаў Багушэвіч быў жанаты з Тэрэзай Іваноўскай (каля 1760 – пасля 1833)[3].

Муж Фаўстыны Атаназы не згадваецца ў вядомых вершах С. Замбжыцкага,

---

[1] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. III, Warszawa 1882, s. 30.

[2] W. Konczyńska, *Stanisław Bohuszewicz Minkowski* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 234.

[3] У дадатку да газеты “Kuryer Litewski” (1833, nr 123, 18 października) надрукаваная позва генеральнага пракуратара Massy po Radziwiłłowskiej Ізідора Салмановіча да вялікае колькасці асобаў у сувязі з Указам Яго Імператарскае Мосці “o różnego rodzaju zawinieniach” у дачыненні да інтарэсаў Xiążąt Radziwiłłów. Сярод іншых згадваюцца: “Teresa z Iwanowskich Bohuszewiczowa, matka, i Faustyna Prószyńska, córka, sukcesorki Stanisława Bohdanowicza”, а таксама “Atanazy Prószyński”, якія “schedy z Exdywizyi Rubieżewickiey, albo sami dostali, albo od dostająsych nabyli i na possessyach sched w Rubieżewiczach znaydują się oni sami, ich sukcessorowie, lub nowonabywcy, o powrót Rubieżewicz nieprawnie zajętych i zwrót użytków”.

але варта колькі слоў сказаць і пра яго. Тым больш, што ў нататках А. Сваневіч ён чамусьці называецца Міхалам, ігуменскім падкаморым[1]. Выяўленыя намі матэрыялы сведчаць, што Атаназы Прушынскі (1780–1847)[2] быў мінскім земскім суддзём[3], а таксама ганаровым сябрам Мінскага таварыства дабрачыннасці[4]. Але даступныя нам *Мѣсяцословы* не пацвярджаюць, што ён быў яшчэ і падкаморым мінскім.

Мы звернем увагу, што першая частка *Hutarki Staluka* створана да смерці Фаўстыны Прушынскае, а другая – у хуткім часе пасля смерці. Цікавым з'яўляецца і пытанне, чаму тэкст, звернуты да шляхціцаў-"палякаў", колішніх уладальнікаў маёнтку, напісаны па-беларуску? Відавочна, таму, што пасэсары Бжазінскія карысталіся гэтаю моваю штодзённа. Жылі яны побач з домам гаспадыні, у афіцыне, а дзякуючы сваёй гасціннасці і прыязнасці, заўсёды мелі ў сябе шмат гасцей. Якраз пра хату Бжазінскіх, якая нібы магнітам прыцягвае людзей здалёку і зблізку, з гумарам апавядае паэт.

Тэорыі вершаскладання ён, хіба, не ведаў, але наследуючы знаныя яму ўзоры, часам стварае някепскія страфы. Напрыклад, першыя дзесяць радкоў *Hutarki Staluka* цалкам адпавядаюць паэтыцы дэцымы. Вядома, атрымалася гэта выпадкова. Але можам дапусціць, што С. Замбжыцкаму быў вядомы беларускі віншавальны верш *Чалом, чалом, ойцец татулька*. Менавіта паэтыку гэтага папулярнага тэксту, на нашу думку, наследаваў вязынскі паэт, паставіўшы задачу ўхваліць суседа. Праўда, хоць пра імяніны гаспадара і згадваецца, але яны не становяцца аб'ектам апісання: больш увагі надаецца аповедам гасцей і пра гасцей. З гэтых аповедаў выразна выяўляецца негатыўнае стаўленне шляхты да прадстаўнікоў улады. І калі да адных гэтае стаўленне, назавём так, памяркоўна-негатыўнае (генерал Хамутоў), то іншыя высмейваюцца зласліва (Amondibur).

Паэт, бясспрэчна, валодае сатырычным і гумарыстычным дарам. Ён з іроніяй ставіцца да знаёмых і сваіх сямейнікаў. Пад агульнае высмейванне "трапляе" і ён сам, храмы Сталюк. Дарэчы, сваё імя аўтар-апавядальнік "збеларушвае": мяркуем, што хрысціянска-каталіцкае Станіслаў у народным асяроддзі трансфармавалася ў Сталюк. Як пацвярджэнне можам спаслацца на перапіс жыхароў маёнткаў Плешчаніцы і Мятлічыцы ў 1844–1847 гадах. Відавочна, у сярэдзіне XIX ст. яшчэ сустракаліся такія формы[5].

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу 1930-х гг., які захоўваецца ў хатнім архіве Марыі Сваневіч-Нагенць.

---

[1] Сапраўды, на пачатку XIX ст. (1808) падкаморым ігуменскім быў Міхал Прушынскі.

[2] Год нараджэння ўстаноўлены на падставе *Wielkiej Genealogii Minakowskiego*.

[3] У дадатку да газеты "Kuryer Litewski" (1829, nr 13, 30 stycznia) Атаназы Прушынскі падпісаў як старшыня абвестку Sądu Taxatorsko-Exdywizorskiego да крэдытораў маёнтка Кужанцы нядаўна памерлага мінскага цывільнага губернатара Казіміра Сулістроўскага.

[4] Гл.: "Kuryer Litewski" (1829, nr 39, 1 kwietnia): "W miejscu gotowych pieniędzy 15 rub. sr. za tytuł honorowego Członka płacących się, dostarczyli: Proszyński Atanazy, Prez. Z.M. żyta b[eczek] 3, grochu b[eczka] 1". Бочка – мера сыпкіх рэчываў – прыкладна роўная 400 літраў.

[5] Гл.: У.А. Акуліч, *Рэйтынг імён у Плешчаніцах XIX ст.* [online] http://pln.by/museum/naselennye-punkty/297 [доступ: 19.09.2018].

Hutarka Staluka

II[1]

Hej! u naszaho Ihnata
Da u jaho Kazimiery[2]
Niewialiczka sabie chata,
Wuzkie wokny, nizkie dźwiery.
Ad paroha niedaleczka
Kominek i z cehły pieczka
Dajeć duchu na dzwie izby
Z druhoj izby spiżareńka
Cieraz sionki piekareńka
Ganek z łaukaj kala pryzby

Pahladzi|ż ty, Panie Bracie,
Szto robic sia u toj chacie.
Jak tut ciahnieć narod nasz
Mirem jakby na kiermasz.
Tut i w osień pa kapustu
Jeduć jakby da adpustu,
Chto adnym, a chto na pary.
Inżyniery na dryzinkach[3],
Żydy kupcy u drabinkach
Jeduć kuplać tut tawary,
A niaredka to bywajeć,
Pad tu chatu padjeżdżajeć
Niatyczanka[4] pana Chmary[5]

---

[1] Не можам вытлумачыць, чаму пад тытулам твора ў рукапісе маецца рымская лічба ***II***.

[2] Гаворка пра Ігната і Казімеру Бжазінскіх, пасэсараў фальварка Ганусін (Анусін, сёння вёска Анусіна Мінскага раёна) Фаўстыны Прушынскае. Да 1864 г. яны былі ўладальнікамі маёнтка Дзісенскага павета Манякова (Moniaków, Moniakowa), які ўлады канфіскавалі за дапамогу паўстанцкаму аддзелу Вінцэнта Казелы (1838–1863). Гл.: E. Kowalewski, *Wspomnienia z przeszłości: przyczynek do historji powstania styczniowego na Litwie*, Wilno 1907, s. 59–60. Тут і далей дзеля тлумачэння рэалій тэксту часткова выкарыстаныя каментары, якія зрабіла Алімпія Сваневіч.

[3] У студзені 1873 г. быў аддадзены ў эксплуатацыю ўчастак Новая Вялейка (Вільня) – Мінск Лібава-Роменскай чыгункі, побач з якой знаходзіўся фальварак Ганусін.

[4] Шыкоўная чатырохколавая брычка з плеценым з лазы верхам.

[5] Гаворка пра Адама Хмару (1810–1888), унука Ёахіма Хмары, брата апошняга мінскага ваяводы Адама Хмары (1720–1805). Ён быў уладальнікам маёнтка Сёмкаў Гарадок, які знаходзіцца за 20 км ад Ганусіна. Аўтар артыкулаў *Gródek Siemkowski* і *Siemków* у *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (t. II, s. 826–829 i t. X, s. 550–554).

Albo z Borzdynia[1] Panou.
Kamu ujezd[2] bjeć pakłonom
Pryjeżdżau tu chwajatonem[3]
Sam Generał Chamutou[4]
U tych ludziej haspadarskich
Hościć, majeć tut naradu
Toj pan szto ad komnat carskich[5]
Kluczy nosić na paradu
Jon Ihnata spadabau
Z jaho haspadarki
Tak swoj pałac i falwarki
U arendu jamu dau
Aż na dwanancać hadou[6]
Daj Boże kab dla Ihnata
Dobra była tam intrata[7]
Kab żyu wiesiał i zdarou.
Czujesz, Bracie, skażuć świedki
Jak susiedzi i susiedki
Na tych panou imianiny
Hurmem da toj achwicyny

A Sylweś[8], dek jon ciszkom
Letam biażyć tut piaszkom
A z nim taja guwarnerka
Stalukowaja szwagierka[9]

---

[1] Фальварак Вішнеўскіх. Знаходзіўся ля гасцінца з Ракава ў Заслаўе. Сёння між вёскамі Мінскага раёна Вялікая Барздынь і Малая Барздынь захавалася капліца-пахавальня Вішнеўскіх. Прыкладна 10 км ад Анусіна.

[2] Відавочна, маецца на ўвазе Минскій уѣздъ.

[3] Фаэтон – лёгкі экіпаж з вялікімі коламі. Хуткі, але небяспечны.

[4] “Генералам Хамутовым” сяляне Міншчыны называлі Паўла Хамянтоўскага, які быў з 1868 г. сябрам Камісіі па сялянскіх справах пры губернатары, з 1869 г. – старшынёю Міравога з’езда, а з 1872 г. мінскім павятовым маршалкам. Чын сапраўднага стацкага саветніка (г. зн. адпаведны чыну генерал-маёра ў войску) П. Хамянтоўскі атрымаў у 1877 г.

[5] Тут таксама гаворка пра П. Хамянтоўскага. Выявіць звесткі, што П. Хамянтоўскі быў камергерам царскага двара, не ўдалося. Але вядома, што ён закончыў Пажскі корпус (Пажеский Его Императорского Величества корпус); быў на вайсковай службе (з 1838 г.), выйшаў у адстаўку ў чыне гвардыі штабс-капітана. Асабліва вызначыўся пры правядзенні сялянскае рэформы, за што атрымаў (па іншых звестках: купіў) у 1867 г. маёнтак Заслаўе, канфіскаваны ў Прушынскіх.

[6] Ігнат Бжазінскі ўзяў у арэнду Заслаўе, але да канца жыцця жыў у Ганусіне, якое калісь было часткаю Заслаўскага ключа.

[7] Прыбытак, зыск (ад італ. праз польск. *intrata*).

[8] Так жартаўліва называлі рэзыдэнтку Вязынкаўскага маёнтка Канстанцыю Вілкіцкую, пазней (?) сляпую, з тае прычыны, што вельмі любіла дэкламаваць верш *Sylweś*.

[9] Гаворка пра Юлію Чакатоўскую, якая разам з жонкай аўтара Алімпіяй з Чакатоўскіх Замб-

I z swojej siastry synkom
A kali daść Boh swiatoczki
To i Stalukowy doczki[1]
Tut dzwierami skryp, skryp, skryp.
A Sylweś tabaczku niuchajeć
Jak hutarek Pani słuchajeć
Tak ruczkami dryp! dryp! dryp!

A stary, chramy Staluk
Toj pa szpałach stuk, stuk, stuk
Pa sniahu czy pa bałocie
U dzień budni czy u światа
Zausiahdy jon u achwocie
Prybiehajeć do Ihnata
Oj zduryli[2] staryczka
Dobryje Ihnaty
Sztoż jon u ich małaczka
Szto papiu harbaty
Szto abiedau, szto wiaczery
Pajeu tut z prysmakam
Szto pirażkou Kazimiery
I z miodam i z makam.
Tut paciechu na frasunek[3]
Znajdzieć kali treba
Tut dastajeć na ratunek
I hroszy i chleba.

Oh! traktujuć, oh! ratujuć
Ludziej u pryhodzie
Tak i ludzi ich miłujuć
A Boh nadharodzia

Hladzi Brat, jak Ihnat
Haściej swaich sadzić,
Jak pytajeć, paciesząjeć,
Jak im dobra radzić.
Jak Sandzinie[4] i Waleryi[5]

жыцкаю заснавалі таемную школку для дзяўчат-шляхцянак. Алімпія займалася забеспячэннем вучаніц усім неабходным, а Юлія выкладала ім прынятыя ў той час навукі.

[1] Гаворка пра Марыю (1856 г. н.) і Валянціну (1861 г. н.) Замбжыцкіх, старэйшых дачок Станіслава.

[2] Відаць, *zduryli* ў значэнні ‘задурылі галаву’.

[3] Клопаты, турботы (польск. *frasunek*).

[4] Гаворка пра Фаўстыну Прушынскую (ад польск. *sędzina* – судзёвая, жонка суддзі). У іншым вершы яна называецца Падкамарынаю.

[5] Гаворка пра дачку Фаўстыны Валерыю Прушынскую (памерла ў 1912 г. ва ўзросце амаль 90 гадоў).

Szto treba razkażeć
A nikomu chwanaberyi
Swajej nie pakażeć.

Baczysz? hości abied zjeli
I jak pszczołki zahudzieli
Toj pjeć kawu, tabak kuryć
Łouczy stroić sia ihrać
A sandzina woczki żmuryć
Bo babulka choczeć spać

Ale hości spać nia choczuć
Rady z Pani łaski
A smiajuć sia aż rahoczuć
Z jej miłaj razkazki.

Jena każe pry gitary
Jak byli u Kuli[1]
Oświadczyny Chmary[2]
Szto kazau małady
Szto adkazaŭ jamu cieść
Na wiasielli u dakłady
Było mnoha spić i zjeść
Ale z żonkaj[3] mieu biady[4]
Bo sakretna każeć wieść
Szto nie mahła jaho znieść
Czahoż jamu było leźć
Biaz wusou i barady.

Pośle, ab Amondibury[5]
Szto pohanej byu natury
Usim nadta dajadau
A Imościej Paniu zwau.
Mieu jon swoj wialiki dur,
Jak toj każe byu jon gbur[6]
Dek jak jaho paminajuć
Jak ihrajuć prypiewajuć

[1] Маёнтак Бжазоўскіх.
[2] Адам Хмара ўзяў шлюб з Марыяй Бжазоўскай прыкладна ў 1830-я гг.
[3] Папраўлена на: *żonkai*.
[4] Марыя Бжазоўзкая ўзяла развод пасля сямі гадоў жыцця з А. Хмараю і выйшла замуж за Канткоўскага.
[5] Гаворка пра часовага ваеннага губернатара Мінскай губерні ў 1863–1864 гг. генерал-лейтэнанта Васіля Заблоцкага, які вельмі кепска гаварыў па-французску. Ён асабіста прыехаў у Заслаўе, каб паведаміць Фаўстыне Прушынскай пра канфіскацыю маёнтка. Магчыма, ад франц. *amour d'hibou* – каханне савы (меркаванне Анхелы Эспінозы Руіс).
[6] Нетактоўны чалавек, нахабнік, хам (польск. *gbur*).

Amondibur, amondibur
Bur, bur, bur, bur, bur bur bur.

Jak Wincenty[1] nasz padżyły,
A byu na toj czas padpiły,
I Wincenty sztuczka bystra,
Staroj Pani ekanom,
Mieli zwadku dek kuchmistra
Nazwau jaho Wincukom
I skazau jamu wyraźnie:
Wincesiu, Winculku, błaźnie!
Ot ja! dek to ja Wincenty
Tak Wincenty! jak sam Swięty
A tyś nie wart mojej pięty
Ja mam w głowie wiele mocy
Ja obiady, ja kolacye
Daje. A mam edukacyę
Bo czytałem Tysiąc Nocy!
Tu kuchmistra za stołom
Stuknuu mocna kułakom
A co? każe czy słyszałeś?
A ty tego nie czytałeś
Dek ty przeciw mnie nieuczek
Mały chłopczyk i błazniuczek
Winceś, Winculek, Wincuczek!

A czy pomnisz moj susiedzie
Jej huterku pry abiedzie
Jak sabaczka niewialiki
Krau u kuchni nalaśniki
I dla suczeczek kachanek
Nasiu u pałac pad ganek
Jak to z rozumam rabiu
I szto suczeczkam kazau
I jak chytra uciekau
Kab i kuchta nie zławiu
I suczeczki nie paznali
Szto jon razem dwuch lubiu
Boby siabie pakusali
I kachanka abbrachali
Hau! hau hau hau! hau hau hau

[1] Кухар Прушынскіх.

Sylweś pomnisz jej razprawy[1]
Jak u książce szto z Warszawy
Ihnat naszou bulbu nowu
Tak czytau i czytau
Na rysunki pahladau
Dumau czytau dumau znowu
I tak nabiu tym hałowu
Mieu gorączku[2] kartaplowu
A i hety szto nie baczy
Jak na świata pryjeżdżau[3]
A Harwata[4] praziewau
Tak jon z żalu nie inaczy
Nie moh zasnuć straciu mowu
Mieu garączku Harwatowu

Ale chtoż to tak dakażeć
Raskazać jak jena skażeć
Tak dakładna i tak ładna
Szto tolki dziwić sia

A szto heta nie na kiepstwa
Każu ani na padchlebstwa
Mahu pabażyć sia (bis)

My pry pieczy wieczarom
Czasta z naszym Sylwesiom
Razmyslajem ab usiom
Ab toj dobraj staruszeczce[5]
Szto raj swietły jej duszeczce
Szto susiedam i susiedkam
Była tak jak matka dzietkam
Słynuła na całyj kraj – bis –
A i toj panience[6] chwała
Szto u siabie zachawała
Staroj Pani abyczaj – bis –

Słowam szto u tom dware
Na nizu i na hare
Żywuć ciapier dobry ludzie

[1] Тут: выказванні.
[2] Ліхаманка (польск.).
[3] Апошняе слова напісанае замест нейкага іншага.
[4] Невядома пра якога з сыноў Ігната Горвата – Станіслава (1804 – да 1886, рэчыцкага павятовага маршалка), Атона (мінскага губернскага маршалка ў 1847–1853), Аляксандра ці Даніэля – ідзе гаворка.
[5] Фаўстыне Прушынскай.
[6] Валерыі Прушынскай.

Dobry ludzie, dek za heta
Jak nasza każe Alżbieta
Niachajżesz im dobra budzie – bis –

A szto ja stary kaleki
Mahu skończyc sia na wieki
Ad daktora ruk
I ksiandzy zapajuć
U lasok zaniasuć
Pod Gilowy Suk[1]
Niechżesz budzie na papiery
Ab Ihnacie Kazimiery
Szto pisau Staluk.

[1] Магчыма, маюцца на ўвазе могілкі ля фальварка Яловы.

Суд ката ў Вайтэлях

Дадзенае гумарыстычнае вершаванае апавяданне С. Замбжыцкага захавалася сярод рукапісаў паэта, якія клапатліва зберагала А. Свяневіч, а пасля ейная дачка М. Свяневіч-Нагенць. Твор можна датаваць 1864–1866 гг., як гэта правільна адзначыла яшчэ ў 1930-я гг. А. Свяневіч, але вось з інтэрпрэтацыяй твора ўнучкі паэта згадзіцца цяжка. Праўда, захаваўся толькі фрагмент тае інтэрпрэтацыі, апублікаваны Я. Замбжыцкім: “Ужо сам тытул паказвае на нейкую дзіўную алегорыю, схваную ў змесце верша, бо ці ж можна падумаць, каб адбываўся суд над катом за ягоныя нармальныя каціныя злачынствы? Дык мусіў гэта быць якісьці незвычайны кот. Так, сапраўды, быў ім. Дастаткова ўсвядоміць сабе, што гэта быў час Студзеньскага паўстання, пра якое ідзе гаворка ў вершы, каб зразумець, чаму розныя здарэнні з таго перыяду мусілі быць хаваныя пад такімі цяжкімі дзеля разумення алегорыямі. <…> А трэба прызнаць, што вязынскі летапісец з пункту гледжання майстэрства пісання для сваіх аказаўся мэтрам. Дык вось пад выглядам цалкам рэалістычнага малюнку пра катоў, што вуркаталі на даху, пра галубкоў, што буркаталі пад страхою, падаў факты вышуку паўстанца ў той перыяд, калі паўстанне было ўжо стлумлена, калі турмы былі перапоўненыя паўстанцамі, калі ўжо столькі вырокаў смерці было выканана, але засталіся яшчэ сям-там паўстанцы, што хаваліся, г. зв. *kryjacy*, якіх трэба было высачыць. Цяжка было б высачыць, каб жыд-карчмар і беларускі селянін не прыйшлі на дапамогу”[1].

Мы, аднак, лічым, што алегарычнасць у гэтым тэксце адсутнічае. С. Замбжыцкі пісаў свае творы не для падцэнзурнага друку[2], а толькі для сваіх блізкіх і сяброў, дык не меў патрэбы выкарыстоўваць прыёмы алегарычнага пісьма. Студзеньскае паўстанне ён называе адкрыта: “Lud nieszczęsny w wojenne porwał się zapasy, // Chcąc się wyłamać z pod jarzma tyrańѕtwa”. Іншая справа, што пагоня за катом, які нашкодзіў у гаспадарцы, а пасля “суд” над ім і пакаранне, падаюцца ў “духу часу”, г. зн., як пісалі пра расправы над паўстанцамі расейскія газеты. Аднак вельмі сумнеўна, што паэт мог паказаць паўстанца, які “gołąbkę białą <…> w łapki porwał i udusił”, у такім непрывабным учынку. Ды і “Sowietnik”, пададзены як паважны і сумленны чалавек, зусім не мае рысаў Мураўёва-вешальніка.

---

[1] Цыт па кн.: J. Zambrzycki, *Szmat czasu: Wspomnienia*, Warszawa 2010, с. 247–248.

[2] Увогуле, нам невядома, ці рабіў спробы С. Замбжыцкі надрукаваць свае тэксты. Перадусім, калі ён пачаў сваю творчасць да паўстання 1863–1864 гг., то меў магчымасць друкавацца ў віленскіх выданнях. Пасля 1863 г. мажліва было адно перасылаць свае вершы за мяжу – у Варшаву, Кракаў, Львоў і інш. З каментароў А. Свяневіч вынікае, што С. Замбжыцкі апісваў паўстанне 1863 г. (як прыклад падаецца *Sąd kota w Wojtelach*) і пасляпаўстанцкі перыяд. Пра папярэдні час твораў нібыта і не было.

На жаль, нам не ўдалося пазнаёміцца з усімі каментарамі А. Свяневіч да гэтага твора, а таму не ведаем, ці было вядома ёй, што Вайтэлі колісь належалі роду Чакатоўскіх, з якога паходзіла жонка С. Замбжыцкага Алімпія. Апрача таго, адзін з Чакатоўскіх быў на царскай службе і мог мець чын надворнага саветніка.

На нашую думку, у гэтым вершаваным апавяданні аўтар на фоне гумарыстычнай гісторыі, якая абрамляе твор, пра "пакаранне" ката, што славіўся ў наваколлі сваімі зухаватамі ўчынкамі, апавядае пра жыццё сваіх сваякоў у маёнтку Вайтэлі, куды ён з жонкаю няраз, відавочна, прыязджаў. Сямідзесяцічатырохгадовы Саветнік у коле сям'і і знаёмых слухае, што чытаюць яму з віленскае газеты, вядзе дыскусію з Суддзіхаю, якая ўсё ведае і ўмее разгадваць намёкі (alegorye) карэспандэнтаў ды адпаведна, у патрыятычным духу іх тлумачыць. Сам Саветнік вызначаўся колісь справядлівасцю і сумленнасцю (Nie sprzedał nigdy prawdy dla grosza miłego, // Był sprawiedliwym, pogardzał dostatek, // Skoro zebranym był z krzywdą bliźniego), няраз дапамагаў пакрыўджаным (wtenczas sowietnik choćby z szkodą własną // Biednemu apelować pomógł do senatu, // A czasem aż do tronu), цяпер, пасяліўшыся з сям'ёю ў вёсцы, вядзе пабожнае і дабрачыннае жыццё. Усё атачэнне Саветніка падаецца ў гумарыстычных фарбах: лекар, які "latał z dworka do dworka przywracać porządki // W zbolałe ręce, nogi, piersi i żołądki, // Uszy, nosy i gardła, oczy i powieki"; суддзіха, што "panujących jak gdyby znała osobiście // Milordów w Parlamencie – królową Wiktorypę"; панна Гэлена, што злуецца на бацьку за авантуру з катом, які абадраў парабка Антося ("Dziecini się staruszek, każe łowić koty. // Otóż to koty nadały roboty. // A teraz najmuj wymłacać okłoty!"). Але найбольш, аднак, аўтарскі гумар закранае самога Саветніка, які судзіць "i na zbrodnego kota wyrok wydał taki: // Statut Litewski, prawa Magdeburskie, // Swody zakonów nasze Petersburskie // Kradzież, napad, gwałty karają surowo // I zabójca za głowę ma nałożyć głową". Бо менавіта Саветнік аддае загад, які нагадвае дзеянні царскай адміністрацыі ў краі. І гэта пры тым, што Саветніка аўтар малюе з сімпатыяй.

Цікава адзначыць і тое, што дыялог доктара і парабка Антося падаецца пабеларуску. Відавочна, не мог паэт гаварыць вуснамі прадстаўніка народа папольску, як не мог таксама дапусціць таго, каб з гэтым жа прадстаўніком народа гаварылі не на яго гаворцы.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацыі паводле кнігі: J. Zambrzycki, *Szmat czasu: Wspomnienia*, Warszawa 2010, с. 248–256.

Sąd kota w Wojtelach

Z dzieblewskiej[1] chatki przez śnieżne obszary
Przez góry, dołki, zawały i płotki
Biegł zakochany jeden kotek szary
Do wojtelowskiej[2] pstrokacieńskiej kotki.
Kotek koteczki wzajemność pozyskał,
Mrugnęli sobie, wskoczyli na daszek
Kotek koteczki łapeczki uścisnął,
Burcząc i mrucząc wśród tkliwych igraszek.
Białe gołąbki gruchały pod strzechą
Śpiewając sobie piosenkę miłosną,
Wszystko zaczęło ożywać z pociechą
Z jasnym słoneczkiem, z nadchodzącą wiosną.
Lecz krótko radość, krótko szczęście trwało.
Zły duch, co w raju Adama spokusił.
Podjudził kotka – kot gołąbkę białą
Zajrzał – cap! W łapki porwał i udusił.
Padła gołąbka cała krwią oblana,
A ty[3] straszliwy ozwał się głos pana:
„A to łotr! szelma! zbójca! a niecnota!
Hej słudzy, żywo – porwać tego kota!"
Słyszy to kotka i mdleje na dachu.
Kotek zeskoczył! i pełen przestrachu
Ucieka w pole jak może przed zgrają,
A tu biedaka co sił doganiają
Czarne suczeczka i Fidelek biały
I wielki Franuś i Antosiek mały.
Tuż, tuż za kotkiem, więc kotek na lewo
Zeskoczył z drogi i wspiął się na drzewo.
Skomląc skacze suczeczka i Fidel zjajany.

---

[1] На паўночны ўсход ад двара Вайтэлі знаходзілася вёска, якая на расейскай карце 1872 г. пазначана як "Дублевщизна", а на польскай карце 1929 г. як "Dziublewszczyźna". Сёння не існуе.

[2] Апрача двара (фальварка) Вайтэлі за вёскаю Дзюблеўшчызна знаходзілася вёска Вайтэлі: "Вайтэлі <…> в[ёска] і фальв[арак], Вілейскі пав[ет], у 1 пал[іцэйскай] акр[узе], за 43 в[ярсты] ад Вілейкі, пры б[ылым] паштовым тракце з Вільні ў Мінск. У в[ёсцы] 2 д[амы], 12 прав[аслаўных] жых[ароў]; фальв[арак] – уласнасць Чакатоўскага, 1 д[ом], 5 жых[ароў]. <…> А. Ельс.". Гл.: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XIII, Warszawa 1893, s. 765.

[3] Трэба: *tu*.

Dobiegłszy stał pod drzewem Franuś zasapany.
Tylko Antoś, któremu ciążyła kapota
Zrzucił ją i na drzewo polazł łowić kota.
Bój rozpaczliwy o śmierć albo życie
Stoczył ten kot zabójca aż przy drzewa szczycie.
Gryzł ostrymi zębami, pazurami drapał,
Ale i Antoś wpadł w rycerski zapał,
Nalegał i nacierał, choć się krwią swą zbroczy,
Zwyciężył i z swym jeńcem z tryumfem zeskoczył.
Jadą Zambrzyccy w drabiniastym wozie[1]
Patrzą, aż kota wloką na powrozie.
Za nim zajadły Fidel i suczka zawzięta,
Niby straż, kiedy wiodą na śmierć insurgenta.

Europejskich narodów zaprzątnięty losem
Sowietnik[2] słuchał gazet, które wielkim głosem
Odczytywała córka, choć sam był ochoczy
Czytać lecz pracą osłabił swe oczy.
A więc go wyręczano. W ciepłym pokoiku
Na szerokiej kanapie przy czarnym stoliku
Plecami o skórzaną poduszkę oparty
Siedział szanowny starzec. Siedemdziesiąt czwarty
Rok życia skończył, postawą wspaniały
Czoło wyniosłe, włosy miał jak śnieg biały.
Płeć delikatną, a w twarzy rumieniec.
Jakim się rzadki dzisiaj pochwali młodzieniec,
Bo sowietnik poranku życia nie nadużył.
Uczciwej pracy i statku był wzorem.
W rządowej służbie z lat młodzieńczych służył.
I długie lata przeżył asesorem.
Nie takim jak to inni, choć sporo dziatek,
Nie sprzedał nigdy prawdy dla grosza miłego,
Był sprawiedliwym, pogardzał dostatek,
Skoro zebranym był z krzywdą bliźniego.
Przeciwnie jeśli sprawę widział jasną,
Pan krzywdę czynił szlachcicowi bratu,
Wtenczas sowietnik choćby z szkodą własną

[1] Замбжыцкія едуць у драбінах, звычайным сялянскім возе, бакі якога зробленыя з драбін дзеля перавозу сена і саломы.

[2] Верагодна, гаворка ідзе пра Антона-Франца, сына Феліцыяна Чакатоўскага, які згадваецца ў *Памятной книжке для Минской губерніи на 1860 годъ* як калежскі асэсар, “казначей Губернскаго правленія”, што меў бронзавы медаль на памятку вайны 1853–1856 гг. і “Знак отличия за 30 лет беспорочной службы” (с. 5). Чын саветніка (надворнага саветніка) ён мог займець у 1860–1861 гг., атрымаўшы адстаўку. А.Ф. Чакатоўскі – гэта, трэба думаць, цесць С. Замбжыцкага.

Biednemu apelować pomógł do senatu,
A czasem aż do tronu, mocno się radował,
Gdy sprawiedliwy nad możnym górował.
Tak zawsze idąc prawej drogi torem,
Choć nie bogaty, lecz wyszedł z honorem.
Za to że bezporoczno spełniał obowiązki
Dosłużył dożywotniej pensyjki i sprzążki
Z tytułem sowietnika i na resztę życia
Z rodziną do wiejskiego przeniósł się ukrycia
Na małą posesyjką. Choć tam nieraz trzeba
Do cukru i herbaty kupić było chleba.
Niedostatku nie zaznał, bo z wilejskiej kasy
Ponawiały się zwykle potrzebne zapasy,
A gdy staruszek wesół rozjaśniał swe czoło,
Wszystkim przy nim, tak było wesoło,
Weselej niż w niejednym wielkim pańskim dworze.
I widzieliśmy nie raz jak w słodkim humorze,
Sypnąwszy garstkę grochu swym gołąbkom białym,
Dawszy tkliwe pieszczoty swym wnuczętom małym,
W domu swoim zebranych gości mile witał,
Poradził w interesach, o wszystko rozpyta,
Dawne dzieje, wesołe prawił anegdoty...
Dobrze powiedział Edward: „Wojtele! Wojtele!
Jakże wy dla nas macie wspomnień wiele”.
Kuryer[1] u Sowietnika wielkie miał znaczenie,
A że dziś gazeciarskie było posiedzenie,
Więc się wszyscy zebrali z domowych i gości
Zasiedli w koło i byli w cichości.
Panienki z igiełkami usiadły z robótką,
Ciotka z przęślicą, a dalej za ciotką
Wszystkim znajomy siedział lekarz młody.
Umiejętności swojej liczne dał dowody,
Za to całe sąsiedztwo miał pod swą opieką.
Na swym wronym koniku z podróżną apteką
Latał z dworka do dworka przywracać porządki
W zbolałe ręce, nogi, piersi i żołądki,
Uszy, nosy i gardła, oczy i powieki.
Wszystko leczył, uzdrawiał, lecz kiedy na wieki
Pacyent usnął, przebrawszy środki w medycynie,
Zmarłemu na pogrzebie śpiewał po łacinie,

[1] Маецца на ўвазе газета “Виленскій Вѣстникъ – Kuryer Wileński”, якую ў 1860–1864 гг. выдаваў і рэдагаваў Адам Кіркор, а ў 1865–1894 гг. – М. Де-Пуле, А. Забелін, П. Рошын, В. Сакалоў, А. Поль, А. Вруцэвіч, П. Бывалькевіч. Спачатку выходзіла на дзвюх мовах (расейскай і польскай), а з 1864 г. – толькі па-расейску.

Tem pocieszając strapionych i siebie,
Że jego pacyent – jest już pewnie w niebie.
Teraz cicho proszeczek z miksturą ucierał
Na czytelniczkę gazet ukradkiem spozierał.
Najbliżej Sowietnika siedziała Sędzina[1]
Do tłumaczenia gazet osoba jedyna
Tak mówił sam Sowietnik – bo też rzeczywiście
Panujących jak gdyby znała osobiście
Milordów w Parlamencie – królową Wiktoryę[2].
W gazetach poznawała wszystkie alegorye,
Co chciał dać znać redaktor, czego nie śmiał skreślić
Sędzina się umiała wszystkiego domyśleć
I dobrze wytłumaczyć – gazeciarskie łgarstwa
Więcej ją zajmowało niźli gospodarstwo.
Okradane przez swego parobka Symona
Nie zważając na różne niecnoty Polutki,
Śledziła politykę lorda Palmerstona[3].
A w dyplomacyi mocarstw – jakie wywrze skutki
Wojna Pruska z Danią, zajęcie Szlezwigu[4].
O teraz jasno widać, Panie Sowietniku,
Że Napoleon[5] wszystkim porobi psikusy,
Złączy się z Danią, uderzy na Prusy,
Stąd wielka europejska wojna się zapali.
Oho, mój Sowietniku, zobaczymy dalej.
Na konferencjach mocarstw coś ważnego radzą,
Pewno Polskę przywrócą i króla jej dadzą.
Tak mówiła Sędzina. Właśnie w owe czasy
Lud nieszczęsny w wojenne porwał się zapasy,
Chcąc się wyłamać z pod jarzma tyrańświa[6],
I ginął z tą nadzieją, że ościenne państwa
Obrońcom chrześcijaństwa przybędą z pomocą
I oddadzą swobody zabrane przemocą.
Za granicą radzono, mówiono, pisano,
Nawet dyplomatyczne podawano noty,

[1] Пэўна, тая самая асоба, якую згадвае аўтар у *Гутарцы Сталюка*, г. зн. Фаўстына Прушынская.

[2]Гаворка пра Вікторыю (1819–1901), англійскую каралеву з 1837 г.

[3] Гаворка пра Генры Джона Тэмпа, 3-га віконта Палмерстона (1784–1865), англійскага палітыка, прэм'ер-міністра Велікабрытаніі ў 1855–1858 і 1859–1865 гг.

[4] Маецца на ўвазе вайна Аўстрыі і Прусіі з Даніяй за прыэльбскія герцагствы Шлезвік і Гальштэйн. Доўжылася з 1 лютага да 30 кастрычніка 1864 г. Распачала працэс аб'яднання Германіі вакол Прусіі.

[5] Гаворка пра Напалеона III Банапарта (1808–1873), прэзідэнта Французскай Рэспублікі (1848–1852), імператара Францыі (1852–1873).

[6] Гаворка пра паўстанне 1863–1864 гг.

Lecz bronić nas orężem nikt nie miał ochoty.
Tymczasem tu łowiono, grabiono, wieszano,
I wpośród najpiękniejszych mów ministrów, lordów
Kraj nasz nieszczęsny ginął od zdzierstwa i mordów.
Okropności się działy, wspomną o nich dzieje.
Dobrzy, prawie ginęli, a łotry złodzieje
Odzierali, grabili wśród powszechnej trwogi
Co wielkie piękne, święte rzucali pod nogi.
Kto kraj swój kocha, jak dawniej się modlił
Zginął, albo spadł nisko – tylko kto się spodlił
Ten u podobnych sobie mógł coś więcej zyskać,
A przynajmniej bezkarnie rodaków uściskać.
A co najwięcej boli i przeraża
Między zdrajcami byli i słudzy ołtarza.
Dział urzędowy gazet przeczytano,
Stąd się dużo ciekawych rzeczy dowiedziano,
Kawalerem orderu kogo mianowano,
Kto wstęgę, a kto order dostał do swoich strojów,
A kto tytuł lokaja do carskich pokojów,
Do całowania ręki cara albo jego żony,
Gdzie posłano armaty, gdzie tylko nahąjki
Rozpędzić, rozbić, zniszczyć miateżników szajki.
Raport, z naszych żaden nie zginął, wiele połowiono
I kogo rozstrzelano, kogo powieszono,
A dalej ukaz szlachcie bez żadnej mitręgi
W sielskich obywateli zapisać się kręgi[1].
Sowietnik mruknął: „Jezus, panna Marya!
Nad herbowym szlachcicem sielska kancelarya
I piany cham starszyna niby prezydentem
Więc szlacheckie zasługi zginęły ze szczętem
To istny koniec świata! Kto to piwo warzył
Bodaj go wszyscy...” Tu tabaki zażył
Do tegośmy dożyli, kto temu uwierzy?
Zaczęto czytać wiadomości zagraniczne
Korespondent Hamburskiej gazety z Turynu[2]
Z wiarygodnych ust słyszał, że francuska flota
I angielska fregata płyną po Bałtyku
A co czy nie mówiłam, Panie Sowietniku
O tu zaraz zobaczym, wtrąciła sędzina.

[1] Маюцца на ўвазе абмежаванні царскага ўрада пасля паўстання 1863–1864 гг., якія ўскладнялі працэс давядзення і атрымання шляхецтва. Паводле іх у 1866 г. усе тыя, хто не даказаў свайго шляхецтва, уключаліся ў склад сялянаў ці мяшчанаў.

[2] Пасля завяршэння нацыянальна-вызваленчай барацьбы італьянскага народа супраць іншаземнага панавання за аб’яднанне Італіі Турын у 1861–1865 гг. быў сталіцаю дзяржавы.

„Kota przywiedliśmy kota!”
Otwierając drzwi wielkim wołał Franuś głosem
I zawadziwszy o próg mało poleciał nosem,
Lecz się powstrzymał, pociągnął wierówkę[1]
I wsunął się kot szary, wleczony za główkę.
Sędzina pyta: Cóż dalej z Turynu?
A Antoś krzyczy: „ *Ulez na asinu,*
A jaho cap za chwost i pajmau.
Padła, kab jon zdoch, usie ruki abadrau.
Paniczok, maże[2] *panicz szto doradzić?*”
I poszedł do doktora, z niezgrabnym pokłonem.
A doktor jemu na to rzecze cichym tonem
Oj dobra tabie helak[3]*, nie wadzie, nie wadzie*
Ciapier krzyczysz ratuj, a czemuż ty hdzie[4]
Na nocz|majej kabyle nie zakinu siena?
Pojdzie|ż tabie puchlina, a potom gangrena,
I pochawajuć ciabie pa śmierci na Uszy[5]
I budziesz siadzieć u piekle pa samye wuszy!
– A paniczok mój łaskawy,
Daliboh budu dawać siena i atawy
I ausa z sieczkaj mnoha mnoha
Tolko ratuj, boj sia Boha
– No idzi|ż u piarkaniu, nia woźmuć cia czerci
Budziesz żyć, aż da samaj śmierci!
Panno Heleno, trzeba jemu dać na poty,
Bo|jad straszny w pazurach swoich mają koty.
Ja wnet zrobię przymoczkę, potem się przyłoży
Emetykalny[6] lub plaster ręki Bożej.
Trzeba wcześniej zapobiedz, bo jak spuchnie rączka
Może być reumatyczno-gastryczna gorączka,
A potem tyfus, albo nerwów zapalenie.
Trzymać go na dyecie!
– Czyste utrapienie!
Dziecini się staruszek, każe łowić koty.
Otóż to koty nadały roboty.
A teraz najmuj wymłacać okłoty!

---

[1] Ад беларуск. вяроўка. Трэба: *sznur, powróz, lina*.
[2] Трэба: *może*.
[3] Трэба: *hetak*.
[4] Трэба: *hadzie*.
[5] На ўсход ад Вайтэляў ля рэчкі Уша знаходзіліся чатыры фальваркі Уша, вёска Уша, а таксама Уша Аляхновіцкая. Сёння на гэтай тэрыторыі – аграгарадок Аляхновічы.
[6] Сродак, які выклікае ваніты (ад грэцк. *emetikos*).

No! Niech tytko nasz stary będzie wesół, zdrowy
Jutro każe mu przynieść gazet numer nowy.
To mówiąc, poszła wydać kwiat lipowy.
Korzystając z hałasu, zamieszania, krzyku
Czytelniczka do swego wyszła pokoiku.
A ciekawa Sędzina przeklinając kota
Ślepiła sobie sama dokąd płynie flota.
Z korespondenta tego wiadomości
Politycznych znalazła dużo ciekawości,
A w urzędowym dzienniku z Londynu,
Że to wirutne kłamstwo co piszą z Turynu.
Sowietnik się zamyślił, poniuchał tabaki
I na zbrodnego kota wyrok wydał taki:
Statut Litewski, prawa Magdeburskie,
Swody zakonów nasze Petersburskie
Kradzież, napad, gwałty karają surowo
I zabójca za głowę ma nałożyć głową.
Wprawdzie u nas zabójcę mają wielkie lhoty,
Bo ich tylko zsyłają do ciężkiej roboty.
A czasem sąd potępi potem wytłumaczy;
Jedno prawo tak mówi, a drugie inaczej,
Często szala sędziego przeważa za złotem,
Wilka zrobią barankiem, a tygrysa kotem,
Lecz Mości Dobrodzieje długo gadać o tym
Wracam do dzieła. Po skończonym śledztwie
Okazało się jawnie, że w całem sąsiedztwie
Wszędzie temu kotowi zbrodnię dowiedziona
Jako ten kot w Putnikach[1] u Żyda Arona,
Wlazłszy w nocy przez dziurę gdzieści koło strzechy,
Zjadł lokszyn, ogryzł kogiel[2], pobrudził bebechy.
W Romanowie[3] przez okno dopadłszy zuchwalec,
U Josiela pachciarza[4] zjadł gęsiny szmalec.
Następnie zlizał śmietankę Polusi
I poogryzał sery suszone Nastusi.
Obatożony uciekł, Mości Dobrodzieju,
Bo już tam płatać psoty było niebezpiecznie.
W Hreczeniatach[5] po drodze pozjadał jajecznie,
W Dzieblewszczyźnie pochwytał oładki w oleju.
Według praw należałoby łotra wsadzić w worek,

[1] Вёска на паўночны ўсход ад фальварка Вайтэлі.
[2] Трэба: *kugiel* – жыдоўскі святочны пірог.
[3] Двор і вёска на паўднёвы захад ад фальварка Вайтэлі.
[4] Арандатар саду, млына, жывёлы (ад ням. *die Pacht*).
[5] Фальварак на поўдзень ад фальварка Вайтэлі.

Ale że to kryminał – zuchwały bandyta
Zamordował gołąbkę i resztę pochwyta.
Otóż za to zbójeckie jego przwinienie
Sąd wojenny. Zabójcę wieść na powieszenie.
Dekret takowy ściśle wykonano
Nad błotkiem na osince o 10[tej] rano.
Któż łzy policzy nieszczęśliwej kotki,
Które wylała w pokoiku ciotki.
Płakała i wzdychała nie było co radzić,
Więc musiano niebogę za okno wysadzić.
Mówili ludzie, nawet Abramowicz
Że z Dzieblewszczyzny, nawet z Radoszkowicz[1]
Do koteczki kociki biegali z pociechą.
Że widziano na strzesze, a czasem pod strzechą...
Może to prawda, a może i plotki
Na oczernianie pstrokacieńskiej kotki.
To tylko powiem jako rzecz istotną,
Że nieraz ją potem widziano markotną.
A jak przyszło dobrej, czułej żonie
Dotąd jeszcze żałobę nosi na ogonie.

[1] Мястэчка на ўсход ад фальварка Вайтэлі.

Карты

А. Свяневіч пра гэтае вершаванае апавяданне С. Замбжыцкага паведаміла наступнае: “Верш *Karty* мусіў быць напісаны ў 1868–1869 г., г. зн. тады, калі прайшла самая моцная хваля закрыцця касцёлаў, спалучаная ці то з жорсткім, ці то з падступным навяртаннем беларускага каталіцкага люду на праваслаўе, а таксама ўвядзенне рытуалаў (малітвы, прамаўляныя па-расейску, напр. малітва за цара) да набажэнстваў і г. зв. *Требников* (свежавыдадзеныя кніжкі для набажэнства па-расейску). У тытуле верша *Karty* аўтар выкарыстаў вядомую легенду пра жаўнера, знанага карцёжніка, якога злавілі на раскладанні картаў у касцёле. Па ўзору гэтай легенды ён стварыў іншую легенду, падстаўляючы замест жаўнера – пілігрыма”[1].

З першаю часткаю сцвярджэння ўнучкі паэта пагадзіцца мы не можам. Папершае, дата напісання верша падаецца ёю, відаць, адвольна. Бо ў тэксце ёсць адметная падказка, якую А. Свяневіч не заўважыла. Маем на ўвазе згадку аўтара пра тэлефон, які з’явіўся ў грамадстве напрыканцы 1870-х гг., а адносна шырокае яго выкарыстанне прыпадае на 1880–1890-я гг. Апрача таго, варта звярнуць увагу на тое, што гумарыстычныя матывы і гумарыстычная стылістыка, што дамінавалі ў паэтавых творах 1860–1870-х гг., тут адышлі на другі план, а пераважае рэлігійная тэматыка, якая, на нашу думку, уласціва чалавеку больш сталага (калі не сказаць – старога) веку. Па-другое, мы не знаходзім у легендзе аніякае сувязі з рэпрэсіямі царызму супраць Каталіцкага касцёла пасля падзей 1863–1864 гг. Бо сяляне ў беларускамоўнай частцы[2] твора адно апавядаюць пра стлумленне паўстання, удзельнікаў якога Муравей (цікавае – трэба думаць – народнае акрэсленне “вешальніка”) “pawieszau pastrelau // To za swiet pazakidau”. Дык з гэтай прычыны “ciepier hdzie byli kościoły // Brazgajuć u kałakoły”.

Што датычыць думкі А. Свяневіч пра выкарыстаны паэтам даўні і вядомы калісь тэкст, то можам адно прыняць ейную гіпотэзу, бо, на жаль, нам пакуль не ўдалося выявіць гісторыю пра жаўнера, які раскладаў карты ў касцёле.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацыі паводле кнігі: J. Zambrzycki, *Szmat czasu: Wspomnienia*, Warszawa 2010, с. 256–275.

---

[1] Цыт. па кн.: J. Zambrzycki, *Szmat czasu: Wspomnienia*, Warszawa 2010, с. 248.

[2] Як і ў вершаваным апавяданні *Суд ката ў Вайтэлях*, беларускамоўны – даволі вялікі – фрагмент арганічна ўваходзіць у структуру твора, выяўляючы значныя версіфікатарскія здольнасці паэта, які аднолькава ўдала творыў як па-польску, так і па-беларуску.

Karty

(legenda)

Powolnym krokiem
Z laską, z tłomokiem
Szedł pielgrzym w stroju podróżnym
I mówił pacierz
Z modlił się szczerze
Bo był prawdziwie pobożnym
Na Mszy często bywał
Ściśle wykonywał
Chrześcijańskie obowiązki
Lecz mu się zdawało
Że to wszystko mało
Kiedy nie umiał pomodlić się z książki
Więc tylko z pamięci
W najlepszej intencji
Odmawiał koronki, różańce, godzinki
A co jest ważniejsze
I w niebie cenniejsze
Wypełniał dobre uczynki
Pewnego wieczora
Strudzone miał nogi
Więc zaszedł do dworu
Niepodal drogi
Pana gospodarza
Prosi o gościnę
Przeprasza za winę
Że mu się naraża
Prosząc w swej niemocy
O przytułek w nocy
Pan domu człek cichy
Nie mający pychy
Najchętniej się zgadza
I w dom swój chędogi
Wcale nie ubogi
Przychodnia wprowadza
Pielgrzym koło progu
Pochwaliwszy Boga
Zaraz swe tłomoki
I płaszcz swój szeroki

W kąteczku izby umieścił
Pan domu go społem
Posadził za stołem
Czem chata bogata ugościł
Pani domu miła, dbała
Z nie strojna bardzo modnie
Wcześnie pościałkę posłała
Żeby gość spoczął wygodnie
Pielgrzym ślicznie podziękował
Lecz na stronę ulokował
Miękką pościałkę puchową
A płaszcz swój szeroki
Podłożył pod boki
Podróżny tłomok pod głowę
Jeszcze z sobą gawędzili
Gdy jacyś goście przybyli
Więc po miłej rozmowie
Gdy herbatę wypili
Goście i domu panowie
Coś o ósmej z kwadransem
Zasiedli nad preferansem
Na zielony stolik czysty
Rozdano sobie karty
Wszczęły się gawędki, żarty
Spisywano bety, wisty
Ci na kolor kupowali
Pasowali wistowali
Zgrane pulki obliczali
I tak sobie dalej grali
Pielgrzym zdziwiony
Chociaż znużony
Wzrok miał szeroko otwarty
Zaciekawiony, stoją ze strony
Patrzał, a patrzał na karty
Patrzał i dumał, coś roił w głowie
Wśród uczuć pobożnych, tkliwych
Gdy do spoczynku poszli panowie
I pielgrzym usnął snem sprawiedliwego
Kiedy ranne wstały zorze
Już Pielgrzym na chwałę Bożą
Klęcząc modły ofiarował
Zacnym państwu za gościnę
Za uprzejmość dobroczynność
Najpokorniej podziękował

A spełniając swą powinność
Z laską tłomokiem
Szybszym już krokiem
Dalej w świat powędrował.
(Pan mu karty podarował,
Widząc, że się im dziwował)
Idzie pielgrzym coraz dalej
Ale Boga coś nie chwali
Żadną pobożną piosenką
Lecz w zanadrze sięga ręką
Pod płaszcz wytarty
Dobywa karty
I gdzie usiada
Karty rozkłada
Od asa, aż do króla
I w niebo spoziera
Czasami aż łzę ociera
Tak się pobożnie rozczula
I te same karty
Co ludziom na żarty
Służą, a czasami
Pomiędzy graczami
Bywają powodem do kłótni i bitwy
Pielgrzym z nich codziennie
Dla duszy zbawienia
Układa sobie modlitwy

- - - -

W młodzikową niedzielę
W parafialnym kościele
Tłum ludzi coraz wyrasta
W wozach, wózkach, konno, pieszo
Zewsząd ludzie się spieszą
Jak kochające dziadki
Do kościoła swojej matki
Obywatele miasta
Przede Mszą uroczystą
W ławkach pozasiadali
Z uczonym organistą
Na rozmaite tony
Litanie, antyfony
Donośnie odśpiewali
Kiedyś wojak dzielny
A teraz dziad kościelny

Również też nie próżnował
Wody do kropielnicy
Węgla do kadzielnicy
Zawczasu przygotował
A gdy z pyłów ołtarza
Ze stearyny lichtarze
Zakrystian poocierał
Wszedł i otarł ambonę
A oferty złożone
Starannie pozabierał
Już się w zakrystyi szasta
Wybiła jedenasta
Zadzwoniono. Niedługo
Za kościelna posługą
Sam ksiądz proboszcz dobrodziej
Ze Mszą Świętą wychodzi
Zagrano na organach
Zabrzmiał psalm dawidowy
Lud wierny na kolanach
Z pokorę schyla głowy
Ojcze nasz'a wyrazy
Z anielskim pozdrowieniem
Powtarza wiele razy
Z bogobojnym westchnieniem
Tu szlachetni i szlachetne
I sławetni i sławetne
Razem z sobą pomieszani
Z starych książek w starej wierze
Odmawiają swe pacierze
Ofiarując one w dani
Panu i Najświętszej Pani
Wielmożne i urodzone
Panie pysznie postrojone
Dla których świat ten ma tak wielkie względy
Siadły w ławek pierwsze rzędy
A najmodniejsze te najpóźniejsze
Idą pełne kurażu
Z szlachtą się nie bratają
Omal że nie na ołtarzu
Aż za kratkami siadają
I z ksiąg niedawnych
Bogato oprawnych
A woniejących
W wyrazach słodko brzmiących

Najczęściej cudzoziemskich
Składają Niebu atencję
Na tę intencję
Aby im nieba dały
Ogromne kapitały
I wiele, wiele dóbr ziemskich
Młodzi pankowie, kawalerowie
Bogatych ojców synowie
Z ludem też nie uklękną
Gładząc wąsiki czubki na głowie
Z sobą szeptają – i poglądają
Tu i ówdzie na płeć piękną
Wśród pobożnych zgromadzenia
Szlących modły dziękczynienia
Pielgrzym w ławce zasiada
A na kolanach oparty
Dobywa z kieszeni karty
I przed sobą je rozkłada
Gdy to łudzie zobaczyli
Wszyscy bardzo się zdziwili
Ba! i strasznie się zgorszyli
Szepczą sobie panowie
Mrugają sobie panie
Pewno jemu źle w głowie
Widać ma pomieszanie
Baczysz, baczysz Makary
Widzisz jakije czary
Tak mówiła obdarta
Kulawa baba Marta
A Mateczka Boska! a Święty Antoni
Niechaj że Boh baroni
Pryszou da Boskiej chwały
Rozkładać tut kabały
Music to chwarmazon.
Dziad 1
A da duszy music jon.
Dziad 2
Music to duch nieczysty
Dzierżyć jako u manii
Treba jeho wieści da klebanii
Kab kłeban i organisty
Czytali nad nim litanii
I to nie inaczej jak na łaciński jazyк
Bo to czarci ad łaciny

Uciekajuć jak skaciny
Kali na ich siadzie zyg.
Dziad 1
Wot jak dobra chto umieje po łacinie
Toj uże nihdzie nikoli nie zhinie
– *Woj. Nie* – rzekł im dziad Ambroży
Kali pryjdzie dopust Boży
Jak toj każeć u czornuju hadzinu
I kryżem światym nie adchryścisz sia
I wadoj świanconoj nie abczyścisz Sia
I czort woźmieć ciabia i twaju łacinu

Pomnisz heta Ramanie
I ty pomnisz Andrej
Kali było paustanie
Jak tam toj Murawiej[1]
Wot było boskoje skaranie
Skolko tahdy panou
Da jakich panou wieczystych
A skolko ważnych ksiandzou
I arganisty
Naszli czerci pryczynu
Muczyć, dawić łacinu
Uciech[2] *czort pabrau*
Pawieszau pastrelau
To za swiet pazakidau
A ciepier hdzie byli kościoły
Brazgajuć u kałakoły
Ach aż uspomnieć żal
Para Ramanie
Dzwanić już na kazanie
Oj! straszy to czort M…

Gdy tak cicho nieśmiele
W kruchcie Ambroży prawił
Aż tu nagle w kościele
Aż policyant się zjawił
Wzrok rzucił na pielgrzyma
Widząc, że karty trzyma
Zaczął strasznie się srożyć
Kazał karty mu złożyć

---

[1] Гаворка, відавочна, пра Міхаіла Мураўёва (1796–1866), віленскага генерал-губернатара (1863–1865).
[2] Трэба: *Usiech*.

Pielgrzym nic nie odpowiada
Do ziemi przychyla kolana
I znów karty rozkłada
Więc policyant pełen złości
Basta woła w karty basta
Wywleka go bez litości
Prowadzi do Głowy Miasta
Świętokradztwa mu dowody
Obwinia i sam odchodzi.

Miasta tego Głowa
Nota bene nie kapuściana
Gorzałką tak nie zalana
Jakeśmy nieraz widzieli
U starszyn sielskich obywateli
Była to sobie głowa
W całym znaczeniu słowa
Z poważną miną
Wielką łysiną
O wszystkim sądzić gotowa
Otóż ten Miasta Głowa
Rzekł do pielgrzyma w te słowa
Kto ty taki? z jakiej strony?
Opętany? Nawiedzony?
Czyś ty śmiałeś z cherześcijanami
W uroczyste nabożeństwo
W kościele hulać kartami
Widzisz go! co za błazeństwo!
Patrzaj go, zaczął hulanki
Wnieś jeszcze kieliszki i szklanki
A potem zwady i bitwy
A wiesz ty, że powiedziano
A znasz ty, że napisano
„Dom mój jest domem modlitwy"
Po krótkim namyśle. Ono się zdarza
Że i w bliskości ołtarza
Ludzie błądzą i zabłądzą
Czasem aż w bliźnich kieszenie
Ludzka ułomność
Lecz jest przy tem cichość skromność
Łatwiejsze uniewinnienie
A więc srogo ich nie sądzą
Policya prędzej przebacza
Takich co sobie... z cichacza

Ale tu na jawne zgorszenie
A wiesz ty, że powiedziano
A znasz ty, że napisano
Biada kto daje zgorszenie
Wszak z ambony się ogłasza
Że kościół to matka nasza
Uważ! nie jedna jej córka lub synek
O poprawę bytu dbali
Przy kartach się mordowali
I w noc długo spali
A spełniwszy ten uczynek
Kochane córki i syny
Nie czując wcale swej winy
Niby potulne dziadki
Teraz tu na łono matki
Przyszli na odpoczynek
I siadłszy za ławkami
Ze złożonymi rączkami
Ze zmrużonymi oczkami
Kiwają pobożnie głowami
I dziś tutaj przy niedzieli.
Możeby i usnąć chcieli
A tym czasem, królem i asem
Lub wyciągając siódemkę
Nabożną kłócisz im drzemkę
Człowieku! masz ty sumienie
A wiesz ty, że powiedziano
A znasz ty, że napisano
Nie wwódź nas na pokuszenie
Straszne twoje przewinienie.

Panie! rzekł Pielgrzym, choć nie mam nauki
Nikczemnym czynem nigdy się nie spodlę
Obce są dla mnie i pisma i druki
Czytać nie umiem, na kartach się modlę

Na te słowa, Miasta Głowa
Myśląc, że to gruby żart
Sądząc, że ma rzecz z wariatem
Zapytał: powiedz mi zatem
Jak to ty się modlisz z kart?

Pielgrzym
Krótkie są moje pacierze do nieba

Bóg sam wie lepiej, czego nam potrzeba
Gdy Ojcze nasz, Anielskie zmówią pozdrowienia
Wierzę w Boga, za zmarłych wieczne odpocznienie
Kto się w opiekę poda Twoją Panie
To potem nad kartami mam takie dumanie.

As Sam jeden w przestrzeni, gdy spojrzę na niego
Wspominam sobie Boga jedynego
Pana wszechrzeczy, pełnego litości
Jak jedno Oko jego Opatrzności
Nad wszystkim czuwa, wszystko widzi wszędzie
Jak Bóg ten był przed wiekiem,
jest i wszędzie będzie

Dwójka z dwoma oczkami zawsze kartę wtórą
Ta mym pobożnym myślom przypomina
Drugą osobę, to jest Boga Syna
Który miał Boską i ludzką naturę
Równy we wszystkim Ojcu,
królował przed wiekiem
A dla zbawienia świata cierpiał,
stawszy się człowiekiem

Trójka mi przypomina zawsze Trójcę Świętą
Rozumowi ludzkiemu nigdy nie pojętą
Przez którą wszystko, co się stało, stało
Na tej ziemi i na niebie
Wszystko, wszędzie wielbi Ciebie
Przedwieczna chwało!

Czwórka Wspominam sobie gdy czwórkę położę
Czterech Ewangelistów, którzy słowo Boże
I dzieła Jego pełne wielkich cudów
Spisali w księgi. Wśród pogańskich ludów
Szerzyli wiarę świętą. Nowo nawróceni
W imię Ojca i Syna i Ducha ochrzczeni
Życiem cnotliwym, dobremi czynami
Dowiedli światu, że są chrześcijanami
Ni obietnica nagród, ni mąk strasznych trwoga
Nie zachwiała ich wiary w prawdziwego Boga
Barbarzyńskich tyranów na próżno złość wściekła
Wywarła na nich wszystkie męki piekła
Starców, niewiast, młodzieńców, dziewic łona śnieżne
Były szarpane w szmaty przez bestye drapieżne

Pośród świetnych widowisk rzymskiemu ludowi
Łamały ich tortury, ścinał miecz oprawców
Lecz coraz przybywali męczennicy nowi
I rosła liczba Chrystusa wyznawców.
Wszelka złość ludzka była nadaremną
Za świętą miłością wzajemną
Na tortury, pod miecze, na stosy ogniste
Szli wierni, jak na jakie gody uroczyste
Oddając mężnie ciała, lecz ich dusze czyste
Łączyły się w niebiesiech ze swoim Oblubieńcem
Który skonał na krzyżu pod cierniowym wieńcem
O pełni żywej wiary i miłości
Święte niewiasty! Wy mężowie święci
Którzyście poświęcili marność dla wieczności
Zmysłowym ludziom wcale nie pojęci
Wielcy przed Panem swymi zasługami.
Gdy Wam świątynie i ołtarze wznosim
Ułomni, słabi pokornie Was prosim
O święci męczennicy, módlcie się za nami!

Piątka mi przypomina jak pięcią chlebami
Jezus nakarmił mężów pięć tysięcy
Jak chleba coraz przybywało więcej
Ułamków wzięto dwunastu koszami.
Jezus swe Bóstwo okazywał w cudzie
Lecz nie poznali Boga dumni i źli ludzie
Przez ich to zazdrość Chrystus niewinny i święty
Skonał w straszliwych mękach na krzyżu rozpięty
I któż tak twardego serca będzie między nami
Żeby nie bolał nad pięcią Jezusa ranami.

Szóstka jest dla mnie wielkim przypomnieniem
Sześciu dni, w których Bóstwo pracowało
Kiedy Stworzyciel przed świata stworzeniem
Stań się powiedział – i wszystko się stało
Z czarnych chaosów bez miary i końca
Stał się dzień jasny (światły) i ciepły od słońca
I noc posępna usiana gwiazdami
I srebrny (jasny) księżyc z czterema odmianami
Stała ziemia, a prawice Boża
Ujęła w brzegi rozhukane morza
Pełne żywiołów, straszne swą głębiną,
Do których zewsząd bystre rzeki płyną
Wzgórki, doliny były postrojone

W cieniste drzewa i łąki zielone
Tu życie wcięło rozmaite źwierze
I ptactwo zdobne różnofarbne pierze
Między wodami dwóch rzek cichych czystych
Pośród ziół wonnych i krzewów kwiecistych
Wśród śpiewu ptasząt i brzęku owadów
W jednej z tej ziemi najpiękniejszych sadów
Gdzie się przepyszne drzewa uginały
Nosząc na sobie owoc doskonały
Gdzie obfitość jesieni z obfitością maju
Były z sobą złączone. W tym rozkoszy raju
Bóg na swój obraz na swe podobieństwo
Pierwszego człeka ulepiwszy z gliny
Wszechmocnością swoją dzielną
Tchną weń duszę nieśmiertelną
Zrobił go panem tej ziemskiej krainy
A dając swoje błogosławieństwo
Jemu i z jego żebra stworzonej kobiecie
Rzekł im: Wszystko to dla was.
Cieszcie się na świecie
Niech się rozmnaża wasze społeczeństwo
Chcecie by świat ten był wam ciągłe rajem
Życie uczciwe – miłujcie się wzajem
Miejcie dla Stwórcy cześć i posłuszeństwo
W takie posłanie wierzono przed laty
Lecz dziś w wieku postępu,
dziś w wieku oświaty
Robiąc dziwy siłą pary
Telefonem[1], telegrafem
Ludzie swych ojców już nie mają wiary
Sądzą, że wszystko to stało się trafem
I wątpią w Boga, w nieśmiertelność duszy
Jeśli szalony filozof dowodzi
O Boże! słuchać aż więdnieją uszy,
Że rodzaj ludzki to od małp pochodzi.

Głowa Miasta
A czy mu się w głowie pomieszało?
Prędzej od ludzi idzie małpi ród
Sądzę, gdyby z ludzi tyle małp nie było
Nie miałby świat tak wiele magazynów mód.
Jak gdzieś panowie albo wielkie panie

[1] Першыя тэлефоны з’явіліся ў 1870-я гг. Патэнт на вынаходніцтва тэлефона ў 1876 годзе атрымаў Аляксандар Бэл (1847–1922).

Wymyślą jakieś dziwaczne ubranie
Patrzaj o Boskie skaranie
Zaraz ich naśladują i w uboższym stanie
Włócząc ogony, strojąc wielkie czuby
I dziwnej jakiejś szukając w tem chluby.
Jakże mię nieraz serdecznie naśmiesza
W modnych kostiumach potomstwo Mojżesza
Biada mocpanie, darmo mów ludziom kazanie
Dziś ludzie niby małpy lubią małpowanie.

Pielgrzym
Niech że im Pan Bóg da upamiętanie
Przy siódemce ja sobie mam takie dumanie

Siódemka Dzień siódmy dniem spoczynku był u Stwórcy
U żydów dzień ten zowie się szabasem
U chrześcijan, który liczą nowym czasem
Dzień Zmartwychwstania Pana zowie się niedzielą
W dniu tym wolni od pracy wierni chrześcijanie
Niechaj się ziemską nie zajmują troską
O duszach swoich niech mają staranie
Niechaj na większą cześć i chwałę Boską
Z wiarą, miłością, podniesionym duchem
Lud chrześcijański słów Boga i Mszy Ś-tej słucha
Dzień zaczęty modlitwą, myślą bogobojną
Można kończyć zabawą przystojną.

Ósemka Ośmioro błogosławieństw tu wspominam sobie
Jak Pan Jezus, będąc na tej ziemi
Nie z bogaczami świata, ale żył z biednymi
Nauczał ich, nakarmiał, uzdrawiał w chorobie
Wlewał w ich serca przez pociechy Boże
Pokój, którego ten świat dać nie może
Pan Jezus mówił: „Ludzie Bogu wierni
Czystego serca, cisi, miłosierni,
Pokój czyniący, wy którzy łakniecie
Królestwo Boże widzieć na tym świecie
Z łzy, cierpienia, uciski, niedole,
Które znosicie tu na tym padole
Niesprawiedliwie deptani, gardzeni
Błogosławieni wy błogosławieni
Świat się weseli, a wy zasmuceni
Ale wasz smutek w radość się zamieni
Ziemskie rozkosze, skarby tego świata

Marnym są tylko prochem i zgnilizną
Dusze cnotliwe, waszą jest ojczyzną
Niebo – w nim wieczna będzie wam zapłata”.

Dziewiątka Dziesięciu trędowatych okrytych ranami
Odrzuconych od świata w swej ciężkiej chorobie
Zaszedłszy drogę Panu pokornie wołało
Jezu Synu Dawidów zmiłuj się nad nami
Pan Jezus się zlitował i w tej samej dobie
Dziesięciu trędowatych zdrowie odzyskało
Poszli w świat – świat ich znowu wesoło powitał
Ten świat, który był głuchy na ich cierpień jęki
Jeden z nich tylko wrócił, czynił Panu dzięki
Gdzież dziewięć oczyszczonych P. Jezus zapytał?
Tu należy przypomnieć chrześcijańskiej braci
A my, czyż nie jesteśmy, jak ci trędowaci?
Gdy nam trwoga do Boga ratunku wołamy
Do Boga, od którego wszystko dobro mamy
On nam duszy i ciała cierpienia rozprasza
On nam ucieczką, mocą – gdzież dlań
wdzięczność nasza

Dziesiątka Dziesięcioro nam P. Bóg dał swoich przykazań
Mówimy je w pacierzu – słyszym często z kazań
Co nam każą wypełniać, czego strzec się trzeba
By po tym życiu – dostać się do nieba
Mówimy i słuchamy, ale ot tak właśnie
Jakby to były jakieś staroświeckie baśnie
Powiedziano na samprzód jest w Boskim zakonie
Nie będziesz Bogów cudzych miał przede mną
A ludzie? Za korzyść nikczemną
Biją czołem nie Bogu lecz świata mamonie
I mają sobie jako rzecz przyjemną
Imienia Pana Boga wzywać nadaremno
Jakże dzień święty święcą? Czyż to nas nie wstydzi
Że ten zakon spełniają lepiej od nas Żydzi?
A chrześcijanie Chrystusa wyznawce
Jakąż się w dzień ten zajmują zabawą
Ilu dzień zacznie na kościelnej ławce?
Ilu go kończy u Żyda pod ławą!
W sercach młodzieży czy wiele się mieści
Dla swych rodziców i dla starszych części
A wszakże władza komukolwiek dana
Zawsze w swem źródle pochodzi od Pana

Z boleścią serca często to słyszymy
Że miedzy ludźmi straszne są Kainy
Są co zwodzą niewinność, czystą miłość brudzą
Są co cichaczem własność zabierają cudzą
Z żalem to mówię, o Boże mój Boże!
Czyż to uczciwszym człowiek być nie może.
Fałszywie świadczy świadek przekupiony
Przeciw bliźniemu czego nie oglądał
Rzadki to człowiek, co bliźniego żony
I dobra jego sobie nie pożądał
Słowem, że od kolebki do zawarcia powiek
Kogóż nic szpeci jaka brzydka wada
„Wszysceśmy ludzie i ksiądz proboszcz człowiek"
Rzuć kamień, kto bez grzechu P. Jezus powiada,
A jednak w dziesięciorgu Bożych przykazaniach
Jest mądrość tak głęboka i godna uznania
Że żaden mędrzec kodeksu ludzkości
I gdy się zstanowim, wszyscy to przyznajem
Że przy ich zachowaniu świat mógłby być Rajem.

Dama Gracz myśl i o figurze, ja myślę o damie
Tej, która w Jasnej Górze, która w Ostrej Bramie
I w wielu innych jaśnieje obrazach
Pod której obronę w ciężkich dla nas razach
Uciekamy się mając utrapienie
Niepokalana, Nienaruszona
O Panno z Twojego łona
Wyszło dla świata zbawienie.
Matko bądź naszą obroną
W Twem sercu litość się mieści
Wszak Twoje Najświętsze łono
Przeszył miecz siedmiu boleści
Więc Ty znasz, co jest cierpienie
Wstaw się za nami swemi prośbami
By Bóg odpuścił nam winę
Święta Maryo, módl się za nami
Teraz i w śmierci godzinę.

Król Króla na ziemi i na wielkim niebie
Z psalmistą nieraz do Ciebie wołamy
Ojcze nasz co dzień mówimy do Ciebie
Gdy Ciebie Królem, gdy Cię ojcem mamy
W Tobie nadzieje nasze pokładamy.
Niech nas nie trwożą ziemskie niepokoje

Myśl nasza Tobą niech będzie zajęta
Święć się Twe imię, przyjdź królestwo Twoje
Bądź jak w Niebie na ziemi Twoja woła święta
Król jest obrazem Najwyższego Pana
Bo Bóg na tej ziemi. Komuż nie jest znana
Moc i potęga Jego Majestatu
Z którą On rządzi znaczną częścią świata
Jemu winniśmy zawsze służyć szczerze
Za Niego w boju nieść życie w ofierze
Przed Jego tronem schylamy kolana
Bo wielka władza od Boga Mu dana
A Ewangelia św tak nam mówi
Słowami Zbawcy i Pana naszego
Oddajcie Bogu to co jest Bożego
A co cesarskie dajcie cesarzowi
Taki jest rozkaz Boga. Pomnę twe kazanie
Świętej pamięci zacny Księże Janie
Jakeś nam mówił: „Bracia Chrześcijanie!
Nie tylko pieniądz, lecz zdrowie i mienie
Wszystko to cesarzowi nieście na ofiarę
Lecz gdzie iść będzie o wasze sumienie
O nie omylną świętą naszą wiarę...

Tu Pielgrzym umilkł, zmiarkował albowiem
A co pomyślał Wam potem powiem.

Tak! Mówił dalej Pielgrzym – ludzie nad kartami
Rozmaitemi zajmują się grami
Preferansa, stukulkę, zabójczy stos lubią
Tem często bliźnich albo samych siebie gubią
Karty temu nie winne, że na zły użytek
Ludzie je obracają, nad kartami można
Wzbudzić sobie można myśl wielką, piękną i pobożną
Boga na chwałę, duszy na pożytek

„Oj, rzekł mu Głowa, muszę cię zapytać
Powiadasz bracie, że nie umiesz czytać
Czemuż prawisz o starym i nowym zakonie
Jak gdyby jaki proboszcz na ambonie
Ja cię mam w podejrzeniu, pewno byłeś w klasach
Musisz być biegłym i w naukach świeckich"

Pielgrzym
Nie mój wielmożny Panie, lecz ja w dawnych czasach

Byłem na dworach Panów staroświeckich
Tych co nosili staropolską odzież
Mądre ich były pobożne rozmowy
Teraz nam tego już nie powie młodzież
Ach! Prawdaż, że to dzisiaj wiek postępowy.

Głowa miasta
A cóż przecie o walecie
Nic nie chciałeś mi powiedzieć?
Jam ciekawy każdej sprawy,
Radbym coś i o nim wiedzieć.

Pielgrzym
Boję się, wielmożny Panie,
Czasem gniew Twój, lub karanie...

Głowa miasta
Mów otwarcie o tej karcie
Nic ci się złego nie stanie.

Pielgrzym
Dziś wspominam przy walecie
Tego łotra policyanta
Który chciał na moim grzbiecie
Uciąć tęgiego kuranta
Gdybym nikomu nic nie radził
On w złości swojej zawzięty
Wyciągnął mnie ze Mszy Świętej
I do was tu przyprowadził.

Śmiał się z tego Głowa śmiał się
Dla pielgrzyma grzecznym stał się
Nie obwinił nie sztrafował. Bodaj go czemś udarował.
Pielgrzym ślicznie podziękował
I znów powolnym krokiem. Z laską z tłomokiem
Przez miasteczko powędrował.
Potem przed kościelnym progiem
Krótką zmówiwszy modlitwę,
Poszedł przez rodzinną Litwę.
Niechże idzie z Panem Bogiem!

Невядомы аўтар

Некралог Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча

Надрукаваны ў 10 нумары газеты "Kraj" за 1885 г. некралог Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча[1] стаўся асноваю не толькі публікацыі Эдварда Елінка (1855–1897) у часопісе "Slovanský sbornik"[2], але і кароткае нататкі пра беларускага літаратара ў эміграцыйнай газеце "Kurjer Polski w Paryżu"[3].

На жаль, нататка, як гэта звычайна практыкавалася ў выданні, не падпісаная. А таму немагчыма сказаць, хто ў Парыжы, напаткаўшы ў пецярбургскай газеце інфармацыю пра пісьменніка з Люцынкі, пераказаў асобныя яе фрагменты. Відавочна, аўтар некралога (праўда, з невядомых прычынаў матэрыял трапіў у аддзел *Rozmaitości*, а не *Nekrologja*) меў нейкія звесткі пра В. Дуніна-Марцінкевіча. Пра гэта можа сведчыць згадка пра напісаны і выдадзены пісьменнікам *Elementarz białoruski*. Пра што тут гаворка? Пра *Elementarz dla dobrych dzietok katolikou,* сапраўды надрукаваны ў Варшаве ў жніўні-верасні 1862 г.? Аднак мы нічога не ведаем пра датычнасць В. Дуніна-Марцінкевіча да гэтага выдання[4].

Цікава тое, што аўтар некралога дастаткова абазнаны ў беларускіх выдавецкіх справах часоў паўстання. Ён ведае пра "Мужыцкую праўду" Кастуся Каліноўскага; ведае "tak zwane hutorki". Прычым, упэўнена называе аўтара гэтых твораў[5].

Зусім магчыма, што аўтарам гэтае нататкі пра беларускага паэта быў сам выдавец і рэдактар "Kurjera Polskiego w Paryżu" Адольф Райф (1832–1902), які з пачатку 1850-х гг. да 1864 г. актыўна працаваў у выдавецкай галіне ў Варшаве. Дык ці не азначае гэта, што да "голасу" парыжскае газеты варта прыслухацца?

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацыі і ў перакладзе на беларускую мову.

---

[1] eli, *Pieśniarz białoruski*, „Kraj" 1885, nr 10 (10/22 marca).

[2] J., *V. Dunin Marcinkěvič*, "Slovanský sbornik" 1885, ročnik IV, čislo 5, s. 276–277. Гл.: [online] https://archive.org/details/slovansksbornk05unkngoog/page/n281 [доступ: 28.02.2019].

[3] *Rozmaitości,* "Kurjer Polski w Paryżu" 1885, nr 32 (15 kwietnia).

[4] Гл.: М. Хаўстовіч, *Беларускамоўныя рэлігійныя кнігі XIX ст*. [у:] М. Хаўстовіч, *Шляхамі да беларускасці: Нарысы, артыкулы, эсэ*, Warszawa 2010, с. 581–586.

[5] Як сведчанне таго, што рэдакцыя дзеля сваіх публікацый выкарыстоўвала дакладныя звесткі, можам спаслацца на некралог Антона Трусава ў 37 нумары газеты за 1885 г. Справа ў тым, што толькі ў ім падаецца дата смерці паўстанца і рэвалюцыянера: "28 лютага (стар[ы] кал[яндар]) г[этага] г[года] памёр ад запалення мазгавое абалонкі ў Мінску літоўскім падпаручнік польскага войска ў 1863 г. Антоні Трусаў". Гл.: B. L., *Nekrologja*, "Kurjer Polski w Paryżu" 1885, nr 37 (1 lipca). Гісторыкі не звярнулі ўвагі на некралог у гэтай газеце, дык дату смерці А. Трусава падавалі неакрэслена: "1886 г." ці "około" 1886 г. Аўтарам некралогу быў Баляслаў Ліманоўскі (1835–1935).

Rozmaitości

W różnych okolicach kraju naszego spotkać można bardzo oryginalne i zarazem szlachetne postacie, które są ozdobą polskiego narodu.

Taką postacią był na Białorusi Wincenty Marcinkiewicz. Szlachcic z urodzenia, był dla chłopów nie tylko przyjacielem lecz i bratem. Gorący patrjota polski, chciał ażeby szlachta polska podnosiła lud do braterstwa[1] i szczerze dbała o jego oświatę. W tym to celu pisał dzieła nie tylko po polsku lecz i po białorusku. Zawód literacki rozpoczął dwuaktową komedją „Sielanka" w języku na pół polskim, na pół białoruskim, w której sam grywał główną rolę wójta Nauma, był bowiem przez czas jakiś aktorem. Następnie wydał powiastki białoruskie, bardzo chwalone przez Syrokomle[2]. Napisał i wydał Elementarz białoruski. Rząd moskiewski nie dopuszczający oświaty pomiędzy chłopami białoruskimi rozszerzać Elementarza białoruskiego nie pozwolił. Największą pracą Marcinkiewicza był przekład na język białoruski Pana Tadeusza, którego niestety z powodu cenzury rozeszło się tylko kilka exemplarzy drogą prywatną. Marcinkiewicz umarł w Marcu 1885 roku[3] w 78 roku życia i pochowany został w Tupalszczyznie pod Mińskiem. Można go uważać za twórcę literatury białoruskiej, jako gałęzi na pniu polskiej wyrosłej.

Pisarzem tej literatury był także *Konstanty Kalinowski*, członek Wydziału Rządu Narodowego na Litwie[4], powieszony przez Moskali w Wilnie, w czasie powstania 1863 r. Kalinowski wydawał po białorusku ludowe, tajemne czasopismo i pisał tak zwane hutorki[5]. Był to człowiek niepospolity i również sympatyczny jak Marcinkiewicz.

Ten ostatni był także prześladowany przez Moskali, lecz szczęśliwa gwiazda nad nim czuwała, że nie stał się pastwą tyranii najezdników moskiewskich na Białorusi.

Kraj petersburski wydrukował biografię Marcinkiewicza, nie tak przecież dokładną i szczegółową, jakby życzyć należało.

---

[1] "Podnieść lud do braterstwa ze szlachtą" – гэта адзін з лозунгаў тагачасных дэмакратаў. Гл.: [B. Trentowski], *Wizerunki duszy narodowej s końca ostatniego szesnastolecia przez Ojczyźniaka*, Paryż 1847, s. 269.

[2] Маюцца на ўвазе артыкулы Уладзіслава Сыракомлі ў „Gazecie Warszawskiej" (1855, nr 184, 4/16 lipca; 1857, nr 16, 6/18 stycznia) i „Kurjer Wileński" (1861, nr 19, 7 marca; nr 20, 10 marca).

[3] Дату (дакладней: месяц) смерці В. Дуніна-Марцінкевіча "Kurjer Polski w Paryżu" падае на падставе некралога ў газеце "Kraj".

[4] К. Каліноўскі быў сябрам аддзела Rządu Narodowego na Litwie (насамрэч: Часовага правінцыяльнага ўрада Літвы і Беларусі) да 31 ліпеня 1863 г. Пасля арышта Якуба Гейштара ён становіцца кіраўніком Аддзела.

[5] Невядома, пра якія hutorki ідзе гаворка: *Hutorku dwóch susiedau* (nr 1–4) ці *Hutorku staroho dzieda*.

Rozmaitości[1]

У розных кутках нашага краю можна спаткаць вельмі арыгінальныя і шляхетныя постаці, якія з’яўляюцца аздобаю нашага народу.

Такою постаццю на Беларусі быў Вінцэнт Марцінкевіч. Шляхціц паводле нараджэння, ён быў для сялян не толькі прыяцелем, але і братам. Гарачы польскі патрыёт, ён хацеў, каб польская шляхта прызнавала люд за братоў і шчыра дбала пра яго асвету. З гэтаю мэтаю ён пісаў свае творы не толькі па-польску, але і па-беларуску. Пачаткам яго пісьменніцкай кар’еры была двухактавая п’еса *Ідылія* на мове напалову польскай, напалову беларускай, у якой ён сам іграў галоўную ролю войта Навума, бо быў пэўны час акцёрам. Потым ён выдаў беларускія апавяданні, якія вельмі хваліў Сыракомля. Напісаў і выдаў *Elementarz białoruski*. Маскоўскі ўрад, які не дапускаў пашырэння асветы сярод беларускіх сялянаў, не дазволіў распаўсюджваць *Elementarz białoruski*. Самая значная праца Марцінкевіча – пераклад на беларускую мову *Пана Тадэвуша*, якога, на жаль, з-за цэнзуры разышлося прыватным чынам усяго некалькі асобнікаў. Марцінкевіч памёр у сакавіку 1885 года ва ўзросце 78 гадоў і быў пахаваны ў Тупальшчызне пад Мінскам. Яго можна лічыць стваральнікам беларускае літаратуры, што вырасла з польскае.

Пісьменнікам гэтае літаратуры быў таксама Канстанцін Каліноўскі, сябра Аддзелу Нацыянальнага ўраду на Літве, якога павесілі маскалі ў Вільні пад час паўстання 1863 года. Каліноўскі выдаваў па-беларуску народную падпольную газету і пісаў гэтак званыя *гутаркі*. Быў гэта чалавек незвычайны і такі ж сімпатычны, як Марцінкевіч.

Апошні быў таксама пераследаваны маскалямі, але ім апекавалася шчаслівая зорка: ён не стаўся ахвяраю тыраніі маскоўскіх захопнікаў на Беларусі.

Пецярбургскі “Kraj” надрукаваў біяграфію Марцінкевіча, хоць і не такую дакладную ды падрабязную, як бы належала.

[1] Назва газетнае рубрыкі.

Ялегі Пранціш Вуль

Знайсці Ялегі Пранціша Вуля ў Варшаве

Пра тое, хто хаваўся пад псеўданімам Ялегі Пранціш Вуль і дзе прайшлі ягоныя апошнія гады жыцця, стала вядома з артыкула Яўхіма Карскага *Стары беларускі пісьменьнік Арцэм Дарэускі-Вярыга і яго літэратурны альбом*: "Яго імя Пранцішак Элігіуш Караффа-Корбут. Памер у Варшаве у 80 годах. У яго у Варшаве зьбірауся беларускі гурток: Плуг (Пяткевіч А.), Каратынскі і др. Вестка Р. Земкевіча"[1]. Максім Гарэцкі пра гэтую публікацыю не ведаў, дык у сваіх працах (падручніках і хрэстаматыі) нататку пра Ялегі Пранціша Вуля дапоўніў толькі тады, калі рыхтаваў трэцяе (насамрэч, чацвёртае, хоць і пазначанае як трэцяе, перапрацаванае і дапоўненае разглядам вуснае народнае паэзіі, маскоўска-ленінградскае) выданне *Гісторыі беларускае літаратуры* (1924).

Дадзеным псеўданімам Ф.Э. Карафа-Корбут актыўна карыстаўся ў другой палове 1850-х – пачатку 1860-х гг. Так ён падпісваў вершы да Эдварда Жалігоўскага (*Do Antoniego Sowy: Na znak czci i na pamiątkę*), рэдакцыі газеты "Słowo" (*Pozdrowienie do Redakcyi „Słowa"*), Арцёма Вярыгі-Дарэўскага (*K Dudaru Arciomu at naddźwińskaha mużyka*, *Myśl nienowa*)[2], рэдакцыі газеты "Ruch Muzyczny" (*Koniec drogi*, *Rozmowa z przyjaciółką*)[3]. Гэтаксама, відаць, планаваў ён падпісваць свае карэспандэнцыі ў тыя выданні, з якімі спадзяваўся наладзіць супрацоўніцтва. Праўда, магчымасцяў для такога супрацоўніцтва асабліва не было: пецярбургскае "Słowo" ўлады зачынілі на 15 нумары, а ў віленскія выданні Адама Кіркора з Віцебска пісаў А. Вярыга-Дарэўскі. Заставалася дамовіцца з пэўным варшаўскім часопісам ці газетаю. Дзеля спробы сваіх журналісцкіх сілаў Ф.Э. Карафа-Корбут абраў папулярнае ў той час выданне – "Gazetę Codzienną", да якога Леапольд Крананберг і Юзаф Ігнацы Крашэўскі здолелі прыцягнуць чытацкую публіку не толькі ў Польшчы, але і ў іншых мясцінах, дзе жыло польскамоўнае насельніцтва.

Першы допіс Ялегі Пранціша Вуля быў апублікаваны ў ліпені 1860 г. Ці было што яшчэ надрукаванае ў гэтай варшаўскай газеце – выявіць пакуль

[1] Е. Карскі, *Стары беларускі пісьменьнік Арцэм Дарэускі-Вярыга і яго літэратурны альбом*, "Беларусь: Штадзенная палітычна-эканамічная і літэратурная газэта" 1919, № 50 (21 сьнежня). Пазней гэты артыкул (па-расейску) увайшоў у кнігу Я. Карскага *Бѣлорусы*, т. III: *Очерки словесности бѣлорусскаго племени*, ч. 3: *Художественная литература на народномъ языкѣ*, Петроградъ 1922, с. 66–69.

[2] Гл.: М. Хаўстовіч, *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў*, т. першы, Warszawa 2014, с. 249–255.

[3] Гл. ніжэй.

не ўдалося. Але ліст да Ю.І. Крашэўскага ад 26/14 лютага 1861 г. мог датычыць як вядомай нам публікацыі ў 188 нумары "Gazety Codziennej", так і нейкай пазнейшай (магчыма, з-за рэдакцыйнай памылкі, непадпісанай)[1].

На жаль, пра дачыненні Ф.Э. Карафа-Корбута з варшаўскімі, а таксама нейкімі іншымі выданнямі ў 1861–1863 гг. нам нічога больш невядома. Калі яны і былі, дык высылка ў Сібір іх перапыніла.

Нядаўна нам удалося выявіць шэраг згадак пра віцебскіх Карафа-Корбутаў у Табольску (Вільгельм) і Іркуцку (Маўрыцы, Францішак і Ганна). Апошняя з іх датаваная ліпенем 1872 г. Завяршаючы артыкул пра шляхі і сцежкі Ялегі Пранціша Вуля, мы задаваліся пытаннем: якую з амністый царскага ўрада былым паўстанцам – *Указ* ад 9 студзеня 1874 г. ці *Высочайшее повеленіе* ад 15 мая 1883 г. – здолеў скарыстаць віцебскі паэт? І схіляліся да думкі, што менавіта апошнюю, 1883 г.[2]. Аднак насамрэч аказалася, што першую – 1874 г.

У снежні 2018 г. Антон Францішак Брыль, інфарматык і адначасна паэт ды даследчык культуры і літаратуры Беларусі, выпадкова натрапіў на кароткае паведамленне ў рубрыцы *Zmarli w ostatnich dniach* "Gazety Lwowskiej": "W Warszawie Franciszek Korbutt, literat, długoletni współpracownik warszawskiej «Gazety Polskiej», w 58 roku życia"[3].

Відавочна, дадзеная інфармацыя грунтавалася на публікацыі пэўнай варшаўскай газеты і найверагодней тае, у якой працаваў нябожчык. Без асаблівых цяжкасцяў удалося выявіць патрэбны нумар "Gazety Polskiej".

Зусім магчыма, што прозвішча беларускага паэта з'явілася ў газеце, дзе ён працаваў, толькі пасля ягонае смерці: у 282 нумары (10 grudnia) "Gazety Polskiej" за 1894 г. яно сустракаецца тройчы: на першай, другой і на чацвёртай старонках. Спачатку ў змесце нумара, пасля – на другой старонцы, дзе нехта з супрацоўнікаў рэдакцыі змясціў каротную нататку *Wspomnienie pośmiertne: Ś.* ✝ *P. Franciszek Korbutt* і нарэшце ў рубрыцы *Nekrologia* – абвестка пра смерць і пахаванне.

І *Wspomnienie pośmiertne*, і *Nekrolog* утрымліваюць важныя звесткі пра Ялегі Пранціша Вуля. "Амаль дваццаць гадоў" працы ў варшаўскай газеце могуць сведчыць, што ў сталіцы Привислинскаго края[4] сібірскі выгнаннік апынуўся ў 1874 ці 1875 г. і што адзіным месцам ягонае працы была названая газета. Цікава тое, што гэта была тая ж самая газета, у якую Ф.Э. Карафа-Корбут пісаў калісь лісты і карэспандэнцыі з Віцебска[5]. Ю.І. Крашэўскі ў ёй ужо не працаваў, але галоўным рэдактарам выдання ў 1874 г. быў

[1] Гл.: М. Хаўстовіч, *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі канца XVIII–XIX стагоддзя*, т. чацвёрты, Warszawa 2018, с. 302–303.

[2] М. Хаўстовіч, *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў*, т. першы, Warszawa 2014, с. 248.

[3] "Gazeta Lwowska" 1894, nr 284 (13 grudnia).

[4] Якраз у 1874 г. ранейшае Царство Польское (Królestwo Polskie) пачалі паўафіцыйна называць Привислинский край (Kraj Nadwiślański).

[5] У 1861 г. Леапольд Крананберг (1812–1878), тагачасны ўладальнік выдання, перайменаваў "Gazetę Codzienną" на "Gazetę Polską".

Юзаф Сікорскі (1813–1896), які рэдагаваў у 1857–1862 гг. “Ruch Muzyczny”, а г. зн. тая асоба, якая надрукавала ў 1859 г. два вершы маладога паэта. Заўважым, што за ўвесь час існавання “Ruchu…” там былі надрукаваныя толькі вершы васьмі аўтараў, сярод якіх – Уладзіслаў Сыракомля, Дыятыма і інш.[1].

Лісты і карэспандэнцыі Ялегі Пранціша Вуля 1860-х гг. маглі быць вядомымі і наступнаму галоўнаму рэдактару і выдаўцу “Gazety Polskiej” ад 9 снежня 1874 г. Эдварду Леа (1829–1901), які з 1859 г. стала супрацоўнічаў з газетаю, пісаў музычныя і тэатральныя рэцэнзіі.

Мы не ведаем, хто з іх – Ю. Сікорскі ці Э. Леа – узяў на працу былога паўстанца і выгнанніка, але прапанаваная была яму адно сціплая пасада карэктара. Можа, з-за рэдактарскай палітычнай асцярожнасці, хоць наўрад ці што лепшае той мог прапанаваць: з газетаю супрацоўнічалі самыя вядомыя тагачасныя літаратары і публіцысты. Дастаткова назваць імёны Генрыка Сянкевіча, Элізы Ажэшкі, Пятра Хмялёўскага, Баляслава Пруса і інш.

Дзесяцігадовы побыт у Сібіры не аказаў негатыўнага ўплыву на веданне Ф.Э. Карафа-Корбутам польскае мовы. Да таго ж – паводле ацэнкі аўтара некралога – са сваімі абавязкамі ён спраўляўся выдатна: папраўляў не толькі арфаграфічныя і граматычныя памылкі, але і стылістычныя ды іншыя, калі гадзінамі дыскутаваў са славутымі аўтарамі.

На нашую думку, аўтарам *Пасмяротнага ўспаміну* з’яўляецца галоўны рэдактар выдання – Э. Леа, бо невыпадкова ў ім шмат месца займае ўхвальная ацэнка самаахвярнае працы Ф. Корбута на карысць газеты ды і наўрад ці нехта іншы з супрацоўнікаў ведаў яго цягам “амаль дваццаці гадоў”. Істотнай для нас інфармацыяй з’яўляецца тое, што аўтар ведае пра публікацыю Ялегі Пранцішам Вулем сваіх вершаў у “некалькіх тутэйшых выданнях” ды тое, што яны вызначаліся “высокім палётам думкі і прыгожаю формаю”. Выданні, праўда, не называюцца, але калі творы друкаваліся пад ранейшым псеўданімам паэта, то з часам яны будуць выяўленыя.

А вось з біяграфіі паэта ў *Пасмяротным успамін*е згадваецца няшмат. На пэўную ўвагу заслугоўвае інфармацыя пра месца нараджэння Ф.Э. Карафа-Корбута – Гарадок Віцебскае губерні[2]. У хроснай метрыцы ўказваецца іншае месца – Віцебск, а таксама тое, што бацькі немаўляці – парафіяне віцебскага фарнага касцёла Найсвяцейшае Тройцы. Чаму ж Гарадок? Бо, відаць, сям’я Карафа-Корбутаў была нейкім чынам звязаная з Гарадком. Магчыма, адтуль паходзіла маці паэта – Антаніна з Сабалеўскіх, дык ці не праводзіў ён свае дзіцячыя гады, а таксама вольны час якраз у Гарадку? Зрэшты, звесткі, якія падаюцца ў тут, хоць і паходзілі ад самога (?)

[1] Адной з гэтых васьмі публікацый былі беларускамоўныя вершы А. Вярыгі-Дарэўскага *Dumka: Sałdatka (z komedyo-opery pod tytułem Grzech 4ry hnieu)* і *Hymn: Do obrazu Cudownej Matki Boskiej Białynickiej nad Dnieprem* у карэспандэнцыі Беларускае Дуды ад 4 лістапада 1859 г. Гл.: “Ruch Muzyczny” 1859, nr 49 (25 listopada/7 grudnia).

[2] Цікава тое, што найстарэйшы рукапісны спіс паэмы *Тарас на Парнасе*, падпісаны прозвішчам Канстанцін Вераніцын, меў пазнаку “1855, 15 kwietnia, Horodek”.

Ф. Корбута (ці ягонае жонкі), аднак маглі быць занатаваныя недакладна. Адназначна няправільна пададзены тут год нараджэння нябожчыка: метрычнай кнізе віцебскага касцёла мы можам даць больш веры[1].

Жыццёвы шлях Ф.Э. Карафы-Корбута малюецца ў *Пасмяротным успаміне* як цярністы: і ягоную службу ў пекле (канцыляры палаты дзяржаўных маёмасцяў), і ўдзел у паўстанні, і высылку ў Сібір, і цяжкую журналісцкую працу аніяк інакш назваць не выпадала.

Інфарматыўнай аказалася і абвестка-некралог пра пахаванне Ф. Корбута, змешчаная ў тым самым нумары "Gazety Polskiej". Жалобнае набажэнства прайшло ў касцёле Усіх святых (пляц Грыбоўскі 3/5), а г. зн., што Ялегі Пранціш Вуль належаў да тамтэйшае парафіі і жыў непадалёку, хоць і невядома пакуль, ці адразу пасля прыезду ў Варшаву пасяліўся тут, ці пераехаў у гэтую ваколіцу пазней. Разам з Ф. Корбутам і ягонаю жонкаю Ганнаю жылі нібыта пляменнікі (siostrzeńcy[2]), бо менавіта ад іх імя запрашаліся сваякі, сябры і калегі на пахаванне, якое адбылося на Павонзках.

Пахавалі Ф.Э. Карафа-Корбута 11 снежня 1894 г. Пра тое, як адбывалася пахавальная цырымонія, звестак пакуль не выяўлена. Зусім верагодна, што на пахаванні прысутнічаў Адам Плуг, адзін з тых, хто належаў да г. зв. "беларускага гуртка".

Праз нейкі час на магіле беларускага паэта з'явіўся помнік. Паставілі яго жонка, Ганна з Талвінскіх Карафа-Корбут, і пляямнік, Браніслаў Карафа-Корбут: з правага боку надмагільнае пліты выбіта слова ŻONA, з левага – BRATANEK. Зроблена гэта было да 1898 г. – году ад'езду Браніслава на працу ў Туркестан (Ашхабад). У Варшаву Браніслаў вярнуўся ў 1924 г. Магчыма нават разам са сваім бацькам, Вільгельмам Карафа-Корбутам[3].

Помнік на магіле Ялегі Пранціша Вуля не вельмі шыкоўны, з пясчаніка, але трывалы. У надмагільную пліту ўмураваная мармуровая табліца з вершаванымі радкамі і надпісам: "Ś. P. Eligi Franciszek Korbutt. Żył lat 60[4]. Zm. 8 grudnia 1894 r. Wieczny odpoczynek racz mu dać Panie".

---

[1] Паводле метрычнае кнігі Віцебскага парафіяльнага фарнага касцёла Францішак Элігі Корбут нарадзіўся 9 красавіка 1835 г. Гл.: *Пачынальнікі: З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, укл. Г.В. Кісялёў, 2-е выд., Мінск 2003, с. 368.

[2] Дзеці сястры. У Варшаве ў той час жыў і вучыўся на медыцынскім факультэце Варшаўскага ўніверсітэта Браніслаў Карафа-Корбут (1870–1933), сын брата Вільгельма. Але ён *bratanek* Ялегі Пранціша Вуля. Верагодна, у Варшаве знаходзіліся таксама ўнукі малодшых сёстраў бацькі, Маўрыцыя Карафа-Корбута: Брыгіды, Пляцыды і Мар'яны альбо сёстраў маці, Антаніны з Сабалеўскіх Карафа-Корбут. Можна таксама дапусціць, што аўтар некралога не меў дакладнае інфармацыі пра пляменнікаў калегі-нябожчыка.

[3] Ён таксама пахаваны на Павонзках (kwatera 215, rząd 5, miejsce 29). Надпіс на магільнай пліце: "Ś. P. Wilhelm Karaffa-Korbutt. Powstaniec z 1863 r. Żył lat 85. Zmarł d. 22 sierpnia 1928 r.". Пахаваў В. Карафа-Корбута, відавочна, ягоны сын, Браніслаў, які з 1924 г. амаль да самай смерці (8.10.1933 г.) жыў у Варшаве. Ён, аднак, года нараджэння бацькі дакладна не ведаў (Вільгельм Карафа-Корбут нарадзіўся ў 1845 г.). Гл.: М. Хаўстовіч, *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў*, т. першы, Warszawa 2014, с. 245–246.

[4] Пададзеная колькасць пражытых гадоў амаль дакладная: Ф. Корбут памёр, маючы 59 гадоў і восем месяцаў.

Вершаваныя радкі ўзятыя з верша Ялегі Пранціша Вуля *Koniec drogi*:

Aureola cierpień jasno
U czoła mi świeci,
I rozwidnia drogę ciasną
Wśród mgły i zamieci.
Ale tam u drogi końca,
Na powierzchni ziemi,
Cóż to świeci na kształt słońca
Blaski cudownemi
Ach! to wyobraźni siła
Kreśli koniec drogi –
To darniowa jest mogiła,
Jasnych niebios progi.
Kiedyż zmierzę kroki memi
Całą przestrzeń drogi,
By z krawędzi szarej ziemi
Wstąpić w niebios progi.

Вялікае надзеі адшукаць магілу Ялегі Пранціша Вуля ў нас не было[1]: за сто дваццаць гадоў “miejsce grzebalne” магло быць даўно прададзенае, але нечакана пашанцавала: ажно на двух сайтах выявілася інфармацыя пра месца пахавання Ф. Корбута[2]. Праўда, кожны з іх падаваў “сваю” версію месцазнаходжання магілы (хоць і ў адной і той самай г. зв. кватэры). Аднак знайсці яе ўжо не складала цяжкасці.

Шмат гадоў ніхто магілаю Ф.Э. Карафа-Корбута не апекаваўся. Помнік пашкоджаны, адсутнічае верхняя частка (крыж ляжыць за помнікам); адсутнічае таксама на помніку г. зв. аздоба – вянец авальнае формы. Магіла калісь была агароджаная: чатыры слупкі з пясчаніку, палучаныя металічнымі прэнтамі. Цяпер засталіся толькі слупкі.

Дваццацігадовы побыт Ялегі Пранціша Вуля ў Варшаве пакінуў на сабе пэўныя сляды. Маем надзею, што пра іх зможам расказаць у наступным томе *Даследаванняў і матэрыялаў*.

[1] Цягам некалькіх гадоў мы сістэматычна аглядалі “кватэры” на Павонзках.

[2] На старонцы сайта *Warszawskie Zabytkowe Pomniki Nagrobne* месца пахавання Ялегі Пранціша Вуля выявіў А.Ф. Брыль. Тут магіла беларускага паэта паказаная недакладна. Гл.: [online] https://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=16327 [доступ: 24.12.2018]. А вось на старонцы *Sejm-Wielki* інфармацыя пададзена правільна. Гл.: [online] http://www.sejm-wielki.pl/s/cmentarze.php?kw=70 [доступ: 25.12.2018].

Два вершы паэта

З Юзафам Сікорскім, рэдактарам двухтыднёвіка “Ruch Muzyczny”, Ялегі Пранціш Вуль наладзіў дачыненні з дапамогаю Арцёма Вярыгі-Дарэўскага. Магчыма, пра гэта маюцца звесткі ў лістах варшаўскага рэдактара да Беларускае Дуды ад 30 сакавіка і 1/13 ліпеня 1859 г.[1], але, на жаль, невыразная копія, якую маем, не дазваляе больш пэўна пра гэта гаварыць.

Не выключаем таксама, што гэта сам А. Вярыга-Дарэўскі ў верасні 1859 г. даслаў вершы маладога прыяцеля разам са сваёй карэспандэнцыяй, надрукаванай адразу пасля публікацыі твораў Ялегі Пранціша Вуля (у наступным, 41 нумары газеты).

Відавочна, меў падставы ў 1894 г. аўтар *Пасмяротнага ўспаміну* сцвярджаць, што вершы Ялегі Пранціша Вуля вызначаліся “высокім палётам думкі і прыгожаю формаю”. Мяркуючы па надрукаваных у “Ruchu Muzycznym”, гэта сапраўды так. Невыпадкова адзін з іх – *Rozmowa z przyjaciółką* будзе ўзноўлены ў літаратурна-музычным месячніку “Śpiewak” (1914, nr 7, 1 lipca). Праўда, падпісаны памылковым крыптанімам – E. F. N.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першадруку паводле: “Ruch Muzyczny” 1859, nr 40 (23 września/5 października).

Koniec drogi

Aureola cierpień jasno
U czoła mi świeci,
I rozwidnia drogę ciasną,
Wśród mgły i zamieci.

Ale tam – u drogi końca,
Na powierzchni ziemi,
Cóż to świeci nakształt słońca,
Blaski cudownemi?

Ach! to wyobraźni siła
Kreśli koniec drogi –
To darniowa jest mogiła,
Jasnych niebios progi.

A nad wzgórkiem odpocznienia,
Ku niebu wystrzela
Godło święte odkupienia:
Krzyżyk Zbawiciela.

[1] Lietuvos valstybes istorijos archyvas, F. 1135–4–391.

A pod krzyżem na mogile
    Moja gęśl spoczywa;
Z jej strun wietrzyk w nocne chwile
    Senne dźwięki zrywa.

Jakże wdzięcznym, jasnym blaskiem
    Ten obrazek błyska!
Kiedyż, kiedyż tym obrazkiem,
    Nacieszę się zbliska?

Kiedyż zmierzę kroki memi
    Całą przestrzeń drogi,
By z krawędzi szarej ziemi
    Wstąpić w niebios progi?

Rozmowa z przyjaciółką

ONA

Zaśpiewaj mi piosnkę, ja ci powtóruję!
Kiedy będzie tęskna, ja cię pożałuję;
A gdy piosnka będzie wesołą jak dziecie,
Uplotę wianeczek mojemu poecie.

JA

Ej ty wiejski ptaszku! wszak ty umiesz latać?
Więc gdy chcesz mi wianek za piosenkę splatać,
To podleć do nieba, i poproś aniołków,
By ci z raju dały i róż i fijołków.
I jeśli te kwiaty ubiorą me czoło,
Zaśpiewam ci piosenkę jak dziecko wesołą.
A kiedy chcesz tęsknej – to znów lec do nieba,
Bo mi ztamtąd rosy na łezkę potrzeba;
Taka jedna łezka da mi treść do pieśni,
O jakiej się nawet nikomu i nie śni.
Zgoda na to, ptaszku?
                        Lecz ona ucieka.
I paluszkiem grozi poecie zdaleka,
Że chce mu się więcej jak ptasiego mleka;
Że piosnki swe ceni kwiatów rajskich wonią
I łzami, co z nieba aniołowie ronią;
Że wcale zapomniał, iż piosnka na ziemi
Nagradza piołunem i łzami krwawemi.
A ja biedny stoję bez kwiatków, bez rosy,
I patrzę w jej postać i patrzę w niebiosy…

Eligi Franciszek Ul.

Некралогі Элігія Францішка Карафа-Корбута

Выяўленыя *Пасмяротны ўспамін* і некралог Ялегі Пранціша Вуля ў “Gazecie Polskiej”, некралог у газеце “Kurjer Warszawski”, а таксама кароткая згадка пра смерць паэта ў “Gazecie Lwowskiej” (гл. вышэй). Можна меркаваць, што Антоні Плуг, які з названых Р. Зямкевічам сяброў беларускага гуртка ў Варшаве заставаўся ў 1894 г. у жывых, паспрыяў публікацыі некралога ў газеце “Kurjer Warszawski”, дзе з 1887 г. і да смерці з’яўляўся адным з выдаўцоў[1]. Тэксты абодвух некралогаў падобныя (відаць, былі напісаныя адною асобаю), але ў рэдакцыі “Kurjera”, у якім некралогі друкаваліся вельмі часта (блізу дзесяці ў кожным нумары, а вось у “Gazecie Polskiej” іх амаль не было), яго крыху папраўлілі.

Вялікага дастатку сям’я Корбутаў, відаць, не мела: надрукаваўшы абвесткі (кошт аднаго радка некралога складаў 15 капеек, усяго – блізу 3 рублёў) 10 снежня 1894 г., яны больш у газеты паведамленняў на дасылалі – не публікавалі ні запрашэнні на імшы г. зв. грэгарыянскія, ні на імшу ў гадавіну смерці.

Некралогі друкуюцца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацый паводле “Gazety Polskiej” (1894, nr 282, 10 grudnia / 28 listopada) і “Kurjera Warszawskiego” (1894, nr 341, 28 listopada / 10 grudnia), а таксама ў перакладзе на беларускую мову.

Пасмяротны ўспамін – з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацыі паводле “Gazety Polskiej” (1894, nr 282, 10 grudnia / 28 listopada), а таксама ў перакладзе на беларускую мову.

[1] Газета ў гэты час падпісвалася так: “Redaktor Franciszek Olszewski, wydawcy: Wacław Szymański i Antoni Pietkiewicz (Adam Pług)”.

Ś. ✝ P.

FRANCISZEK

KORBUTT

LITERAT

długoletni współpracownik «Gazety Polskiej», zmarł w 58 roku życia w dniu 8-ym b. m. Nabożeństwo żałobne przy zwłokach nieboszczyka odbędzie się w dniu 11-ym b. m. we wtorek w kościele WW. Świętych, eksportacya zaś zwłok na cmentarz Powązkowski nastąpi tegoż dnia o godzinie 3-ej po południu, na które pozostała żona i siostrzeńcy zapraszają krewnych, przyjaciół i kolegów nieboszczyka. Osobne zaproszenia rozsyłane nie będą.

С. ✝ П. Францішак Корбут, літаратар, шматгадовы супрацоўнік “Gazety Polskiej” памёр на 58 годзе жыцця 8 дня б. м. Жалобнае набажэнства над астанкамі нябожчыка адбудзецца 11 дня б. м., у аўторак, у касцёле Усіх Святых, урачыстая экспартацыя астанкаў на Паванзкоўскія могілкі будзе таго самага дня а 3-й гадзіне па палудні, на якія самотная жонка і пляменнікі запрашаюць сваякоў, сяброў і калегаў нябожчыка. Асобныя запрашэнні высылацца не будуць.

Ś. ✝ P.

Franciszek Korbutt

LITERAT

długoletni współpracownik *Gazety Polskiej*, po długich i ciężkich cierpieniach, zmarł w dniu 8-ym b. m, w wieku lat 58. Nabożeństwo żałobne odbędzie się we wtorek dnia 11-go b. m., o godzinie 10-ej zrana, w kościele Wszystkich Świętych na Grzybowie, wyprowadzenie zaś zwłok w tymże dniu i z tegoż kościoła, o godz. 3-ej po południu na cmentarz powązkowski nastąpi, na które pozostała żona i siostrzeńcy zapraszają krewnych, przyjaciół i kolegów zmarłego. Osobne zaproszenia rozsyłane nie będą.

С. ✝ П. Францішак Корбут, літаратар, шматгадовы супрацоўнік “Gazety Polskiej”, пасля доўгіх і цяжкіх цярпенняў, памёр 8 дня б. м. у 58 гадоў. Жалобнае набажэнства адбудзецца ў аўторак 11 дня б. м. а 10-й гадзіне раніцы ў касцёле Усіх Святых на Гжыбове, вынас астанкаў у гэты ж самы дзень і з гэтага ж самага касцёла а 3-й гадзіне па палудні на Паванзкоўскія могілкі, на якія самотная жонка і пляменнікі запрашаюць сваякоў, сяброў і калегаў нябожчыка. Асобныя запрашэнні высылацца не будуць.

Ś. † p. Franciszek Korbutt

Przez tyle lat, przez lat niemal dwadzieścia, widywaliśmy go w swem gronie koleżeńskiem, przy biurku redakcyjnem.

Cichy, skromny, zajęty mozolną pracą, wzorem był współpracownika, pełnego niestrudzonej wytrwałości, przejętego wysokiem poszanowaniem dla swych obowiązków, odczuwającego głęboko zadanie dziennika i znaczenie działalności publicystycznej.

Tyle razy już porównywano zawód dziennikarski do Molocha, pochłaniającego ofiary, że porównanie to stało się nawskróś zużytem, przychodziło ono jednak zawsze na myśl trafnością swoją, ilekroć nasuwała nam się przed oczy postać jednego z tych licznych pracowników piora, którym codzienne zajęcie redakcyjne, krępujące najczęściej polot myśli, jednostajnością swą wyjaławiające zdolności, – stopniowo odbiera możność tworzenia, wyczerpuje i zniechęca. Dla redakcyi są to wielce użyteczni współpracownicy, polegać na nich można zupełnie, wiedza ich oddaje wszelkie usługi pismu, ale przechodzą oni dla ogółu mniej postrzeżenie, nie mając dla siebie nawet pociechy, aby przez ten ogół zostali należycie ocenieni.

Nieboszczyk Korbutt, o czem wiedzą wszyscy jego koledzy, szczerze kochał naszą Gazetę i pracował dla jej dobra z wielkiem poświęceniem sił własnych. Między innemi zajęciami redakcyjnemi przez długi czas prowadził korektę pisma. Nie był to jednak ów przeciętny korektor, który wyławia tylko błędy liter; pilnie śledził on myśli autorskie i nieraz godziny cale konferował z pierwszorzędnymi autorami, zwracając ich uwagę na różne zauważone przezeń niewłaściwości, a spostrzeżenia jego w wielu razach były tak słuszne, iż się do proponowanych przez niego zmian i poprawek chętnie zastosowywano. Rzec można, iz oschłą pracę korektorską, podniósł do znacznej godności i uszlachetnił. Zapewne, traktowanie korekty w ten sposób zabierało mu bardzo dużo czasu i stawało się nieraz szkopułem dla dziennikarskiego pośpiechu.

On jednak pracował tak, nie przez oschły pedantyzm, lecz przez wysoką cześć dla drukowanego słowa, dla powołania dziennikarskiego, nie bacząc, że te mozoły coraz więcej podkopują mu siły żywotne.

Odrywał się przecież nieraz od swej jednostajnej pracy, ażeby dać ujście swym myślom i uczuciom w poezyi. Wiersze jego drukowało parę z tutejszych pism, a odznaczały się i wysokim polotem i piękną formą. Z biografii zmarłego wolno nam przytoczyć niektóre szczegóły. Urodził się Franciszek Korbutt w Horodku w gub. witebskiej, w r. 1836; zamłodu już przeszedł ciernistą wędrówkę żywota, po której przystanią była znów ciężka praca dziennikarska.

Choroba, trawiąca nadwątlony organizm, od pół roku wytrąciła mu pióro z ręki i uczyniła z niego prawdziwego męczennika, jak gdyby przeznaczone mu było na tym świecie doświadczyć całego pasma rozlicznych cierpień.

Płacze po nim rodzina, żałują go szczerze koledzy, i wszyscy, co go znali, żegnają go, jako człowieka, który obrał sobie za hasło: prawdę, cnotę i miłość i służył im wiernie i stale.

Св. † п. Францішак Корбут

Цягам столькіх гадоў, амаль што дваццаці гадоў, мы бачылі яго ў нашым калежанскім коле за рэдакцыйным сталом.

Ціхі, сціплы, заняты мазольнаю працаю, ён быў узорам супрацоўніка неспрацаванае настойлівасці, прасякнутага высокім шанаваннем сваіх абавязкаў, з глыбокім адчуваннем задачы выдання і значэння публіцыстычнае дзейнасці.

Столькі разоў ужо параўноўвалі журналісцкую прафесію з тым Молахам, які паглынае ахвяры, што параўнанне гэтае стала ўжо цалкам збітым, але яно заўсёды прыходзіла ў галаву з-за свае трапнасці, калі перад вачыма ўзнікала постаць аднаго са шматлікіх працаўнікоў пяра, у якіх аднастайны штодзённы рэдакцыйны занятак, які стрымлівае часта палёт думкі і сваёю аднастайнасцю вынішчае здольнасці, паступова адбірае магчымасць тварыць, знясільвае і знеахвочвае. Для рэдакцыі гэта вельмі карысныя працаўнікі, на іх заўсёды можна разлічваць, сваімі ведамі яны служаць выданню, але іх звычайна грамадства амаль не заўважае, і яны не маюць нават пацехі, што грамадства належным чынам ацэніць іх.

Нябожчык Корбут, пра што ведаюць усе ягоныя калегі, шчыра любіў нашую “Gazetę” і працаваў на яе карысць з вялікай самаадданасцю, не шкадуючы ўласных сіл. Сярод іншых рэдакцыйных абавязкаў ён доўгі час рабіў карэктуру выдання. Але не быў ён тым звычайным карэктарам, які выяўляе адно памылкі друку; ён пільна сачыў за аўтарскаю думкаю і няраз цэлымі гадзінамі дыскутаваў з самымі вядомымі аўтарамі, звяртаючы іх увагу на розныя, заўважаныя ім, неадпаведнасці, і ягоныя заўвагі шмат у якіх выпадках бывалі такімі слушнымі, што прапанаваныя ім змены і папраўкі ахвотна прымаліся. Можна смела казаць, што празаічнай працы карэктара ён надаў годнасці і шляхетнасці. Вядома, такое стаўленне да карэктуры забірала ў яго шмат часу і станавілася няраз перашкодаю дзеля журналісцкае паспешнасці.

Ён, аднак, працаваў так не з-за халоднага педантызму, але з-за таго, што высока ставіў друкаванае слова, з-за свайго журналісцкага прызвання, не звяртаючы ўвагі, што гэтая цяжкая праца ўсё больш і больш нішчыць яго жыццёвыя сілы.

Але, здаралася, ён адрываўся ад свае аднастайнае працы, каб даць выхад сваім думкам і пачуццям у паэзіі. Вершы яго друкавалі некалькі тутэйшых выданняў, і адзначаліся яны высокім палётам думкі і прыгожаю формаю. З біяграфіі памерлага мы можам даць адно асобныя дэталі. Нарадзіўся Францішак Корбут у Гарадку Віцебскае губерні ў 1836 г.; ужо ў маладосці прайшоў цярністы шлях жыцця, прыстанкам пасля чаго стала зноў жа цяжкая журналісцкая праца.

Хвароба, якая нішчыла падарваны арганізм, ужо паўгода як вырвала пяро ў яго з рук і ўчыніла з яго сапраўднага пакутніка, нібы наканавана яму было на гэтым свеце зазнаць усе віды цярпенняў.

Плача па ім сям’я, шчыра яго шкадуюць калегі і ўсе, хто яго ведаў, развітваюцца з ім, як з чалавекам, які абраў сабе дэвізам: *праўда, цнота і любоў* ды служыў ім аддана і стала.

Альгерд Абуховіч

Загадкі Альгерда Абуховіча

Хто і якім чынам перадаў “паперы” А. Абуховіча ў рэдакцыю “Нашай Нівы”, – застаецца невядомым. Аднак здарылася гэта да верасня 1912 г.[1]. Можна дапусціць, што Казімір Аколаў-Падгорскі[2], выбіраючыся са Слуцка да сына ў Варшаву, даслаў у Вільню “10 сшыткоў <…> памятнікоў” сябра. Рыгор Родчанка, дзякуючы слуцкім “старажылам”, высветліў, што сапраўды на вуліцы Юр’еўскай жыў К. Аколаў[3], у доме якога, як паведаміла ў 1921 г. дачка Казіміра Язэпу Дылу, памёр А. Абуховіч[4]. Аднак аналіз даступнае літаратуры (нататак і лістоў Я. Дылы) не дазваляе адназначна сцвердзіць, што архіў і бібліятэка А. Абуховіча апынуліся ў руках К. Аколава[5]. Тым больш, што – па словах Я. Дылы – “толькі польскі патрыёт” К. Аколаў наўрад ці цікавіўся беларускім адраджэнскім рухам, ведаў пра існаванне “Нашае Нівы”. Праўдападобна, што свае рукапісныя ўспаміны А. Абуховіч перадаў перад смерцю сваёй сястры[6] ці нейкаму са сваіх маладых слуцкіх прыяцеляў.

На нашую думку, у 1912 г. “паперы” А. Абуховіча трапілі аднаму з карэспандэнтаў (ці чытачоў) “Нашае Нівы”, які выслаў ці перадаў іх у рэдакцыю. Па падліках Ядвігіна Ш., за 1911 г. у газеце было надрукавана 39 дапісаў са Слуцкага павета[7]. Яшчэ больш іх з’явілася на старонках

---

[1] На нашую думку, – летам 1912 г., г. зн. у той час, калі рэдакцыю ўжо пакінуў Рамуальд Зямкевіч, які, вядома, не выпусціў бы са сваіх рук такую каштоўнасць.

[2] Паводле Язэпа Дылы, А. Абуховіч і К. Аколаў бралі ўдзел у паўстанні 1863 г. У вядомых нам спісах удзельнікаў паўстання яны абодва не згадваюцца. У той жа час у г. Тара Омскае губерні былі высланыя шляхціцы Аколавы з Мінскае губерні: Александар, Іван (зусім верагодна: бацька Леанарда Аколава-Падгорскага), Восіп і Павел разам са сваімі сем’ямі. Гл.: [online] http://kdkv.narod.ru/1864/Ssilka-ZapSib.html#14 [доступ: 3.07.2018].

[3] Р. Родчанка, *Альгерд Абуховіч-Бандынэлі*, Мінск 1984, с. 70.

[4] Гл.: А. Мальдзіс, *Падарожжа ў XIX стагоддзе: З гісторыі беларускай літаратуры, мастацтва і культуры: Навукова-папулярныя нарысы*, Мінск 1969. Гл.: [online] http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=25679 [доступ: 3.07.2018].

[5] Пацвердзіць могуць росшукі Р. Родчанкі, які ад Барташэвічаў, што набылі ў 1928 г. дом Хведаровічаў (былая вуліца Іванаўская, сёння Р. Люксембург 25), дзе кватараваў А. Абуховіч, даведаўся: на гарышчы дома калісь захоўваліся кнігі і паперы, знішчаныя прадстаўнікамі савецкай улады ў 1930-я гг.

[6] Паводле Р. Родчанкі, сястру А. Абуховіча звалі Караліна Анэля. Яна была на 19 гадоў маладзейшая за брата. (Гл.: А. Абуховіч, *Творы*, Мінск 1991, с. 59). Пасля сямейнага канфлікту і сыходу А. Абуховіча з дому, яны 18 гадоў не сустракаліся. І толькі калі пісьменнік захварэў, сястра наведалася да яго. Пэўна, яна ж і паставіла помнік на магіле брата. (Гл.: *Пачынальнікі: З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.*, уклад. Г. Кісялёў, Мінск 1977, с. 449).

[7] Гл.: А. Бульба, *Наш рахунак за мінулы год*, “Наша Ніва” 1912, № 6 (10 лютаго/февраля).

штотыднёвіка ў 1912 г. Варта назваць асобных карэспандэнтаў: Мікіта Абрамчык з м. Раманава, Адзінокі з засценка Пляшчэвічы, К. П. з засценка Бокшыцы, В. Грушэўскі з вёскі Белічы, Лявон Лобік з вёскі Кукавічы, Т–ае са Слуцка, Тройчанін са Слуцка, А. Калпак з вёскі Старыца, Х. Гапановіч з вёскі Сераднікі, Вокабачны з вёскі Падкалоўшчына, М. Бурачаеўскі з вёскі Малашэвічы.

Асаблівую ўвагу хацелася б звярнуць на два допісы, бо ў іх адчуваецца пэўная абазнанасць і цікавасць да літаратурнага жыцця, жаданне ўдзельнічаць у літаратурным працэсе. Перш-наперш – адказ рэдакцыі "І. К. у Слуцку": "«Бирюка» варта перэтлумачыць, а калі выйдзе добра, то пастараемося надрукаваць у тым часі, як будзе цішэй с «палітыкай» і больш мейсца астанецца пад бэльлетрыстыку. «Аброк» тлумачыце правільна"[1]. Якое цікавае супадзенне: расейскі *бирюк* 'адзінокі воўк; самотнік' – гэта ў пэўнай ступені беларускі *ваўкалак*! Аднак не маем аргументаў, каб сцвердзіць, што гэта яшчэ адна з містыфікацый Вацлава Ластоўскага (менавіта ён у той час выконваў функцыю сакратара рэдакцыі). Калі ж Янка Саламевіч правільна расшыфраваў крыптанім І. К. (як І. Кулікоўскі)[2], то пададзеная ім крыніца (ЦДАЛМ БССР, ф. 3. Сёння – БДАМЛіМ) можа даць дадатковую інфармацыю[3].

Другі допіс у "Нашу Ніву" – гэта невялікае сатырычнае апавяданне "Крука з Млынкоў[4], Слуцк. пав." пад тытулам *Калатня*. Аўтар выдае яго за "беларускую казку", якую ён нібыта "перэсказываў")[5].

Карэспандэнтамі і чытачамі "Нашае Нівы" ў 1912 г. маглі быць людзі, якія асабіста ведалі А. Абуховіча, а нехта з іх мог мець і паэтавыя рукапісы.

Не выклікае сумнення, што апынуліся яны ў руках В. Ластоўскага. Больш за тое, хіба, ніхто іншы іх не бачыў і не даследаваў. А выкарыстаў Власт "паперы" А. Абуховіча ўпершыню ў артыкуле, прысвечаным 50-м угодкам з дня смерці Уладзіслава Сыракомлі. Цікава адзначыць, што сакратар "Нашае Нівы" асноўную ўвагу акцэнтуе тут на сцвярджэнні беларускасці польскамоўных твораў Адама Міцкевіча, У. Сыракомлі ды інш.: "Кондратовіч пісаў па польску, але дух яго твороў чыста мейсцовых, беларускі. У паднявольных народаў часам бываюць дзіўные момэнты ў жыцьці, калі найлепшые сілы, найлепшые сыны ідуць скародзіць чужые нівы, чужые засекі багаціць. Ці мала наша Беларусь дала здольных людзей Польшчы на полі літэратуры затым толькі, што нас злучыла с Польшчай гістарычная доля? Але ўсе гэтые творы, хоць верхнюю адзежку – мову маюць польскую, адначэ сваей душой яны беларускіе. Кажу беларускіе, – бо

[1] *Пачтовая скрынка*, "Наша Ніва" 1911, № 13 (31 сакавіка/марца).

[2] Заўважым, што крыптанімам І. К. у нашаніўскія часы карыстаўся і Янка Купала.

[3] Гл.: Я. Саламевіч, *Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX стст.)*, Мінск 1983, с. 62.

[4] Так аўтар называе два колішнія засценкі – Вялікі Млінск і Малы Млінск – якія ў XX ст. пачалі называць Млінкі, Млінка ці Млынка.

[5] Гл.: *Калатня: Беларуская казка*, перэсказываў Крук з Млынкоў, Слуцк. пав., "Наша Ніва" 1913, № 14 (10 лютаго/февраля).

зацьвілі яны з народу беларускаго, з яго душы і думак"[1]. У якасці аргументацыі В. Ластоўскі падае прыклад з фінскае літаратуры: Юхан Людвіг Рунеберг (1804–1877), нягледзячы на тое, што пісаў па-шведску, лічыцца фінскім паэтам: "фінляндцы перэклалі творы Рунэбэрга на сваю мову і лічаць яго сваім народным паэтам"[2]. А таму, "і мы, беларусы, саўсім справядліва можэм шукаць адбіцьця сваей народнай душы у творах шмат якіх польскіх пісьменьнікоў, што былі родам з Беларусі, а ў першым чародзе у творах Міцкевіча і Кондратовіча. Гэта будзе ешчэ ясьней, калі мы зьвернем увагу, як беларуская душа, адбітая у творах Кондратовіча у *Гутарках* (*Gawędach*) і лірыцы, не пасуе да душы польскага народу, і як палякі яе не разумелі"[3].

Сваю канцэпцыю В. Ластоўскі падмацоўвае яшчэ і тым, што У. Сыракомля пісаў па-беларуску. Па-першае, частку рукапісаў беларускіх твораў паэта мае пан Каратынскі ў Варшаве, "і кажуць, бытцым гэтые вершы маніцца выдаць адна з варшаўскіх кнігарэнь"[4], а па-другое, сам публіцыст мае сведчанне, што літоўскі лірнік пісаў па-беларуску: "З папероў, астаўшыхся па Обуховічу (гэтак сама ніколі не друкаваўшым сваіх твороў, беларускім паэце с пад Слуцка), мы ведаем, што Кондратовіч много пісаў па беларуску і пісаў хораша. Обуховіч пасылаў свае беларускіе вершы Кондратовічу і сам прагледаў беларускіе вершы Кондратовіча; ў пісьме да Кондратовіча ён пісаў:

> У гаворцы ёсць ружніца
> Між маею і тваей:
> Маей – пушчы, Птыч граніца;
> Ты – Панарскі салавей"[5].

З апублікаваных пазней успамінаў А. Абуховіча вынікае, што ў іх не было гаворкі пра беларускамоўныя вершы У. Сыракомлі і пра тое, што паэт са Слуцка пасылаў свае беларускамоўныя вершы літоўскаму лірніку[6]. Чаму ж у артыкуле 1912 г. з'яўляецца У. Сыракомля? Адказ можа быць толькі адзін: гэтага вымагала выказаная В. Ластоўскім канцэпцыя, якую можна ўмоўна назваць "польскамоўная беларуская літаратура" ці "беларуская літаратура на польскай мове". Больш складана адказаць на пытанне, чаму не змяніў "Францішка Багушэвіча" на "У. Сыракомлю" публікатар у 1916 г., рыхтуючы "паперы" А. Абуховіча да друку? Забыўся пра тое, што пісаў у 1912 г., ці тут хаваецца нейкая іншая загадка?

В. Ластоўскі быў у рэдакцыі "Нашай Нівы" адным з тых, хто надзвычай уважліва ставіўся да даўняй беларускай літаратуры, рабіў пэўныя крокі дзеля ейнае актуалізацыі. Магчыма, паўплываў на яго Р. Зямкевіч са сваёй прагаю збіральніцтва рукапісных і друкаваных памятак беларускага

---

[1] Власт, *Людвік Кондратовіч (Сырокомля)*, "Наша Ніва" 1912, № 36 (6/19 верэсьня).
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*.
[6] Але гэта не азначае, што ва ўспамінах такога не было ўвогуле.

прыгожага пісьменства. Зрэшты, не адзін Р. Зямкевіч меў намер напісаць гісторыю беларускае літаратуры. Цікавым у гэтых адносінах можа быць адказ "Нашае Нівы" (вельмі верагодна, што пісаў яго сакратар газеты В. Ластоўскі) І. Хадзянку[1]: "Апрацаваць біографіі беларускіх пісьменьнікоў справа вельмі важная, але пакуль што німа каму гэтым заняцца, прынамсі у нас у Вільні, ды і матэрьялы ешчэ ня ўсе сабраны. Дакумэнты беларускіе, што маеце – гэта копіі, вартасьці вялікай не маюць, але заўсёды могуць мець сваё мейсцэ у музэі, бо пісаны па беларуску, дзеля гэтаго трэба іх прыберагчы"[2].

Клопатам пра збор матэрыялаў, які ўжо вядзецца "Нашай Нівай", напоўнены артыкул В. Ластоўскага *Памажыця!* у двух нумарах газеты за 12 і 19 верасня 1913 г. Аўтар просіць чытачоў выяўляць і прысылаць у рэдакцыю рукапісы, а таксама іншыя матэрыялы, звязаныя з жыццём і творчасцю беларускіх літаратараў. Паказальна, што сярод сямнаццаці названых пісьменнікаў Власт згадвае і паэта са Слуцка: "Ольгерд Обуховіч. Родам з Бабруйскаго павету, жыў у Слуцку. Пісаў многа вершоў па беларуску, перэкладаў Міцкевіча, Кондратовіча і Лермонтава. Рэдакціія "Н. Н." мае 10 сшыткоў яго памятнікоў у каторых там і сям ёсць чэрнавікі вершоў. Патрэбна яго жыцьцёапісаньне, партрэт і болей рукапісоў"[3].

Аніякіх звестак, ці даслалі чытачы якія-небудзь іншыя "паперы" А. Абуховіча, да нас не дайшло. Дык, відавочна, трэба лічыць, што ўсё, апублікаванае са спадчыны слуцкага паэта, паходзіць менавіта з тых "10 сшыткоў <…> памятнікоў", якія рэдакцыя, а г. зн. В. Ластоўскі[4] атрымала не пазней за верасень 1912 г.

Асаблівых магчымасцяў апублікаваць творы А. Абуховіча – трэба прызнаць – у В. Ластоўскага не было. За "плошчу" ў "Нашай Ніве" ішла – у поўным значэнні гэтага слова – барацьба. Прыгадайма, успаміны В. Ластоўскага пра Максіма Багдановіча: "Вуснамі супраціўнікаў Багдановіча гаварыла іх абражаная аўтарская амбіцыя, што ў нашай мініяцюрнай часопісі замест іх твораў займаецца мейсца пад вершы Багдановіча"[5]. З гэтай, відавочна, прычыны уладальнік "папероў" А. Абуховіча змог прапанаваць два вершы слуцкага паэта адно ў літаратурную частку *Biełaruskaho kalendara na 1915 hod* (Wilnia 1914). (Тое, што праблема "плошчы" была надзвычай актуальнай, сведчыць той факт, што *Календар* выйшаў фактычна двума выданнямі з іншымі ў кожным тэкстамі). Укладальнік (мяркуем, што

---

[1] Прозвішча ўдалося ўстанавіць, дзякуючы яшчэ аднаму допісу ў паштовай скрынцы. Гл.: *Пачтовая скрынка*: *Ходзянку* ,"Наша Ніва" 1913, № 15 (12 красавіка).

[2] *Пачтовая скрынка*: *І. Хо–нку*, "Наша Ніва" 1912, № 51–52 (21 сьнежня).

[3] Власт, *Памажыця!*, "Наша Ніва" 1913, № 38 (19 верэсьня).

[4] Нават Антон Луцкевіч, з кім В. Ластоўскі працаваў супольна і ў "Нашай Ніве", і ў "Гомане", хіба, нічога не ведаў пра лёс "папераў" А. Абуховіча. Паводле сцверджання Анатоля Сідарэвіча, А. Луцкевіч у 1928 г. спрабаваў адшукаць Абуховічавыя мемуары. Гл.: Г. Кісялёў, *Ад Чачота да Багушэвіча: Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст*., 2-выд., Мінск 2003, с. 70.

[5] В. Ластоўскі, *Выбраныя творы*, уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча, Мінск 1997, с. 193.

ім быў Янка Купала) *Biełaruskaho kalendara na 1915 hod* атрымаў, відавочна, не арыгіналы вершаў, а копіі. Мяркуем так па той прычыне, што характар пісьма А. Абуховіча быў надзвычай нечытэльны, дык уладальніку "папероў" давялося літаральна расшыфроўваць напісанае паэтам. Зрэшты, гэта толькі ў тым выпадку, калі ў "паперах" А. Абуховіча былі, як сцвярджаў В. Ластоўскі, адно "чэрнавікі вершоў". Нельга, аднак, выключаць, што байкі *Waŭkałak* і *Starszyna* ў "паперах" захаваліся ў выглядзе картак, перапісаных кімсьці з прыяцеляў аўтара.

Biełaruski kalendar na 1915 hod выйшаў у свет напрыканцы кастрычніка 1914 г.[1], але з-за вайны і невялікага, магчыма, накладу быў малазнаны даследчыкам літаратуры. Нават Яўхім Карскі дзеля напісання раздзела пра А. Абуховіча ў трэцяй часцы трэцяга тома *Бѣлорусовъ* карыстаўся адно першым выданнем *Гісторыі беларускае літэратуры* Максіма Гарэцкага. Праўда, у своеасаблівым дадатку да выдання (*Матеріалы для словаря остальныхъ бѣлорусскихъ писателей послѣдняго времени*) ён згадвае байку *Суд* з чытанкі *Родны край* (1919), а таксама байкі *Waŭkałak* і *Starszyna* з *Дэкляматара* (1921) М. Гарэцкага[2]. Запазычыўшы асноўную інфармацыю ў М. Гарэцкага, Я. Карскі, аднак, з нейкіх іншых крыніцаў падаў гады жыцця А. Абуховіча: 1840–1898. Вытлумачэнне гэтае загадкі можа быць толькі адно: звесткі паходзяць ад Язэпа Дылы, які яшчэ ў 1920 г. "знайшоў на каталіцкіх могілках Слуцка магілу А. Абуховіча з невысокім каменным помнікам, на якім быў просты надпіс з імем і прозвішчам пісьменніка і датамі нараджэння і смерці"[3].

Вядомымі гэтыя байкі А. Абуховіча сталі дзякуючы М. Гарэцкаму, які тройчы ў 1921–1922 гг. перадрукаваў іх з *Biełaruskaho kalendara na 1915 hod*, а таксама чытанкам Леанілы Гарэцкай *Родны край*.

Значнай падзеяй у працэсе вяртання спадчыны А. Абуховіча сталася публікацыя ягоных успамінаў і верша *Duma a Karólu XII* у газеце "Homan". На жаль, аніякіх пазнак (апрача: Č czytajecca, jak CZ; š – jak SZ)[4] і каментароў публікатар не пакінуў. Як вядома, рукапіс успамінаў не захаваўся (?), а пра прынцыпы публікацыі мы можам толькі здагадвацца. Здаецца, мемуары А. Абуховіча не былі тэмаю мовазнаўчых даследаванняў. Перадусім, у энцыклапедыі *Беларуская мова* знаходзім толькі агульныя разважанні пра мову твораў пісьменніка: "На асаблівасці гаворак паўднёва-заходняга дыялекту абапіраліся ў сваёй беларускамоўнай літаратурнай творчасці Я. Чачот (Навагрудчына), А. Абуховіч (Случчына), Цётка (Гродзеншчына) і іншыя беларускія пісьменнікі 19 ст."[5].

---

[1] Гл.: "Наша Ніва" 1914, № 43 (30 кастрычніка).

[2] Гл.: Е. Карскій, *Бѣлорусы*, т. III: *Очерки словесности бѣлорускаго племени*, ч. 3: *Художественная литература на народномъ языкѣ*, Петроград 1922, с. 76–77, 376, 446.

[3] Я. Дыла, *Творы*, Мінск 1981, с. 274.

[4] Так у "Homanie" звычайна друкаваліся толькі літаратурныя творы. Графема **ž** выкарыстоўвалася ва ўсіх тэкстах газеты.

[5] А. Крывіцкі, *Паўднёва-заходні дыялект* [у:] *Беларуская мова: Энцыклапедыя*, Мінск 1994, с. 417.

Не можам мы згадзіцца са сцверджаннем Г. Кісялёва, што мова ўспамінаў “самая натуральная, арганічна спалучаецца з беларускай мовай вершаваных радкоў, якія ўжо несумненна належаць Абуховічу”[1]. На нашу думку, мова мемуараў пісьменніка мала чым адрозніваецца ад шмат у чым уніфікаванае мовы газеты “Homan”, прынамсі, першага года яго існавання. Больш за тое, адважваемся сцвердзіць, што мова мемуараў А. Абуховіча – гэта мова В. Ластоўскага, прызнаючы тым самым, што рэдактар газеты як мінімум правіў тэкст XIX стагоддзя ў адпаведнасці з вымогамі моўнае палітыкі “Homanu”.

Не можам не звярнуць увагу на яшчэ адну акалічнасць. Справа ў тым, што ў сярэдзіне XX ст. Уладас Абарамавічус, не спасылаючыся на крыніцы, назваў публікацыю “Homanu” перакладам з польскае мовы: “207. АБУХОВІЧ, АЛЬГЕРД. С папераў Ольгера Обуховіча (Успаміны з другой палавіны XIX в. гістарычна-публіцыстычнага характару). Гоман, Вільня 1916, № 33–40, латиница. Первая публикация в переводе с польского на белорусский яз. Воспоминания касаются положения белорусского селянства и политическо-народной деятельности некоторых белор. интиллигентов. Извлечения в хрестомат. Гарецкого”[2]. Г. Кісялёў аспрэчыў сцверджанне У. Абрамавічуса: “ніякіх указанняў на гэта (пераклад з польскае мовы. – *М. Х.*) у самой публікацыі няма”[3]. І дзеля пацвярджэння, спаслаўся на беларускіх літаратуразнаўцаў, якія, “мабыць[4], слушна лічаць, што мемуары Абуховіча напісаны па-беларуску і стаяць ля вытокаў не толькі нацыянальнай мемуарыстыкі новага часу, але і мастацкай прозы”[5].

Сапраўды, ніхто з беларускіх навукоўцаў ніколі не выказваў аніякіх сумненняў наконт беларускае мовы ўспамінаў А. Абуховіча. Адносна “асноўнага” аргумента Г. Кісялёва, то варта сказаць: у “Homanie” ў часы рэдактарства В. Ластоўскага, хіба, не было прынята пазначаць, што той ці іншы твор друкуецца ў перакладзе. Так, напрыклад, пачынаючы з другога нумара, “Homan” друкаваў у перакладзе асобныя апавяданні Яна Баршчэўскага (*Żabier trawa* [№ 2], *Woūkałak* [№ 5–7], *Biełaja Saroka* [№ 8–9], *Kryčačyje wałasy na haławie* [№ 10–13], *Wužawa karona* [№ 15]), але нідзе не пазначалася, што гэта пераклад з польскае мовы і хто перакладчык (апавяданні *Żabier trawa* і *Wužawa karona* ўвогуле падаваліся як беларускія легенды, а не як творы Я. Баршчэўскага)[6]. Гэтаксама, паводле публікацыі

[1] Г. Кісялёў, *Ад Чачота да Багушэвіча: Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст.*, 2-выд., Мінск 2003, с. 336.

[2] В. Абрамавичюс, *Библиография по белорусской литературе XIX века: Художественные и публицистические произведения, опубликованные и рукописные (с приложением 34 иллюстраций)*, Вильнюс 1949, с. 57.

[3] Г. Кісялёў, *Ад Чачота да Багушэвіча: Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст.*, 2-выд., Мінск 2003, с. 336.

[4] Усё ж даследчык меў пэўныя сумненні!

[5] *Ibidem.*

[6] Лічыцца, што вышэйназваныя апавяданні пераклаў Янка Станкевіч. Аднак гэта не так: будучы мовазнавец толькі позняй восенню 1917 г. вярнуўся праз Расею з аўстрыйскага

“Homanu”, можна падумаць, што навэлу *Da swajho Boha* [№ 14] па-беларуску напісаў нехта M. Zych[1], а аповесць *Wiedźma* [№ 41–45] – Janka Swajak[2].

Праўда, папулярнае апавяданне Генрыка Сянкевіча *Janka-Muzyka* [№ 16–17] публікавалася ўжо інакш: у кароткай прадмове пазначана, што твор у 1904 г. пераклаў Янка Сваяк. Тое самае і ў выпадку з папулярнаю байкаю Артура Бартэльса (1818–1885) *Świńni i Barany* [№ 54]: рэдакцыя падала, што „pieratłumaczyŭ <…> Franc Boh.”[3].

Увогуле, працаўнікоў у рэдакцыі “Homanu” было мала, большасць матэрыялаў пісалі і рыхтавалі Антон Луцкевіч (на грамадска-палітычныя тэмы) і В. Ластоўскі (літаратура, гісторыя, культура Беларусі). Абодва яны звычайна карысталіся некалькімі псеўданімамі, відаць, з прычыны, каб у адным нумары адзін аўтар не падпісваў два ці больш допісаў. На нашу думку, “Jazep Hulewicz” – гэта псеўданім В. Ластоўскага. З’явіўся ён у газеце літаральна некалі разоў: напачатку ў рубрыцы *Z budnaho žyćcia*, а пасля пад нататкамі пра мову, незалежнасць і Палтаўскую бітву. Якраз гістарычная тэматыка апошняга допісу і схіліла нас да таго, каб “прыпісаць” В. Ластоўскаму яшчэ адзін псеўданім. Не згадаўшы пра 1709 год у *Кароткай гісторыі Беларусі* (1910), Власт у іншых грамадска-палітычных умовах здолеў дакладна ахарактарызаваць ролю і значэнне перамогі Пятра І у лёсе ўсходнеславянскіх народаў у прадмоўцы да верша А. Абуховіча *Duma a Karólu XII*. Характэрна, што называецца яна адметна: *1709–1916*, цалкам у стылі В. Ластоўскага-гісторыка[4]. Варта памятаць і тое, што рэдактар газеты наўрад ці аддаў бы малавядомаму супрацоўніку каштоўныя “паперы” А. Абуховіча, калі дапусціць, што Язэп Гулевіч – гэта пэўная рэальная асоба. Дарэчы, Язэп Гулевіч “знік” са старонак “Homanu”, апублікаваўшы ў № 23 свой апошні фельетон. Фактычна адначасна з сыходам з газеты В. Ластоўскага, рэдактарства якога закончылася на 32 нумары “Homanu” за 1917 г.[5].

палону. (У № 79 “Homanu” за 1917 г. знаходзім вестку, што ён яшчэ ў палоне: “У Вільні і ваколіцах. Вестка з палону. У Рэдакцію «Гомана» прыйшла вестка, што ў палон у Аўстрыю ў палове гэтаго месяца папаў беларускі грамадзкі працаўнік, Янка Станкевіч, вядомы ў беларускай прэссе пад імем «Янучонка». Нейкі час ён працаваў у «Нашай Ніве» і ў беларускай каталіцкай газэці «Беларус» у Вільні. Перад самай вайной за беларускую пропаганду яго выдалілі з духоўнай сэмінарыі, а сьледам за гэтым узялі ў салдаты”).

На нашу думку, дадзеныя апавяданні Я. Баршчэўскага пераклаў В. Ластоўскі.

[1] Маўрыцы Зых – адзін з псеўданімаў вядомага пісьменніка Стэфана Жаромскага (1964–1925).

[2] Пад псеўданімам Янка Сваяк на пачатку ХХ ст. друкаваў свае пераклады з польскае мовы Мар’ян Фальскі (1811–1974)

[3] Гаворка пра Францішка Багушэвіча.

[4] Гл., напрыкл.: W. Ł., *1491–1916*, “Homan” 1916, № 1 (15 lutaho), а таксама шэраг артыкулаў у “Нашай Ніве”.

[5] Р. Родчанка, чамусьці палічыўшы, што В. Ластоўскі пакінуў “Homan”, падпісаўшы да друку № 32 за 1916 г., паспрабаваў нават вывесці пэўную “тэорыю”: “Нумар з публікацыяй першых фрагментаў з мемуараў падпісаў новы рэдактар «Гоману» нехта Салавей. Носьбіт гэтага прозвішча, відаць, быў родам з-пад Слуцка, бо і сёння пад Слуцкам у вёсках ёсць нямала людзей з такімі прозвішчамі”. Гл.: Р. Родчанка, *Альгерд Абуховіч-Бандынэлі* [у:] А. Абуховіч, *Творы*, Мінск 1991, с. 10.

Мы не ведаем, якую частку з тых “10 сшыткоў <…> памятнікоў” В. Ластоўскі апублікаваў у “Homanie”: шматабзацальнае „Dalej budzie” ў № 40 газеты дэкляравала толькі “з’яўленне” верша *Duma a Karólu XII* ці планаваўся працяг успамінаў А. Абуховіча? З артыкула *Памажыця!* мы ведаем, паэт са Слуцка “перэкладаў Міцкевіча, Кондратовіча і Лермонтава”. Аднак чамусьці фрагменты пра Кандратовіча-Сыракомлю і Лермантава не былі надрукаваныя ў “Homanie”, а пра пераклады А. Абуховічам твораў Адама Міцкевіча толькі прамільгне згадка ў нататцы пра Міхала Мікешына ў часопісе “Крывіч” (1927, № 12). Няўжо фрагмент успамінаў, напрыклад, пра паноў Дашкевічаў В. Ластоўскі палічыў больш важным за дачыненні А. Абуховіча з творчай спадчынай вядомых літаратараў?

Пытанне пра мову ўспамінаў пісьменніка са Слуцка варта разгледзець і з пункту гледжання мовы фрагменту з ягоных “папераў”, які В. Ластоўскі падаў у сваім *Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку*: “У паперах нябошчыка Ольгерда (Аляксандра) Обуховіча (родам са Случчыны), маецца запісанае слова **спакм*е*нь**: «W czasie pobytu u. p. Czarnockich zrobiłem ciekawe spostrzeżenie do słownictwa ludu naszego, mianowicie: znalazłem, zdajemi się, zupełne ekwiwalent słowu ‘objekt’, w naszem – *spaktmień*; jakie słyszałem w żartobliwej piosence, która widocznie, posłużyła Odyńcowi do słynnego jego wierszyka *Czy to czart, czy to chart*.

Ni|to czort, ni|to chort,
Ci to cień, ci spakmień.

Hładka Marcysia, pokojowa, po długich ceregielach wypytywań w czeladnej, zgłosiła: Zdajetsa to budzie usio szto możno zdumaci, czy pobaczyci; reszto już ja sam downioskowałem”[1].

Польскамоўны фрагмент ва ўспамінах А. Абуховіча можа сведчыць, што былі яны ці то двухмоўныя, ці то пераважна польскамоўныя з беларускамоўнымі ўстаўкамі – вершамі, народнымі песнямі і адметнымі беларускімі словамі.

Зусім верагодна, што вершаў ва ўспамінах было няшмат. Закладкі-пераклады, пра якія піша Я. Дыла, не абавязкова маглі трапіць “у паперы Обуховіча”. Бо вельмі сумнеўна, што В. Ластоўскі цягам паўтара дзясятка гадоў не знайшоў бы магчымасці надрукаваць па-беларуску фрагменты з *Фаўста* Ёгана Вольфганга Гётэ, *Разбойнікаў* Фрыдрыха Шылера, вершы Віктора Гюго, Джорджа Байрана, Дантэ Аліг’еры, Адама Міцкевіча, Марыі Канапніцкай, Уладзіслава Сыракомлі, Аляксандра Пушкіна, Міхаіла Лермантава[2].

---

[1] *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*, уклад. В. Ластоўскі, Коўна 1924, с. 533–534.

[2] Гэтых аўтараў згадвае Я. Дыла. Варта адзначыць, што ім называліся і канкрэтныя творы расейскае літаратуры: *И скучно и грустно* М. Лермантава, *Деревня* (*Приветствую тебя, пустынный уголок*), *... Вновь я посетил тот уголок*, *Арион* (*Нас было много на челне*) А. Пушкіна. Гл.: Я. Дыла, *Творы*, Мінск 1981, с. 272.

Як выключэнне трэба, відаць разглядаць той факт, што захаваліся ў “паперах Обуховіча” дзве байкі – *Sud* і *Woŭk i Lisica*, якія былі апублікаваныя ў “knižcy da czytańnia dla biełaruskich paczatkowych szkoł na 2 i 3 hod nawuki”, названую В. Ластоўскім *Rodnyje Zierniaty* (1916).

Як сведчыць спасылка прыпіс да нататкі пра М. Мікешына, у 1926–1927 г. успаміны А. Абуховіча захоўваліся “ў сабраньнях В. Ластоўскага”. Пераязджаючы ў сакавіку 1927 г. з Коўна ў Мінск, выдавец “Крывіча” не мог не забраць свае “сабраньні”. А гэта азначае, што “паперы Обуховіча” апынуліся ў сталіцы Савецкай Беларусі. Магчыма, яны былі перададзены ўладальнікам у Беларускі дзяржаўны музей, дзе В. Ластоўскі працаваў у 1927–1929 гг. дырэктарам, ці ў Інстытут беларускай культуры або канфіскаваныя органамі ГПУ пры арышце ў ліпені 1930 г.

Пераклады на польскую мову

Пераклады А. Абуховіча двух баек Івана Крылова на польскую мову захаваліся сярод карэспандэнцыі і розных папераў Аляксандра Валіцкага (1826–1893), якія Нацыянальная бібліятэка ў Варшаве набыла ў 1949 г. ад Марыі Карповічавай. У 1955 г. яны былі апісаны ў IV томе Katalogu rękopisów Biblioteki Narodowej наступным чынам: "2981 *Pol., ros. XIX w. K. 219*. Papiery różne ze zbiorów Aleksandra Walickiego z lat 1869–1892. 1. Autografy wierszy następujących autorów: Bandinelli Olgierd[1]: *Małpa i zwierciadło*, *Wielmoża* (tłum. z ros. bajek Iwana Kryłowa) 1885 k. 1, przy tym na k. 1 v list tegoż do NN w sprawie przesłania wierszy A. Walickiemu"[2].

У 1960-я гг. Адам Мальдзіс, відаць, не ведаючы пра гэтае апісанне твораў А. Абуховіча, выявіў байкі ў аддзеле рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі ды коратка згадаў пра іх у прадмове да публікацыі дзевяці лістоў Янкі Лучыны да паэта і літаратурнага крытыка Зянона Пшасмыцкага (1861–1944): "Польскія пераклады баек *Вяльможа* і *Малпа і люстэрка* падпісаны «Альгерд гр. Бандынэлі. Мозыр»"[3]. Навуковец, хіба, не змог цалкам расчытаць рукапіс, і – тым самым – засталася не ўлічанай важная дэталь: год перастварэння баек І. Крылова. А гэта б дадало істотную рысу да жыццяпісу А. Абуховіча: у студзені 1885 г. пісьменнік жыў у Мазыры. [Пад перакладам байкі *Вельможа* (А. Абуховіч падае тытул твора па-расейску) чытаем: "Перакладаў у Мазыры ў першых днях студзеня 1885 ^га^ года. Olg hr Bandinelli"]. Калі ж прыгадаць, што паводле абвесткі Віленскага зямельнага банка ў снежні 1883 г. маёнтак Абуховічаў Калацічы быў выстаўлены на аўкцыён, то становіцца зразумелым, што пісьменнік пераехаў у Слуцак не ў 1883–1884 г., як меркаваў Р. Родчанка, а крыху пазней[4].

Не менш важным, думаецца, дзеля жыццяпісу літаратара з'яўляецца і ягоны кароценькі ліст да невядомай асобы[5] з просьбаю пераслаць А. Валіцкаму

[1] Польскія навукоўцы не расшыфравалі псеўданіма А. Абуховіча. Першым гэта зрабіў А. Мальдзіс.

[2] *Katalog Rękopisów Biblioteki Narodowej: Rękopisy 2667–3000 i 7001–7200*: *Korespondencja i drobne utwory XIX i XX wieku*, Wrocław 1955, s. 178.

[3] Гл.: А. Мальдзіс, *Пісьмы Я. Лучыны да З. Пшасмыцкага* [у:] *Садружнасць літаратур*, Мінск 1968, с. 153.

[4] А. Абуховічу ў 1883 г. належалі маёнткі Калацічы і Заполле ў Бабруйскім павеце (1362 дзесяціны зямлі). Яны былі ацэненыя на 24294 руб. і закладзеныя ў Віленскім зямельным банку дзеля атрымання пазыкі, якая (з працэнтамі) складала 13825 руб. Гл.: Г. Каханоўскі, *Радок у біяграфію Альгерда Абуховіча*, "Чырвоная змена" 1986, 6 снежня; Р. Родчанка, *Альгерд Абуховіч-Бандынэлі* [у:] А. Абуховіч, *Творы*, Мінск 1991, с. 6; Г. Кісялёў, *Абуховіч Альгерд* [у:] *Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік у 6 тамах*, т. 1: *Абуховіч – Ватацы*, Мінск 1992, с. 12–13.

[5] Вельмі верагодна, што тут маецца на ўвазе Зоф'я Савіцкая, сястра А. Валіцкага, што пасля

байкі *Małpa i zwierciadło* ды *Вельможа*: “Шаноўная Пані-Дабрадзейка! Хоць бездапаможнымі пададуцца, але май ласку Пані пераслаць мае пераклады Пану Аляксандру: Ён мяне заахвоціў, дык – рады ці нярады – няхай чытае і прымае рашэнне. Альгерд. Мазыр, 17 студз. 1885 г.”.

Вядома, гаворка тут ідзе пра А. Валіцкага, вядомага выдаўца і музычнага крытыка, які ў той час быў адміністратарам кнігарні-выдавецтва Гэбэтнера і Вольфа ў Варшаве. Ліст можа сведчыць пра блізкія дачыненні былых выхаванцаў Слуцкае гімназіі. Праўда, з-за розніцы ва ўзросце яны наўрад ці маглі сустракацца ў гімназічныя часы; хутчэй за ўсё іх знаёмства адбылося ў Мінску ці Вільні[1] пасля вяртання А. Абуховіча з Заходняй Еўропы на бацькаўшчыну. Нельга таксама выключаць, што першыя кантакты між імі завязаліся ў часе паўстання ці на высылцы. Дакладна вядома, што А. Валіцкі адбываў пакаранне ў Тамбове. Туды ж мог быць высланы і А. Абуховіч.

Магчыма, выдавецтва Гэбэтнера і Вольфа рыхтавала зборнік баек еўрапейскіх паэтаў, дык А. Валіцкі, ведаючы пра сатырычны талент свайго суайчынніка, прапанаваў і яму паўдзельнічаць у такім праекце. (На жаль, падобнага тыпу выданне сярэдзіны 1880-х гг. выявіць пакуль не ўдалося).

Пераклады (лепш: наследаванні) А. Абуховіча засталіся незапатрабаванымі. Рашэнне А. Валіцкага было ці то адмоўным, ці то нехта іншы (ці нешта іншае) “перашкодзіў” байкам І. Крылова ў польскамоўнай апратцы ўбачыць друкарскі варштат. Зрэшты, не скажаш, што пераклады вылучаюцца дасканаласцю. *Вельможа* А. Абуховіча, праўда, дастаткова няблага перадае змест байкі І. Крылова, хоць і не можа пахваліцца эквілінеарнасцю: 25 радкоў расейскага паэта перададзены 22, не кажучы ўжо пра эквіметрычнасць. А вось *Małpa i Zwierciadło* можна назваць толькі кароткім пераказам байкі *Зеркало и обезьяна* (першапачатковы варыянт – *Мартышка и Зеркало*): ад 20 радкоў І. Крылова ў А. Абуховіча засталося ўсяго 12 (адсутнічае заключнае шасцірадкоўе).

Байкі занатаваныя на аркушы добрае паштовае паперы фармату А 4 (27,0x20,8). На 1 r – *Вельможа*, з пазнакаю ўнізе пра час перакладу твора. На 2 v (паводле бібліятэчнай нумарацыі), у ніжняй палове старонкі – *Małpa i Zwierciadło*. Тут жа, зверху, змешчаны ліст да “Пані-Дабрадзейкі”. Вершаваны тэкст напісаны прыгожым, каліграфічным почыркам. Магчыма, асоба, якая гэта зрабіла, рэдка карысталася польскаю моваю на пісьме (арфаграфічныя памылкі, нестандартнае напісанне насавых галосных). Відавочна, пасылаючы прызначаныя да друку творы, А. Абуховіч паклапаціўся, каб яны былі напісаныя чытэльна. Чаго не скажаш пра ліст і прыпіс да аднае з баек. Затое мы маем узор характару пісьма А. Абуховіча.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: Rkps BN 2981, k. 1–1 v.

арышту брата выкупіла ягоную кнігарню ў Мінску.

[1] Уладзімір Мархель выявіў у газеце “Kurjer Wileński” інфармацыю, што А. Абуховіч тройчы ў 1862 г. наведваў Вільню, у тым ліку ў дзень пахавання У. Сыракомлі. Гл.: У. Мархель, *Крыніцы памяці*, Мінск 1990, с. 97.

Вельможа

Satrapa[1] co w Persyi zarządzał powiatem
Na pysznem[2] swem łożu pożegnał się z swiatem[3]
I ruszył nieborak do kraju Plutona[4]
Gdzie sądna komissja iest z bogów złożona
„Skąd jestes cos[5] czynił" to pierwsze pytanie
„Zrodzony wsród[6] Persów ja byłem satrapą
Sekretarz załatwiał mych rządów starania
Bywało jam słaby więc między agapą[7]
I miłym spoczynkiem dzieliłem me dzionki
Ach prędzej mu rajskie otworzcie[8] przysionki"
Tak Pluton powiada, a za to Merkury[9]
Na pana Plutona napada już z góry
„Gdzie~~sż~~ słuszność zakony braciszku Eaku[10]
Cóż chciałes[11] wymagać po takim głuptaku"
Rzekł Pluton „wszak widzisz że głowę miał owczą
A władzą nieboszczyk piastował stanowczą
By rządzić sam zechciał swojemi mozgami
To swiat[12] by się zalał rzewnemi tam łzami
I za to niech rusza szczęsliwie[13] do raju
Że w sprawy się mieszać on nie miał zwyczaju

Ja w izbie zawczora[14] widziałem sędziego
Ot zda się że w raju jest mejsce[15] dla niego.

Tłumaczyłem w Mozyrzu w pierwszych dni[16] stycznia 1885^{go} roku.
Olg hr Bandinelli

---

[1] Сатрап – у даўняй Персіі так называўся намеснік правінцыі, які меў неабмежаваную ўладу.
[2] Тут і далей не звяртаем увагі на словы, якія напісаны паводле тагачаснага правапісу.
[3] Так у рукапісе. Трэба: *światem.*
[4] У грэцкай і рымскай міфалогіі – адно з імёнаў бога падземнага каралеўства і смерці.
[5] Так у рукапісе. Трэба: *jesteś coś*.
[6] Так у рукапісе. Трэба: *wśród*.
[7] Агапа – урачыстая вячэра ў першых хрысціянаў на памятку пра апошнюю вячэру Хрыста. Тут: банкет, бяседа.
[8] Так у рукапісе. Трэба: *otwórzcie.*
[9] У рымскай міфалогіі – бог гандлю, сын бога Неба Юпітэра.
[10] У грэцкай міфалогіі – сын Зеўса, цар вострава Эгіна; пасля смерці стаў адным з суддзяў падземнага каралеўства.
[11] Так у рукапісе. Трэба: *chciałeś*.
[12] Так у рукапісе. Трэба: *świat*.
[13] Так у рукапісе. Трэба: *szczęśliwie.*
[14] Так у рукапісе. Трэба: *zawczoraj*.
[15] Так у рукапісе. Трэба: *miejsce*.
[16] *Dni* – правільна: *dniach*, але, магчыма, трэба чытаць: *dn*.

Małpa i Zwierciadło

Zajrzała małpeczka w zwierciadło przypadkiem
Więć[1] nózką niedzwiedzia[2] potrąca ukradkiem
Ach zobacz powiada najmilszy mój panie
Taż morda szkaradna – grymasy, dryganie
Jeslibym[3] co kolwiek przypomnieć ją miała
To wraz bym z rozpaczy najpewniej skonała
A jednak się zgodzisz że takej poczwarze
Podobnych sród[4] naszych ja kilka pokażę
I nawet na palcach gdy zechcesz wyliczę
Trud zbytny[5] spójrz raczej na|własne oblicze
Tak niedzwiedz do małpy rozsądnie powiada
Lecz czemuż bez skutku przepadła ta rada

Szanowna Pani Dobrodziejko,

Jakkolwiek niedołężne się wydadzą, ale racz Pani przesłać moje tłomaczenia Panu Aleksandrowi: On mnie zachęcił, zatem, rad czy nierad niech czyta i decyduje.

Olgierd

Mozyr
17 stycz. 1885

---

[1] Так у рукапісе. Трэба: *Więc*.
[2] Так у рукапісе. Трэба: *niedźwiedzie*.
[3] Так у рукапісе. Трэба: *Jeślibym*.
[4] Так у рукапісе. Трэба: *wśród*.
[5] Так у рукапісе. Трэба: *zbytni*.

Старшына

Байка ўпершыню была апублікаваная Biełaruskim wydawieckim tawarystwam u Wilni ў *Biełaruskim kalendary na 1915 hod*. На жаль, дакладных звестак, хто рыхтаваў да друку гэты календар, не захавалася. Можна думаць, што тэкст твора паходзіць з тых “10 сшыткоў <…> памятнікоў”, пра якія пісаў Вацлаў Ластоўскі ў 38 нумары газеты “Наша Ніва” за 1913 г.[1].

Байка А. Абуховіча напісана паводле сюжэту *Мирской сходки* (1816) І. Крылова. Аднак гэта шмат у чым самастойны твор як з пункту гледжання зместу (тэкст А. Абуховіча мае выразныя рысы сатыры на парэформенную Расею), так і формы (аб’ём павялічаны амаль у два разы).

Друкуецца паводле: Olgierd Obuchowič, *Staršyna* [у:] *Biełaruski kalendar na 1915 hod*, Wilnia 1914, s. 36–37 з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў публікацыі.

Staršyna[2].

Choć jaki kirunak daj
Adno toje, bratko, znaj,
Što krutnioju ŭsio pakruciš,
I najlepše zbałamuciš.

———

Lwa-manarcha woŭk prasiŭ, –
Kab wajtom[3] jaho zrabiu, –
Bo awieczki u biezładzie
Škodziuć wielmi ŭ pansim sadzie,
Dy i sami prapadajuć, –
Bo jak žyci bač nie znajuć.
I lisa za im prasila
(Jaje žonka lwa lubiła).
Woŭk z lisicaju zwiazaŭsia
I jak možna tak staraŭsia:

[1] Власт, *Памажыця*!, “Наша Ніва” 1913, № 38 (19 верэсьня).

[2] Інстытут валасных старшын быў уведзены *Общим положением о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости*, зацверджаным 19 лютага 1861 года. У Варшаўскай губерні – солтыс.

[3] Тут, відавочна, маецца на ўзвазе асоба, якая наглядала за працай прыгонных сялян. У Беларусі ў другой палове XIX стагоддзя “афіцыйна” дадзеная пасада не існавала, але сям-там па традыцыі так маглі называць прадстаўніка адміністрацыі маёнтка і інш.

– Dzie prasili, dzie ūzdychnuli,
Dzie haścinca padatknuli:
Kab dabicca da medali[1]
I płacili, i prasili, i stahnali...
Leŭ haworyć: "Chodziuć tołki,
Što awiec zjedajuć woūki.
I sazwać skazaū narod
Na zwiaryny walny[2] schod,
Raspytać usich zwierat:
– Woūk ci dobry, ci jon had? –
Czyny ważny ūsie pryšli,
Usio naczalstwa tut było,
Dy pryczyny nie znajszli:
Zła ab woūku nie czutno:
Pad sudom jon bač nia byū,
I z načalstwam dobra žyū,
Dyk medal wajta nadzieū
Woūk na ūwieś awiečy chleū.
– A awiečki štož skazali?
– Ich na schod susim nie zwali
A ŭpisana ū pratakoli,
Što „awiečkam dana wola".

У 1921 г. М. Гарэцкі перадрукаваў з *Biełaruskaha kalendara na 1915 hod* твор А. Абуховіча *Старшына* з невялікімі зменамі (bratko – братка, najlepše – найлепша, u biezładzie – у няладзе, Škodziuć – Шкодзяць, nie znajuć – ня знаюць, Chodziuć – Ходзяць, zjedajuć – зьядаюць, zwiaryny – зьвярыны, zwierat – зьвярат, nie czutno – ня чутно, susim – зусім, nie zwali – ня звалі, ū pratakoli – ў пратаколе), транслітараваўшы тэкст на грамадзянскі алфавіт, у газеце "Беларускія ведамасці" (1921, № 9), пасля ўключыў яго ў падрыхтаваны ім зборнік *Дэкляматар*[3] ("вершы і кароткія апавяданьні, якія надаваліcь-бы для дэклямацыі на канцэртах, народных сьпектаклях, вечарынах"[4]), а таксама ў *Хрыстаматыю*[5].

У тым жа 1921 годзе Леаніла Гарэцкая (Чарняўшчынка), "wučycielka 1-aje Wilenskaje Biełaruskaje Himnazii", уключыла (паводле *Biełaruskaha kalendara na 1915 hod*, але без пачатковага чатырохрадкоўя) гэтую байку ў "wydannie IV-aje" чытанкі *Rodny Kraj*[6]. "Olgierd Obuchowič" В. Ластоўскага стаў у яе "A. Abucho-

[1] Тут гаворка ідзе пра медаль – знак улады валаснога старшыны.
[2] Walny (польск. *walny*) – агульны.
[3] А. Абуховіч, *Старшына* [у:] *Дэкляматар*, рэдактар-выдавец М. Гарэцкі, Вільня 1921, с. 29–30.
[4] Гл.: "Беларускія ведамасці" 1921, № 7 (24 кастрычніка / 11 акцябра).
[5] А. Абуховіч, *Старшына* [у:] М. Гарэцкі, *Хрыстаматыя беларускае літэратуры. XI век – 1905 год*, Вільня 1922, с. 216.
[6] A. Abuchwič, *Staršynia* [y:] *Rodny Kraj*, wydannie IV-aje, ukłała L. Hareckaja, Wilnia 1921, s. 42.

wičam", а *Staršyna* падаецца як *Staršynia*. У 1923 і 1929 гг. чытанка Л. Гарэцкае выдавалася грамадзянскім шрыфтам[1], а ў 1931 і 1936 гг. – зноў лацінкаю[2]; кніжка выкарыстоўвалася ў школах Заходняй Беларусі.

У Савецкай Беларусі твор А. Абуховіча стаў вядомы толькі ў 1956 г., калі ўбачыў свет зборнік *Беларускія пісьменнікі другой паловы XIX стагоддзя*. Укладальнік Васіль Барысенка, відавочна, выкарыстаў "падказку" Уладаса Абрамавічуса, які ў раздзеле *Рукописи разного характера* машынапісу свае славутае бібліяграфіі занатаваў: "428. АБУХОВІЧ, АЛЬГЕРД. *Старшына* і *Ваўкалак*. Автографы стихо [sic!] исправленные карандашем рукох [sic!] автора, без даты (XIX в.), но с подписью и дописком – Слуцк. Хранятся ВБФ – 431, л. 1–2, латиница 28x21 см."[3].

Як засведчыў укладальнік, "байкі *Ваўкалак* і *Старшына* друкуюцца па рукапісах, якія захоўваюцца ў рукапісным аддзеле бібліятэкі Акадэміі навук Літоўскай ССР"[4]. Публікацыя гэтая, аднак, даволі своеасаблівая: укладальнік на свой густ "выбіраў" тэкст байкі з рукапісу: папраўленае алоўкам у адных выпадках прымаў, у іншых – пакідаў без увагі, выкарыстоўваючы першасны запіс (напр. замест "атрамантавых" радкоў "Starszynoju kab jon byŭ", "I lisica paprasila" ўзятыя іх "алоўкавыя" адпаведнікі: "Каб вайтом яго зрабіў", "І ліса за ім прасіла". У той жа час "атрамантавы" радок "Dyk medal pan woŭk nadzieŭ" "мадэрнізуецца" ў "Дык медаль пан войт надзеў" – тут адвольнае спалучэнне двух варыянтаў, бо "алоўкавая" версія гучыць так: "Dyk medal wajta nadzieū". Тое самае можна сказаць пра 7 радок байкі: першаснае "Szto awieczki skroź biez ładu" і "алоўкавы" варыянт "Bo awieczki u biezładzie" спалучаюцца ў "Бо авечкі скрозь ў бязладдзі"). А вось апошнюю страфу ўкладальнік без асаблівых змен запазычыў з "алоўкавай" версіі тэксту. Апрача таго ў публікацыі маецца шэраг рэдактарскіх "удакладненняў". Найважнейшыя – наступныя: "ўсей", "вольны сход" і "Паспытаць усіх звярат" замест "ŭsio", "walny schod" і "Raspytać usich zwierat"[5]. Звяртаем на гэта ўвагу, бо дадзеныя памылкі няраз будаць паўтарацца ў пазнейшых выданнях.

Іншы падыход да ўзнаўлення байкі А. Абуховіча мелі складальнікі *Хрэстаматыі па гісторыі беларускай мовы*: у іх выданні пададзены "атраман-

---

[1] А. Абуховіч, *Старшыня* [у:] *Родны Край: Другая пасьля лемантара кніга да чытаньня*, злажыла Л. Гарэцкая, <…> пад рэдакцыяй школьнай камісіі Беларускага Навуковага Т–ва, выданьне перапрабленае і дапоўненае, Вільня 1923, с. 42; А. Абуховіч, *Старшыня* [у:] *Родны Край: Другая пасьля лемантара кніга да чытаньня*, злажыла Л. Гарэцкая, <…> пад рэдакцыяй школьнай камісіі Беларускага Навуковага Т–ва, выданьне перапрабленае і дапоўненае, Вільня 1929, с. 45–46.

[2] A. Abuchwič, *Staršynia* [у:] *Rodny Kraj*, ukłała L. Hareckaja, <…> wydannie V-aje, Wilnia 1931, s. 42; A. Abuchwič, *Staršynia* [у:] *Rodny Kraj*, L. Hareckaja, <…> wydannie VI, Wilnia 1936, s. 42

[3] В. Абрамавичюс, *Библиография по белорусской литературе XIX века: Художественные и публицистические произведения, опубликованные и рукописные (с приложением 34 иллюстраций)*, Вильнюс 1949, с. 92.

[4] *Беларускія пісьменнікі другой паловы XIX стагоддзя: Зборнік тэкстаў*, Мінск 1956, с. 344.

[5] Гл.: *Ibidem*, s. 258–259.

тавы” тэкст твора. Прычым, амаль бездакорна[1]. Чаму яны палічылі непатрэбным узяць пад увагу алоўкавыя праўкі? Пра гэта няма згадкі ў прадмоўцы да публікацыі верша.

Найважнейшае, аднак, тое, што захаваўся рукапіс байкі. Знаходзіцца ён у бібліятэцы Літоўскай акадэміі навук імя Урублеўскіх (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka) у фондзе 21, сігнатура 431. Ёсць усе падставы лічыць, што менавіта паводле гэтага рукапісу рыхтавалася публікацыя байкі ў *Biełaruskim kalendary na 1915 hod*: за выключэннем замены ў першым радку слова *paradak* на *kirunak* у друкаваным варыянце маюцца ўсе, зафіксаваныя на аркушы паперы памерам А 4, лексемы ўключна з подпісам *Olgierd Obuchowicz*. Што цікава, рукапіс байкі *Waŭkałak* апрача падобнага подпісу мае яшчэ характэрную пазнаку: *Słuck*.

У беларускім літаратуразнаўстве дадзены рукапіс уважаецца за аўтограф. Напрыклад, Г. Кісялёў пісаў: “Цяпер вядомы толькі два лісткі з аўтографамі Абуховіча <…> Гэта тэксты баек *Старшына* і *Ваўкалак*, напісаныя рукой паэта чарнілам, з алоўкавымі праўкамі. <…> Ды яшчэ ў Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве, у папцы пад назвай *Розныя паперы са збораў А. Валіцкага*, ёсць пераклады на польскую мову баек *Вяльможа* і *Малпа і люстэрка* за подпісам: Альгерд гр. Бандынэлі. Мазыр”[2]. На якой падставае вядомы навуковец ідэнтыфікуе названыя рукапісы як аўтографы А. Абуховіча, – невядома. Здаецца, графічная экспертыза не праводзілася. Аднак нават няўзброеным вокам бачна, што “віленскія” рукапісы занатаваныя зусім іншым почыркам, чым “варшаўскія”. Рукою А. Абуховіча на ўсіх гэтых картках – з пэўнасцю можна сцвярджаць – напісаны адно толькі кароткая нататка на аркушы перакладу байкі *Вельможа* (тытул падаецца па-расейску) з подпісам *Olg hr Bandinelli*, а таксама кароткая цыдулка паэта да нейкай „Szanownej Pani Dobrodziejki” з подпісам *Olgierd* на аркушы перакладу байкі *Małpa i Zwierciadło*. Параўнанне ўласнаручных допісаў А. Абуховіча з алоўкавымі праўкамі байкі *Starszyna* не дазваляе адназначна пацвердзіць датычнаць паэта да гэтых правак.

На жаль, тэксталагічнага і графічнага даследавання байкі *Starszyna* да гэтага часу не было. Адно толькі згадвалася, што маюцца праўкі алоўкам. Але не звернута ўвагі, што праўкі былі розных асобаў. Па-першае, праўкі самога перапісчыка (toj – jon і інш.), па-другое, – нейкай трэцяй асобы (Starszynoju kab jon byŭ – Kab wajtom jaho zrabiu і інш.), а па-трэцяе, – назавём так: рэдактара-нашаніўца, рука якога пазнаецца там, дзе выкарыстаны графемы ***č*** (bač – тройчы, awieču, awiečki, awiečkam), ***š*** (Što, što**ž**) і ***ž*** (štož).

Праўкі перапісчыка ідэнтыфікуюцца даволі проста: яны выкананы тою самаю рукою і тым самым атрамантам. Больш складана з тою асобаю, якая

[1] Гл.: *Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў*, рэд. Р. Аванесаў, склад.: У. Анічэнка, П. Вярхоў, А. Жураўскі, Я. Рамановіч, Мінск 1962, с. 171–172.

[2] Г. Кісялёў, *Ад Чачота да Багушэвіча: Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст.*, 2-выд., Мінск 2003, с. 70.

“паляпшала” тэкст, змяніла нават часткова сэнс выказвання: замяніла старшыну войтам. Праўда, толькі ў тэксце: на тытул байкі яна не замахнулася, хоць лагічна было б назваць выпраўлены твор *Войт*. Ці быў гэта аўтар? Здаецца, не. Перадусім, рукапісы трох іншых тэкстаў, якія захаваліся, Альгерд Абуховіч не правіў. А можа, варта “спалучыць” праўкі “другое” і “трэцяе” асобы? Почырк падобны, адно, што іх нібыта “падзяляе”, – ужыванне графем ***č***, ***š*** і ***ž***[1]. Верагодна, рэдагаваўся твор у эпоху нашаніўства, бо ж вельмі сумнеўна, што ў XIX ст. выкарыстоўваліся ў беларусіх тэкстах літары чэшскага алфавіта. З гэтай прычыны давядзецца адкінуць Францішка Багушэвіча як магчымага рэдактара байкі А. Абуховіча. А вось ці не прыклаў рукі да рэдагавання твора Янка Купала? Ён жа з кастрычніка 1913 г. да 1915 г. быў адказным сакратаром Biełaruskaha wydawieckaha tawarystwa u Wilni! Як пацвярджэнне дадзенай гіпотэзы будзе і ўжытае ў “алоўкавай” версіі слова *bač*: у шэрагу твораў Янкі Купалы гэтае слова ўжываецца таксама па некалькі разоў.

“Атрамантавая” версія друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: Бібліятэка Літоўскай акадэміі навук імя Урублеўскіх (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka), F 21–431, k. 1–1 v.

Starszyna.

Choć jaki paradak daj
Adno toje, bratko, znaj,
Szto krutnioju ŭsio pakrucisz
I najlepsze zbałamucisz.

Lwa-manarcha woŭk prasiŭ, –
Starszynoju kab jon[2] byŭ, –
Szto awieczki skroź biez ładu
Wielmi szkodziuć ŭ pansim sadu,
Dy i sami prapadajuć;
Bo jak żyć jany nie znajuć.
I lisica paprasila
(Jana[3] żonku[4] lwa[5] lubiła).
Woŭk z lisicaju zwiazaŭsia;
I jak można, tak staraŭsia;
Dzie prasili, dzie ŭzdychmli[6],
Dzie haścinca padatknuli:

[1] Больш дакладна: адсутнасць гукаў [ч], [ш] і [ж] у словах-праўках “другое” асобы.
[2] Магчыма, першапачаткова было *toj*. На *jon* папраўлена тым самым атрамантам, якім запісаны верш.
[3] Слова перакрэслена, а зверху напісана *Jaje*.
[4] Літара *u* перапраўлена на *a*.
[5] Літара *w* напісана па нейкай іншай, магчыма, кірылічнай літары *в*.
[6] Так у арыгінале. Звычайна, зважаючы на канцавую сугучнасць да слова *padatknuli*, перадаецца як *ŭzdychnuli*.

Kab dabicca da medali
I płacili i prasili i stahnali...
Leŭ[1] skazaŭ: "Chodziuć tołki,
Szto awiec zjedajuć woŭki".
I sazwać skazaŭ narod
Na zwiaryny walny schod,
Raspytać usich zwierat:
– Woŭk ci dobry, ci jon had? –
Czyny ważny ŭsie pryszli,
Ŭsio naczalstwa tut było,
Dy pryczyny nie znajszli:
Zła ab woŭku nie czutno:
Pad sudom-że jon nia byŭ,
I z naczalstwam dobra żyŭ,
Dyk medal pan woŭk nadzieŭ
Na awieczy cełу chleŭ.
– Nu a awieczki szto skazali?
– Ich na schodku nie pazwali:
Zapisali tolki ŭ pratakoli,
Szto awieczkam dali wolu.

Olgierd Obuchowicz[2]

На нашую думку, варта таксама падаць варыянт, да якога праўдападобна меў дачыненне Янка Купала. Вядома, без грунтоўнага вывучэння гэтага пытання нельга катэгарычна сцвярджаць, што менавіта ён рэдагаваў байку А. Абуховіча. Аднак абавязкова трэба пазначыць праблему, якая – існуе верагоднасць – будзе некалі вырашаная.

"Алоўкавая" версія (праўкі вылучаныя курсівам) друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: Бібліятэка Літоўскай акадэміі навук імя Урублеўскіх (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka), F 21–431, k. 1–1 v.

Starszyna.

Choć jaki paradak daj
Adno toje, bratko, znaj,
Szto krutnioju ŭsio pakrucisz
I najlepsze zbałamucisz.

——

Lwa-manarcha woŭk prasiŭ, –
Kab wajtom jaho zrabiŭ, –
Bo awieczki *u biezładzie*

[1] Літара *й* напісана па літары *w*.
[2] Подпіс унізе старонкі іншым алоўкам.

Szkodziuć wielmi ŭ pansim sadzie,
Dy i sami prapadajuć;
Bo jak *żyći bač* nie znajuć.
I *lisa za im* prasila
(Jaje żonka lwa lubiła).
Woŭk z lisicaju zwiazaŭsia;
I jak można, tak staraŭsia;
– Dzie prasili, dzie ŭzdychmli,
Dzie haścinca padatknuli:
Kab dabicca da medali
I płacili i prasili i stahnali...
– Leŭ *haworyć*: "Chodziuć tołki,
Szto awiec zjedajuć woŭki".
I sazwać skazaŭ narod
Na zwiaryny walny schod,
Raspytać usich zwierat:
– Woŭk ci dobry, ci jon had? –
Czyny ważny ŭsie pryszli,
Ŭsio naczalstwa tut było,
Dy pryczyny nie znajszli:
Zła ab woŭku nie czutno:
Pad sudom jon *bač* nia byŭ,
I z naczalstwam dobra żyŭ,
Dyk medal *wajta* nadzieŭ
Woŭk na ŭwieś awiečy chleŭ.
– Nu a awieczki szto *ž* skazali?
– Ich *bač* na schod *zusim* nie *zwali*:
I zapisali ŭ pratakoli,
Szto awieczkam *dana wola*.

Апошняя страфа адрэдагавана некалькі разоў: спачатку ўнесены асобныя праўкі ў "атрамантавую" версію (што было перакрэслена накрыж), пасля гэтая страфа была запісаная алоўкам ніжэй (што было не вельмі старанна выцерта гумкаю) і ўрэшце, яшчэ ніжэй запісаная канчатковая версія страфы:

A awiečki štož skazali?
Ich na schod susim nie zwali
~~*Dy*~~[1] *ŭpisana ŭ pratakoli,*
Što „awiečkam ~~*dali*~~[2] *wola.*

Olgierd Obuchowicz

[1] Замест закрэсленага дапісаны зверху іншым колерам злучнік *A*.
[2] Першапачатковае *dana* было папраўлена на *dali*, якое пазней закрэслілі і іншым колерам зверху напісалі *dana*.

Ваўкалак

Як і байка *Staršyna*, *Waŭkałak* упершыню быў апублікаваны ў *Biełaruskim kalendary na 1915 hod* і, відавочна, паводле рукапісу, які захаваўся ў бібліятэцы Літоўскай акадэміі навук імя Урублеўскіх. Публікатары даволі ашчадна паставіліся да аўтарскіх (?) асаблівасцяў байкі, адно што замянілі польскія дыграфы ***cz***, ***sz*** і графему ***ż*** на чэшскія ***č***, ***š***, ***ž***. Мы яшчэ раз дазволім сабе ўсумніцца, што рукапісы з бібліятэкі Літоўскай акадэміі навук імя Урублеўскіх – гэта аўтографы А. Абуховіча: вельмі ж ужо адрозніваецца характар пісьма дадзеных дакументаў ад уласна Абуховічавых нататак. З-за адсутнасці якіх-кольвечы сведчанняў застаецца толькі гіпатэтычна меркаваць: ці то рукапісы баек А. Абуховіча паходзяць з часоў самога аўтара і выкананыя па ягонай просьбе, ці то В. Ластоўскі дазволіў камусьці скапіраваць творы з "папероў Обуховіча", якія меў у сваіх руках.

Звяртаем увагу таксама на тое, што ў рукапісах пераклады баек І. Крылова на польскую мову падпісаныя псеўданімам ***Olg hr Bandbnelli***, а беларускамоўныя байкі – ***Olgierd Obuchowicz***. А гэта знаходзіцца ў пэўнай супярэчнасці (вядома, толькі ў тым выпадку, калі рукапісы з бібліятэкі Літоўскай акадэміі навук імя Урублеўскіх паходзяць з "папероў Обуховіча", а не з'яўляюцца пазнейшымі копіямі) са сцвярджэннем аўтара ўспамінаў: "Ja padpiswajusia na maich biełaruskich tworach «Hraf Bandinelli»". Тут адно з двух: ці то недакладны сам А. Абуховіч, ці то В. Ластоўскі дзеля патрэбаў тагачаснага нацыянальнага руху ўнёс пэўныя карэктывы ў выказванні пісьменніка са Случчыны. Нагадаем: В. Ластоўскі даволі часта кіраўся менавіта надзённымі патрэбамі, а не прынцыпамі навуковай аб'ектыўнасці; напрыклад, у артыкуле *Pamiaci Sprawiadliwaha* В. Ластоўскі (пад псеўданімам Swajak) падае фрагменты апошніх "адозваў" (*Лістоў з-пад шыбеніцы*) К. Каліноўскага ў, думаецца, змененым выглядзе[1]: "Biełarusy (sic!), braty maje rodnyje! s pad szybienicy maskoŭskaj prychodzicca mnie da was pisaci..." ці "Biełaruska (sic!) ziamielka, hałubka maja // Hdzie ž sia padzieło szczaście i jasna dola Twaja?"[2]. В. Ластоўскі, мяркуем, карыстаўся публікацыяй Агатона Гілера (*Historja powstania narodu polskiego w 1861–1864* r., t. I; Paryż 1867, s. 327), а не "odpisami <...> adozwaŭ<...> katoryje ja doŭhije hady chawaŭ

---

[1] Г. Кісялёў дапускаў, што паралельна з публікаванымі *Лістамі з-пад шыбеніцы* (*Do ludu białoruskiego: Piśmo z pod szybienicy Konstantego Kolinowskiego*) А. Гілера "ў беларускім грамадстве мелі хаджэнне варыянты асобных частак цыкла <…> Копіі маглі быць зняты з арыгіналаў у Вільні яшчэ да адсылкі за мяжу". Гл.: К. Каліноўскі, *За нашую вольнасць: Творы, дакументы*, Мінск 1999, с. 302.

[2] Гл.: Swajak, *Pamiaci Sprawiadliwaha*, „Homan" 1916, № 1 (15 lutaho).

u skrytkach – ad rupliwaho žandarskaho woka, kab, kali pryjdzie czas, padzialicca imi sa swaim narodam”[1].

У 1921–1922 гг. М. Гарэцкі перадрукаваў з невялікімі зменамі з *Biełaruskaha kalendara na 1915 hod* байку *Wałkałak*, транслітараваўшы тэкст на грамадзянскі алфавіт, у газеце “Беларускія ведамасці” (1921, № 9), пасля ўключыў яго ў падрыхтаваны ім зборнік *Дэкляматар*[2], а таксама ў *Хрыстаматыю*[3]. У адрозненне ад іншых баек А. Абуховіча *Wałkałak* у школьныя заходнебеларускія чытанкі не трапіў.

Відавочна, па ўзору выданняў М. Гарэцкага ў Савецкай Беларусі з’явіўся свой “чырвоны дэкляматар”, куды ў 1924 г. была ўключана байка *Ваўкалак* (А. Абуховіч, *Ваўкалак* [у:] *Беларускі дэкляматар “Чырвоны дудар”*, злажылі: Янка Купала, Цішка Гартны і Алесь Ляжневіч, Менск: Беларускае кооперацыйна-выдавецкае таварыства “Савецкая Беларусь”, 1924, с. 277).

І толькі праз трыццаць гадоў дадзены твор зноў з’явіцца ў кантэксце беларускага прыгожага пісьменства: укладальнік зборніка *Беларускія пісьменнікі другой паловы XIX стагоддзя* В. Барысенка апублікаваў яго паводле рукапісу “бібліятэкі Акадэміі навук Літоўскай ССР”[4]. Тэкст даволі спраўны (дастасаваны адно да нормаў тагачаснага правапісу), хоць не абышлося і без кур’ёзаў: рукапіснае “S twaim panam i s siełom” чамусьці ператварылася ў “З сваім панам і сялом”[5]. Дадзеная публікацыя паслужыла асноваю дзеля амаль усіх наступных публікацый байкі *Wałkałak* у зборніках, анталогіях і хрэстаматыях[6].

Як і ў выпадку з іншымі байкамі А. Абуховіча, ідэйны змест *Wałkałaka* заснаваны на сюжэце, вядомым з часоў Эзопа і Федра. Вельмі верагодна, што паэт быў знаёмы з байкаю Жана дэ Лафантэна *Воўк і Сабака* (*Le Loup et le Chien*), а таксама з яе перастварэннем Адама Міцкевіча *Pies i wilk*, але, як адзначае Г. Кісялёў, “увядзенне спецыфічнага і неадназначнага вобраза Ваўкалака, узятага з беларускай дэманалогіі, замест традыцыйнага Ваўка істотна ўзбагачае сюжэт, карэнным чынам паварочвае яго ў бок беларускай народнай культуры”[7].

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў рукапісу паводле: Бібліятэка Літоўскай акадэміі навук імя Урублеўскіх (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka), F 21–431, k. 2.

---

[1] *Ibidem*.

[2] А. Абуховіч, *Ваўкалак* [у:] *Дэкляматар*, рэдактар-выдавец М. Гарэцкі, Вільня 1921, с. 27–28.

[3] А. Абуховіч, *Ваўкалак* [у:] М. Гарэцкі, *Хрыстаматыя беларускае літэратуры. XI век – 1905* год, Вільня 1922, с. 215.

[4] *Беларускія пісьменнікі другой паловы XIX стагоддзя: Зборнік тэкстаў*, Мінск 1956, с. 344.

[5] А. Абуховіч, *Ваўкалак* [у:] *Беларускія пісьменнікі другой паловы XIX стагоддзя: Зборнік тэкстаў*, Мінск 1956, с. 257.

[6] У анталогіі К. Цвіркі тытул байкі зменены на *Ваўкалака*, а сам твор невядома на якой падставе датуецца 1860–1861 гг. Гл.: *Літаратура Беларусі XIX стагоддзя: Анталогія*, Мінск 2013, с. 737–738.

[7] *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў у двух тамах*, т. 2: *Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзе*, Мінск 2007, с. 409.

Waŭkałak.

Czaraŭnica urakła;
Byŭ ja koliś[1] woŭkałakam,
Biehaŭ czortam ŭzdoŭż sieła,
I k hawiadam poŭzaŭ rakam,
I ludzkuju znaŭ haworku,
I s sabakami z nadworku
Hawaryć ja sposab mieŭ.
Za humnom raz cicha sieŭ
Ażno Lysko prylacieŭ[2], −
Jak na panskaj służbie staŭ,
Pa pryjaźni jon[3] mnie każe:
"− Kiń ty, kumie, zytło ŭraże:
"Ciapier marno prapadajesz,
"A ty ż – ŭsiaki sposab znajesz:
"Majmu panu stań służyć
"Tabe dobra budzie żyć!"
− "Ach ty durnju, dumaŭ ja:
"Mnie wiarnucca da sieła?
"S twaim panam i s siełom,
"Zaduszysia ty kałom!
"Choć hałodzien − ja swabodzien,
"Hdzie mnie ciahnie − tam biahu, –
"Na swabodzi prapadu,
"A ŭ niawolu − nie pajdu!
"Budu wolnym woŭkałam[4]
"Ty|ż − na prywiazi sabakam.

Olgierd Obuchowicz.[5]
Słuck.[6]

---

[1] Нехта алоўкам словы *ja koliś* памяняў месцамі, але пасля адмяніў дадзенае перамяшчэнне.
[2] У дадзеным слове перапісчык літары *-lacie-* напісаў па *–biaża–*. Г. зн., першапачаткова было *prybiażaй*.
[3] Слова напісана па нейкім перашапачатковым, магчыма, *tak*.
[4] Так у рукапісе.
[5] Імя і прозвішча напісаныя тою самаю асобаю, што і ўвесь тэкст.
[6] Слова напісанае алоўкам.

Фрагменты мемуараў

У сваёй першай згадцы пра паэта са Случчыны ў верасні 1912 г. В. Ластоўскі гаворыць адно пра ягоныя "паперы". Можна нават падумаць, што сакратар рэдакцыі "Нашай Нівы" атрымаў рукапісны архіў А. Абуховіча. Аднак праз год у нататцы *Памажыця!*, відаць, ужо грунтоўна пазнаёміўшыся з "паперамі", Власт сцвярджае, што мае "10 сшыткоў яго памятнікоў", г. зн. успамінаў, з чарнавікамі вершаў.

Апублікаваныя ў "Homanie" тэксты А. Абуховіча часткова пацвердзілі правільнасць азначэння В. Ластоўскага: "паперы" носяць у значнай ступені мемуарны характар, хоць часам і нагадваюць празаічныя мініяцюры. Усяго ў 1916 г. было надрукавана дванаццаць фрагментаў[1], кожны з якіх мае назву, а тры – дату. Уважлівае прачытанне тэксту ўспамінаў дазволіла Р. Родчанку сцвердзіць, што пісаліся яны ў 1894 г. у Слуцку, а часткова (раздзел *Спас*?) у маёнтку Зарэчча пад Глускам. Не раз узнікалі пытанні адносна датаў, якія зафіксаваныя ў публікацыі 1916 г., а менавіта – "4/IV 1904", "3 maja 1894 h.", "20/VII 1904". Лічачы, што В. Ластоўскі публікаваў фрагменты паслядоўна, адзін за адным, як былі яны ў рукапісе, Р. Родчанка звярнуў увагу, што 1904 г. з'явіўся ў "Homanie" памылкова, як "друкарская памылка, выкліканая неразборлівасцю почырку пісьменніка, ці рэдакцыйнай неахайнасцю"[2]. Пытанне, здавалася б, вырашанае, аргументацыя Р. Родчанкі прынятая беларускімі літаратуразнаўцамі[3]; але чамусьці даследчыкі не заўважылі яшчэ адну дату: у прадмоўцы Язэпа Гулевіча да публікацыі верша *Duma a Karólu XII* чытаем: "Nižej my drukujemo wierš niaboščyka Olhierda Obuchowiča, pisanyj u 1900 (sic!) hadu ŭ dzień pałtaŭskaj hadaŭšcyny"[4]. Мы зусім не збіраемся аспрэчваць дату смерці пісьменніка: "10 Sierp. 1898 г." выразна бачна на помніку на слуцкіх могілках. Аднак, ці не зашмат гэтых неверагодных датаў? Ці дастаткова будзе вытлумачыць усё невыразным характарам пісьма А. Абуховіча? І калі паэт памёр у 1898 г., то якую "pałtaŭskuju hadaŭšcynu" ён "ушаноўваў" сваім творам? Можа, 180-ю, г. зн. верш быў створаны ў 1889 годзе?

На рукапісах, якія бясспрэчна належаць А. Абуховічу, даты (двойчы 1885 год) чытаюцца без усялякіх цяжкасцяў. Застаецца меркаваць, што памыліўся ці то В. Ластоўскі, які рыхтаваў тэкст да публікацыі, ці то наборшчык друкарні Марціна Кухты.

[1] Трынаццаты фрагмент будзе надрукаваны ў 12 кніжцы часопіса "Крывіч" (1927).
[2] Р. Родчанка, *Альгерд Абуховіч-Бандынэлі*, Мінск 1984, с. 17.
[3] *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў у двух тамах*, т. 2: *Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзе*, Мінск 2007, с. 410.
[4] J. Hułewič, *S papierou Olhierda Obuchowič: 1709–1916*, „Homan" 1916, № 49 (1 žniŭnia).

Прытанне пра мову ўспамінаў А. Абуховіча мы ўжо закраналі раней. Тут варта зазначыць: дадзеная праблема вырашыцца тады, калі з'явяцца навуковыя працы пра мову В. Ластоўскага, мову "Homanu" і мову А. Абуховіча. І, вядома, надзвычай патрэбныя даследаванні "гоманаўскага" перыяду жыцця і творчасці В. Ластоўскага.

Мемуары А. Абуховіча апублікаваныя як нешта цэласнае і ўпарадкаванае. Такое, перадусім, складаецца ўражанне з-за пранумараваных раздзелаў і дадзенага Р. Родчанкам іх датавання. Аднак трэба памятаць, што В. Ластоўскі меў "10 сшыткоў"[1]; трэба памятаць, што захаваліся яшчэ два фрагменты з успамінаў літаратара са Слуцка: невялічкі тэкст пра беларускае слова "spakmień", змешчаны ў адпаведным слоўнікавым артыкуле ў *Падручным расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку* (1924), а таксама нататка пра "беларускасць" Міхала Мікешына[2], надрукаваная ў апошнім нумары часопіса "Крывіч".

Мы пададзім з гэтае нататкі толькі тое, што датычыць А. Абуховіча.

Напачатку Карчак (відавочна, псеўданім В. Ластоўскага) пераказвае прачытанае ў "паперох" А. Абуховіча, а пасля цытуе (магчыма, у перакладзе) рукапіс:

> Ня менш цікавае здарэньне аб Мікешыне апавядае ў сваіх "Успамінах" беларускі пісьменнік (родам з пад Слуцка) Альгерд Абуховіч[3]. Па дарозе з Масквы ў Менск Абуховіч купіў на аднэй са станцій нумар журналу "Нива" [1992 г. (sic!), № 201] і зайшоўшы ў купэ II-й клясы разгарнуў куплены журнал і натрапіў на 9-й балоне[4] на рысунак з беларускага быту, работы Мікешына[5]. Рысунак выабражаў сцэну на задворках сялянскай смаленскай сялібы. Пры студні стаіць, кроў з малаком маладзіца, а перад ей дзяцюк-падростак, роўны з ей узростам. Пад рысункам подпіс:
>
> "А й вяликій же-жъ ты дурень, як погляжу: ничоганьки ты такого ня смыслишь!
>
> – Не – йща нясмыслю...

---

[1] Вельмі верагодна, што ў друк трапіла нязначная частка з таго, што меў В. Ластоўскі.

[2] Міхал Мікешын (1835–1896), расейскі беларускага паходжання скульптар, мастак, ілюстратар.

[3] З рукапісных успаміноў А. Обуховіча ў сабраньнях В. Ластоўскага (заўвага выдаўца "Крывіча").

[4] „Балона" ў значэнні 'старонка' горача адстойваў В. Ластоўскі, спасылаючыся на "інвэнтар турава-пінскай архібіскопіі, пісаным ужо на паперы ў XVII ст.". Гл. Л., *Аб слове "страніца"*, "Узвышша" 1927, № 5, с. 198; *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*, уклад. В. Ластоўскі, Коўна 1924, с. 687. Ужыванне гэтага слова можа быць сведчаннем, што тэкст А. Абуховіча папраўлены ці перакладзены з польскае мовы.

[5] Малюнак М. Мікешына *Бѣорусская сцена* змешчаны ў № 9 за 1892 г. (29 лютага) штотыднёвіка "Нива" на 204 старонцы (агульнагадавая нумарацыя), або на 12 старонцы газеты. Памылкова пададзены год выдання – гэта недагляд наборшчыка, а вось блытаніна з нумарам выдання і старонкаю "паходзіць" ад В. Ластоўскага. На нашую думку, А. Абуховіч свой запіс зрабіў адразу пасля сустрэчы з М. Мікешыным, бо правільна занатаваў выходныя дадзеныя газеты: год –1892, нумар – 9, старонка – 204.

Я прачытаў, усьміхнуўся і пачаў, відаць лішне ўважна і лішне доўга ўглядацца ў рысунак. На супроць мяне сядзеў пажылы чалавек, які ўрэшце заўважыў мой захват рысункам і спытаў па расійску.

– Вам падабаецца гэты рысунак?

– Больш рысунка мне падабаецца подпіс, адказаў я.

Мала памалу паміж мной і маім спадарожнікам завязалася гутарка, галоўнай тэмай якой была Беларусь. Зацікаўленьне Беларусьсю і знаньнем беларускай мовы ў расійцу мяне нямала зьдзівіла, але літэрацкая жылка папісацца перад слухачом мяне падбіла, што я прадэклямаваў яму некалькі сваіх вершыкаў і пераклад мой з Міцкевіча: "Ужо разагнаны маўроў слабоды, мір іх ў няволі бядуе..."[1]. Гэты апошні верш, мой прыгодны слухач сквапна запісаў сабе ў нотэс. Кончыўшы пісаньне сказаў: ... "якая шкада, што Міцкевіч пісаў не па беларуску". У Смаленску спадарожнік мой высядаў, і, на прашчаньне, зарэкомандаваўся: «Міхайла Мікешын, з роду племені і з пераконаньня – Беларус, заўсёды гатовы да вашых паслуг».

Я астаўся, як той казаў, з развінутай губай"[2].

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацыі паводле газеты "Homan" (1916, № 33–40).

[1] У паэме А. Міцкевіча *Konrad Wallenrod* галоўны герой спявае *Альпухарскую баладу* (*Ballada Alpuhara*), якая апавядае пра правадыра маўраў Альманзора, які, заслужыўшы давер гішпанскіх рыцараў, адпомсціў ім за свой край – заразіў іх пошасцю. Відавочна, тут падаюцца ў перакладзе пачатковыя радкі балады: "Już w gruzach leżą Maurów posady, // Naród ich dźwiga żelaza".

[2] Карчак, *Запіскі: Вітольд Прушкоўскі і Міхайла Мікешын*, "Крывіч" 1927, № 12, с. 104–105.

S papierou Olhierda Obuchowiča.

I. Uspaminy Kijewa.

Radziŭsia ja, 25 lipnia (dzień sw. Jakuba)[1] 1840 hodu. Pryniali mianie z žalem i adrasaj[2]: byŭ ja kaleki. Dumali, što, abo zara[3] pamru, jak brat majho baćki, katory mieŭ hetaje samaje kalectwa, abo budu idyotam, jak Henryk Bykoŭski z Rusakowič[4], taksama trywustny. Tymčasam ja hadawaŭsia, i pastanawili addać mianie u himnaziju[5] u Słucak. Ale i mnie samomu nie chaciełosia i baćkom maim tak sama nie chaciełosia addawać kalekaho chłopca na kpinki i zdzieki rawieśnikoŭ; treba było zrabić spierša operaciju, katoraj tahočasnyje daktary na Biełarusi niejak bajalisia. Słyli tady jak operatary: Pirohoŭ[6], Koženieŭski[7] i Korowajeŭ[8]. Hety apošni byŭ prafesaram kijeŭskaho uniwersytetu, a da Kijewa było i najbližej i najlahczej dabracca. Pačali wybiracca u Kijeŭ da Korowajewa, a ŭ hetym časi razyšłasia čutka, što caryca, žonka Mikałaja I, zaniadužyła na wočy, što majuć rabić jej operaciju i što Korowajewa na wiasnu paklikali ŭ Pieciarburh. Dyk jedziem pierad wiasnoju, ale ŭžo kołami, pa čarnihaŭskich rastopach. Daroha išła na Łojeŭ i Čarnihaŭ. Zaprahali ŭ adnu karetu šeściera kaniej, a pad forysia[9] – troje, abo čaćwiora; – u kałamašku, što išła zzadu z našaj służbaj, zaprežana było piaciora koniej. My nidzie nie zahrazli, ale bačyli karety, ciahnutyje niekolkimi parami wałoŭ i to na pačtowym trakci (šosy ješče nie było). Na Deśni, pad

---

[1] А. Абуховіч выкарыстоўвае новы стыль (грэгарыянскі каляндар).

[2] Ад польск. *odraza* – агіда; антыпатыя. Ва ўсіх беларускіх публікацыях – абразай (за выключэннем *Хрыстаматыі* М. Гарэцкага, дзе гэтае слова прапушана).

[3] Гл.: *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*, уклад. В. Ластоўскі, Коўна 1924, с. 645: “СЕЙЧАС, зара. *Зара прыду, зраблю. Зара буду ў вас. Жыдоўскае «зара», а панскае «пачакай»*”.

[4] Гл.: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X, Warszawa 1889, s. 21–22: “Rusakowicze, białorus. Rusakowiczy 1). wś i dobra nad rz. Ptycz, lewym dopł. Prypeci, pow. ihumeński <…>. Dobra, niegdyś Szwykowskich, z kolei Bykowskich, a teraz przez wiano Józefy Bykowskiej Weyssenhofów. <…> W domu nieco pamiątek, dzieł sztuki, zbiorek numizmatyczny, książek, papierów, krzemieni przedhistorycznych, czem się zajmuje Jan Weyssenhof”.

[5] Заснаваная Янушам Радзівілам як кальвінская школа; у 1809 г. ператворана ў павятовую школу Мінскай губерні, але ў 1827 г. зноў стала кальвінскай гімназіяй, у якой навучаліся, аднак, пераважна каталікі.

[6] Гаворка пра Мікалая Пірагова (1810–1881), расейскага хірурга і педагога, прафесара Медыка-хірургічнай акадэміі ў Пецярбурзе. У канцы 1840 – сярэдзіне 1850-х гг. знаходзіўся пераважна на Каўказе і ў Крыме ў дзейнай арміі.

[7] Гаворка пра Юзафа (Восіпа) Кажанеўскага (1806–1870), лекара і выкладчыка Віленскага ўніверсітэта, Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі. Дырэктар Віленскай хірургічнай клінікі. Паходзіў са Случчыны.

[8] Гаворка пра Уладзіміра Караваева (1811–1892), расейскага хірурга, прафесара медыцынскага факультэта Імператараскага ўніверсітэта св. Уладзіміра ў Кіеве.

[9] Ад польск. *foryś* – памочнік фурамана, які звычайна ехаў на адным з пярэдніх коней. Г. зн. каляску цягнулі 9 ці 10 коней.

Čarnihawam, razlitaj na 10 wiorst, sarwałasia bura i parom naš zaniesła na niejki biazludny hrud[1], dzie i pryšłosia nam načawać. U Brawaroch uzjechali my na šosu i paśla stanuli nad razlitym Dniepram. Most tady ješče budawaŭsia; pierebiralisia paromam. Niestaje u mianie ahnia, kab apisać maje tahočasnyje dziciačyje ŭražeńni, kali ja ŭbačyŭ Kijeŭ, a pamiataju ŭsio: i niejkaho wajennaho starca, jaki raiŭ matcy majej, – dumajučy, što jana sama jedzie lečycca, – nie zwiertacca da daktaroŭ, ale pić wadu z Dniepra, bo: świataja; i adnaho z našych furmanoŭ, wielmi charošaho maładoha rusawałosaho chłopca, katory wykazywaŭ mnie spačućcio, što mianie buduć „rezać", – siahońnia-by pakazaŭ jaho, kab jon byŭ hetki małady i hožy, jak pierad 40 z haroj hadami (było heta u 1852 h.). U kancy kancoŭ pryjechali na Lipki[2], tam, dzie siahońnia pałac[3], a tady byli niejkije bytcam „mineralnyje wody" i haścinnica. Doŭha prahladali našy pašparty pierš, čym upuścili nas u niekolki saŭsim nie elehanckich światličak.

Na zaŭtra pajechaŭ ja z maim wučycielam, p. Pryboram, da Korowajewa, katory pryniaŭ nas u uniwersyteci (zatym pryznajecie mnie, što ja byŭ u kijeŭskim uniwersyteci!). Korowajeŭ ahledziŭ mianie i operaciju naznačyŭ na druhi dzień, u paniadziełak. A paniadziełak hety prypadaŭ u wialikim tydni, 13 krasawika[4]. Paniadziełak i trynadcataje! Korowajeŭ skazaŭ matcy, što chłoroformawać nia budzie[5], „a chłopčyk budzie kryčać". Ja skazaŭ, što kryčać nia budu. Zdajecca, što Korowajew uziaŭ za operaciju 150 rub., Cecuryn[6] 50, a Kučeŭski[7] 25; – zdajecca, što nia bolej.

Nadyjšoŭ paniadziełak. A 10 hadzinie ranicaj pryjechaŭ Korowajew s Cecurynym i studentam medykam p. Kučeŭskim. Wyniali instrumenty i zažadali łajowaj świečki, kab paciahnuć ab jaje nažy. Ja pačuŭ takoje dakučliwaje dryžeńnie na ŭsim cieli, što wybieh adlić wadu. Hetaho adrazu nichto nia ŭhledziŭ, ale skora ahledzilisia, što mianie nima, i dumali, što ja uciok, tak što ja wiertajučy sia sustreciŭ usich operataroŭ, katoryje chacieli wychodzić. Wiarnuŭ ich, sieŭ u kreśli z poručami; mianie abwiazali sarwetkaj, jak da śniedańnia. Aperacija ciahnułasia 8 minut. Nichto mianie nie trymaŭ, ja sam ruki pryciskaŭ da poručoŭ kresła. Maja matka siadzieła ŭ susiednim pakoju i kazała, što čuła niezwyčajny šum u wušach, i tolki pad kaniec pačuła, jak niekolki razoŭ niešta prykra skryhnuło: mabyć, było

[1] Узгорак.

[2] Раён тагачаснага Кіеве, дзе жылі царскія саноўнікі і арыстакратыя; непадалёку ад Кіева-Пячэрскае лаўры.

[3] Маецца, відаць, на ўвазе Клоўскі палац, пабудаваны дзеля прадстаўнікоў царскае сям'і, якія наведвалі Кіева-Пячэрскую лаўру.

[4] Аўтар памыляецца: Вялікдзень і па каталіцкім, і па праваслаўным календары ў 1852 г. быў 11 красавіка (30 сакавіка па ст. ст.). Г. зн., перадвелікодны панядзелак прыпадаў на 5 красавіка.

[5] У. Караваеў з 1847 г. рабіў аперацыі пад наркозам.

[6] Гаворка пра Хведара Цыцурына (1814–1895), прафесара кафедры тэрапіі Кіеўскага ўніверсітэта (1844–1857). Ён неаднаразова лячыў Мікалая Гогаля.

[7] Гаворка пра Аляксандра Кучэўскага, які, закончыўшы ў 1854 г. Кіеўскі ўніверсітэт, быў прызначаны лекарам аднаго з караблёў Чарнаморскага флота. Гл.: В. Крестьянников, *Врачи Черноморского флота в Крымскую войну* [в:] *Причерноморье: История, политика, культура*, вып. XVII (VII), Серия Б – В: *Новая, новейшая история и международные отношения*, Севастополь 2015, с. 25.

heta abrezańnie špilek, udzietych u wusny. Jak skončyłasia operacija, pačali mianie chwalić za maju ciarpliwaść. Korowajew raskazywaŭ ab hetym u klinicy. Prajšło para dzion i raptam u načy paliłasia z arteryi kroŭ, padniaŭsia perapałoch. Moj wučyciel, p. Prybora, pawinien byŭ iści da doktara, ale heta dasłoŭna iści, bo kali nie pamylajusia, to u Kijewi było tady usiaho panstwa try (№ 3) remizy[1], a u tych, što chadzili noczczu, pytalisia pašpartoŭ, i chto nia mieŭ prypadkam pry sabie pašpartu, sadzili ŭ chałodnuju[2]. Ab lichtarniach na wulicach ješče tam nichto nie čuwaŭ. Kroŭ liłasia, a Prybory nie puskali da Korowajewa, katory žyŭ blizka kala uniwersytetu, zdajecca, u staranu botaničnaho sadu. Pa čatyroch hadzinach kroŭ zamatawali. U dwa dni paźniej, duža rana, iznoŭ buchnuła kroŭ; hetym razam p. Prybora znajšoŭ remizu, ale Korowajew "ujechał gowieť". U katoruju cerkwu? – "Nie mogu znať". Adnak-že chutčej, čym pieršy raz, prybyła pomač[3].

U Kijewi paznaŭ ja swaich stryječnych dźwiech siaścior, niezwyčajna hožych[4], padrastajučych užo dziaŭčynak, dy brata Jarasława, krychu staršaho za mianie, i maleńkaho Bahdana. Dziadźki maje žyli u Kijewi dziela wychawańnia dziaciej; im zajzdrościli, što majuć lohkuju darohu u Kiješ: kali pierawazilisia tudy, to dziadźka moj zahadaŭ pabudawać bajdak[5], na katory pastawili 4 koniej, hetulki sama karoŭ i ŭ praporcii roznaj inšaj haspadarki, s patrebnaj mieraj kormu, a u kajuty pamiescili panoŭ i słuh, nu i papłyli, jak u kaŭčezi Noja (heta tady nazywałosia, što padoroža ničoha nie kaštuje!). Dom u Kijewi jany mieli swoj, duža blizka ad uniwersytetu, zdajecca, što na Wołodzimierskaj wulicy. Prachodzić treba było mima samaho uniwersytetu i iści dalej; było para damoŭ murawanych, paśla wialiki dreŭlany dom Oskierkoŭ, a pobač hetki-ž, tolki krychu mienšy, dom majho dziadźki z wialikim pustym placam, katory złučaŭsia užo s polem. Pole nie było zasiejana i wyhledała, jak niejki haradzki wyhan. Ciešylisia, što žywuć bytcam u wioscy, a było heta ad uniwersytetu, jak ad kamitetu[6] da Bernadynskaho kaściołu[7] u našym Słucku, nie dalej. U haścinnicy "mineralnych wod" mienš było šyku, čym ciapier u Lejbichi u Słucku, tolki haścinnica prytykała da carskaho sadu, u katorym dziŭnyje alei wiali na bierah Dniepru. Widoki tam tak dziŭnyje, što choć paśla ja bačyŭ świetu, adnače widoki Kijewa

[1] Ад польск. *remiza* (fr. *remise*) – 1. брычка, пралётка, дрожкі; 2. стаянка рамізнікаў.

[2] Памяшканне для затрыманых і арыштаваных.

[3] У гэтым месцы тэкст успамінаў у № 33 газеты завяршаўся пазнакаю "Dalej budzie".

[4] Слова В. Ластоўскага. Гл.: *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*, уклад. В. Ластоўскі, Коўна 1924, с. 283–284.

[5] Вялікая аднамачтавая лодка, якую выкарыстоўвалі на Прыпяці і Дняпры.

[6] У Слуцкім павеце ў 1880–1890-я гг. дзейнічаў "Попечительный о бѣдныхъ Комитетъ Императорскаго Человѣколюбиваго Общества", у склад якога ўваходзілі: тытулярны саветнік Марк Францавіч Узлоўскі, надворны саветнік Якаў Атонавіч Наркевіч-Ёдка, надворны саветнік Рудольф Хрызастомавіч Булгак, тытулярны саветнік Эдуард Адамавіч Вайніловіч, тытулярны саветнік Мечыслаў Фадзеевіч Рассудоўскі.

[7] Бернардынскі касцёл св. Антонія размяшчаўся блізу верхняга замка, на ўсход ад яго, за лініяй умацаванняў, на правым беразе ракі Случ. Заснаваны ў XVII ст. У 1832 г. храм асвечаны пад праваслаўны і ў 1833–1845 гг. выкарыстоўваўся як палкавая царква. Калі ў 1852 г. расейскія войскі пакінулі горад, спустошаны храм вяртаецца каталікам.

i jaho charastwo na zaŭsiody astalisia u mianie u pamiaci. Pieršy raz bačyŭ ja tam teatr[1]. Byŭ jon na Padoli, murawany, brudny, ciesny i ciomny. Ihrali dźwie niejkije štuki[2]: polskuju i rasiejskuju, zdajecca, što u abodwych było mardabojstwa, i pamiataju, što u rasiejskaj byli niejkije brydkije słowy. Ruch na Kreščaciku, skolki pamiataju, nia byŭ bolšy, jak u Słucku na Mastowaj wulicy[3] ŭ tarhowy dzień. U Carskim sadzie publiki zbirałosia mnoha, pahoda słužyła, dy i wiesna tam pačynajecca raniej jak u nas. Usie wiedali aba mnie i zwiertali uwahu. Ja byŭ hierojem dnia, što duža paturało majej ambicii. Choć u teatry ihrali štuki pa polsku, ale na wulicach mowy polskaj, dasłoŭna, nia čuŭ, ja i ŭ hetym, jak i ŭ mnoha čym inšym, znajšoŭ ja wialikuju pieramienu budučy u Kijewi u 1878 hadu.

Miła było-b spaminać tyja patryarchalnyje časy praŭdziwaho dastatku i na swoj sposab wyhody, kab nie dźwie asobnasci tych časoŭ: prahawitaja, padozrywaja ŭłaść (palicija i žandarmeryja), i pastajanny na ŭsie baki świst rozah. Nawat z uspaminami hetaj padarožy łučacca rozhi: na try dni pierad wyjezdam zrabiŭsia ŭ nas „sudny dzień", wyjšli na jaŭ niejkije plotki. Niekolki asob wysiekli, miž inšym tawaryša padarožy, maładoha lokaja Jasia. Dastaŭ jon kala 30 rozah, choć ja duža jaho žaleŭ, ale nia ważyŭsia dapytywacca, za|što, bo i sam u strašnaj hrazie byŭ trymany. Ludzi adnak-že z hetym aswoilisia tak, što heta było temaj kpinak i prypinak[4]. Jaś naprykład kazaŭ, što jamu „much haniali", a ślady taho „haniańnia much" prywioz nawat damoŭ s Kijewa, i kijeŭski „niezabud" trywaŭ cely miesiac. Raskazywaŭ jon, što zaraz pa ekzekucii zahadali jamu trymać za nohi Mahdalenu, katoraja ŭwieś čas, jak jaje bili, płakała, pakazywajučy jamu usie swaje „sekrety". Što da Mahdaleny hetaj, to ja pewien, što tam jaje winy nijakaj uie (sic!) było, ale była hetkaja pryčyna: žyŭ u našym baku p. Puščyk[5], abywatel, rasiejec, eks-dziekabryst, skinutyj s pałkoŭnika hwardii u sałdaty (znače mučenik idei, syn swabody). Hety Puščyk raskazywaŭ apaśla u sałoni woś jak ab hetaj ekzekucii: „Dahledziŭ ja, što z niejkaho času da kawy dajuć mnie zamiesta śmiatanki – małako, i to što raz radziejšaje. Doŭhi čas nie prybraŭsia ja skazać ab hetym, ale raz u načy nia moh ja spać: bol rany (s tych časoŭ, jak byŭ sałdatam) strašenna mnie dakučała, a ranicaj zamiesta śmiatanki dastaju siwoje małačko. Heta mianie zazławało. Dyk, ničoha nie kažučy, kažu lokajom (nawat i imiony pamiataju: Aleksandru i Antonu) sklikać usiu babskuju słužbu u kantoru – kantora poboč stajni, dzieŭčaty na zazyŭ chłapcoŭ wiasioła paprybiehali i tut pačałasia rasprawa. Furmany Sciopka i Todar jak adličyli kožnaj pa 50, to ŭsio naładzi-

---

[1] У Кіеве ў першай палове XIX с. дзейнічаў Першы гарадскі тэатр. У 1851 г. ён быў разбураны. Сучасныя ўкраінскія даведнікі не фіксуюць у Кіеве ў 1852 г. аніякіх тэатраў.

[2] Ад польск. *sztuka* – драматычны твор, прызначаны для пастаноўкі на сцэне.

[3] Маставая вуліца (сёння вул. Максіма Багдановіча) выходзіла на Гандлёвы пляц.

[4] Ад польск. *przypinka* – запінка, шпілька.

[5] Гаворка пра Міхала Пушчына (1800–1869), капітана лейб-гвардыі, удзельніка паўстання 1925 г. У 1840–1850-я гг. жыў у бацькоўскім маёнтку Парычы Бабруйскага павета. (Блізу 70 км ад Калацічаў Абуховічаў). Больш падрабязна гл.: Г. Кісялёў, *Героі і музы: гісторыка-літаратурныя нарысы*, Мінск 1982, с. 233–236. Прозвішча дзекабрыста, відаць, няправільна прачытаў В. Ластоўскі. Не зусім зразумела, чаму М. Пушчын загадвае пакараць пакаёўку (?) Абуховічаў Магдалену.

łosia, choć može azadki schudli, ale małako patłuściełо". Pan Puščyk raskazywaŭ z humoram, i heta u toj čas traplało ŭsim da pierakonańnia. Hetkije paradki trywali u nas ješče cełу hod[1] pasla našaj padarožy u Kijeŭ, a pieramiena na lepšaje, jakaja paśla stałasia, warta taho, kab jaje apisać u asobnym razdzieli.

II. Pałažeńnie sielan.

Światoj swajej pawinnaściu liču apisać pałažeńnie sielan, katoraje u pieršym razdzieli začapiŭ, nawat niespadziewana dla siabie.

Paśla taho, jak my wiarnulisia s Kijewa, da kanca leta byli my ješče doma, h. z. u Kałatyčach[2]. Piered pačatkam školnaho hodu pierajechała maja matka razam sa mnoj u Słucak na pastajannaje žyćcio, a baćka pajechaŭ u ulublenaje swajo Grabowa*[3] u Mozyrski pawiet. Stasunki z wołaściu byli ŭžo na pieradodni woli lepšyje; łahodnymi ich nazwać nia možna (za cara Mikałaja łahodnaści nie było), a tolki byli bytcam patryarchalnyje. U Grabowie było niekolki sielan-haspadaroŭ, ludziej šanawanych i sprawiadliwych, katoryje byli ŭ zažyłaści[4] s samym panam, – to hetym strymliwałosia krychu strašennuju samawolu namiesnikoŭ[5]. U Kałatyčach-že astaŭsia nieahraničenym uładarom Karol Buhlak, kazali, bankart[6] słaŭnaho (?) Bułharyna[7], z miejscowych sielan, čaławiek małady, ale złoha charaktaru, – i biazdolniki zawyli.

Pad kaniec zimy źjaŭlajucca pasłancy ad Kałatyckich sielan, molučy u matki majej ratunku. Pieršaj prybyła maładaja, hožaja dziaŭčyna, Kulina, katoruju rozhami prymušali da lubowi; joj pazwolili astacca u Słucku i zara znajšli słužbu, a druhije dastali na ruki niešta kštałtam „žaleznych listoŭ"[8], kab nichto nia śmieŭ i palcam kranuć až da pryjezdu pani. Apriača hetaho, naročny pasłaniec zawioz list da majho baćki, u katorym pawiedamlałosia, što na Wialikdzień pryjedziem u Kałatyčy.

Tut skažu, što ja pieršy raz bačyŭ ŭpłyŭ ducha nadchadziačaj woli: zamiesta atporu sa starany baćki, nastupiła jaho poŭnaja zhoda parabić ustupki sielanam. Zaprasili na naradu miejscowaho parocha, unijackaho[9] ksiendza Andrejeŭskaho,

---

[1] Тут, відаць, А. Абуховіч недакладны: у Кіеве ён быў у 1852 г., а "pieramiena na lepšaje" пачалася з прыходам да ўлады Аляксандра II у 1855 г.

[2] "Калацічы, в[ёска] і маёнтак ля р. Пціч, Бабруйскі пав., гм. і пашт. ст. Глуск (3 в.), 47 в. ад Бабруйска. В[ёска] мае 11 двароў. Маёнтак доўгі час належаў Абуховічам, складаўся са шматлікіх фальваркаў і вёсак, сёння зменшаны, мае да 50 валок, перайшоў у рукі Шэньца і Кудзіна. Некалі была тут выдатная бібліятэка, родавы архіў. Блізу – фал[ьварак] Калацічы, які належыць Камашчанскім. Гл.: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XV, cz. 2, Warszawa 1902, s. 113.

[3] Маецца на ўвазе двор Грабаў. Гл.: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VII, Warszawa 1881, s. 773: "Грабаў, маёнтак у Мазырскім пав., даўняя ўласнасць Абуховічаў, сёння – у занядбаным стане, у арэндзе; абшар – 5740 м.".

[4] Ад польск. *zażyłość* – цесная сувязь, сяброўскія дачыненні.

[5] Аканомаў.

[6] Ад польск. *bękart* – байструк, пазашлюбнае дзіця.

[7] Відаць, гаворка пра Фадзея (Тадэвуша) Булгарына (1789–1859). Пытальнік, верагодна, В. Ластоўскага.

[8] Ад польск. *list żelazny* – дакумент, які гарантуе недатыкальнасць асобы ці рэчы.

[9] Відавочна, былога уніяцкага святара.

ułažyli niešta kštałtam konstytucii, i z hetaha času byt našych paddanych na wačach pačaŭ papraŭlacca. Boh daŭ pad rad niekolki uradžajnych hadoŭ, tak što dachody u troje pawialičylisia, nowuju prykupili wiosku (Zapole[1]), i tysiača „duš" ludziej mieli pracawać na chleb dla maładoha Oldzi, katory siahońnia, pišučy hetyje uspaminy, pawinien pryznacca, što ni|maje ani „budnaho chleba", ani strachi nad haławoj, ani ničoha, apBrača kolkich swaich pryjacieloŭ: *talis est mutatio rerum*![2]

Ŭ śled paśla hetaho baćka moj probawaŭ ačynšawać swaju wiosku Bubnoŭku[3] (siahońnia ŭłasnaść Felki Čarnockaho); chacia heta spierša nie akazałosia praktyčnym, bo było pieradčasnym, ale siahońniašnije uspaminy Bubnoŭcou čyniać sławu pamiaci daŭniejšaho ichnaho pana.

Rastučy, ja razwiwaŭsia, a pieradamnoj štoraz charašej razściłaŭsia świet: na carskim tronie sieŭ, słaŭnaj pamiaci, Aleksandar II, nastali časy, ab katorych možna skazać, što ludziej nikčemnych jany nia bačyli. Nie stało|by pawietra dla podłych instynktoŭ. Nichaj ciapierašniaje pakaleńnie zajzdrościć, što ja na heta hladzieŭ swaimi wačami. Čeść tahočasnaj kijeŭskaj maładzieży, katoraja była demokratyčnaj i „chłopomanskaj"[4].

III. Maja knižka.

Za najlepszych, jakije pamiataju, časoŭ žyŭ ja u Ženewi[5]. Jak wiadoma, heta centr protestantyzmu (Ženewu nazywajuć kalwinskim Rymam, narod skroź tam kalwinski). Akruženy ja byŭ wiernymi samych rožnarodnych sekt, a kolehi maje i pryjacieli byli najbolsz masony. S katalikoŭ znaŭ tolki tamačnaho parocha ks. Mermillad, paźniejšaho kardynała[6]; – Antoniaho Patka (palak-emihrant, słaŭny zeharmajstar, čeławiek świetły, ale pilnujučyj pierš za ŭsio swajho remiesła)[7] i dźwioch starych panienak de Sillonge, zrodnyje siostry grafa Cavoura[8] pjemonckaho ministra i paźniejšaho twarca italjanskaj jednaści. Patek byŭ ŭ staranie pry

[1] Невядома, пра якую в. Заполе ідзе гаворка. Толькі ў Бабруйскім пав. было тры вёскі з такою назваю. Адна з іх знаходзілася побач з Калацічамі.

[2] Так змяняюцца рэчы.

[3] Вёска ў Бабруйскім пав. ля Пцічы пры ўпадзенні ў яе Арэсы.

[4] У гэтым месцы тэкст успамінаў у № 34 газеты завяршаўся пазнакаю "Dalej budzie".

[5] А. Абуховіч 14 мая 1858 г. атрымаў у Вільні пашпарт, на падставе якога жэнеўская паліцыя ў жніўні г. г. дала права на побыт у Швейцарыі. Увосень 1858 г. А. Абуховіч запісаўся ў якасці вольнага слухача на прырода-літаратуразнаўчы факультэт Жэнеўскай акадэміі. У красавіку 1859 г. случанін пераехаў у Францыю. Гл.: М. Банькоўскі-Цюліг, *Студэнты і студэнткі з Беларусі ў швейцарскіх універсітэтах (XVI – пачатак XX ст.)* "Беларусіка-Albaruthenica –6: Беларусь паміж Усходам і Захадам: Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу", Мінск 1997, ч. 2, с. 83–90.

[6] Гаворка пра Гаспара Мэрміё (1824–1892), швейцарскага святара, архібіскупа (1864), апостальскага вікарыя Жэневы (1873), біскупа Лазаны і Жэневы (1883), кардынала (1890).

[7] Гаворка пра Антонія Патка (1812–1877), удзельніка паўстання 1830–1831 гг., эмігранта. Асеўшы ў Жэневе, ён заснаваў фірму PatekPhilippe (1851), якая прадукавала кішэнныя і наручныя гадзіннікі.

[8] Гаворка пра Камілло Бэнсо, графа дэ Кавур (1810–1861), італьянскага палітычнага дзеяча, аднаго з галоўных ініцыятараў аб'яднання Італіі, першага прэм'ер-міністра краіны.

relihijnych sporach, choć nawat ad Papieža Piusa IX dastaŭ tytuł hrafa; ks. Mermillad i siostry de Sillonge byli s saboj zdaloku, bo tady sprawa świeckaj ŭłaści była *sur le tapis*[1] i ksiandzu nieŭspadobu byli znosiny jaho parachwijanak z wierchawodam italjanskaj swabody. Cavour bywaŭ hetak sama u Ženewi, ale incognito, jak i ŭsie, što tam šastalisia. Byŭ nawat i źwier Bobikow[2], b. načalnik kijeŭskaho okruhu, i, jak zwyčajny stareńki čeławiečak, aciraŭsia ab inšych śmiarotnikoŭ. Wizyty Cavour'a tłumačyli sabie masonskimi celami, a mnie zdawałosia, što tam byli finansowyje pryčyny, zrešta, ja byŭ tady ješče mała što nie rabionkam. Cavour byŭ zaŭsiody wielmi zaniaty i akruženy ludźmi pawažnymi, i raz tolki zwiarnuŭ na mianie uwahu. Ks. Mermillad słuszna ci nia słušna u wizytach Cavoura bačyŭ niejkuju proci-papiežskuju intryhu.

Ja žyŭ u staroj kalwinki pani Fomio de Koligny, dzie taksama najmała kwateru i anhličanka metodystka[3] p. Roberts; jana to i padaryła mnie knižku, katoraja 40 blizka hadoŭ zaŭsiody znachodzicca pry mnie. Knižka heta – *Ab naślédawańni Chrysta*[4]. Dziwić mianie krychu, čamu haračaja apostałka metodystoŭ, jakoj była mis Roberte, wybrała dla mianie jakraz hetaje wydańnie *Naśledawańnia*, dzie na kancy jośś pamieščeno katalickaje nabažeustwo; ci jana chacieła hetym wykazać pierad katalikami swaju biesstaronnaść, ci može swaju pašanu dla pierekładača ks. Lammenjer[5], katory razam z de Montalenbertam[6], našym šyroka wiadomym pryjacielem[7], byli u swarcy z Apostalskaj Stalicaj, jak lišnie wolnadumnyje ludzi. Kaniec kancom ŭdziačan ja wielmi mis Roberts za toje, što jana mnie dała hetu knižečku. Ahulna pryznaju jaje archi-tworam mysli i litaratury: ja u jej znajšoŭ mnoha dumak, katoryje uzmacowywali mianie u ciažkich momentach majho žyćcia, jakich było šmat na majej žyćciowaj darozi. Aŭtor jaje napeŭna niewiadomy: adny dumajuć, što sw. Tamas a Kiempis, a nawiejšaja nawuka dawodzić[8], što napisaŭ jaje niejki isłandzki mnich, niewiadomaho imieni.

Skolki-ž heta archi-tworaŭ nie može nazwać swaich twarcoŭ?!

---

1 Прадметам усеагульнага абмеркавання (фр.).

2 Гаворка пра Дзмітрыя Бібікава (1792–1870), царскага саноўніка, Кіеўскага генерал-губернатара і апекуна Кіеўскае навучальнае акругі (1837–1852), міністра ўнутраных спраў (1852–1855).

3 Сябра пратэстанцкае плыні хрысціянства, якая ўзнікла ў 1720-я гг. у Англіі.

4 Маецца на ўвазе кніга *De imitatione Christi* – папулярны дапаможнік хрысціянскага жыцця, што прыпісваецца Тамашу Кэмпійскаму (нем. Thomas von Kempen, блізу 1379–1471) – нямецкаму манаху, пісьменніку-містыку. Напісана не пазней за 1427 г.

5 Гаворка, відаць, пра Фелісітэ Робера дэ Ламанэ (фр. Hugues-Félicité Robert de Lamennais, 1782–1854), французскага філосафа і публіцыста, абата, аднаго з заснавальнікаў хрысціянскага сацыялізму.

6 Гаворка пра Шарля Форба дэ Монталамбера (фр. Charles Forbes René, comte de Montalembert, 1810 – 1870), французскага літаратара, палітычнага і рэлігійнага дзеяча; паслядоўніка Ф. Ламанэ.

7 Ш. Монталамбер выступаў за незалежнасць Ірландыі і Польшчы, сябраваў з палякамі-эмігрантамі, апублікаваў працы: *Une nation en deuil: la Pologne en 1861* (*Народ у жалобе: Польшча ў 1861 годзе*, 1861), *Le pape et la Pologne* (*Папа і Польшча*, 1864).

8 Верагодна, А. Абуховіч ведаў працу ксяндза Уладыслава Кнапінскага (W. Knapiński, *Kto jest autorem dziełka O NAŚLADOWANIU CHRYSTUSA*?, Warszawa 1883).

IV. Moj dzied.

Dzied moj bačyŭ Robespjerra[1]
Adwakatam i aktoram,
Dy nie dumaŭ, što karjera
Jaho zrobić dyktatoram.

Dzied moj Juzef Obuchowič hraf Bandinielli mabyć nikoli nia bačyŭ Robespjerra; bo kali byŭ u Paryžy i Wersali, jak šambelan[2] polskaho dwara, to heta budučaja znamienitaść siadzieła niedzie ješče ŭ Arras. Kaliž zakipieła rewolucija, i Robiespjerr wypłyŭ na wierch, to dzied moj byŭ na inšym stanowiščy: spierša byŭ žaŭnieram pad Kaściuškam, a paśla, jak banita[3], wyniaty s pad prawa, pad prydumanym prozwiščem try hady byŭ furmanom u wajewodzichi Chodkiewičychi na Padoli „talis est mutatio rerum".

Mabyć s tych časoŭ, ci može i raniej zawiazalisia niejkije asabliwyje stasunki s Puławami[4] i siamjoj kniazioŭ Čartoryjskich. Dzied niaboščyk ab swajej minuŭščynie nikoli nam nie raskazywaŭ, – toje, što my wiedali ab im, to tolki niedzie sa starany, – ale wiedaju, što jon staraświeckije siamiejnyje pamiatniki adasłaŭ u Puławy, s Pułaŭ atrymliwaŭ i roznyje wiestki. Kali ja ŭ 1860 hadu byŭ predstaŭleny kn. Adamu Čartoryjskamu[5], to jon, 90-letni starec, pačuŭšy maju familiju, bytcam ažywiŭsia i spytaŭ „syn šambelana?" – „Unuk, Miłaściwy kniaziu". – „Tak, Juzef Obuchowič musi daŭno ŭžo nie žywie, jon starejšy byŭ za mianie" i z hetymi słowami bytcam iznoŭ asunuŭsia. Kab heta i nie byŭ kniaź Adam, to ŭsio-ž taki s takim pawažnym starym čeławiekam nielha było adważycca nachrapam raspytywacca ab padrobnicach z minuŭšaho; dyk zachawaŭ ja swaju cikawaść da jakoj kolečy ščasliwiejšaj zručnaści, katoraja užo nie nadaryłasia, chacia paśla nieraz, nawat často, bačyŭ ja staroha kniazia. Kalinka[6] mnie kazaŭ, što ješče mianie nia znajučy čuŭ razhawarywajučaho kniazia Adama s swajej siastroj, kniahiniaj Wirtemberskaj[7] (aŭtorkaj *Pielgrzymek z Dobromila*[8], jak maju familiju jany uspaminali u niejkaj wiasiołaj hutarcy, ale ab što išło – nie pamiataŭ, a kali ja byŭ u Paryžy – kniahinia ŭžo nie žyła. Može niejkije dahetul nieznanyja pamiatniki kinuć świation s taho kawałka žyćcia i pastupkoŭ majho dzieda.

[1] Максімільен Рабесп'ер (фр. Maximilien de Robespierre, 1758–1794), адзін з лідараў Вялікай Французскай рэвалюцыі і якабінцаў.

[2] Высокі саноўнік пры двары ці князя; пазней – прыдворны тытул.

[3] Ад польск. *banita* – чалавек, якога выгналі з айчыны.

[4] У Пулавах знаходзілася сядзіба княскага роду Чартарыскіх.

[5] Гаворка пра Адама Чартарыскага (1770–1861), дзяржаўны і палітычны дзеяч. У сярэдзіне XIX стагоддзя ягоны парыжскі палац Ламбер быў штаб-кватэрай польскай эміграцыі.

[6] Гаворка пра Валер'яна Калінку (1826–1886), удзельніка Кракаўскага паўстання (1846), дзеяча эміграцыі, гісторыка, рэдактара і святара.

[7] Гаворка пра Марыю з Чартарыскіх Віртэмберскую (1768–1854), польскую арыстракратку, філантропку і пісьменніцу. Яе самая вядомая аповесць – *Malwina, czyli domyślność serca* (1813).

[8] А. Абуховіч памыляецца: аўтаркай аповесці *Pielgrzym w Dobromilu* (1819) была ейная маці – Ізабэла з Флэмінгаў Чартарыская (1746–1835), польская арыстакратка і пісьменніца.

V. Maja žonka.

4/IV 1904[1]. Siahońnia ranicaj skončyŭsia 21 hod ad śmierci św. pamiaci majej žonki. Siem nia spoŭna hadoŭ trywało hetaje nieščaśliwaje pažyćcio. Pałažeńnie było ciažkoje, a damowy spakoj rujnawała intryhantka, wielmi padobnaja da staroj panienki Wiktoryi. Niabožčyca žonka maja była asoba dobraja, hožaja, wielmi miłaja i wietłaja u stasunkach z ludźmi. Śpiewam swaim kožnaha mahła abwaražyć. Wartaja była lepšaj doli, čymści taja, jakuju jana mieła: ja jaje nikoli nie lubiŭ i šmat čaho wykidaju sabie...

Mnie pierš za ŭsio treba było spaznać siabie i nikoli nie žanicca, abo pajsci na hrašawy interes i zabaspiečyć sabie i baćkom byt, da katoraho samo saboj byli my ŭsie prywykšy.

U damowym pažyćci ja byŭ šorstki i karysny. Materyjalnyje nieŭdačy z adnej, a intryhi z druhoj starany atrucili nam žyccio...

U twaich, rukach Bože, sud sprawiedliwy...

VI. „Hraf Bandinelli".

Ja padpiswajusia na maich biełaruskich tworach „Hraf Bandinelli": heta prozwišče majej babki[2], apošniaj z hetaho rodu, katory wydaŭ takuju znamienitasć, jak Papiež Aleksandar III[3]. Bačyŭ ja na *plet fond*[4] u zali „Trochsot" u pałacy dožaŭ[5] scenu: Cesar prymušen paści ŭ nohi Papiežu. Papiež staŭlaje adnu nahu na sahnutym karku cesara i kaža: „Super aspidem et basiliscum ambulabo et con mi cabo draconem et bonem"[6]. Razšalełyj ŭ swaim panižeńni despat kaže: „Pakarajusia Piatru, a nie tabie". A tady Aleksandar III hraf Bandinelli, stanowicca abodwymi nahami na jaho Impieratarskaj špinie i zyčnym kaže hołasam: „Et Petri et mihi"[7]. Z rodu Bandinellich byŭ słaŭny twarec *Laokoona*[8]. U italjanskaj baćkaŭščynie słyŭ hety mahnacki rod i prybyŭ u Polšču jak ambasadar

---

[1] Лічыцца, што дадзеная дата – памылка ці то рэдактара газеты, ці то наборшчыка. Трэба: 4/IV 1894.

[2] З роду Бандынэлі была прабабка пісьменніка: у сярэдзіне XVIII ст. Мар'яна Бандынэлі выйшла замуж за Даменіка Абуховіча. Гл.: Р. Родчанка, *Альгерд Абуховіч-Бандынэлі*, Мінск 1984, с. 67–68. Вядома таксама, што ў Рэчы Паспалітай герб Бандынэлі (залатая тарча, а над шаломам у кароне – тры страусавыя пяры) быў зацверджаны ў 1726 г. для Міхала і Аляксандра Францішка Бандынэлі.

[3] Гаворка пра рымскага папу Аляксандра III (свецкае імя – Раланда Бандынэлі, блізу 1100–1181), які паходзіў з правінцыі Сена ў Тасканіі. Абраны пантыфікам у 1159 г., але з-за таго, што імператар Фрыдрых Барбароса падтрымліваў г. зв. антыпапу Віктара IV, мусіў уцякаць з Рыму. І толькі ў 1177 г., пасля перамогі апалчэнцаў Ламбардскае лігі пры Лентяга (1176) войска Свяшчэннай Рымскай імперыі, змог вярнуцца ў Ватыкан.

[4] На столі (фр.).

[5] Маецца на ўвазе Палац дожаў у Венецыі – помнік італьянскай гатычнай архітэктуры.

[6] Трэба: "Super aspidem et basiliscum ambulabo et conculcabo draconem et bovem" – Наступаю на аспіда і базыліска і тапчу дракона і быка (лац.).

[7] І Пятру, і мне (лац.).

[8] Гаворка пра Бачча Бандынэлі (італ. Baccio Bandinelli, сапр. Барталамео Брандыні, 1588–1560), італьянскага графіка і скульптара. Скульптурную кампазіцыю *Лаакон і яго сыны*, знойдзеную ў Рыме ў 1506 г., Б. Бандынэлі рэстаўраваў і зрабіў копію. Сфальшаваў свой

Neapolitanski, za Jana III[1]. Hety ambasadar Neapolitanski umirajučy u Waršawi pakinuŭ syna, majho praščura. Aleksandar hraf Bandinelli, Padkamory Derptski, dziadźka majej babki, bačučy rod swoj uhasajučym, usynawiŭ rod Obuchowičoŭ.

Pazywajučysia u podpisi na dziadoŭ swaich, hrudzi maje parušaje pačućcio niečeha wialikaho, silnaho... Čytajučy-ž Puškina mianie dziwić pazywańniesia na jaho afrykanskaje pachodžańnie. Kuplenyj za butelku romu „Arap Pietra Wialikaho" – heta protoplasta Puškina. „Niečeha chwalicca" – skaže kožny. Ale inačej razumieje heta psychołohija maskoŭskaja: – Pomiłujtie, Carskij Dienščyk!.." Heta bytcam niešta siaredniaje miž čeławiekam i aniełam światym!

Nie Sibir, astroh, nia knut –
I nia cieła ciažki muki,
Ale duch narodu strut...[2]

VII. Mirosłaŭski[3].

Paznaŭ ja jaho kala 1860 hodu ŭ Paryžy. Na Pasrogo di Commero była čytalnia s polskaj stałowaj Žukoŭskaho (zdajecca Janki). Brydkaja dzira, brudnaja. Tam za maich časoŭ schodziłasia kampanija polskaj demokracii. Skandałoŭ tam adnak ne było, jak niekaliś na rue Taranne. Schodki byli saŭsim pryjatnyje, a hienerał Mirosłaŭski zabaŭlaŭ kampaniju swajej zručnaj i dascipnaj razmowaj. Byŭ heta, samo saboj, šarłatan, ale wielmi sympatyčny. Asypaŭ nas patryotyčnymi frazami i strelaŭ wostrym humoram u swaich palityčnych supraciŭnikoŭ. Z wyhladu byŭ niezwyčajna hožy, duša ŭkładny, tak što na demakrata saŭsim nie wyhladaŭ, chutčej na aktora, bo i byŭ taki kamedyantam. Jon uziaŭ mnohaje na swajo sumleńnie, pryśpiešajučy zdareńnia 63 hodu. Čaściu apraŭdywaje jaho toje, što kraj znaŭ jon tolki z raskazoŭ niejkich panoŭ swajakoŭ dy mieščan waršaŭskich, katoryje sami wiedali mała ab kraju dy bajali, jak ab žaleznym woŭku, a tolki paturajučy šlachcie słali sabie sciežki da karjery.

Ludwik Mirosłaŭski choć try razy byŭ dyktataram: u Badeni, u Neapoli i ŭ Poznanščynie[4], ale hrošy nie zbiraŭ. Žyŭ zaŭsiody skromna, zarablajučy lekcijami, a pa śmierci pakinuŭ usiaho 1.700 frankoŭ; jaki kolečy paznančyk hetulki miljonoŭ peŭnie-b na jaho miejscy budučy sabraŭ|by.

Mirosłaŭski byŭ, – heta znače, wykazywaŭ siabie, – ateistam, ale u jaho pakojčyku wisieŭ na scianie abraz Maci Božaj Čenstachoŭskaj. Raz Fieliks Wrotnoŭski[5] adwiedaŭ jaho u chwarobi; prycisnuty bolami pan Ludwik hołasna ŭzywaŭ łaski Maci Božaj. Kali minuŭ prystup boloŭ Wrotnoŭski spytaŭ

радавод, вывеўшы яго ад роду Бандынэлі.

[1] Гаворка пра Яна III Сабескага (1629–1696), караля Рэчы Паспалітае (1674–1696).

[2] У гэтым месцы тэкст успамінаў у № 35 газеты завяршаўся пазнакаю "Dalej budzie".

[3] Гаворка пра Людвіка Мераслаўскага (1814–1878), палітычнага дзеяча, генерала, гісторыка паўстання 1830–1831 гг., сябра Польскага дэмакратычнага таварыства, першага дыктатара паўстання 1863–1864 гг.

[4] Л. Мераслаўскі ўзначальваў паўстанні на Пазнаншчыне (чэрвень 1848), на Сіцыліі (1849) і ў Бадэне (нем. Baden, паўднёва-заходняя Германія).

[5] Гаворка пра Фелікса Вратноўскага (1803–1871), публіцыста, рэдактара, выдаўца, дзеяча

Mirosłaŭskaho, što heta maje značyć? Toj wykruciŭsia žartami, što jon zaŭsiody hatoŭ šukać łaski ŭ kožnaj panienki.

Mirosłaŭski u mutnaj wadzie ryby nie ławiŭ, ale zatoje zaŭsiody hatoŭ byŭ u muci sabrać žmieńku hrazi, kab kinuć u wočy swaim palityčnym praciŭnikam. Nia hetkaho kroju pawinny być staŭpy narodoŭ, ŭwaskrasicieli Baćkoŭščyny!

VIII. Dźwie śmierci (3 maja 1894 h.)

Zwalilisia dźwie nawiny, jak hrom z jasnaho nieba, ab dźwiech śmierciach: P. P. Adam Pieraświet-Sołtan i Marka Uzłoŭski[1] učora razwitalisia sa świetam. Abodwy u wakolicach Słucka pražyli swoj wiek. Warta ab ich pahawaryć. Pan Adam pachodzić sa słaŭnaho rodu Pieraświet-Sałtanaŭ hierbu Syrakomla. Adwiečnym hniazdom hetaj haliny Sołtanoŭ byli i jość majetnaść Horki, – daŭniej u pawieci Rečyckim, a ciapier Babrujskim nad rakoj Orešaj[2]. Adam radziŭsia ŭ pieršaj čwierci XIX staleccia, wučyŭsia u słuckaj himnazii. U himnazialnyje časy, choć bystratoj lišnie nie wydzielaŭsia, ale mieŭ nachił da literatury. Probawaŭ pisać wieršy, ale, sustreciŭšysia z wostraj krytykaj na swaje polskije „treny"[3], pierakinuŭsia da pisannia satyry u biełaruskaj mowie, što – treba pryznać – jamu udawałosia rabić dawoli hładka, adnak-že z hetym kryŭ sia i, čytajučy swaje twory, wydawaŭ za čužyje, pierapisanyja im. Wyjšoŭšy z himnazii, zdajecca što saŭsim zakinuŭ swaje litaraturnyja sproby, prynamsi, nikoli nie uspaminaŭ ab ich. Ažaniŭsia duža małady z Stefanijej Baraucewičankaj, asobaj wialikaha duchu, duža taktyčnaj i niezwyčajnaho rozumu. Niaboščyk Adam bačyŭ wyžšaść duchowuju swajej žonki i sam rad stušowywaŭsia pierad jej, ale i žonka mieła toj takt, ŭłasciwy ludziam wydatnym, što nikoli swajho Adama niedapusciła da nieprystojnaj roli „muža pad pantoflam". Žyćcio ich płyło cicha i ščaśliwa. Ad małych dzion pamiataju, što zaŭsiody haworena ab Adamie jak ab duža dobrym, ale krychu ciažkawatym čaławieku. Žyccio pana Adama možna pryraŭniać da dnia, ŭžo|ž budnaha, ale katory ranicaj zahareŭsia čyrwonaj zorkaj i da kanca pahodna syšoŭ.

Sołtan nie mieŭ worahoŭ; – nie mieŭ ich i Marka Uzłoŭski – „piastun pawietu", Maračkam da śmierci prazywawy. Aryhinalny u manierach, atkrytaho serca, šyrokaj wiedy, niezwyčajna zdolny i dobry, hety čaławiek na swaju biadu nieŭdačna ažaniŭsia. Dwoch ludziej tolki znaŭ ja, abdarenych takoj pamiaćciu, jakuju mieŭ pan Marka Uzłoŭski: Władysława Wojzbona[4] i kniazia Diwiejewa.

эміграцыі. Паходзіў з-пад Трокаў, вучыўся ў Віленскім універсітэце.

[1] Гаворка пра тытулярнага саветніка Марка, сына Франца Узлоўскага, які з 1877 г. быў сябрам Слуцкага апякунчага камітэта пра бедных Імператарскага чалавекалюбчага таварыства. Апошнія дзесяць гадоў – кандыдатам на пасаду старшыні (г. зн. намеснікам старшыні, якім заўсёды з'яўляўся павятовы маршалак шляхты.

[2] Вёска і двор у Бабруйскам пав. ля перасячэння ракі Арэса з брэсцка-маскоўскаю шашою. Двор Перасвет-Солтанаў размяшчаўся на беразе ракі. Сёння – Старадарожскі раён.

[3] Элегіі. Ад польск. *tren* – лірычны твор, тэмаю якога з'яўляецца аплакванне чыёйсьці смерці.

[4] Гаворка, відаць, пра Уладыслава Войзбуна (Владислав Войзбун), шляхціца Віленскае губ., сасланана адміністратыўна на жыхарства ў Заходнюю Сібір; з 1865 г. ён знаходзіўся

IX. P. P. Daškiewičy.

Ab stasunkach maich z Daškiewičami mnoha było-b haworki, ale usiaho kazać nia hože: Pan Ihnacy byŭ kališ u duža ciažkim pałažeńni, ja pamoh jamu, mieu u mianie prytułak, z hetaho wywiazałasia intryha, katoraja na niejki čas papsawała našy stasunki. Ciapier užo usio heta minuło. Jon da mianie pryjaźliwy, bo usio wyšło jamu na dabro, i pryznaje mnie raciju, a ja ni|maju da jaho ničoha, bo byŭ jon tady duža ješče małady i niepraktyčny.

Ciapier zaličaju aboich p. p. Daškiewičoŭ da maich najmilejšych znajomych; jon – šanawany i dobry čełaviek, jana – hožaja i razumnaja kabieta, katoraja patrapiła jak najlepiej ustroić byt muža i jaho domu. Pamima asabistych jaje dadatnich staron, maju ja ješče i inšyje na jaje łaski: 1-je toje, što jana matka troch ładnych dziaŭčynak, drobiaź heta ješče, bo najstaršejšaja tolki što pačynaje być padlotkam, ale mileńkije i daść boh wyrastuć na karyść našaho kraju, kažu: na karyść, bo bačycca mnie, što z ich buduć „ludzi" u šyrokim hetaho słowa razumieńni. Paśla p. Daškiewičowaja siestra Merečoŭ[1], ludziej dobrych, učynnych wielmi i zaŭsiody wielmi upływowych (wiedaju, jak hetki stasunak može być karyscien dla maich maładych pryjacieloŭ, biednych wučnioŭ słuckaj himnazii).

Korybuty-Daškiewičy – dobraje hniazdo[2]. Ale heta wymahaje komentaryjoŭ.

Z heraldyčnaho boku, kožny, chto „Korybut", može wywodzić rod swoj ad wialikich kniazioŭ Litoŭskich i Biełaruskich. Ostafij Daškowič, protoplasta našych Daškiewičoŭ, heta heroj Zaparoža, byŭ niešta jakby twarcom Kazaččyny za karala Stefana Batoraho, pa im rod hety krasuje bujna, choć nie kazista – (familija Daškiewičoŭ zamiešana była u mužyckije bunty za Niebaby[3]) – pa wiaskowych zakutkach. Pad kaniec bytu Rečypaspalitaj wydzielajecca Ihnat (kali nie pamylajusia) Korybut-Daškiewič, kaštelan Mscisłaŭski, wydatny praŭnik. Za cara Paŭła jon byŭ zamiešan u sprawu Chominskaho[4] i uciarpieŭ razam z im (ich mučyli u sekretnaj kancelaryi). Brat Kaštelana, Padstoli Minski, byŭ čeławiekam nikčemnym, syn Padstolaho, Maršałak Babrujski[5], u publičnych sprawach byŭ ćwiordy, ale doma hwałtoŭnik i awanturnik, jak i jaho dwa syny Hektar i Tytus (syn hetaho apošniaho – ciapier žywy – pan Ihnat). Ćwiordaja škoła, jakuju pan

---

ў Омску; памёр у 1868 г. Гл.: [online] http://kdkv.narod.ru/1864/Ssilka-ZapSib.html#03 [доступ: 14.07.2018].

[1] Магчыма, Мевесаў. На слуцкіх могілках пахаваны: генерал ад інфантэрыі Адам Міхал Траянавіч фон Мевес (1835–1905), Людвік фон Мевес (1841–1909), Яніна Падалецкая (фон Мевес, 1833–1899), Мая Сымановіч (Падалецкая, ? – 1909). Вядомы таксама ягоны брат генерал-маёр Рычард Траянавіч фон Мевес (1839–1901). Гл.: [online] https://oldpomnik.wordpress.com/ [доступ: 14.07.2018].

[2] Пра Карыбутаў-Дашкевічаў гл.: А. Статкевіч-Чабаганаў, *Карыбуты-Дашкевічы гербу "Карыбут"*, "Роднае слова" 2011, № 5, с. 89–93.

[3] Антон Нябаба – адзін з кіраўнікоў казацкіх і сялянскіх атрадаў на тэрыторыі Беларусі падчас вайны 1648–1651 гадоў.

[4] Гаворка пра Францішка Ксавэры Хамінскага (блізу 1745 – 1809), дзяржаўнага і палітычнага дзеяча, літаратара. У 1793–1807 гг. ён быў маршалкам шляхты Гродзенскае губерні. У 1797 г. арыштаваны па падазрэнні ў антыдзяржаўнай змове.

[5] Барбуйскім маршалкам у 1820–1823 гг. быў Стафан, сын Юзафа Дашкевіча.

Ihnat adbyŭ pry baćku, pakinuła nazaŭsiody na im hłyboki śled, ale takt žonki i majetnaść dy dastatki utwaryli s pana Ihnata čeławieka, jakich daj nam Bože.

Uspamianuŭšy dziei mieča, pierachodžu da kudzieli.

Blizka sto hadoŭ tamu byli na Padoli dźwie panienki kaštelanki Snarskije[1]. Adna z ich wyjšła za bahataho pramysłoŭca barona fon Meress, a druhuju wykraŭ, bo jamu jaje nie addawali, małady, pryhožy, ale hoły jak Hiob[2], hraf Witgenštejn fon Boerleburh (paźniej Kniaź, Feldmaršałak)[3], dzied šanawanaho u našy časy kniazia Pietra Witgenštejna[4]. Sorak hadoŭ tamu sustrečajem Meressoŭ u Słuččynie. Byli jany na druhim płanie. Sam stary eks-spraŭnik dzieržaŭca Haŭrylčyc, byŭ niejak u staranie, rej wieła sama pani Ruža s Tołwinskich i žyŭšyj razam z imi kuzyn, ci može i nia kuzyn, Čapski, pałkoŭnik byŭšych wojsk polskich (legionist)[5]. Čeławiek, jak kažuć, niezwyčajna miły u kampanii. Rozna ab hetym stasunku pałkoŭnika hawaryli ludzi, ale P. P. fon Meressy i tak zwany dziadunia Čapski twaryli nierazdzielnuju trojcu. Čyślenaje[6] swajo pakaleńnie p. Ruža duža dobra pakirawała, usim dała starannaje wychowańnie i zaščapiła siamiejnuju luboŭ. Starušku paniu Ružu fon Meress paznaŭ ja pad kaniec jaje žyćcia. Akružena była pašanaj patomstwa, dastatkam i čułaj apiekaj. Rodam była z witebščyny.

Na dakončeńnie mahu dadać, što matka p. Ihnata, Adela z Hryniewičoŭ, była dačkoj padkamoraho Hryniewiča, wiadomaho siłača i awanturnika, a siastroj Tamaša[7], hetak sama siłača, zabitaho u 1863 h.[8].

X. Litaraturnaje apraŭdańnie.

Prahledajučy maje wieršy, Franciš Bohušewič zrabiŭ uwahu, što ŭ mianie nia ŭsiudy bywajuć ŭłasciwyje biełaruskaj mowie akcenty. Na heta ja jamu adpisaŭ:

U haworcy jość ružnica
miž majeju i Twajej:
majej – puščy, Ptyč hranica,
Ty – Panarski saławiej!..

---

[1] А. Абуховіч, відаць, памыляецца: Станіслаў Снарскі і ягоныя дочкі жылі на Полаччыне. З 1780 г. С. Снарскі быў маршалкам полацкай шляхты.

[2] Гаворка пра біблейскага пакутніка Іова, якога Д'ябал, з дазволу Бога, пазбавіў усяго, каб выпрабаваць ягоную цярплівасць.

[3] Антуанета Снарская (1774–1855) у 1798 г. выйшла замуж за графа Людвіка Адольфа Пятра Вітгенштэйна-Берлебурга (1769–1843), прусака, які быў на расейскай службе (Петр Христианович Витгенштейн), пазнейшага фельдмаршала (1826). Гл.: [online] http://ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/ stanislaw-snarski-h-murdelio [доступ: 14.07.2018].

[4] Гаворка пра князя Пятра Львовіча Вітгенштэйна (1831–1887), генерал-лейтэтанта расейскага войска.

[5] На слуцкіх могілках пахаваны Габрыэль Чапскі (1797–1874).

[6] Шматлікае.

[7] Гаворка пра Тамаша Грыневіча (1817–1863), кіраўніка паўстанцкага аддзела на Рагачоўшчыне, расстралянага паводле прысуду Мураўёва-вешальніка.

[8] У гэтым месцы тэкст успамінаў у № 36 газеты завяршаўся пазнакаю "Dalej budzie".

Heta značyć: u Biełarusi jość mnoha asobnych dyalektaŭ-hutarak i ŭ haworcy miž Mahilewa nad-Dnieprawym, Mozyram i Hrodniaj bywaje wialikaja roznica nia tolki u akcentach, ale jość i mnoha cikawych prowincyonalizmoŭ. Ot, naprykład, niekolki našych paleska-biełaruskich prowincyonalizmoŭ, – ručajusia, što ich u Wilenska-Hrodzienskaj biełaruskaj mowie abo saŭsim nie užywajuć, abo užywajuć redka. „*Naščadź*” – patomstwa[1], budučaje pakaleńnie; „*Niškom*” – cichačom, pakryjomu, chawajučysia; „*Plon*” – rastok, małady bieły kareńčyk pry ziarnie; i šmat inšych.

Mnie pierš za ŭsio idzie ab toje, kab wyskazać, što ja chaču, kab pačuli mysl maju i kab słowy karennyja biełaruskije pry pomačy našaj litaratury atrymali jak najšyrejšaje obywacielstwa. I dziela hetaho ja nie sciaśniaju[2] swajho dyalektu, užywajučy słowy i zwaroty ahulna biełaruskije. Hetak pastupajučy, ja kładu u litaraturu swoj pryrodny dyalekt biełaruskaj mowy, dajučy najlepšaje z jaho. U kancy niewiadoma jašče, katory dyalekt biełaruski pieramoža. U Francyi – spierša dyalekt prawincii Langue d’Oc[3] mieŭ pierawahu ŭ francuskaj literatury, a paźniej Langue d’Oni[4] (sic!) – ciapierašniaja francuščyna. Heta treba pamiatać i našym literataram i purytanizmam nie zabaŭlacca!

XI. Spas 20/VII 1904[5].

„Pryšoŭ Piatrok, apaŭ listok; pryšoŭ Illa, apała dwa; pryšoŭ Spas – usiamu čas”.

Siahońniašni dzień umacawaŭsia u majej pamiaci: pieršy raz pačuŭ ja, jak da mianie skazana: „Dziedu, Dziedku!” Było hetkaje zdareńnie: pad wiečar zajšoŭ ja da majho daŭnaho susieda, p. Symona Legatowiča, i trapiŭ tam na dažynki. P. Symon, majučy dobruju hramadu rabotnikoŭ da apłaty i pačastunku, sawaŭ koždamu[6] u ruki kwitok na zaroblenyje hrošy i, ničoha nia kažučy, išoŭ dalej. Piśmiennaho u hetaj hramadzie nikoha nie było, a ja apynuŭsia miž sielanami,

---

[1] У 1925 г. В. Ластоўскі не згадаў, што слова „naščadź” вядомае і на Случчыне: “У зах. Вітабшчыне ўжываецца ў народзе слова “нашчадзь” – патомства: «Нашчадкам сваім усё пакіну»”. Гл.: Ю. Верашчака, *Слоўнік старакрыўскай актавай мовы*, “Крывіч” 1925, № 10 (2), с. 101.

[2] Ад польск. *ścieśniać* – абмяжоўваць.

[3] Маецца на ўвазе аксітанская (правансальская) мова, або лангедок – мова, распаўсюджаная ў паўднёвых рэгіёнах Францыі.

[4] Маюцца на ўвазе *мовы ойль* – дыялекты, якія пашыраныя ў паўночнай Францыі.

[5] Даследчыкі звярнулі ўвагу на памылкова пададзены ў газеце год. А таму сёння ў літаратуразнаўстве прынята, што тут павінен быць 1894 г. Гл.: Р. Родчанка, *Альгерд Абуховіч-Бандынэлі*, Мінск 1984, с. 18; Г. Кісялёў, *Ад Чачота да Багушэвіча: Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст.*, 2-выд., Мінск 2003, с. 344–346. Аднак варта задумацца над пытаннем: чаму побач са святам “Спас” аўтар ставіць дату 20 ліпеня? Як вядома, 20 ліпеня (ст. ст.), ці 1 жніўня (н. ст.) у XIX ст. адзначалася свята прарока Іллі. Але А. Абуховіч не быў праваслаўны, г. зн. ён мог карыстацца новым стылем. Дык ці не 20 жніўня (20/VIII) было ў рукапісе? Сапраўды, 18 жніўня (н. ст.) адзначалася свята Спаса, а праз два дні – 20 жніўня сусед А. Абуховіча Сымон Легатовіч зладзіў дажынкі. Бо неверагодна, што пад Глускам у 1894 г. закончылі жніво 20 ліпеня.

[6] Слова В. Ластоўскага. Гл.: *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*, уклад. В. Ластоўскі, Коўна 1924, с. 243. А. Абуховіч у вершы *Duma a Karólu XII* ужыў слова *kožny*.

dyk pačali spierša paadnamu, paśla hramadoj zwiertacca da mianie: „Dziedu, dziedku, – pračytajcie!" Staraść miła z hetym pawitańniem mnie usmiechnułasia; zbudziŭsia dobry humar... Pajšoŭ šukać ja hožuju panienku, Maniu Legatowičanku, kab „dzieŭki krasnaj ručki biełу" uračyli moj świeža atrymany patent na starečuju pawahu „Dzieda". Sclavus saltans[1], a adnak niejak miła, – čuju u sabie sławianina. Narod rabočy zaŭziata tancawaŭ u słaŭnaj zali Zareckaho pałacu, brała achwota i mnie patancawać, ale ŭražańni byli inšaha źmiestu.

Zareče[2] pamiataju s tych časoŭ, kali ja byŭ taki maleńki, što prysmaki muie na kreśli, a nie na stale staŭlali. Paśla nia byŭ tam let kolkinadcać...[3]. Zareče – heta tolki častka Hłuskaho hrafstwa[4]; atrymaŭ jaho p. Karol Nerezyuš za dakanańnie wielmi cikawaj sprawy, tak zwanaj Eksdywizii[5] Hłuskaj. Ale, dziela ŭdziačnaści i pašany da p. Karola, raskažu ab im asobna[6].

Herb Nierezyušoŭ – heta kryž i miesiac maładzik – zdajecca Czoryja[7]. Apošniaja z hetaha domu Stanisława Legatowič pytałasia u mianie, ci nia wiedaju čaho ab jaje rodzie. Ot|že: pawodle apawiadańnia samoha Karola Nerezyuša, byŭ jon regientam[8] pry Nowahrudskim sudzie, paśla niejki čas pracawaŭ u Notaryusa i uziaŭ paśla śmierci dzieda majho, Juzefa Obuchowiča, sprawy i majetnaść. Dzied moj serdečna jaho palubiŭ, a św. pamiaci babka maja ciarpieć jaho nie mahła. Było heta kala 1825 hodu, časy byli dobryje, i p.Karol, „Narulonkam" prazywany ad dzieda majho, dobra uładziŭšy swaje majontkowyja sprawy, chacieŭ wykupić ad maršałka Filipa Obuchowiča Kapcewičy[9], adwiečnuju Obuchowičoŭskuju majetnaść, kab tolki dzied moj hetu majetnaść ad jaho pryniaŭ i pryparučyŭ jamu sprawu naležačaho nam Staljanskaho spadku[10] pa Bandinellich i zacwierdžeńnie hrafskaho tytułu. Tut nachłynuli wažniejšyje zdareńnia: wybuchło paŭstańnie. Na Biełarusi azbraiwalisia i pa dwaroch muštrawalisia (muštry adbywalisia u Małožewie, hetaja miascowaść u kronikaroŭ nazywajecca Akunioŭkaj, – tam Witoŭt pabiŭ tataroŭ, ciapier Akunioŭka – ručajok,

[1] Нявольнік (ці славянін), які танцуе (лац.). Тэма "нявольніка, які танцуе" (алегорыя зняволенага народу) была даволі папулярнай у польскім грамадстве другое паловы XIX ст. Напр., верш Марыі Канапніцкай *Sclavus saltans*. Гл.: M. Konopnicka, *Poezye: Serya druga*, Warszawa 1883, s. 25–28; а таксама двухмятровую бронзавую скульптуру Піуса Велёнскага (1849–1931) *Sclavus saltans* (1887).

[2] Фальварак на беразе Пцічы на ўсход ад Глуска.

[3] Ад польск. *kilkanaście* – неакрэслены лік ад 11 да 19.

[4] Глускам з 1800 г. валодаў граф Юдыцкі, пазней Бжастоўскія.

[5] Падзел задоўжанага маёнтку паміж крэдыторамі.

[6] У гэтым месцы тэкст успамінаў у № 37 газеты завяршаўся пазнакаю "Dalej budzie".

[7] Відаць, Ossoryja (памылка публікатара ці друкара), аднак тут маем не "крыж і месяц маладзік", а "залатое вышчарбленае кола са срэбраным крыжам". У кнізе Пятра Налеча-Малахоўскага *Zbiór nazwisk szlachty z opisem herbów własnych familiom zostaiących w Królestwie Polskim i Wielkim Xięstwie Litewskim* (Lublin 1805, s. 320) род Нерэзыушаў пададзены без герба. З вядомых нам шляхецкіх гербаў "крыж і месяц маладзік" мае толькі "Тарнава".

[8] Правільна: *rejent*, г. зн. праўнік ці натарыус.

[9] Вёска ў Мазырскім павеце на правым беразе ракі Пціч.

[10] Італьянскае спадчыны.

addzielajučy ŭročyšče Małoževo ad wioski Akunioŭki)[1]. Niechta niepatrebny padhledziŭ hetyje pryhataŭleńnia i daŭ danos. Padazrewali u danosie čynoŭnika p. Mitkiewiča i hienerała Hottoŭskaho[2], ale hety apošni byŭ čaławiek šanawany, choć maskal i atkryta ahryzaŭsia z dziedam maim. Mitkiewič takže mieŭ dobruju sławu, dyk mabyć niechta trećci paspiašaŭsia aścierahčy ŭłasci. Paśla hetaha danosu prykazana było kapitanu Bechamo areštawać majho dzieda, što pryšłosia rabić arużnaj rukoj, bo ludnaść sielanskaja stanuła adporna, zabarykadawałasia u dware, s pryrody dawoli niedastupnym, i pačałasia strelanina. Zabitych nie było, ale z abodwuch staron niekolki duš raniena. P. Karol skłaniŭ tady dzieda da kapitulacii, bo utrymacca doŭha nielha było, a z hłaŭnaho placu nadyjšli niepamysnyje wiestki. Zabrali tady staruška padkamorčyca, i, choć žyŭ ješče hady čatyry, ale swabody ŭžo nia bačyŭ.

Rola parlamentara nie prašła p. Karolu na sucha: kazak, niepaznaŭšysia na jaho tady światym i niedatykalnym charaktary, spierezaŭ jaho čatyry razy nahajkaj, za što kazaka wysiekli, a p. Karolu tak zjadnało heta maskoŭskuju staršyznu, što jaho pryznali administrataram ad Prawicielstwa nad majetnaściami majho dzieda. Z apiekunstwa p. Nerezyuš wywiazaŭsia jak najsumleńniej. Dzied moj wyznaje heta u testamencie i zapisywaje swajmu „Nerulonku" tysiaču dukatoŭ.

U hetym časie stałasia niejkaja tajemnaja sprawa, ab pačatkach katoraj mahu tolki dadumwacca i dziela hetaho budu hawaryć tolki ab skutkach[3] jaje.

Byŭ niejki čeławiek, baćka moj z niejkaj trywohaj nazywaŭ jaho „Piorowič", a Nerezyuš: „Piorka, kataraho ja zdaŭ u rekruty", ale henaje piorka widać było ustremleno u niejkaje balučaje miejsco, bo p. Karol nie budawaŭ swajho pałacu ŭ Zarečy datul, pakul nie dawiedaŭsia, što Piorki užo niama na świeci. Sielanie jaho wielmi ždali, niejkije nadziei zaharalisia u ich pry spaminach ab im, ale ŭsio heta pakryto było tajomnaściu. Piorowič uciokšy z sałdatoŭ ukrywaŭsia; – načami jon časam prychodziŭ da majho baćki, što zazwyčaj było pryčynaj wialikaha pierepałochu. Kazaŭ zaŭsiody, što pamścicca na panoch. Kala Soletnik čaściej pajaŭlaŭsia i tam jon zahinuŭ. Raskazywajuć: utapili jaho pa zahadu majho dziadźki. Byŭ heta mabyć čeławiek niezwyčajny, kali, budučy banitam, wyniatym s pad prawa, praz 20 hadoŭ trymaŭ u hrazie niemal cełу pawiet. I choć pachodziŭ z sielan, ale byŭ čeławiekam wielmi adukawanym, urody hožaj, miły i krasamoŭny. Zachawańnie[4] miž sielanami mieŭ niezwyčajnaje. Nasiŭsia z niejkimi reformatarskimi planami i dla swajej sprawy jednaŭ prychilnikoŭ miž sielanami tolki. Pa śmierci Piorowiča jaho reformatarskimi planami zacikawiłasia žandarmeryja, było śledztwa. Sielanie adčapilisia ničoha niawiedańniem, šlachta nie rada išła na

---

[1] Магчыма, маецца на ўвазе бітва ліцвінаў пад кіраўніцтвам наваградскага князя Трайняты з татарска-суздальскім войскам ла ракі Акунёўка блізу Мазыра, што адбылася ў 1276 г. Гл. Я. Глінскі, *Epitome Principum Lituaniae ў кантэксце гістарычнай думкі Вялікага Княства Літоўскага ў XVI стагоддзі* [у:] *Studia historica europae orientalis – Исследования по истории восточной европы: Научный сборник*, вып. 4, Минск 2011, с. 283.

[2] Гаворка пра Сямёна Гатоўскага (1778–?), расейскага генерал-маёра (з 1818 г.), што паходзіў са шляхты Магілёўскае губерні.

[3] Ад польск. *skutek* – вынік.

[4] Ад польск. *zachowanie* – павагу, пашану.

hutarki ab swaim worahu. Sledztwo skončyłosia zdańniem u sałdaty dwoch ničym nia winnych sielan. Raskazywali sielanie u wialikaj tajnicy ab niejkich „hramatach”, niedzie pierachowywanych u wučnioŭ Piorowiča. Za hod 10–15 sprawa heta saŭsim zahłochła[1].

Pa dojsciu da poŭnaletnaćci baćki majho p. Nerezyusz złažyŭ z siabie pawinnaść apiekuna nad Obuchowičoŭskimi majetnaściami i pryniaŭ intaresy maršałka Rudziejeŭskaho (hetaho rodu nie treba miešać z Radziejeŭskimi). P. Karol ažaniŭsia z Idalijej Judyckaj, apošniaj dziedzičkaj Hłuska. Kluč Hłuski byŭ Judyckimi wielmi abdoŭžen i pierajšoŭ užo niekolki eksdywizij, ale p. Karol dahledziŭ, što pieršaja z hetych eksdywizij, na katoraj apiralisia usie paźniejšyja, mieła niejkije nieformalnaści i nie była zaćwierdžena. Jon padniaŭ hetaje pytańnie i daŭ dowad da ŭtwareńnia eksdywizii papraŭčaj Hłuskaj. Učaście u joj pryniali ludzi wielmi časami padozrenaj sławy, jak Juzef Świda, Ihnat Tukałło – (ciotečna-zrodny brat majej babki Alžbiety z Wencławowičoŭ Estkowaj. Estko – ex-legionist[2], katory zdabyŭ na wajnie razam z łaŭrami Napoleonskimi i hramadnuju summu napoleondoroŭ[3]) – i inšyje, a najhoršym byŭ maršałak Bžozoŭski, bankart[4] adnaho z Judyckich, katory adprysiahnuŭ praŭnaść skryptoŭ[5] naturalnaho swajho baćki, wydanych achmistryni Bžozoŭskaj, heta znače, swajej matcy, ab katorych ahulna wiadoma, što byli fikcyjnyje. Hety Bžozoŭski byŭ baćkam znanaho za našych časoŭ Michała Bžozoŭskaho (rodž. sa Zdziechoŭskaj), katory słyŭ z biazčelnaści[6] i dościpu. Chacieŭ jaho adzin raz dakaryć p. Juzef Świda i, papiaredziŭšy ab hetym čyślenuju kampaniju, kaže da ŭchadziačaho Bžozoŭskaho: „Jak maješsia, panie Judycki?” – „Zdaroŭ, hadujusia, panie Wańkowič!” – adkazaŭ Bžozoŭski. Mnie zdajecca, što lepiej zrezać nia možna! Prypaminaje mnie heta aniegdotku, čutuju u Francyi: Karol Henryk IV[7] sustreciŭ niejkaha šlachcica saŭsim da siabie padobnaho, dyk, stukajučy jaho pa plaču, pytajecca: „Skažy, waspan, ci twaja matka była pry dware majho baćki?” Šlachcic adkazywaje: „Nie, najiaśniejšy karalu, moj baćka byŭ lokajem pry jaje miłaści karalewi, matcy wašaj miłaści”.

Ale, wiertajučysia da Nerezyuša i eksdywizii, skažu, što p. Karol z henaj mutnaj wady jomkuju rybu wyławiŭ: sud abminuŭ kredytaroŭ Judyckich, Fastowičy[8] wydzieliŭ Bžozoŭskamu, a Zareče astałosia dla p. Rudziejeŭskaj i pierajšło da Nerezyuša niewiadomym niejkim paradkam, – kažu niewiadomym, bo pamiataju hetkuju sprawu.

---

[1] У гэтым месцы тэкст успамінаў у № 38 газеты завяршаўся пазнакаю “Dalej budzie”.
[2] Жаўнер, які служыў у легіёнах.
[3] Даўняя залатая французская манета вартасцю 20 ці 40 франкаў, якую білі ў часы Напалеона.
[4] Пазашлюбнае дзіця.
[5] Ад лац. *scriptum* (напісанае) – дакументаў.
[6] Ад польск. *bezczelność* – нахабства, зухаватасць.
[7] Гаворка пра Генрыка IV Бурбона (1553–1610), французскага караля (1589–1610).
[8] Інакш: Хвастовічы – фальварак і вёска на захад ад Глуска, уласнасць Бжазоўскіх.

Zimoj 1847 hodu adbywałosia wielmi pyšnaje wiasielle panny Anieli Estko, dački Jakuba[1]. Była heta bahataja jedynačka[2], świecka adukawanaja, saŭsim prystojnaja. Ja spadziewaŭsia dla jaje bliskučaj partyi, tymčasam jana wyjšła za Ottona Jodku[3]; čeławiek jon byŭ nia bystry, ale dobry. Pan Jakub Estko byŭ heta čeławiek bahaty, pawažany i s šyrokimi stasunkami, mieŭ niejki wyšejšy urad ad wybaroŭ i byŭ pry hetym adnym z hłaŭnych mecenasoŭ Jednoty Kalwinskaj; mieŭ swajakoŭ, pryjacieloŭ i znajomych dawoli, dyk i paklikaŭ usich na wiasielle swajej jedynački. Siarod marozoŭ i bur wielmi wostraj zimy 47-ho hodu try, nawat čatyry hubernii Biełaruskije rušyli na wiasielle u Turyna[4], u Ihumienski pawiet. Biskup nominat minski ks. Rawa[5] pryjechaŭ dawać šlub. Miž inšym byŭ heta adzin z najbolš ahraničenych[6] ksiandzoŭ u minskaj dyecezii. Car Mikałaj chacieŭ jaho kaniečna zrabić biskupam i try razy predstaŭlaŭ Stalicy Apostolskaj, ale darmo. Na šlubie ks. Rawa mieŭ mowu, pačynajučujusia ad słoŭ: „Ruka ruku myje, a jakajaž miłaść josć miž rukami? Naha nahu padpiraje, a jakajaž miłaść pamiž nahami?” i t. d.[7]-

Dyk wiasielle Turynskaje było wielmi hučnaje. Poŭtarasta asob z roznych staron sabrałosia, i cełу tydzień bankietawali, da niedaŭna ješče možna było čuć roznyje ab im uspaminy. Samo saboj, kali dalej budu spisywać swaje uspaminy, to ješče kaliś niešta ab hetym wiasielli napišu, bo mieło jano šmat čaho cikawaho z abyčajoŭ wiasielnych daŭnych, što ciapier užo pazabyty. Na wiasielli byli i baćki maje. Była takže i hrabina[8] Judyckaja z dačkoj swajej, paniaj Rudziejeŭskaj. Tak maja matka, jak[9] i pania Judyckaja, byli Estkoŭny z domu i sustrelisia u Turynie pa doŭhim časie razłuki z saboj. Wiertajučysia z wiasiella, zajechalisia jany u Kałatyčy i tut najniespadziewaniej dla siabie dawiedalisia, što Zareče nie ich ułasnasć, a što jano naležyć da Nerezyuša.

---

[1] Якуб Эстка быў суддзёю Ігуменскага павятовага земскага суда ў 1820–1830 я гг.

[2] Ад польск. *jedynaczka* – адзіная дачка.

[3] Сын Атона стацкі саветнік Якуб Наркевіч-Ёдка у 1890-я гг. быў сябрам Слуцкага апякунскага пра бедных камітэта Імператарскага чалавекалюбнага таварыства і апекуном Слуцкай гарадской бальніцы.

[4] “У XVIII ст. Турын належаў да пухавіцкага ключа і быў уласнасцю Сулістроўскіх. У 1796 г. усім ключом валодаў Ёахім Сулістроўскі, канонік віленскі. Было там у той час 196 падданых мужчынскага полу. У хуткім часе пухавіцкі ключ раздрабіўся з-за прадажы і Т[урын] набылі Эсткове. Як спадчына Анэлі, адзінае дачкі Якуба Эсткі, пашлюбленай з Атонам Наркевічам-Ёдкам, перайшоў да гэтага роду і сёння з’яўляецца ўласнасцю непаўнагадовых унукаў Атона і Анэлі з Эсткаў Ёдкаў. Маёнтак мае блізу 900 дзесяц. <…> Гэта адзін з лепшых фальваркаў у павеце. А. Ельск.” Гл..: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XII, Warszawa 1892, s. 660.

[5] Гаворка пра Паўла Раву (1770–1859), пралата мінскага, адміністратара мінскай дыяцэзіі (1839–1853). З-за дамовы, якую заключыў з епіскапам Антоніем Зубкам (усе католікі, бацькі якіх былі уніятамі, павінны лічыцца праваслаўнымі), не быў зацверджаны Ватыканам у якасці біскупа мінскага, хоць расейскія ўлады няраз стараліся пра гэта.

[6] Ад польск. *ograniczony* – абмежаваны, тупы.

[7] У гэтым месцы тэкст успамінаў у № 39 газеты завяршаўся пазнакаю “Dalej budzie”.

[8] Графіня.

[9] Ад польск. *Tak <…>, jak...* – як <…>, так і...

XII. Dziady.

U wosieni narod naš światkuje pahanskaje ješče świata Dziadoŭ. Chryscijanizm zaŭsiody šanawaŭ hetaje świata, katoraje ŭliwało narodu wieru u biazśmiercie dušy. Wioski, nie zważajučy na niepahadź, panujučuju u hetym časie, majuć światočny wyhlad. Scieny ŭ haspodach wymyty da bieła, kab dušy dziadoŭ mahli z uciechaj pryblížacca da wokan i uhladacca radasna na biasiedujučych swaich naščadkoŭ. Myśli kružacca i naletajuć, jak čeławiek ab hetym padumaje: može hetak sama naletajuć i kružacca naŭkoł duchi darahich našych niabožčykoŭ? De Chataubriand[1] zaklinaje cieni karaloŭ francuskich, kab nie padchadzili da zaniečyščenaj[2] mahiły u S-t Denis[3] i kab nie zahladali u zmarnawanuju Baćkaŭščynu. Zahadywaje karalu zasiehać murawy wiaskowych mahiłak.

Siahnuŭšy myślu, skolki-ž heta bačycca sialib siahońnia apahanienych, skolki-ž heta dziadoŭ nie maje pan što zahladać u damowyje wohniščy?! Skolki-ž heta dziadoŭ nie paznało-b swajej naščadzi na tej ziamli, dzie spačywajuć ich kosci!

Ja, dziela pašanawańnia siahońniašniaho wiečaru Dziadoŭ, wyjšoŭ na most, kab padumać ab pamioršaj radzinie i pryjacielach. Ja saŭsim spakojen, ništo maich dumak nie trywožyć. Niachaj-že dumki maje buduć tryznaj chaŭturnaj, dziedoŭskaj maim antenatam[4].

Prypaminajecca mnie adno zdareńnie z dalokaj majej minuŭščyny. Było heta u Francyi, s pamiž maładzieży ja adzin byŭ z Biełarusi, dyk złažyŭsia prajekt, što ja pawinien uładzić tryznu Dziadoŭ. Achwoča na heta prystaŭ ja i wystupiŭ s pačastunkam. Byli piačonyje husi z hrybkami[5], a zamiest krupniku – dobra zapraŭlenaje *le win chaud*[6]. Hetaje apošniaje tak humar uspasobiła, a časy byli poŭny jasnych nadziej[7], što pastanawili my zrabić wajennuju muštru i to nie piachoty, a kawaleryi. Koždaje kresła stałosia žerabcom, kapitan Ildefons Kossiłoŭski (emihrant)[8] pryniaŭ kamandu, a Walerjan Kalinka[9], paźniejšy ksiondz i historyk, harcawaŭ napieradzi nas. Susiedki maje dumali, što dom zwalicca, a było heta na čaćwiortym pawiersi. Nazaŭtraje mieŭ ja wizytu palicii, ale ja ŭwieś hety harmider wytłumačyŭ, jak reč abradowuju, patryotyčnuju, i na hetym zyšło ŭsio[10].

Заўвага

*Grabowy jość dwa ŭ Mozyrskim pawieci: „Wialikaje” – kaliś Obuchowičou i „Małoje” – kaliś Radziwiłłou. Wodka – starka, katoruju pradajuć Korkozowičy[11], pachodzić z Radziwiłłouskaho Grabowa. (Prypis. autora).

---

[1] Гаворка пра Франсуа Рэнэ Шатабрыяна (1768–1848), французскага пісьменніка і палітыка.

[2] Ад польск. *zanieczyszczonej* – засмечанай, забруджанай.

[3] Маецца на ўвазе базыліка абацтва Сен-Дэні, дзе пахаваныя амаль усе каралі Францыі.

[4] Ад польск. *antenat* – продак.

[5] Магчыма, дадзеная страва з’явілася на “tryznie Dziadoŭ” пад уплывам *Прамовы Мялешкі*.

[6] Цёплае віно (фр.).

[7] Маюцца на ўвазе аптымістычныя настроі ў асяроддзі эмігрантаў на пачатку 1860-х гг. у сувязі з падрыхтоўкаю паўстання на землях былое Рэчы Паспалітае.

[8] Гаворка пра Ільдэфонса Касілоўскага (1829–1895), публіцыста, дзеяча эміграцыі.

[9] Гаворка пра Валяр’яна Калінку (1826–1886), удзельніка Кракаўскага паўстання (1846), эмігранта, гісторыка, публіцыста, святара (1870).

[10] У гэтым месцы тэкст успамінаў у № 40 (30 чэрвеня 1916 г.) газеты завяршаўся пазнакаю “Dalej budzie”.

[11] Буйнымі землеўласнікамі на Случчыне былі Нарцыз Карказовіч і ягоны сын Ігнат.

Верш пра значэнне Палтаўскай бітвы для беларусаў

Упершыню надрукаваны як працяг публікацыі ўспамінаў *S papierou Olhierda Obuchowiča* ў № 49 (1 жніўня) газеты "Homan" за 1916 г. Магчыма, дастасоўваўся да своеасаблівага "адзначэння" другіх угодкаў вайны: пра гэта сведчаць і матэрыялы нумара газеты, і нататка Язэпа Гулевіча.

Сапраўды, варта пагадзіцца з аўтарам прадмовы: перамога ў Палтаўскай бітве ператварыла Расею з царства з рэгіянальнымі амбіцыямі ў звышдзяржаву з прэтэнзіямі на сусветнае панаванне. Беларускі публіцыст (вельмі верагодна, што Я. Гулевіч – гэта яшчэ адзін псеўданім В. Ластоўскага) ацэньваў гістарычныя падзеі двухсотгадовае мінуўшчыны з беларускага нацыянальнага пункту гледжання і звязваў надзеі на адраджэння бацькаўшчыны з перамогай у вайне Нямеччыны. Характэрна, што ён правільна зразумеў галоўную думку верша А. Абуховіча: перамога пад Палтаваю адкрыла Расеі шлях на захад, спачатку праз г. зв. пратэкцыю над усходнеславянскім насельніцтвам Рэчы Паспалітае, а пасля і ягоную анэксію ды асіміляцыю. Паэт адно выказваў надзею, што толькі "палтаўскі" рэванш, які зможа ажыццявіць нехта падобны на Карла XII, дазволіць ягонаму, а таксама іншым прыгнечаным народам вызваліцца ад расейскага ярма; публікатар жа хацеў бачыць нашчадкам Карла XII германскага імператара Вільгельма II ці, перадусім, Паўля фон Гіндэнбурга, галоўнакамандуючага Усходнім фронтам.

Апублікаваны ў "Homanie" твор доўгі час не трапляў у поле зроку беларускіх даследчыкаў. "Прапусцілі" яго і М. Гарэцкі, і Я. Карскі. Толькі ў 1970-я гг. А. Мальдзіс звярнуў увагу, што побач з мемуарамі "змешчаны вельмі цікавы, хоць і супярэчлівы верш Абуховіча"[1]. Супярэчлівасць навукоўцы бачылі ў "антыгістарычным падыходзе да ацэнкі Палтаўскай бітве і дзейнасці Пятра I", а таксама ў тым, што "з імем Карла XII беспадстаўна звязваецца думка аб вызваленні народаў былой Расійскай імперыі з-пад улады самадзяржаўя"[2]. Не да месца будзе палемізаваць з дадзеным сцвярджэннем Вячаслава Рагойшы, адно варта адзначыць фактычную памылку: Карл XII не меў патрэбы вызваляць народы Расейскае імперыі – відавочна, беларусаў і украінцаў – ад самадзяржаўя, бо напачатку XVIII ст. яны яшчэ не былі зняволеныя ўсходняю суседкаю.

У адаптаваным выглядзе (прапушчаная страфа з пракляццямі на адрас Палтаўскае бітвы і Пятра I) твор перадрукованы ў другім выданні хрэстаматыі *Беларуская літаратура XIX стагоддзя*[3], а цалкам і з меншай колькасцю пра-

[1] А. Мальдзіс, *Таямніцы старажытных сховішчаў: Да гісторыі беларускае літаратуры XVII–XIX стагоддзяў*, Мінск 1974, с. 27.

[2] *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя*, склад. А. Лойка, В. Рагойша, 2-е выд., перапрац. і дап., Мінск 1988, с. 473.

[3] *Ibidem*, s. 336.

вак – у томіку выбранага А. Абуховіча[1]. А найбольш дакладная публікацыя, адно што транслітараваная з лацінкі на грамадзянскі шрыфт, – ва ўкладзеным Л. Кісялёвай Н. Сянкевіч V томе *Залатой калекцыі беларускай літаратуры*[2].

Асобнае пытанне – змест верша А. Абуховіча. Перадусім, пра якіх “troch małojcaŭ” вядзе ён гаворку ў творы? Зрэшты, двое з іх пазнаюцца даволі лёгка: тытульны герой Карл XII называецца адкрыта, Пётр I ж – з вядомых прычынаў – праз выкарыстанне спосабу апісання. А вось не зусім выразнае акрэсленне трэцяга спрычынілася памылковаму ўспрыняццю яго. В. Рагойша палічыў, што “karaleŭskaj žadaŭ karony” Іван Мазепа (1739–1809). Праўда, пры гэтым навуковец свае сумненні выявіў пры дапамозе слова “відаць”. Пазнейшыя ж даследчыкі ужо адназначна за супольніка Пятра I (перадусім, за другога адмоўнага героя твора) уважалі ўкраінскага гетмана, хоць, як вядома, падчас Палтаўскай бітвы ён быў у лагеры Карла XII, а таксама той факт, што не меў прэтэнзій да кароны і не накідаў “na Polšču <…> całuny”[3]. Хто ж ён, трэці герой верша А. Абуховіча? Ніхто іншы, як Аўгуст II Моцны (1670–1733), кароль польскі і вялікі князь літоўскі (1697–1704, 1709–1733). Дадзеная інтэпрэтацыя неназванага наўпрост героя дазваляе сцвярджаць не толькі пра негатыўную трактоўку А. Абуховічам постаці расейскага цара Пятра I, а таксама іншых, пазнейшых прадстаўнікоў дома Раманавых, але і польскіх каралёў, перадусім, Сасаў, якія фактычна аслабілі Рэч Паспалітую і дазволілі Расеі ўмацаваць свой уплыў у рэгіёне[4].

Не раз даследчыкі выказвалі думку пра залежнасць верша *Duma a Karólu XII* ад паэмы А. Пушкіна *Полтава* (1828). На нашу думку, няма падстаў казаць ні пра залежнасць, а тым больш пра палеміку з расейскім паэтам. А. Абуховіч, відаць, выявіў свой пункт гледжання, не пагаджаючыся з афіцыйна-патрыятычным пафасам чарговага святкавання гадавіны перамогі ў расейскім друку. На жаль, ці то памылка друку ў газеце, ці то невыразна напісаная дата ў рукапісе не дазвалюць сёння вызначыць час стварэння верша. А было гэта, мажліва, у 1889, юбілейным, ці нейкім іншым годзе, калі на вочы паэта трапіў чарговы артыкул пра вялікую і слаўную вікторыю. Для А. Абуховіча і тых, хто лічыў сябе Руссю, што “u niawoli marnieje”, Палтаўская перамога Пятра I – гэта падзея, якая прывяла да нацыянальнай трагедыі.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацыі паводле газеты “Homan” (1916, № 49).

---

[1] А. Абуховіч, *Творы*, Мінск 1991, с. 20–21.

[2] *Залатая калекцыя беларускай літаратуры ў 50 тамах*, т. 5: *Літаратура другой паловы XIX стагоддзя*, ч. 2, Мінск 2013, с. 239–240.

[3] Г. Кісялёў у сваім надзвычай цікавым аналізе дадзенага верша А. Абуховіча таксама лічыць ягоным героем І. Мазепу, хоць і задумваецца, чаму ўкраінскі гетман прычыніўся да трагедыі Польшчы? Урэшце здае справу на арыгінальную “трактоўку паэта”. Гл.: *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў у двух тамах*, т. 2: *Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзе*, Мінск 2000, с. 406.

[4] У вядомых нам працах В. Ластоўскага тэма Палтаўскае бітвы, а больш дакладна – гістарычных асобаў таго часу, закранаецца, хіба, аднойчы і толькі ўскосна: “У 1705 годзе, пасьля угоды Пятра I з каралём Аўгустам другім, заключанай супроць швэдзкага караля Карла XII, цар Пётр, увайшоўшы ў граніцы Літвы, разпачаў фармальны тэрор супраць уніятаў”. Гл.: Ласт., *Унія*, “Крывіч” 1926, № 1 (11), с. 96.

1709–1916

Dźwieści siem hadoŭ tamu nazad na pałtaŭskich paloch ważyłasia dola zachodnia-rusinskich narodoŭ Litwy i Polščy (ukraincoŭ i biełarusoŭ). Ad wyniku bitwy zaležało, pad czyje i jakije ŭpływy majuć padpaści wyszej nazwanyje narody. Błahaja dola tady sudziła pierewahu Maskowii. Z hetaho wynikło ŭsio toje, szto ad pałtaŭskaj bitwy i da naszych dzion dziejałosia u Biełarusi, Litwie, Ukrainie i Polščy. Wyhranaja maskoŭcami bitwa pad Pałtawaj wydała jej uschodnia-sławianskije narody, katoryje apynulisia ŭ maskoŭskaj niawoli. I ot, pierš napierš Maskowija raspraŭlajecca z Ukrainskaj kazackaj wolnicaj, paśla adrywaje sabie Biełaruś, paśla adchwatywaje Litwu i čaść Polščy. Praz usio XIX stalećcie maskoŭskaja hasudarstwienaść uciskaje ŭsie hetyje narody, žadajučy strawić ich u swaim čerawi.

Ciapier, pad čas hetaj wajny, jak i 207 hadoŭ tamu nazsd[1], idzie zmahańnie miž Rasiejej i siarednia-europejskimi dzieržawami za palityčnuju roŭnawahu. I ciapier, jak i tady, ad wyniku zmahańnia budzie zaležać, ci Biełaruś, Litwa, Ukraina i Polšča wyzwalacca ad ciažkaj niawoli maskoŭskaj, ci ŭsim hetym, a može ješče i inšym „ručejkam” prydziecca zahinuć u „maskoŭskim mory”[2], prydziecca być straŭlenymi ŭ čerawi maskoŭskaho molocha…

Nižej my drukujemo wierš niaboščyka Olhierda Obuchowiča, pisanyj u 1900 hadu ŭ dzień pałtaŭskaj hadaŭščyny[3], u katorym jon kliče pomstu na Maskowiju u druhoj padobnaj bitwie za zniščenyje nadziei narodoŭ.

„Z hrobu Karola, s pola Pałtawy
Ustańcie, narodoŭ nadziei!”…

– tak kliče paet pomstu na kryŭdziciela našaho, katoraja asłabiła-by jaho i źniała-by z nas akowy maskoŭskaj niawoli.

Jazep Hulewič.

---

[1] Так у газеце. Трэба: *nazad*.

[2] Аўтар нататкі выкарыстоўвае радок (“Славянскіе ль ручьи сольются въ Русскомъ морѣ?”) з верша Аляксандра Пушкіна *Клеветникамъ Россіи* (1831), які быў скіраваны супраць французскай і еўрапейскай грамадскасці, якая выяўляла спачуванне польскім і ліцвінскім паўстанцам 1830–1831 гг. ды заклікала ўрады сваіх краінаў дапамагчы Польшчы ў яе барацьбе з расейскім акупантам. Верш А. Пушкіна надрукаваны ў брашуры *На взятіе Варшавы: Три стихотворенія В. Жуковскаго и А. Пушкина*, Санктпетербургъ 1831, с. 7–9.

[3] Публікатар не палічыў патрэбным працытаваць тую мясціну рукапісу, дзе гаварылася пра акалічнасці стварэння верша. Зусім верагодна, што было гэта нешта накшталт раздзела *X. Litaraturnaje apraŭdańnie*. Але відавочна тое, што А. Абуховіч занатаваў і час напісання твора, і звязаў яго з днём “pałtaŭskaj hadaŭščyny”.

Duma a Karólu XII.

Zory paŭnočny kroŭju pyłajuć,
Snieżny čyrwoniuć prastory;
Ludziom warožby lichi zwieščajuć
Zoraŭ paŭnočnych razory.
Oś try małojcy, – z asobna kožny, –
Bujnyje dumy hnali z ukryćcia;
Na poŭnač kidali ŭzhlady trywožny
Z myślu, što strenuć u žyćci.
Toj karaleŭskaj žadaŭ karony, –
Nie dbaŭ ab češć u patomnych,
Kab tolki djadem mieci złačony
Na swaich skroniach nikčomnych.
Hety, dzie poŭnač, zrodžen na cara,
Impieratoram mieŭ stacca,
Choć baranili narod i wiera
Ajčyźni z hruntu zmieniacca.
Dała abodwym złaja fortuna
Swaich daścihci namieroŭ:[1]
Pieršy na Polšču kinuŭ całuny,
A toj rasšyryŭ moc caroŭ.
Trećci, na stromkaj apioršyś skali,
Dzie wili hniozny[2] sakoły,
Dumaŭ prajnačyć złoj doli šali,
Nie dbaŭ ab ciažki mazoli.
Zory šyroka nieba krywawiuć,
Krywawiuć ziemli i wody, –
Hetak šyroka twajo razsławiać,
Manarše, imia narody.
K ščaściu narodoŭ, dźla ichnaj sławy
Ahnisto biło ŭ im serce…
Budźcie|ž praklaty poli Pałtawy
I ty, narodoŭ marderca![3]
Pamierkli zory, pamierkła sława,
Ruś u niawoli marnieje;
Z hrobu Karóla, s pola Pałtawy
Ustańcie, narodoŭ nadziei!

Olgierg Obuchowič.

[1] Дадзены радок яскрава пацвярджае, што неназваныя героі верша – гэта Аўгуст II Моцны і Пётр I: менавіта яны дасягнулі таго, да чаго імкнуліся.
[2] Так у газеце. Трэба, відаць: *hniozdy.*
[3] Ад польск. *morderca* – забойца.

Байкі са школьнай чытанкі

У тым самым 1916 г. В. Ластоўскі апублікаваў яшчэ два творы А. Абуховіча. Ва ўкладзеную і выдадзеную ім вельмі патрэбную беларускаму школьніцтву кніжку *Rodnyje Zierniaty* (нямецкая акупацыйная ўлада ўпершыню ў гісторыі беларускага народа дала дазвол на адкрыццё школ з беларускаю моваю навучання) ён уключыў байкі *Woŭk i lisica* ды *Sud* паэта са Случчыны.

На жаль, захаваліся толькі лічаныя асобнікі гэтага выдання. Мы ведаем асобнік, які захоўваецца ў Расейскай нацыянальнай бібліятэцы (?), два экземпляры – у Бібліятэцы Вольнага ўніверсітэта Берліна (Bibliothek der Freien Universität Berlin) ды Бібліятэцы Універсітэта Гумбальдта ў Берліне (Bibliothek der Humboldt-Universität Berlin)[1], а таксама, магчыма, маецца асобнік кніжкі ў Francis Skaryna Belarusian Library and Museum (мяркуем па тым, што менавіта ім мог карыстацца Арнольд Мак-Мілін дзеля працы над артыкулам *A Conspectus and Bibliography of Byelorussian Literature in the Nineteenth Century*[2]).

У сувязі з недаступнасцю для беларускіх даследчыкаў дадзенага выдання лічым патрэбным падаць кароткую яго характарыстыку, выяўленую ў газеце "Homan". Спачатку ў нумары 87 (12 снежня) за 1916 г. з'явілася кароткае паведамленне: „Knižki dla biełaruskich szkoł. Hetymi dniami wyjdzie ŭ świet knižka dla dziaciej na 2 i 3 szkolny hod pad nazwańniem *Rodnyje Zierniaty*", а праз тыдзень – рэцэнзія (мяркуем, што гэта самарэцэнзія: В. Ластоўскі характарызаваў уласнае выданне): „*Rodnyje Zierniaty*. Pad takim zahałoŭkam wyjszła z druku knižka da czytańnia dla biełaruskich paczatkowych szkoł na 2 i 3 hod nawuki, złoženaja W. Łastoŭskim. Knižka na 240 stranicach daje bahata rožnarodnaho materjału da czytańnia. U jej jość hetkije addzieły: I – *u siamji, ŭ szkoli i miž ludźmi*; II – *czatyry pory hodu, ziemla, raśliny, źwiery i ptuszki*; III – *pa rodnym kraju*; IV – *z naszaj minŭszczyny*. Materjał padobran z najlepszych biełaruskich i inszych aŭtaroŭ, dy mnoha reczaj oryhinalnych – piora W. Łastoŭskaho, asabliwa ŭ dwoch aposznich addziełach. Knižka nadrukowana łacunskim szryftam, u katorym, jak i ŭ-wa ŭsich biełaruskich szkolnych padrucznikach zamiest sz i cz užywajecca znak š i č. Cena knižki – 1 m. 70 f., u aprawie – 2 m. *Rodnyje Zierniaty* – heta cenny dabytak dla biełaruskaj szkolnaj literatury, naahuł niebahataj. Knižka susim adpawiedaje wymoham paczatkowaj szkoły i pawinna znajści dla siabie naležnaje miejsco ŭ-wa ŭsich biełaruskich szkołach. Cennuju asabliwaść *Rodnych Zierniat* stanowić toje, szto

[1] Гл.: [online] http://www.worldcat.org/title/rodnyje-zierniaty-knizyca-dlja-skolnaho-cytannia/oclc/918554238 [доступ: 13.08.2018].

[2] Гл.: Arnold B. McMillin, *A Conspectus and Bibliography of Byelorussian Literature in the Nineteenth Centur*, "The Journal of Byelorussian Studies" 1971, vol. II, No 3, p. 271–288.

ŭ addzieli dla 2 hodu kožnaja staciejka maje ŭ kancy niawialiki sławaryk i pytańnia dla hutarak i piśmiennych rabot. Aposznije znaczna ablehczajuć rabotu wuczyciela dyj dajuć wuczniam mahczymaść samym – biaz niczyjej pomaczy – lohka razabracca ŭ praczytanym adryŭku"[1].

Байкі А. Абуховіча ўкладальнік змясціў у другім аддзеле *Czatyry pory hodu, ziemla, raśliny, źwiery i ptuszki*:

- *Woŭk i lisica* [u:] *Rodnyje zierniaty: Knižyca dla školnaho čytańnia*, zlaž. W. Łastoŭski, Wilna: Homan, 1916, s. 123.
- *Sud* [u:] *Rodnyje zierniaty: Knižyca dla školnaho čytańnia*, zlaž. W. Łastoŭski, Wilna: Homan, 1916, s. 125[2].

Паводле чытанкі *Rodnyje zierniaty* друкаваліся гэтыя байкі ў кніжках для школ, якія рыхтавала Леаніла Чарняўшчынка (жонка М. Гарэцкага).

Пададзім усе вядомыя нам выданні, дзе перадрукоўваліся байкі А. Абуховіча:

- *Воўк і лісіца* [у:] *Родны край: Другая пасьля лемантара кніга да чытаньня*, укл. Л. Чарняўшчынка, пад рэдакцыяй школьнае камісіі Беларускаго Навуковага Т–ва, Вільня 1919, с. 27–28[3].
- *Суд* [у:] *Родны край: Другая пасьля лемантара кніга да чытаньня*, укл. Л. Чарняўшчынка, пад рэдакцыяй школьнае камісіі Беларускаго Навуковага Т–ва, Вільня 1919, с. 35–36.
- *Woŭk i lisica* [u:] *Rodny kraj*, ukł. L. Hareckaja, wučycielka 1-aje Wilenskaje Biełaruskaje Himnazii, wyd. IV-aje, Wilnia 1921, s. 33[4].
- *Sud* [u:] *Rodny kraj*, ukł. L. Hareckaja, wučycielka 1-aje Wilenskaje Biełaruskaje Himnazii, wyd. IV-aje, Wilnia 1921, s. 37.
- *Воўк і лісіца* [у:] *Родны край: Другая пасьля лемантара кніга для чытаньня*, злажыла Л. Гарэцкая, вучыцелька Віленскай Беларускай Гімназіі, пад рэдакцыяй школьнай камісіі Беларускага Навуковага Т–ва, выд. пераробленае і дапоўненае, Вільня 1923, с. 38–39.
- *Суд* [у:] *Родны край: Другая пасьля лемантара кніга для чытаньня*, злажыла Л. Гарэцкая, вучыцелька Віленскай Беларускай Гімназіі, пад рэдакцыяй школьнай камісіі Беларускага Навуковага Т–ва, выд. пераробленае і дапоўненае, Вільня 1923, с. 43–44[5].

---

[1] (a), *U Wilni i wakolicach*, „Homan" 1916, № 89 (19 śniežnia).

[2] Бібліяграфічныя дадзеныя падаём паводле публікацыі А. Мак-Міліна.

[3] Байка *Воўк і лісіца* пададзена без указання аўтара. У гэтым жа годзе выйшла ідэнтычнае выданне лацінкаю.

[4] На жаль, мы не ведаем: чаму дадзенае выданне пазначана як IV-aje, ці выйшла ў Вільні ў гэтым годзе выданне грамадзянскім шрыфтам і чаму падручнік Л. Чарняўшчынкі *Родны край: другая пасля лемантара кніга да чытання*, надрукаваны пад грыфам "Камісарыят народнай асветы Беларусі" ў 1921 г. у Менску, падаецца як "выд. 2-е, папраўленае"?

[5] Невядома, ці гэтае, а таксама наступныя выданні выходзілі ў свет у двух варыянтах –

- *Воўк і лісіца* [у:] *Родны край: Другая пасьля лемантара кніга для чытаньня*, злажыла Л. Гарэцкая, вучыцелька Віленскай Беларускай Гімназіі, пад рэдакцыяй школьнай камісіі Беларускага Навуковага Т–ва, выд. перароблене і дапоўненае, Вільня 1929, с. 38–39.
- *Суд* [у:] *Родны край: Другая пасьля лемантара кніга для чытаньня*, злажыла Л. Гарэцкая, вучыцелька Віленскай Беларускай Гімназіі, пад рэдакцыяй школьнай камісіі Беларускага Навуковага Т–ва, выд. перароблене і дапоўненае, Вільня 1929, с. 43–44.
- *Woйk i lisica* [u:] *Rodny kraj*, ukł. L. Hareckaja, wučycielka 1-aje Wilenskaje Biełaruskaje Himnazii, wyd. V-aje, Wilnia 1931, s. 33.
- *Sud* [u:] *Rodny kraj*, ukł. L. Hareckaja, wučycielka 1-aje Wilenskaje Biełaruskaje Himnazii, wyd. V-aje, Wilnia 1931, s. 37.
- *Woйk i lisica* [u:] *Rodny kraj*, L. Hareckaja, wučycielka 1-aje Wilenskaje Biełaruskaje Himnazii, wyd. VI, Wilnia 1936, s. 33.
- *Sud* [u:] *Rodny kraj*, L. Hareckaja, wučycielka 1-aje Wilenskaje Biełaruskaje Himnazii, wyd. VI, Wilnia 1936, s. 37.

Нягледзячы на вялікую колькасць выданняў, у якіх друкаваліся байкі А. Абуховіча *Woŭk i lisica* ды *Sud*, а таксама тое, што ў 1920-я гг. яны друкаваліся ў Менску і вывучаліся ў школах Савецкай Беларусі[1] (гл. напр.: *Родны край: другая пасля лемантара кніга да чытання*, выд. 2-е, папраўленае, Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1921, 98 с.), беларускія гісторыкі літаратуры толькі ў 1988 г. уключылі іх хрэстаматыю і тым самым – у навуковы дыскурс.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацыі[2]: *Woŭk i lisica [u:] Rodnyje zierniaty: Knižyca dla školnaho čytańnia, zlaž. W. Łastoŭski, Wilna: Homan, 1916, s. 123.*

грамадзянскім шрыфтам і лацінкаю.

[1] Р. Родчанка ў сярэдзіне 1970-х гг. байкі А. Абуховіча *Woŭk i lisica* ды *Sud* змог выявіць зусім нечаканым чынам: сябра літаб'ядняння пры Слуцкай раённай газеце Пятро Шуляк прыгадаў яе па памяці як вывучаную са школьнага падручніка ў 1920-я гг. Гл.: Р. Родчанка, *Альгерд Абуховіч-Бандынэлі*, Мінск 1984, с. 78.

[2] Шчыра дзякую Міколу Нікалаеву за дасланыя сканы чытанкі *Rodnyje zierniaty* з асобніка Бібліятэкі Расейскае акадэміі навук.

Woŭk i lisica.

“Na, tabie, niabože,
Što mnie niazhože”.

Raz papałosia lisicy,
Ažno try zławić kurycy.
Padušyła; dźwie z ich zjeła, –
Trejciu skryła. Sama sieła −
Jak pa pracy − pad stažkom.
Woŭk hałodny jšoŭ niškom.
A što s kumoju byŭ znajom,
To takuju reč pawioŭ:
− „Ach, siastryca, − kaže kum, −
Ja ad rańnia braŭ na wum,
Kab što-kolwiek mnie padjeści,
A tut na złość niehdzie ŭleźci!
Padchapiŭ|by ja choć ptušku...
Da awiec padchodziŭ z bočku,
Dy pastuch čuprynu češe,
I sabaka prytom breše, −
Prystupicca nima składu!..
Daj ty, kumka, jaku radu!?”
− „Och, moj kumie daražeńkie!
To|ž stoh siena calusieńki
Jež, jak chočeš, − nie škaduju,
Choć paślednim dy častuju!”
A maŭčyć naša lisica,
Što pad korčam jość kuryca.
− „Dziakuj, dziakuj!” − skazaŭ šery
I paciahsia biez wiačery.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў першапублікацыі: *Sud* [u:] *Rodnyje zierniaty: Knižyca dla školnaho čytańnia*, zlaž. W. Łastoŭski, Wilna: Homan, 1916, s. 125.

Sud.

Tam, dzie pušča, za prasiołkam
Kaliś lis žyŭ s šerym woŭkam
I, jak wieść ludzkaja kaže,
Žyło zhodnie plemia ŭraže;
Dy da času.
Chutka swarka tam pajšła:
Ŭkryŭdziŭ niečym lis waŭka.
Dajšło dzieła da suda.
Može praŭda, može nie –
Adwakaty − dwa sabaki na sudzie:
Kožny breše, na praciŭnika wiadzie.
A sudździoju byŭ hłušec.
Jon razumny, ci hłupiec,
Toje trudna razhadać,
Adno tolki, jak čuwać,
Što rašyŭ jon dzieła tak:
Wyhnać s sudu ŭsich sabak,
A woŭk z lisam płociać štraf.
Woŭk – bo chłusić jon naprasna,
Lis − bo złodziej.
Heta jasna:
Krucialoŭ čym razbirać
Lepš abodwych pakarać.

Вершы, якія прыпісваюцца Альгерду Абуховічу

Рукапісы вершаў *Шовъ я вчора вночи съ Глуска* і *Взбійся въ гору, мой соколе!* захоўваюцца ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва сярод калекцыі дакументаў па гісторыі культуры, сабранай Ядвігай Раманоўскай (1920–2001), пляменніцай Янкі Купалы. Паводле няпэўных звестак, яны колісь знаходзіліся ў Віленскім беларускім музеі імя Івана Луцкевіча, а пасля ліквідацыі Музея савецкаю ўладаю ў 1944–1945 гг. перайшлі ў прыватныя рукі[1]: невядомы мінскі калекцыянер трымаў іх у сябе з 1946 г. да сярэдзіны 1990-х гг., каб урэшце апынуцца сярод дакументаў па гісторыі культуры, сабранай Ядвігай Юльянаўнай Раманоўскай.

Вершы занатаваныя на адмысловай картцы паштовай паперы з цісненай у левым верхнім кутку манаграмай **ML**[2]. Адразу пасля тэксту твораў тым самым почыркам нехта М. дапісвае на правінцыйнай польскай мове некалькі сказаў. З іх мы даведваемся, што беларускамоўныя вершы дасылаюцца на жаданне адрасата; паведамляецца таксама, што верш (вершы[3]) пра Zarzecze ён ужо забраў і што пасля Святаў (Калядаў, Вялікадня?) ён, адрасат, зможа прывезці нейкаму пану верш Янкі Лучыны *Старый Ляснікъ*[4], калі той гэтага верша не мае.

Крышку ніжэй тым самым почыркам напісана і нататка “kochającej matki” Станіславы. З яе вынікае, што адрасата завуць Станіслаў; ён даўно ёй не пісаў, але яна на гэты раз яму прабачае і спадзяецца сустрэць яго ў Мінску.

Упершыню гэты дакумент увялі ў навуковы ўжытак і апублікавалі беларускамоўныя вершы Ганна Запартыка і Язэп Янушкевіч у 1997 г. Прааналізаваўшы факты, якія вынікалі з дакумента, яны атрыбутавалі дадзеныя творы як тэксты А. Абуховіча: “Супастаўляючы геаграфічныя назовы (Глуск, Зарэчча), імёны аўтараў прыпіскі з імёнамі герояў *Мемуараў* Абуховіча, беручы пад увагу манаграму з літарамі **ML** – можна смела сцвярджаць: карэспандэнтамі былі па-

---

[1] Нібыта з Вільні ў Мінск яны трапілі пры пасрэдніцтве Уладзіславы Францаўны Луцэвіч, якая ў 1944–1960 гг. была дырэктарам Літаратурнага музея Янкі Купалы.

[2] Так сцвярджаюць Г. Запартыка і Я. Янушкевіч. Мы ж прачыталі манаграму як **MŁ**.

[3] М. ужывае слова “wiersze” не толькі ў дачыненні да *Шовъ я вчора вночи съ Глуска* і *Взбійся въ гору, мой соколе!* ды тэкстаў (тэксту) пра Зарэчча, але і адносна верша Янкі Лучыны *Стары ляснік*.

[4] На падставе згадкі пра гэты твор Г. Запартыка і Я. Янушкевіч датуюць дадзены дакумент сярэдзінаю 1890-х гг. Аднак вядома, што польскі варыянт паэмы *Паляўнічыя акварэлькі...* узнік у сярэдзіне 1880-х гг. (друкавалася з 1887 г.). Якраз у тыя часы Я. Лучына пачаў пісаць і па-беларуску. Можна дапусціць, што беларускамоўная версія была напісаная таксама ў другой палове 1880-х гг. і распаўсюджвалася ў рукапісах. Мяркуем так з тае прычыны, што выдадзены даволі вялікім накладам “Сѣверо-Западный календарь на 1893 годъ” быў даступны аматарам беларускай пісьменнасці, у тым ліку і “temu Panu”, які, відавочна, жыў у Мінску.

ненка Марыля Легатовіч і яе маці Станіслава. Вершы Марыля перапісвала для свайго брата Станіслава”[1].

Сапраўды, агульнавядома, што паэт нарадзіўся ў Калацічах каля Глуска, а фальварак Зарэчча ва ўспамінах ён згадвае як сваю колішнюю ўласнасць, што пазней перайшла да Караля Нерэзыуша і дасталася па спадчыне Станіславе Легатовіч[2], відавочна, унучцы прыяцеля Юзафа Абуховіча, дзеда паэта.

На гэтай падставе архіўная справа з вершамі *Шовъ я вчора вночи съ Глуска* і *Взбійся въ гору, мой соколе!* ды нататкамі М. і “kochającej matki” Станіславы цяпер мае наступны адрас: БДАМЛіМ, ф. 394: *Калекцыя дакументаў па гісторыі культуры, сабраная Раманоўскай Ядвігай Юльянаўнай*, воп. 1, спр. 2: [А.Р. Абуховіч]. “*Шов я вчора в ночі с Глуска*...”, “*Взбійсе в гору мой саколе!..*”. Вершы. У канцы запіска [Марыі, Станіславы Легатовіч Станіславу Легатовічу]. Рукапіс. [1890-я гг.].

Атрыбуцыя Г. Запартыкі і Я. Янушкевіча прызнаная сучаснымі гісторыкамі літаратуры[3]: у пятым томе *Залатой калекцыі беларускай літаратуры* вершы *Шовъ я вчора вночи съ Глуска* і *Взбійся въ гору, мой соколе!* друкуюцца як творы А. Абуховіча без усялякіх засцярогаў[4].

Праўда, узнікаюць пытанні, калі параўноўваць мову гэтых вершаў і мову твораў А. Абуховіча. Відавочна, вершы, якія М. (Маня Легатавічанка?) перасылае брату, пададзены тым самым правапісам і графікай, як і былі занатаваныя ў яе, напрыклад, асабістым альбоме. Яна не мела патрэбы рабіць перамены[5]. Дык, калі мы будзем лічыць аўтарам вершаў *Шовъ я вчора вночи съ Глуска* і *Взбійся въ гору, мой соколе!* А. Абуховіча, то ці не азначае гэта, што літаратар са Случчыны выкарыстоўваў пры напісанні беларускамоўных твораў не лацінку, а грамадзянскі шрыфт? Другое пытанне, якое патрабуе адказу, датычыць ужытых аўтарам займеннікаў *щось* і *що*. Вядома, гэта ўплыў не ўкраінскае мовы, а заходнепалескіх дыялектаў беларускае. Характэрна, што ў пяці вершаваных творах А. Абуховіча падобнага мы не назіраем. Аднак не выключаем, што арыгінальныя рукапісы паэта маглі ўтрымліваць гэтую дыялектную асаблівасць ягонае мовы. Якраз тую асаблівасць (называючы яе “неўласцівымі беларускай мове акцэнтамі”), за якую А. Абуховіча крытыкаваў Ф. Багушэвіч.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў паводле рукапісу БДАМЛіМ, ф. 394, воп. 1, спр. 2, а. 1–2v.

---

[1] Г. Запартыка, Я. Янушкевіч, *Яшчэ адна загадка XIX стагоддзя*, “ЛіМ” 1997, № 39.

[2] Ва ўспамінах А. Абуховіч згадвае гаспадара фальварка Сымона Легатовіча, яго дачку Маню Легатавічанку і Станіславу Легатовіч, апошнюю з роду Нерэзыушаў.

[3] Хіба, Аляксей Каўка ў артыкуле *Сігнал вечнасці* выказаў думку пра тое, што, магчыма, Янка Лучына з’яўляецца аўтарам верша *Гэй узвійся ў гору, мой саколе*… Гл.: А. Каўка, *Сігнал вечнасці* [у:] *Янка Лучына ў кантэксце самаідэнтыфікацыі беларускай літаратуры: Матэрыялы Рэсп. навук. канф.*, уклад.У. Мархель, Мінск 2002, с. 142.

[4] *Залатая калекцыя беларускай літаратуры ў 50 тамах*, т. 5: *Літаратура другой паловы XIX стагоддзя*, ч. 2, Мінск 2013, с. 240–242, 792.

[5] Зрэшты, *Стары Лясникъ* Я. Лучыны М. занатавала як *Старый Лясникъ*, “русіфікуючы” прыметнік. Праўда, можна дапусціць, што М. мела адрозны ад тэксту *Альманаха Съверо-Западнаго края* (1893, с. 12–14) рукапіс верша ці проста памылілася, пішучы па памяці.

*   *   *

Шовъ я вчора вночи съ Глуска
Да такъ трохи зажурився
Глянувъ, щось дорога вузка!
Лихо-жъ!.. ма быть заблудився?
Я туды, сюды шататца
Що-сь не тое! Ей же Богу,
Треба вамъ уже признатца
Я попавъ не въ ту дорогу!
Що робить? Доставъ запалку
Засвѣтивъ, дай нахилився
Трохи на Леося палку
А тутъ гривеникъ сгубився
Сѣвъ на землю, мацавъ-мацавъ
Да нимашека ничого
Тутъ уже-бъ другій заплакавъ
Да пришлось не на такого
Якъ же... Тамъ яны жартуюць
Зубы скаляць да смѣютца.
Польки, кадрили танцуюць
Съ паненками въ лапы бъютца
Тутака-жъ савсимъ не жарты
За грошами лазивъ гнувся
Бо чаго-нибудь да варты
И до дому чуть вярнувся

*   *   *

Взбійся въ гору, мой соколе!
Глянь што робитца на долѣ
Глянь, ты браце, окомъ сонца
На радзимый край без конца
Глянь на пущи и розлоги
На Днѣпровы гонь пороги
Гето-жъ твоя земля маци
Тоби-жъ на ней поживаци
Одна душа въ хороводѣ
Отъ той зямли плыве взгодзе
Прислухайся той музыце
Соберемся въ вечерницѣ

А ты станешь между нами
Развеселишь насъ пѣснями
Якъ высоко ключаць гуси
Такъ до нашай Бѣлоруси
Одорвавшися отъ бѣды
Завернутца всѣ сосѣды
Такъ якъ колись приходили
Хлѣбъ ламали и медъ пили.
Только браце безъ разваги
Не касайся чужой зваги[1]
По бацьковскомъ обычаю
Будемъ ставить хату скраю.
Ладъ завести у ней треба
Кабъ на зиму стало хлѣба
Кабъ слободно и весело
Слава наша пошла въ коло
Кабъ примѣромъ мы служили
Хлѣбъ ломали и медъ пили
И кабъ Бога мы хвалили

Posyłam Ci żądane wiersze mój drogi braciszku, wiersze zaś o Zarzeczu są u Ciebie, teraz zabrałaś (sic!). Pawiedz (sic!) temu Panu że po Swiętach możesz mu przywieść „Старый Лясникъ” jeżeli on tych wierszy nie ma –

Usciskam Cię najserdeczniej. Twoja M.

Najdroższy mój Stasiuczku. Zepsuł się mój ulubieniec że tak długo nie pisał, ze mnie teraz smieją się, ale na ten raz przebaczam i piszę słów kilku, może i ja Ciebie spotkam w Miński, <…>[2]. Usciskam Cię z serca polecając opiece Matki Boskiej kochająca matka Stanisława[3].

[1] І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983, с. 197: “ЗВА́ГА, и, с. жэ. Уваженіе. *Зва́ги не маешъ къ старшимъ. Худо, пацерявши звагу*”.

[2] Старанна выкрасленыя ў гэтым месцы два радкі Г. Запартыка і Я. Янушкевічу ўдалося расчытаць: “аднак гэта цалкам будзе залежаць ад бацькавай кішэні”. Гл.: Г. Запартыка, Я. Янушкевіч, *Яшчэ адна загадка XIX стагоддзя*, “ЛіМ” 1997, № 39.

[3] Дасылаю Табе жаданыя вершы, мой дарагі брацік, вершы ж пра Зарэчча – у Цябе, ты іх цяпер забраў. Скажы таму Пану, што пасля Святаў можаш яму прывезці *Старый Лясникъ* – калі ён гэтага верша не мае. Сардэчна Цябе абнімаю. М.

Найдаражэйшы мой Стасічак! Разбэсціўся мой пястун, што так доўга не пісаў, з мяне цяпер смяюцца, але на гэты раз прабачаю і пішу колькі слоў, можа, і я спаткаю Цябе ў Мінску <…> Абдымаю Цябе, даручаючы ад усяго сэрца апецы Маці Божае. Любячая маці Станіслава.

Калядная пісанка

Koladnaja pisanka ў кантэксце Праграмы нацыянальнага адраджэння Вацлава Іваноўскага

Станаўленне беларускага друку і пісьменнасці на пачатку XX ст. шмат у чым[1] звязана з дзейнасцю Беларускай рэвалюцыйнай партыі, заснаванай Вацлавам Іваноўскім напрадвесні 1902 года. Менавіта гэтая арганізацыя, пра якую, на жаль, мы вельмі мала ведаем[2], ініцыявала практычную нацыянальную працу. Інфармацыя пра заснаванне партыі выклікала "характэрную рэакцыю з боку кіраўніцтва ППС: у чэрвені 1902 г. на VI з'ездзе ў Любліне была прынятая тайная «беларуская рэзалюцыя», дзе гаварылася: «Даручыць В[ыканаўчаму] Кам[ітэту] выслаць дэлегатаў на з'езд, каб выразіць ім сімпатыі і пажаданні імкнуцца да незалежнасці і федэратыўных стасункаў з намі. ППС[3] лічыць, што яна мае права ўздзейнічаць на беларускае насельніцтва даступнымі ёй сродкамі, якія не супярэчылі б прынцыпам і інтарэсам беларускай сац[ыялістычнай] арг[анізацыі]»"[4]. "Характэрная рэакцыя", відавочна, заключалася яшчэ і ў тым, што Польская сацыялістычная партыя, "баючыся канкурэнцыі", у 1902 г. распачала выданне беларускамоўнае агітацыйнае літаратуры. У Лондане выйшлі тры невялічкія (16-старонкавыя) кніжкі: *Гуторка об тым, куды мужыцкіе грошы ідуць*, *Як зрабиць, каб людзям стала добра на свеце?* і *Хто праудзивы прыяцель беднаго народу*[5], а ў Вільні – улётка *Do bracі mużykou*[6]. Надрукаваныя

---

[1] Бясспрэчна тое, што на пачатку XX ст. працягвалі даследаваць беларусазнаўчую тэматыку і выдаваць свае працы Еўдакім Раманаў, Яўхім Карскі, Міхал Федароўскі і інш. Зрэдку з'яўляліся асобнымі выданнямі літаратурныя творы. Напрыклад, *Тарасъ на Парнасѣ и другія бѣлорусскія стихотворенія: Изданіе новое, дополненное*, Могилевъ 1902 і інш. Аднак свядомая нацыянальная праца пачалася менавіта ў Пецярбурзе ў колах студэнцкае моладзі, лідарам якіх з'яўляўся В. Іваноўскі.

[2] У беларускіх навуковых і энцыклапедычных выданнях адсутнічаюць звесткі пра Беларускую рэвалюцыйную партыю. Але факт існавання партыі на падставе архіўных матэрыялаў яшчэ ў 1980-я гг. сцвердзіў Юры Туронак (гл.: J. Turonek, *PPS wobec białoruskiego ruchu rewolucyjnego w latach 1902–1906* [y:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, Warszawa 1988). Больш падрабязна пра гэта гл.: J. Turonek, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa 1992, 148 s. Беларускі пераклад: Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, пер. Я. Жданові́ч, Мінск 2006, 180 с.

[3] Маецца на ўвазе Polska Partia Socjalistyczna (PPS) – Польская сацыялістычная партыя.

[4] Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск 2006, с. 32.

[5] Гл.: *Гуторка об тым, куды мужыцкіе грошы ідуць*, Лъондын 1903, 16 с.; *Як зрабиць, каб людзям стала добра на свеце?*, Лъондын 1903, 16 (?) с.; *Хто праудзивы прыяцель беднаго народу*, Лъондын 1903, 16 с. Усе яны пазначаны як "Выданьни Польской Партыи Социалистычнай у Литве", а выйшлі ў свет з друкарні Польскай сацыялістычнай партыі ў Лондане, якою кіраваў Юзаф Канёўскі (сапр. Баляслаў Энджэёўскі), – "Printed and published by J. Kaniowski, 67 Colworth-Road, Leytonstone, London N. E.".

[6] На думку Ю. Туронка, гэта ўлётка, скіраваная да батракоў з-пад Скідэля, была выдадзеная ў маі 1903 г.

яны былі пасля таго, як Беларуская рэвалюцыйная партыя яшчэ ўвосень 1902 г. выдала сваю польскамоўную ўлётку – *Do inteligencyi*.

Выдавецкая дзейнасць партыі сталася магчымаю, калі В. Іваноўскі, атрымаўшы заробак за летнюю студэнцкую практыку, набыў гектограф[1], прымітыўны капіравальны апарат, які дазваляў атрымаць да ста адбіткаў. Здаецца, аніводнага асобніка ўлёткі *Do inteligencyi* не захавалася, дык цяжка меркаваць, якою яна была. Хутчэй за ўсё – рукапіснаю, як і пазнейшая *Koladnaja pisanka*. Тэкст улёткі захаваўся дзякуючы таму, што быў перадрукаваны ў лютаўскім нумары часопіса Польскае сацыялістычнае партыі "Przedświt" у артыкуле народжанага ў Слуцку Вітольда Ёдкі-Наркевіча (1864–1924)[2]. Менавіта там выявіў яго Ю. Туронак і апублікаваў у працы *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*[3]. На думку даследчыка, аўтарам тэксту ўлёткі з'яўляецца В. Іваноўскі, а не студэнт Пецярбургскага тэхналагічнага інстытута Лявон Малецкі, як сцвярджаў Алесь Бурбіс[4], бо "закладзеныя ў ёй ідэі засталіся галоўным арыенцірам яго далейшай шматгадовай дзейнасці"[5].

На нашую думку, зварот В. Іваноўскага да адукаваных людзей на Беларусі (гістарычнай Літве) адыграў значную ролю ў станаўленні нацыянальнага руху і беларускамоўнае літаратуры ў ХХ ст. І гэта нягледзячы на тое, што выдадзены ён быў невялікім – хутчэй за ўсё – накладам і па-польску. Wroń. (В. Ёдка-Наркевіч) на пачатку артыкула піша: "Pojawiła się na Litwie hektografowana odezwa, podpisana B. P. R., co oznacza prawdopodobnie «Białoruska partya rewolucyjna», może «Białoruska partya radykalna»". Дадзеныя словы могуць сведчыць, што ў Лондане не мелі дакладных звестак, хто выдаў зварот да інтэлігенцыі, а г. зн., што наўрад ці Юры Іваноўскі, брат Вацлава, быў той асобаю, якая перадала ці пераслала дакумент у рэдакцыю[6]. Верагодна, зрабіў гэта нехта з віленскіх (літоўскіх) карэспандэнтаў "Przedświtu".

Пададзім тэкст улёткі *Do inteligencyi* ў арыгінале і перакладзе на беларускую мову.

---

[1] Ю. Туронак, спасылаючыся на Адама Станкевіча (гл.: А. Станкевіч, *Да гісторыі беларускага палітычнага вызваленьня: з нагоды 70-леьця сьмерці Кастуся Каліноўскага рэд. "Mużyckaj praudy" (1864) і 50-леьця "Гоману" (1884)*, Вільня 1935, с. 14), сцвярджае, што фінансава дапамог В. Іваноўскаму ягоны будучы швагер Мечыслаў Міхаловіч (1876–1965), актыўны дзеяч Польскай сацыялістычнай партыі.

[2] Wroń., *Z powodu odezwy białoruskiej*, „Przedświt" 1903, nr 2 (luty), s. 53–57.

[3] J. Turonek, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa 1992, s. 38–39.

[4] Гл.: А. Бурбіс, *Беларуская соцыялістычная грамада ў першым перыядзе яе працы* [у:] *Беларусь: Нарысы гісторыі, культуры і рэволюцыйнага руху*, Мінск 1924, с. 118.

[5] Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск 2006, с. 39.

[6] Ю. Туронак на падставе архіўных матэрыялаў даводзіць, што Ю. Іваноўскі са жніўня 1902 г., жывучы і працуючы ў Варшаве, уваходзіў у склад замежнага камітэта Польскай сацыялістычнай парты, г. зн. меў кантакты з кіраўніцтвам партыі. У такім разе, аднак, ён мусіў бы паведаміць, што азначаюць літары B. P. R. Зрэшты, дзеля таго, каб "заблытаць" расейскую паліцыю, В. Ёдка-Наркевіч мог адмыслова не даваць адназначнае расшыфроўкі абрэвіятуры.

Do inteligencyi

Kto z was pozazdrości losu szkapy pociągowej. Marnie żywiona, bita ciągle, sprzedawana po wyzbyciu się z sił na zdarcie skóry – haruje całe swe życie, nie zaznając prawie nigdy odpoczynku... Nieprawdaż przyjemny i piękny obrazek? A jednak, jednak wy pozwalacie, nie protestujecie, nie robicie nic, by lud, z któregoście wyszli, nie doznawał podobnego losu. Ciemny – dopotopowem narzędziem wyniszcza ziemię karmicielkę; biedny, stąd – dźwiga na sobie ciężar podatków; ogłupiony, bo nie rządzący sobą, znosi z cierpliwością słonia ucisk rządowy. To wszystko na rękę tym, których istnienie jest oparte na głupocie, ciemnocie i wyzysku ludu. Wyżbyście chcieli wziąść udział w tem systematycznem okradaniu narodu swego z lepszej doli? Wyprzecie się w żywe oczy. A jednak tak jest, skoro sami posiadając światło nie udzielacie go nieposiadającym. I ta apatya mści się na was. Odcięci od ludu przez wykształcenie, odebrane w obcym języku, nie zdołaliście stworzyć własnej samodzielnej kultury dla swojej garstki i poszliście w poniewierkę u sąsiadów. I słusznie – nie zdobyliście się na to, na co zdobyli się stokroć mniej liczebni od was litwini, bulgarowie, serbowie, chorwaci etc. Dajcie ludowi oświatę, ale dajcie ją w języku ojczystym. Inaczej ona nigdy nie spłynie do nizin. Umysł dziecka, z trudnością opanowujący ogólne pojęcia, ma podwójną pracę, opanowując je w języku obcym. Ztąd niedokładność, chaos, zrażenie się do nauki. Mowa ojczysta – toż wyraz duszy, jej uczuć, myśli. Wie rząd, co robi, podając nędzne ochłapy oświaty po rosyjsku: albo zniechęca do nauki, albo tworzy gmatwaninę pojęć, najzdolniejszych zaś usuwa od bezpośredniego pokrewieństwa z ludem, mając w nich sług myślących po rosyjsku, niszcząc w zarodku odrębność narodową, tamując

Да інтэлігенцыі

Хто з вас пазайздросціць лёсу сялянскага каняні? Кепска кормлены, вечна біты, прадаваны, як знясіліцца, на шкурадзёрню – гаруе ўсё сваё жыццё, амаль не ведаючы адпачынку... Праўда ж, прыемны і пекны малюнак? І аднак жа, аднак жа вы дазваляеце, не пратэстуеце, не робіце анічога, каб народ, з якога вы выйшлі, не зазнаваў гэткага ж лёсу. Цёмны – дапатопнымі прыладамі вынішчае зямлю-карміцельку; бедны, а нясе на сабе цяжар падаткаў; адурманены, бо не пануе над сабою, з цярплівасцю слана трывае прыгнёт ураду. Усё гэта на руку тым, чыё існаванне грунтуецца на дурноце, цямрэчы і эксплуатацыі народу. І вы б хацелі прыняць удзел у гэтым сістэматычным пазбаўленні свайго народа лепшае долі? Ды вы адмовіцеся проста ў вочы. Але так ёсць, калі самі вы, маючы святло, не дзеліцеся з тымі, у каго яго няма. І гэтае бяздзеянне помсціць вам. Адлучаныя ад народу чужамоўнаю адукацыяй, вы не здолелі стварыць уласную самастойную культуру для свае грамадкі і пайшлі ў паняверку да суседзяў. І слушна – бо не адважыліся на тое, на што адважыліся стакроць меншыя лікам літоўцы, балгары, сербы, харваты і інш. Дайце народу асвету, але дайце яе на роднай мове. Інакш яна ніколі не трапіць у народ. Розум дзіцяці, які з цяжкасцю авалодвае агульнымі паняццямі, мае падвойную працу, авалодваючы імі на чужой мове. Адсюль недакладнасць, хаос, нежаданне вучыцца. Родная мова – гэта ж выяўленне душы, яе пачуццяў, думак. Урад ведае, што робіць, калі падае жабрачыя аб’едкі асветы па-расейску: ён ці ўвогуле адбівае ахвоту да навукі, ці стварае блытаніну паняццяў, пазбаўляе самых здольных кроўнае еднасці з народам, ператварае іх у лёкаяў, што думаюць па-расейску, у зародку вынішчаючы нацыянальную адметнасць, стрымлівае развіццё беларускае культуры. З усіх

rozwój kultury białoruskiej. Ze wszystkich jego zbrodni – ta bodaj największa: torturowanie umysłów dziecinnych, skrzywienie rozwoju umysłowego, znieprawienie moralne – bo oto tam w perspektywie – przerób się na moskala językiem i myślą, a jeśliś w dodatku prawosławny – odmyka się przed białorusinem droga dostojeństw i dostatku – za cenę zdrady narodu. I dużo jest wśród was takich sprzedawczyków. Dajcie ludowi znajomość jego przeszłości. Człowiek nie pamiętający tego, co robił, czuł, myślał, nie korzystający z doświadczeń nawet własnych – nie umie rządzić sobą, staje się igraszką, pośmiewiskiem ludzi. On umie tylko wegetować. To bydlę niemal. I los narodu zarazem, któremu obce są dzieje przodków! Wszak staliście się niewolnikami nie tylko stąd, że was zgniotły klęski – staliście się niewolnikami z duszy swojej – wy wiernopoddani moskiewskiego cara. Gdzie wasze prawa? W pyle, w zapomnieniu gniją w bibliotekach, natomiast knut wszechwładcy wisi nad wami. Całujcie go – raby! Może, gdy się wyłoni z mgły przeszłość wasza „chmurna" lecz „górna" – zaczniecie się dopominać o prawa wasze; być może – lecz bez niej nigdy. Czem dla duszy każdej jest świadomość, niżąca na jedną nić chwile minione, tem dla narodów jest sprzężenie wieków przeszłych z teraźniejszością: opanowaniem jej, rachunkiem sumienia, źródłem, z którego płyną zamiary nowej pracy na przyszłość. Dać ludowi oświatę, zapoznać z historyą ojczystą – ale jak! Niema prawie literatury ludowej – niema historii: stworzyć je należy. Czyż trzeba się powoływać na przykłady ludów, które to zrobiły, dowodzić, że to rzecz możliwa? Czesi, litwini to zrobili, wy nie potraficie? Oto szkic programu:

1) Zakładać kółka mające na celu pracę nad językiem ojczystym (gramatyka!), krajoznawstwem, historyą, literaturą. Zwrócić się do specyalistów wykształconych w odpowiednim kierunku z prośbą

яго злачынстваў гэтае, бадай, найвялікшае: катаванне дзіцячае свядомасці, скрыўленне разумовага развіцця, дэмаралізацыя – бо там, у перспектыве – перамяненне ў маскаля мовай і розумам, а калі ты яшчэ і праваслаўны – перад беларусам адкрываецца шлях да высокіх пасадаў і дастатку – цаной здрады народу. І шмат ёсць сярод вас гэткіх прадажнікаў. Пазнаёмце народ з ягоным мінулым. Чалавек, які не памятае таго, што рабіў, чуў, думаў, які не можа карыстацца нават уласным досведам, – не пануе над сабою, становіцца цацкаю, людскім посмехам. Ён можа толькі вегетаваць. Ён ледзь не быдла. І такі адначасна лёс народа, які не памятае гісторыі продкаў! Дык вы сталі нявольнікамі не толькі таму, што вас перамаглі – вы сталі нявольнікамі ў душах сваіх – вы вернападданыя маскоўскага цара. Дзе вашыя правы? У пыле, у забыцці гніюць у бібліятэках, затое кнут самадзержца вісіць над вамі. Цалуйце яго, рабы! Можа, калі прагляне з імглы мінулае вашае, "хмурнае", але "ўзнёслае" – вы пачнеце дамагацца сваіх правоў; можа быць, але без яго – ніколі. Чым ёсць для кожнае душы свядомасць, якая нанізвае на адну нітку пражытыя хвіліны, тым для народаў – сувязь мінулага з сённяшнім днём: апанаваннем яе, рахункам сумлення, крыніцаю, з якое б'е жаданне новае працы дзеля будучыні. Даць народу асвету, пазнаёміць яго з айчыннай гісторыяй – але як?! Літаратуры для народа амаль няма, няма кніг па гісторыі: належыць іх стварыць! Ці ж трэба спасылацца на прыклады народаў, якія гэта зрабілі, даказваць, што гэта – мажлівая справа? Чэхі, літоўцы зрабілі гэта, а вы не здолееце? Вось накід праграмы:

1) Засноўваць гурткі дзеля працы над роднаю моваю (падручнік!), краязнаўствам, гісторыяй, літаратурай. Звярнуцца да спецыялістаў у адпаведных галінах з просьбай прачытаць лекцыі і напісаць адпаведныя кнігі. Спрыяць ім у

o wykłady i napisanie dzieł odpowiednich. Ułatwić im tę pracę niosąc pomoc materyalną. 2) Zapoznać się z literaturą ludową polską i rosyjską, tlómaczyć i tworzyć odpowiednie dziełka. 3) Zorganizować zbieranie środków na powyższe wydawnictwa. 4) Zorganizować wyprzedaż lub rozpowszechnianie wydawnictw. 5) Mieć w pogardzie tych, którzy tego nie będą robili.

Na zakończenie mały obrazek[1] Konopnickiej (poetki polskiej): Bogaty rzymianin oprowadzał swych gości po gmachu, w którym ulokował nabytych niewolników. Germanin, scyt, numidyjczyk, grek – tonęli w tęsknocie po kraju, wpadali w szaleństwo gniewu, lub w zimną rozpacz, zionęli nienawiścią. Tylko słowianin grał na fujarce i tańczył. Umiał się pocieszyć w niewoli, zapomnieć o kraju straconym, wolności niedawnej.

Mamyż być i nadal podobni do niego?

B. P. R.

гэтай працы, ахвяруючы матэрыяльную дапамогу. 2) Пазнаёміцца з польскаю і расейскаю літаратурай для народа, перакладаць і самім пісаць гэткія кніжкі. 3) Арганізаваць збор сродкаў на названыя выданні. 4) Арганізаваць продаж альбо распаўсюджванне выданняў. 5) Пагарджаць тымі, хто гэтага рабіць не будзе.

На заканчэнне – маленькі абразок Канапніцкае (польскае паэткі): Багаты рымлянін вядзе сваіх гасцей па будынку, у якім трымае набытых нявольнікаў. Германец, скіф, нумідыец, грэк – усе тужаць па родным краі, апанаваныя то шалёным гневам, то халоднай роспачу, выяўляючы сваю нянавісць. І толькі адзін славянін іграў на жалейцы і танцаваў. Умеў ён пацешыцца ў няволі, забыць пра страчаны край, пра нядаўнюю вольнасць.

Будзем і надалей падобныя на яго?

Б. Р. П.

Гэткі зварот, пэўна, не мог у той час быць напісаны па-беларуску. Ю. Туронак тлумачыць выкарыстанне польскае мовы ў гэтай – так назавём – ПРАГРАМЕ НАЦЫЯНАЛЬНАГА АДРАДЖЭННЯ прычынамі гістарычнага і грамадска-палітычнага характару: “каб знайсці як мага шырэйшы водгук сярод апалячанай інтэлігенцыі Белай Русі – свайго адрасата”[2]. Але, думаецца, трэба браць пад увагу і той факт, што ў асяроддзі пецярбургскіх студэнтаў, хіба, не было асобы, якая змагла б фактычна распрацаваць публіцыстычны стыль беларускае мовы. Напісанае ў той час В. Іваноўскім (лісты, прадмоўкі) па-беларуску не вызначаюцца дасканалай стылістыкай. Размоўны стыль беларускае мовы тут не падыходзіў, а іншых у мове яшчэ не было.

У названым артыкуле “Przedświtu” перадрукоўваўся зварот, В. Ёдка-Наркевіч вітаў жаданне невядомых яму аўтараў Праграмы ініцыяваць працэс ператварэння беларускае народнасці ў нацыю. Больш за тое: ён абяцаў (але, пэўна, ад свайго імя, а не свае партыі) падтрымліваць беларускі рух, хоць як сацыяліст і рэвалюцыянер заклікаў спачатку стварыць на Літве сілу, якая дапамагла б (вядома, Польскай сацыялістычнай партыі) перамагчы дэспатызм. Нацыянальныя перспектывы беларусаў ён ацэньваў

[1] Маецца на ўвазе верш Марыі Канапніцкае *Sclavus saltans* (лац. нявольнік (альбо славянін), які танцуе).

[2] Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск 2006, с. 37.

невысока. Лічыў, што недаравальна будзе, калі беларускі інтэлігент займецца зборам песняў і казак, напісаннем падручнікаў і кніжак; ён павінен будзіць сацыяльную свядомасць народа, тлумачыць, што “яго эксплуатуюць і прыгнятаюць”, бо ствараць “інтэлігенцыю сярод людзей, пазбаўленых элементарных чалавечых правоў і пастаўленых на такой нізкай ступені культуры, як беларускі народ, – усё роўна, што будаваць замак на пяску”[1].

Праграма адраджэння беларускае нацыі В. Іваноўскага моцна занепакоіла кіраўніцтва Польскай сацыялістычнай партыі. Як сведчыць Ю. Туронак, ужо ў чэрвені 1903 г. партыйная канферэнцыя, што адбылася ў Вільні, па прапанове Юзафа Пілсудскага “аднагалосна прыняла рашэнне спыніць выданне агітацыйнай пэпээсаўскай літаратуры на беларускай мове”[2]. Такім чынам, апрача чатырох выданняў, якія мы раней назвалі, больш анічога з дапамогай Польскай сацыялістычнай партыі ужо не друкавалася[3].

Сацыялістычныя і рэвалюцыйныя ідэі, якія пашырала на беларускіх землях адна з самых уплывовых тут партый, аказалі значны ўплыў і на сітуацыю ўнутры беларускага руху. Пэўна, абуджаныя зваротам *Do inteligecyi* браты Луцкевічы, прыехаўшы ўвосень 1902 г. у Пецярбург, узмоцнілі Беларускую рэвалюцыйную партыю. Не выключаем, што яны ўдзельнічалі ў падрыхтоўцы першага нумара газеты “Свабода”. Аднак у хуткім часе менавіта яны раскалолі беларускі рух на дзве плыні – культурна-асветніцкую (Круг беларускай народнай прасветы) і сацыялістычную (Беларуская рэвалюцыйная грамада). Падзел, па сведчанню Ю. Туронка, зафіксавала чарговая канферэнцыя Польскай сацыялістычнай партыі, дзе гаварылася пра існаванне “дзвюх беларускіх груп у Пецярбурзе, адну з якіх акрэслівалі як “радыкальна-сацыялістычную”, другую – як «радыкальна-нацыянальную»”[4].

Да рэвалюцыйных падзей на тэрыторыі Расейскае імперыі ў 1905 г. Беларуская рэвалюцыйная грамада (пазней – Беларуская сацыялістычная грамада) мала ў чым сябе выявіла. А вось Круг беларускай народнай прасветы В. Іваноўскага ў 1903–1904 гг. падрыхтаваў да публікацыі і выдаў альбо арганізаваў публікацыю наступных выданняў:

1. *Вязанка Янки Лучыны (Ивана Неслухоўскаго)*, Пецербургъ. 1903 року. Дозволено Цензурою. Спб. 24 Апрѣля 1903 г. Типо-Лит. К.Л. Пентковкаго, Б. Подѣяческая, 22. 24 с.
2. *Koladnaja pisanka na 1904 hod*, [Piecierburh. 1903 roku]. 6 s.
3. *Великодная писанка*, [Пецербургъ. 1904 року]. 8 с.
4. [Wielikodnaja pisanka], [Piecierburh. 1904 roku]. 8 (?) s.
5. *Казки*. Выдаў А. К. Пецербургъ. 1904 року. Дозволено ценз. Спб. 14 Апрѣля 1904 г. 32 с.
6. *Janka Muzykant*. Pa polski napisaŭ H. Sienkiewicz. Na biełaruski jazyk pierałazyŭ Swajak. [Kraków.] 1904. 10 s.

---

[1] Wroń., *Z powodu odezwy białoruskiej*, „Przedświt” 1903, nr 2 (luty), s. 56.
[2] Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск 2006, с. 43.
[3] Застаўся ў рукапісе перапрацаваны (кім?) верш Уладзіслава Сыракомлі *Добрыя весці*, які Беларуская рэвалюцыйная партыя планавала выдаць асобнаю ўлёткаю ў Лондане.
[4] Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск 2006, с. 45.

7. *Wiedźma*: (Apowieść). Z polskaho. Pierełażyu Janka Swajak, [Kraków] 1904 roku. 16 s.
8. *Пес'ни*, [Kraków.] 1904 року. Дозволено цензурою. Спб. 17 декабря 1903 г. Синодальная типографія. 48 с.
9. *Царская гаспадарка*, [Kraków. 1904 roku].
10. *Da swajho Boha*. Pa polski napisaŭ Maurycy Żych. Na biełaruski jazyk pierełażyu Janka Swajak, [Wilno 1904]. 6 s.

З гэтых выданняў В. Іваноўскага гісторыкам літаратуры добра вядомая толькі *Вязанка Янки Лучыны.* Іншым, можна сказаць, не пашанцавала: іхнія асобнікі кепска захаваліся, а ў ідэйна-мастацкіх ды моўна-стылёвых адносінах былі не самага высокага ўзроўню. Тым не менш, усе яны – важная частка нашае культурнае спадчыны, дык вартыя вяртання ў кантэкст гісторыі беларускае літаратуры пачатку XX стагоддзя.

Вельмі сціплай і аб'ёмам, і афармленнем атрымалася ў В. Іваноўскага *Koladnaja pisanka na 1904 hod.* Гэта было, хіба, трэцяе (пасля ўлёткі *Do inteligencyi* і *Вязанки Янки Лучыны*) выданне Круга беларускай народнай прасветы. І другое на гектографе. Прызначаныя для публікацыі тэксты, вельмі верагодна (заўважаецца пэўнае падабенства почырку), сам В. Іваноўскі перапісаў на шасці аркушах паперы анілінавым атрамантам дзеля капіравання. Звернем увагу, што толькі верш *Rodnaj staronce* Янкі Лучыны, хіба, выяўлены ўжо тады, калі *Вязанка* была надрукаваная, "паходзіў" з літаратуры, хоць і недалёкага, але мінулага. Іншыя тэксты – гэта творы маладых сяброў Круга беларускай народнай прасветы, за выключэннем крыху старэйшага Каруся Каганца, у той час аканома Мінскага таварыства дабрачыннасці. З ім В. Іваноўскі пазнаёміўся ў Лідзе ў доме Амброжыя Кастаравіцкага, брата паэта, і схіліў да супрацоўніцтва – спачатку як аўтара *Пісанак* і *Пес'няў*, укладальніка *Казак* і *Пес'няў*, а пасля як стваральніка *Беларускага лемэнтара*[1].

У якасці эпіграфа да *Koladnaj pisanki* была выкарыстана страфа з дзіцячае велікоднае песенькі. У той час хаджэнне ў "жачкі" было паўсюдным на Беларусі. Так, унучка Станіслава Замбжыцкага на пачатку XX стагоддзя з грамадкаю вясковых аднагодкаў спявала ў Сяледчыках і Ліпенях:

Ja małyj żak
Pauzu jak rak
Skaczu jak żaba
Daj jajco baba[2].

Празаічная прадмова *Da czytacielou* – гэта адно словы прабачэння за кепскі выгляд выдання ды абяцанне на другі год зрабіць лепш.

[1] Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск 2006, с. 48–51.
[2] Гл.: O. Swianiewicz, *Interpretacja DZIADÓW Mickiewiczowskich na podstawie skarbca kultury białoruskiej,* Toruń 2018, s. 118.

Верш Каруся Каганца *Malitwa*, пастаўлены на ганаровае першае месца, пэўна ж, выконваў функцыю ўшанавання нованароджанага Хрыста, даволі сціпла ды ў адзіноце выяўляючы дух каляднае ўрачыстасці. Пазней аўтар надрукаваў гэты твор яшчэ раз з адною, фактычна, праўкаю: лірычны герой просіць вызваліць "нас" не з "niawoli", а з "нядолі"[1]. Аднак нават двойчы апублікаваны тэкст не спрыяў доўгі час літаратуразнаўцам "заўважыць" яго: толькі ў 2013 г. *Malitwu* далучылі да даробку Каруся Каганца[2].

Malitwa ў *Koladnaj pisancy* была спачатку падпісаная псеўданімам паэта, але ў апошнюю хвіліну рэдактары паправілі жэлацінавую матрыцу: псеўданім стаўся крыптанімам K. K.

Верш Янкі Лучыны *Rodnaj staronce* укладальнікі *Pisanki*, пэўна, перапісвалі з рукапісу, а не з альманаха "Сѣверо-Западный календарь на 1892 високосный годъ". Пра гэта сведчаць не толькі арфаграфічныя адрозненні, але і лексічныя: "Радной старонцѣ" (СЗК)[3] – "Rodnaj staronce" (KP); "Ты параскинулась" (СЗК) – "Ty nam raskinułaś" (KP); "Конемъ" (СЗК) – "Kaniom" (KP); "Зъ лыка пошитые лапци" (СЗК) – "Z łyka plecionyje łapci" (KP).

У XX стагоддзі гэты твор няраз перадрукоўваўся: Сяргей Скандракоў, рэдактар першага і адзінага, бо забароненага ўладамі, нумара газеты "Голосъ Бѣлоруссіи" апублікаваў яго 1 студзеня 1905 года[4]; рэдактары "Нашае Нівы" не аднатоўваюць паходжання тэксту верша, але, відавочна, запазычаны ён з *Koladnaj pisanki*[5]; Максім Гарэцкі, публікуючы верш у *Хрыстаматыі*, крыніцу тэксту пазначыў не вельмі выразна: "*Вязанка* з дапіскамі па архіву Антона Луцкевіча, *Белар. у песнях* Я. Фарботкі"[6], сам жа тэкст у асноўным адпавядае версіі *Koladnaj pisanki*; у зборніку тэкстаў *Беларуская літаратура XIX стагоддзя*, выдадзеным у 1940 годзе, падаецца версія "Нашае Нівы"[7]; у наступным акадэмічным выданні рэдактары змянілі адно толькі слова: ранейшае "Хлеба над мерку" стала "Хлеба нам мерку"[8]. Ва

---

[1] К. Каганец, *Малітва* [у:] *Першы беларускі календар "Нашае нівы" на 1910 год*, Вільня 1910, с. 59.

[2] К. Каганец, *Малітва* [у:] *Залатая калекцыя беларускай літаратуры ў 50 тамах*, т. 5: *Літаратура другой паловы XIX стагоддзя*, ч. 2, Мінск 2013, с. 487. Укладальніцы Л. Кісялёва і Н. Сянкевіч у каментарах да твора памылкова сцвярджаюць: "Упершыню (і ці не адзіны раз) верш публікаваўся ў выданні: *Першы беларускі календар "Нашай* (sic!) *нівы" на 1910 год*. Вільня, 1910" (с. 800). Аднак верш публікуюць у версіі *Koladnaj pisanki*: "З нявoлі вызваль нас!". Магчыма, аднак, яны выкарысталі тэкст твора з *Pieršaha biełaruskaha kalendara "Našaje niwy" na 1910 hod* (лацінкаю). На жаль, мы не маем магчымасці спраўдзіць, бо не мае дадзенае версіі календара.

[3] Н–скій, *Радной старонцѣ* [у:] *Сѣверо-Западный календарь на 1892 високосный годъ*, издаваемый подъ редакціей А.И. Слупскаго въ Минскѣ, Минскъ 1891, с. 23–24.

[4] На жаль, мы не маем гэтага выдання. Інфармацыя Эрнеста Ялугіна (*Без эпітафіі*, Мінск 1989, с. 44).

[5] Янка Лучына, *Роднай старонцы*, "Наша Ніва" 1907, № 17 (4/17 мая).

[6] М. Гарэцкі, *Хрыстаматыя беларускае літэратуры. XI век – 1905 год*, Вільня 1922, с. 264.

[7] *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Зборнік тэкстаў*, пад рэд. Янкі Купалы; матэрыялы падабраны і апрацаваны: В.В. Барысенка, М.Г. Ларчанка, Л.І. Фіглоўская, Мінск 1940, с. 209–210.

[8] *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Зборнік тэкстаў*, пад рэд. Ю.С. Пшыркова; склалі:

ўсіх наступных выданнях, дзе змяшчаўся дадзены верш Янкі Лучыны, звычайна толькі канстатавалася: "Упершыню – «Северо-Западный календарь на 1892 год» (Мінск 1891) з подпісам Н–скій", аднак пры публікацыі твора рэдактары адвольна палучалі, не агаворваючы, розныя версіі тэксту.

Лічыцца, што наступныя два вершы *Koladnaj pisanki – Mužyckaja dola* і *Mužyk nia zmianiŭsia* – належаць Цётцы (адзін апублікаваны пад псеўданімам Banadyś Asaka, другі – Haйгyła z Pałocka). Не маем нічога супраць, што псеўданім Haйгyła z Pałocka належыць Алаізе Пашкевіч: гэта засведчана іншымі публікацыямі паэткі. Што датычыць псеўданіма Banadyś Asaka, то тут, нам здаецца, не ўсё канчаткова высветлена. Нам вядома, што *Mužyckaja dola* ўключалася ў першы нумар газеты "Свабода", які выйшаў, але свету не пабачыў, а таксама ў зборнік *Пес'ни*[1]. Нявырашаным застаецца пытанне, ці быў ён падпісаны ў "Свабодзе", а вось у зборніку (як і ўсе іншыя тэксты) надрукаваны ананімна.

Доўгі час верш *Mužyckaja dola* быў па-за даробкам А. Пашкевіч[2]. Далучылі яго да літаратурнае спадчыны Цёткі толькі ў 1960-я гг., калі навукоўцы, відаць, узялі пад увагу той факт, што твор друкаваўся калісь побач з ейным тэкстам (*Mužyk nia zmianiŭsia*), аўтарства якога бясспрэчнае, а таксама тое, што сваёй тэматыкай і праблематыкай ён вельмі блізкі да большасці вершаў паэткі. Здзейсніў гэта Уладзімір Казбярук, надрукаваўшы твор у зборніку з серыі "Школьная бібліятэка"[3], аніяк не тлумачачы сваю атрыбуцыю[4]. Хіба што можна звярнуць увагу на наступныя словы ў агульнай прадмове да выдання: "Першыя яе (Цёткі. – *М. Х.*) вершы былі напісаны яшчэ да рэвалюцыі 1905 г. і сведчылі аб блізкасці аўтара да жыцця беларускае вёскі. У іх выявілася спачуванне селяніну, які марнее ***без долі і хлеба*** (вылучэнне нашае. – *М. Х.*)"[5]. Пазней атрыбуцыю У. Казберука прыняў Сцяпан Александровіч: даследчык без аніякіх агаворак характарызуе верш *Mužyckaja dola* ў кантэксце ранніх твораў Гаўрылы з Полацка[6]. Вячаслаў Рагойша на падставе падобных аргументаў спрабаваў прыпісаць Цётцы верш *Ой у поли вецер вые...*: "Кніжку (*Пес'ни*, 1904. – *М. Х.*) завяршаюць

В.В. Барысенка, М.Г. Ларчанка, Л.І. Фіглоўская, Мінск 1950, с. 307.

[1] *Пес'ни*, [Kraków] 1904, с. 47–48.

[2] Напрыклад, адсутнічае ён у падрыхтаваным Інстытутам літаратуры і мастацтва Акадэміі навук зборніку *Творы Цёткі (Алоізы Пашкевіч)*, пад рэд. акад. І. Замоціна і Ал. Кучара, Менск 1934. У зборніку *Беларускія пісьменнікі другой паловы XIX стагоддзя* (Мінск 1956, с. 293–294) верш *Мужыцкая доля* надрукаваны ў раздзеле *Ананімныя творы* з пазнакаю: "Друкуецца ўпершыню. Твор у 1904 г. быў змешчаны ў нелегальным гектаграфаваным (sic!) зборніку *Песні*. Захоўваецца у Гісторыка-археалагічным музеі г. Гродна Беларускай ССР" (с. 348).

[3] Характэрна, што ў падрыхтаванай Васілём Барысенкам і выдадзенай пад грыфам Акадэміі навук анталогіі *Беларуская дакастрычніцкая паэзія* (Мінск 1967) сярод даробку Цёткі верша *Mužyckaja dola* няма.

[4] Гл.: *Выбраныя творы XIX і пачатку XX стагоддзяў*, Мінск 1966, с. 89–90.

[5] У. Казбярук, *Беларуская літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзя: Дакастрычніцкі перыяд* [у:] *Выбраныя творы XIX і пачатку XX стагоддзяў*, Мінск 1966, с. 12.

[6] С. Александровіч, *За народнае шчасце* [у:] Цётка, *Творы*, Мінск 1976, с. 12, 14.

тры ананімна пададзеныя вершы, якія не належаць Ф. Багушэвічу: *Окліч* (Каруся Каганца), *Мужыцкая доля* (Алаізы Пашкевіч) і *...Ой, у полі вецер вые*. Апошні твор да нашага часу друкуецца як ананімны[1]. Аднак, мне думаецца, ёсць дастатковыя падставы аўтарам яго лічыць Цётку. На карысць гэтага сведчыць перш за ўсё ідэйна-тэматычная своеасаблівасць верша-песні, выразна антыпанскага <…>. У творы вар'іруецца матыў мужыцкае долі, так характэрны для Цёткі. Дарэчы, радкі апошняй страфы верша "Ой ты, доля, наша доля, Гдзе ты, гдзе ты запрапала?!" знаходзяць лагічнае развіццё ў наступным вершы (апошнім у зборніку) – *Мужыцкая доля*, які, дакладна вядома, належыць пяру паэтэсы ("Гдзе ж ты, мая доля. Гдзе ж ты захавалась?.."). <…> Аднак рытміка твора (так характэрны для паэтэсы харэічны памер), яго мова, характар вобразнасці, сінтаксіс, архітэктоніка таксама ў значнай ступені сведчаць пра аўтарства Цёткі"[2]. Такім чынам, адзін верш няпэўнага аўтарства (*Mižyckaja dola*) становіцца падставаю для атрыбуцыі іншага (*Ой у поли вецер вые...*).

Чаму мы сумняваемся ў тым, што верш *Mižyckaja dola* напісала Цётка? Па-першае, друкуючы свае раннія (1903–1906) творы і зборнічкі, яна карысталася псеўданімам Najгyła z Połocka (ці Najгyła) і ў яе, здаецца, не было прычынаў падпісваць адзін свой тэкст у *Koladnaj pisancy* адным псеўданімам, а другі – іншым. (Заўважым: у *Великоднай писанцы* абодва вершы А. Пашкевіч падпісаны псеўданімам Najгyła). Па-другое, толькі адзін з чатырох вершаў, надрукаваных у *Пісанках*, яна змесціць у зборнічку *Скрыпка белорусска*[3]. Чаму не ўвайшлі ў зборнічкі *Скрыпка белорусска* і *Хрест на свабоду* дастаткова дасканалыя вершы *Mižyckaja dola*, *Немаш, але будзе* і *Музыкант беларускі*? Няўжо яны не пасавалі да таго дваццаць аднаго верша, якім знайшлося месца ў зборнічках? Можа, паэтка не хацела друкаваць ужо апублікаванае? Чаму ж тады ў яе іншае стаўленне да верша *Mižyk nia zmianiйsia*? (Заўважым: у зборнічку *Скрыпка белорусска* ён надрукаваны дакладна гэтаксама, як і ў *Koladnaj pisancy.* Ці азначае гэта, што А. Пашкевіч мела ў 1906 г. асобнік са сваёй першай публікацыяй?). Патрэцяе, звяртае на сябе ўвагу той факт, што псеўданім Banadyś Asaka сустракаецца адзін толькі раз[4]. Чамусьці Najгyła z Pałocka прыдасца

---

[1] Як ананімны верш друкаваўся ў зборніку *Беларускія пісьменнікі другой паловы XIX стагоддзя* (Мінск 1956, с. 295–296) і хрэстаматыі *Беларуская літаратура XIX стагоддзя* (Мінск 1971, с. 55–56). Як аўтарскі, Каруся Каганца, – у выдадзенай С. Александровічам кнізе: К. Каганец, *Творы* (Мінск 1979, с. 115). Праўда, тут ён мае пазнаку: "Друкуецца ўпершыню" (с. 257). Атрымліваецца, што ўкладальнік забыўся пра публікацыю твора ў зборніку *Пес'ни* (1904)? Заўважым, аднак, што яшчэ ў 1928 г. М. Касьпяровіч сцвярджаў, што верш *Ой, у полі вецер* належыць Карусю Каганцу. Гл.: М. Касьпяровіч, *Карусь Каганец: Да 10-й гадавіны сьмерці*, "Маладняк" 1928, № 10, с. 78.

[2] В. Рагойша, *Кантакты: Літаратурна-крытычныя артыкулы, эсэ*, Мінск 1982, с. 15 [online:] http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=21841 [PDF, доступ: 7.02.2019].

[3] *Мужик не змениуся* [у:] *Скрыпка белорусска Гаурылы з Палацка*, [Жоўква] 1906, с. 12–14.

[4] Янка Саламевіч расшыфроўвае псеўданім Banadyś Asaka на падставе каментара С. Александровіча да верша *Мужыцкая доля* ў кнізе: Цётка, *Творы*, Мінск 1979, с. 291. Гл.: Я. Саламевіч, *Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX стст.)*, Мінск

А. Пашкевіч у 1906 г. дзеля падпісання двух зборнічкаў паэзіі, а вось пра Banadysia Asaku яна, хіба, забудзе, падпісваючы публікацыі ў “Нашай Долі” псеўданімам Мацей Крапіўка. (Заўважым: у першым нумары “Нашай Долі” два мастацкія творы – верш і апавяданне – А. Пашкевіч падпісаныя гэтым псеўданімам). Па-чацвёртае, цікавай падаецца гіпотэза Ю. Туронка пра Каруся Каганца як укладальніка зборнікаў *Казки* (1904) і *Пес’ни* (1904): толькі ён у той час ужываў “памякчальныя знакі ў выглядзе апострафаў”[1]. То, можа, тут мы маем справу з тым, што гэта ён, карыстаючыся магчымасцю, да трынаццаці вершаў Ф. Багушэвіча далучыў свае тэксты? Што датычыць псеўданіма Banadyś Asaka, то, хіба, варта браць пад увагу сцвярджэнне Міколы Касяпяровіча пра выкарыстанне (хоць і рэдка, зазначае даследчык) Казімірам Кастравіцкім не толькі псеўданіма Карусь Каганец, але і Будзімір, К. Шашаль ды іншых [2]. Чаму сярод гэтых “іншых” не магло быць Banadysia Asaki?[3]

Высновы: патрэбны новыя важкія аргументы, каб лічыць верш *Mužyckaja dola* творам Цёткі[4].

Не менш клопату гісторыку літаратуры дае наступны верш *Koladnaj pisanki*. Ягоны тытул – *Chto ja*; падпісаны ён псеўданімам (?) J. Staŭbun[5]. Хутчэй за ўсё псеўданімам, хоць нельга выключаць, што сярод сяброў Круга беларускай народнай прасветы быў чалавек, які насіў такое прозвішча. Ідэйна-мастацкі змест ягонага верша не зусім адпавядае таму напрамку, які дакляраваў В. Іваноўскі ў сваёй праграме: лірычны герой, пэўна ж, любячы свой край і наракаючы на недастатак і нядолю, амбівалентна ставіцца да нацыянальнае самаідэнтыфікацыі. Яму ўсё роўна, хто ён: “palak, biełarus, ci litwin”; для яго больш істотна – быць чалавекам. Праўда, як вынікае з верша: чалавекам ён яшчэ не ёсць. Перадусім, яго, хіба, не лічаць за чалавека. Дык лірычны герой прагне працаваць “uwieś wiek”, каб заслужыць права называцца чалавекам. Менавіта – працаваць, а не якім іншым чынам дабівацца жаданага.

1983, с. 21.

[1] Гл.: Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск 2006, с. 48–49.

[2] М. Касьпяровіч, *Карусь Каганец: Да 10-й гадавіны сьмерці*, “Маладняк” 1928, № 10, с. 68.

[3] Дадзеная гіпотэза, што вынікае з дапушчэння: К. Кастравіцкі быў укладальнікам двух зборнікаў Круга беларускай народнай прасветы і мог у адным з іх змясціць свае вершы. Праўда, і тэматыка, і праблематыка, і паэтыка вядомых твораў Каруся Каганца не адпавядае тэматыцы, праблематыцы і паэтыцы верша *Mužyckaja dola*. Тое ж можна сказаць і пра верш *Ой у поли вецер вые*...

[4] Характэрна, што складальнікі даведніка *Кніга Беларусі* не расшыфравалі псеўданіма Banadyś Asaka. Гл.: *Кніга Беларусі. 1517–1917: Зводны каталог*, склад. Г.Я. Галенчанка і інш., Мінск 1986, с. 232, але, анатуючы зборнік *Пес’ни* (1904), верш *Мужыцкая доля* яны атрыбутуюць як твор Цёткі. Гісторык Уладзімір Ляхоўскі ў сваім даследаванні падае *Mužyckuju dolu* як верш Б. Асакі, а верш *Mužyk nia zmianiŭsia* – Цёткі. Гл.: У. Ляхоўскі, *Ад гоманаўцаў да гайсакоў: Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст.– 1-й палове XX ст. (да 1939 г.)*, Вільня 2012, с. 35.

[5] У навуковай літаратуры ініцыял імя звычайна перадаецца “кірылічнаю” літараю “І”, хоць, праўдападобна, больш падстаў выкарыстоўваць літары “Я” ці “Ю”, бо толькі імёны Ігнацы ды Ізыдар пачынаюцца з літары “I”, а не “J”.

Даўно вядома[1], што Р. Зямкевіч надрукаваў у газеце "Вольная Беларусь" (1918, № 19, 26 мая) гэты верш яшчэ раз, не згадваючы *Koladnuju pisanku* і не падаючы імя аўтара[2]. Асобныя лексічныя адрозненні [Usiak (KP) – кожын (ВБ), Boh tolki wiedaje praŭdu adzin (KP) – Бог праўду ведае толькі адзін (ВБ), pracawać uwieś wiek (KP) – працаваць увесь свой век (ВБ)] дазваляюць меркаваць, што знаны бібліяфіл карыстаўся нейкай іншай крыніцаю, а не *Koladnaju pisankaju*. Але, магчыма, гэта была рукапісная копія, зробленая з *Koladnaje pisanki*, пра што Р. Зямкевіч не ведаў. Нельга выключаць таксама, што розніца вынікае з-за рэдактарскіх правак Язэпа Лёсіка.

Верш *Wiecier* даў у *Koladnuju pisanku* Францішак Умястоўскі (1882–1840), у той час студэнт Пецярбургскага тэхналагічнага інстытута. Гадоў праз дваццаць ён даволі крытычна выкажацца пра выданні Круга беларускай народнай прасветы, адначасна прыпісваючы сабе ролю ініцыятара першае беларускае легальнае газеты: "Гэта было летам 1906 году, калі я прышоў да праканання, што мінуў беспаваротна час *Колядных* і *Вялікодных пісанак*, якія мы ў гуртках беларускіх у Маскве і Пецярбурзе друкавалі на гектографах у некалькіх дзесятках экзэмпляраў"[3]. Засяроджаны на сваёй асноўнай задачы, ён не палічыў патрэбным прыблізіць чытачу гісторыю нацыянальнага руху пачатку XX стагоддзя. Можна дадаць, што да літаратурнай працы Дзядзька Пранук будзе звяртацца вельмі рэдка: спачатку перадрукуе ў "Нашай Долі" (1906, № 3, 15 сенцября) яшчэ раз свой першы і, хіба, адзіны верш з *Koladnaje pisanki* ды змесціць у беларускамоўных выданнях некалькі апавяданняў. Характэрна тое, што ён, сябра Польскай сацыялістычнай партыі[4], адгукнуўся ў 1903 г. вершаванымі радкамі на зварот В. Іваноўскагаператварыць беларускую народнасць у нацыю. Гэта сведчыць, што Ф. Умястоўскі, хоць і не меў вялікага таленту, але прагнуў служыць вялікай ідэі[5].

Рэдакцыя *Koladnaje pisanki* не падае аніякіх выходных дадзеных свайго выдання, калі не лічыць імі радок на доле апошняе старонкі, што Koło białoruskiej oświaty ludowej (так належыць расшыфроўваць абрэвіятуру K. B. O. L.)[6] атрымала грошы на сваю дзейнасць ад трох асоб, прозвішчы які схаваныя ў літарах з індэксамі (B^2 – а гэта значыць быў і B^1) ці крыптанімах і інш. ад непаінфармаваных.

---

[1] Гл.: *Беларуская літаратура XIX стагоддзя: Хрэстаматыя*, склад. А. Лойка, В. Рагойша, 2-е выд., перапрац. і дап., Мінск 1988, с. 483.

[2] Маецца толькі пазнака "З архіву Р. Земкевіча".

[3] Дзядзька Пранук, *Аб "Нашай Долі"*, "Беларусь" 1919, № 47 (17 сьнежня).

[4] Ф. Умястоўскі пярэчыў, што належаў да Польскай сацыялістычнай партыі, даводзячы сваё сяброўства ў Беларускай сацыялістычнай партыі, "якая працавала ў блізкім контакце з П. П. С.". Гл.: Ф. Умястоўскі, *Праўда аб рэдагаванні "Нашай Долі": Адказ на пісьмо С. Барывоя*, "Беларускі дзень" 1927, № 40 (24 сьнежня).

[5] Пра Ф. Умястоўскага гл.: H. Głogowska, *Franciszek Umiastowski i jego rola w ruchu białoruskim – od „Naszej Doli" do Katynia*, „Studia Białorutenistyczne" 2014, nr 8, s. 21–42.

[6] "Назоў пададзены польскі, бо складкі збіраліся пераважна ад краёвае інтэлігенцыі з польскай культурай". Гл.: А. Луцкевіч, *З-пад пылу архіваў* [у:] А. Луцкевіч, *Выбраныя творы: Праблемы культуры, літаратуры і мастацтва*, Мінск 2006, с. 102.

На сённяшні дзень вядомы два асобнікі *Koladnaje pisanki*. Адзін з іх захоўваецца ў Бібліятэцы Літоўскай акадэміі навук імя Урублеўскіх (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka)[1], другі – Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва[2].

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў арыгіналу, які захоўваецца ў БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, спр. 1004, а. 1–3v.

[1] Гл.: *Кніга Беларусі. 1517–1917: Зводны каталог*, склад. Г.Я. Галенчанка і інш., Мінск 1986, с. 232.

[2] Гл.: БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, спр. 1004: *Koladnaja pisanka. Вершы. Шклограф з экслібрысам Б.І. Эпімаха-Шыпілы*.

|1| KOLADNAJA PISANKA

na 1904 hod

„Ja žaczek[1], biedny rabaczek,
Pa niebie biehaŭ, Susa Chrysta baczyŭ,
Kibieć, kibieć[2] – dajcie bliniec,
Prydatku – ałatku
Dyj … hroszy u okładku!"

DA CZYTACIELOU.

Wydajuczy ŭ swiet naszu „Koladnuju Pisanku" na nowy 1904 hod, prosim wybaczać, szto hetak kiepska wyhladaje „Pisanka" i szto mała ŭ joj napisana. Ale kali pamohuć nam pryjacieli, to na druhi hod wydamo lepszuju.

Kruh Biełaruski.

MALITWA.

O Bože, Spasie nasz,
Ty miłość nam pakaž,
Z niawoli wyzwol nas,
Zbudzi Ty nas ŭžo raz!

Ty woczy nam adkryj
I swietu nam paszlij,
Ty praŭdu nam pakaž,
O Bože, Spasie nasz!

K. K[ahaniec].

|2| RODNAJ STARONCE.

Ty nam raskinułaś lesam, bałotami,
Wydmaj piasczanaj, nieuradzajnaj,
Maci-Ziamlica! I umałotami
Chleba nad mierku nia dasz zwyczajnuju;
A syn twoj, biednaj,[3] adziet siermiahaj,
Z łyka plecionyje łapci abuŭszy,
Jedzie drabinami, czy kałymahaju,
Kaniom, szto ciahnie, jak|by zasnuŭszy!
Ŭsio ŭ tabie biedna. Czasta zapłacze
Mužyk araty dziela złoj doli,

Ciažko pracujuczy. Jon že adnacze
Z taboj rasstacca nia ždzie nikoli, –
I niepryhladnuju chatu z pažythami[4]
I pole skupoje, wyhan biez paszy,
My, apranuŭszysia starymi świtkami
Lubim i cenim − bo jany naszy.
Dość[5] Boh krywawym potam aratamu
Zdabryć piasczanu ziamlicu zdarycca,
Żyć dobra sytamu, choć nie bahatamu,
I dziela światа, czarka nam zwarycca,
Sonce nawuki skroś chmary ciomnyje
|3| Prahlanie jasna nad naszaj niwaju,
I buduć žyci dzietki patomnyje
Dobraju dolaj − dolaj szczaśliwaj.

Janka Łuczyna

MUŽYCKAJA DOLA.

Ciažka žyć, trudzicca,
Kali nima doli,
Żyto nie radzicca
Na mužyckam poli.
Z kapy[6] umałotu
Nia bolaj aśminy[7],
I jesz za rabotu
Czorny chleb z miakiny.
Pryjdzie osień – treba
Zapłacić padatki,
A tut nima chleba
I ~~g~~[h]roszy ni chwatki.
I žywi, jak znajesz,
Z biady wyruczajsia –
Kali siłu majesz
Doli dažydajsia.
Hdzie|ž ty, maja dola,
Hdzie|ž ty zachawałaś,
Biez ciabie niadola
I biada astałaś!
Na rukach mazoli,
Dzień i nocz trudžusia,
Nie majučy doli,
Biednym spać łažusia
A ustaŭszy rana,
Waźmu kasu ŭ ruki
I idu da pana,
Kasić jaho łuki,
I za sorak hroszy
Dzień kasoj machaju.
Każuć – pan charoszy –
Daliboh nia znaju!
|4| Akonoma znaju,
Dy i jak nia znaci,
Szto dzień spatykaju
Tut na sianažaci
Szto dzień sł~~y~~[u]chać treba
Jak jon łajeć brydka:
Nia pražyć biaz chleba,
Ciarpi, moj Mikitka.
Ciarplu, ściaŭszy zuby,
I kasoj machaju,
Sonce suszyć huby,
S smahi pamiraju.
A damoŭ wiernusia –
Hdzie|ž tut addychaci –
I iznoŭ biarusia
Kasu paklapaci,
Kab na zaŭtra rana
Z wostraju kasoju
Sienažać u pana
Wykasić z rasoju.
Hdzie|ž ty, maja dola,
Hdzie|ž ty, adhuknisia!

Banadyś Asaka.

MUŽYK NIA ZMIANIŬSIA.

Dziewiatnaście sotnioŭ,
Jak Jezus radziŭsia,
I za hetu poru
Mužyk nie zmieniŭsia.
Paszli hory dołam,
A dały harami,
Pierasochli mora
I stali palami.
A na hetych polach
Kamień pakryszyŭsia,
I za hetu poru
Mužyk nia zmieniŭsia.
Znajszli nowu ziemlu,
Porach wydabyli,
Stali papier tkaci,
Liter nasadzili.
Narabili ksionżak,
Ludcam pakazali
Ad chamuły woka
Tolki klucz schawali.
Napisaŭ Kopernik
Szto świet zakruciŭsia,
I za hetu poru
Mužyk nia zmieniŭsia.
Ach! astaŭsia ciomny,
Jak toj bor zialony,
Astaŭsia chamuła,
|5| Ŭsimi pryciśniony.
Ludzie papsawali
Swoi duszy, sercy,
Tolki „cham” astausia
U czystoj spancercy[8].
I Boh z nieba hlanuŭ,
Hlanuŭ, zdziwowaŭsia,
Szto za hetu poru,
Mužyk nie zmieniaŭsia.
Nu, ty, kaže, synku,
Prosi, szto patreba,
Usim adaruju,
Usio paszlu z nieba!
Ja chaczu, kab, synku,
Ty bolsz nie muczyŭsia,
Kab ty byŭ swabodny,
Z horam razłuczyŭsia.
O daj|že mnie, Bože,
Chacia nowu chatu,
Daj kabyłu siwu
I žonku bahatu.
Daj karoŭku z cielem,
Swinku, kurej kolki,
Daj žyta. My zmielim,
I ꞓhodzie – i tolki.
A za heta dziakuj,
Budu sabie panam,
Razłuczusia z horam
Na wiek wiakoŭ –
amen.

Haŭryła z Pałocka

CHTO JA.

Pytajeszsia, bracie, chto ja, jakoha kraju:
Z za Wisły, z za Niemna, ci z za Dunaju?
Jest reczka Świsłocz małaja na świecie,
A tam szmat zboža i kwietak raście w lecie.
Tam dzieŭczata jak krasnyje kwietki,
A chłopcy – jak pinskije duby staletki.
Ziamlica maci bahata sływie,
Ale redka chto u dastatku žywie:
I kwietki wianuć czasta biez pary,
I dubki ssiekajuć ŭražy tapary;

|6| Kwietki ścinajeć nie susz, nie maroz,
Hinuć jany ad naszaj niadoli i śloz.
Usiak tam jencze, dolu praklinaje,
I hora pry czarcy adzin zapiwaje.
Ja czasam z druham pry czarcy zasiadu,
Zapiaju pieśniu, choć može biez składu.
U hetaj pieśni i radaść i ślozy maje –
Bracie, taho kachaju, chto ad sierca piaje.
Chto ja – palak, biełarus, ci litwin –
Boh tolki wiedaje praŭdu adzin.
Ja|ž chaczu pracawać uwieś wiek,
Kab zasłužyć imia – czeławiek.

J. Staŭbun

WIECIER.

Hudzić ŭ paŭnoczy i sosny łomić,
I płaczeć Wiecier ŭ bar~~y~~u,
I biełу śnieh da nieba honić.
Czamu tak, Wiecier, płaczesz ty?
Ach płaczu ja, szto nocz biez sonca,
Nihdzie darohi nie znajdu,
I tak kidajusia biez konca,
Nia znaju sam, kudy laczu!
Ŭ hrudziach balić, i serce mleje,
I tak markotna na duszy,
Kałi|ž dzianiok nam zajaśnieje,
Czamu tak serce, mlejesz ty?

Dziadźka Pranuk

Da ruk K.B.O.L. daszli hroszy: ad B^2 – 46 r. 76 k.; ad Asa 10 rs.; na Kwity 10 rs. 02 kop.

Каментар

[1] Жакамі ў даўнія часы называлі вучняў і студэнтаў.
[2] Кібець – удзельнік дзіцячае гульні ў "перепеліцю" (перапёлку), пашыранай на Украіне і беларускім Палессі. Кібець, кібчик (укр.) – сокал-шулёнак, ці кобчык
[3] Коска перакрэсленая.
[4] Трэба: *pažytkami*.
[5] Трэба: *Daść.*
[6] Капа – 60 снапоў.
[7] Даўняя мера сыпкіх рэчываў. На пачатку XX ст. раўнялася блізу 105 літраў.
[8] Тут: даўні, нязменны знешні і ўнутраны воблік. Спанцэрка – кароткая куртка ці іншае (фрак, жакет) верхняе адзенне. Модным сталася дзякуючы графу Джорджу Спэнсэру (1758–1834).

Вялікодная пісанка

Великодная писанка і яе тэксты

Вялікдзень у 1904 годзе каталікі святкавалі 3 красавіка, а праваслаўныя – 10 красавіка (28 сакавіка ст. ст.). Едучы на вакацыі ў родныя мясціны, студэнты з беларуска-літоўскіх губерняў везлі дзеля распаўсюджвання асобнікі адбітае на гектографе *Великоднае писанки* (магчыма, і *Wielikodnaje pisanki*). Хоць рэдактары (ці, можа, лепш: сябры “Круга беларускага”) і абяцалі ў *Koladnaj pisancy*, што выдадуць наступную і прыгажэй, і большага аб’ёму, але слова не стрымалі. Праўда, на гэты раз тэкст *Писанки* яны надрукавалі на машынцы (якая не мела “ў”), аднак колькасць памылак была дастаткова вялікай. Да таго ж асобныя літары не заўсёды выразна адбіліся на гектографе.

Зноў *Писанка* мае эпіграф, але цяпер ён адпаведны – узяты з велікодных песняў. І нават словамі з гэтых жа песняў[1] рэдактары завяршылі свой зварот *Да чытацелеу*. (Цікава, што звяртаюцца яны менавіта да чытачоў, а не да інтэлігенцыі, хоць, вядома, тыя некалькі дзясяткаў адбітых асобнікаў трапілі, безумоўна, да прадстаўнікоў гэтага класа, а не якога іншага).

Уласна аўтарскія тэксты ў *Великоднай писанцы*, як і ў *Koladnaj*, пачынаюцца вершам, падпісанага крыптанімам К. К., ці то Каруся Каганца, *Адважна брацце*... Гэты твор паэт надрукаваў яшчэ раз у двух – “кірыліцай” і лацінкаю – версіях *Беларускага каляндара “Нашай Нівы” на 1911 год* / *Biełaruskaha kalandara „Našaj Niwy” na 1911 hod*, даўшы яму тытул *Наш сімвал: Гімн* / *Naš simwoł*[2]. На жаль, мы не змаглі пазнаёміцца з гэтымі публікацыямі, дык не можам меркаваць пра тэкставыя адрозненні ў выданнях 1904 г. і 1910 г. Але можам параўнаць публікацыю ў *Великоднай писанцы* з вершам *Наш сымбол*, надрукаваным з “паперою К. Каганца” Язэпам Лёсікам у газеце “Беларусь”[3]. Адрозненняў няшмат, але яны даволі істотныя. Калі лічыць, што Я. Лёсік публікаваў з рукапісу 1893 года, то можна сцвердзіць, што гэта аўтар ці рэдактары *Великоднай писанки* ўнеслі пэўныя праўкі: “цвёрдай і правай ступою” (1893/1919) – “правай і смелай ступою” (1904); “За гонар грудзьдзю ставайце” (1893/1919) – “грудзьми сваими ставайце” (1904); “З праудай заусюды трывайце” (1893/1919) – “З Богам

[1] Адзін з варыянтаў гучыць так: “Не я б’ю, вярба б’е, // За тыдзень – Вялікдзень. // Не будзь санлівы, // Да работы лянівы. // Не будзь завіслівы, // А будзь здароў, як вада, // Расці, як вярба, // Будзь шмыткі, як пчала, // Будзь багаты, як зямля”. Гл.: А. Титовец и др., *Традиционная культура белорусов во времени и пространстве*, Мінск 2013, с. 142.

[2] Гл.: *Кніга Беларусі. 1517–1917: Зводны каталог*, склад. Г.Я. Галенчанка і інш., Мінск 1986, с. 215.

[3] К. Каганец, *Наш сымбол*, “Беларусь” 1919, № 45 (14 сьнежня).

заусюды трывайце” (1904). Амаль усе пазнейшыя публікацыі гэтага верша Каруся Каганца заснаваныя на адаптацыі надрукаванага Я. Лёсікам. У 5 томе *Залатой калекцыі беларускай літаратуры* верш публікуецца пад тытулам *Сымбола*[1]. Укладальнікі не пазначаюць крыніцы публікацыі, але, здаецца, яны карысталіся аўтарскім рукапісам, які захоўваецца ў Аддзеле рукапісаў Нацыянальнае бібліятэкі Беларусі.

Наступны тэкст у *Великоднай писанцы* – верш А. Пашкевіч *Немаш, але будзе*, падпісаны псеўданімам Гаурыла. Доўгі час гэты твор быў невядомы даследчыкам і літаратуразнаўцам: толькі ў 1976 г. С. Александровіч апублікаваў яго (з невялікімі зменамі[2]) у зборніку Цёткі *Творы*[3].

Трэці тэкст *Великоднай писанки* – пераклад абразка *Да свайго Бога* Стэфана Жаромскага (1864–1925), відавочна падкрэсліваў “велікодны” характар альманаха: героі твора ідуць да передвелікоднае споведзі. Пераклад здзейсніў нехта Антон Дурны. Пэўна, гэта псеўданім некага з сяброў Круга беларускага, мажліва, самога В. Івановскага. На выбар твора для перакладу, апрача іншага, паўплывала вялікая папулярнасць кнігі вядомага польскага пісьменніка *Rozdzióbią nas kruki, wrony…*, у якую ўваходзілі сем (у другім выданні – шэсць) навэл. Першае выданне гэтае кнігі ўбачыла свет у Кракаве ў 1896 г., а другое – у 1901 г. у Львове. Менавіта апошняе і выкарыстаў перакладчык. Варта заўважыць, што ў хуткім часе Мар’ян Фальскі прапанаваў Кругу беларускаму надрукаваць у Кракаве сваю версію перакладу абразка *Да свайго Бога*. Аднак здзейснена гэта не будзе. Ю. Туронак меркаваў, што здарылася гэта “з прычынаў чыста тэхнічных: яно было занадта кароткае, каб скласці асобную брашуру, бо налічвала толькі дзве старонкі”[4]. Але думаецца, што В. Івановскі, маючы свой (?) пераклад дадзенага твора, ужо надрукаванага ў альманаху, не пагаджаўся на яшчэ адну яго публікацыю за сродкі, сабраныя Кругам беларускім.

Чарговы тэкст у выданні – верш А. Пашкевіч *Музыкант беларускі*, падпісаны псеўданімам Гаурыла. Аўтарка не ўключыла яго ні ў адзін са сваіх зборнічкаў 1906 года, а з гэтай прычыны твор фактычна застаўся па-за корпусам тэкстаў Цёткі, бо *Писанки* В. Івановскага вельмі кепска захаваліся. Выявіўшы *Музыканта беларускага* ў матэрыялах Б. Эпімаха-Шыпілы, Л. Бэндэ надрукаваў яго ў часопісе “Беларусь” (1947, № 6). Дзеля свае публікацыі ён размясціў строфы так, як гэта было ў *Великоднай писанцы*, але не ўлічыў, што беларускія выдаўцы 1904 года мелі свой спосаб размяшчаць строфы верша: у іх другая страфа ставілася не пад першаю, а справа ад яе. Так было пры публікацыі ўсіх вершаў, падзеленых на строфы. Магчыма, зразумеўшы памылковасць свайго спосабу, выдаўцы *Писанак*

---

[1] *Залатая калекцыя беларускай літаратуры ў 50 тамах*, т. 5: *Літаратура другой паловы XIX стагоддзя*, ч. 2, Мінск 2013, с. 487.

[2] Адзначым толькі памылковую пунктуацыя ў сказе: “Скажы, чуеш Езу, бита // Дзеда, бацьку, сына катам // Прадавалі”. Адасобленая ўкладальнікам першая частка сказа атрымлівалася незразумелаю: “Скажы, чуеш, Езус, бита. // Дзеда, бацьку, сына катам // Прадавалі”.

[3] Цётка, *Нямаш, але будзе* [у:] Цётка, *Творы*, Мінск 1976, с. 71–72.

[4] Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск 2006, с. 50.

лічбамі пазначылі парадак строфаў у вершы. Аднак Л. Бэндэ карыстаўся не *Великоднай писанкаю*, а аркушамі пробнага (пра гэта гл. ніжэй) варыянту выдання, дзе пазначэнне парадку строфаў адсутнічала. У выніку другая страфа верша *Музыкант беларускі* стала шостаю, трэцяя – другою, чацвёртая – сёмаю, пятая – трэцяю, шостая – восьмаю, сёмая – чацвёртаю, восьмая – пятаю. Толькі ў адным выпадку Л. Бэндэ дазволіў сабе адступіцца ад "звыклага" парадку размяшчэння: заўважыўшы, што чацвёртая (насамрэч – сёмая) страфа сэнсава палучаная з восьмаю, ён восьмую зрабіў пятаю.

У вершы Цёткі назіраецца пэўная ўнутраная логіка: у першых пяці строфах лірычны герой, назавём так, "падахвочвае" сябе зайграць "аб мужыцкай долі", а пачынаючы з шостае – іграе і фіксуе першыя вынікі грання. Несвядомая перакамбінацыя Л. Бэндэ парадку строфаў прывяла да таго, што "падахвочванні" і "жаданні" лірычнага героя перамешаныя з "вынікамі" грання.

Гэтую недакладнасць заўважыў С. Александровіч, рыхтуючы зборнік *Творы* (1976). Але, пазначыўшы ў каментарах, што "строфы размешчаны ў зборніку (*Великоднай писанцы. – М. Х.*) крыху не ў такім парадку, як звычайна друкуецца гэты верш"[1], не стаў змяняць, створаную Л. Бэндэ, форму верша.

Завяршаецца *Великодная писанка* г. зв. "бібліяграфіяй беларускіх кніг і кніг пра Беларусь і беларускую мову"[2]. Думаецца, больш дакладна будзе назваць дадзеныя нататкі "парадамі будучаму беларусазнаўцу". Аўтар (В. Івановскі – ?) рэкамендуе набыць *Словарь бѣлорусскаго нарѣчія* (1870) Івана Насовіча (даючы адначасна кароткую характарыстыку выданню), а таксама *Программу для собиранія особенностей бѣлорускаго нарѣчія* (1896) Я. Карскага, шосты томік *Piosenek wieśniaczych z nad Niemna i Dźwiny* (1846) Яна Чачота, *Вязанку* (1903) Янкі Лучыны[3], артыкулы Мітрафана Доўнара-Запольскага *ГАПОНЪ: повѣсть въ стихахъ на бѣлорусскомъ языкѣ В. Дунина-Марцинкевича: Изъ исторіи бѣлорусской письменности* (1889) і *В. Дунинъ-Марцинкевичъ и его поэма Тарас на Парнасѣ*: *Очеркъ изъ исторіи бѣлорусской этнографіи* (1896), Аляксандра Ельскага *Białoruska literatura i bibliografia*[4] ды А. А. К. *Białoruski język*[5].

Як вынікае з каталогу *Кніга Беларусі. 1517–1917*, адзіны асобнік *Великоднай писанки* захоўваецца ў Львоўскай нацыянальнай навуковай бібліятэцы Украіны імя В. Стафаніка. У каталозе Відділу рідкісної книги пазначана,

[1] С. Александровіч, *Каментарыі* [у:] Цётка, *Творы*, Мінск 1976, с. 291.

[2] *Кніга Беларусі. 1517–1917: Зводны каталог*, склад. Г.Я. Галенчанка і інш., Мінск 1986, с. 221.

[3] Відавочна, вясною 1904 г. ні пецярбургскія *Казки*, ні кракаўскія выданні Круга беларускай народнай прасветы яшчэ не выйшлі з друку.

[4] Гл.: A. J., *Białoruska literatura i bibliografia* [w:] *Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana*, t. VII, Warszawa 1892, s. 656–658.

[5] Гл.: A. A. K., *Białoruski język* [w:] *Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana*, t. VII, Warszawa 1892, s. 658–660.

што зборнік мае 7 старонак, паходзіць са “Збірки І. Свенціцького”[1] і што гэта – “літогр. друк.”. Інфармацыя пра колькасць старонак, вядома, не з’яўляецца для нас новаю, бо дастаткова чытэльны мікрафільм добра перадае падзел тэксту на старонкі, хоць яны і ненумараваныя. А вось тое, што адмыслоўцы бібліятэкі вызначылі спосаб друку *Великоднай писанки* як літаграфічны, падаецца зусім нечаканым. Ці азначае гэта, што В. Іваноўскі знайшоў магчымасць друкаваць больш якасна, хоць і большым коштам? На жаль, паводле мікрафільму немагчыма ні аспрэчыць, ні пацвердзіць версію каталога аддзела рэдкае кнігі.

Пазнака пра паходжанне зборнічка са збораў Іларыёна Свянціцкага ў пэўнай ступені зразумелая і чаканая: хто ж, калі не аўтар працы *Відроджене білоруського письменства*[2] мог захаваць у Львове такое рэдкае выданне[3]? І разам з тым выклікае ўсё тое самае пытанне: чаму, маючы *Великодную писанку*, Цётка не ўключыла з яе аніводнага твора ў выдадзеныя ў Жоўкве зборнічкі свае паэзіі? Застаецца меркаваць, што І. Свянціцкі прывёз *Великодную писанку* толькі ў 1907 г. з Пецярбурга, дзе спыняўся на кватэры Б. Эпімаха-Шыпілы, калі збіраў матэрыялы пра беларускі нацыянальны і літаратурны рух дзеля свае працы. Аніякае іншае гіпотэзы мы не маем.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў арыгінала паводле мікрафільму Нацыянальнае бібліятэкі Беларусі.

[1] У верхнім левым куце першае старонкі ледзь бачна прамакутняя пячатка, у якой чытаецца “<…> Святицького”.

[2] Спачатку друкавалася ў перыёдыцы [Д-р Іляріон Святицький, *Відроджене білоруського письменства*, “Діло” 1908, 23–25 січ. (Чис. 16–18); 27–30 січ. (Чис. 19–22)], а пасля выйшла асобна (Д-р Іляріон Святицький, *Відроджене білоруського письменства*, Львовъ 1908, 58 с.).

[3] Пра дачыненні Цёткі з І. Свянціцкім гл.: Т. Кабржыцкая, В. Рагойша, *Украінская літаратура і ўкраінска-беларускія літаратурныя ўзаемасувязі ў трох частках*, ч. 2: *XIX – пачатак XX стагоддзя*, Мінск 2015, с. 118–129.

|1| ВЕЛИКОДНАЯ ПИСАНКА.

Не я бъю
Варба бъе
За тыдзень
Вялик дзень.

ДА ЧЫТАЦЕЛЕУ.

Выдаючы нашу великодную писанку дзякуем усим прыяцелем нашым, што памагли яе выдаць и працай сваей и грашми. Не вельми багата и у гэтай написана, дзякаваць добрым людзем, што больш, як у "каляднай". Усих их спатыкаем старай песьняй:

"Будзь[1] багаты, як зямля
Будзь[2] здаровы, як вода".
КРУГ БЕЛАРУСКИ.
у великим Тыдню 1904 року.

Адважна брацце у перад идзице правай і смелай ступою,
Кожнаму смела у вочы глядзице, прауду нясице з сабою −
За родну краину звычай та|мову грудзьми[3] сваими ставайце;
Та будзьце верны свояму слову, З Богам заусюды трывайце.
Тады вы усякую зможэце силу, варогам прыйдзе[4] скаране
Правым дасць Бог нараграадачку милу − счасце и радасць настане.

К. К.

НЕМАШ, але будзе[5].

1) Немаш хлеба, немаш соли,
Немаш щасця, немаш доли,
Як ля ранку сляза блисьне,
Жаль да ночы серцэ цисне.

2) Як зрадзиуся у хамскай доли
Цярпи жыце. З Божай воли
Гета|ж мука для нас звита?
Скажы, чуеш Езу, бита

3) Дзеда, бацьку, сына катам
Прадавалі. З нашым братам

4) Чаупуць паны, колькі могуць.
Пара, братки, а то змогуць,

|2| 5) Кали будзем патураци
Доси, крыкнем: "Мы у хаци
У Беларуси, у сваем краю.
Сведки сонцэ дубы з гаю,

6) Што не вы, а мы панами
Над зямлею, над лесами
О, прыдзе – пара настане
Што за крыуду мужик у стане,

[7)] Зробиць суд над панам катам
Альбо згине, альбо братам
Назавем, дамо зямлицы
Скольки у нас, нехай з жывицы

[8)] Паны живуць, з цяжкой працы
Строяць хаты, не палацы
Да спякоты, ды морозу
Прывыкаюць. Хутка з возу

[9)] Спадзе щасьце. Не чакайце
Нам зямлю паны аддайце
Пагаворим, патаукуем
Так раздзелим, як змяркуем

[10)] Каб ни многа и ни мала
Каб зямля матуляй стала
Для усих, каго зрадзила
Каб больш паноу не тварила.

ГАУРЫЛА.

"ДА СВАЙГО БОГА."
З цыклю "roździobią nas kruki i wrony"[6].
Maurycy Zych[7]. Lwów 1901.

Бяжыць вузенькая дарожка праз лес чорний, густы з низу малоднякам паросшы – ледз у горэ крышку неба видаць. Суки дзяреу гнуцца ад навалнунаго снегу над гэтым лясным пяресмыкам[8], па каторым чуць знаць сьлед мужыцких развални. Дзеялася г_та[9] у марцы дзяниок был светлы, морозны. Ужо пад ночку ишло, мароз кр пчау[10] так, што снег гурбами ля инеу[11] панадыманы, сыпки зрабуюся, як мука. На небе чысценька... зорка вячерняя чырванець пачынае – кругом лес чорны, маучацы;[12] вяцярок прабяжыць тольки парой, скине з вяршынки жмелю снегу, размяце яго и нясець прамеж пнеу, як дым з неяких нявидных кадзелніц.

Цишына там глухая – бяз канца, як смерць.

Дарожкай гэтай пляцецца стары згорблены сивы як галубок мущына Хвалюк з унучкай сваіой Тафилькай – заткнул еу[13] полы сваіой благой сярмяги за дзяжку, кий далека ад сябе адстауляе, |з| широка нагами ступляе, сапиць, кашляе, ня пристае тольки, ня бачуччы на тое, што чырвоные яго вочы слезами забягаюць, што пот ручьями льецца па яго твары паморщэнай, ветрам высциобанай. Тафилька сваими вяликими чобатами у следы дзеда папасць старае, прыстане часам, хустку на грудзи ямчей зацягне – хоць заслабла зусим за дзедам пляцецца. Паглядаюць на зорку чырвоную и страх их бяре, шыбчэй исци намагаюць, а зорка усе плыве шырэй и шырэй. Чацьверты дцень[14] идуць яны так атпачываючы тольки крышку, чы гдце[15] пад стогам сена, чы у пуни пустой, начуючы у хатах чым далей ад віосак[16] стаячых, плятуцца так пустыняй безлюднай, лесами чорными|и глухими, праз гурбы снегу глыбокіе, праз лед чуць тольки снегам прысыпаны, так што пад нагами звяниць, идуць яны так дарожками бязлюдными, блудными глухими с над самога Драгичина, за Варшаву места, каб споведз ухапиць[17]. –

Год годоу ходзяць яны так скуль на веру чужую их записали. Грэшники яны вяликіе, здрайцы абодва...

Стары Хвалюк ящэ да гетаго сыну сваих пяць маргоу адписау, унучки дачакау нявестку пахавау и тольки на пячы сидзючы пацеры трепау, як яму на русскаго падписацца вялели. И сыну и унучцэ и усей весцы. Сам архерей з ими гаманиу як их у воласць прыгнали. Упіорлася віоска.

Аж прышли раз ночанькай марознай салдаты, людзеу з хат у поле щырое[18] павыганяли. Праз тры дни казаки у хатах стаяли, скацину рэзали, дабро марнавали и праз тры дни людзи з голыми галавами у поли у снегу стаяли, да Бога малючыся. Ня сцярпеу наканец начальник салдатау, разгневауся дужа – сеч казау. Рапранушы да гола мущын, кабет сякли вельми моцна... пашалеу народ – сам апратку скидау, сам пад нагайки лажыуся; не сцярпеу Хвэлькау сын с кулаками да начальника кинууся, на самего начальника Галавинскаго.

И настау судны дзень.

Били гэтаго Лявона нагайками да смерти, у шастех; адзежу скидали начальник шпорами шкуру на спине падзер, голаго умираушаго, и снягу у крыви свaей лежачаго, руками дзер, крычучи: "падпишысь"[19]. Не памагло гэта.

Не, не, не... стагнал той.

|4| Як памирау ужо, падняць з зямли прыказау, перад сабой паставиць и пытау: "ты русски".

Не – паляк, на польскай зямли радзиуся...

Так и усверк[20], шапчучы не, не, не...[21].

Тольки як унучку Хвалюка биць начали, ня вытрымаў Хвалюк, падписау и сваю душу и унучки на благую веру.

Ведамо старое у яго была серцэ, дзедаускае.

Як асины лист дыгатау, пад нагами маскалеу валяуся, боты ихние цалаваць пачынау и падписау.

С той пары год годоу перад Вяликаднем идуць перад Богам у сваим граху виницца. Дзед дарогу такую ведае, што не тольки жандарма, чалавека жывого не абачыш.

Іосць далеко за Варшавай местам касціол малы, стары: ксіондз там малады, добры, милосерны. Вочи у яго у слязах, словы цихне, разумные, салодкіе. Прыдуць ночкай, пастукаюць, дзед праз вакон пагамониць нешта, а той зараз их да касціола вядзець, споведз слухае, а сам миленьки слезами горкими плаче. Пасьля усе разам крастом да раницы ляжаць. А як адыходзяць іон их, гэта слуга Божы[22], вучыць усіогды так сама: "милуйце вашых варогау, милуйце братау вашых...[23].

Пакуль сонцэ узыдзе, пакуль людзи устануць яны ужэ далечэ. И цяпер пакуль дзень ня змерк, намагаиць каб на начлег вядомый патрапиць. Лес радзее, кругом поле щырае, снегам роуна загнаное, бязлюдное, далекое, халодное. На канцы лесу затрымауся Хвелюк, вочы рукой ад свету прыкрыу, з ноги на ногу переступае, губы яму дрыжаць. Поле ня спазнау, тут хат кольки быць павинна, ля гэтаго лесу.

“Ня гэтае поле” гаманиць іон. Вецер пасерод поля, сыпки снег пярасыпае, та размяцець, та як збожэ шуфлюе, то скрось поля за сабою як посциуку цягне, то staубком завярциць, то сказау|бы, клубы дыму с канца у канец пяраганяе.

“Зблудзиу я стары хрэн, зблудзиу”, кажэ іон, назад шапку ацягнуушы.

“За следам, дзедку, пойдзем”...

“Ня ужо|ж... за следам...”

Цянуцца изноу па калени у снегу. А снег у поли гурбами глыбокими ляжыць, вецер лютый, мяцелица гудзиць. Саломинки летышние, сухие, тонкие с пад снегу парой выглядаюць и ветрам калыхаючыць, што |5| за дзеучынкай гэтай заводзяць и свищуць ей у след: эй, эй...х Другие за спцдницу[24] яе хватаюць, як руки добрые, то затрымаць хочуць...

У абодвух чоботы прамокли, ноги застужали дышаць ужо не могуць.

Иш ты[25], унучка, як гэты вецер, маскалеу слуга ад Бога адганяець – бурчыць дзед.

Вые, дудниць нешта за ими. Гэта вецер на бор навалиуся. Закалыхау яго... застагнау іон... А цяпер мяцелица на их кинулас, адзежу разрывае, у вочы жменьями снегу, як сцякло востраго кидае. И здаецца часам, гэта дужец неяки жменем снегу з месца[26] пяракидае, здзирае яго да самай маци зямлицы и вышэй лесу размятае.

Камень вялики быу у тым поли, ледз дацягнулися, аддыхнуць прысели. Ночка чорная зайшла. Мяцелица гудзиць доуга, доуга... Як прытаицся парой, тагд[27] з неба высокаго на поле гэтае свет месяца идзе сваими ледовыми лучами асвещае гэтых людзей двое, што да сябе прыкуцнууты[28] на камени с дзяць[29], чапае их головы замерсшы , снегам прысыпалые, вочы аткрытые, поуные слез, што и саплюки ледовые замерзли.

Як уст~~о~~[а]ець и загараецца зорка румяная изноу на поли усе циха, тольки там у леси вяцярок парой прабяжыць, скине з вяршынки жменю снегу, размяце яго и нясе прамеж пнеу як дым з неяких нявидных кадзельниц.

Пяралажыу з польскаго АНТОСЬ ДУРНЫ.

МУЗЫКАНТ БЕЛАРУСКІ[30].

1) Заграю на дудцы,
Вытну на армони,
Заплачу на скрыпцы
Аб мужыцкай доли

2) Ды так сыпну смыкам,
Як агніом па струнах,
Што ад мого граня
Людзи енкнуць у трунах,

3) Надта|ж ужо цяжка
Душа з гора рвеца

4) Слезы так и льюцца,
Серц[31] з болю бъецца.

|6| 5) Ну дык плач жэ скрыпка,
Мо паны пачуюць
Як хамы бяз хлеба
Бяз страхи начуюць.

6) Ну играй жэ скрыпка
Хай ляциць там песьня
Альбо свет пачуе
Альбо душа трэсне.

7) И зацяу музыка
Смыкам ды на струнах
Птушки задрыжали
Пчолы зцихли у вулях.

8) Скрыпка хутка плачэ
Аж лес лямантуе
Тольки яе ноты
Сыты пан ня чуе.

9) Хаця|ж и пачуе
Музыканта злае
"Глядзи іон хамула
А роунасьци бае".

10) Музыкант галосиць
Скрыпка не махлюе
Хутка хамску песьню
Усенек свет пачуе.

ГАУРЫЛА.

Кто хочэ займацца беларускай моваю, таму можэм раиць ксенжки: Словарь Бѣлорусскаго нарѣчья составленный И.И. Носовичемъ. Изданіе отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. С. Петербургъ 1870. Страницау 752. Каштуе у Академіи 2 р. 25 к. У ей больш 30.000 нашых слоу. Нема што казаць, не усе тут словы. Далей писань словы адные, як говорац, а адные зноу так, як пишуць па расейску. Заместа у пишэ в. Таки хоць магла быць лепшая, гэта дпбрая и патрэбная ксенжка. И гэта чаго вартуе, што писана яна тады, кали и з вучэных людзей шмат па наски гаварыла, затым и словы там такие есць, што цяпер меж мужикоу не сустрэнеш: ведомо больш розуму больш слоу. Хто живе на Белай Руси, таму грэх не меци: Программа для собиранія особенностей Бѣлорусскаго нарѣчья. Составлена Е.Ф. Карскимъ. Изданіе отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. СП.Б. 1870. каштуе[33] |7| 18 к. 59 стр. Невеличка ксенжка, тым добра што прачытау ы[34] яе, ведаеш, як слухаць нашу мову и на што больш узирацца. Жывую мову и доси о граматыцы и правописьме знайсци можна у Czeczt. Pieśni wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny, niektóre przysłowia i idjotyzmy w mowie Słowiano-Krewickiej, Wilno. Drukiem J. Zawadzkiego 1846. Цана поу рубель. Сто песьняю, есць и вельми пекныя и приказак жменя. А пачаток то варта усякому прачытаць. Мову писану можно знайсци: Вязынка. Янки Лучыны. (Ивана Неслухоускаго) Пецербургб 1903 року. Друковано у К.Л. Пенткоускаго. Б. Подъяческая 22, стр. 22. – Тую|ж мову и аб жыци и творах В. Дунин-Марцинкевича знайдзеце: М. Запольскій "Гапонъ". Повѣсть въ стихахъ на бѣлорусскомъ языкѣ В. Дунина Марцинкевича. Очеркъ изъ исторіи Бѣлорусской письменности. Изданіе редакціи Календаря Сѣверо-Западнаго Края. Москва 1889 стр. 40 каштуе 20 к. Типографія "Разсвѣтъ" Тверская, Гнѣздниковскій пер. домъ Любенкова.

Далей аб тым жэ В. Дунин-Матцинкевич и его поэма "Тарасъ на Парнасѣ". Очеркъ изъ исторіи бѣлорусской этнографіи М. Довнара Запольскаго. Витебскъ. Губернская Типографія 1896 стр. 22. Абедзве ксионжки М. Довнар-Запольскаго варта меци кожнаму. Тые кс~~и~~іонжки аб мове раим на пачатак. Пакуль што больш не раим, а тые и патрэбные, и танные, усе разам каштуюць крыху больш як тры рублі. Пачакаушы, напишем и больш

аб ксіонжках. Хто цекавы нехай прачытае: “Białoruska literatura i bibliografja”. Białoruski język. Wielka Encyklopedja Powszechna illustrowana, tom VIII. Warszawa. Druk Sikorskiego 1893.

Каментар

[1] Мяккі знак дапісаны атрамантам.
[2] Мяккі знак дапісаны атрамантам.
[3] Мяккі знак дапісаны атрамантам.
[4] Літара “*з*” напісаная атрамантам замест надрукаванае нейкае іншае.
[5] Кожную страфу (у адным выпадку, з тае прычыны, што страфа размяшчалася ў розных месцах, – двухрадкоўі) верша рэдактары пранумаравалі.
[6] Кніга С. Жаромскага мае тытул *Roździobią nas kruki, wrony*.
[7] Літара “*Z*” напісаная атрамантам.
[8] У арыгінале: *przesmykiem* – вузкім праходам, сцежкаю.
[9] Трэба: *гэта*.
[10] Трэба: *крэпчау*.
[11] Тут і далей *пнеу* адбілася як *инеу*.
[12] Далей у арыгінале было: *niby wielki ejkonostas światyni greckiej* – нібы вялікі іканастас грэцкае святыні.
[13] Трэба: *ен*.
[14] Трэба: *дзень*.
15 Трэба: *гдзе*.
[16] Літара “і” надрукаваная на месцы “и”.
[17] У арыгінале слова *uchopić* узятае ў двукоссі і вылучанае курсівам. Дадзенае слова Зыгмунт Глогер занатаваў у Тыкоціне пад Беластокам. У песні *Hej pójdziemy bracia rzeczkę zagrodzimy* яно сустракаецца двойчы. Навуковец перакладае яго ў адным выпадку *ukraść*, у другім – *pochwycić* (*Pieśni przy zwyczajach dorocznych*, Warszawa 1892).
[18] У арыгінале: *na szare pole* – цёмнашэрае, папялістае.
[19] У арыгінале слова *podpiszyś* вылучанае курсівам.
[20] У арыгінале: *uświerkł* – 1. замёрз; 2. памёр.
[21] Далей у першым выданні кніжкі было: *w Siedlcach, w szpitalu* – у Седліцах, у шпіталі.
[22] Літара “*Б*” напісаная атрамантам.
[23] У арыгінале: *miłujcie nieprzyjacioły wasze, miłujcie nieprzyjacioły wasze* – мілуйце (любіце) ворагаў вашых, мілуйце (любіце) ворагаў вашых.
[24] Трэба: *спадницу*.
[25] Словы *Isz ty* ў арыгінале вылучаныя курсівам.
[26] У арыгінале: *z miejsca na miejsce* – з месца на месца.
[27] Трэба: *тагды*.
[28] У арыгінале: *przytulonych* – прытуленых.
[29] Трэба: *сядзяць*.
[30] Кожную страфу (у адным выпадку, з тае прычыны, што страфа размяшчалася ў розных месцах, – двухрадкоўі) верша рэдактары пранумаравалі.
[31] Трэба: *Серца*. Апошняя літара не адбілася.
[32] Трэба: *добрая*.
[33] Наступны радок (*18 к. 59 стр. Невеличка ксенжка, тым добра што прачытаушы яе*) напісаны атрамантам, хоць ён і надрукаваны на наступнай старонцы.
[34] Трэба: *прачытаушы*.
[35] Трэба: *песьняу*. Маецца на ўвазе тое, што ў томіку Яна Чачота было сто народных песняў (насамрэч – 99 і верш самога Я. Чачота).

Дзве карткі з *Wielikodnaje pisanki*

Не выклікае сумнення, што выданні В. Іваноўскага друкаваліся ў двух версіях – лацінкаю і грамадзянскім пісьмом. Праўда, пра кірылічны варыянт *Koladnaje pisanki* звестак не захавалася, а вось асобныя карткі *Wielikodnaje pisanki* дайшлі да нашага часу. Знаходзяцца яны ў Беларускім дзяржаўным архівемузеі літаратуры і мастацтва (фонд Л. Бэндэ), куды трапілі з архіва Б. Эпімаха-Шыпілы. На нашую думку, гэта тыя старонкі *Pisanki*, якія паходзяць з працэсу падрыхтоўкі зборнічка да выдання. Надрукаваны на машынцы тэкст выдаўцы спрабавалі, відаць, "дастасаваць" да памнажальнага апарата. (Мы не можам адназначна сцвердзіць, што яны выкарыстоўвалі да капіравання – гектограф, шапірограф, шклограф ці нешта іншае). Магчыма, нешта іх не задаволіла і давялося, хіба, рабіць новую вёрстку зборнічка. Пазней пробныя карткі Б. Эпімах-Шыпіла склеіў па дзве так, што атрымаліся вялікія аркушы, прыдатныя для чытання. Захаваліся два такія аркушы. На першым – усяго 50 радкоў (21 на адной картцы і 29 – на другой, прычым лінія палучэння ідзе так, што частка радка знаходзіцца на адной картцы, а частка – на другой). На другім аркушы – 43 радкі (21 на адной картцы і 22 – на другой. Лінія палучэння "размешчана" як і на папярэднім аркушы). Максімальная колькасць знакаў у радку – 80.

Нашае меркаванне пра патрэбнасць новае вёрсткі для варыянту *Wielikodnaj pisanki* лацінкаю грунтуецца на тым, што "кірылічная" версія *Великоднае писанки* мае зусім іншую раскладку: максімальна 36 радкоў на старонцы, а ў радку – не больш за 65 знакаў.

Склееныя карткі *Wielikodnaje pisanki* выявіў у другой палове 1940-гг. Л. Бэндэ. Ён, звярнуўшы ўвагу на верш *Muzykant biełoruski*, далучыў яго, відаць, на падставе таго, што быў падпісаны псеўданімам Haurył̨a, да даробку А. Пашкевіч-Цёткі ды надрукаваў разам з вершам *Адкрый, пані, добра пані*... у часопісе "Беларусь" (1947, № 6).

У архіўнай справе побач з аркушамі *Wielikodnaje pisanki* захавалася старонка надрукаванага на машынцы верша *Музыкант беларускі* з характэрным прыпісам: "Гектаграфіраваны аркуш з нейкага зборніка, выдадзенага, як мяркую, напярэдадні рэвалюцыі 1905 года. Можа гэта і есць *Вялікодная пісанка*?"[1].

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў арыгіналу, які захоўваецца ў БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, спр. 1001, а. 1–2: *Музыкант беларускі. Верш пад псеўданімам Гаўрыла. ["Казанне пра старога Хвалюка"]. Пераклад з польскае мовы Антося Дурнога. Шклограф. Экслібрыс Б.І. Эпімаха-Шыпілы, лл. 1–2.*

[1] Гл.: БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, спр. 1001, а. 13.

[WIELIKODNAJA PISANKA]

|1| […] Bili hetaho Lawona nahajkami da śmierci u szaścioch: adzieżu zdzirali[1] naczalnik szporami szkuru na śpinie padzior, hołaho umirauszaho u śniahu, u krywi swojoj leżaczaho rukami dzior, kryczuczy „padpiszyś”.

Nie pamahło i heta.

Ni, ni, ni… stahnau toj.

Jak pamirau użo, padmać z ziamli prykazau, pierad saboj pastawić i pytau: „ty ruskij”.

Nie – palak, na polskaj ziamli radziusia...

Tak i uświork, szepczuczy nie, nie, nie...

Tolki jak unuczku Chwelka[2] bić paczali – nie wytrymau Chwaluk: padpisau i swoju duszu i unuczki na błahuju wieru. Wiedamo staroje u jako óyła[3] sierce, dziadouskaje jak asiny list dryhatau[4], pad nahami maskalou walausia, boty ichnije caławać paczynau i padpisau. Z taje pary hod hadou pierod Wialikadniem iduć pierod Bohom u swaim hrachu winicca. Dzied darohu takuju wiedaje, szto ni[a][5] tolki żandarma, [cz]łowieka żywoho nie abyczysz.

Jość daloka za Warszawaj horadam[6] kaścioł mały, stary; ksiondz tam małady, dobry, miłosierny. Woczy u ja[h]o u ślozach, słow[y] cichije, razumnyje, sołodkije...

Pryduć noczkaj pastukajuć, dzied praz wakońce[7] pahamonić nieszta, a taj ich zaraz da kaścioła wiadzieć, spowiedź słuchaje, a sam, mileńki, ślozami horkimi płacze. Paśla usie razam kryżam[8] da ranicy lażać. A jak użo[9] adychodziać on ich, hety słuha Boży, wuczyć usiohdy tak sama: „miłujcie warohau waszych, miłujcie bratou waszych”...

Pokul sonce uzydzie, pokul ludzi ustanuć, jany użo dalecze. I ciapier, pokul dzień nie źmierk, namahajuć kab na naczleh wiadomyj patrapić. Les radzieje, kruhom pole szczyraje, śnieham rouna zahnanaje, biazludnaje, dalokoje, chałodnaje...

Na kancy lesa zatrymausia Chwaluk, woczy rukoj af[10] świetu prykryu, z nahi na nohu piarastupaje, huby jamu dryżać, pola nie spaznau, tut chat kolki być powinna la hetaho lesu.

Nie hetaje pole hamanić jon. Wiecier pasiarod pola sypki śnieh piarosypaje, to razmiacieć, to jak zboże szufluje, to skroć pole za saboj jak pościuku ciacne, to staubkom zawiarcić, to, skazau|by, kłuby dymu z kanca u kaniec pierahaniaje.

„Zbłudziu ja, stary chren, zbłudziu” każe jon, nazad szapku sciahnuszy.

„Za śledam, dziedku, pojdziem...”

„Nia użo|dz… za śledam…”

Ciahnucca iznou pa kaleni u śniahu. A śnieh u poli hurbami hłybokimi lażyć, wiecier lutyj, miacielicu hudzić. Sałominki letaszneje suchije, tonkije z pad śniehu paraj wyhladajuć wietram kałuchajuczyś, szto za dzieuczynkaj hetaj zawodziać i świszczuć joj u śled: ej, ej. A druhije za spadnicu jaje chwatajuć, jak ruki dobryje, szto zatrymać choczuć…

U abodwuch cz[o]baty pramokli na wylot, nohi zastużali, dyszać użo nia mohuć.

„Isz ty unuczka, jak hety wiecier maskalou słucha, ad Boha adhaniajeć – burczyć dzied. Wyje, dudnić nieszta za imi. Heta wiecier na bor nawaliusia, sakałychau jaho… zastahnau jon… A ciapier miacielica na ich kinułasia adzieżu razrywaje, u woczy żmieniami śniehu, jak ściokło wostrya kidaje. I zdajecca czasam, heta dużec niejakij żmieniem śniehu z miesca na miesce piarakidaje, zdziraje ja[h]o da samaj maci ziamlicy i wyżej lesu razmiataje.

Kamień wializny byu u tym poli, ledź daciachnulisia, addychnuć prysieli. |2| Noczka czornaja zajszła. Miacielica hudzić douh[a] Jak prytacca par[o]j tahdy z nieba wysokaho na pole hetaje świet miesiaca idzie swaimi led[owat]ymi łuczami, aświeszczajeć hetych ludziej dwoje, szto da siebie pryk[uc]nuuszy na kamieni siedziać; czapaje ich hołowy zamiorszyje, śnieham prysypanyje, woczy atkrytyje, pounyje śloz, szto u sapluki led[ow]yje zamierzli.

Jak ustajeć i zaharajecca zorka rumianaja, iznou na poli usio cicha, tolki tam u lesi wiaciarok paroj prabiażyć, skinie z wiarszynki żmieniu śniehu, razmiacieć jako[11] i niesie pramież pniou, jak dym z niejakich niewidnych kadzilnic.

Pierełażу[u] z polskaho ANTOŚ DURNY.

------~~xxxxxx~~------

MUZYKANT BIEŁORUSKI.

Zahraju na dudcy
Wytnu na harmoni
Zapłaczu na skrypcy
Ab mużyckaj dołi

Dy tak sypnu smykam
Jak ahniom pa strunach
Szto ad majho hrania
Ludzi jenknuć u trunach.

Nadta|ż użo ciażka
Dusza[13] z hora rwiecca
Ślozy tak i ljucca
Sierce z bolu biecca.

Nu dyk płacz że skrypka
Mo pany paczujuć
Jak chamy biaz chleba
Biaz strachi naczujuć.

Nu i hraj że skrypka
Chaj lacić tam pieśnia
Abo dusza treśnie
Abo świet paczuje

I zaciau muzyka
Smykam dy pa strunach
Ptuszki zadryżali
Pczoły zcichli u wulach.

Skrypka chutko płacze
Aż les lamentuje
Tolki jaje noty
Syty pan nia czuje

Chacia|ż i paczuje
Muzykanta złaje
“Hladzi jon, chamuła,
A rounaści baje”

Muzykant hałosić
Skrypka nia machluje
Chutku chamsku pieśniu
Uwieś świet paczuje.

HAURYŁA.

---~~xxxxxxxxxxxx~~---

Chto chocze zajmacca biełaruskaj mowaj, tomu możem haić[14] ksionżki: Словарь Бѣлорусскаго нарѣчья, составленный И.И. Носовичемъ. Изданiе Отдѣленiя русскаго языка и словесности Императорской Академiи Наукъ. С. Петербургъ, 1870. Strannicaj 752. Kasztuje u Akademji 2 rubli 25 kop. U joj bolsz 30.000 naszych słou. Nima szto kazać nie usie tut słowy. Dalej pisany słowy adny, jak każuć, a adnu znou tak, jak piszuć pa rasiejsku. Zamiesta u (y) pisze w (b). Taki, choć mahła być lepszaja, heta dobraja i potrebnaja ksionżka. I to heta nieczaho wartuje, szto pisana jana tady, koli i z wuczonych szmat hawaryło, zatym i słowy tam takije jość szto ciapier mież mużykou nie sustre- <..>.

Каментар

[1] У “кірылічнай” версіі: *скидали*.
[2] У “кірылічнай” версіі: *Хвалюка*.
[3] Трэба: *jaho była*.
[4] У “кірылічнай” версіі: *дыгатау*.
[5] Тут і далей у квадратных дужках падаём літары, якія адбіліся невыразна.
[6] У “кірылічнай” версіі: *местам*.
[7] У “кірылічнай” версіі: *вакон*.
[8] У “кірылічнай” версіі: *крастом*.
[9] У “кірылічнай” версіі гэтае слова адсутнічае.
[10] Трэба: *at*.
[11] Трэба: *jaho*.
[12] У “кірылічнай” версіі: *армони*.
[13] Літара “s” надрукаваная па літары “d”.
[14] Трэба: *raić*.

Стэфан Жаромскі

Віленскія пераклады абразка *Do swojego Boga*

Абразок *Do swojego Boga* Маўрыцыя Зыха (Стэфана Жаромскага) з кнігі *Rozdzióbią nas kruki, wrony…* на пачатку XX стагоддзя няраз быў у полі зроку дзеячаў беларускага нацыянальнага руху. Спачатку Круг беларускай народнай прасветы выдаў дзве версіі[1] перакладу дадзенага твора ў *Вяликоднай писанцы* і *Wialikodnaj pisancy*. Пасля Янка Сваяк (Мар'ян Фальскі[2]) прапанаваў свой варыянт перакладу, які не ўдалося надрукаваць у Кракаве. Але ў тым жа 1904 г. абразок *Da swajho Boha* выйшаў у Вільні[3]. Гэта было

---

[1] Адрозненні (хоць у пераважнай большасці гэта памылкі людзей, што набіралі тэкст на машынцы), якія маюцца ў перакладзе, надрукаваным у *Вяликоднай писанцы* і *Wialikodnaj pisancy*, даюць падставы лічыць іх версіямі перакладу.

[2] Мар'ян Фальскі (1881–1974) – польскі (і беларускі – на пачатку XX ст.) грамадзкі дзеяч і педагог. Паходзіў з Лідскага павету; вучыўся ў Мінскай гімназіі, Варшаўскай палітэхніцы. У 1903–1904 гг. займаўся арганізацыяй нелегальнай беларускай выдавецкай дзейнасці ў Кракаве; разам з В. Іваноўскім падрыхтаваў *Biełarúski lementár, ábo Piérszaja nawúka czytańńia* (1906). Аўтар папулярнага польскага лемантара *Nauka czytania i pisania dla dzieci* (Kraków 1910). Гл.: Ю. Туронак, *Удзел М. Фальскага ў беларускім выдавецкім руху* [у:] Ю. Туронак, *Мадэрная гісторыя Беларусі*, выд. другое, Вільня 2008, с. 20–21.

[3] "Супрацоўніцтва В. Іваноўскага з Кастравіцкімі мела цікавы і важны працяг. Жонка Амброжыя, Марыя з дому Багушэўскіх, памешчыца з Меншчыны, мела малодшага брата, Сцяпана Багушэўскага, які з 1901 г. вучыўся ў Ягелонскім Кракаўскім універсітэце і гасцяваў у сястры і швагра ў Лідзе. Тут летам 1903 г. з ім пазнаёміўся Іваноўскі і схіліў да ўдзелу ў новай выдавецкай задуме: выпуску беларускіх кніжак у Кракаве, які ў той час належаў Аўстра-Венгрыі. Відаць, Багушэўскі прыняў гэты праект ахвотна, бо пазней вельмі ўдала ажыццявіў яго. Перш за ўсё, ён прыцягнуў да супрацоўніцтва свайго сябра з часоў гімназічнага навучання ў Менску, Мар'яна Фальскага, студэнта Варшаўскай політэхнікі. Гэтак тры студэнты прыйшлі да патаемнага пагаднення і распачалі сваю дзейнасць. Пад псеўданімам Янка Сваяк М. Фальскі да канца 1903 г. паспеў перакласці на беларускую мову тры апавяданні: *Янка-Музыкант* Генрыка Сянкевіча, *Да свайго Бога* Стэфана Жаромскага і *Ведзьма* невядомага аўтара. Апрача таго, ён апрацаваў тэкст адозвы *Царская гаспадарка*, дзеля якой выкарыстаў пэпээсаўскія беларускія брашуры, галоўным чынам – *Гутарку аб тым, куды мужыцкія грошы ідуць*. Нарэшце, быў падрыхтаваны томік беларускіх вершаў Багушэвіча, Пашкевічанкі і Кастравіцкага, называўся ён *Песні*. Гэтак жа, як і *Царская гаспадарка*, зборнік быў прызначаны для рэвалюцыйнай агітацыі, і таму выходзіў ананімна. Пра грошы клапаціўся Іваноўскі. Не дачакаўшыся падтрымкі ад ППС, ён звярнуўся да сястры сваёй нявесты, славутай піяністкі Кацярыны Ячыноўскай, якая ахвяравала неабходную суму на пакрыццё друкарскіх выдаткаў. На пачатку 1904 г. Багушэўскі перавёз рукапіс і грошы ў Кракаў. Ён пачаў са стварэння пры Ягелонскім універсітэце гуртка пад назвай Акадэмічнае краязнаўчае беларускае кола – гэта была абавязковая прыступка да таго, каб атрымаць юрыдычную падставу для самастойнай выдавецкай дзейнасці. Багушэўскі апрацаваў праект статута Кола, які 9 сакавіка ўхваліў універсітэцкі сенат, і пераслаў яго на зацвярджэнне кайзераўска-каралеўскаму намесніку графу Андрэю Патоцкаму ў Львоў. Аднак Патоцкі адхіліў праект статута,

выданне, выкананае на прымітыўнай памнажальнай тэхніцы [гектограф (?), шапірограф (?), шклограф (?)][1]. Усяго шэсць старонак вялікага фармату тэксту і вокладка. Наклад – некалькі дзясяткаў асобнікаў. Цудам захаваліся з іх два. С. Александровіч у 1960-я гг. выявіў у Цэнтаральнай бібліятэцы АН Літоўскай ССР (сёння: Бібліятэка Літоўскай акадэміі навук імя Урублеўскіх) асобнік гэтага выдання, які апісаў у кнізе *Пуцявіны роднага слова*[2]. Гэтае апісанне выкарыстана ў зводным каталозе Кніга Беларусі: "Żych (sic!) Maŭrycy (S. Żeromski). Da swajho boha. Pa polsku napisaŭ Maŭrycy Żych. Na biełaruski jazyk pierełażyŭ Janka Swajak [Марыян Фальскі]. S. l., 1906. 6 S."[3]. Яно не зусім дакладнае: адсутнічае месца выдання і памылкова пададзены год выдання.

Другі асобнік *Da swajho Boha* захоўваецца ў зборах А. Ельскага[4].

Як вядома, беларускамоўныя літаратурныя выданні пачатку XX стагоддзя друкаваліся невялікім, у адрозненне ад тэкстаў палітычнага характару, накладам. Але яны былі даступныя тым, хто цікавіўся беларускім пісьменствам; пазней іх часам выкарыстоўвалі ў мэтах папулярызацыі беларускай літаратуры. Так, В. Ластоўскі ведаў усе тры пераклады Янкі Сваяка і апублікаваў іх у газеце "Homan"[5]. Праўда, маючы свой адметны погляд на ўзнаўленне даступных яму рукапісаў і рэдкіх выданняў, В. Ластоўскі дастасоўваў даўнія дакументы да патрэбаў тагачаснага нацыянальнага жыцця. Публікуючы віленскае выданне *Da swajho Boha* 1904 года, рэдактар "Homanu" фактычна даў сваю версію перакладу абразка Маўрыцыя Зыха. Як прыклад, пададзім некалькі фрагментаў:

паводле якога членамі Кола маглі стаць не толькі студэнты Ягелонскага універсітэта, але «кожны, каго агульны сход прызнае да гэтага годным». Гэтае рашэнне было пераказанае 2 красавіка 1904 г. дырэкцыі кракаўскай паліцыі і сенату Ягелонскага універсітэта з пажаданнем азнаёміць з ім студэнта Багушэўскага не пазней як 12 красавіка. Пасля гэтага тэрміну Колу заставалася толькі выканаць фармальнасці, неабходныя для самаліквідацыі. Багушэўскі выкарыстаў паўнамоцтвы, адведзеныя правам для таварыстваў падчас рэгістрацыі, замовіў пячатку Кола і зрабіў фармальны заказ на друкаванне прывезеных рукапісаў у кракаўскай друкарні Уладзіслава Тадарчука. Тадарчук, дасведчаны спецыяліст, быў знаўцам гэткіх справаў і пастараўся выканаць заказ імгненна, таму ў першай палове красавіка 1904 г. Багушэўскі ўжо мог забраць з друкарні *Песні*, *Янку-Музыканта*, *Ведзьму* і адозву *Царская гаспадарка*. Засталося ненадрукаваным толькі апавяданне Стэфана Жаромскага *Да свайго Бога* <…>. Праз колькі месяцаў яго выдалі ў Вільні літаграфічным спосабам". Гл.: Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі*, Мінск 2006, с. 49–50.

[1] На нашую думку, літаграфічныя выданні звычайна маюць больш высокі ўзровень выканання.

[2] С. Александровіч, *Пуцявіны роднага слова: Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы XIX – пачатку XX стагоддзя*, Мінск 1971, с. 121.

[3] *Кніга Беларусі. 1517–1917: Зводны каталог*, склад. Г.Я. Галенчанка і інш., Мінск 1986, с. 229.

[4] Гл.: AGAD, sygn. 140_2: *Materyały bibliograficzne z zakresu literatury białoruskiej uzbierane przez Al. Jelskiego*, k. 29–35.

[5] Гл.: *Da swajho Boha*, „Homan" 1916, nr 14; *Janka-Muzyka*, „Homan" 1916, nr 16–17; *Wieźma*, „Homan" 1916, nr 42–45.

“Wuzieńkaja darožka ciahniecca praz husty, padszyty maładym saśniakom les, adkrywajuczy pramiž wierchawin sosan mały razdzieł. Haliny sosan, na katorych nalahlo śniehu, zhinajucca s cižaru nad hetaj lesawoj darožkaj, ledźwie aznačzenaj dźwiema biarazionkami śniehu, što prawiali sielanskije sani.

<…> Darożakaju teju idzie stary, zhrybieły, jak hałubiec siwieńki, sielanin Chwelka z unučkaj swajej Teafilkaj. Poły panošenaho kažucha za pojas zatknuŭ, kijom daloka pierad siabie ścihaje, šzyroka staŭlaje nohi, sapić i kašlaje, – ale nie prystaje, choć pačyrwanieŭšyje wočy ślazmi zabiehajuć, choć pot sciekaje marščynami pa ssochłym twary. Teafilka stupaje swaimi wialikimi botami u ślady dziedawy, što momant chustku na hrudziach uwiazywaje, i, choć zmahłasie, choć ledźwie nia padaje, dy nie adstaje ad staroha. Trywožna pazirajuć na zorku, što ŭsio jarčej świecić nad lesam, i paśpiešajucca dalej.

Čatyry dni iduć užo hetak, karocieńka spačywajučy pry stahoch siena i pustych pawietkach, načujučy pa chatach, adzinoka, zdalok za wioskami stających, pierebywajučy biazludnyje pustyni, ciomnyje i hłuchije; topčuć pa zaspach hłybokich, pa ladoch rek i wazior, śnieham pryparušenych, źwiniačych pad nahami, – ažno s pad Drohičyna: kab spowiedzi „uchopić”. <…>

Adnaje zimowaje načy najšło wojska, ludziej wyhnało s chat na atkrytaje pole u maroz traskučy. Try dni kazaki pa chatach abozom stajali, skacinku režučy i ništožučy dabytak. Try dni pierabyli ludzi na poli – z atkrytymi hałowami, na na śniahu, da Boha molučysia. Urešci wajenny načalnik wialikim hniewam źniaŭsia – dawaj bić! Da hołaho razdziewali mužčyn i žanok, bjučy pa čarodzie dy krepka! – Ażno ŭ kancy narod usiej wioski zaŭziaŭsia: staŭ sam razdziewacca,sam pad nahajki kłaścisia nawałam; a Chwelisioŭ syn, Lawon, s kułakami sunuŭsia da načalnika da Haławinskaho... Tož tahdy nastaŭ sudny dzień.

Bili taho Lawona nahajkami u szaścioch na śmierć, adziežu z jaho zdzierli, načalnik šporami plečy hołamu, na śniahu u krywi lažačamu, sam paroŭ, rawučy ŭ biezprytomnicy: „padpišyś!”

Nie pamahło!

– Nie, nie… – šeptaŭ toj.

To jaho, umirajučaho, padniać zahadaŭ, k sabie adwiarnuć, dy pytaŭ:

– Ty prawasłaŭny?

– Nie, unijat, tutejšy…

Tak i skanaŭ, šepčuč: nie – nie...”[1].

Рэдагуючы пераклад Янкі Сваяка, В. Ластоўскі “абеларусіў” яго: апусціў не толькі згадку пра месца дзеяння (Драгічын), але й замяніў адстойванне героем польскасці і каталіцкасці на тутэйшасць і ўніяцкасць. Дык і нядзіўна, што ў “Homanie” адсутнічае крыніца публікацыі (пазначаецца толькі: “z M. Zycha”), хоць яна лёгка пазнаецца.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў арыгіналу, які захоўваецца: AGAD, sygn. 140_2: *Materyały bibliograficzne z zakresu literatury białoruskiej uzbierane przez Al. Jelskiego*, k. 29–35.

---

[1] *Da swajho Boha*, „Homan” 1916, nr 14.

DA SWAJHO BOHA.

Pa polski napisaŭ[1] Maurycy Zych
Na biełaruski jazyk pierełażyu
Janka Swajak[2].

|1|[3] Wuskaja dorożka ciahniecsa pierez les husty, padszyty maładym saśniakom, odkrywajuczy pramiż wierchami dzierewa razdzieł mały. Halja sosan, na katorych palahli toŭstyje saplami paabwieszanyje winisl[4] śniehu, zhinajucsa z cieżaru nad hetaju lesnoj darożkaju, ledźwie aznaczenoju dźwiema baraznami śniehu, katoryje sani mużyckije adwiarnul[i][5].

Dzień byŭ u marcy – jasny a marozny.

Ciapier, jak na zachadzi nastaje sumierk sini, nawiet hury panawiernienyje wokoł pnioŭ, robiacsa sypkimi, jak muka. Na dziŭnie czystom jasnom prastory niebiesnym szto raźświeczwaje uże zorkaju wieczerniej – les staić nieruchomie, jakby jaki wializny mur cerkw[i] hreckaje; cichije wiecierki zsowajuć z wierchaŭ dzierewa drabniusieńkije pyły śniehu i płuwuć miż haljami jakby pabłytanyje cieni dymu, waschodziaczyje z niewidnych kadzilnic...

Ciszynia tam hłuchaja, biezkanieczna, śmiertelna...

Darożańkoju toju idzie stary, zhrybieły, jak hołub siwy, mużyk Feliś z ŭnuczkaju Tachwilkaju, – poły lichoho każucha za pojas utknuŭ, kijkom daloko piered siabie ścihaje, szyroko stawić nohi, sapie i kaszlaje, ale nie prystaje |2| choć jamu sczyrwianieŭszyje woczy ślezami nabiehajuć[,] choć pot ściekaje morszczynami sa ssochłoj, wietrom paściobanoj twary. Tachfilka stupaje swaimi wialikimi botami u śledy dziedawyje, szto moment chustku|na hrudziach macniej uwiazwaje, i choć zmahłasie, ledźwie szto nie padaje, no nie adstaje ad staroho. Z trywohaju pazirajuć na zorku, razharwajuczuju nad lesom i spieszacsa sztoraz bolej. Ad czatyroch dzion iduć tak, korotko sapaczywajuczy pry stahach siena i pustych adrynach, naczujuczy pa chatach, zdalok za wioskami stajaczych pierebywajuczy pustyni biezludnyje, lasy czornyje i hłuchije topczuć pa zasypiach hłybokich, pa ledoŭi rek i azior, śniehom pryparuszenych pad nahami źwieniaczych – iduć lesnymi dalokimi a pustynnymi darohami – z pad samaho Drohiczyna ażni za Warszawu-miesto, kab spowiedzi „uchopić”.

Każnaho roku iduć tak u dwaich – adkul na wieru czużuju zapisany. Hreszniki wialikije bo jany, zdradzicieli aboje.

Stary Feliś jaszcze pokul usich siłaŭ pierewaroczwać stali synu swaje pjać morhaŭ zapisaŭ, ŭnuczki daczakaŭsi[e,] |3| niewiestku pachawaŭ i adno paciery, pry pieczy siedziaczy admaŭlaŭ tolki, jak jamu raptoŭnie a niespadziewanie na ruskaho padpisacsa prykazali. Synu także, ŭnuczcy także – usioj wioscy... Sam archipop nieszto da ich hawaryŭ, jak ich usich u wołość sahnali. Wioska nie padałasie.

Niekataraje noczy ŭ zimoju wojska najszło, ludziej wyhnało z chat na adkryteje pole, u maroz treskuczy. Try dni kazaki pa chatach abozom stajali, bydło reżuczy i niszczuczy dabytok: try dni ludzi stajali z adkrytymi haławami na poli, na śniehu, da Boha moluczysie. Nakaniec naczalnik wajenny wialikim

hniewom zniaŭsie – dawaj bić. Da hołaho razdziewali mużczyn i kabiety, bjuczy paradkom a silnie – ażni narod usiej wioski zaŭziaŭsie, staŭ razdziewacsa sam, pad nahajki kłaścisie sam, nawałom; aż Felisioŭ syn z kułakami kinuŭsie da naczalnika da Gaławinskaho... Tož ciapier nastaŭ sudny dzień!

Bili taho Lewona nahajkami na śmierć u szaścioch, łachmany z jaho ździerli, naczalnik szporami śpinu hołamu, na śniehu ŭ krywi leżaczemu sam paroŭ, rawuczy biezpamiatno: padpiszyś!

Nie pamahło!

– Ni, ni, ni… – szaptaŭ toj.

To jako umirajuczaho padniać kazaŭ, k sabie adwiarnuć i pytaŭ:

|4| – Ty russki?

– Ni – Palak, na polskoj ziamli naradziŭsia... Tak jon i skonczaŭsie, szepczuczy da siabie ni-ni...

Jak paczali ŭnuczku Tachwilku bić – Feliś nie wytrymaŭ: padpisaŭ duszu swaju i ŭnuczkinu na złuju wieru. Staroje było ŭ jaho serce, dziedawo... Jak list dryżaŭ, u noh Maskalu walaŭsia, pryszwu botoŭ jamu caławaŭ, ażni padpisaŭsie.

Zhetul sztorok piered Wialikadniem iduć Bohu kajacsa za zdradu. Dzied takuju darohu znaje, hdzie nie tolki żandarma, no czaławieka żywoho nie napatkajesz.

Jest daloko, za Warszawoj-miestom, kaściołok maleńki, stary; ksiondz tam je małady, światabliwy a miłasierny. Woczy u jaho ŭ ślezach, słowo cichoje, a takoje razumnoje, a takoje mileńkoje!...

Pryduć u noczy, pastukajuć, dzied pierez szybku paszepcze, tut jon ich zaraz bocznaju furtkaju da kaścioła wiadzie, spowiedzi słuchaje, a sam płacze, szczyreńki, ślezami horkimi. Potym usie kryżem lażać aż da ranniaho świtu. Jak adychodziać, nauczaje ich hety słuha boży zaŭsiudy tak samo: miłujcie niepryjaciełу waszy, miłujcie niepryjaciełу waszy...

Pokul sonce syjdzie, pokul ludzi pracznucsa, użе jany ad |5| miesca taho daloko... Ciapieraczy, kali dzień chutko konczycsa, śpiaszacsa użе szto siły, kab na znajomy dziedu naczleh papaści. Les redczeje pakazwajecsa pole czystoje, śniehom roŭno pasłanoje, biezludnoje, dalokoje biezmiernoje.

Na bierezi lesu Feliś zatrymaŭsie, woczy rukoju ad blisku prykryŭ, z nahi na nohu pierestupaje, huby jamu dryżać. Pola taho jon nie znaje, chataŭ niekulki stajać tut pawinno pad lesom.

– Nie toje pole... zaszaptaŭ sam da siabie ŭ trywozi. Pasierod pustyni wiecier rwie sypkije hrudki śniehu, to ich raznosić[,] to wieje, jak zbоże szuflem, to cełу prahon pola ciahnie jak abrusa za saboju, to jaho daloko, daloko lejkaju ŭ horu padkinie, to jakby w kłubach dymu z kanca u kaniec lacić.

– Zabłudziŭ ja, stary dureń, ej! – każe cicho, nazad pasowajuczy szapku.

– Za hetym śledam chadziem, dziedu...

– Za śledam.

Probujuć znoŭ i topczuć pa kaleni. Snieh na poli hłybnioju lażyć, wiecier, luty bura idzie. Bylinki letasznije, ssochłyje, tonieńkije hdzieniehdzie nad śniehom tarczać, cialeblucsa u wichry żałasno, jakoy nad toju dzieŭczanaju,

hałasili, |6| jakby za joju świstali: ej, ej... Jaławiec, ad lodu i sapiel bliszczaczy, aściaki supszyny czaplajucja jaje spadnicy, jak ruki litaściwyje, szto chacieli strymać.

Boty aboim razmokli na wylot, nohi pramierzli, dóch zajmaje.

– Isz ty, ŭnuczka, jak nas hety wiecier, maskoŭski słuha, ad Boha adhaniaje – miamle na poŭ-zrazumieło stary.

Razam nieszto azwałosie i kipić hłucho za ima. To siwier u les wyciaŭ. I zakałychaŭsia les, zastoh. Ciapier bura pa ich bje, łachmany padmietaje, u woczy żmieniami śniehu, hostraho jak toŭczenoje szkło, kidaje. Szto moment jak żywy siłacz bieremia śniehu z miesca na miesce pierekinie, zdziraje jako[6] da ziamli hołaje i niasie wysoko – nad les.

Kamień tam byŭ wialiki na poli, da jako dawałaklisie, sieli sapaczyć...

Nocz zaścihła raptam ciomnaja. Bura u joj kipić – doŭho, doŭho... Czasam raptoŭnie prycichnie, tahdy z wyszyni niebiesnaje padaje na pustyniu bieły zimny, znikomy poŭświet miesiaca, datykaje ledzianymi łuczami prytulenych k sabie, astyhszych, śniehom pryparuszenych hałoŭ zimnych waczej adkrytych i śloz na ich wisiaczych, szto u sapieli lody zamienilisie... Jak waschodzić i haryć zorka ranniaja, znoŭ na raŭninie cicho, tolki a wierchaŭ dzierewa zsowajuć cichije wiecierki pyłok lohki śnieżny i płynie niby biełe znikomy, waschodziaczy z niewidnych kadzilnic...

Каментар

[1] Тут і далей знак кароткасці (*й*) над літараю *и* дапісаны атрамантам.

[2] Збоку і ўнізе алоўкам дапісана: *(= Marjan Falski). litogr. Wilno 1904*[1]. Месца і год выдання Аляксандар Ельскі падкрэсліў чырвоным алоўкам.

[3] Тут падаецца нумарацыя старонак арыгінала.

[4] Незразумела. У арыгінале: *kiście śniegu*.

[5] Тут і далей у квадратных дужках падаём літары, якія адбіліся невыразна.

[6] Трэба: *jaho*.

---

[1] Ю. Туронак сцвярджаў, што гэта "ўласнаручная дапіска М. Фальскага". Гл.: Ю. Туронак, *Удзел М. Фальскага ў беларускім выдавецкім руху* [у:] Ю. Туронак, *Мадэрная гісторыя Беларусі*, выд. другое, Вільня 2008, с. 20.

Невядомы аўтар

Ці быў Янка Мамыш Міншчуком?

У зборах А. Ельскага захоўваецца рукапісны вершаваны тэкст антыправаслаўнага зместу *Paznau praudu*[1]. Запісаны ён на шасці старонках паштовае паперы, складзенай так, што атрымаўся невялічкі сшытачак. Твор пачынаецца з трэцяе старонкі, а на першай маюцца запісы пазнейшага часу, чым асноўны тэкст і – вельмі верагодна – рукою А. Ельскага. Гэта звесткі атрыбутыўнага характару: “Ten wiersz napisany przez włościanina z Iwienca (powiat Miński) w roku 1905”. Крыху ніжэй: “W czasie przyjazdu Sp. Arcykapłana Szembeka do <нечыт.>”[2]. Відавочна, гаворка ідзе пра арцыбіскупа Ежы Юзафа Элізеуша Шэмбека (Jerzy Józef Elizeusz Szembek, 2.01.1851 – 5.08.1905), якога ў лістападзе 1903 г. прызначылі арцыбіскупам Магілёўскім і апостальскім адміністратарам Мінскае дыяцэзіі[3].

Пра гэты самы тэкст, “нѣсомненно, «нелегальнаго» происхожденія”, надрукаваны “русскимъ и польскимъ письмомъ”, паведамляе Я. Карскі і падае выходныя дадзеные “брошюрки”: “*Пазнаў праўду. Paznau praudu*. Вильня. 1906 (8˚ мал. 3 + 3). Злажыў Минщукъ (псевдонимъ Александра Валицкаго) на непокаляно Паченцѣ 1904 року”[4]. Я. Карскі цытуе апошнюю страфу верша і характарызуе яго: “Въ стихахъ разсказывается довольно неправдоподобная исторія о томъ, какъ православный священникъ, подавленный тяжелыми условіями жизни, на приходѣ, среди бывшихъ уніятовъ, перешелъ въ католичество”[5].

На падставе інфармацыі Я. Карскага, а таксама нейкіх іншых, відаць, крыніцаў у зводным каталозе *Кніга Беларусі* зафіксаваная наступная пазіцыя: “233. Міншчук [Аляксандр Валіцкі]. *Пазнаў праўду. Paznaū praūdu*. Злажыў Міншчук на Непокаляно Паченце 1904 року. Zlažyŭ Minszczuk na Niepokalano Paczęcie 1904 roku. [Wierš]. Вільня, друк. Адмунда Навіцкага, 1904. 33 с. 4000 экз. Беларускі тэкст лацінкай і кірыліцай. Агітацыйны верш, накіраваны супраць праваслаўя. Паводле Карскага, аўтарам гэтай кнігі быў А. Валіцкі”[6].

Пра месцазнаходжанне асобніка не паведамляецца.

---

1 AGAD, sygn. 140$_2$: *Materyały bibliograficzne z zakresu literatury białoruskiej uzbierane przez Al. Jelskiego*, k. 210–217.

2 *Ibidem*, s. 210.

3 Гл.: *Archbishop Jerzy Józef Elizeusz Szembek* † [online] http://catholic-hierarchy.org/bishop/bszem.html [доступ: 14.02.2019].

4 Е. Карскій, *Бѣлоруссы*, т. III: *Очерки словесности бѣлорускаго племени*, ч. 3: *Художественная литература на народномъ языкѣ*, Петроградъ 1922, с. 158.

5 *Ibidem*.

6 *Кніга Беларусі. 1517–1917: Зводны каталог*, склад. Г.Я. Галенчанка і інш., Мінск 1986, с. 243.

У дадзеным запісе выклікае сумненні не толькі колькасць старонак у брашурцы (33!), але і наўпраставае ўказанне друкарні, дзе яна ўбачыла свет: усё ж не дамо веры, каб вядомы віленскі друкар адважыўся легальна друкаваць падобныя тэксты. Што датычыць расшыфроўкі Я. Карскім псеўданіма "Міншчук", то і дадзеныя звесткі таксама нельга прызнаць за верагодныя: А. Валіцкі (1826–1893) падпісваў свае тэксты як Miściuk, Nowogrodzianin, Żeleźniak ды інш., але не Minszczuk, ды і ў ХХ стагоддзі ён ўжо не жыў, а змест верша паказвае, што ўзнік ён на хвалі пэўных пераменаў у дзяржаўнай палітыцы Расейскае імперыі ў дачыненні да пытанняў веры.

Існуе яшчэ адна гіпотэза адносна атрыбуцыі гэтага тэксту. І яна падаецца найбольш праўдападобнай. Спасылаючыся на Андрэя Зязюлю (сапр. Аляксандар Астрамовіч, 1878–1921), Адам Станкевіч у кнізе *Беларускі хрысьціянскі рух* даводзіць, што аўтарам верша *Paznau praudu* з'яўляецца паэт, клерык Пецярбургскай каталіцкай духоўнай сэмінарыі Янка Мамыш (псеўд. Васіль Васілёк, ? – 1913)[1] і што напісаны ён быў лацінкаю ў 1904 г., а выдадзены нелегальна ў 1906 г. А. Зязюля ў 1905–1910 гг. вучыўся ў Пецярбургскай каталіцкай духоўнай сэмінарыі і, відаць, асабіста ведаў Я. Мамыша, сведчаннем чаго можа быць верш, апублікаваны ў гадавіну смерці клерыка[2]. У спасылцы да публікацыі паведамляецца, што "Janka Mamysz <…> pisau wierszy pa biełarusku i pierakłau hadzinki da N. M. Boskaj na naszu mowu. Wierszy padpiswau wydumanym prozwiszczam Wasil Wasilok"[3]. У беларускамоўных выданнях пачатку ХХ ст. псеўданімам Васіль Васілёк падпісаны, хіба, толькі дзве публікацыі[4]: вершы ў прозе *Какалуша* і *Пявун-Гаварун* у 19 і 20 нумарах "Нашае Нівы" за 1907 г.

Нацыянальны пафас асабліва выразна адчуваецца ў *Пявуне-Гаваруне:*

"Кукарэку", Беларусе! Песьняй цябе сваей ганю... Бо прайшоў час... аб прымусе не чуваць, дзе ни зирну...

Ты ў балоци сеў загразшы и ня видзиш сусим сьвета. Ты прысьлеп и не дабачыш, – кукарэку, кукарэку!

Гэй, брат, борза абудзися!.. Табе цяжка? – Спагадаю... Дзе-ж ёсць школа, не дзивися, кукарэку, ў нашым краю?"[5].

Вельмі вергодна, што А. Ельскі і А. Зязюля маюць на ўвазе адну і тую ж асобу: селянін з Івянца мог быць клерыкам духоўнае семінарыі. Пакуль жа, аднак, мы не маем дастаткова аргументаў, каб лічыць Янку Мамыша (Васіля Васілька) Міншчуком.

Друкуецца з захаваннем арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў арыгіналу, які захоўваецца: AGAD, sygn. 140_2: *Materyały bibliograficzne z zakresu literatury białoruskiej uzbierane przez Al. Jelskiego*, k. 212–217.

---

[1] A. Stankiewič, *Biełaruski chryściajnski ruch: Historyčny narys*, Vilnia 1939, s. 42–43. Гл. таксама: [online] https://be-tarask.wikipedia.org/wiki/Янка_Мамыш [доступ: 14.02.2019].

[2] A. Ziaziula, *Wasilok: Pamiaci Janki Mamysza (Wasila Wasilka): U hadauszczyny jaho śmierci 8/I 1913*, „Białarus" 1914, nr 2 (9 studnia).

[3] *Ibidem*.

[4] Цікавай падаецца наступная інфармацыя: "Мамышу. Даўно німа ад Вас вестак: Ці схавалі свае сілы? // Ці ёсць думкі маладые?". Гл.: *Пачтовая скрынка*, "Наша Ніва" 1911, № 42.

[5] Василь Василек, *Пявун-Гаварун*, Наша Нива" 1907, № 20 (25 мая).

Paznau praudu.

Wioz Pranuk raz popa na stanćju „Zasłauje”,
Jon hutarku wieści naczau z Pranukom:
„Prymi, każe, lepiej nasze prawasłauje;
Sam widzisz, tut kiepska być katalikom,
Katolikam drenna tak żyć u Rasiei,
Naczalstwam nijakim nia można wam być,
(Choć pamieżdy wami szmat jość hramaciejau)
Musiajicie wieru swaju wy zmianić!
Budzie dla was dobra, budziecie bahaty,
Budzie i naczalstwa z waszych tady szmat,
Mnoha chto z was budzie mieć dobryje chaty,
Tady úsiaki budzie dla ruskich nas brat,
Tady...” – Ech, wyszou z ciarpienia!
Papowu tak mowu pieraniau mużyk –
Tolki u katalickaj wiery jość zbawienia
Daremnie mazolisz, popie, swoj jazyk!
Choć mnoha kaściołou wy nam adabrali,
Katolikou z naszych mnoha iszcze jość;
I ksiandzou nimała wy u Sibir sasłali,
Bo dla was ksiondz dobry, jak u horle kość;
Ale ksiandzou dobrych my nimała majem,
U nas ni zabraknie nikoli takich.
Tyje z Biełarusou, szto ciapier prasłauny
Buduć, Boh daść miły, usie kataliki:
Pacier[1] błudnaj wiery nichto|ż ich ni znaje,
Haworać takije, jak baćki, dziady,
Każny da kościoła achwotnie uczaszczaje
Spawiedacca chodziać czuć nia usie tudy.
Mnoho chto z ich pomnić, jak wy prymuszali
Kab błudnaju wieru pryniau nasz narod,
Tady szmat kaściołou ad nas adabrali,
Ale praca wasza ni pryniasie płod.
Pomni, popie, czasy kaliści nastanuć,
Szto u kraji naszym nia budzie papou,
Dzie cerkwy stajać, tam kaścioły stanuć
Budzie katalictwa u nas ćwieści znou.
Mauczau pop, bo prauda u woczy kałoła;
Bo znau jon, szto praudu kazau mużczok,

Znau, szto Biełarusy usie iduć da kaścioła,
Czuu, szto prawasłauju koniec niedalok
Jak sieu u wahonie zadumausie nadta
Ab|swojom pop życi i wiery swojej:
„Skora buduć ludzi światkawać Kalady
„A|ja muszu biedny z siamjoju haleć.
„Ach u kraji hetym mnoha ciarplu hora
„I hroszy ni maju[2] ani poúkapiejki
„Moża mnie władyka[3] daść miejsca druhoje,
„Bo i ni małuju|ż ja maju siamiejku
„A z|dzietak najmniejszaj paciechy ni maju;
„Jość synoczkou osiem, ale usie nieszczasny
„Dwa jość z ich kaleki czatyry hultai
„Pjanica jość siom, ośmy umieje kraści.
„Tolki u katalictwie, mnoha raz ja dumau
„Można być zbaulonym a ni u prawasławji,
„Tolki z ich duchounych widżu Boskich słuhau
„Jak nie|daść władyka mnie miejsca druhoha
„Dy iszcze chwalić budzie ksiandziou katalickich,
„Tady ja u Rasieji ni ~~p~~[n]abudu mnoha,
„Budu tady u Austryi ksiandzom choć unickim...”
Doúha tak ab swajom dumau ciażkim hory,
Aż pokol pryjechau u horad hubierski[4].
Władyku zastau jon na toj czas u domu
I uzajszou smutny u pałac archirejski:
„Budź łaskau, władyka, daj miejsca druhoje
„Bo u mojej parachii, dzie cerkwa z|kaścioła
„Ciarplu, daremnicaj pieranoszu hoład,
„Bo usie parachianie da kościoła chodziać”.
Musisz ty brać prykład z|ksiandzou katalickich
Kudy|b ich ni słali, tudy jany jeduć,
I u Sibyr nawet, da ludziej paudzikich:
„Najści, każuć, szczaście tolki można u niebie”,
A dla was katolik każdny nienawidzien,
Lubicie z|duchounych ichnych szydzić[5] wy
A na ich dla was ja dobry prykład widżu,
Bo adnamu Bohu addany jany”.
Tak ruski władyka sam papu pryznausie,
Szto praudziuszaj wiery liczyć katalictwa
Pop stau chwalić wieru, z jakoj naśmiewausie
Wyjechau z|władykam skora za hranicu.
Buduczy pry syzmie[6] Matku Bosku czciu jon,
Dyk paznau jon praudu za Jaje pryczynaj,
Za jaje madlitwaj adroksia jon syzmy,

I stausia jon synam toj wiery praudziwaj,
Wiery katalickaj pad Jaje apiekaj,
I za narod ruski tak Boha prasiu jon
I Niepokalanaj[7], nas hresznych Ucieczki[8]:
„Najświętszaja Matka! Praczystaja Dziawica!
Da Ciabie zanoszu modlitwy u pokory,
Kab usia Rasieja była katalickaj
Kab dzie ciapier cerkwy, sami byli kaścioły,
I nawiarnilisie usie syzmatyki
Za Twojej pryczynaj, o Niepokolana,
Niechajże paznajuć usie heretyki,
Szto Ty pataptała haławu szatanu!
Praszu najpakorniej Ciabie i światych Pańskich
Kab usia Rasieja syzmy adrakłasia,
I byu katalickim uwieś lud sławiański,
Kab adna na świecie auczarnia stałasia.
Ameń.

Каментар

[1] Pacier – малітваў.
[2] Літара *и* дапісаная алоўкам.
[3] Władyka – неафіцыйны тытул архірэяў (епіскапаў, архіепіскапаў і мітрапалітаў) у праваслаўных.
[4] Трэба: *hubiernski*.
[5] Szydzić (пол.) – кпіць, з'едліва і даткліва жартаваць.
[6] Syzma (*schizma*) – рэлігійны раскол. Так каталікі называлі Усходнюю царкву пасля расколу (з IX ст.) Ад грэц. schisma.
[7] Niepokalana – Прачыстая
[8] Ucieczka – збаўленне, выратаванне.

Abstract

In Volume V of *Research and Materials*, one can find a variety of materials related to the history, culture and literature of Belarus in the period from the 19th to the early 20th century. The first section is devoted to the well-known and, at the same time, not thoroughly studied story of the rebellion of Kroshyn peasants against lord Stanislau Yuraha. These events, which took place in the Navahrudak area about 200 years ago, became the origin of the beautiful legend about the first peasant poet of Belarus, which has justified social trends in Belarusian literature for over a century.

We have published a case from the fund of Hrodna's civil governor, which was practically unknown to date, since only a few fragments of it had once been printed. It does not read easily, as it is not a novel, but only raw material for one. Nevertheless, by reading these documents, one can probably answer the question of whether the poem *Play, play, little boy…* was actually written between 1826 and 1829.

The second section of the book is an attempt (with the help of Piotr Kushyna) to recreate the life in Belarusian villages of the north-eastern region of Belarus during the decades of 1830 and 1840. The material published in the section is not an archival document, but it has the equivalent photographic accuracy. It explains the dark and hopeless life of a peasant abandoned to the will of fate who does not even try (unlike Kroshyn peasants) to seek a better future for himself. Of course, today's reader will definitely notice the hostility the author feels toward his own characters, although he allegedly hails from the same environment of "hetsyks" but has rejected them, learned the "language of culture" and, supposedly, has the right to look down on them.

The study of archival collections is necessary not only because it is possible to rely on the identification of high-level artistic works from a time when the Belarusian literary process was de facto inexistent (it manifested itself only within foreign-language literary processes) due to adverse socio-political conditions. Archival collections, more importantly, have preserved several treasures of our language, taking care of which is, perhaps, our most important task today.

Folklore and literary works were recorded by our ancestors - teachers and district scribes - probably in the hopes that their work will not be lost, that they will be once needed. Why did they undertake such a task? Because they loved their own culture, were aware of its value and saw the reigning contempt and, at the same time, a threat to it from the dominant culture.

Lukash Bende found sixteen literary works in Pavel Shein's papers. We are publish what he had copied, and there is hope that someone will publish it directly

from their original source (i.e. from P. Shane's papers), rather than the adaptation of L. Bende. And not only these works, but also other, unidentified by this formidable man with a revolver.

The section that contains the texts of Stanislaw Zambzhytski are not meant for the enjoyment of today's literary aesthetes, as Vyazynka's poet had not aspired to be published or have a career as a writer: he was just fixating pictures of the life around him (not of peasants, we should note, although peasants and their particular language did sometimes appear in his texts). He was "made" a poet by his granddaughters, especially one of them, Olympia Swianiewicz, who, in 1920-s and 1930-s, studied, and then researched and taught geography and ethnography. Later, being in exile, she will reproduce "skarbiec kultury białoruskiej" from memory in order to discuss it with Stanislau Pigon in the context of the dependence of *Dziady* by Adam Mickiewicz on Belarusian folklore and support her arguments by examples from the life and rituals of Vyazynka surroundings.

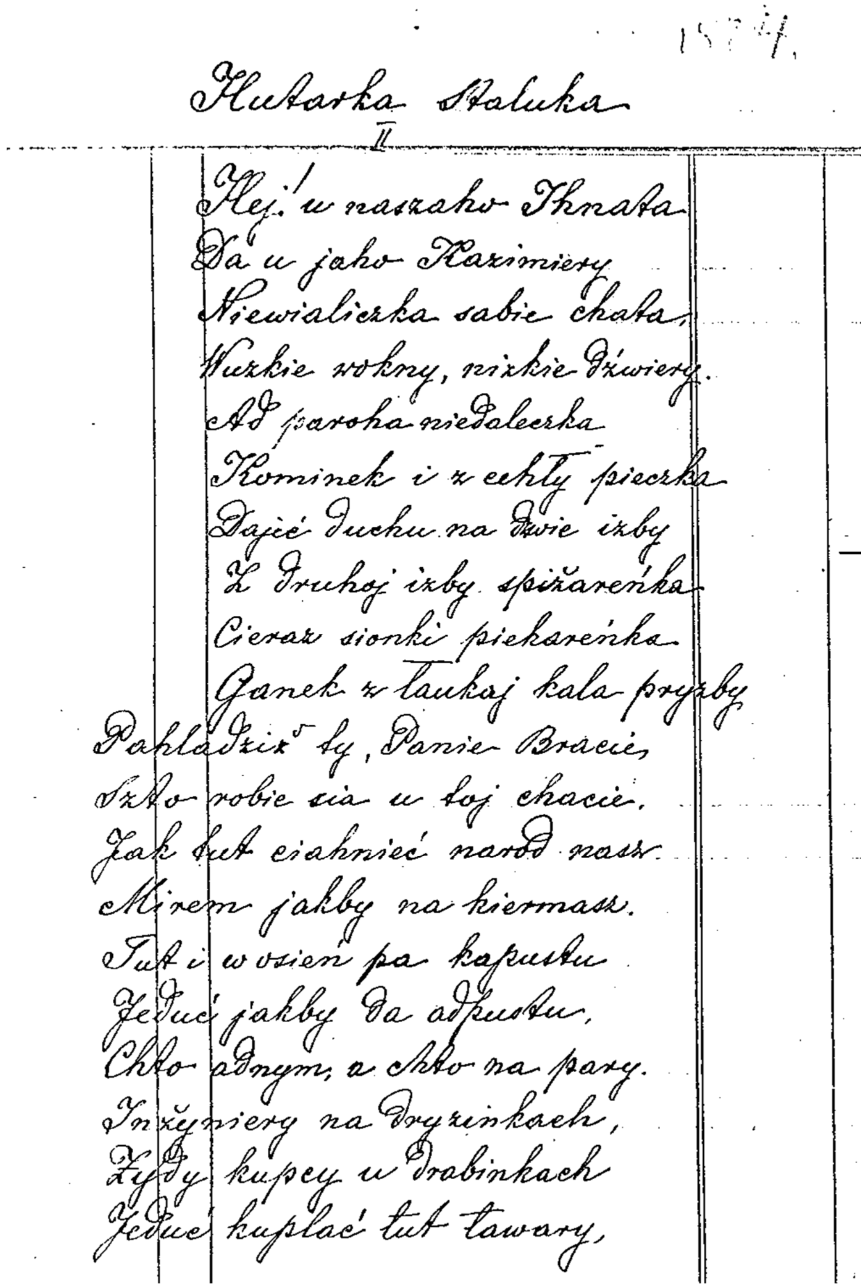
The obituaries of Vincent Dunin-Marcinkiewicz and Yaleha Prantsish Vul, found in old editions, allow the clarification of certain dates in the life of these prominent representatives of the Belarusian literary and socio-political movement of the 19th century.

Until very recently, we did not know anything about the fate of Yaleha Prantsish Vul (Eliha Francis Carafa-Korbut, 1835-1894) after the writer had been taken from Vitsiebsk to Siberia in 1864. Today, we can more accurately define his tortuous path, and even his place of eternal rest in Warsaw's Powonzki was found.

Regarding research on the life and works of Alherd Abukhovich, Belarusian literary critics have contributed significantly. It is, nevertheless, worth to take a closer look at his legacy once more. However, it should only be done without the fear that the discovery of new information can harm the reputation both of the writer himself and of the researchers who had once created the image of the first Belarusian fabulist. After all, the pursuit of truth cannot hurt a good cause.

For a long time, for obvious reasons, Belarusian Soviet historians and literature researchers have ignored the figure and the contributions of Vatslau Ivanousky. Because of this, the chain of renaissance events was missing an important link which unites Aliaxandr Jelski and Frantsishak Bahushevich with the *Nasha Niva* movement. Of course, *Koladnaja pisanka* or *Vyalikodnaya pisanka*, are works of little significance by present standards, but we cannot do without them. It will probably be long until Belarusian publishers will prepare facsimile restored works of the first national editions of the XX century, so they should be, at least, published in text until we can inspire them to do something even better.

Ілюстрацыі

Hutarka Staluka

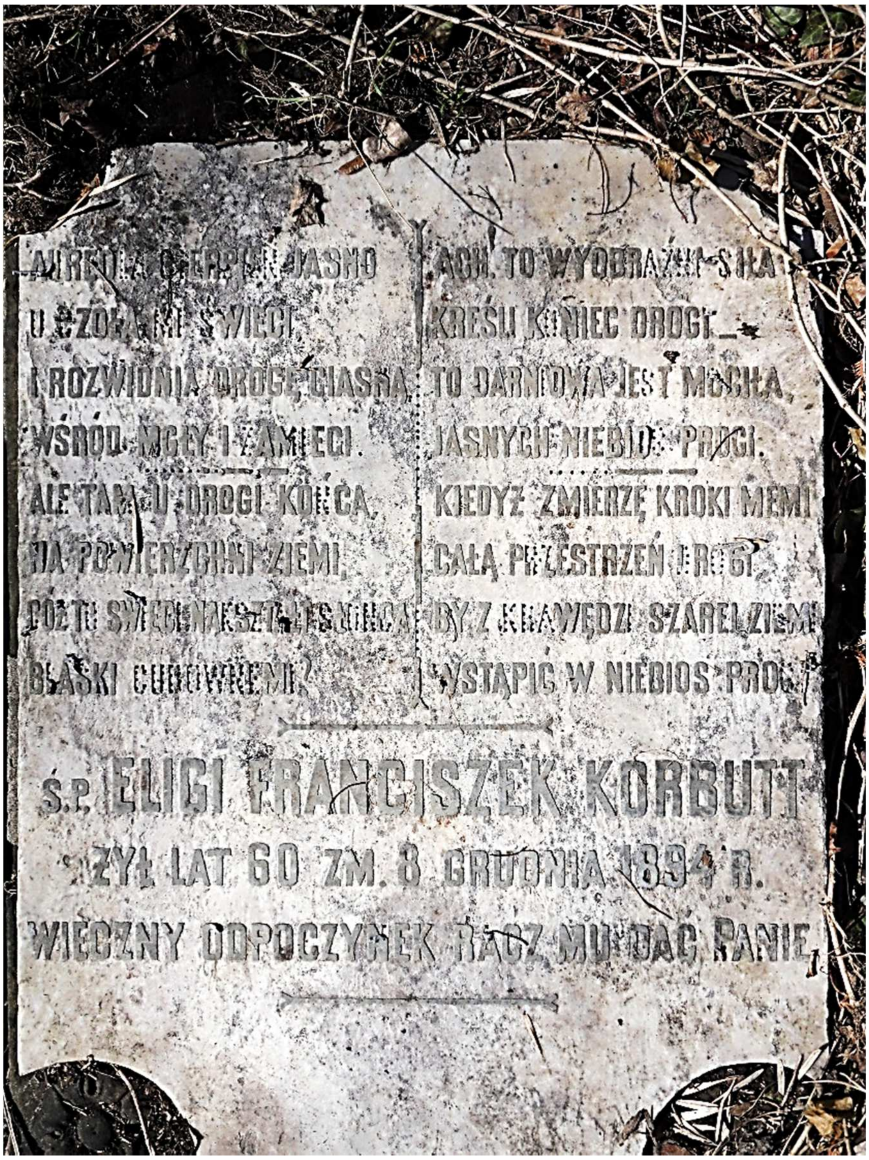
II

Hej! u naszaho Ihnata
Da u jaho Kazimiery
Niewialiczka sabie chata,
Wuzkie wokny, nizkie dźwiery.
Ad paroha niedaleczka
Kominek i z cehly pieczka
Dajeć duchu na dwie izby
Z druhoj izby spiżareńka
Cieraz sionki piekareńka
Ganek z łaukaj kala pryzby
Pahladzież ty, Panie Bracie,
Szto robie sia u toj chacie.
Jak tut ciahnieć narod nasz.
Mirem jakby na kiermasz.
Tut i wosień pa kapustu
Jeduć jakby da adpustu,
Chto adnym, a chto na pary.
Inżyniery na dryzinkach,
Żydy kupcy u drabinkach
Jeduć kuplać tut tawary,

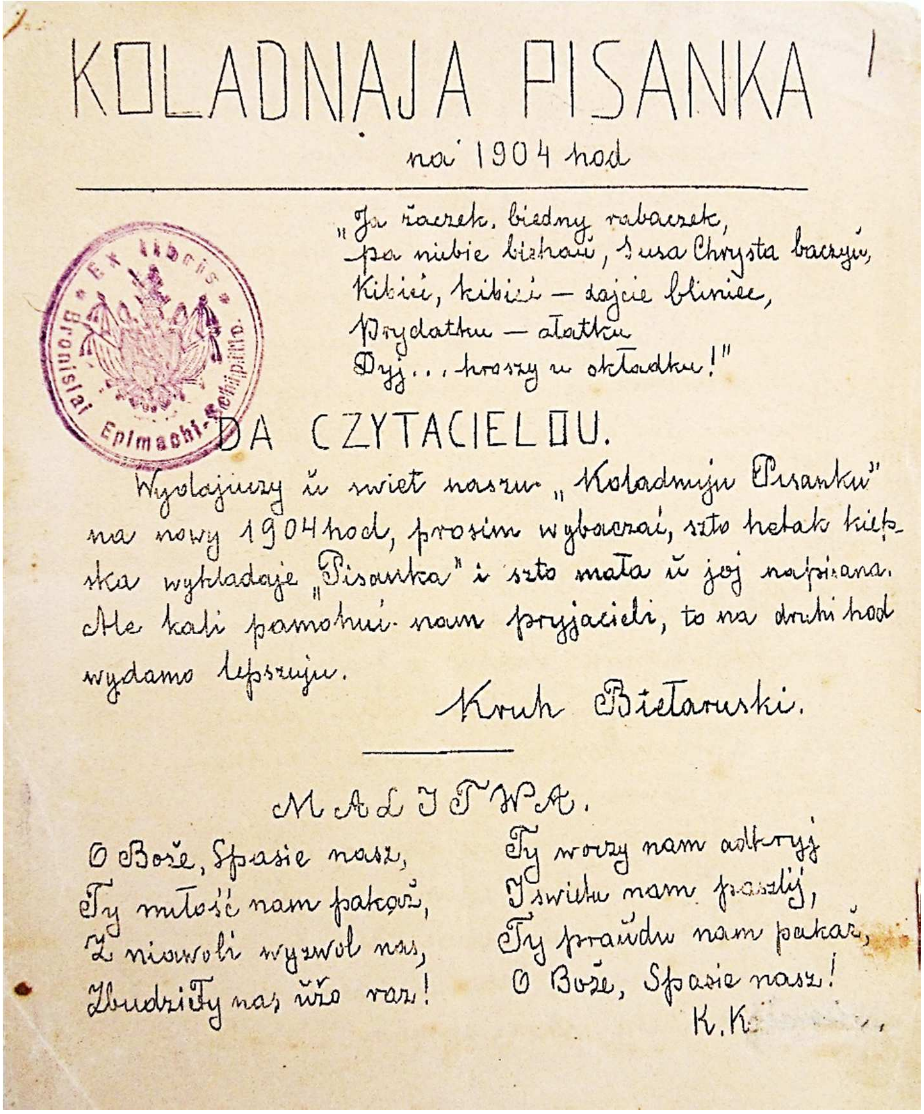
Першая старонка рукапісу *Hutarka Staluka* *Станіслава Замбжыцкага*
(хатні архіў Марыі Свяневіч-Нагенць)

Магіла Ялегі Пранціша Вуля (Элігі Францішка Карафа-Корбута)
на варшаўскіх Павонзках (сакавік 2019 г.)

Надмагільная пліта Ялегі Пранціша Вуля (Элігі Францішка Карафа-Корбута)
(снежань 2018 г.)

KOLADNAJA PISANKA

na 1904 hod

„Ja ŭaczek, biedny rabaczek,
„pa niebie biehaŭ, Isusa Chrysta baczyŭ,
Kibici, kibici — dajcie bliniec,
Prydatku — atatku
Dyj... hroszy u okładku!"

Ex libris Bronislai Epimachi-Schipillo

DA CZYTACIELOŬ.

Wydajuczy ŭ swiet naszu „Koładnuju Pisanku" na nowy 1904 hod, prosim wybaczaj, szto hetak kiepska wykładaje „Pisanka" i szto mała ŭ joj napisana. Ale kali pamohuć nam pryjacieli, to na druhi hod wydamo lepszuju.

Kruh Biełaruski.

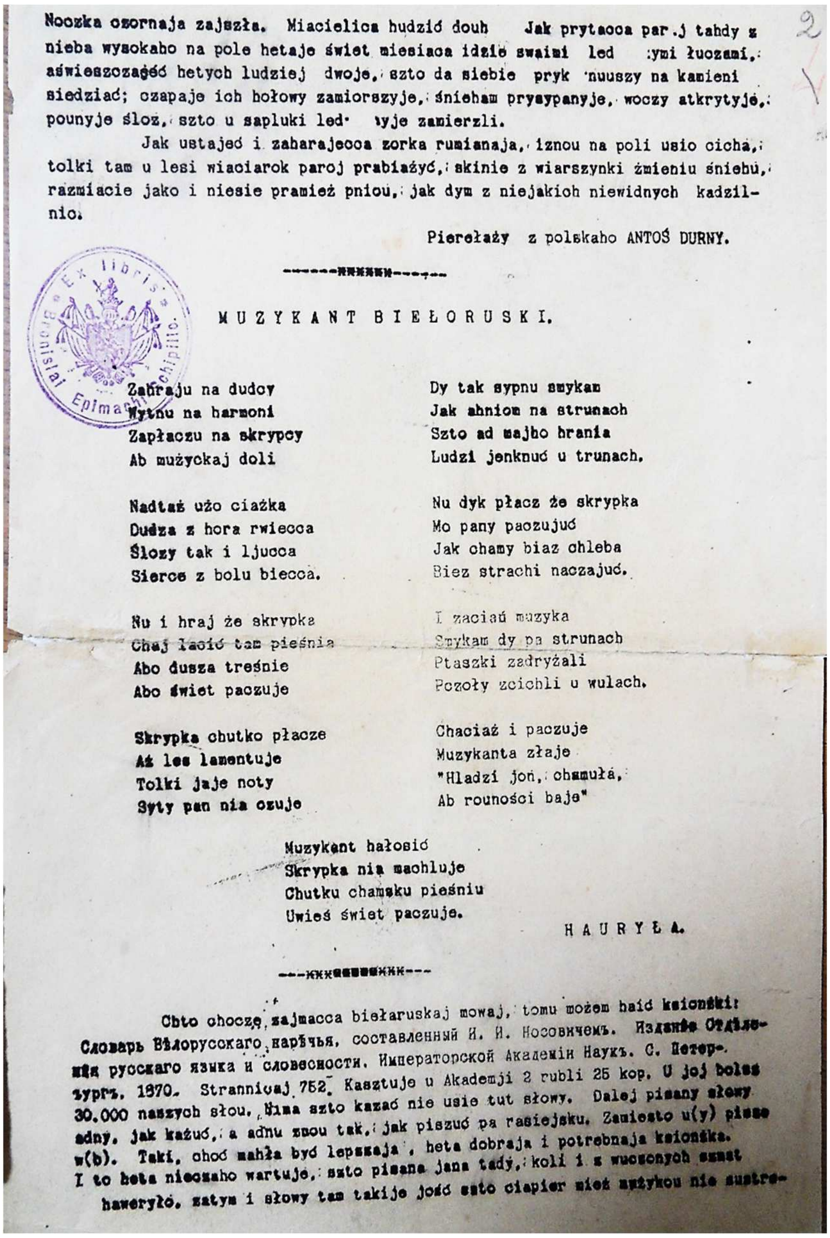
MALITWA.

O Boże, Spasie nasz,
Ty miłość nam pakaż,
Z niawoli wyzwol nas,
Zbudzi Ty nas ŭżo raz!

Ty woczy nam adkryj
I świetu nam paszlij,
Ty praŭdu nam pakaż,
O Boże, Spasie nasz!

K.K.

Першая старонка *Koladnaj pisanki* (Пецярбург 1903 г.)

Noczka czornaja zajszła. Miacielica hudzić douh Jak prytacca par.j tahdy z nieba wysokaho na pole hetaje świet miesiaca idzie swaimi led :ymi łuczami,: aświeszczaješć hetych ludziej dwoje,: szto da siebie pryk ·nuuszy na kamieni siedziać; czapaje ich hołowy zamiorszyje,: śnieham prysypanyje,: woczy atkrytyje,: pounyje śloz,: szto u sapluki led· :yje zamierzli.

Jak ustaješ i zaharajecca zorka rumianaja,: iznou na poli usio cicha,: tolki tam u lesi wiaciarok paroj prabiażyć,: skinie z wiarszynki żmieniu śniehu,: razmiacie jako i niesie pramież pniou,: jak dym z niejakich niewidnych kadzilnic.

Pierełaży z polskaho ANTOŚ DURNY.

------XXXXXX-------

MUZYKANT BIEŁORUSKI.

Zahraju na dudcy
Wytnu na harmoni
Zapłaczu na skrypcy
Ab mużyckaj doli

Nadtaż užo ciażka
Dudza z hora rwiecca
Śłozy tak i ljucca
Sierce z bolu biecca.

Nu i hraj że skrypka
Chaj łacić tam pieśnia
Abo dusza treśnie
Abo świet paczuje

Skrypka chutko płacze
Aż les lamentuje
Tolki jaje noty
Syty pan nia czuje

Dy tak sypnu smykam
Jak ahniom na strunach
Szto ad majho hrania
Ludzi jenknuć u trunach.

Nu dyk płacz że skrypka
Mo pany paczujuć
Jak chamy biaz chleba
Biez strachi naczajuć.

I zaciań muzyka
Smykam dy pa strunach
Ptaszki zadryżali
Pczoły zcichli u wulach.

Chaciaż i paczuje
Muzykanta złaje
"Hladzi jon,: chamułá,:
Ab rouności baje"

Muzykant hałosić
Skrypka nia machluje
Chutku chamsku pieśniu
Uwieś świet paczuje.

HAURYŁA.

---XXXXXXXXXXX---

Chto choczę zajmacca biełaruskaj mowaj,: tomu możem haić ksionżki: Словарь Бѣлорусскаго нарѣчья, составленный И. И. Носовичемъ. Изданіе Отдѣленія русскаго языка и словесности. Императорской Академіи Наукъ. С. Петербургъ. 1870. Strannicaj 752. Kasztuje u Akademji 2 rubli 25 kop. U joj bolsz 30.000 naszych słou. Nima szto kazać nie usie tut słowy. Dalej pisany słowy adny. jak każuć,: a adnu zsou tak,: jak piszuć pa rasiejsku. Zamiesto u(y) pisze w(b). Taki, choć mahła być lepszaja, heta dobraja i potrebnaja ksionżka. I to heta nieczaho wartuje,: szto pisana jana tady,: koli i z wuczonych szmat hawaryło, zatym i słowy tam takije jość szto ciapier mież mużykou nie sustre-

Старонка *Wielikodnaj pisanki* (Пецярбург 1904 г.)

ІМЯННЫ ПАКАЗАЛЬНІК